Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

36. SAYI - 2013 NİSAN – İÇİNDEKİLER

1.OSMANLI DEVLETİ'NİN TAŞRA YÖNETİMİNİ ŞEKİLLENDİREN "MERKEZİYETÇİLİK" YAKLAŞIMI VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Mehmet BOZTEPE 1-14

2.KURUMSAL YÖNETİMİN FARKLI TEORİLER YOLUYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Banu DİNCER 15-26

3.TRACES OF EXISTENTIALISM IN WILLAM GOLDING'S *PINCHER MARTIN*

Arzu ÖZYÖN 27-42

4.SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ POLİTİKA BELİRLEME SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TÜSİAD ÖRNEĞİ

Filiz Tufan EMİNİ 43-56

5.İŞLETMELER ÜZERİNDE İNSAN KAYNAKLARI PLANLAMASININ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ALAN UYGULAMASI

Sedat YUMUŞAK, Ruşen SEZEN KIŞLALIOĞLU 57-70

6.TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ İLE ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARINA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Akif ARSLAN 71-80

7.TÜRK ATASÖZLERİNDE CİNSİYET ALGISI

Esra AKBALIK 81-90

8.60-72 AYLIK ÇOCUKLARIN AKRANLARINA KARŞI GÖSTERDİKLERİ DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL TEPKİLERİNİN DUYGULARI ANLAMA BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yasemin KUYUCU, Kezban TEPELI 91-100

9.FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİLENEBİLİR ENERJİYE YÖNELİK TUTUMLARI

Kadir BİLEN, Murat ÖZEL, Ahmet SÜRÜCÜ 101-112

10.1589-90 MALÎ YILINA AİT OSMANLI DEVLETİ BÜTÇESİNİN OLUŞTURULMASI VE İNCELENMESİ

Kadir ARSLANBOĞA 113-126

11.İŞGÖRENLERİN İŞLETME STRATEJİLERİNİ ÖĞRENME YOLLARI SEKTÖRLERE GÖRE DEĞİŞİR Mİ? AFYONKARAHİSAR'DAKİ İŞLETMELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet Ali KÖSEOĞLU, Kemal KARAYORMUK, Köksal BÜYÜK 127-140

12.PİYASA ETKİNLİĞİ HİPOTEZİ: İMKB İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Fatma ZEREN, Hakan KARA, Ayşe ARI 141-148

13.TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU BELİRSİZLİĞİNİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİNE ETKİSİ

İsmail ŞAHİN, Fuat SEKMEN 149-156

14.VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE TÜRKİYE'DE GIDA İMALATI YAPAN FİRMALARIN ETKİNLİKLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

Selahattin YAVUZ, Öznur İŞÇİ 157-174

15.AVRUPA BİRLİĞİ ADAY ÜLKELERİNİN AVRUPALILAŞMA ARACI OLARAK SIGMA PROGRAMI VE AVRUPA YÖNETSEL ALANI

Nihat YILMAZ, Kadir Caner DOĞAN 175-186

16.FİNANSAL DIŞA AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Mehmet MERCAN, Osman PEKER 187-202

17.KIRGIZİSTANDA ÜNİVERSİTE ADAYLARININ KARİYER GÜDÜLERİ MOTİVASYON VE DEĞERLERİ İLİŞKİSİ: BİR ARAŞTIRMA

Mine HALİS 203-218

18.THE EFFECT OF LEADERS AND MANAGERS TO THE TOTAL QUALITY IN PETROLEUM INDUSTRY

Sedat BAYTAK 219-234

19.REDEFINING THE CONTEMPORARY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND UZBEKISTAN

Farkhad ALİMUKHAMEDOV, Engin AKÇAY 235-242

20.MUHASEBE EĞİTİMİ GÖREN ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE STANDARTLARI HAKKINDAKİ ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ahmet YANIK, Ferah YILDIZ, Ekrem KARA, Nurcan GÜNCE 243-252

21.SAĞLIK TURİZM MARKASI: KÜTAHYA

Ercan TAŞKIN, H.Yelda ŞENER 253-260

22.TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK ÖĞRENENLER İÇİN KONUŞMA ÖZ YETERLİK ÖLÇEĞİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİLİK ÇALIŞMASI

M.Eyyüp SALLABAŞ 261-270

23.GERONTOKRASİ: YAŞLILAR YÖNETİMİ

Özgür ÖNDER 271-281

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

OSMANLI DEVLETİ'NİN TAŞRA YÖNETİMİNİ ŞEKİLLENDİREN "MERKEZİYETÇİLİK" YAKLAŞIMI VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Mehmet BOZTEPE
Domaniç Kaymakamı; Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Bölümü

ÖZET: Bu çalışmada Cumhuriyet dönemi mülki idare sisteminin temellerini atan ve kalıt bir miras olarak onu biçimlendiren Osmanlı taşra yönetimi ve bu yönetime şekil veren "merkeziyetçilik" anlayışı incelenmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerini kapsayan ve "Klasik Dönem" olarak adlandırılan süreçte taşra yapılanması; eyalet-sancak-kaza şeklinde örgütlenmiş ve yetki genişliği ilkesi çerçevesinde merkezi otorite atadığı beylerbeyi ve sancakbeylerine padişah adına yetki kullanma imkânı tanıyarak mülki hizmetleri organize etmiştir. Bu yapının bozulmasını müteakip Tanzimat sonrası gerçekleştirilen reform hareketleri de taşrada merkeziyetçiliğin yeniden hakim kılınmasını hedef alan uygulamalar devreye konulmuştur. Bu merkeziyetçi anlayış Cumhuriyet rejimine de intikal etmiş ve mülki idare sistemimize damgasını vuran ana unsur olarak etkilerini günümüze kadar sürdürmüştür.

CENTRALISIM APPROACH SHAPING THE PROVINCE ADMINISTRATION DURING THE OTTOMAN STATE AND ITS IMPLICATIONS TODAY

ABSTRACT: In this study, laying the foundation of the province administration of Republican regime and forming it as a heritage, Ottoman province administration and the approach of centralism which shaped it have been examined. Reconfiguration of province in the progress which included the foundation and rising times of Ottoman empire called as the "classical era" was organized as the state, sanjak and the district. The centralism authority organized the province administration by vesting governor-generals and flag governor appointed with authority in the name of sultan by means of authority wideness. The following of spoil this construction, the reform movement after Tanzimat executed administrative laws to put the centralism in the provinces in use again. This centralism comprehension has passed to the Rebuplic regime and carried on as a main element its influence stamping on our province administration in to nowadays.
Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Taşra Yönetimi, Merkeziyetçilik, Mülki Amir, Tanzimat.

GİRİŞ

Klasik Osmanlı döneminde taşra yönetimini şekillendiren en önemli özellik devletin merkeziyetçilik eğilimidir. Osmanlı Devletinde eyalet düzeyinde yaygın bir yetki genişliği ilkesi uygulanmış ve beylerbeyleri başında bulundukları eyalette askeri, siyasi ve idari açıdan padişahı temsil etmek ve vezir-i azamın bütün ülkede sahip olduğu hak ve yetkileri kendi eyaletlerinde kullanabilme yetkisi ile donatılmıştır. Bu dönemde hukuki yetkileri itibariyle merkez tarafından atanan beylerbeyi ve sancakbeyleri eyaletin şeri yargı işleri dışında en büyük sivil ve askeri yöneticisi olup, sorumluluk bölgelerinde tüm kamu görevlilerin kendilerine bağlı oldukları otoriteler haline getirilmiştir.

Klasik Osmanlı döneminde bu merkeziyetçi yapı en genel biçimi ile XVII. yüzyıl başlarına kadar ciddi bir sıkıntı ile karşılaşmadan sistemi sağlıklı işletebilmiş ve varlığını sürdürebilmiştir. Ancak 1600 lü yıllardan sonra başlayan ve özellikle 1700 yıllardan itibaren hızlanan devlet yönetimindeki zayıflamalar, Osmanlı yönetiminin temel taşı olan taşra üzerinde merkezi kontrolün yitirilmesine ve toprak rejiminin bozularak taşrada ayan adı verilen yeni sınıfların doğmasına ve merkeze rakip olmalarına sebebiyet vermiştir. Devlet otoritesindeki bu zayıflamalar nedeniyle Anadolu da devlet yöneticisi olan valilerin ayaklanması ve Eflak, Boğdan, Yemen, Bağdat gibi özerk eyaletlerde milliyetçilik akımlarının etkisi ile isyanların başlaması gündeme gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı idari yapılanmasında ciddi bir reform süreci gündeme gelmiş ve bu süreç kaçınılmaz olarak taşra örgütlenmesi de etkilemiştir.

Tanzimat Fermanı ile yönetimde başlayan reformist hareket taşra teşkilatını esasen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile şekillendirmiştir. Bu çerçevede taşra örgütlenmesi, on dokuzuncu yüzyılda yapı ve işleyiş yönünden tamamen değiştirilmiş ve 1860'lı yıllarda önce Anadolu toprakları dışında, Lübnan'da ve Balkanlarda yürürlüğe konulan, daha sonra da tüm Osmanlı topraklarına yaygınlaştırılan ve Fransız departement sisteminden etkilenerek uygulamaya sokulan 'il sistemi'ne geçilmiştir. Bu süreçte de batılı ülkelerin baskısı ile yerel yönetimler devlet yönetiminin bir parçası haline getirilmek istenmiş ise de temel hedef Osmanlı klasik döneminde olduğu gibi yine merkezi otoritenin

ülkenin her yanına hâkim kılınmasını öngören "merkeziyetçilik" anlayışı olmuştur. Böylece merkezi idarenin yeniden güçlendirilmesi, merkezden bağımsız olmak isteyen güçlerin iradesinin kırılarak tutarlı bir taşra yönetiminin oluşturulması ve eyalet idaresinin ıslahının sağlaması amaç edinilmiştir. Bu yeni yapıda da merkezi yönetimin taşra teşkilatı üzerinde denetim kurabilmesine imkân sağlayacak mekanizmalar devreye sokulmuştur. Bu merkeziyetçi mekanizmalar Cumhuriyet'e miras olarak kalmış ve yeni rejimin mülki yönetimini şekillendiren ana unsurlar olmuşlardır.

OSMANLI TAŞRA YÖNETİMİNİ ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

Osmanlı Devleti'nde taşra yönetimini anlayabilmek ve sağlıklı analizini yapabilmek için Osmanlı yönetim sisteminin iki temel özelliğini ortaya koymak gerekmektedir. Bu özelliklerden ilki "kuruluşundan itibaren imparatorluğun her alanında hâkim kılınmaya çalışılan "merkeziyetçilik eğilimidir" (Ortaylı, 2007:250; Akyılmaz, 1999:128). Diğeri ise "Osmanlı Devleti'nin örgütsel temelinin askeriyeye ilişkin faktörler tarafından şekillendirilmiş arazi rejimine dayandırılmış olmasıdır" (Ortaylı, 2007:128; Sencer, 1992:50).

Osmanlı taşra yönetiminde "Merkeziyetçilik" anlayışı

Osmanlı yönetim sisteminin taşra idaresini etkileyen en önemli özelliği I. Bayezid ile başlayan ve II. Mehmet'le birlikte bütün kurumlarıyla yerleştirilmeye çalışılan merkezi idare uygulaması olmuştur. Bu kapsamda desantralizasyona yol açabilecek eylemlere girişebilecek uç beylerini daima itaate hazır normal sancak beyleri durumuna getirilmiş, fethedilen kalelere yeniçerileri yerleştirerek merkez ile taşra arasında bir köprü kurmaya çalışılmıştır (Akyılmaz, 1999:128).

Merkezden taşra teşkilatına bizzat padişah fermanı ile tayin edilen ve kul statüsünde olan beylerbeyi, sancakbeyi gibi yöneticilerle Osmanlı padişahları her an ülkenin en uzak köşesini bile denetim altında tutabilme imkânına sahip olmuşlardır. Avusturya İmparatoru'nun 16. yy da ki İstanbul sefiri Ogier Ghiselin von Busbecque Osmanlı Devleti'nin bu merkeziyetçiliğini "Hükümdarın lütfu ile yönetici olanların yönettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun her parçası, hükümdarın otoritesine sıkı sıkıya bağlıdır. Böyle bir ülke zapt edilemez. Ancak edilirse idaresi çok kolaydır. Oysa bir sürü feodal lordun krala kafa tuttuğu bir Fransa kolayca zapt edilebilir. Ama orada tutunmak müstevli için çok zordur." ifadesi ile tespit etmiştir (Ortaylı, 2007:250).

Bunun yanında Osmanlı yönetim sistemi içinde merkezi otoriteye rakip olabilecek ve padişahın yetkilerini sınırlandırabilecek potansiyel güç odaklarının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla I. Murat döneminde uygulamaya giren 'devşirme kul' sistemini yaygın bir şekilde kullanılmış ve önemli devlet adamları 'kullar' arasından seçilmiştir. Bu anlayış taşra teşkilatına da yansımıştır (Akyılmaz, 1999:129).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemine kadar taşra yönetim sistemi tamamıyla merkeziyetçi bir anlayış altında organize edilmiştir. Öyle ki Heper'e göre, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Tanzimat sonrasıyla karşılaştırıldığında idari sistem daha patrimonyal özellikler gösterir (Heper, 1973:50). Bu yapı içinde taşra yönetim örgütlenmesinin en büyük birimi 'eyalet' olup, eyaletler 'sancak' denilen alt birimlere, sancaklar 'kazalara', kazalar ise 'karyelere (köy)' ayrılmışlardır. Osmanlı kuruluşundan Tanzimat sürecine kadar bu yapılanma içinde temel idari birim sancak olmuş ve sancak temeline dayalı idari örgütlenme hızla artan eyalet birimlerine rağmen 19.yy kadar devam etmiştir.

Eyaletlerin en büyük yöneticisi beylerbeyi olup, sancakların başında ise sancakbeyleri bulunmaktaydı. Kazaları ise kadılarla beraber subaşı yönetmekte, köylerde ise tımarlı sipahiler bulunmaktaydı. Osmanlı taşra teşkilatında "idari hiyerarşi askeri hiyerarşinin bir kopyası olup, sultanın otoritesi beylerbeyinden geçerek sancakbeyine oradan da subaşına ve tımarlı sipahilere geçerdi" (Itzkovvıtz , 1972:47).

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı padişahları bir bölgeye daima iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan birincisi yürütme kuvvetini temsil eden ve askeri sınıftan gelen bey (beylerbeyi-sancakbeyi) diğeri ise yargı kuvvetini temsil eden ve ilmiye sınıfından gelen kadıdır. Bey kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramayacağı gibi kadı da beyin kuvvetine dayanmadan tek başına hükümlerini uygulayamazdı. Kadı hükümlerinde beyden bağımsızdı, emirleri doğrudan doğruya padişahtan alır ve ona direkt olarak arzda bulunabilirdi. Böylece Osmanlı Devleti, devleti temsil eden memurlar arasında karşılıklı denetleme sistemi kurarak taşra yönetiminde kuvvetler ayrılığı ilkesini uygulamış ve bu yapıyı adil bir yönetimin temeli saymıştır (İnalcık, 1994:104). Ancak Ortaylı'ya göre bu şemanın ve mekanizmanın uzun süre devam ettiğini düşünmek zordur. Öyle ki devletin kuruluş zamanlarında ülkenin çok geniş olmadığını düşünürsek bu sistem işleyebilir. Lakin Eyaletlerin Tuna'dan Basra'ya kadar uzandığı bir zamanda ise şüphesiz ki bu

mekanizma değişecektir. O zaman merkezi otoritenin lehine olan bu tür bir kuvvetler ayrımı acaba ne zaman ve ne ölçüde devam edebilmiştir diye sormak gerekmektedir (2007:250).

Osmanlı taşra yönetiminde toprak rejimi

Osmanlı yönetim sisteminin taşra yönetimini şekillendiren ikinci önemli özelliği ise toprak rejimi olmuştur. Öyle ki devletinin siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi yapısı tamamen arazi düzeni üzerinde şekillendirilmiştir. Çünkü toprak rejimi askeri ve idari hizmetlerin yürütülmesi için gerekli maddi kaynakların en önemlisi olarak görülmüştür. Osmanlı Devletinin arazi yapılanması içinde birbirinden farklı toprak rejimleri olmasına karşın devlete asıl özelliğini veren miri arazi rejimi olmuştur (Cin, 1992:24). Miri arazi; çıplak mülkiyeti devlete ait olmak üzere, tasarruf hakkı muayyen bir bedel mukabilinde devlet tarafından reayaya süresiz olarak verilmiş, özel deyimi ile tefviz edilmiş arazidir (Akyılmaz, 1999:128).

Miri arazi beraberinde tımar veya dirlik sistemi denilen bir uygulamayı da getirmiştir. Tımar, en geniş deyimiyle belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığı bazı hizmetlerin ona yüklendiği; mali, idari ve askeri amaçları olan bir sistemdir (Ortaylı, 2007:250). Bu sistem esasen devlet, sipahi ve köylünün, toprakla ilgili hak ve sorumluluklarını aralarında paylaştıkları bir "parçalı mülkiyet" sistemiydi (Kinross, 1979:129). Öyle ki dirlik olarak dağıtılan arazinin mülkiyeti devlete aittir. Buna karşın devlet miri araziyi savaşta yararlılık gösteren kumandanlarına ve devletin yüksek kademelerinde bulunan memurlarına yaptıkları hizmet mukabili dağıtmıştır. Tımar sahibi (Sipahi) hiçbir zaman araziyi kendi işleyemediği gibi kendi adına başkasına da işlettirmemiş, sadece işletmek üzere reayaya (köylüye) tahsis etmiştir. Sipahi, kendine ait tımarda köylüden devletin alacağı bazı vergileri toplama hakkına sahip olmuştur. Karşılığında ise dirliğin gelirine göre belli sayıda asker beslemek ve donatmak zorundadır. Kendilerine dirlik verilen kişiler askeri görevlerinin yanı sıra bulundukları yerin yönetim işlerinden de sorumlu tutulmuşlardır. Bunların en önemlisi ise bulundukları bölgedeki emniyet ve asayişi tesis etmek ve vergilerin düzenli şekilde ödenmesini sağlamaktır. Köylü (reaya) ise ödediği vergiler ve emeği karşılığında ailesini geçindirmek için o topraktan yararlanma hakkını kullanıyordu. Bu hak ölümünde oğullarına geçiyordu. Oysa sipahinin ölümü durumunda ancak tımarın ancak küçük bir kısmı oğluna veriliyor, bu kişi ancak askeri alanda başarı göstermekle daha büyük topraklara hak kazanıyordu (Versan, 1992:136-140).

Yaygın olan ve giderek genişleyen tımar sistemi, büyük bir imparatorluk ordusuna bir ortaçağ ekonomisinin temeli üzerinde destek olma ihtiyacından doğmuştur. Finansal, sosyal ve tarımsal politikalarını sultanın askeri gereksinmeleri ile bağdaştırmak zorunda olan bir yönetimin sonucu ortaya çıkmıştır. Sağlam temeller üzerine oturmuş, merkezi yönetimin sıkı denetimi altındaki bu sistem üretici sınıflarıyla savaşçı kuvvetleri karşılıklı çıkarları doğrultusunda birbirine bağımlı kılan ortaçağ modeli bir feodal düzendi (Kinross, 1979:129).

Benzer görüşü Ortaylı'da paylaşmaktadır. Ortaylı'ya göre para ekonomisinin gelişmediği (aynı şartlar Avrupa'da feodaliteyi hazırlamıştır) bir toplumda merkezin güçlü bir kontrol sistemi kurmasını kolaylaştıracak teknolojik şartlarda gelişmediğinden idari yapının tutarlılığını sağlamak için tımarlı sipahi tarzı kurumlara ve otorite paylaşımına başvurmak zorunluluktur. (2007**:**.124-125). Buna karşın doktrinde tımar sisteminin ordunun yerinden yönetim esasına göre örgütlenme yöntemi olduğu, bu çerçevede hem merkezdeki asker sayısının azaltıldığı, hem de olağanüstü bir ekonomik kazanım ve birikim sağlandığı ileri sürülmüştür (Yaramış, 2001:2).

Osmanlı taşra örgütlenmesine şekil veren bu yapılanma esas itibariyle Osmanlılara has bir örgütlenme olmayıp, eski İran, Roma, Sasani, Bizans ve Abbasi dönemlerinden beri Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinde imparatorluk olmanın doğal bir sonucu olarak benzer şekillerde uygulanmıştır (Ortaylı, 1976;7;Şaylan, 1976a:25). Osmanlı öncesi Selçuklular da "ikta" sistemi ile benzer yapılanmaya girişmişlerdir.

Bu sistemde toprak gelirleri, askerlik ve diğer tüm kamusal hizmetlerinin yürütülmesinde başlıca kaynak olmuş ve askeri komutanlıkla yöneticilik aynı elde toplanmıştır. Benzer şekilde Sasaniler'de ki Wazurg Framadhar askeri ve mülki görevleri olan bir vali iken, Bizans imparatorluğunda ki Praetor aynı görevleri yapan Bizans valisidir (Ortaylı, 1976:7). Karşılığını toprak rejiminde bulan askeri örgütlenme, taşra yönetim sisteminin temellerini oluşturmuş ve yönetim örgütü askeri hiyerarşiye göre biçimlenmiştir (Azrak, 1989:166;İşirli, 1999:221).

KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA YÖNETİMİ VE MERKEZİYETÇİLİK İLKESİNİN YANSIMALARI

Merkez ve Eyalet yönetimi ilişkisi

Osmanlı taşra teşkilatının en büyük birimi olan beylerbeyliklerinin yada 1580 tarihinden sonra kullanılmaya başlayan adıyla eyaletlerin ilk kez ne zaman ortaya çıktığı tam olarak aydınlatılmamıştır. Uzunçarşılı ve Ortaylı, 1361'den sonra özellikle Rumeli'de fetihlerin artması ile sancaklar üzerinde bir kontrol tesis edilmesi mecburiyeti sonucu I. Murat'ın Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi tayin etmesi ile eyaletlerin ortaya çıktığını ifade etmektedir (Uzunçarşılı, 1988:502;Ortaylı, 2007:185). Bu çerçevede klasik Osmanlı idaresinde eyaletin bir üst örgütlenmeden çok kontrolcü ve koordinatör fonksiyonlu bir birim olarak doğduğu ve idaresinin beylerbeyine verildiği söylenebilir.

XV-XVI yüzyıllarda sancak idari teşkilat ve kamu hizmetleri bakımından temel birim olmakta devam etti ise de (örneğin eyalet kadısı yoktu), yeni fethedilen topraklardaki sancaklar eyalet olarak birleştirilmiş ve başlarına beylerbeyi tayin edilmiştir (Ortaylı, 2007:253). Bunun temel nedeni ülke topraklarının hızla genişlemesi sonucunda ülkenin Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliğine bölünmüş yapısının merkezi yönetiminin taşraya hakim olması konusunda yetersiz kalmasıdır.

Osmanlı Devletinde eyaletler esas itibarı ile üç kısma ayrılmıştır. Sayıca kabarık olan birinci kısım eyaletler, tımar sisteminin uygulandığı sancaklardan meydana gelen ve topraklarının büyük bir kısmı miri arazi rejimine bağlı olan eyaletlerdir. Bu eyaletlerin beylerbeylerine gördükleri hizmet karşılığında haslar tahsis edilmiştir. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Budin, Cezayir, Halep, Maraş, Kıbrıs, Girit, Bosna, Temeşvar, Trablusşam, Trabzon, Kefe, Rakka, Şehri Zor, Çıldır, Kars ve Musul bu tür eyaletlerdendi.

İkinci tür eyaletler yarı özerk statüde ve salyane ile idare olunan eyaletlerdir. Bu eyaletler de beylerbeyinin idaresi altında olmasına karşın diğerlerinden farkı topraklarında tımar rejiminin uygulamaması ve beylerbeyinin bir kral naibi gibi mahalli lordlar(beyler) üzerinde denetim kurmak için gönderilmiş olmasıdır (Ortaylı, 2007:252).

Bu eyaletlerde tımar sistemi ve örfi kanunlar uygulanmadığından bir tür özerklikleri vardı. Ancak merkezi otorite bu eyaletlere tanıdığı kısmi özerkliğe karşın bu eyaletlere de yeniçeri garnizonu, kadı ve defterdar göndermiş, eyaletlerin gelirleri defterdar tarafından tahsil edilmiş, elde edilen gelirden belli bir miktarı beylerbeyine maaş olarak verilmiştir. Beylerbeyi toplanan gelirlerin bir kısmını eyaletin idari ve askeri harcamaları için sarf ettikten sonra "salyane" adı ile belli bir miktarı merkeze göndermekle yükümlü kılınmıştır (İnalcık, 2008:105). Bu gelir fazlasının İstanbul'a gelişi merasimle karşılanır ve buna "Suru Hümayun" denirdi (Versan, 1992:139).

Bu tür eyalet yapılanmasına gidilmesinin temel nedeni merkezle aralarındaki büyük mesafeler nedeniyle merkezden uzak bazı eyaletlerde dirlik sistemi kurulamaması ve ayrıca bu eyaletlerin bazılarında göçebe halkın yaşamasıdır (Üçok, 1944:543). Salyaneli eyaletler Mısır, Bağdat, Yemen, Habeşistar, Basra, Lahsa, Cezayir-i Garp, Trablusgarp ve Tunus'tur.

Üçüncü grup eyaletlere mümtaz eyaletler olup, bu eyaletler hanlık, voyvodalık, şeriflik, hidivlik gibi özel yönetim biçimine sahip içişlerinde serbest yönetim yapısına sahiptiler. Devlete yıllık maktu bir vergi verirler ve bazen sefer zamanı asker temin ederlerdi (Yücel, 1974:657).

Merkezi otoritesinin en zayıf olduğu idari biçim olan mümtaz eyaletlerde hükümdar otoritenin temsilcisi olan beylerbeyi bulunmazdı. Bu ülkelerin hükümdarları olağanüstü yetkili bir vali olarak görülmekteydi. Ancak Ortaylı'ya göre bunun pratikte hiçbir anlamı yoktu ve geleneksel birliğin kağıt üzerinde devamı idi (Ortaylı, 2007:252-253). Bu eyaletler Mekke Şerifliği, Mısır Hidivliği, Lübnan Mutasarrıflığı, Kırım Hanlığı, Gürcistan, Çerkezistan, Eflak-Boğdan Voyvodalığı ve Erdel idi.

Eyaletleri idare eden devlet adamlarına beylerbeyi veya mir-i miran denirdi. Beylerbeyleri, başlangıçta seyfiye sınıfı içinden çıkarken, özellikle Fatih devrinden itibaren devşirme kökenli kişiler eyaletlere vali olarak tayin edilmişlerdir. Bunun temel nedeni taşrada padişah otoritesine rakip olabilecek olası güç odaklarının oluşmasını engellemektir.

Beylerbeylerinin vali sıfatıyla hukuki durumları incelenirse kendilerine merkezce geniş bir salahiyet verilmiş olduğu görülmektedir. Kanunname'de de belirtildiği üzere beylerbeyiler her türlü yürütme kararını almak, kamu gücünü kullanmak ve kadı dışında resmi görevlileri tayin etme yetkisine sahiptirler ve eyaletlerdeki tüm görevlilerin kendilerine

bağlı oldukları otoritedirler (Onar, 1966:656).

Bu duruma göre Osmanlı Devletinde eyalet düzeyinde yaygın bir yetki genişliği ilkesi uygulanmıştır. Eyaletler özellikle yönetim işleri bakımından merkeze bağlı değillerdir. Ancak bu sistemin yerinden yönetim olarak anlaşılması doğru olmaz. Eyalet yönetiminin bir tüzel kişiliği olmadığı gibi, ayrı bir yönetim organından da yoksundur. Fiilen mevcut olan geniş yetki, eyaletteki en yüksek yönetici niteliğindeki beylerbeyinin padişahtan aldığı ve onun adına kullandığı merkeze özgü güçtür. Bunun da yetki genişliğinden başka bir şey olmayacağı aşikardır (Onar, 1966:657;Sencer, 1992:52).

Beylerbeyilerin yetkilerinin en belirgin biçimde ortaya çıktığı yer, kendi başkanlıklarında toplanan 'Eyalet Divanı' ya da 'Paşa Divanıdır'. Divan eyaletin merkez sancağı olan ve beylerbeyi tarafından idare edilen paşa sancağındaki beylerbeyi konağında toplanırdı. Paşa Divanı merkezde toplanan Divan-ı Hümayunun adeta küçük bir modeliydi (Üçok, Mumcu, Bozkurt:1996:229). Toplantılarda önce merkezden gelen yazılar okunur, bunlar hakkında gereken işlemler yapılır ve sonra da eyaletin ve eyalete bağlı sancakların belli başlı işleri görülürdü. Daha sonra tıpkı Divan-ı Hümayunda olduğu gibi halkın yakınmaları dinlenir ve kararlar verilirdi. Eyalet Divanında verilen kararlar yazılıp, Beylerbeyinin buyrultusuna sunulur ve buyrultu verilince kesinleşirdi. Eyaletin tüm defterleri iki nüsha olarak hazırlanır. Orijinalleri Divan-ı Hümayun'a yollanır, ikinci nüshaları da Eyalet Divanında saklanırdı. Eyalet Divanında verilen kararlardan hoşnut kalmayanlar Divan-ı Hümayun'a başvurabilirlerdi.

Beylerbeyilere maaş verine haslar tevcih edilir ve bununla geçinirlerdi. Beylerbeyi sahip olduğu hasları ile kapısı halkını, muhafızlarını ve ailesini besler, bir miktarda servet sahibi olurdu. 1609 tarihli bir adalet namede "Beylerbeyleri ve sancak beylerine has tevcih edilmesinin esas sebebinin kanun dışı vergiler toplamalarını önlemek ve böylelikle eyalet ve ülkenin harap olmasının önüne geçmek" olduğu belirtilmektedir (İnalcık, 1977:28).

Kanuni döneminden sonra özellikle önemli eyaletlere vezir rütbesini taşıyan beylerbeyiler tayin edilmiştir. Beylerbeyiler başlangıçta üç, sonra iki, XVI. yüzyıldan itibaren de bir yıl süre ile tayin edilmişlerdir. Merkezi yönetimin böyle bir uygulamayı benimsemesinin nedeni eyaletlerde uzun süre kalan beylerbeylerin yerel güçlerle ittifaka girerek, güçlenmeleri ve merkezi yönetimin kontrolünden çıkıp bağımsızlaşacağı yönünde duyulan kuşkulardır (Üçok, Mumcu, Bozkurt:1996:213). Ancak bu sistemin en büyük sakıncası beylerbeylerin reayayı korumak yerine, tayin edildikleri kısa süre müddetince mümkün olduğunca geleceklerini garantiye almak için reayadan haksız kazanç sağlama yoluna gitmeleri olmuştur (İnalcık, 1978:344).

Osmanlı merkezi yönetim sistemi taşra temsilcilerinin denetlenmesini sağlayacak bir kısım kontrol mekanizmasını da yürürlüğe koymuştur. Beylerbeyleri ve sancak beylerinin kendilerine devredilen yetkileri kötüye kullanmalarını önlemek için merkezi hükümet yine kendi memurlarının yer aldığı bir denetim mekanizması kurmuş, bu çerçevede hukuki konularda kadılara, mali konularda da defterdarlara bir çeşit otonomi tanınmıştır (İnalcık, 1977:27). Ayrıca Eyalet Divanları Divan-ı Hümayun'un denetimine tabi tutulmuş, Paşa Divanlarında verilen kararların yazıldığı defterlerin bir örneği Divan-ı Hümayun"a gönderilmesi ve yine bu divanlarda verilen kararlardan hoşnut olmayan herkesin Divan-ı Hümayun'a başvurma hakkı verilmesi sağlanmıştır (Akyılmaz, 136).

Merkez ve Sancak yönetimi ilişkisi

Sancaklar idari, askeri ve mali yönden tımar sistemi içerisinde yer almakta olup, Osmanlı imparatorluğun' da taşra yönetiminin ana birimi olmuşlardır (Ortaylı, 2007:254; Sencer, 1992:52).

İdarede sancak temeline dayanan bölümlenme eyalet birimlerine rağmen 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Eyaletler ile karşılaştırıldığında İmparatorluğunun sancak taksimatı Tanzimat'a kadar nispeten sabit kalmış, ancak Tanzimat'taki düzenlemeden başlayarak, özellikle İttihat ve Terakki döneminde sancakların sayısı arttırılmıştır. Bu olay bugünkü Cumhuriyet yönetiminin sahip olduğu mülki taksimatının biçimlenişinin bir başlangıcıdır (Ortaylı, 2007:253).

Osmanlı mülki taksimatında beylerbeyi ile sancakbeyi arasında hiyerarşik bir kademe olmasına karşın Tanzimat öncesi merkezi yönetim sancağın işleri konusunda sürekli sancakbeyi ile istişarede bulunmuş, gerekli bilgileri ondan almış ve doğrudan ona emir vermiştir (Yalçındağ, 1996:3).

Özel statüdeki sancaklar ve doğrudan beylerbeyinin yönetiminde olan ve 'Paşa Sancağı' olarak adlandırılan merkez sancağın dışındaki sancakların yönetimi sancakbeyine bırakılmıştır.

Sancakbeylerinin livalarında hem askeri hem de idari yetkileri vardır. Bu açıdan sancakbeylerinin görevleri iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi askeri görevlerdir. Sancakbeyleri savaş veya sefer anında emri altındaki tımarlı sipahilerle padişah veya vezir-i azamın buyruğuna girmek zorundadır. İkinci grup görevleri ise idari niteliktedir. Sancakbeyleri, sancağı sancak kanunnamesindeki hükümlere göre yönetmek, sancak sınırları dâhilinde tımar rejiminin düzenli bir şekilde işlemesini temin etmek, sancak dâhilinde asayişi sağlamak, reayanın her türlü şikâyetini dinlemek ve gereğini yapmak hakkına sahiptirler (Yücel, 1974:666). Ayrıca sancakbeyleri emri altında bulunan subaşı, alaybeyi, dizdar ve sipahileri ağır suç işledikleri takdirde cezalandırma yetkisine sahiptirler. Sahip oldukları bu geniş yetkiler ve beylerbeyinin yönetiminde olmaları nedeniyle sancakbeyleri de yetki genişliğinin temsilcileridirler (Onar, 1966:658).

Askeri ve idari bakımdan, hiyerarşik olarak beylerbeyine bağlı olan sancakbeyleri terfi, tayin, sefere çağrılma gibi hususlarda direkt olarak merkeze tabidirler. Tanzimat öncesi Ayrıca Divan-ı Hümayun doğrudan doğruya sancakbeylerine emir gönderebilirdi. Merkezi idarenin temsilcisi olan sancakbeylerinin görevlerine ancak padişah veya vezir-i azam son verebilirdi (Akyılmaz, 1999:137).

Merkezi idarenin sıkı bir kontrolü altında bulunan sancaklar dışında Osmanlı Devleti'nde bazı yörelerde özellikle de Doğu Anadolu'daki bazı sancaklarda "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" adı altında özel yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır.

Hükümet olarak adlandırılan sancaklar, Yavuz Sultan Selim tarafından Doğu'daki fetihler sırasında hizmet ve itaatleri karşılığında bölgedeki beylere bırakılan sancaklardır. Daha ziyade mühim yerleşme merkezlerinin olmadığı ve göçebe halkın yaşadığı bu topraklarda miri arazi rejimi kurulmamış ve arazi tahrirleri yapılmamıştır. Toprakların bütün gelirleri sahiplerine aittir. Buraların yöneticisi olan beyler tayinle göreve gelmedikleri gibi padişah tarafından görevden de alınamazlardı (Yücel, 1997:669).

Normal sancak statüsünün dışında ortaya çıkan ikinci tür sancaklar "'yurtluk-ocaklık" olarak nitelendirilen sancaklardır. Bunlar da tıpkı hükümet statüsündeki sancaklar gibi Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne geçişi sırasında devlete itaat ve hizmette bulunan beylere bırakılan sancaklardır. Bu sancakların başında bulunan beylerin de tayin ve azli merkezden yapılmazdı. Sancağın beyi ölünce sancak, oğullarına intikal ederdi. Hükümet statüsündeki sancaklardan farklı olarak buralarda arazi tahriri yapılır, mahsûl miktarları tespit edilirdi. Bu sancaklarda miri arazi rejimi kurulmuştur, tımar ve zeamet vardır. Sefer zamanında beyler, sancaklarındaki tımar ve zeamet sahipleriyle birlikte beylerbeyinin komutasına girerlerdi. Sefere gelmezlerse veya ölürlerse sancak, oğullarına veya diğer akrabalarına verilirdi (Akyılmaz, 1999:138). Yurtluk-ocaklık üzere verilen sancaklar hükümetlere göre merkezi otoriteye daha fazla bağlıdırlar.

Hükümet ve yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklar, sancakbeyinin kontrolündeki sancaklara göre merkezi idareye daha az bağlıdırlar. Ancak her ikisinde de merkezi idarenin temsilcileri olan kadı ve yeniçeri garnizonu bulunmaktadır ve sefer esnasında beylerbeyinin komutası altına girmek zorundadırlar. Bu tür sancakların başında bulunan beyler, yaptıkları tayinleri İstanbul'a yazarak onaylatmak mecburiyetindeydiler. Hükümet statüsü Doğu Anadolu'ya mahsus olmakla birlikte yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklara imparatorluğun başka yörelerinde de rastlamak mümkündür. Ayrıca bunlar toplam sancaklar içinde oldukça az sayıdadırlar. Hiçbir zaman bir eyaletin bütün sancakları hükümet ya da yurtluk-ocaklık statüsünde olmamış, normal sancaklar arasına serpiştirilmişler, böylelikle taşra yönetiminin temeli olan sıkı merkeziyetçilik korunmaya çalışılmıştır (Akyılmaz, 1999:139).

Merkez ve Kaza yönetimi ilişkisi

Osmanlı imparatorluğunun kuruluş döneminde, beyliğin sınırlarının genişletme çabası henüz ön plandayken, yönetsel örgütlenmenin temel birimi olarak kaza seçilmiş, sınırların genişlemesine paralel olarak kazalar, idari teşkilat içinde sancakların altında yer alan birimler haline gelmiştir (Fişek, 2005:8). Her sancak kazalara ayrılmıştır. Kaza, belli özellikler taşıyan bir kasabanın, adalet ve yönetim işlerinde çevresindeki ‘kariye (köy)’ lerin merkezi olmasıyla ortaya çıkan bir yönetim biçimidir (Sencer, 1992:52).

Kazaların resmi anlamda mülki idare birimi haline gelmeleri esasen 1842 de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kararı ile olmuştur. Bu tarihte sancaklara kaymakam atanırken kazalara eşraf-ı hanedandan birinin müdür atanması öngörülmüştür. Ancak 1864 tarihli Vilayet nizamnamesinden sonra kazaların başına kaymakamlar atanmaya başlamıştır (Çadırcı, 1989:238).

Osmanlı klasik döneminde her kazada sancaklarda olduğu gibi iki önemli görevli bulunmaktadır ki bunlar kadı ve subaşıdır. Kazalarda yönetim işlerinden sorumlu olan kişi subaşılarıdır. Subaşılar XVI. Yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden tayin edilirken, bu tarihten sonra beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından tayin edilmiştir (Akdağ, 1971:70). Subaşılar bölgede askeri işlerin yöneticisi konumunda olup, daha ziyade emrindeki asesbaşı ve asesler aracılığıyla kazada emniyet ve asayişin sağlanmasından sorumluydular. Bu nedenle kadıya göre daha dar kapsamlı bir alanda görev yapmaktaydılar (Türe, 2000;34)

Kadılar kazada hem şer-i hem de idari yargının başı, hem de belediye başkanı konumundadırlar. Anlaşılacağı üzerine kaza kadıları hukuki işlerin yanı sıra, kazanın yönetim işleriyle de uğraşmışlardır. Kadılar bulundukları kazanın yerel yönetim işlerini yürüten ve belediye hizmetlerini gözeten görevliler olmuşlardır. Kadılar Anadolu ve Rumeli kazaskerinin teklifi ve Sultanın onayı ile atanırlar ve yetkilerini kullanmada bağımsız sayılırlardı (Baykara, 1990:7).

TANZİMAT HAREKETİNİN TAŞRA YÖNETİMİNE ETKİLERİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Tanzimat hareketinin merkeziyetçilik eğilimi

Tanzimat hareketinin amacı, Osmanlı Devlet yönetimini o asrın idari esaslarına dayandırmak, yani devlet gücünün tek merkezden en müessir biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında, Tanzimat merkeziyetçiliği, yerel özerklik ve mahalli demokrasinin yerleştirilmesinden ziyade dönemin çok uluslu Metternich'ci Avusturyası ya da II. Aleksandr Rusya'sında ki gibi güçlü ve merkezci bir devlet idaresinin oluşturulmasını hedeflemiştir (Ortaylı, 2007:495).

Burada temel amaç merkezi idarenin güçlenmesiyle merkezden bağımsız olmak isteyen güçlerin iradesini kırmak (Dumont ve Georgeon, 1996:57) ve ülkenin tüm işlerinin tek merkezden yönetilmesini sağlamaktır. Ortaylı'ya göre Tanzimat sonrası taşra yönetimini şekillendiren 1864 tarihli Vilayetler Nizamnamesinin öngördüğü model örnek olarak alındığı Fransız departemente sisteminden daha fazla bir merkeziyetçi eğilimi temsil etmektedir (2007:430).

Tanzimat reformların taşra yönetimine yansımaları: Cumhuriyet dönemine kalan miras

Tanzimat hareketinin su yüzüne çıkarttığı merkezcilik eğilimi Osmanlı taşra yönetimini dört ana biçimde etkilemiştir.

"Vilayet" sistemine geçiş

İlk olarak merkezi idare etkinliğini arttırabilmek için eyaletlerin fiziki sınırlarının daraltılması yoluna gidilmiştir. Burada 1789 ihtilali sonrası Fransız denemesinden çıkarılan ders ile dar alanda teşkilatlanan sayıca çok, hacimce küçük, paraca güçsüz yönetim birimlerinin (departement) etkin ve katı bir merkeziyetçilik için en uygun taban olduğu görüşünden hareket edilmiştir (Ortaylı, 2007:496). Böylece Tanzimat öncesi taşra yönetimini şekillendiren "eyalet" sisteminden Fransız taşra yönetiminden esinlenilen "vilayet" sistemine geçilmiştir (Parlak, 2002:37).

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile şekillenen "il" sisteminin temel esasları A.Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve liberal fikirli Midhat Paşa tarafından hazırlamışlardır. Merkeziyetçi eğilimin tamamıyla hissedildiği nizamname, model olarak Fransız departemente sistemini benimsemiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğunun mülki idaresinde o tarihe kadar devam etmiş olan mülki üniteler yerine yenilerini kabul edilmiştir. Fransız sistemindeki "departement-arrondissement-canton-commune" ün yerini "Vilayet-Liva (sancak)-kaza-köy" almıştır.

Bu gelişimin sonucu olarak Tanzimat'tan önce "eyalet" veya "beylerbeylik" olarak anılan eyaletlere "vilayet" denilmeye başlanmış, eyaletin başındaki mülki-askeri sorumlu olan beylerbeyi de Tanzimat sonrası mülki ve askeri görevlerin ayrılmasıyla "vali" olarak tanımlanmaya başlamıştır. Beliren bu yeni teşkilatlanma anlayışı, imparatorluğun sonuna kadar devam etmekle kalmamış ve Cumhuriyet dönemi yönetim sistemine önemli bir miras olarak kalmıştır.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile getirilen bu düzenleme tüm ülke çapında yaygınlaştırılmadan önce bazı vilayetlerde pilot olarak uygulamaya konmuştur. Bu kısmi uygulamada Tanzimat mektebinin Kaide-i Tedric prensibine uyulmuştur (ortaylı, 2007:429). A. Cevdet Paşanın açıkladığı bu davranış 'her eyaletin farklı özelliklere sahip olduğunun göz önüne alınması gereği' diye özetlenebilir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ilk olarak Ahmet Midhat Paşanın Vali olduğu ve Niş, Silistre, Vidin bölgelerini içine alan Tuna Vilayetinde uygulanmıştır. Ardından Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna'da uygulanmış, elde edilen başarılı sonuçlar neticesinde tüm ülkeye yaygınlaştırılmıştır. Bunun yanında yeni

düzenin merkezci eğilimini arttırmak için evliye-i gayrimülhaka denilen bazı livalar söz gelişi Kudüs, Canik ve Şehrizor doğrudan merkez yönetimine bağlanmıştır.

1871 yılında kabul edilen "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" (İller Genel Yönetimi Tüzüğü) 1864 yılında kurulan sistemin elde ettiği başarılar neticesinde büyük oranda aynı sistemi benimserken, 1864 Nizamnamesinin belirsiz noktalarına da açıklık getirmiştir.

Yeni düzenlemede de vilayet, liva, kaza, köy şeklinde yapı aynen kabul edilmiş, ancak kaza ile köy arasına köyler ve çiftliklerinin bir araya gelmesinden oluşan nahiyelerin kurulması öngörülmüştür. Valinin inhası ve Dâhiliye nezaretinin onayı ile atanan bir müdürün yönetimdeki nahiye kendi alanına giren köylerin ihtiyar meclislerince gönderilen üyelerden oluşan bir 'idare meclisi' ne sahiptir. Nahiye müdürü asayiş ve mali konularda hükümetin vekili olmasına karşın köy birimi üzerinde hiçbir denetim ve müdahale yetkisi yoktu. Nahiye meclisleri ise yılda 4 kere vilayetin izin ve emriyle toplanıp mahallin bayındırlık ve eğitimle ilgili konularında karar vereceklerdi.

1871 tarihli düzenleme nahiyeyi her ne kadar merkezi yönetimin bir taşra örgütü olarak öngörse bile oluşturulan nahiye meclislerinin nahiyeye bağlı köy ihtiyar meclisi üyeleri arasından seçilen kimselerden oluşması ve bu meclisin yolların yapım ve bakımı, vergilerin kontrolü, nahiyelerde ziraat, endüstri, ticaret, eğitim ve kamu sağlığı gibi çok kritik konularda karar mercii olması onun bir tür yerel yönetim organı olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Daha çok "batılı devletlerin baskısı üzerine gerçekleştirilen özerk yönetimli nahiyelerin özellikle Balkanlarda İhtilal Merkezlerine dönüşeceğinden çekinen Bab-ı Ali nahiye yönetimi kurulmasında isteksiz davranmış" (Akyılmaz, 1999:151) bu nedenle imparatorluğun birçok bölgesinde nahiyeler kurulamamış ve nahiye meclisleri görev yapamamıştır.

1871 nizamnamesi tüm ülkeye yayılmak istenmiş ancak Cebel-i Lübnan özel statüsünden, Mısır, Bosna ve Girit özerk durumlarından, Hicaz ve Yemen uzaklıkları ve aşiret düzenine dayanmalarından, İstanbul ise başkent oluşundan dolayı bu nizamname dışında bırakılmıştır.

İlk Osmanlı Anayasası olan 1876 Anayasası da taşra yönetimi ile ilgili konuları kapsamına almış ve 108. ve 110. maddeleri arasında düzenlemiştir. Anayasa taşra idaresinin fiziki yapılanması açısından Fransız yönetim geleneğini korurken, esasen 1871 yılında kabul edilen taşra idaresine dair ilkeler 1876 anayasasında yapılan birkaç küçük değişiklik ile aynen benimsenmiştir.

Kanuni Esasi'ye göre vilayet yönetimi yetki genişliği temeline dayanmakta, işbölümü ve görevlerin ayrılığı ilkesi benimsenmektedir. Anayasaya yetki genişliği ve görevlerin ayrımı biçiminde giren bu yönetim esası, valilerin yetkilerinde genişlemeyi ve görev ayrımı kavramıyla da aslında "adem-i merkeziyet" ilkesini anlatmak istemiştir (Parlak, 2002:45). Bu açıdan Findley'e göre "1876 Anayasası kuvvetler ayrımı ve adem-i merkeziyet temeli üzerine bir taşra yönetimi öngörmesi açısından yönetim tarihinin önemli belgelerinden biridir" (1994:189).

1876 yılında taşra teşkilatı açısından yaşanan bir diğer önemli gelişme ise yabancı devletlerin baskısıyla çıkartılan 'Nahiye Nizamnamesi' dir. Nizamname, nahiye müdür ve muavinlerinin seçimle işbaşına gelmesini öngörmektedir. Nizamnameye göre yerleşim alanındaki nüfus gayrimüslimse müdür ve muavini gayrimüslimler arasından seçilecektir. Nahiye ahalisi karışık ise müdür çoğunluktaki din mensupları, muavini de azınlıktaki din mensupları tarafından belirlenecektir. Ayrıca nahiye meclislerine etnik ve dini grupların belirli oranlarda katılmaları öngörülmüştü.

Gerek 1871 Nizamnamesi gerekse 1876 tarihli 'Nahiye Nizamnamesi' ile öngörülen nahiye uygulamasına bir yandan bürokrasiyi ve kırtasiyeyi arttırması, ahaliye ek vergi ve angarya getirmesi nedenleriyle pek başvurulmamış, diğer taraftan merkeziyetçilik anlayışına alternatif olacak şekilde yabancı devletlerin nahiye uygulamasının genişletilmesine yönelik taleplerine karşın Osmanlı yönetimi çekingen davranmıştır (Ortaylı, 2007:432-434).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Şurayı Devlet, vilayetlerden alınan görüşler ve Kanuni Esasi'deki hükümler doğrultusunda bir yasa tasarısı hazırlamış ve Meclis-i Mebusan'a sunmuştur. Mecliste oluşturulan özel bir encümen, taslağı inceledikten sonra Meclis'e göndermişse de araya Balkan Savaşı'nın girmesi sebebiyle tasarı görüşülüp yasalaşmadan kalmıştır. Balkan Savaşlarının bitiminden sonra kurulan yeni hükümet tasarıyı Meclis'ten alarak bazı değişiklikler yapmış ve 15 Mart 1913'de Kanun-u Muvakkat şeklinde yayımlayarak yürürlüğe koymuştur. Bu kanun kaynağını Fransa'da 1790 yıllarında ve Napolyon'un konsüllüğü zamanında kabul edilip 1838 ve özellikle de 10

Ağustos 1871 tarihinde geliştirilen kanunların hükümlerinden almıştır (Giritli, 1983:150).

Kanun vilayetlerin yönetiminde merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkesini belirlerken, merkezden yönetimi de yetki genişliği esasına dayamıştır. Bu kapsamda kanunun daha çok il yönetiminde merkeziyetçilik ile yerinden yönetimi birleştirme gayesi güttüğü ileri sürülmüştür (Sencer, 1992:95).

1913 tarihli Kanun-u Muvakkat "İlin Genel Yönetimi" ve "İlin Özel Yönetimi" olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. İl Genel Yönetimine ilişkin hususları düzenleyen birinci bölüm 1864 yılında oluşturulan vilayet yönetiminin genel esaslarını korumuştur. İdari taksimatta bir değişiklik yapılmamış, Mülki taksimat yine vilayet-liva-kaza-nahiye-köy olmak üzere süregelen bölünme biçimini korumuştur. Valileri güçlendiren, ona yardımcı olmak amacıyla emrine verilen başta vali yardımcıları ve il müdürlerinin görev ve yetkilerini tanımlayan yasa livaların başında mutasarrıfların bulunmasını ve vilayetteki müdürlüklerin 'memurluk' olarak liva düzeyinde de oluşturulmasını öngörmüştür.

Fiziki yapılanma açısından bakıldığında 1919 yılında Osmanlı toprakları; 15 vilayet, 17 bağımsız 35 bağlı liva, 302 kaza ve 679 nahiyeden oluşmaktaydı. Bu yapı olduğu gibi Cumhuriyete miras kalmış, sadece livaların ismi "il" olarak değiştirilmiş, coğrafi anlamda örgütlenme biçimi bile değişmeden sadece illerin sayısı arttırılmıştır. Böylece tüm sancak ve livalarda vilayet teşkilatının kurulmasıyla 74 vilayet meydana getirilmiş ve bunlar Cumhuriyetin ilk illeri olmuştur.

Taşra yönetiminde sivil-asker ayrışması

Tanzimat hareketinin taşra yönetimine ilişkin olarak getirdiği ikinci önemli değişiklik ise devletin kuruluşundan bu yana taşrada padişah adına yetki kullanan beylerbeyi ve sancakbeylerinin sahip olduğu sivil ve askeri yetkilerinin birbirinden ayrıştırılması uygulaması olmuştur. Bu amaçla imparatorluk ikisi Rumeli'de, ikisi Anadolu'da ve biri de Arabistan'da olmak üzere ordu bölgelerine ayrılmış ve bunların başına birer 'müşir' atanmıştır.

Böylece vilayet yönetimleri askeri yapıdan ayrılmış ve vilayet yöneticileri 'mülki amir' konumuna gelmiş ve eskiden taşra yönetiminde tek söz sahibi olan, askeri, idari ve mali yetkileri elinde tutan mülki amirlerin (beylerbeyi-sancakbeyi), Tanzimat sonrası sadece idari otoriteyi temsil etmeleri öngörülmüştür. Eski geleneği değiştiren bu uygulama tarihi bir miras olarak Cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir.

Taşra mülki yöneticilerinde yetki ve statü değişimi

Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra 1840 yılında Ferman'ın mimarı olan Mustafa Reşit Paşa taşra teşkilatında reform niteliğinde girişimler başlatmıştır. Mustafa Reşit Paşa'ya göre idari teşkilatın Ferman'da yer alan prensiplere uygun olarak çalışabilmesi için valilerin geniş yetkilerine ve reaya üzerinde kullandıkları baskı usullerine son vermek gerekiyordu. Bu ise eyalet valilerini ve memurları maaşlı memurlar haline getirip, yetkilerini kısıtlamak, eyalet halkının yönetime katılmasını sağlamak ve valileri meşveret usulü ile iş görmeye zorlamakla mümkündü (Karal, 1988:130). Bu açıdan Tanzimat sonrası reformlar öncelikli olarak taşrada eyaletlerdeki valilerin yetkilerinin sınırlandırılması ve merkezi otoritenin arttırılmasını ilke olarak benimsemiştir.

Bu düşüncelerle hareket eden Mustafa Reşit Paşa Tanzimat fermanına dayanarak 1842 yılında taşra idaresindeki bölünmeyi yeniden gözden geçirmiş ve temel mülki idare yapılanmasını korumakla beraber merkeze bağlı sancakların yönetimini doğrudan merkezi hükümetin tayin ettiği "mutasarrıflara" bırakmış, doğrudan doğruya eyaletlere bağlı sancakların yönetimini de kaymakamlara vermiştir. Öte yandan nüfusça ve refah düzeyi açısından eşitlik sağlamak için sınırlar yeniden çizilmiş ve sancaklar kazalara bölünmüştür. Kazaların en az bir önemli köy veya kasabayı içine alan nahiyelere ayrılması ve "müdür" tarafından idare edilmesi hedeflenmiştir. Köylerin ise mahalli otoritelerin hazırladığı adaylar listesi içinden merkezi idarenin atadığı muhtarlar tarafından yönetilmesi öngörülmüştür (Güngördü, 1988:31).

1842 tarihli düzenlemede valiler üzerinde sıkı bir denetim kurmak ve görevlerini kötüye kullanmalarını engellemek için vali, sürekli olarak sadrazamla haberleşmeye ve icraatlarından Bab-ı Aliye hesap vermeye mecbur tutulmuştur. Ayrıca askeri ve mali yetkilerini maiyetinde çalışan muhafız ve defterdar (veya mal müdürü) ile paylaşmak zorunda kalmıştır (Karal, 1988:130).

1840 yılından itibaren Osmanlı taşra idaresinde bir dizi reform yapılması ve çeşitli nizamnameler çıkarılmasına rağmen idare de bir türlü istenen sonuçlar alınamamıştır. Vergilerin zamanında toplanmamış, rüşvet alma, hazinenin gelirlerini

şahsı için harcama alışkanlığı devam etmiş, kurulan meclisler kendilerinden beklenen denetlemeyi yapamamışlardır. Bunun nedeni olarak da merkezi otorite sağlanmak istenirken valinin yetkileri fazlaca kısıtlanmış ve adeta iş yapamaz duruma getirilmiş olması görülmüştür. Bunun için merkezden atanan yöneticilere bazı konularda karar alma özgürlüğü tanıyacak, hükümet işlerinin hafiflemesini sağlayacak, halkın mahalli ihtiyaçlarını temin edecek yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.

Bu amaçla ilk olarak 1856 tarihli Islahat Fermanıyla söz verilen reformları gerçekleştirmek için 1858 yılında yeni bir düzenleme yapılmış ve "Vulat-ı izam, Mutasarrifin-i Kiram ve Kaim-i Makamların Vezayifi Nizamnamesi" çıkartılmıştır. Bu düzenleme ile taşra idaresinin temel yapısı aynı kalmış, buna karşın 1840 yılından bu yana yapılan düzenlemelerle yetkileri önemli ölçüde kısıtlanan valiler taşra yönetiminde yeniden güçlendirilmişlerdir. Ülke valiler tarafından idare edilen eyaletlere, eyaletler kaymakamın idaresinde sancak veya livalara, sancaklar müdürler tarafından yönetilen kazalara, kazalarda muhtarların başında olduğu karye (köy)lere taksim edilmiştir. Vali eyaletlerdeki tüm meselelerin çözümünde en yüksek merci ve Bab-ı Ali'nin temsilcisi olmuştur. Bütün diğer eyalet memurları valiye karşı sorumludurlar. Eyaletteki memurlar sadece valinin kanunları ihlal ettiği konusunda açık deliller varsa doğrudan doğruya Bab-ı Ali ile bağlantı kurabilirler. Kaymakamlar da sancaklarda benzer yetkilere sahiptirler.

Ancak Tanzimat sonrası mülki idareyi ve mülki idare amirliği mesleğini şekillendiren ve günümüz taşra yapılanmasına kalıt olarak intikal eden düzenleme 1864 Vilayet Nizamnamesi (İller Yönetimi Tüzüğü) olmuştur. Livaların (Sancak) temel birim olduğu vilayet yapılanması üzerine kurulu nizamnamede vilayetin en yüksek memuru validir. Sancağın başında mutasarrıf, kazanın başında kaymakam, köyün başında ise muhtar bulunacaktır. Muhtar dışındaki yöneticilerin tümü doğrudan doğruya padişah ve merkezden atanan memurlardır. Muhtar ise halk tarafından seçilecektir.

Vilayet yönetiminde vali geniş yetkilere sahip olmakla birlikte merkezden atanan bir görevli niteliğini korumuştur. Vilayetin genel idaresi valiye verilmiş, idari, mali ve güvenlikle ilgili görevlerinin yanı sıra vali kamu yararı için eğitim, kamu işleri, adli ve cezai adalet gibi konularda gerekli tedbirleri almak yetkisine sahip kılınmıştır. Valiye yardımcı olmak üzere bazı yeni memurlarda bu nizamname ile taşra sisteminde yerini almışlardır. Mali işler defterdar unvanıyla bir maliye memuruna bırakılmıştır. Siyasi işler Hariciye Nezareti tarafından tayin edilen bir memura verilmiştir. Bunun dışında valinin maiyetinde bir nafıa (bayındırlık) müdürü, maarif müdürü, sertabip, baytar, ziraat müdürü ve ticaret müdürü vardır. Ancak bu memurların bir kısmına kazandırılan hukuki statü merkezi yönetim anlayışının bir yandan Valileri güçlendirirken diğer yandan son iki yüzyıllık tarihin etkileri altında merkezin taşradaki kontrolünü dengelemek istediğini ortaya koymuştur. Öyle ki bu memurların atamaları merkeze bırakılmış ve seçimi konusunda valiye hiçbir söz hakkı bırakılmamıştır. Ayrıca bir kısım memurlar ise görevlerinden dolayı oluşturulan yeni Bakanlıklara karşı sorumlu kılınmıştır. Örneğin Defterdar valinin maiyetinde bulunmakla beraber, hesap işlerinde doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne karşı sorumludur. Ancak şurası açıktır ki defterdarlar vilayette dün ve bugün valinin yanındaki merkezi hükümet tarafından atanan diğer memurlardan daha bağımsız ve farklı bir konumdadır. Bu denge Tanzimat öncesi gelenekten kalmadır.

1864 tarihli Vilayetler Nizamnamesinin meydana getirdiği belirsizlikleri netliğe kavuşturan 1871 tarihli Nizamname vilayet, sancak, kaza ve köy yönetimini ayrıntılarıyla ele almış, her aşamadaki yöneticilerin görev ve sorumluluklarını ayrı ayrı açıklamıştır. 1871 nizamnamesinin mülki idare sistemi içinde getirdiği en büyük yenilik vali muavinliği kurumunu oluşturmuş olmasıdır. 1864 Nizamnamesi ile getirilen çeşitli taşra memurlarının valiye ve merkeze karşı olan çifte sorumluluğuna 1871 tarihli Nizamname ile son verilmemiş olsa da valiye, vilayet ve alt yönetim birimlerinin görevlileri üzerinde daha geniş yetkiler tanınmış, her türlü kamu görevinden vali sorumlu tutulmuştur. Bu durum "Osmanlı yönetiminde sıkı bir merkezciliğin giderek yerini ileri bir yetki genişliğine bırakma eğiliminin yansıması olarak görülmüştür" (Sencer, 1992:81). Bu açıdan Şaylan, 1871 Nizamnamesini yetki genişliği eğilimini pekiştirmek suretiyle sonraki il yönetimi mevzuatına zemin hazırlayan düzenleme olarak nitelendirmiştir (1976b:27).

Taşra yönetimine seçilmişlerin girişi ve adem-i merkeziyetçilik arayışları

Tanzimat hareketi son olarak mahalli kişi ve kümelerin devlet yönetimini etkileme sürecinin düzgün, hızlı ve eşitlikçi bir biçimde etkilemesi ihtiyacından hareketle yeni düzenlemeler yapmış ve bunun sonucu olarak gerek merkezde gerekse taşrada yerel ve bölgesel yönetimlerin birer unsuru olarak yönetilenlerin ilk siyasi temsilini sağlamaya yönelik olarak meclisler oluşturulmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1986:17). Bu ise zamanla yerinden yönetim geleneğinin doğmasına ve yerleşik hal almasına sebebiyet vermiştir.

Bu kapsamda ilk olarak Fransız Sisteminden esinlenilerek gerçekleştirilen 1840 tarihli düzenleme ile "Büyük Meclis" ve "Küçük Meclis" adı altında iki önemli kurul oluşturulmuştur. Eyalet merkezlerinde veya sancaklarda 'Büyük Meclis' adıyla kurulan kurul yönetimde doğrudan doğruya söz sahibi idi. Bu meclis 13 kişiden oluşuyordu. Bunlardan yedisi hükümet görevlisiydi. Diğer altı kişi ise yerel halkı temsil ediyordu ve genellikle ayanlar ve lonca liderlerinden oluşuyordu (Shaw, 1969:60-62). Büyük meclis eyaletin yönetim, maliye, güvenlik vb sorunlarını tartışıp karara bağlama yetkisine sahipti. Aynı zamanda devlet memurlarını yargılayıp cezalandırabilirdi. Özellikle Tanzimat prensiplerinin uygulanması için gerekli önlemleri almak, uygulamaya karşı çıkanları yargılayarak cezalandırmak kurulun başlıca görevlerindendi. Vergilerin zamanında toplanması için önlemler alma, "küçük meclislerin kararlarını gözden geçirip sonuca bağlama gibi görevleri de vardı. Aynı düzenleme ile kaza düzeyinde de küçük meclisler kurulmuştur. Bu meclisler beş üyeden oluşmaktadır; Vekil (Sancakların başında bulunan muhassılın temsilcisidir), kadı, polis müdürü ve iki yerel temsilci ki bunlardan biri müslüman diğeri ise o kazadaki en büyük gayrimüslim milletin lideri olmak zorundadır. Bazen eğer birbirine yakın sayıda üyesi olan iki tane gayrimüslim topluluk varsa üye sayısı altıya çıkabiliyordu (Shaw, 1992:33-35).

Fransız yerel yönetim sistemi örnek alınarak oluşturulan bu meclislerin iki ana özellik taşıdığı göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi eyalet memurlarının üyeler arasında çoğunluğu oluşturması ve valilerin başkanlığı altında merkezi yönetimin sıkı bir gözetim ve denetimine bağlı olmasıdır. İkincisi ise Müslüman olmayan üyelere ver verilmesi nedeniyle Tanzimat'ın eşitlik ilkesine uygun olarak söz konusu toplulukların yönetime katılmalarının sağlanmasıdır (Sencer, 1992:77).

1856 Islahat Fermanının ardından gerçekleştirilen 1858 tarihli düzenleme ile de Eyalet Meclisleri oluşturulmuştur. Eyalet Meclisleri vali, defterdar, kadı, müftü ve halk tarafından seçilecek dört Müslüman ve Müslüman olmayan toplulukları temsilen birer üyeden oluşacaktır. Eyalet merkezinde meclis toplantıları için bir daire ayrılacak, cuma günü dışında her gün toplantı yapılacaktır. Önemli sorunlar görüşülürken bütün üyeler hazır bulunmak zorundadır. Tartışılacak konuların gündemi önceden belirlenecek, karara varılan konuların tutanaklar unvanlarına göre sırayla bütün üyelerce mühürlenip, imzalanılacaktır. Meclis üyeleri düşüncelerini çekinmeden açıklayacaklar, hiçbiri düşüncelerinden ötürü sorumlu tutulmayacaktır (Akyılmaz, 1999:144-148).

Esasen 1856 Fermanı ve ardından gelen 1858 tarihli düzenlemede şekillenen ve meclis odaklı olan vilayet yönetim sistemi Cebel-i Lübnan'da uygulamaya konulmuştu. Lübnan' da 1845 tarihinden itibaren Dürziler ile Maruniler arasında süregelen çatışmalar Lübnan'ı uluslar arası bir sorun haline getirmiş, Osmanlı hükümeti İngiliz ve Fransız'ların silahlı müdahalesi sonrası bölgedeki hakimiyetini korumak için 1861 tarihinde Beyrut bölgesini hariç tutarak Cebel-i Lübnan için özel bir statü hazırlamıştır. Buna göre Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı Hristiyan bir mutasarrıf başkanlığında (ilk mutasarrıf Ermeni asıllı David Paşa'dır) etnik ve dini grupların ağırlığını dikkate alarak oluşmuş karma bir idare meclisi tarafından yönetilecekti. Bugünkü Lübnan Anayasası'nın da temelini oluşturan bu sistemin başta Rumeli ve bazı Mezopotamya eyaletleri olmak üzere tüm Osmanlı'da uygulanması konusunda baskı kuran Avrupa devletleri ile bu sistemin imparatorluğu özerk eyaletlerden kurulu bir yamalı bohça haline getireceğinden endişe eden Osmanlı hükümeti arası sürtüşmeler sistemin uygulanmasını engellemiştir (Ortaylı, 2007:429).

1864 tarihli Nizamnamesinin meclis yapılanması üzerinde gerçekleştirdiği önemli yeniliklerden birisi ise temsil niteliği daha önce oluşturulan meclislere göre daha fazla olan iki yeni meclis ortaya çıkarmasıdır.

Bunlardan ilki Vilayet İdari Meclisi'dir. Bu meclis valinin başkanlığında, doğal üyeleri olan şer"i davaları denetlemek üzere vilayet merkezlerine gönderilen müfettiş, defterdar, mektupçu, siyasi işler müdürü ile Müslümanları temsilen iki kişi, gayrimüslimleri temsilen seçilen iki kişiden oluşmaktaydı. Bu meclislerinde sivil idare, maliye, dışişleri, kamu görevleri, ticaret ve tarımla ilgili konular tartışılacak ve gerekli tedbirler alınıp, uygulanacaktır. Daha önce oluşturulan meclislerin aksine şikâyetleri dinleyip, yargılama yapma yetkileri yoktur. İdare meclisleri yalnızca vilayet düzeyinde değil, sancak ve kazalarda da kurulması nizamname ile düzenlenmiş, sancaklardaki idare meclisinin mutasarrıfın başkanlığında kazalarda ise kaymakamın başkanlığında toplanması öngörülmüştür. Ancak Ortaylı'ya göre bu meclisler, halkın yönetimi etkileyen araçlar olmasından çok yöneticilerin talep ve kararlarını tasdik eden birer 'soğuk damga' olarak kalmışlardır (2007:502).

1864 tarihli Nizamnamenin getirdiği ikinci meclis 'Vilayet Umumi Meclisi'dir. Bu meclis valinin başkanlığında her

sancak tarafından seçilen iki Müslüman, iki gayrimüslim üyeden oluşacak ve yılda bir kere toplanacaktır. Kırk gün sürecek bu toplantıda devlet yollarının yapım, bakım ve onarım işleri, kamu binalarının yapım ve onarımı, ziraat ve ticaretin gelişmesi, vilayete bağlı liva, kaza ve karyelerin sınırlarında değişiklik yapılması, vergi işleri ve halkın bu konudaki dilek ve istekleri ele alınıp tartışılacaktı. Alınan kararlar yazılı olarak devlet merkezine bildirilecekti. Ancak alınan kararlar Sultanın onayı olmadan yürürlüğe giremeyeceği için, vilayet umumi meclisi gerçekte bir danışma organı düzeyinde kalmıştır. Vilayet Umumi Meclisi her ne kadar işlevsel sonuç doğurmasa da bugünkü 'İl Genel Meclisi'nin temeli olmuştur.

İlk Anayasa vilayet yönetimine ilişkin meclisler ile ilgili hükümler getirmiş, İdare Meclislerinin ve Vilayet Umumi Meclislerinin yaygınlaştırılmasını emretmiş, bu meclislere, yolların yapımı, sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi, eğitim öğretimin yaygınlaştırılması konularında görüşmeler yapmak, vergilerin belirlenip toplanmasında ve diğer konularda yasa ve tüzüklere aykırı gördükleri durumları ilgili makamlara bildirmek gibi yetkiler verilmiştir. Anayasa vilayetler, sancak ve kaza merkezlerindeki İdare Meclisleri ile yılda bir defa toplanan Vilayet Umumi Meclisleri üyelerinin seçim biçiminin özel bir yasa ile yeniden düzenleneceğini belirterek, meclisler ile ilgili ayrıntıları çıkarılacak özel bir kanuna havale etmiştir.

Bu amaçla 1877 yılında İlk Meclis-i Mebusan bir Vilayetler Kanunu hazırlamış ve kanun Heyet-i Ayan'ın onayından geçmiş olmasına karşın II. Abdülhamit'in veto yetkisine takılarak meclise geri gönderilmiş, daha sonra mecliste görüşülmesine fırsat kalmadan da meclis feshedilmiştir. Bu nedenle Anayasanın öngördüğü bu kanun ise ancak 1913 yılında çıkabilmiştir.

1913 tarihli Kanun-u Muvakkat ise vilayet merkezinde Vali veya vali muavini başkanlığında kadı veya naib (kadı vekili), defterdar, mektupçu, maarif müdürü, nafıa müdürü, ziraat müdürü ve müftünün yanı sıra seçilecek üyelerden oluşacak Vilayet İdare Meclisi'ni de yönetimi ilgilendiren konularda görüşmeler yapıp karara bağlamakla sorumlu tutmuştur. Bunun yanında Vilayet Umumi Meclisleri de varlığını korumuş ve Liva İdare Meclisi'nin Vilayet İdare Meclisi gibi çalışmasını hükme bağlanmıştır. Kazaların başında kaymakamlar bulunurken, Kaza İdare Meclisi kaza yönetiminden sorumlu tutulmuştur. Livadaki memuriyetler kazada da yer almıştır. 1913 tarihli geçici kanunda nahiyelerle ilgili bir hüküm yer almamış, nahiye ve köyler daha önceki düzenleme hükümlerine tabi olmuşlardır.

SONUÇ

Dar alanda örgütlenmiş küçük, güçsüz yönetim birimlerine dayalı, giderek siyasal yapıyla bütünleşen aşırı merkeziyetçi Osmanlı yönetim yapısı Cumhuriyet dönemine miras olarak geçmiştir. Bugünkü yönetim dizgemize damgasını basan bu merkeziyetçi anlayışın kökeninde bu kalıt yatmaktadır (Geray ve Cerit, 1997:1997). Bu açıdan yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin, monarşik Osmanlı Devleti ile siyasi ve anayasal düzen bakımından bir benzerliği olmamasına rağmen Cumhuriyetin mülki idare teşkilatlanması ile devir alınan Osmanlı taşra yönetim yapılanması açısından ciddi bir fark göze çarpmamaktadır.

Osmanlı imparatorluğunun mülkî yönetim yapısını klasik dönem ve Tanzimat sonrası yönetimde reformlar dönemi olarak ikili bir ayırıma giderek değerlendirmek mümkündür. Klasik dönemde Osmanlı taşra yönetimini şekillendiren unsurlar imparatorluğun her tarafına hâkim kılınmaya çalışılan merkeziyetçilik anlayışı ve toprak rejimi olmuştur. Ancak zaman içinde mîrî toprak rejiminin egemen ve işlevsel olduğu sistemin eyalet sisteminin bozulması nedeniyle merkezi yönetim taşra üzerindeki kontrolünü yitirmeye başlamış ve ayan adı verilen yeni sınıflar taşrada merkezi yönetime rakip olur hale gelmişlerdir. Buna çözüm olarak Tanzimat sonrası küçük üretici birimleri temeline dayanan merkeziyetçi "Bonapartçı" taşra yönetimi örnek alınarak il sistemine geçilmiştir. 1864 tarihli Vilayetler Nizamnâmesinin uygulamaya girmesiyle 'eyalet' sisteminden 'vilayet' sistemine geçilirken Fransız il yönetimi doğrudan doğruya devlet yönetimine aktarılmış ve bu yeni anlayış o yüzyıl içinde (ondokuzuncu yüzyıl) taşra yönetimi ile ilgili birçok yasal düzenlemenin temel ekseni olmuştur. Ancak bu noktada vurgulanması gereken husus şudur ki; Tanzimat sonrası reform sürecinin temel amacının yerel yönetimlerin yerleştirilmesinden ziyade bağımsız olmak isteyen güçlerin iradesinin kırılarak dönemin çok uluslu Metternich'ci Avusturyası ya da II. Aleksandr Rusya'sında ki gibi merkezci bir devlet idaresinin tesis edilmesi olduğudur. Bu hedef dikkate alındığında Tanzimat sonrası taşrada gerçekleştirilen reform hareketleri ile Klasik Osmanlı dönemin öngördüğü merkezi idarenin güçlendirilmesi ilkesi arasında paralellik olduğu görülecektir.

Tanzimat merkeziyetçiliğinin şekillendirdiği idari reformlar devletin taşra örgütlenmesini dört ana biçimde etkilemiştir: İlk olarak Fransız örneğinden hareketle dar alanda teşkilatlanmış hacimce küçük, paraca güçsüz yönetim birimlerinin katı bir merkeziyetçilik en uygun taban olduğundan hareketle eyaletlerin fiziki sınırlarının daraltılmış ve eyalet sisteminden il sistemine geçilmiştir. İkinci olarak vilayetlerde sivil ve askeri yönetimler birbirinden ayrılarak vilayet yöneticileri sadece mülki amir konumuna getirilmiştir. Böylece klasik dönemde askeri, idari ve mali tüm yetkileri elinde tutan ve zamanla merkezi otoritenin zayıflamasını müteakip bu güçle ayaklanma riski olan beylerbeyi ve sancakbeyleri sadece idari otoriteyi temsil eder hale gelmişlerdir. Üçüncü olarak taşra mülki idarecilerinin yetki ve görevlerinin kullanım sürecinde merkezi otoritenin izin ve kontrol mekanizmaları arttırılmıştır. Son olarak oluşturulan yerel meclisler aracılığıyla taşra idaresine seçilmişlerin girerek yönetimde âdem-i merkeziyetçilik arayışları gündeme getirilmiş, ancak bu meclisler merkezi otoritenin ağırlığı nedeniyle hiçbir zaman aktif hale gelmeden birer soğuk damga olarak kalmışlardır. Tanzimat sonrası söz konusu reformlar ile şekillenen taşra yapılanması Cumhuriyet yönetimince büyük ölçüde benimsenmiş ve yeni rejimin mülki yönetimini şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, M. (2010). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimadı Tarihi, C. II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AKYILMAZ, B. (1999). "Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4:127-153.

AZRAK, A. Ü (1989). "Hammer'in Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu'nda Yönetici Sınıflar", İÜSBF Dergisi 1: 7-17.

BAYKARA, T. (1990). Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII Yüzyılda Görev ve Görevliler. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

CİN, H. (1992). Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

ÇADIRCI, M. (1989). "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Belleten, C.III, 16, 206-242.

DUMONT, P. ve GEORGEON, F. (1996). Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

FİNDLEY, C. V. (1994). Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bab-i Ali 1889-1892. (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul: İz Yayıncılık.

GERAY, C. ve CERİT, S. (1997). "2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Yönetsel Bölünme". 21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu, (Yerel Yerinden Yönetim Grubu Bildirileri, 7-9 Mayıs), Ankara: TODAİE, 1-22.

GİRİTLİ, İ. (1983). Kamu Yönetimi Teşkilatı ve Personeli. İstanbul: Filiz Kitabevi.

GÜNGÖRDÜ, N. (1988). Tanzimat ve Meşrutiyet (I-II) Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

HEPER, M. (1973), Modernleşme ve Bürokrasi. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

ITZKOVVITZ, N. (1972). Ottoman Empire and Islamic Tradition. Chicago: Phoneix Yayınları.

İNALCIK, H. (1977). "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", Studies in Eightcenth Century Islamic History (Edited by Thomas Nafl/Rocer Owen), London, 27-53

İNALCIK, H. (1978). "The Ottoman Decline and İts Effects Upon The Reaya", The Ottoman Empire, Conquesl, Organization and Economy, London, 338-354.

İNALCIK, H. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ:1300-1600. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.

İŞPİRLİ, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi. (Edt. Ekmelettin İhsanoğlu) İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları.

KALAYCIOĞLU, E. ve SARIBAY, A.Y. (1986). Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul: Beta Yayınları.

KARAL, E. Z. (1988). Osmanlı Tarihi, C. VI. Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.

KINROSS, L. (2008). Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü. (Çev: Meral Gaspıralı), İstanbul: Altın Yayınevi.

ONAR, S.S. (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları, C. II, İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık.

ORTAYLI, İ. (1976). "Türkiye'de Taşara Yönetim ve Yöneticiliğin Evrimi", Türkiye'de Mülki İdare Amirliği, Ankara: Türk İdareciler Derneği, Bilimsel Araştırma Dizisi, Editör Kutan Fişek, No:1: 1-17.

ORTAYLI, İ. (2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.

PARLAK, B. (2002). "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyet'e Yansımalar", Akademik Araştırmalar Dergisi- Kasım 2001-Ocak 2002, Yıl:3, Sayı:11, s.37-50.

SENCER, M. (1992). Türkiye'nin Yönetim Yapısı. İstanbul: Alan Yayıncılık.

SHAW, S. J. (1969). "The Origins of Represenlative Government in the Ottoman Eınpire: An Introducrion to the Provincial Councils 1839-1876", Near Eastern Round Table, 1967-1968 (Ed. R. Bayly Winder) New York,

SHAW, S. J. (1992). "Local Administrations in Tanzimat", 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 33-45.

ŞAYLAN, G. (1976a). "Cumhuriyet Dönemi Mülki İdare Amirliğinin Tarihi Mirası ve Ana Gelişme Süreçleri", Türkiye'de Mülki İdare Amirliği Sistemi ve Sorunları, Ankara: Türk İdare Dergisi Yayınları.

ŞAYLAN, G. (1976b). "Mülki İdare Amirliği Sisteminin Belirleyici Özelliği: Merkezcilik", Toplumsal İlişkileri Açısından Mülki İdare Amirliği Sistem ve Sorunlar (Ed. Kurthan Fişek), Ankara: Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırmalar Dizisi. S.27-39

TÜRE, F. (2000). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Kökeni: Osmanlı İmparatorluğunda Yerel Yönetimler", Yerel Gündem, Sayı:5: 34-41.

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988). Osmanlı Tarihi, C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÜÇOK, C. (1944). "Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımarlar", AÜHFD. C.1, Sayı:4: 525-551.

ÜÇOK, C. vd (2010). Türk Hukuk Tarihi, Ankara: Turhan Yayınevi.

VERSAN, V. (1990). Kamu Yönetimi Siyasi ve İdari Teşkilat. İstanbul: Der Yayınları.

YALÇINDAĞ, S. (1996). "İl Sisteminin Güçlenmesi Çözüm mü?", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2: 3-15.

YAŞAMIŞ, F.D. (2001). "Osmanlı Devlet Yönetimi: Başlangıç Yılları", Türk İdare Dergisi, Yıl 73, Sayı 432: 1-32.

YÜCEL, Y. (1997). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", Belleten, C.XXXVIII, No.152: 657-708.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

KURUMSAL YÖNETİMİN FARKLI TEORİLER YOLUYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Banu DİNCER
Dr., Galatasaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

ÖZET: Bu çalışma, kurumsal yönetim ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan teorileri literatür taraması yaparak incelemekte ve eleştirel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Temelinde hissedar yaklaşımı ile paydaş yaklaşımı arasında kutuplaşan kurumsal yönetim teorilerinin birbirlerinden ayrışan yönleri üzerinde durularak günümüz değişen koşullarında tek bir doğru kurumsal yönetim anlayışının geçerli olmayacağı görüşü vurgulanmakta ve durumsallık teorisini kullanan bir önerme içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Paydaş Yaklaşımı, Hissedar Yaklaşımı, Durumsallık Teorisi

THE EVALUATION OF CORPORATE GOVERNANCE THROUGH DIFFERENT THEORIES

ABSTRACT: This paper investigates the theories used in the studies about corporate governance by a literature review and brings in a critical perspective. While emphasizing on divergent parts of corporate governance theories, fundamentally polarized between shareholder perspective and stakeholder perspective, the invalidity of one single correct corporate governance approach in current changing conditions is highlighted and a suggestion using contingency theory is implied.

Keywords: Corporate Governance, Stakeholder Approach, Shareholder Approach, Contingency Theory

GİRİŞ

Enron, Worldcom, Marconi ve dünya çapında gerçekleşen diğer kurumsal skandallar, ilginin kurumsal eksikliklere çevrilmesine neden olmuştur. Finansal otoriteler firma karlılığı ve büyümesine ilişkin öngörülerin doğruluğu ve etkin kontrol mekanizmalarının önemi üzerinde durmaktadır. Ancak iyi bir kurumsal yönetimin firma performansını olumlu yönde etkilediği konusunda bir görüş birliğine varılmamıştır. (Klein vd., 2005: 773)

Kurumsal yönetim kavramının günümüzde pekçok tanımı olmasına rağmen genel anlamda işletmenin yönetilmesi için oluşturulmuş düzenlemelerden meydana gelen bir sistemdir. Günümüzde tartışmalar çoğunlukla kurumsal yönetimle ilgili olarak pratikte ortaya çıkan kurumsal hile, sosyal sorumsuzluk, yönetici gücünün kötüye kullanılması gibi sorunları ortaya koymaktadır. Ancak teorik modellerle uygulama beraber ele alındığında cevabı net olmayan birçok soruyla karşılaşılmaktadır.

"Kurumsal yönetim" konusu literatürde geniş ölçüde ele alınmış olmasına rağmen kabul edilmiş ortak bir teorik temel etrafında konumlandırılamamıştır (Carver, 2000: 76; Tricker, 2000: 292; Parum, 2005: 704; Larcker vd., 2007: 966; Harris ve Raviv, 2008: 1799). Günümüz kompleks modern organizasyon yapısına açıklık getirecek ve anlaşılmasını kolaylaştıracak kurumsal yönetim araştırmalarının eksikliği göze çarpmaktadır (Pettigrew, 1992: 165, Tricker, 2000: 290, Parum, 2005: 705). Ekonomi, finans, sosyoloji ve yönetim gibi birçok disiplin çerçevesinde bu konu ele alınmış ve geniş bir literature sahip olunmuştur. Ancak çalışmalarda her disiplinin kendi bakış açısından ele aldığı bir teori üzerinden yola çıkıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin vekalet teorisi açısından ele alan çalışmalar değişik durumların tam anlamıyla dikkate alınmaması ve bu yüzden çıkan karşılaştırma zorlukları nedeniyle eleştirilmiştir (Aguilera ve Jackson, 2003: 451).

Kurumsal yönetim performansının, durumsallığa göre değişimi üzerine yönetim kurulu yapısı ve büyüklüğünü temel alan çalışmaların (Filatotchev ve Toms, 2003: 901) yanı sıra firma yaşam döngüsüne göre ele alan çalışmalar (Lynall vd. 2003: 424; Filatotchev ve Wright, 2005: 38) durumsallık teorisinin etkisine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı; kurumsal yönetim olgusu ile ilgili teorilerin literatür taraması ile göz önüne konması ve durumsallık teorisinin kurumsal yönetim teorilerine uyarlanarak incelenmesidir.

Çalışmanın ilk kısmında kurumsal yönetime ilişkin literatürde kullanılan teoriler açıklanacaktır. Daha sonraki bölümde ise kurumsal yönetim teorilerine bir öneride bulunulunacaktır.

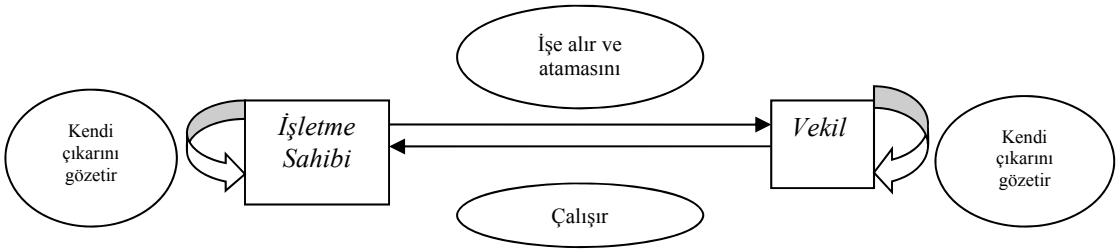
KURUMSAL YÖNETİM VE UYGULAMADA KULLANILAN KAVRAMSAL MODELLER

Aşağıdaki bölümde kavramsal modellerin incelenmesi, ilgili teorileri ortaya koyan araştırmacıların temel makalelerinin genel görünümü olarak değerlendirilmelidir.

Vekalet Teorisi (Agency Theory)

Jensen ve Meckling (1976: 305), "Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure" ve Fama ve Jensen (1983:301), "Separation of Ownership and Control" isimli makalelerinde vekalet teorisinin temellerini oluşturmuşlardır. Bilindiği üzere vekalet teorisi yaklaşımında yöneticilerin (agent) işletme sahiplerinden (principal) daha fazla bilgiye sahip olmaları ve bunun sonucunda kendi çıkarlarını işletme çıkarlarının üstünde tutmaları durumu söz konusudur.

Ancak, Kurumsal yönetim kavramı, işletmelerin faaliyetlerinin taraflara karşı sorumluluklarının bilincinde olarak, işletmenin değerini ve verimliliğini artıran, ortaklara, hissedarlara ve çalısanlara karşı önceden planladığı hedefleri tutturan, bunu yaparken söz konusu taraflarla yasalara uygun, etik değerler çerçevesinde çalşmalarda bulunan bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Pesqueux, 2005:798). Bu bağlamda, Kurumsal yönetimin en temel problemi vekalet teorisine dayanır. Bu durumda, işletme sahipleri ve yöneticiler arasında vekalet problemlerini ortadan kaldırmaya yönelik optimal bir bağ ortaya konulması esas amacı oluşturur. Teoride "kontrat" olarak adlandırılan işletme içi kuralları organizasyon içinde yöneticinin haklarını, değerlendirilmelerinde uygulanacak performans kriterlerini ve elde edecekleri gelir sistemlerinin çerçevelendirilmesini içerir.

Şekil 1: Vekalet Teorisi

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

İşlem Maliyetleri Teorisi (Transaction Costs Theory)

Williamson'ın (1979: 233, 1981: 548, 1983: 519, 1984: 1197) yaptığı çalışmalar işlem maliyetleri teorisinin temelini oluşturur. Teori genel olarak işletmeyi başlı başına bir yönetim yapısı olarak ele alır. Temelde işletmelerin büyüklüğü fiyat ve üretim açısından belirleyici rol oynamaktadır. Bu durumda yöneticiler kendi çıkarlarına yönelik davranabilmekte ve işletmeyi bu doğrultuda yönetmektedir (Williamson, 1996:172). Yönetim problemi; faydacılık, bilgi asimetrisi, varlık yapısı ve sınırlı akılcılık gibi durumları da içeren işletmenin devamı için gerekli olan sözleşme ilişkilerinden doğan tesadüflerin oluşması şeklinde algılanır (Learmount, 2002: 10).

Kurumsal yönetim sözleşmelerden doğan belirsizlikleri ve ilgili maliyetleri azaltacak mekanizmaları ve buna ilişkin organizasyon içi etkenleri belirlemeyi amaçlar. Organizasyon dışındaki mekanizmalar, işletme teşvikleri ve kaynak dağılımı bilgilerine ulaşımın kısıtlı olması sebebiyle problemleri azaltıcı unsurlar olarak kabul edilmemektedir (Williamson, 1975:143).

Finans Modeli (Finance Model)

Shleifer ve Vishny (1997: 737), "A Survey of Corporate Governance" adlı çalışmalarında vekalet problemlerini ele almış; kurumsal yönetim sistemi açısından esas cevap verilmesi gereken sorunun fon sağlayıcıların getirilerinin nasıl garanti edileceği sorusu olduğunu öne sürmüşlerdir.

Fayda sağlamaya yönelik yönetici davranışları ve yüklü miktarda pay sahibi olmak, şirket ele geçirmeleri yoluyla oluşan ortaklık yapıları ve banka finansmanları gibi bir noktada toplanan sahiplik yapıları ile mücadele etmek amacıyla yatırımcı haklarının belirgin yasalarla korunması gerekmektedir. Aslında bu çok bilinen model temel olarak vekalet problemini ele almıştır. Ancak işletme finansı yönünden bakıldığında yalnızca hissedarları değil aynı zamanda finansman sağlayanlar ve bankaları da içerisine almaktadır.

Demirağ (1995: 248), Demirağ vd. (1998: 95) çalışmalarında**,** finansal piyasalardan kaynaklanan kısa vadeli baskılara dayanan kurumsal yönetim yapılarının ve finansal sistemlerin tayin edilmesi ve uzun dönemli yatırım kararlarının özendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Demirağ vd. (1998: 93) çalışmalarında kısa vadeli baskıların ABD ve İngiltere'deki finans yöneticileri üzerinde AR-GE projelerini yönetmeleri açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkardığı konusunu ele almışlardır. Uzun dönemli yatırımlar ve AR-GE projeleri için belirlenen uygun stratejiler sayesinde ve belli başlı yatırımcılar ile yöneticiler arasında gelişmiş bir iletişimin oluşturulması ve bunlara ilişkin açıklayıcı olarak adlandırılabilecek pazar payı, müşteri memnuniyeti, muhasebe kalitesi gibi göstergeler aracılığıyla bahsi geçen baskılar azaltılabilir. Çalışmada, ABD'deki finans yöneticilerinin üstlerindeki kısa dönemli baskı AR-GE yatırımları konusunda uzun vadeli karar almalarını sağlayan gelişmiş iletişim kanalları ve bütçe planlamalarında kullandıkları uzun dönem performans ölçütleri sayesinde önemli ölçüde azaldığı gözlemlenmiştir.

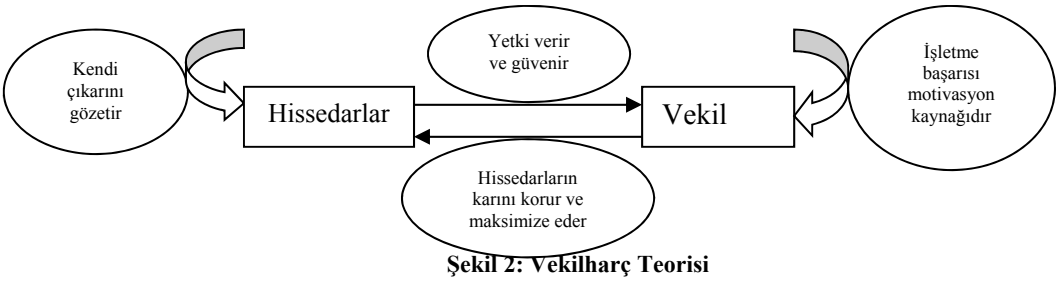
Vekilharç Teorisi (Stewardship Theory)

Davis vd. (1997: 20) "Toward A Stewardship Theory Of Management" isimli makalelerinde vekilharç teorisini ortaya koymuşlardır. Bu modelin amacı vekalet veren ile vekilharç arasındaki ilişkiyi farklı psikolojik ve sosyolojik karakteristikleri ile belirlemek ve Asil –Yönetici (Principal-Steward) seçimlerini incelemektir.

Yöneticilerin amacı büyüme ve stratejik hedeflere ulaşmak olduğundan kendi şahsi amaçlarından çok organizasyonel hedeflere hizmet ederler. Kendilerini organizasyon ile özdeşleştirir ve organizasyon değerlerine bağlı ve uyumlu kalırlar.

Keasey ve Wright (1997: 2) çalışmalarında kurumsal yönetimin vekilharçlık (stewardship) ve girişimcilik (entrepreneurship) olmak üzere iki boyutu üzerinde durmaktadır. İyi bir kurumsal yönetim yapısı, doğru motive edilmiş yönetici davranışlarını ve iş geliştirmeyi hedefler. Bu durum tam anlamıyla yöneticinin davranışlarını kontrol etmeye yöneliktir (Keasey ve Wright, 1997: 11).

Bu teorinin, vekilharç boyutu, fonların uygun olmayan şekilde kullanılması gibi durumlar ve ortak olmayan yöneticilerin davranışlarının denetimi üzerinde durur. Girişimcilik boyutu ise inovasyon ve kurumsal yapılanmayı içeren yeni kombinasyonlar yoluyla ekonomik kaynakların tekrar dağılımı konusuyla ilgilidir.

Şekil 2: Vekilharç Teorisi

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

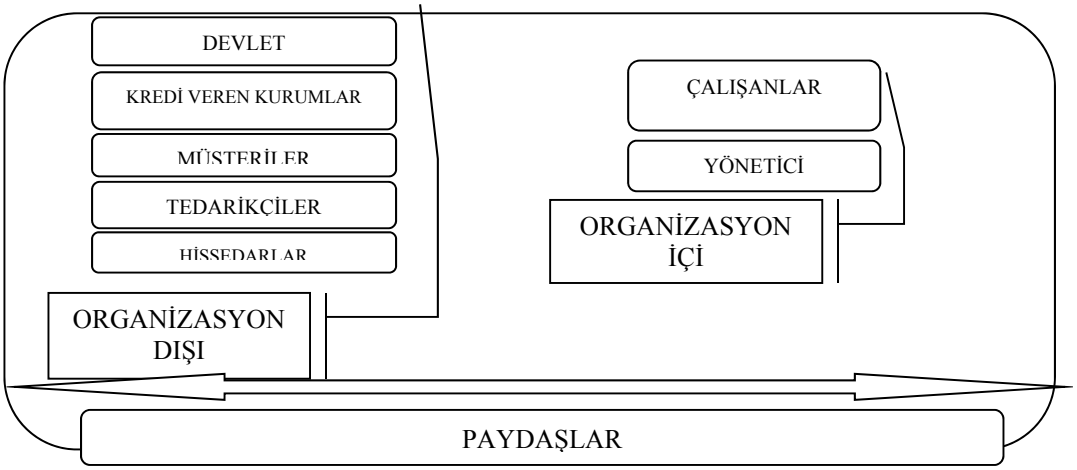
Paydaş Modeli (Stakeholder Modeli)

Freeman (1984: 52)'a göre başarı kriteri üst yönetimin işletme sahiplerini, çalışanları ve tedarikçileri tatmin etmeleridir. Paydaşlara yönelik bir organizasyonda, farklı fonksiyonların yöneticileri dış çevreye daha fazla geri dönüş sağlamaktadırlar. Paydaş model; ekonomik ve sosyal anlamda kurumsal faaliyetleri olan çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, hissedarlar, bankalar, devlet gibi paydaşların oluşturduğu bir grubun yönetim prosesine katılmasını sağlamak yoluyla kurumsal yönetimin geniş anlamda toplumun çıkarlarını gözettiği düşüncesini benimser (Buchholz, 1989: 420). Bu amaca hizmet etmek için:

- Hissedarlara daha fazla haklar verilerek yönetimin önemli kararlarına katılmaları sağlanır.
- Yönetim Kurulu'nun yönetime boyun eğen yapısını yumuşatmak amacıyla Yönetim Kurulu'na dışarıdan yöneticiler alınması yoluna gidilebilir.
- Kurumsal yönetimin belirli bir kademesinde çalışanların temsil edilmesi sağlanabilir.
- Şirketlerin ele geçirilmesi veya içeriden öğrenenlerin ticareti (insider trading) gibi olayları önlemek amacıyla hukuki düzenlemelerin ve kuralların sağlamlaştırılması sağlanmalıdır.

Donaldson ve Preston (1995: 65) *"The Stakeholder Theory of The Corporation: Concepts, Evidence, And Implications*" adlı makalelerinde paydaş kavramı ile ilgili belirli kısıtlar, farklılıklar ve göstergeleri eleştirel bir yaklaşımla analiz etmişlerdir.

Paydaş Teorisi hissedar kavramıyla ilişkili olarak ampirik önerilerin ve beklentilerin çerçevesi olarak kullanılabilir. Bu sayede kurumsal performans ve hissedar yönetimi arasındaki ilişki incelenebilir.

Şekil 3: Paydaşlara Toplu Bakış

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Güven İlişkisi Modeli (Trusteeship Model)

Kay ve Silberston (1996: 92) ortaya koydukları güven ilişkisi modelinde kurumsal kişiliği ve onun ekonomik ve ticari önemini irdelemiştir. Kamu ortaklıklarının (public corporation) özel kontratlarla veya özel ilişkilerle (private contract) ilgili olmadığını, sosyal bir kurum olduğunu kabul eder. Bu modele göre Yönetim Kurulu hissedarların

değil, kurumun maddi ve maddi olmayan varlıklarının vekilleridir ve bu duruma göre görevi, kontrolleri altındaki varlıkların değerini korumak ve geliştirmektir.

Stratejik Liderlik Modeli (Strategic Leadership Model)

Charan (1998: 152) Yönetim Kurulu'nun rekabet avantajı yaratmasındaki önemini belirten çalışmasında statejik liderlik modeli üzerinde durmuştur. Buna göre Yönetim Kurulu'nun gerçek potansiyeli, yönetime oluşan problemleri engellemesinde yardımıyla, olası fırsatları değerlendirmesiyle, işletmenin olması gerektiğinden daha iyi bir performans göstermesiyle ortaya çıkar. Yönetim Kurulu her CEO'nun belirlemesi gereken kör noktaların ve gözden kaçırılan fırsatların gerçekliğini kontrol eder, dış çevreyle ilgili farklı perspektifler ve anlayışlar sunar, içinde bulunulan endüstriye ilişkin objektif görüş ve alternatif bakış açıları sağlar. Yönetim Kurulu'nun tüm bu söylenilenleri gerçekleştirmesi ancak ve ancak avantaj sağlamaya yönelik bir yapılandırmanın oluşturulması, yetenekli üyelerin seçilmesi ve CEO değerlendirilmesi ve başarı planlamalarının yapılması yoluyla sağlanır. (Charan, 1998: 200)

Davies'e (1999: 72) göre söz konusu olan sektörün büyüklüğü ve yapısı kurumsal yönetim modelinin oluşmasındaki en önemli değişkenlerdir. Stratejik Liderlik denildiğinde kastedilen genel anlamda sağlam ve etkin bir Yönetim Kurulu, paylaşılmış bir stratejik yönetim, takip edilip ulaşılması beklenen hedefler ve sağlam bir stratejik yönetim prosesidir. Etkin Yönetim Kurulu stratejik algılama, karar alma, analitik ve iletişim becerisi yüksek; plan yapma, yetki verme ve değerlendirme yetisine sahip; esneklik, risk alma, bütünlük ve bağımsızlık gibi kavramlar yoluyla amacına ulaşan bir kurulu ifade etmektedir. Paylaşılmış stratejik yönetim ise işletmenin hedefini belirleyecek değerler ve vizyonun oluşturulması, stratejilere ulaşmak için gerekli olan insan gücüne karar vermek; gerekli olan paydaşların ve hissedarların değerini ortaya koymak ifadesini içermektedir. (Davies, 1999: 90)

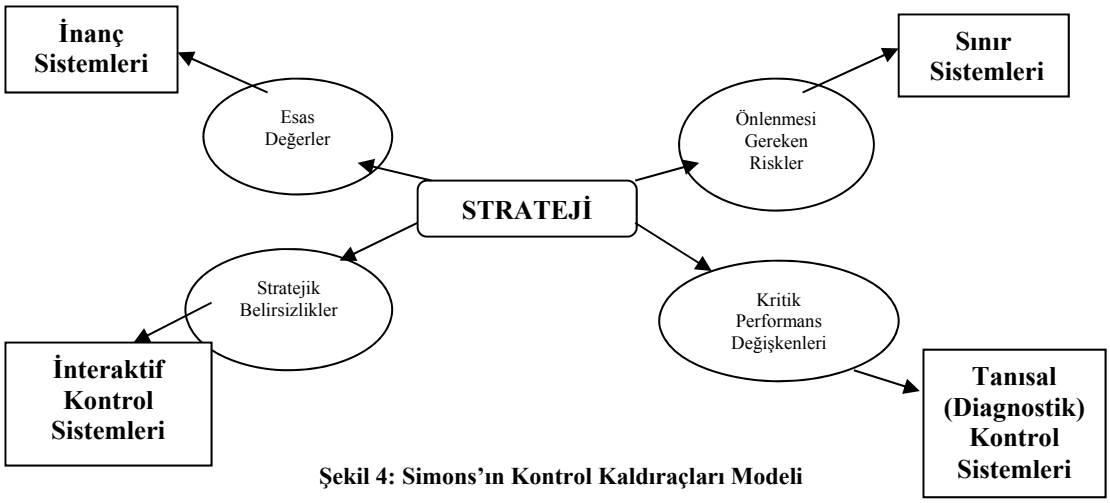
Simons çalışmasında (1994: 170), esneklik, inovasyon ve yaratıcılık gerektiren organizasyonlarda kontrol sistemleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Kontrol sistemlerini tanısal (diagnostic) kontrol sistemleri ve etkileşimli (interactive) kontrol sistemleri olmak üzere iki farklı kullanım amacına hizmet edecek şekilde farklılaştırmıştır. Tanısal kontrol sistemi, önceden belirlenmiş performans standartlarıyla organizasyonel çıktıyı izlemeyi ve sapmaları düzeltmeyi esas alan geleneksel bir geri bildirim sistemidir. Etkileşimli kontrol sistemi ise formel bir bilgi sistemi olarak yöneticiler tarafından bizzat ve düzenli kullanılan, onları alt kademe yöneticilerinin karar verme faaliyetlerine dahil edebilen bir özelliğe sahiptir (Simons, 1994: 174).

Çalışanlarının yaratıcılığını tetiklemeyi amaçlayan yöneticiler için dört temel kaldıraçtan bahsedilebilir (Simons, 1995:7).

- Tanısal kontrol sistemleri: Hedeflerin etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla gerekli olan kurallar, el kitapları ve düzenlemeler.
- İnanç sistemleri: Çalışanlara organizasyonun esas değerlerinin aktarılmasını, bunların etkin iletişimini, organizasyon hedeflerine ulaşmada istek uyandırılmasını ve motivasyonun sağlanmasını amaçlayan tüm değerler.
- Sınır sistemleri: Yöneticilerin kendi bireysel kararlarını vermede kullanacakları parametreler, etik davranış kuralları ve etik sınırlar.
- Etkileşimli kontrol sistemleri: Üst düzey yöneticilerin stratejik belirsizlikler ve fırsatlarla baş etmesini sağlayan aynı zamanda organizasyon içi formel veya yüz yüze tüm bilgi paylaşımlarının ve etkileşimlerinin göz önüne serildiği kontrol sistemleri.

Bu sistemler tarafından üretilen bilginin önemli olması ve üst yönetimin belirlediği faaliyetlerden oluşan gündemi tekrar etmesi; organizasyonun tüm birimlerinde çalışan operasyonel yöneticilerden sık ve düzenli bir dikkat talep etmesi; verilerin üst yöneticiler, orta yöneticiler ve çalışanların bir araya geldiği yüz yüze toplantılarda tartışılması ve yorumlanması; altı çizilen veriler, varsayımlar ve eylem planlarının sürekli tartışılması ve sorgulanması stratejik karar almada önem arz eder. Lider, bu bilgi temelli organizasyonel kontrol sistemlerini kullanarak, organizasyon faaliyetlerini çerçevelendirir, devam ettirir ve gerekli durumlarda değiştirir. Bu sistemler kendisine performans kriterlerini yakalamada ve değişimleri gerçekleştirmede yardımcı olur. Böylece stratejik lider daha önce de belirtildiği gibi esnek, yaratıcı ve inovasyon imkânı sunan bir sistem ile çalışan davranışlarını kontrol eder ve organizasyon için rekabet avantajı sağlar.

Kısaca, bu kontrol sistemlerinin etkin olarak kullanılması yönetim kontrol sistemlerinin verimliliğini ve uygulanacak stratejinin başarısını artırır. (Simons, 1994: 171).

Şekil 4: Simons'ın Kontrol Kaldıraçları Modeli

Kaynak: Simons (1995:7)

Forbes ve Milliken (1999: 490) ise modellerinde, yönetim kurulunun stratejik karar alma etkinliğini, yönetim kurulu demografisi ve firma performansı arasındaki ilişkiyi temel alan süreç ve çıktıların ortaya konulması yoluyla şekillendirmişlerdir.

KURUMSAL YÖNETİM VE DURUMSALLIK TEORİSİ

Yukarıda açıklandığı üzere, kurumsal yönetim konusunda ortak bir teoriye varılıp varılamayacağı konusunu irdelerken aslında hangi teori üzerinde çalışılırsa çalışılsın yönetimin nasıl işlediği konusundan çok kimin çıkarı için oluşturulduğu ve yönetildiği üzerinde durulduğu gözlemlenmektedir. Bilindiği üzere kurumsal yönetim konusundaki tüm modellemeler hissedar yaklaşımı ve paydaş yaklaşımı olmak üzere iki temel perspektif etrafında kümelenir. (O'Sullivan 2000: 42; Friedman ve Miles, 2002: 2). Hissedar yaklaşımının temelinde hissedarın korunması güdüsü yatar. İşletmeler hissedarların kazançlarını maksimize etmekle yükümlüdürler ve bunu yapmak için yöneticiler işletmenin politikalarını, stratejilerini ve kararlarını belirlerken bu durumu göz önünde bulundurmalıdır. Hissedar yaklaşımını destekleyenlere göre paydaşlar hissedarlardan önce işletmenin karından kendilerine düşen kısmı almakta, geriye kalan kısım hissedarlar arasında paylaşılmaktadır. Aynı şekilde, bir iflas durumunda, işletme öncelikle paydaşlarına olan borçlarını ödemekte, geriye kalan olduğu takdirde hissedarlarına geri dönüş olmaktadır. Tüm bu riskler göz önünde bulundurularak hissedarların korunmaya ihtiyacı olduğu görüşü savunulur (Letza vd, 2004: 244).

Paydaş yaklaşımında ise yöneticilerin karar alırken sadece hissedarlara değil tüm paydaşlara olan sorumluluklarını göz önüne almaları gerektiği belirtilir. Aksi takdirde işletmelerin değer yaratamayacakları görüşü hakimdir (Freeman ve Evan, 1990: 338). Paydaşların kurumsal karar alma sürecine katılmaları, uzun vadeli paydaş ve firma ilişkisi, iş etiği ve güven ilişkisi paydaş yönetiminin en önemli unsurlarıdır (Blair 1995: 30). Aşağıda yer alan Tablo 1'de hissedar yaklaşımı ve paydaş yaklaşımı karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Hissedar Yaklaşımı ve Paydaş Yaklaşımı Karşılaştırması

Değerler	Hissedar Yaklaşımı	Paydaş Yaklaşımı
Organizasyon	Kar maksimizasyonu için bir araç	Sosyoekonomik bir sistem
Organizasyonun amacı	Hissedarlara hizmet	İlgili tüm paydaşlara hizmet
Uzun vadede Amaç	Hisse değerlerini maksimize etmek	Gelişimin sürdürülebilirliği
Temel zorluk	Kendi çıkarlarını işletme sahibinin çıkarlarının önüne geçirmeyen, koruyan vekil bulunması	Farklı paydaşların çıkarlarını dengeleme

Kaynak: Letza vd. (2004) adapte edilerek düzenlenmiştir.

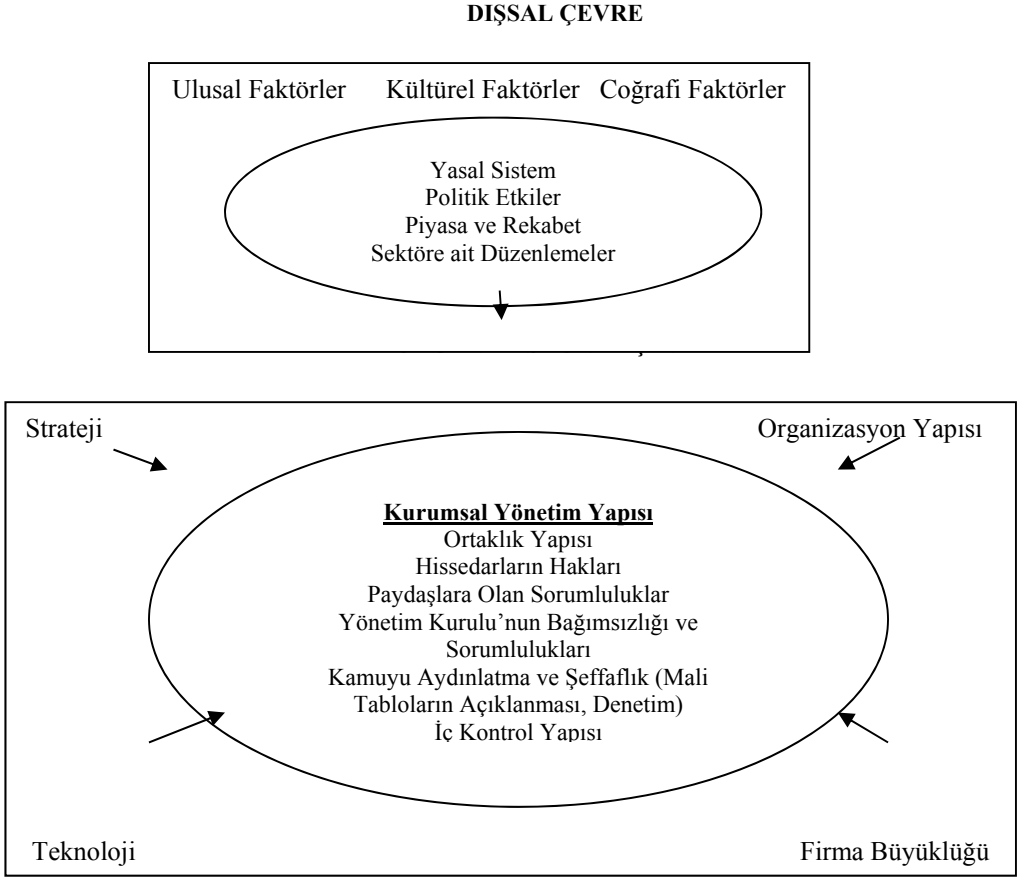
Tablo 1 'den anlaşıldığı üzere her iki yaklaşımın birbirlerine göre üstün yanları bulunmaktadır. Temelde işletme sahipleri ile yöneticiler arasında işletme sahibinin yöneticinin kendi çıkarlarına uygun davranıp davranmadığını bilmememesi, diğer yandan yöneticinin işletme sahibi ile risk kavramına bakış açılarının örtüşüp örtüşmediği konuları vekalet maliyetlerini oluşturur. Paydaş yaklaşımını savunanlar, hissedar, müşteri, çalışan, tedarikçi gibi paydaşların işletme başarısı üzerinde yaşamsal etkileri olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca paydaşların yönetime katılımının objektif, tarafsız ve gerçekçi bilgi sağlayacağını savunmaktadır (Turnbull, 1997: 183). Bu noktada, her iki yaklaşım dikkatlice ele alındığında aslında paydaş yaklaşımını hissedar yaklaşımının gelişmiş şekli olarak görmek temelde yanlış olmayacaktır.

Bu yaklaşımların ışığında, irdelenen teorilerden vekil teorisi esas olmak üzere vekilharç teorisi, işlem maliyetleri teorisi ve finans teorisi hissedar yaklaşımını esas alırken, paydaş teorisi ve güven ilişkisi teorilerinin ise paydaş yaklaşımını benimsediği gözlemlenmektedir. Stratejik Liderlik Modeli ise bu çerçevede değerlendirildiğinde her iki yaklaşımın temelinde bulunan yöneticinin kontrol verimliliğini sağlamayı amaçlar.

Hissedar yaklaşımında "vekil" olarak adlandırılan yöneticiye olan güvensizlikten doğan bir kurumsal yönetim anlayışı olduğu; diğer yandan paydaş yaklaşımında ise işletmenin tüm iç ve dış çevresi için adaletin arandığı bir sosyal kaygının bulunduğu gözlemlenmektedir. Halbuki tüm bu sosyal gerçeklerin bir sabit çerçevede varolamayacağı gerçekliği gözden kaçırılmaktadır. İçinde bulunulan duruma göre hissedarların çıkarlarına öncelik verilebileceği gibi, diğer bir durumda birtakım güncel ve sosyal nedenlerden ötürü paydaşların çıkarlarına uygun kararlar alınabilir. Teorilerde sosyal durumlarla ilgili olarak bir süreklilik mümkün olmayacağı gibi evrensel anlamda bir kurumsal yönetim modelinin olamayacağı da ortadadır (Flingstein ve Freeland, 1995: 23). Aslında içinde bulunulan duruma uygun olarak oluşturulmuş etkileşimler ve süreçlerden oluşan bir yapı oluşturmak işletmenin dinamiklerine uygun olur.

Bir kurumsal yönetim sistemi oluşturulurken ilk olarak dikkate alınması gereken, aktörler ve içinde bulunulan durumdur. Aktörler denildiğinde işletme çevresindeki içsel ve dışsal tüm rol alanlar göz önünde bulundurulmalıdır. İşletmenin tüm paydaşları olarak sınıflayacağımız aktörlerin işletme üzerinde farklı boyutlarda pay ve güçleri olduğu ve bunların doğası ve yoğunluğunun içinde bulunulan duruma göre değiştiği unutulmamalıdır. Dış çevre, durumsalllık teorisinin en etkin değişkenlerinden biridir (Lawrence ve Lorsch, 1967: 4; Galbraith, 1971: 31). Dış çevre denildiğinde ulusal, coğrafi ve kültürel farklılıkların yanısıra uygulamada bulunan hukuk sistemi ve düzenlemeler, politik etkiler, içinde bulunulan sektör ve ona ait pazar, rekabet ve düzenlemeler akla gelmektedir (Aguilera ve Jackson, 2003: 449). Dış çevreye ilişkin tehdit ve fırsatların farklı pencerelerden algılanması potansiyel belirsizlikleri azaltmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine fırsat tanıyacaktır (Miles ve Snow, 1984: 38).

Aşağıda yer alan Şekil 5'de Kurumsal yönetimin durumsallık açısından incelenmesi gösterilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

İşletmenin dışsal çevresi yanında organizasyonel çevresi de kurumsal yönetim yapısı ile uyumlu olmalıdır. Organizasyonel çevre denildiğinde de uygulanan strateji, organizasyon yapısı, organizasyon büyüklüğü, kullanılan teknoloji akla gelmeli ve dışsal çevre ve organizasyonel çevre birbiriyle en iyi örtüşecek şekle sokulmalıdır. İşletmenin vizyonu, misyonu, kültürü, organizasyonel yapısı, ürün gamı, bağlı bulunduğu pazar; çalışanları, ekipmanı gibi fiziksel kaynakları dışsal çevre ile örtüştüren ve ihtiyaçlarına cevap veren bir strateji geliştirmesi ve tüm bunları kullanılan teknolojiye ve dinamik pazar ortamına bağlı olarak güncellemesi gerekir. Organizasyon büyüklüğü aslında basit yapı veya kompleks yapı olmak üzere organizasyon yapısı ile ilişkilendirilebilir. Küçük işletmeler daha çok basit, bürokratik olmayan; belli bir büyüklüğün üzerindeki işletmelerde ise bürokratik yapı ile daha iyi performansa ulaşıldığını göstermektedir (Child, 1997: 45). Şekil 5'de de belirtildiği üzere tüm bahsi geçen durumsallık faktörleri ve birbirleriyle olan etkileşimleri göz önüne alınarak işletmelerin ihtiyaçlarına ve şartlarına en uygun yönetim yapısı oluşturulmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışma durumsallık teorisinin ve değişken çevrenin organizasyon ve kurumsal yönetim üzerine olan etkilerini irdelemiştir. Kurumsal yönetim konusunda önceki çalışmalar belirli performans kriterlerine, kurumsal yönetim uygulamalarına ve firmanın bazı özel durumlarına odaklanmışlardır. Çevresel değişkenler ve bunların ilişkilerinin yarattığı koşullar ile farklı teorik bakış açılarına dikkat çekmesi ile bu çalışma, kurumsal yönetim uygulamak isteyen yöneticilere firmalarının özel durumlarını gözden geçirmelerinin daha etkin bir yönetim şekli belirlemelerinde faydalı olacağını göstermektedir.

Ayrıca, bu çalışmada kurumsal yönetim konusunda yapılan çalışmalara esas teşkil eden teoriler ilgili literatür incelenerek ortaya konulmuştur. Vekalet teorisi, vekilharç teorisi, paydaş teorisi, işlem maliyetleri teorisi gibi teoriler hissedar yaklaşımı ve paydaş yaklaşımı gibi bakış açıları yönünden incelenmekte ve herbiri kendini bir diğerine göre üstün kabul edip uygulanması gereken teori gibi kendini ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışma kurumsal yönetimin statik bir yapısı olmadığını ve uygulamada durumsallık teorisinin altını çizdiği çevre, organizasyonel yapı, strateji, organizasyon büyüklüğü gibi unsurların da belirlenecek modelde göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, durumsallık teorisi doğrultusunda her durumda geçerli bir 'en iyi' kurumsal yönetim şekli olmadığını; değişik durumlarla baş etmek için farklı bir çok kurumsal yönetim şekli olduğunu göstermektedir (Donaldson 2001: 58). Farklı uluslar ve farklı kültürleri tek bir doğruda birleştirecek kurumsal yönetim anlayışının kısıtları vardır. Organizasyonların değişen ve dönüşen bir dinamik yapıya sahip oldukları ve koşullara uygun kurumsal yönetim anlayışının uygulanması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

AGUILERA, R. V., JACKSON, G. (2003) "The Cross-National Diversity of Corporate Governance: Dimensions and Determinants", Academy of Management Review, 28(3): 447-465.

BLAIR, M. B., (1995), Ownership and Control: Rethinking Corporate Governance for the Twenty- First Century, Brookings Institution Press, Washington.

BUCHHOLZ, R. A. (1989), Business Environment and Public Policy: Implications for Management and Strategy Formulation, 3rd edition, Prentice Hall, New Jersey.

CARVER, J. (2000), "The Opportunity for Re-inventing Corporate Governance in Joint Venture Companies", Corporate Governance: An International Review, 8(1):75-80.

CHARAN, R. (1998), Boards at Work: How Corporate Boards Create Competitive Advantage, Jossy- Bass Publishers, San Francisco.

CHILD, J. (1997), "Stratejic Choice in the Analysis of Action, Structure, Organizations and Environment: Retrospect and Prospect", Organization Studies, 18(1): 43-76

DAVIS, J. H., SCHOORMAN, D. F. ve L. DONALDSON (1997), "Toward A Stewardship Theory Of Management", Academy of Management Review, 22(1): 20-47.

DAVIES, Aç (1999), A Strategic Approach to Corporate Governance, Gower Publishing Ltd., Aldershot.

DEMIRAG, I. S. (1995), "Assessing Short-Term Perceptions of Group Finance Directors of Uk Companies", The British Accounting Review, 27(4): 247-281.

DEMIRAG, Istemi S., CLARK, W. W. ve D. BLİNE (1998), "Financial Markets, Corporate Governance, and Management of R&D", Demirag Istemi S. (Ed.), Corporate Governance, Accountability, and Pressures to Perform: An International Study, JAI Press Inc., Connecticut, s. 93-120

DONALDSON, L. (2001), The Contingency Theory of Organization, Thousand Oaks, CA, Sage.

DONALDSON, T., PRESTON, L. E. (1995), "The Stakeholder Theory of The Corporation: Concepts, Evidence, And Implications", Academy of Management Review, 20(1): 65-91.

FAMA, E. F.- JENSEN, M. C.(1983), "Separation of Ownership and Control", Journal of Law and Economics, 26(2): 301-325.

FILATOTCHEV, I., WRIGHT M., (2005), Corporate Governance Life-Cycle, London, Edward Elgar.

FILATOTCHEV, I., TOMS S. (2003), "Corporate Governance, Strategy and Survival in a Declining Industry: A study of UK Cotton Textile Companies", Journal of Management Studies, 40(4), 895-920.

FLIGHSTEIN, N., FREELAND, R. (1995), "Theoretical and Comparative Perspectives on Corporate Organization", Annual Review of Sociology, 21(1): 21-43

FORBES, D. P., MILLIKEN, F. J. (1999), "Cognition and Corporate Governance: Understanding Boards of Directors As Strategic Decision-Making Groups", Academy of Management Review, 24(3):489-505.

FREEMAN, E. R.(1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach, Pitman Publishing Inc., Massachusetts.

FREEMAN, R.E., EVAN, W. M. (1990). "Corporate governance: A stakeholder interpretation", Journal of Behavioral Economics, 19(4): 337-359.

FRIEDMAN, A. L., MILES, S. (2002). "Developing stakeholder theory", Journal of Management Studies, 39(1): 1-22

GALBRAITH, J. R. (1971). "Matrix Organizations Designs", Business Horizons, 14(1): 29-40

HARRIS, M., RAVIV, A. (2008). "A Theory of Board Control and Size", Review of Financial Studies", Oxfors University Press for Society for Financial Studies, 21(4): 1797-1832

JENSEN, M. C., MECKLING, W. H. (1976). "Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure", Journal of Financial Economics, 3(4): 305-360.

KAY, J., SILBERSTON, A.. (1996). Corporate Governance, in The Business of Economics, Oxford University Press, Oxford.

KEASEY, K., WRIGHT M. (1997). " Corporate Governance, Accountability and Enterprise", Keasey, Kevin- Wright Mike (Eds.),. Corporate Governance: Responsibilities, Risks and Remuneration, John Wiley & Sons, New York, s.1-22

KLEIN, P., SHAPIRO, D. ve YOUNG J., (2005). "Corporate Governance, Family Ownership and Firm Value: the Canadian evidence", Corporate Governance: An International Review, 13(6): 769-784.

LARCKER, D.F., RICHARDSON, SCOTT A. ve TUNA I.A. (2007). "Corporate Governance, Accounting Outcomes, and Organizational Performance", The Accounting Review, 82(4): 963- 1008.

LAWRENCE, P.R., LORSCH J.W. (1967). "Differentiation and Integration in Complex Organizations", Administrative Science Quarterly, 12(1): 1-47

LEARMOUNT, S. (2002). Corporate Governance: What Can be Learned from Japan?, Oxford University Press, Oxford.

LETZA, S., SUN, X. ve KIRKBRIDE, J. (2004). "Shareholding versus stockholding: A critical review of corporate governance", Corporate Governance: An international Review, 12(3): 242-262.

LYNALL, Matthew D., GOLDEN Brian R. ve HILLMAN Amy. (2003). "Board composition from adolescence to maturity: a multitheoretic view", Academy of Management Review, 28(3), 416-431.

MILES, R.H., SNOW, C.C. (1984). "Designing Strategic Human Resource Systems", Organisational Dynamics, 13(1): 36-52.

O'SULLIVAN M. (2000). "The Innovative Enterprise and Corporate Governance", Cambridge Journal of Economics, 24(4): 393-416

PARUM, E. (2005). "Does Disclosure on Corporate Governance Lead to Openness and Transparency in How Companies are Managed?", Corporate Governance: An International Review, 13(5): 702-709.

PESQUEUX, Y. (2005). "Corporate governance and accounting systems: a critical Perspective", Critical Perspectives on Accounting, 16(6): 797–823.

PETTIGREW, A.M. (1992). "On Studying Managerial Elites", Strategic Management Journal, 13 (Special Issue): 163-182.

SHLEIFER, A., VISHNY, R.W. (1997). "A Survey of Corporate Governance", The Journal of Finance, 52(2): 737-783.

SIMONS, R. (1994). "How new top managers use control as levers of stratejic renewal", Stratejic Management Journal, 15(3): 169-189

SIMONS, R. (1995). Levers of Control: How Managers Use Innovative Control Systems to Drive Stratejic Renewal, Harvard Business School Press, Boston.

TURNBULL, S. (1997). "Corporate Governance: Its Scope, Concerns, and Theories", Corporate Governance: An International Review, 5(4): 180-205

TRICKER, B. (2000). "Editorial: Corporate Governance – the subject whose time has come", Corporate Governance: An International Review, 8(4): 289-296.

WILLIAMSON, O.E. (1975). Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications, Free Press, New York.

WILLIAMSON, O.E. (1979). "Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations", Journal of Law and Economics, 22(1): 233-261.

WILLIAMSON, O.E. (1981). "The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach" The American Journal of Sociology, 87(3): 548-577.

WILLIAMSON, O.E. (1983). "Credible Commitments: Using Hostages to Support Exchange", The American Economic Review, 73(4): 519-540.

WILLIAMSON, O.E. (1984). "Corporate Governance", The Yale Law Journal, 93(7): 1197- 1230.

WILLIAMSON, O.E. (1996). The Mechanisms of Governance, Oxford University Press, New York.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

TRACES OF EXISTENTIALISM IN WILLAM GOLDING'S *PINCHER MARTIN*

Arzu ÖZYÖN
Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, arzu.ozyon@dpu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışma William Golding'in *Pincher Martin* (1996) adlı romanını varoluşçu bir roman olarak sunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de romanı varoluşçuluğun temel prensipleri olan Tanrı'yı reddetme, ölüme karşı mücadele, yabancılaşma hissi, seçim yapma özgürlüğü, dünyanın bir parçası olarak acı çekme, kendini kandırma (bahane bulma), insanın çaresizliği, ve mitolojik karakterlerin kullanımı ışığında analiz etmektedir. Böylece, bu çalışma Golding'in reddetmesine karşın, onun varoluşçu bir roman yaratmış olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: William Golding, *Pincher Martin*, Varoluşçuluk, Tanrı'yı Reddetme, Ölüm, Yabancılaşma, Seçim Yapma Özgürlüğü

ABSTRACT: This study aims to display William Golding's novel *Pincher Martin* (1996), as an existentialist work. In doing so, it analyses the novel in the light of the major principles of existentialism, which are the denial of God, struggle against death, the sense of alienation, freedom of choice, suffering as a part of the world, self-deception, the throwness of man (facticity), and the use of mythological characters. Thus, it reinforces the notion that Golding, despite his rejection, has created an existentialist novel.

Key Words: William Golding, *Pincher Martin*, Existentialism, Denial of God, Death, Alienation, Freedoom of Choice

Of course it is not correct to call Golding's *Pincher Martin* (1996) a totally existentialist work, but the claim here is that this novel harbours many existentialist qualities within its structure, in other words, it bears the traces of existentialism. It is known that Golding has always rejected to have been influenced by existentialism. Because he defined himself as a moralist not an existentialist. Lee M. Whitehead supports this idea as he talks about "this other world" in *Pincher Martin* and says that

> (…) it is not simply the world of subjectivity as opposed to the objective world, although again such a distinction, as that between the spirit and the body, would at least be generally accurate. "Mind" or "psyche" as opposed to body again are not quite sufficient. The distinction that seems appropriate to my mind is the one that the phenomenologists make between the intending consciousness and the intended world, or the kindred distinction of the existentialists between the "nothingness" that is the human consciousness and the "things" of the world which it constitutes in imaginative acts. I suggest this, knowing that Golding has rejected the imputation that he has been influenced by existentialism. (Whitehead, 1985: 42 qtd. in Baker, 1988)

Although Whitehead knows Golding's rejection of the influence of existentialism on his works, it is sensed that the critic still has some hesitations about it. Because in another part of the same essay Whitehead says : "the basic and structural metaphor in *Pincher Martin* depends upon the account of the Creation in the Book of Genesis, [nevertheless] there is no risk in asserting that Golding's beleaguered castaways suffer and die in a universe which is more pagan than Christian" (Whitehead, 1985: 47 qtd. in Baker, 1988). Baker further points out that Golding draws upon both traditions "in an effort to define the realities of his cosmos." (Baker, 1993: 7). Baker has suggested earlier that comparison of Golding to existentialists is not very convincing. Further scholarly effort is needed, but it is likely to end by tracing the relationships between Greek tragedy and modern existentialism. Whitehead sharing the same idea with Baker states:

> I agree wholeheartedly with this view, but I might add that I think that Golding is closer to both Greek tragedy and existentialism. I am not going to offer in full the "further scholarly effort" Baker asked for, but

> I will offer a few suggestions that I think are relevant about the relation of *Pincher Martin* to the Greek tragic sense of life and to the existentialism of Jean-Paul Sartre. (Whitehead, 1985: 51 qtd. in Baker, 1988)

As Whitehead mentions in his critical essay on Golding, despite Golding's denial of the impact of existentialism on his works, Whitehead still has the notion that there is a relationship between Golding's *Pincher Martin* and the existentialism of Jean-Paul Sartre. Therefore, the aim of this study is to find the "traces" of this relationship between them. A variety of examples about different existential qualities such as the denial of God, struggle against death, the sense of alienation, freedom of choice, suffering as a part of the world, self-deception, the thrownness of man (facticity), and the use of mythological characters, can be found in *Pincher Martin* in order to prove this relationship between the novel and existentialism.

First of all, *Pincher Martin* is a parody of the creation myth in *Genesis.* As Dicken states Martin's suffering continues a "symbolic seven days, seven being a Jewish number of completion"(Dicken, 1990: 24). Seven days is the exact time of creation which reveals that Martin attempts to play the very role of God. In a parody of the creation he gives names to each of the parts of his island. "I call this place the Look-out. That is the Dwarf. The rock out there under the sun where I came swimming is Safety Rock. The place where I get mussels and stuff is Food Cliff. Where I eat them is- The Red Lion. On the south side where the strap-weed is, I call Prospect Cliff. This cliff here to the west with the funnel in it is – He paused searching for a name. A sea-gull came swinging in under the sun, " […] "Gull Cliff "(Golding, 1996: 84-85). Thus, assuming the role of God he creates his own world on this imaginary island of his and names every part of it.

In another part of the novel he "takes credit for making the rain"(Dickson, 1990: 47). Martin screams: "Rain! Of course. I said there would be rain! Let there be rain and there was rain" (Golding, 1996:170-171). Here, again he usurps the role of God and thinks the rain is his own making, his own creation. So, this is another example of the parody of the creation myth.

However, Martin does not stop here, he even goes farther and claims openly that he is the Creator. Martin yells at the sailor opposite him: "On the sixth day he created God. Therefore I permit you to use nothing but my own vocabulary. In his own image created he Him" (Golding, 1996: 196). "In the form of the sailor Martin has indeed created God in his own image down to the features, the clothing, the seaboots. Forever greedy he insists to the end on his "own vocabulary" that creates in the mirror image of the sailor an equal adversary" (Friedman, 1993: 63). Philip Redpath states that if Martin can make the sailor use his own vocabulary, he can manipulate that sailor "as a part of that creation"(Redpath, 1986:151). Hence, Martin in his mind creates "this new brave world in which God is reduced to a bit player fashioned by Martin in his own image (…)" (Friedman, 1993: 56).

While Martin is talking to the sailor, who is indeed God in his coat and seaboots, God wants him to consider. However, "he raged on the cardboard rock before the immovable, black feet. 'I will not consider! I have created you and I can create my own heaven"(Golding, 1996:196). Martin is so sure of his power as a creator that he even claims that he can create his own heaven and so does not need to consider or repent. A few pages later, he cannot set a bar against his rage and his denial of God reaches its peak:

> There was no mouth. Still the centre resisted. It made the lightning do its work according to the laws of this heaven. It perceived in some mode of sight without eyes that pieces of the sky between the branches of black lightning were replaced by pits of nothing. This made the fear of the centre, the rage of the centre vomit in a mode that required no mouth. It screamed into the pit of nothing voicelessly, wordlessly. 'I shit on your heaven!'. (Golding, 1996:200)

With these blasphemous words, he once again shows his rejection of God even a few minutes before he vanishes. As Friedman expresses:

> Implicit in God's " Consider now," repeated after Martin's every refusal, is His infinite compassion. Martin's reply is to hold out his identity disc – badge of the unregenerate self – while screaming at God, "I spit on your compassion!" Even when a mouth no longer exists, a disembodied voice issuing from the

> "centre" of what was once Pincher Martin shrieks his last defiant words: "I shit on your heaven!" By rejecting God's heaven for his own hell, Martin plumbs the depths of obduracy. (Friedman, 1993: 58)

Here, Martin for the last time in the novel denies the existence of God and still tries to preserve his identity and to continue his role as the creator of his own world.

In the light of all these examples, it can be stated that Martin denies the existence of God that created him. Not only does he deny his creator but also tries to assure that he himself is the creator, a kind of saint. Hence, all these examples are reminiscents of Sartre's idea that man, in the universe is a saint without God. In his self-created universe Martin sometimes assumes the role of a saint figure, and sometimes assumes the role of God, which justifies this idea of Sartre.

For Golding, the universe is a "cosmic chaos" that resists simplistic patterning. So, it is futile to impose an artificial order on " the natural chaos of existence." However, Martin behaves as if he created his own world on that imaginary island and tries to name the parts of the island assuming the role of God. In other words, he tries to bring a kind of order to this world of his own making. He says: " If this rock tries to adapt me to its ways, I will refuse and adapt it to mine. I will impose my routine on it, my geography. I will tie it down with names"(Golding, 1996: 86). But, all his efforts to bring order, to adapt the world to his ways are in vain because as Golding himself states the world or the universe shows inhospitality to its saints. This inhospitality of the universe is seen throughout the novel, and not surprisingly, ends with the death of Martin. Therefore, this characteristic of the novel, being a parody of the creation myth, is only one of the examples that supports the notion that Golding's *Pincher Martin* bears a relation to existential philosophy, in that, Martin not only denies the existence of God but also tries to bring an order to this absurd world by assuming the role of God. In other words, he is the Saint, the god of his own world and does not need any other god-like force to exist and preserve his identity. This characteristic is very similar to existentialist denial of God.

The "revolt against death" which exists throughout the novel, from the beginning to the end is another important point for understanding the relationship of the novel to existentialism. There are three allegorical levels of Martin's struggle against death: his physical struggle to survive in the water and the nature, his mental or social struggle to assert his identity and to dominate other human beings, and his spiritual struggle to accept death. In order to be concise, the first two struggles will be mentioned very shortly and the third one, the spiritual struggle which is the most important of all, will be focused on.

His first struggle is the physical or the elemental one which starts in the water and then, continues on Martin's self-created island. In the first three pages of the novel he struggles in the water in order to survive and almost all the details of his struggle are given:

> He was struggling in every direction, he was the centre of the writhing and kicking knot of his own body. There was no up or down, no light and no air. He felt his mouth open of itself and the shrieked word burst out. 'Help!' When the air had gone with the shriek, water came in to fill its place – burning water, hard in the throat and mouth as Stones that hurt. (Golding, 1996:7)

This fragment taken from the first page of the book gives a very vivid description of Martin's struggle for survival in the water, presented just one page before his death. Because, on the second page of the book he loses his strength in the water and dies. Then, his physical struggle lasts on his self-created island. In order to stay alive he tries to find solutions for his vital necessities such as food, drink and sleep. In a way he tries to create a simple place, a "home" to live in. In the third chapter after he climbs up the rock, he opens his eyes because of pain, a needle and says: "Shelter. Must have shelter. Die if I don't" (Golding, 1996: 44). On the next page he feels his hunger and starts to think "Food?" He thinks about limpets and sea-snails and then sees mussels. Finally he decides on anemones and goes into the water to take some with the help of his knife (Golding, 1996: 63-64). After having his meal, he looks around for water and finds: "There was a band of red round the nearer end of the pool that was about half an inch across. When he had settled his stomach with the harsh water he came out of the hole backwards. … He licked a trace of drinkable water from his lips. ' You won't get me!' he screams 'I have enough to drink – '" (Golding, 1996: 66). It is as if he

challenged death by saying "You won't get me!" In order to help him in his struggle against death, he tries to provide himself with the vital necessities: shelter, food and drink and also a dwarf, a man to wait for him as a sign in order to be visible and to be rescued. As Dickson states: "Martin is described as a brutal savage, fighting for his existence against an evil unseen force manifested in the unfriendly natural environment. Martin attempts to dominate the elements just as he has dominated human beings in his sordid past" (Dickson, 1990: 46). In such a case, Dickson's aforementioned "evil unseen force" may be interpreted as "death" with ease.

The second level of his revolt against death can be named as a mental or social battle, which has already been mentioned above while writing about the idea of "greed for life." Yet, there are a few things that should not be passed without being mentioned. This level of struggle of Pincher is against people around him, which is reflected in many flashbacks throughout the novel.

> Martin's attempted rape of Mary (p. 152); Peter's bicycle "accident," which Pincher has arranged (p. 153); Martin's seduction of the producer's wife (p. 153); his attempted murder of Nat (p. 186). Pincher's life has been little more than a play for power, for domination, for the control of human lives in order to benefit his own monstrous ego. (Dickson, 1990: 52)

Though he has won more of these battles than he has lost, he realizes the possibility of "being eaten" also. But, even this fact does not refrain him from eating other people and dominating over them in order to preserve his identity, which, in a way, means a revolt against death. Therefore, in this mental or social level of his revolt against death he devours or destroys everyone that he sees as a threat for his identity or life.

Apart from these two levels of revolt against death is Martin's spiritual struggle or confrontation with death which is the most important level of this revolt. "This revolt is a revolt against the limitations of the body. Man [always wants] to be greater, to live longer, to possess more imagination and wisdom" (Wilson, 1959: 18). This revolt of man against death means that man wants to be immortal, and, so does Martin. After his death on the third page, his spiritual struggle against death starts. In the first chapter after Martin drowns in the sea, the reader sees him (suspended in the purgatory) contemplating about eternity. He thinks:

> "The pressure on his legs was bearable now. They were no longer flesh, but had been transformed to some other substance, petrified and comfortable. The part of his body that had not been invaded and wholly subdued by the sea was jerking intermittently. Eternity, inseparable from pain was there to be examined and experienced. The snarl endured. He thought. The thoughts were laborious, disconnected but vital. Presently it will be daylight. I must move from one point to another. (…) Presently it will be daylight. I shall see wreckage. I won't die. I can't die. Not me – Precious" (Golding, 1996: 14).

In this part of the book Martin first thinks about eternity, being immortal again. Then, he says he won't die, he can't die bcause he is precious. Once more his strong will to live and to revolt against death is reinforced with these words of Martin. A few pages later, he again shows his determination in struggle with death by repeating: "I won't die! I won't!" (Golding, 1996: 17). Throughout the novel he tries to console himself with the idea that he will stay alive and will be rescued sooner or later. In the following chapters, his determination and his revolt against death are still there. "He drew his feet up against him and rolled sideways so that his face was on the rock. His body was jumping and shuddering beneath the sodden clothing. He whispered against stone: 'You can't give up.' " (Golding, 1996: 64). In another chapter he again says: " 'I shall live!' " (Golding, 1996: 69). In the same chapter, while talking to Nat about "the technique of dying into heaven," Nat says: " 'You could say that I know it is important for you personally to understand about heaven –about dying – because in only a few years –' " He does not finish his sentence, and after a moment of silence he continues, " '— because in only a few years you will be dead.' He cried out against the unspoken words in fury and panic. 'You bloody fool, Nat! You awful bloody fool!' (…) He shouted. 'I'm damned if I'll die!' " (Golding, 1996: 71-72). With these final, strong words Martin emphasises that he is determined to stay alive and struggle with death.

In the three levels of his revolt against death Martin tries every possible way to stay alive and preserve his identity. This idea of revolt against death is very similar to the "existential revolt against death." One of the important existentialists, Camus explains the nature of the revolt against death in his arguments:

> the absurd frees man from all feeling of responsibility, annihilates the future and leaves only one certainty—the sensation of being alive. The question is now, not to live well in a moral sense—for the absence of moral rules renders this meaningless—but vivre le plus, replace the quality of experiences by their quantity. (Camus, 1955: 51-53)

That means since man is far away from all feelings except the feeling of being alive, he tries to live as fully as possible without regarding any moral values. He tries to be happy and satisfied with the situation he is in, because only in this way can he revolt against death. Therefore, in order to revolt against death or escape death man tries to find some solutions or ways. And, so does Martin. There are actually two ways to escape death which are important in the flow of the novel, *Pincher Martin.* The first one is described by Camus in *The Myth of Sisyphus*. In this work, he describes three men—the seducer, the actor and the conqueror—who by the nature of their lives illustrate " 'the passion to exhaust everything which is given' – or, expressed in more vulgar terms, to get the most out of life—(…)" (Camus, 1955: 51).

The first type of man is the *seducer*. For him the passionate variety of existence is expressed in the specific and concrete relationship he has with each of his collection of women. Love is for him not mere liberty or license or hatred of sex or a method of despising women. It is a necessity for life; each encounter or affair is a renewal of total engagement with existence. He can never be or never wishes to be satisfied. Because, to be satisfied is to accept death. Camus explains this in the following quotation:

> The *seducer*'s insatiable appetite for love is an insatiable appetite for life. It constitutes a lifelong revolt, not against religion, or the establishment, or custom as such, but against death. The next type of man is the *actor*. Why is the actor an example of l'homme absurde (absurd man)? Because taking on many roles, he lives each with tremendous and passionate intensity upon the stage. He pours out his substance into the shell of the character he knows exists only the hour or two he incarnates him. (…) the many, many deaths of Hamlet which the actor experiences, do not affect him any more than his own death. The character ceases. He has lived; he ceases. So man. He lives, he ceases. This does not mean the character on the stage should be any less lively or passionate because the actor playing him knows he will die. On the contrary the realization of death to come fills the actor with the desire to make each second of stage life more complete. It has always been the case that man sees the stage life of the characters as larger than life. This merely demonstrates that most men are not living life to the full. The third type, the *conqueror* is the man who knows that "history" is an error, that those who act in the name of history to carry out plans for "humanity" are wrong. He fights this knowing that he will probably lose; he contradicts with his "absurd" conscience the forces which forever try to use man for purposes beyond life. (Camus, 1955: 51-62)

Martin fits in with all these three types of man incredibly well. It is already known that Picher Martin has been a seducer in the past before he dies. As mentioned previously, he seduces Helen, the producer's wife, then has affair with Alfred's girlfriend, Sybil and lastly, he tries to seduce Mary unsuccessfully, so attempts to kill her. However, in all these relationships not love but sex is an occasion for life. He does not love these women, he only wants to usurp them sexually and devour them in order to feed his identity, or, in other words, in order to assure his existence. As Camus states in *The Myth of Sisyphus*, "each encounter is a renewal of total engagement with existence" (Camus, 1955). Also, as is seen in the flashbacks, he is never satisfied with one woman, because "to be satisfied is to accept death." Since he is an example of existentialist man, he cannot accept death but must revolt against it by getting the most out of life.

In real life Martin is an actor by profession, and plays many parts. But, as Redpath expresses when his identity is threatened by drowning, "actor-Martin stages for himself his masterpiece, his epic survival from the jaws of death" in his self-created, illusory world (Redpath, 1986.145). The reason of this revolt against death is his "insatiable appetite for life," it is a way to continue using his "passion to exhaust everything that is given." Each time he takes a role, Martin lives it with tremendous, passionate intensity upon the stage. Because the actor is aware of the fact that the character lives only one or two hours within known limits, and because the actor has "the realization of death to come [which] fills the actor with the desire to make each second of stage life more complete" (Camus, 1955: 62).

Therefore, after Martin drowns in the sea, he plays many roles; assumes the role of God by trying to create his own illusory world or universe, tries to be a saint figure (Christ) in his struggle with the stones while making the dwarf. And finally, he stages his epic survival as a revolt against death. All these efforts of Martin is to hide from and escape death.

The third type of man that Camus describes in *The Myth of Sisyphus* is the conqueror, who again matches with the personality of Martin very well. As Friedman states in Pete's story of the maggots Martin can be seen as the "conquering hero" of that Chinese Maggot box. He needs and so devours all these maggots (literally the people around him) in order to feed and preserve his identity against death. He devours all of them until he (the biggest maggot) is left alone in the box and becomes the conqueror of it. But, he cannot realize that in the end he, himself becomes a rare dish to be eaten. That is to say, it is time for him to face death now, since it is the inevitable end for every creature.

Therefore, being a seducer, an actor and a conqueror at the same time, Martin illustrates all his "passion to exhaust everything that is given" to him. As a seducer, he has affairs with woman each time adding to his identity. As an actor, he always plays all his roles passionately as if he himself lived them. Especially his masterpiece, his epic survival is staged in such a realistic way that the reader almost believes that he is a real hero. As for being a conqueror, he both literally and symbolically destroys everything he lays his hands on. As the conqueror of the maggot box he eats all the maggots in the box and becomes successful preserving his identity, and literally he destroys every person around him, each time adding something new to his identity. With all these actions of exploiting and consuming he tries to preserve his existence against death which is another way of escaping it.

The third and the last way of escaping or, here more appropriately cheating death is "to creep into the crevice of madness." Storr expresses that madness is never far away in Golding's novels. It is a very essential component in *Pincher Martin* (Storr qtd. in Carey, 1986: 141). Whereas, in the first half of the novel Martin tries to remain sane, but gradually realising that he has no other way to escape death, he decides to cheat death by pretending to go mad. At the beginning of the sixth chapter, he tries to define some essentials to be practised on the island until he is rescued, and the third essential is: "I must watch my mind. I must not let madness steal up on me and take me by surprise. Already I must expect hallucinations. That is the real battle. That is why I shall talk out loud for all the blotting-paper. In normal life to talk out loud is a sign of insanity. Here it is proof of identity"(Golding, 1996: 81). Therefore, in order to preserve his identity he decides not to surrender to madness. But, in the next chapters, he gradually starts to creep into madness whose signs become more evident through the end of chapter eleven when he says:

> 'Then I was dead. That was death. I have been frightened to death. Now the pieces of me have come together and I am just alive. … Who carried me down here? … I have been in a fight.' He lay, considering things dully. 'There is someone else on the rock with me. He crept out and slugged me.' The face twisted. 'Don't be a fool. You're all alone. You've had a fit.' He felt for his left hand and found it with a grunt of pain. The fingers were bitten. 'how long was I? Is it today or yesterday?' He heaved himself up on hands and knees. 'Just when I was myself again and victorious, there came a sort of something. A Terror. There was a pattern emerging from circumstances.' Then the gap of not-being. … ' It was something I remembered. I'd better not remember it again. Remember to forget. Madness?' (Golding, 1996: 168-169)

In this part, he starts to mix reality with hallucinations and cannot decide whether his situation is real or not. He even imagines that apart from him there is another person living on the island. He remembers his previous decisions and victories against madness and now realises that these are the efforts of madness to lay its hands on him and to take hold of his identity. As a result of this, he goes and comes between madness and sanity. In chapter twelve he says: "I have no armour and that is why I am being squeezed thin" (Golding, 1996: 175). This is another evidence that he has no way out, no defences, no armour but only madness as a refuge against death, and so starts to surrender to it. As Martin himself says: "There is always madness, a refuge like a crevice in the rock. A man who has no more defence can always creep into madness like one of those armoured things that scuttle among weed down where the mussles are" (Golding, 1996: 186). Martin accepts the fact that when man is left with no defence, he naturally tries to creep into the "crevice of madness." These words of him reveal that from then on, he is thinking of doing so in order to

reject or ignore the reality and the inevitability of death which he tries to cheat by pretending to be mad. In other words, he tries to use madness as "a strategy for survival" (Friedman, 1993: 55). Toward the end of the novel madness becomes his major concern:

> The world turned black and came to him through sound. 'If a madman heard it he would think it was thunder and of course it would be. There is no need to listen like that. It will only be thunder over the horizon where the ships are passing to and fro. Listen to the storm instead. It is going to flail on this rock. It is going to beat a poor wretch into madness. He does not want to go mad only he will have to. Think of it! All you people in warm beds, a British sailor isolated on a rock and going mad not because he wants to but because the sea is a terror—the worst terror there is, the worst imaginable. (Golding, 1996:187)

In his speech Martin says he does not want, but he "will have to go mad," which again reveals the fact that he has no other choice, or defence against death, but only madness as the last solution, last way to escape it. So, he decides to use madness as a weapon in his revolt against death and on the next page, he immediately starts pretending that he is going mad. He says: " 'I am going mad. There is lightning playing on the skirts of a wild sea. I am strong again— ' " (Golding, 1996:188). This is the point where he exactly starts to use madness. Through the end of the novel, in the thirteenth chapter, God wants Martin to consider. He says, " 'Consider now' and Martin replies, 'What's the good? I'm mad.' Then, God warns him, ' Even that crevice will crumble.' He tried to laugh up at the bloodshot eye but heard barking noises. He threw words in the face. 'On the sixth day he created God. Therefore, I permit you to use nothing but my own vocabulary. In his own image created he Him' " (Golding, 1996: 195-196). As Friedman states: "Despite God's warning that the "crevice of madness" into which Martin creeps as King Lear, will crumble like his previous defences, Martin refuses to retract the doomsday scenario he has scripted for himself" (Friedman, 1993: 59). Though God warns him that the "crevice of madness" will fail to work like his previous strategies to escape death, Pincher Martin ignoring His words, continues talking about his creation myth, once again assuming God's role. Now, it seems as if he really went mad. But, this madness, again owing to his profession, being an actor, is only a role-playing, a part of his masterpiece. However, he is not mad and his intelligence cannot be abandoned. Along with this realization comes the awareness that death is the inevitable end which will destroy and absorb him. As Dickson explains:

> Early in the novel, Christopher defies the inevitability of death when he proclaims, "I'm damned if I'll die" (p. 72), but he gradually perceives the futility of his egotism. He notices the rocks around him are like teeth: " they were the grinders of old age, worn away. A lifetime of the world had blunted them, was reducing them as they ground what food rocks eat" (p. 78). He eventually realizes that through death and the blackness of eternal sleep, "the carefully hoarded and enjoyed personality, our only treasure and at the same time our only defence, must die into the ultimate truth of things, … the unquestionable nothingness" (p. 91). Thus, the abundance of "devouring teeth" images in *Pincher Martin* clearly supports the symbolic action. (Dickson, 1990: 48)

Consequently, these two ways; exhausting everyting that is given and creeping into the crevice of madness, in his revolt against death cannot prevent him from facing it, and eventually death takes hold of him and annihilates him, symbolically turning him into a pair of lobster claws. Therefore, this revolt against death is another existential quality of this novel. Because, according to existentialism the only reality in this world is death. Death is the seal for life, which ends everything that has been lived and experienced. So, there is no way to escape it. It is the inevitable ending. As Hynes expresses: " […]death is the end of identity. If we accept this, we will prepare for the end of identity, […] [if we prepare for it], we will fear death less because the loss of identity will be familiar and acceptable to us" (Hynes, 1985: 132 qtd. in Baker, 1988). Therefore, there remains only one thing to do, that is, to accept death as a natural part of this life and to learn living in the face of death. All the existentialists (Jean Paul Sartre, Albert Camus, Martin Heidegger and Friedrich Nietzsche and the others) do agree upon this issue.

The other relationship between the novel and the existentialism is the isolation or the alienation of the main character, Martin. When a man does not conform to the social and moral values of the society, he is alienated from the society. This is exactly the same for Martin. He is alienated from the society whose social and moral rules he does not conform to. His isolation starts at the beginning of the novel, when his ship is torpedoed in the middle of the Atlantic Ocean. And he is thrown into the water, and then continues on his island that he creates in his own mind.

Hynes states: “Strictly speaking, there is no character in the novel except Pincher; his isolation is complete from beginning to end. The naval officer and Campbell in the last chapter have no particular definition, and even the persons who people Pincher’s memories and visions are not really characters, because Pincher has regarded them not as separate human beings but as things to be devoured” (Hynes, 1985: 130 qtd. in Baker, 1988). Therefore, Martin is totally alone, isolated throughout the novel, till the end. At first, when he is thrown into the sea, he is alone in his struggle for survival. There is nobody except him. This isolation lasts even after his death, when he creates an imaginary island and starts to live there. As Redpath expresses: “The creation of the rock [or, the island] might appear to save Martin from destruction, but for a man who defined himself through his ‘eating’ of other people his solitude poses a problem” (Redpath, 1986: 147). He explains this problem with a quotation from the novel:

> “ But there were other people to describe me to myself—they fell in love with me, they applauded me, they caressed this body they defined it for me. There were the people I got the better of, people who disliked me, people who quarrelled with me. Here I have nothing to quarrel with. I am in danger of losing definition” (Golding, 1996: 132).

In this example Martin starts to feel that he is alone on this island. There are no people and so no quarrels with these people, which is a threat for his identity. Because he thinks only by these people and his quarrels with them, can he preserve his precious treasure, his personality. But, As Dickson expresses what is more significant is his “realization that he himself is the cause of this terrible isolation. At this moment he achieves his most important insight” (Dickson, 1990: 51). He realizes that his past deeds are the reason of his solitariness and says: “ ‘Because of what I did I am an outsider and alone’ The centre cried out. ‘ I am so alone. I am *so* alone!’ Now there is no hope. There is nothing. If they would only look at me, or speak—if I could only be a part of something — ’ ” (Golding, 1996: 181-182). Here, he comes to the realization that his isolation is a kind of punishment for his wrongdoings in the past. As Whitehead emphasizes:

> “‘ Because of what I did’ refers specifically to particular acts he has remembered of using others—forcing his sexual advance upon Mary, seducing the producer’s wife in order to get the roles he wanted, attempting to murder Nathaniel to have Mary to himself, etc.—but it refers also to all the acts of “doing” by which the centre had created the identity of Christopher Hadley Martin” (Whitehead, 1985: 45 qtd. in Baker, 1988).

Now, he perceives why he is in such a situation, isolated on a rock in the middle of the ocean. “[…] yet his insight leads not to redemptive vision of an Oedipus or a Lear but to the threshold of damnation” (Friedman, 1993: 56). Though he feels “so alone” and “confined existing only in his own mind” (Dicken, 1990: 23), he shows no sign of remorse and continues his “deeds” on the island, this time assuming the role of God.

However, having realized that he is totally alone, he is filled with the fear of losing his identity and so he tries to find some ways, solutions in order to preserve his existence. Firstly, as Hynes states there are some human attributes such as speech and thought that assert identity. These two human attributes have an important role in the novel, because from time to time, when Martin gets suspicious of losing his identity, he uses speech and thought to assure it. In the sixth chapter he says: “If it [the rock] tries to annihilate me with blotting-paper, then I will speak in here where my words resound and significant sounds assure me of my own identity” (Golding, 1996: 87). In this speech, he again has the fear of losing his identity by being annihilated by the rock, so immediately he starts to speak in order to assure his identity. At the end of the fifth chapter his fear is more evident when “[h]e stood by the dwarf and began to talk like a man who has an unwilling audience but who will have his say whether anyone listens to him or not” (Golding, 1996: 80). This “man who will have his say whether anyone listens to him or not” signifies that it is a necessity, an obligation for Martin whether anyone listens to him or not, because to speak is to be, to verify the existence of him. On the next page he defines some essentials in order to “keep this body going.” Among these essentials or necessities is speech as a proof of identity and sanity. Pincher says: “In normal life to talk out loud is a sign of insanity. Here it is proof of identity” (Golding, 1996: 81). Thus, he decides to use his mouth for speech, ‘chewing’ words rather than people.

The second human attribute is thought. As Redpath states: "Martin equates his humanity [and identity] with his intellect" (Golding, 1996: 155-156). Martin says: " 'Men make patterns.' Seaweed, to impose an unnatural pattern on nature, a pattern that would cry out to any rational beholder—Look! Here is thought. Here is man!' " (Golding, 1996: 109). To assert his identity he says, 'I am what I always was', and later simply, 'I am! I am!' "Pincher, in his efforts to assert that because he thinks, he is, is simply the modern heir of Descartes: man proving his own existence from the inside out" (Hynes, 1985: 130 qtd. in Baker, 1988). Firstly, he creates his own world in his mind, secondly tries to assert his identity first by his thought and then by his speech. Thus, he proves "his own existence [or, identity] from the inside out."

The other two objects that help him assert his identity are photographs and mirrors. It may be useful to discuss these two objects together, because in the novel these two objects are generally mentioned together. As Hynes explains: "In his past life he has used other people to reassure himself on his own existence, as he has used photographs and mirrors. But on the rock there are no mirrors and his identity-card photograph is blurred, …" (Hynes, 1985: 129 qtd. in Baker 1988). Since he has no people around him, and also no mirrors and photographs, he is in danger of losing his identity. In chapter nine of the novel, Martin himself realises this situation and complains about it:

> How can I have a complete identity without a mirror? That is what has changed me. Once I was a man with twenty photographs of myself—myself as this and that with the signature scrawled across the bottom right-hand corner as a stamp and seal. Even when I was in the Navy there was that photograph in my identity card so that every now and then I could look and see who I was. Or perhaps I did not even need to look, but was content to wear the card next to my heart, secure in the knowledge that it was there, proof of me in the round. There were mirrors too, triple mirrors, more separate than the three lights in this window. I could arrange the side ones so that there was a double reflection and spy myself from the side or back in the reflected mirror as though I were watching a stranger. I could spy myself and assess the impact of Christopher Hadley Martin on the world. (Golding, 1996: 132)

Here, Martin recalls his past life and talks about the objects that assured his identity and helped him to preserve it in the past. He talks about his identity card and the photograph on it and many mirrors around him that assure and reassure his identity many times. He says he looks at them to assess his impact on the world. That is to say, he wants to be sure of his place in this world, wants to know where he belongs to in this world, which is again about the question of identity. But, now on this island he desperately realises that apart from the people who do not exist around him any longer, there are also no mirrors and photographs to verify his existence. So, he is completely desolate and alone on this island with the fear of losing his identity. In his effort to find something to cling to, he searches around and finds some papers and booklet.

> The papers and the booklet were still damp but he took up the booklet and opened it. Inside the cover was a transparent guard over a photograph. He peered through the cover and made out a fogged portrait. He could see a carefully arranged head of hair, a strong and smiling face, the white silk scarf round the neck. But detail had gone for ever. The young man who smiled dimly at him through fog and brown stains was distant as the posed portraits of great-grandparents in a faint, brown world. Even so, he continued to look, searching for details he remembered rather than saw, touching his bristled cheek while he divined the smiling smoothness of the one before him, rearranging the unkempt hair, feeling tenderly the painful corner of an eye. (Golding, 1996: 75-76)

While looking for something to assure his identity, he finds a blurred photograph of himself and searches for the details of it as though he tried to remember who he was. But, the photograph is so brown and foggy that it is impossible to make out the details. Thus, he understands this photograph cannot help him to preserve his identity.

As for the mirrors that have an important role in Martin's life, since he cannot find one to look at himself, he tries to find another alternative for it. He says:

> 'The most I know of my face is the scratch of bristles, an itch, a sense of tingling warmth.' He cried out angrily. 'That's no face for man! Sight is like exploring the night with a flashlight. I ought to be able to see

> all around my head—' He climbed down to the water-hole and peered into the pool. But his reflection was inscrutable. He backed out and went down to the Red Lion among the littered shells. He found a pool of salt water on one of the sea rocks. … He leaned over the pool, looked through the displayed Works of the fish and saw blue sky far down. But no matter how he turned his head he could see nothing but a patch of darkness with the wild outline of hair round the edge. (Golding, 1996: 133)

The fact that his identity-card photograph is blurred and his reflection in the water is an inscrutable darkness reveals that he will not be able to assure and preserve his identity on that isolated island any longer. The traces of his identity will disappear gradually in the course of time. That means he lives alienated from other people who actually are the objects helping him establish his existence, and solidity in their own bodies by their "warmth, caresses and triumphant flesh"(Golding, 1996: 132). Therefore, this total alienation of Martin on this imaginary island creates another relationship between the novel and the philosophy of existentialism. Because, he is both literally, in his struggle in the water and symbolically, on his self-created island, alienated from the rest of the society "because of what he did" in his past life.

Another principle that is present in the novel is "freedom of choice" which establishes a strong connection between the novel and the philosophy of existentialism. Wilson claims that: "As a philosophy, existentialism must emphasize the primacy of the will, the importance of the individual, the final unpredictability and freedom of even the most 'neurotic' and conditioned human being" (Wilson, 1959: 147). Here, Wilson emphasizes some points which he thinks existentialism must focus on and actually does so. Since the human being is a creature thrown into this world, he is alone, on his own without any guidance and is free to choose whatever he wants.

Likewise, Martin is utterly free to choose and to do whatever he wants. As Golding, in his own explication of the novel, expresses: "Christopher Hadley Martin had no belief in anything but the importance of his own life; no love, no God. […], he had a freedom of choice which he used to centre the world on himself" (Friedman, 1993: 52). Therefore, whatever he does and says, he does it by his free will without any external force or guidance. He admits it, that he is free to choose, in his conversation with God disguised as a sailor. Pointing out Martin's imaginary world God says:

> 'You have created it.' He glanced sideways along the twitching water, down at his skeleton legs and knees, felt the rain and spray and the savage cold on his flesh. He began to mutter. 'I prefer it. You gave me the power to choose and all my life you led me carefully to this suffering because my choice was my own. Oh yes! I understand the pattern. All my life, whatever I had done I should have found myself in the end on that same bridge, at that same time, giving that same order—the right order, the wrong order. Yet, suppose I climbed away from the cellar over the bodies of used and defeated people, broket hem to make steps on the road away from you, why should you torture me? (Golding, 1996: 197)

Here, Martin is aware of the fact that he has freedom of choice. He says, "My choice was my own" and thus, verifies it once again. As Friedman emphasises: "Whatever the hero's fate, he chooses it" (Friedman, 1993: 62). Hence, Martin freely chooses his own fate and his own end. Friedman states:

> Martin's "I shit on your heaven!" replicates the moral degeneracy of Dante's greatest blasphemer: like Fucci in hell, Martin on his rock chhoses to defy God and perseveres in his defiance no matter how futile and painful its consequences. The blasphemy of a Fucci […] —or a Christopher Martin – demonstrates free will at its most perverse. Yet the existence of free will is no less crucial to *Pincher Martin* than to the *Inferno*. Golding's theology is grounded in 'the proposition that man has free will because he was created in God's image, that he had free will the way God has it. Well, once you have free will and you are created, you have alternatives before you. You can either turn towards God or away from Him. And God can't stop you turning away from him without removing your free will, because that's what free will is. This is the whole thing about *Pincher Martin*. It's that and nothing else'. (Friedman, 1993: 62-63)

Therefore, nothing can stop Martin or make him change his mind since he has the free will. Of course, being an existentialist man, Martin does not know whether what he has chosen is right or wrong. But, since he has the freedom to choose, to make decisions on his own, he must also prepare for the consequences whatever they might be.

Together with the theme of "freedom of choice" come two other qualities of the novel that have also utmost importance for existentialism: "suffering and pain as a part of this world" and "bad faith or self-deception." These two will be discussed separately. Throughout the novel Martin's suffering is displayed in almost every part of it: in the beginning his suffering in the water (p.1-2), then his suffering on his self-created island while he is trying to build a dwarf and struggling with stones (p. 61-65). Later, when he becomes ill on the island because of sunburn, he suffers from pain and fever (p. 122,140-143). Most importantly, Martin has the greatest pains when his past haunts him in many different parts of the novel. However, as all existentialists do, Martin admits that he has to suffer since it is a part of this world, (and also a part of the world he has created). As Whitehead states pain is so dominant in the novel that Martin "even creates this island from the memory of his missing tooth, the memory of pain as if pain were somehow necessarily and essentially a quality of the world conjured up by [Martin]" (Whitehead, 1985: 44 qtd. in Baker, 1988).

In chapter eleven, when Martin feels that he was poisoned, he says:

> "Stings. Poison. Anemones poisoned me. Perhaps mussels are all right after all. […] Everything is predictable. I knew I shouldn't drown and I didn't. There was a rock. I knew I could live on it and I have. I have defeated the serpent in my body. I knew I should suffer and I have. But I am winning. There is a certain sense in which life begins anew now, […]" (Golding, 1996: 166).

It is seen that he is fully aware of the fact that he must suffer, and so he does. He knows that it is his choice and accepts it. In chapter thirteen he accepts the suffering more evidently when God asks him to consider. He says: "I have considered. I prefer it, pain and all." God asks: "To what?" At that time he starts to rage weakly and screams: "To the black lightning! Go back! Go back!" (Golding, 1996: 197). He prefers and accepts all the suffering and pain he is experiencing and has already experienced. In other words, he chooses "pain and suffering as an alternative to nothingness" (Whitehead, 1985: 53 qtd. in Baker, 1988). The "black lightning" in the novel may be accepted as a synonym for "nothingness" in Whitehead's explication. However, Friedman evaluates the same event from a different point of view. He says Martin, with all his blasphemous words (the last and the worst of which was: "I shit on your heaven!"), and with his acceptance of pain and suffering refuses "God's heaven for his own hell" (Friedman, 1993: 58). Thus, Martin prefers all pain and suffering either to black lightning and nothingness or to God and His heaven. As Whitehead explains: "The center's [Martin's] choice of pain, its [his] choice to create its [his] own hell, gives it [him] a tragic dimension that is linked to Satan's assertion in *Paradise Lost* that 'The mind is its own place, and in itself/ Can make a Heaven of Hell, a Hell of Heaven'"(Oldsey and Weintraub, 95 qtd. in Whitehead, 1985: 53 in Baker, 1988). What Whitehead means is that Martin creates his own hell in his own mind and prefers it to God's heaven. He chooses his own hell, all the pain and suffering because they make him know his existence. Once again he does and accepts everything, even the greatest pains and sufferings for the sake of his identity, his existence. Hynes expresses that Martin's own existence gives meaning to his suffering, and his suffering affirms his existence (Hynes, 1985: 130 qtd. in Baker, 1988). That is to say, Martin needs both suffering and existence because existence and life are the meaning of his suffering. His suffering is the sign of his existence and it is the sign that he is alive. Therefore, suffering being the part of man's (Martin's) life, and so being a part of the novel bears a great similarity between the novel and the philosophy of existentialism.

The second existentialist quality that comes along with the "freedom of choice" is bad faith or self-deception. If man has the freedom to choose and to act, he must also take the responsibility of his action and must bear the consequences no matter how painful they are. But, when man gets tired of suffering and cannot bear that pain any longer, he tries to escape responsibility by finding excuses for his wrong choice and pretending that there is an external source of value dominating him. Martin in the novel behaves in the same way. When he understands that he will suffer and will not be able to escape death, he tries to find excuses for his wrongdoings in the past. As Friedman states Martin tries to blame God for his own shortcomings (Friedman, 1993: 64). Because Martin says: "Yet, suppose I climbed away from the cellar over the bodies of used and defeated people, broket hem to make steps on the road

from you, why should you torture me? If I ate them, who gave me a mouth?" (Golding, 1996: 197). While in the beginning he assumes the role of God ignoring God's all warnings, now he almost accepts the existence of a Creator other than himself. Because, he needs a being to blame for all his wrongdoings and wrong choices. He says: "If I ate them, who gave me a mouth?" That means "you gave me that mouth, so you are responsible for what I have done so far. I am not the one to be blamed for all those wrongdoings. But you! So it is unfair!" However, he realises that it is too late to try to escape the responsibility of his shortcomings, because the end is very near, waiting for him. Consequently, this is another existentialist quality that connects the novel to the philosophy of existentialism.

Facticity or thrownness is the other existentialist quality which is displayed very well throughout the novel. Thrownness means human being is a poor, wretched creature thrown into this world, alone, and deserted to his own fate created through his own actions. Philip Redpath expresses this thrownness of the main character, Martin with these words which are highly appropriate to Martin's situation: " The rock as a tooth, eating and swallowing, is horribly reflected when Martin is swallowed by the sea and literally 'thrown up' (…) on to Campbell's island" (Redpath, 1986: 146). Therefore, as in the philosophy of existentialism, Martin is thrown by the sea on to the island, actually into the world of his own creation. In this world, he is completely alone. He has nothing, no guidance or external force to help him, isolated and deserted to his fate which he has created through his own actions, actually his own wrongdoings.

Since Martin does not have anything to help him, he has to rely on himself in his struggle to survive, which he does so. In chapter five realising that he is alone, on his own in this struggle, he shouts at the sea and the rock: " 'I don't claim to be a hero. But I've got health and education and intelligence. I'll beat you.' The sea said nothing. He grinned a little foolishly at himself. 'What I meant was to affirm my determination to survive. And of course, I'm talking to myself' " (Golding, 1996: 77). Here, being helpless he tries to console himself by saying that he has health, education and intelligence. But, actually he is aware of the desperation and the helplessness of his own situation. As Hynes states, he exists in such hard conditions that these strip him of his personality and leave him simply a *human creature* (Hynes, 1985: 132 qtd. in Baker, 1988). So, no matter what he does or how hard he tries, he will not be able to survive. As Dickson states:

> Though he keeps reminding himself that he has intelligence and education to back up his unbounded will to live, […], he never exhibits extraordinary resourcefulness. He forces anemones, mussels, and seaweed down his throat; he builds himself a shelter; he doctors an attack of food poisoning; he puts together makeshift signals out of Stones and seaweed. Every one of these accomplishments is the product of a tremendous expenditure of will and a strenuous exertion of mind, and Mr. Golding means them to seem no less impressive than that. But under his subtle prompting we also begin to understand that they are, after all, elementary animal achievements, that in themselves they are not enough to support Christopher Martin's conviction of the uniqueness and superiority of his humanity (Norman Podhoretz, "The Two Deaths of Christopher Martin," p. 189 qtd. in Dickson, *The Modern Allegories of William Golding.*). (Dickson, 1990: 45)

So, this explication most accurately describes the discrepancy between Martin's high estimate of his ability to survive and what he actually manages to do. Also, it exhibits the limitations of human condition once more. This means that "Golding, from the very beginning, set out to expose the limitations of "rational" man, his inability to measure and grasp the greater reality that mocks all his arrogant claims to knowledge" (Baker, 1993: 9). Although he claims that he has education and intelligence which will help him to survive, these cannot be enough for his survival, because he is still a poor, wretched creature thrown into this world to suffer. According to existentialists this thrownness is the natural human condition that everybody must experience.

Since Martin has created his own fate through his own actions, in other words, his wrongdoings, he has no way out, but to suffer on his own. He has made his own choice, and thus has created his own fate. Therefore, he has to take the responsibility of his choices and bear the consequences of them alone, without any external help. He is completely alone and deserted to his fate in his suffering and struggle for survival. So, neither his education nor his intelligence can prevent him from suffering and can help him stay alive. He has to experience this human condition, thrownness and suffering on his own, without any intervention from the outside. This is the other quality of the novel that reinforces the relationship of the novel to existentialist philosophy.

The last but perhaps the most significant existentialist quality of the novel is its use of myth and its allusions to particular mythological characters. It is an existential quality because almost all existential writers ground their characters on mythological heroes. For instance, Sartre, in *The Flies*, takes *Orestes Myth* as a starting point and builds his new existential work on it. Also, Camus, another important existential writer uses the situation of *The Myth of Sisyphus* as a basis and creates a completely new work out of it: *The Stranger*. As for Golding he favors myth and he thinks that "myth is [very] fundamental in its application to the human condition" (Dickson, 1990: 3). Therefore, in many of his novels he employs this mythic quality. As Baker states, Golding has a "desire to be seen as a 'maker of myths' " and he generally relies on "simple situations and plots that either partake of or suggest mythical archetypes" (Johnston, p.28 qtd. in Baker, 1988: 249). Golding himself wants to be seen as a myth maker and applies myths to human condition. Baker verifies Golding's application of myth to human condition and states: "In the fiction, Golding consciously tries to construct a religious mythopoeia relevant to contemporary man […]. As [Golding] has remarked in conversation: 'Myth is a story at which we can do nothing but wonder; it involves the roots of being and reverberates there.'" (Tiger, 1974: 15 qtd. .in Baker, 1993: 7). Within myths lie "the roots of being", so Golding gives utmost importance to the use of myth in most of his works. Thus, *Pincher Martin*, like his two previous novels, "combines the factual with the fabular, [and] the mythic with the realistic […] [and the]novel is […] an ironic version of the Prometheus myth…" (Dickson, 1990: 42). So, there is a Promethean scenario in the novel which Martin creates in his confrontation with God. Dickson expresses the same idea in these words:

> The novel is a parody […] of the Prometheus-Zeus tension, except that in it one finds an antihero and anti-God. Even the most practiced blasphemer never answers the Deity with, "I shit on your heaven!"; and no Supreme Being, despite his abhorence of a moral vacuum like Christopher Martin, replies with the annihilation of a soul—a problem that should puzzle even the most liberal theologians. Golding, then, has turned a mythic theme of human endurance into a twentieth-century allegory of humanity's fallen state. (Bernard F. Dick, *William Golding*, p. 99 qtd. in Dickson, 1990)

Here, what Dickson means is that Golding takes a mythic theme or mythological scenario and adapts it to human condition. Therefore, in Martin, like his other novels, there are many examples of mythological figures.

However, in the fifth chapter of the novel Martin says: "I don't claim to be a hero. But I've got health and education and intelligence. I'll beat you" (Golding, 1996: 77). In this part of the novel, Martin says that he does not claim and need to be a hero. Because he thinks his health, education and intelligence are sufficient in his struggle for survival, and he does not need to be a hero in order to survive. Although he thinks so, as time passes, these three attributes of him disappoint him. For example, he becomes ill because of sunburn (Golding, 1996: 142). Then, he has food poisoning after he eats anemones (Golding, 1996: 160). He cannot sleep and starts to see hallucinations, says there was a man on the rock who carried him (Golding, 1996: 168). Therefore, disappointed by his health, education and intelligence, he starts to despair. Then, realising that he will not be able to survive by relying on these three qualities, he tries to find other ways to give him strength and to support him to stay alive, and eventually, finds refuge in mythological characters. As Friedman explains:

> In clinging to the imaginary rock of life and refusing to accept the inalterable fact of his dissolution, Martin continues to defy God in death even as he did in life. "I am Atlas. I am Prometheus," he cries, invoking the Titans of Greek mythology who rebelled against the Olympian gods. Both were punished for their temerity, Atlas by being forced to support the heavens, Prometheus by being chained to the face of a cliff. Martin's fate is previewed in their unremitting punishments: Atlas can never lay down the heavens; Prometheus must endure not only bondage but the pain inflicted by an eagle that tears at his liver for all eternity. Both Titans are associated with rocks, especially Prometheus with whom Martin more closely identifies. Because Prometheus stole fire to benefit humanity, his defiance of Zeus was as heroic to mortals as it was blasphemous to the gods. Martin's corresponding defiance of God – "I shit on your heaven!" – is no more than a vulgar parody of Prometheus's supreme denial of Zeus. (Friedman, 1993: 54)

In order to defy God- actually in order to go on living- Martin identifies himself with these mythological archetypes. In chapter eleven of the novel, for instance, Martin cries: " 'I am Atlas. I am Prometheus.' He felt himself loom,

gigantic on the rock. His jaws clenched, his chin sank. He became a hero for whom the impossible was an achievement. He knelt and crawled remorselessly down the rock" (Golding, 1996: 164). In his struggle for survival, in order to console himself he declares that he is a hero. Especially, he calls himself as Atlas and Prometheus. As for Atlas, he defies Zeus and he is given a punishment which is to support the heavens for ever. He never complains about it and never gets tired of the situation. On the contrary, he tries to be happy with the situation he is in. So, Martin, likewise, by taking Atlas as an example tries to bear this situation. In addition to this, both Martin's and Atlas's never-ending punisments may bear a similarity between the two characters. Atlas can never lay down the heavens and Martin is punished by a never-ending suffering on that rock.

However, there are even more similarities between Pincher Martin and Prometheus. Firstly, as Dickson expresses:

> the initial sounds of "Pincher Martin" suggest a similarity to "Prometheus" […] The other parallels between the mythic Prometheus and Golding's Pincher Martin are numerous: both defy God; both assert their will and intelligence against natural and supernatural forces; both are bound to a rock; both endure the agonies of prolonged suffering. (Dickson, 1990: 44-45)

So, the relationship between the two is reinforced by all these similarities. In the twelfth chapter of the novel there is a very good example which is a reminiscent of the punishment of Prometheus who is bound to a rock. Martin cries:

> Oh help, help! I am dying of exposure. I am starving, dying of thirst. I lie like driftwood caught in a cleft. I have done my duty for you and this is my reward. If you could only see me you would be wrung with pity. I was young and strong and handsome with an eagle profile and wavy hair; I was brilliantly clever and I went out to fight your enemies. I endured in the water, I fought the whole sea. I have fought a rock, and gulls and lobsters and seals and a storm. Now I am thin and weak. My joints are like knobs and my limbs like sticks. My face is fallen in with age and my hair is white with salt and suffering. My eyes are dull stones—. (Golding, 1996: 188)

This is a very good description of the picture of Martin's suffering on the rock which is very similar to Prometheus's pain and suffering as a punishment on the rock. Although these two characters seem very alike, as Dickson expresses:

> All these similarities are purposely transformed in Golding's work for the sake of irony. Because, while Prometheus defies a selfish, unjust God to champion humanity; Pincher defies God, but only to centre the world upon himself, not for any heroic motive. Both characters use their intelligence to achieve their ends: Prometheus tricks Jupiter and steals fire for the benefit of humanity, but Pincher steals from everyone for the sole benefit of himself. Though both of them are bound to a rock, Prometheus is victimized by an angry God; Pincher suffers because he has made his own purgatorial rock as a consequence of his wicked life. Finally, Prometheus's suffering ends in triumph. He never relents and is eventually saved by Hercules. Though Pincher's last words are the defiant "I shit on your heaven!"(p. 200), he is slowly reduced to a pair of red claws, as he is defeated spiritually and physically. (Dickson, 1990: 45)

Hence, Prometheus steals the fire, is punished as a result of this and suffers for the sake of humanity, finally being saved. Whereas, Martin steals from everyone only for the benefit of himself and suffers on the rock of his own creation as a result of his wrongdoings in his past life and is eventually reduced to a pair of claws, thus being annihilated. So, the aim and the end of the two characters are completely different from each other.
In chapter thirteen of the novel, Martin identifies himself with another mythological figure, Ajax. "The world came back, storm-grey and torn with flying streamers, and he gave it storm-music, crash of timpany, brass blared and a dazzle of strings. He fought a hero's way from trench to trench through water and music, his clothes shaking and plucked, tattered like the end of a windsock, hands clawing. He and his mouth shouted through the uproar. 'Ajax! Prometheus!' " (Golding, 1996: 192). This time, Martin tries to find power and refuge in another mythological character. As Dickson states:

> Much of the action consistently corresponds with extrafictional events associated with classical mythology, specifically the Prometheus legend discussed above. One critic has also made a case for Pincher as "the

> lesser Ajax," who raped the virgin princess Cassandra, became shipwrecked on his journey from Troy, boasted that he saved himself without help from the gods, infuriated Poseidon, and was then killed by the angry god of the sea. Such a narrative of events parallels Martin's own life. (Dickson, 1990: 47)

Martin in his past life seduces many women and tries to rape Mary. Then, like Ajax he becomes shipwrecked after his ship is torpedoed. After his painful struggle in the water, he dies, and being not able to accept the truth creates his own world in his mind. (During this time he is actually in purgatory suffering because of his past wrongdoings and his denial of God.) Then, refusing God's warning to consider and repent, he is punished by God and symbolically turned into a pair of lobster claws, being annihilated by the *black lightning* (which may be a symbol for *death*).

Although not mentioned directly like the other figures in the novel, there is one more mythological figure with whom Martin is identified: that is Sisyphus. In the fourth chapter, Martin decides to build a man with stones to stand there for him as a signal:

> There was a broken rock below his hands, leaning against the wall from which the clean fracture had fallen. He climbed down and wrestled with a great weight. He made the stone rise on an eagle; he quivered and the stone fell over. He collapsed and lay for a while. He left the stone and scrambled heavily down to the little cliff […] He got the stone against his stomach, staggered for a few steps, dropped the stone, lifted and carried again. He dumped the stone on the high point above the funnel and came back. There was a stone like a suitcase balanced on the wall of a trench and he pondered what he should do. He put his back against the suitcase and his feet against the other side of the trench. The suitcase grated, moved. He got a shoulder under one end and heaved. The suitcase tumbled in the next trench and broke. He grinned without humour and lugged the larger part up into his lap. He raised the broken suitcase to the wall, turned it end over end, engineered it up slopes of fallen but unmanageable rock, pulled and hauled. Then there were two rocks on the high part, one with a trace of blood. […] He found a third stone but could not get it up the wall of the trench. […] his hands were broken. […] He got up, put the second stone laboriously on the third and the first on the second. […] Immediately he began to crawl away down the hill. […] and toiled back to the others. […] He put one last stone on the others, one big as his head. (Golding, 1996: 61-65)

This detailed description of Martin's struggle with stones is very like Sisyphus's struggle in *The Myth of Sisyphus*. He tries very hard to carry the stones and to pile them so as to make a man, even his hands are broken and bleed, and he collapses with exhaustion. But his struggle is in vain. Because, he carries the rock to the top and it rolls down back again. This continues until he builds the man. Another reason why it is futile is that, no matter how hard he tries to build it in order to be rescued, he will not be saved in the end. So, this struggle of him is futile like Sisyphus's action. As Friedman expresses:

> "Equally futile was Martin's earlier struggle to pile stones at the summit of the rock, an action that recalls the pointless labors of another mythological figure—Sisyphus. Condemned eternally to roll a heavy rock up a hill in Hades only to have it roll down again as it nears the top, Sisyphus, even more than Atlas or Prometheus, epitomizes Martin's actual condition" (Friedman, 1993: 54).

That is to say, this struggle of Martin is like Sisyphus's meaningless struggle more than the other mythological characters'. Among all these characters the one whose struggle is the most meaningless is Sisyphus, and so he is the one whose struggle best epitomises Martin's futile action. Hence, the use of myth is the last and the most important quality of the novel which makes it an existentialist work.

In conclusion, William Golding's *Pincher Martin* has been analysed in relation to the major principles of existentialism, which are the existentialist denial of God, revolt against death, alienation, freedom of choice, suffering as a part of the World, bad faith, throwness of man, and the use of mythological characters, respectively. What is reached as a result is that all these qualities that have been explained and analysed in detail above contribute to the relationship between Golding's *Pincher Martin* and the philosophy of existentialism and confirm the claim that this novel is an existentialist one though William Golding rejects to be identified with the existentialist authors.

Works Cited

Golding, William. (1996). Pincher Martin. Faber and Faber.

Baker, James R (ed.)(1988). Critical Essays on William Golding. Boston: G.K. Hall & Co.

Baker, Richard E. (1993).The Dynamics of the Absurd in the Existentialist Novel. P. Lang New York.

Barthes, Roland. (1977). "The Death of the Author" Image, Music, Text.

Camus, A. (1955). The Myth of Sisyphus And Other Essays. trans. by Justin O'Brien. New York: Vintage.

Carey, John (ed.)(1986). William Golding: The Man and His Books: A Tribute on His 75th Birthday. London: Faber and Faber.

Dicken-Fuller, Nicola C. (1990). WilliamGolding's Use of Symbolism. Sussex, England: The Book Guild Ltd.

Dickson, L.L. (1990). The Modern Allegories of William Golding. Pr Tampa: University of South Florida Press.

Dönmez A. The Facets of Existentialism in Golding's Pincher Martin and Camus's The Stranger. M.A. Thesis, Dumlupınar University; 2008.

Friedman, Lawrence S. (1993).William Golding. New York: Continuum.

Redpath, Philip. (1986). William Golding: A Structural Reading of His Fiction. London: Vision Press Ltd. and Barnes & Noble.

Wildman, Wesley.(delivered by T.A. Andrew Irvine in 1998). "Existentialism," (unpublished notes, 1996) including "Existentialist Themes".

Wilson, Colin. (1959). The Age of Defeat. London and Southampton: The Camelot Press.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ POLİTİKA BELİRLEME SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TÜSİAD ÖRNEĞİ

Filiz Tufan EMİNİ
Yrd. Doç. Dr. ,Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü,
ftemini@selcuk.edu.tr

ÖZET: Sivil toplum kuruluşları, devlet örgütlenmesinin dışında, toplumun bazı çıkarlarını gerçekleştirmek için oluşturulan, gönüllülük esasına dayanan ve kar amacı gütmeyen örgütleri ifade etmektedir. Bu kuruluşlar özellikle de kamusal bir güç olarak devletin rolünün sorgulanmaya başlandığı son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır.Sivil toplum kuruluşları, bürokratik olmayan bir yapıya sahip olduklarından ve temel ilke olarak katılımcı bir yaklaşımı benimsediklerinden bireylerin karar alma sürecine katılımı ile şeffaf ve hesap verebilir bir yönetimin sağlanmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, toplumda sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artmasıyla birlikte devlet eksenli yönetimin yerini yönetişim ve katılım eksenli yönetim almakta; dolayısıyla vatandaşlar ortak talep ve çıkarları temelinde politika belirleme süreçlerini alt kademelerden yukarıya doğru etkileyebilmektedirler.Çalışmada Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme sürecindeki rolü TÜSİAD (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği) örneği üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda derneğin faaliyetlerinin bilgilendirme, araştırma yapma, rapor sunma, konferans düzenleme, kulis yapma-ikna etme, dikkat çekme-yönlendirme ve süreli yayınlar aracılığıyla bilgi akışı sağlama gibi etkinlikler üzerine yoğunlaştığı görülmüştür.
Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, politika belirleme, yönetim, yönetişim, TÜSİAD

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN POLICY-MAKING PROCESS: THE CASE OF TUSIAD

ABSTRACT:Non-Governmental Organizations (NGOs) are voluntary non-profit organizations, which are constructed for the purpose of realizing certain public interests. They act from a non-governmental standpoint in fulfilling their aims. Recently, these organizations gained importance with the emergence of a doubt about the role of state as a public force.As they have a non-bureaucratic structure and adopt a participatory approach as a fundamental principle, the NGOs contribute to a transparent and accountable management through the participation of individuals into the decision making process. In this aspect, with the increasing influence of the NGOs on the society, the state based management gives its place to governance and participation based management. Consequently, citizens may influence the policy-making process from lower levels to upper ones in accordance with their common demands and interests.In this study, the impact of non governmental organisations in policy making process was examined through the case of TUSIAD. Within this context, it was seen that the activities of the institution was concentrate on informing, investigation, report, hold a conference, lobby-persuasion, attention getting, guidance and information flow through periodicals.

Key Words: Civil society, policy making, management, governance, TUSIAD.

GİRİŞ

Son yıllarda, tüm dünyada devlete olan güven zayıflamış, devletin güçlü bir varlık olmaktan çok toplumun kaynaklarını alıp verimsiz bir şekilde kullanarak tüketen bir varlık olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır. Devletin birtakım işlevleri yerine getirmekte başarısız kalması, bu işlevlerin yerine getirilmesi için başka bir takım örgütlenmelere ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir. Bu düşünce tarzının da sivil toplum kuruluşlarının gelişimi için elverişli bir ortam yarattığı ileri sürülmektedir (Turan, 1998: 12-13).

Yönetişim ilkelerinin hayata geçirilmesi açısından ise sivil toplum kuruluşlarının rolü, bireylerin karar alma süreçlerine katılımının teşviki ve böylelikle etkin katılımın sağlanması aşamasında önem kazanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları etkin katılımı sağlayarak yönetişimi güçlendirmenin yanı sıra, hesap verebilirlik mekanizmasının daha hızlı çalışmasını sağlamakta, şeffaflığın sağlanmasına katkıda bulunmakta ve her şeyden önemlisi yerel bazda alınan kararların politika oluşturma süreçlerini aşağıdan yukarıya etkilemesini kolaylaştırarak bu iletişim ağının ulusal sinerjiyi açığa çıkarmasını da sağlamaktadır.

Son yıllarda Avrupa Birliği gündeminde de sivil toplumun güçlendirilmesi çalışmaları önem kazanmıştır. Avrupa Birliğine uyum sürecinde sivil toplum kuruluşlarının daha etkin duruma getirilmesi için Türkiye'nin yerine getirmesinin beklendiği bir takım sorumluluklar bulunmaktadır. Ayrıca yapılan reform çalışmaları da yeni kamu işletmeciliği anlayışından etkilenmekte ve reformun temeli yönetişim ilkeleri üzerine kurgulanmaktadır.

Çalışmada Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ve yönetişim odaklı yaklaşımda sivil toplum kuruluşlarının kendilerine yüklenen rolleri yerine getirebilme kapasiteleri üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının önemi ve gelişimine, sivil toplum kuruluşlarının yönetişim kapasitesinin artırılmasına yönelik girişimlerdeki rolüne yer verilmiştir. Konunun kavramsal çerçevesi çizildikten sonra sivil toplum kuruluşlarının yönetişim ilkeleri ekseninde ulusal politikaların oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında vatandaşların bilinçli ve etkin bir şekilde katılımının sağlanmasına katkısı ve bu katkının yarattığı artı değer ele alınmıştır. Bu çerçevede, sivil toplum kuruluşları nedir sorusuna ve sivil toplum kuruluşlarının yönetişim ekseninde değerlendirilmesiyle bağlantılı olarak sivil toplum kuruluşlarının politika belirlemedeki rolü nedir sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de politika belirleme sürecinde etkin bir rolü bulunan TÜSİAD'ın (Türk Sanayici ve İşadamları Derneği) 2011 yılı faaliyet raporu içerik çözümlemesi yöntemi ile analiz edilerek ulusal ve uluslar arası politika belirleme sürecinde dernek tarafından öne çıkarılan temalar ortaya konmuştur.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI VE İŞLEVLERİ

Sivil toplum kuruluşları, gönüllü kuruluşlar, üçüncü sektör, hükümet dışı kuruluşlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar gibi sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütleri kapsayan kuruluşlardır (Güneş ve Güneş, 2003: 127). Hükümet Dışı Kuruluşlar (Non Governmental Organisation (NGO) olarak da bilinen bu kuruluşlar, İngiltere'de "Gönüllü Kuruluş" (Voluntary Organisation), Amerika Birleşik Devletlerinde "Özel Gönüllü Kuruluş" (Private Voluntary Organisation), bazı ülkelerde "Gönüllü Kalkınma Kuruluşları", bazı ülkelerde de "Yurttaş Örgütleri" şeklinde adlandırılmakla beraber, bu kavramların tümünün özünde gönüllülük (Arslan, 2001: 119) ve yurttaşı birim alan bir yapı bulunmaktadır (Kuçuradi, 1998: 28). Bu kuruluşlar, toplumda birçok sorunun çözülmesini siyasal iktidarın tümüyle dışında gelişebilecek birer süreç olarak kabul etmektedirler (Belge, 2001: 28). Amaçları siyasal iktidarı ele geçirmek değil, ilgili kararlara katılmaktır (Güneş ve Güneş, 2003: 127).

İlk kez Locke tarafından 1690'da kullanılan sivil toplum kavramı, devlet kavramı ile özdeş bir anlayışı ifade etmek için kullanılmıştır. Hobbes ve Rousseau gibi sosyal sözleşmeci filozoflar, sivil toplumu, doğa halinden çıkıp siyasi otorite etrafında bir araya gelmek şeklinde algılamışlardır. Locke açısından sivil toplum, bireylerin doğa durumundaki temel haklarını koruyabilmek için sözleşme ile uzlaştıkları, bireysel hakların bizzat yaşandığı ve korunduğu bir alandır. Hegel sivil toplum ile siyasal toplum arasında bir ayrım yaparak devlet ve toplum arasındaki sınırları çizmiştir (devletin düzenlediği alanları ve toplumsal ilişkileri siyasal toplum kavramıyla ifade etmiş, geriye kalan özerk alanları ise sivil toplum olarak isimlendirmiştir). Tocqueville'nin çözümlemelerinde sivil toplum, üyelik ve eylemlerin gönüllülük esasına dayandığı, aile ve devlet arasındaki tüm ilişkileri ve ağları (sivil toplum kuruluşları, dini grup ve kurumlar, mesleki örgütlenmeler, kendine yardım amaçlı gruplar, sosyal hareketler, bağımsız medya...) içermektedir. Bu yaklaşımda üç ana sektöre dayalı toplum modeli temel alınmakta ve devlet, piyasa ve kâr-amacı gütmeyen grupların birbirlerinden bağımsız ancak birbirleri ile karşılıklı olarak bağlantılı olduğu savunulmaktadır (Tamer, 2010: 90-103).

Düşünsel temelleri yukarıda özetlenen sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı; güneyde Hindistan'daki Gandhi hareketi içinde hükümete karşı halkın haklarını savunma amaçlı bazı kuruluşların kurulması ile kuzeyde ise Birinci Dünya Savaşının ardından savaşın yıktığı Avrupa için yardımlaşma kuruluşlarının oluşturulmasına dayanmaktadır (Arslan, 2001: 125). Amerika Birleşik Devletlerinde ise devlet sivil toplum kuruluşları üzerine kurulmuştur. Bu durum, Amerikan toplumunu oluşturan bireylerin demokrasinin oluşumu için uygun bir ortam hazırlamalarından kaynaklanmıştır (Turan, 1998: 9).

Sivil toplumun gelişmesi, beş temel önkoşulun gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlar, toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, ekonomik farklılaşma, farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek toplumsal örgütlenmenin kurulması, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme; bir başka deyişle sosyal grupların devletin yönlendirmesine maruz kalmadan kendi politikalarını belirleyebilme inisiyatifine sahip olmaları ve baskı mekanizması oluşturmadır (Çaha, 1999: 73-76). Bu koşullara devlet mülkiyetinin minimum düzeyde olması, açık

piyasa ekonomisinin olması, toplumsal katılım mekanizmalarının olması, bürokrasinin çok güçlü olmaması ve kesintisiz bir demokrasinin varlığı da eklenebilir (Güneş ve Güneş, 2003: 122).

Sivil toplum kuruluşlarının beş temel özelliğinden söz edilmektedir. Bunlar; kar amacı gütmemek ve gönüllülük esasına dayanmak, bürokratik olmayan esnek bir yapıya sahip olmak, karar ve uygulamalarda katılımcı bir yaklaşımı benimsemek, kamu yönetiminin bir parçası olmamak ve yeri geldiğinde baskı grubu oluşturabilmektir (Arslan, 2001: 123; Miller, 1994: 4). Genel ve geniş anlamda sivil toplum kuruluşlarının kapsamına vatandaşların ortak bakışı, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep temelinde biraraya gelerek devletin hukuksal, yönetsel, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda oluşturdukları dernek, vakıf, sivil girişim ve ilişki ağından oluşan yapı ve etkinliklerin tümü girmektedir (Yıldırım, 2004: 54). Daha açık bir ifadeyle, kamusal bir ihtiyacı karşılayan ve kamu hizmeti yapan kuruluşlar, özel ilgi ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik kuruluşlar, meslek mensuplarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kuruluşlar ve bazı özel grupların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan (örn. hayırsever dernekler) kuruluşlar sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilmektedir (Güneş ve Güneş, 2003: 128-129).

Dernek, vakıf, yurttaş inisiyatifi/girişimi, sendika gibi gönüllü ve ara örgütlenmeleri çağrıştıran sivil toplum kuruluşlarının örgütlenme biçimi ve etkinlik alanları farklılık gösterebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları yerel/lokal boyutta örgütlenebilecekleri gibi, ulusal ve uluslararası bir örgütsel yapılanmaya da gidebilmektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeye yayılabilmektedir (Aslan ve Kaya, 2004 : 216). Özel hastaneler, spor kulüpleri, okullar gibi kar amacı gütmeyen kuruluşlar ile kooperatifler, ticari birlikler ve yerel toplum kuruluşları ise sivil toplum kuruluşu kapsamına girmemektedir (Yıldırım, 2004: 53).

Yukarıda ifade edilen etkinlik alanları dikkate alındığında sivil toplum kuruluşlarının başlıca işlevleri, kamuoyu oluşturma yoluyla bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak, çoğulcu toplum yapısının sağlanmasına katkıda bulunmak ve devlet tüzel kişiliğinin gerçekleştirdiği uygulamalar ile pazar ekonomisinin dayattığı bazı mekanizmalara karşı koruyucu tampon işlevi görmek şeklinde sıralanabilir (Arslan, 2001: 126-127). Sivil toplum kuruluşlarının varlığı ayrıca siyasal partiler üzerine baskı kurdukları için siyasal ve toplumsal hayatın zenginlik kazanmasını da sağlamaktadır (Erdem, 1998: 19).

Sivil toplum alanı, hukuk düzeninin içinde, yetki devrinin belirginleştiği, devlet ve yerel yönetimlerden bağımsız, ortak hedefleri gönüllü kuruluşlarla gerçekleştirmeye çalışan ve ortak değerleri üreten, gerçek anlamda halkın temsil edildiği bir düzlemdir (Yıldırım, 2004: 50, Ecologic, 2002: 2). Sivil toplum, kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukları adlandırmakta kullanılan bir kavramdır. Dolayısıyla bu topluluklar, devletin hakimiyet alanının dışında kaldıklarından, devlet ile sivil toplum arasındaki sınırı düzenleyen bir siyasal kültürün varlığına ihtiyaç vardır (Sarıbay, 2001: 121). Bu bağlamda, yönetimi paylaşan bir ortak olarak sivil toplum örgütlerinin bağımsızlığı, temsili ve sorumluluğu konularındaki sınırlarının gözönünde bulundurulması gerekmektedir (Kızılcık, 2003: 185; Ingo&Oing, 2009: 6).

Sağlıklı, hakkaniyete dayalı bir sivil toplumun gelişmesi, devletin ideolojik değil hukuksal bir nitelik taşımasına bağlıdır. Bu anlamda devlet, toplumdaki çatışmazlıkları, uzlaşmazlıkları ve haksızlıkları gidermek yoluyla sivil toplumu koruyucu bir rol üstlenmelidir (Çaha, 1999: 72). Yine devlette rasyonelliğin olmadığı toplumlarda da sivil toplum kuruluşlarının kendilerinden beklenen çokseslilği göstermeleri beklenemez (Davran, 1998: 34). Bir toplumda sivil toplumun gelişebilmesi için devletin faaliyetleri itibariyle de sınırlı olması gerekmektedir. Devlet, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik faaliyetler içinde ne kadar fazla yer alırsa sivil toplumun alanını o kadar daraltmış olmaktadır. Bu nedenle, devletin işlevleri toplumsal gruplara bırakılamayacak nitelikteki faaliyetlerle sınırlı kalmalı, diğer faaliyetler toplumsal kesimlere bırakılmalıdır (Çaha, 1999: 72-73). Ayrıca devletteki hukuk düzeni, yasaların yapıları, uygulanış ve yorumlanış şekilleri de sivil toplum kuruluşlarının oluşmasına olanak sağlamalıdır (Çotuksöken, 1998: 36).

YÖNETİŞİM KAVRAMI EKSENİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yönetişim kavramı, kamuyu ilgilendiren kararların alınması sürecine, karardan etkilenecek tüm tarafların dâhil edildiği (Uğur 2001: 77), çoklu aktörlerin rol aldığı ve karşılıklı etkileşimin egemen olduğu bir yönetim sürecini ifade etmektedir. Çoklu aktörlerden amaç, kamu yönetim kadrosunun yanı sıra sivil toplum örgütleri, özel sektör temsilcileri, işçi birlikleri, meslek kuruluşları, hükümetler arası örgütler ve her türlü örgütlenmiş baskı gruplarıdır (Akbey ve Saraç, 2005: 228; Nae vd., 2012). Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşlarının da kendilerini ilgilendiren konularda görüşlerini bildirmelerinin önü açılmış (Uğur, 2001: 77), sivil toplum kuruluşları eskisinden daha farklı misyonlarla siyaset arenasına çıkmaya başlamışlardır. Bu değişimin ana eksenini, örgütlü toplum olma idealinin, toplumsal sorunların ağırlaşmasıyla birlikte kuvvetlenmesi oluşturmaktadır. Siyaset aktörlerinin toplumsal sorunlara özelikle yerel arenada yeteri kadar pratik çözümler üretemeyişi, sivil toplum oluşumlarını çözüm öngören, proje hazırlayan ve uygulayan bir konuma taşımıştır (Çarkçı, 2007).

Bir hiyerarşiyi ve hâkimiyeti ifade eden yönetim kavramından farklı olarak yönetişim kavramı, alınacak kararlardan etkilenecek olanlar ile kararları uygulayacak olanların bir araya gelerek bir çeşit ortaklık iklimi altında sorunları çözmeleri anlamına gelmektedir (Uğur, 1999: 188). Sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda hizmet sunumu sürecine paydaş katılımının sağlanması ile hizmetlerin kıt kamusal kaynaklarla etkin sunumunun yanı sıra, demokratik yapıların devreye sokulması da söz konusu olacaktır (Palabıyık, 2007: 47).

Yönetişim, sadece devlete ait bir alan olmaktan çok, kamu-özel, devlet-devlet dışı, ulusal-uluslar arası kurumlarca yerine getirilen bir işlevi ifade etmektedir (Hirst ve Thompson, 1996: 218). Devletin bu süreçteki işlevi ise düzenleyicilik ve çoklu aktörlerin birbirlerini bastırmadan iletişimde olabilmelerinin şartlarını hazırlamaktır (Şengül, 1999: 12).

Yönetişim kavramının sistemsel, siyasal ve yönetimsel olmak üzere üç boyutu vardır. Sistemsel yönetişim, devletin karar alma süreçleri ve resmi kurumsal yapısı ile belirlenen hükümetten daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Siyasal yönetişim, yalnız devletin meşruiyetini ve demokratik yönetimini değil, yurttaşların her alanda ve şekilde katılımını öngörmektedir (Göymen, 2000: 6-7). Yönetimsel yönetişim ise kamu hizmetlerinde etkinliği en üst dereceye taşımak amacıyla sağlanması gereken siyasal katılımın ötesindeki profesyonel katılıma vurgu yapmaktadır (Özer, 2002: 171). Başka bir ifadeyle, daha az yönetimi ya da minimal devleti yansıtan yönetişim, aynı zamanda devletin demokratikleşmesi, aşağıdan yukarıya örgütlenme ve sivil mobilizasyonu sağlamanın bir aracı (Güler, 2003: 95); insan haklarına dayalı, çok aktörlü, desantralize, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, açık, hesap verebilir yönetim anlayışının bir sonucudur (Tekeli, 1999: 248). Bu anlayış, bireyin toplumsal ve siyasal rollerini de yeniden tanımlamakta, bu çerçevede birey pasif ve himaye edilen konumundan çıkarak kamusal alanda etkin ve eyleme geçme gücüne sahip bir konuma geçmektedir (Çukurçayır, 2005: 219). Yönetişim anlayışı aynı zamanda toplumda yeni bir işbölümünü de öngörmektedir. Bu yeni işbölümünde kendi ihtiyaçlarını algılayabilen, bağımsız karar alabilen, kendilerini ve başkalarını yönlendirme kapasitesine sahip sivil toplum kuruluşlarının ağırlıklı yeri bulunmaktadır (Haktankaçmaz, 2004: 46).

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ POLİTİKA BELİRLEME SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Bir konu etrafında örgütlenen insan topluluklarının sayısı arttıkça sivil toplum kuruluşlarının envanterlerindeki insan yığınları ve sivil toplum kuruluşları yerel ve ulusal siyasetin vazgeçilmez odakları hâline geleceklerdir (Çarkçı, 2007). Bu açıdan bakıldığında, sivil toplum kuruluşlarının yerel ve ulusal bazda **karar alma** ve alınan **kararları uygulama** süreçlerine etkin katılımları söz konusudur. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme ve kamu hizmeti sunma rolleri oldukça önemli boyutlardadır.

Sivil toplum kuruluşları, siyaseti yönlendiren önemli baskı gruplarından birisidir. Ancak sivil toplum kuruluşları, baskı gruplarından amaçları yönünden ayrılır. Sivil toplum kuruluşlarında mesleksel çıkar sağlama amacı bulunsa da kamusal alanda çalışma ve hizmet görme düşüncesi ağır basar. Kamusal alanda hizmet gören dernekler, kamusal ya da toplumsal amaca yönelmiş vakıflar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve işçi ve işven sendikaları bu kapsamdadır. Bu kuruluşlar baskı grubu olarak sayılsalar bile kamusal alanda hizmet görebilirler, siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli projeler üretebilirler, sağlıklı bir çevrede yaşam ortamının sağlanması için çalışabilirler, sanatsal etkinlikte bulunabilirler, ayrıca siyasal karar alma sürecine katılarak katılımcılık ilkesini hayata geçirebilirler (Aliefendioğlu, 1999: 108-109). Ülke siyasetinde sivil toplum kuruluşlarının ellerindeki en önemli kozlar (Çarkçı,

2007), belirli bir kitleyi **temsil etme**, benimsenen değerler ekseninde yürütme erkini **destekleme (yardım etme)**, onu toplumsal gerekleri ve kamusal ahlakı gözeterek **dengeleme**, gerekirse **sorgulama**, **sınırlandırma**, bu değerlere ulaşma amacına dönük **yönlendirme ve baskı yapmadır.**

Sivil toplum kuruluşları, kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde birey taleplerini dile getirip bu taleplerin dikkate alınmasına yardımcı olarak **kamuoyu oluşturma** yoluyla katkıda bulunmaktadırlar. Bu katkı, kamuoyunu harekete geçirerek yönetim üzerinde genel bir denetim sağlanması ve kendi isteklerinin kamu politikalarında egemen olması konusunda **yürütmeyi bilgilendirme ve etkileme** şeklinde olmaktadır (Yıldırım, 2004: 80, 82; Sibanda, 1994: 4-5, Civil Society Contact Group, 2006: 11).

Bir konuya odaklanmış sivil toplum kuruluşlarının ilgili konu ile ilgili yerel-ulusal **sorunların çözümü için teklif götürme, görüş öneri veya rapor sunma** ve **proje geliştirme** yoluyla da politika belirleme sürecine katılımları söz konusu olabilmektedir (Çarkçı, 2007).

Küreselleşme sonucu yönetimde oluşan yeni süreç ve dinamikler, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi yönünde merkezi ve yerinden yönetim kuruluşları üzerinde bir baskı oluşturmaktadırlar. Bu durumda devlet hizmet sunan bir birim olmaktan çıkıp, yalnızca toplumun örgütlü kesimlerinden gelen talepleri öncelik sırasına koyarak değerlendirir. Bu durum bir sorumluluk paylaşımını da beraberinde getirmekte ve yönetim dışı organizasyonlar karar alma ve uygulama süreçlerine dâhil olabilmektedir (Akbey ve Saraç, 2005: 228). Yine bu noktada devlet açısından saydamlık ve hesap verebilirlik bir ön koşul durumuna gelebilmektedir. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları **denetleme ve hesap sorma** konularında da devreye girebilecektir (Yıldırım, 2004: 106).

Sivil toplum kuruluşları, kendileri ile ilgili bir **yasanın kabulü** veya **reddi** için **milletvekilleri ile temas** kurabilmekte, gerektiğinde **yetkili komisyonları etkilemeye** çalışarak **süreci her aşamasında izleyebilmektedirler**. Ayrıca kendilerini ilgilendiren yasa tasarılarının hazırlanmasında gerekli **teknik bilgiyi sağlamaktadırlar** (Yıldırım, 2004: 81; Sibanda, 1994: 4-5, Civil Society Contact Group, 2006: 11).

Lobicilik veya kamu simsarlığı olarak da adlandırılan siyasal partilerle veya mecliste siyasal faaliyetlerde bulunarak siyasal iktidarı etkileme faaliyeti, zaman zaman bir siyasal parti ile özdeşleşmeye dönüşebilir. Bu durumda sivil toplum kuruluşları belirli bir siyasal partiyi iktidara taşımak ya da güçlü kılmak için üyelerinden söz konusu parti lehine oy talebinde bulunabilirler. Bunun dışında, iktidardaki siyasal partiye bağış adı altında para ya da gayrimenkul gibi yardımlar yaparak partiyi etkilemeye ve kendisine ekonomik yönden bağlamaya çalışabilir, dahası, kendi örgütleri ya da üyeleri ile ilgili olarak yasa teklifleri görüşülürken milletvekillerine, karar alıcılarına çeşitli yollarla ve değişik yöntemlerle para, tatil, daire vb. gibi teklifler götürerek, çıkacak yasa, siyasal, hukuksal ya da yönetimsel kararları örgütleri ve üyelerinin çıkarları doğrultusunda değiştirmeye çalışabilirler. Bütün bu yöntemlerle amaçlanan, iktidarı daha çok yönlendirme konusunda etkinliğin sağlanmasıdır. Aynı kapsamda, sivil toplum örgütleri, üyelerinin çıkarları ve taleplerini iktidara iletmede, iktidarın üyeleri ile doğrudan ilişki içerisinde bulunabilirler. Bu bağlamda, seçimlerde kendilerine dostça yaklaşan siyasetçileri destekleyip dostça yaklaşım göstermeyen siyasetçileri desteklememe kararı alabilirler. Bu durum özellikle kamuoyunun önemli bir bölümünün desteğini alan sivil toplum örgütleri için geçerlidir (Çelik ve Aykanat, 2006: 219-220-222).

Sivil toplum kuruluşları işlevlerini anlatmak veya belli bir konuda haklılıklarını dile getirmek için yetkililerle **istişare toplantıları** düzenlemekte veya bazı **araştırma ve raporlar** hazırlamaktadırlar. Bununla birlikte vurgulamak istedikleri konularda **paneller** veya **sempozyumlar** düzenleyerek milletvekillerinden akademisyenlere, yargı mensuplarından sivil toplum örgütlerine kadar farklı kesimleri bir araya getirerek, değişik görüşlerin kamu oyu önünde tartışıldığı platformlar oluşturmaktadırlar. (Çelik ve Aykanat, 2006: 222; Ateş ve Nohutçu, 2006: 261). Süreli yayınlar, bültenler, bildiriler yayınlamak yine sivil toplum kuruluşlarının savundukları fikirleri paylaşma ve kamuoyunu ve iktidarı etkileme yöntemleri arasında sayılabilir.

Sivil toplum kuruluşları ayrıca ulusal arenada kendi aralarında **platformlar oluşturarak** ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere politika belirleme süreçlerini etkilemek amacıyla harekete geçebilirler. Uluslar arası arenada sivil toplum kuruluşlarının, başka ülkelerin benzer kuruluşlarıyla işbirliği halinde **ortak projeler** yürüttükleri ve küresel politika belirleme sürecinde aktif rol aldıkları görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme sürecine katılımları normal şartlar altında kamuoyu oluşturma, bilgi verme, yönlendirme şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak bu faaliyetler sonucunda beklentilerin karşılanamaması veya ortak bir platformda uzlaşılamaması gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu durumda sivil toplum kuruluşları **tehdit etme, boykot-grev eylemleri, imza toplama, kitlesel eylemler-yürüyüşler-mitingler, protesto gösterileri, şiddet içeren veya itaatsizlik** gibi pasif nitelik gösteren **direniş eylemleri** düzenlemek kaydıyla seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Türk toplumsal yapısının temel özelliği, bürokratik yönetim geleneğine dayanmasıdır. Bu yapıda, devlet seçkinleri sivil toplumu hesaba katmaya ve halkın yönetime katılımına olumsuz yaklaşma eğilimindedir (Yılmaz, 1997: 91-93). Bu gelenek, toplumu bir arada tutmanın ve bütünlüğü korumanın bir gerekliliği olarak görülmekle beraber bu durum, Osmanlı döneminden itibaren kuvvetli bir devlet ve zayıf bir sivil toplumun oluşmasına ve bu mirasın Cumhuriyet dönemine de aktarılmasına neden olmuştur (Durgun, 1997: 218-221). Dolayısıyla Osmanlı döneminden itibaren süregelen merkeziyetçi yapı içerisinde, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının devlete karşın varlıklarını sürdürdükleri şeklinde bir algılama mevcuttur (Azaklı, 1997: 227).

Türkiye'de sivil toplum konusunda en önemli gelişmeler 1980 sonrası dönemde olmuş, sivil toplum kavramı sık sık gündeme gelmiştir. Bu dönemde birçok sosyal grup gelişmiş ve kendi alanlarında devlet üzerinde etkili olmaya ve devletten bir takım haklar elde etmeye ve devlet politikasını şekillendirmeye başlamıştır (Çaha, 1999: 77-80). 2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, sivil toplum kuruluşlarının önemi daha iyi algılanmış, ancak bu algılama hükümet politikaları doğrultusunda yönlendirilen resmi ya da yarı resmi kuruluşlar şeklinde olmuştur. Ancak, merkezi yönetimin emrindeki kamu kurum ve kuruluşlarının oluşturduğu politikalar çerçevesinde faaliyet gösteren kuruluşların sivil toplum olarak kabul edilemeyeceği ileri sürülmektedir (Tağma, 2002: 272). 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı da kamu kesimi ile özel kesim ve sivil toplum arasında iletişime ve ortak hedeflere dönük işbirliğine katkıda bulunmayı hedeflemiştir (DPT, 2006: 1).

Avrupa Birliği süreci ve bu süreçte sivil toplum kuruluşlarına verilen önem Türkiye'de de bu kuruluşların gelişiminin hızlanmasını sağlamıştır. Avrupa Birliği anlayışına göre sivil toplum kuruluşları, örgütlenmiş yurttaşların, yaşadıkları ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınmaya, sivil toplum düzenine doğrudan katkıda bulunarak, katılımcı demokrasinin oluşturulması ve sürdürülmesi açısından kimi zaman devlet ve hükümetten de fazla bir rol üstlenirler (Güder, 2007). Bu kapsamda AB, sivil toplumun güçlendirilmesi için mali kaynak aktarmaktadır. 2001 yılından bu yana AB, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlayan bir Sivil Toplum Geliştirme Programı yürütmektedir (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, 2007: 2). Ayrıca son yıllarda Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları çerçevesinde onaylanan reform paketleri ve gerçekleştirilen reformlar da Türkiye'de sivil toplum yapılanmasını kolaylaştıran çeşitli uygulamaları hayata geçirmeyi gerekli kılmıştır. Bunlar arasında dernekler ve vakıflar yasalarında yapılan değişiklikler ve bunlarla paralel olarak Medeni Kanun'da yapılan değişiklikler bulunmaktadır.

AB ilerleme raporlarında da sivil toplum kuruluşlarını (dernekler ve vakıflar) ilgilendiren maddeler bulunmaktadır. 2003 yılı ilerleme raporuna göre siyasal ve hukuksal sistemlerde yapılan geniş kapsamlı değişikliklere karşın sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren bazı konularda yapılması gereken değişikliklerin bulunduğu belirtilmiştir. Bu değişiklikler özellikle dernek ve vakıfların örgütlenme özgürlüklerinin sağlanmasına yöneliktir (TÜSEV, 2007). Bu konuda Türkiye gerekli düzenlemeleri hayata geçirerek sivil toplum kuruluşlarını geliştirme yolunda ilerlemeye devam etmektedir.

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları, sadece hukuksal düzenlemeleri yönlendirme ve yürütme organına taleplerini yansıtma ile sınırlıdır. Bunun nedeni, sivil toplum kuruluşlarının patronaj ağlarını kırıp halkın istek ve tepkilerini örgütleyerek kamusal alan projelerine katkı sağlar duruma gelememeleridir. Bu kurumlar mevcut politika üretme süreçlerine katkı yapamadıkları için de etkinlikleri konusunda soru işaretleri oluşmakta ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine halkın katılımı, beklenen yoğunlukta gerçekleşememektedir (Çarkoğlu, 2001: 85-87).

Siyasal katılımın kapsamını, siyasal partilerin ve toplumsal örgütlerin taban-tavan ilişkilerini ve siyasal partilerin bu örgütlerle, bu örgütlerin kendi aralarındaki ilişkilerini sınırlandırıcı yasaların varlığı da sivil toplum kuruluşlarının etki alanını daraltmaktadır (Tosun, 2001: 396). Türk anayasasının geniş çaplı demokratik ve özgürlük taleplerini karşılayacak bir görünüm sergilememesi de sivil toplum kuruluşlarının gelişmesini engelleyici bir nitelik arzetmektedir. Sivil toplum kuruluşları, ancak karşılıklı diyalog, konsensus, anlaşma, hoşgörü ve tolerans ortamında gelişebilmektedir. Bu nedenle sosyal gruplar üzerinde devlet baskısının kaldırılması, liberal ve demokratik değerlerin benimsenmesi gerekmektedir (Çaha, 1999: 82-87).

Bir toplumda sivil toplumun gelişimi, ancak demokratikleşmenin önünü açan siyasal kültürün yerleşmesiyle söz konusu olabilmektedir. Batılı devletlerde varlığı görülen söz konusu kültür, Osmanlı döneminden kalan kutsal, koruyucu, merkeziyetçi, itaat edilen devlet geleneğinin yıkılamaması nedeniyle tam anlamıyla yerleşememiştir. AB sürecine hız verilmesi ve kamu yönetimi alanında meydana gelen son gelişmeler doğrultusunda söz konusu davranış örüntüsünün zayıflatılması söz konusu olduysa da henüz sivil toplum alanında istenilen gelişmelerin sağlanamadığı, devlet-toplum ilişkilerinde devletin baskın halinin devam ettiği söylenebilir.

Demokratik siyasal kültürün hayat verdiği sivil toplum, demokrasinin gelişmesine de katkıda bulunur. Dolayısıyla demokrasi ile sivil toplum arasında karşılıklı bir etkileşimden söz edilebilir.

POLİTİKA GELİŞTİRME SÜRECİNDE TÜSİAD ÖRNEĞİ

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'de politika belirleme süreçlerine aktif katılımı olan en önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olan TÜSİAD'ın 2011 yılı itibariyle politika belirleme sürecine katkısının ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel sorusu, derneğin 2011 yılı faaliyet raporundan edinilen bilgiler ışığında ulusal ve uluslar arası politika belirleme sürecine etki etme konusunda hangi konuların öne çıktığıdır. Çalışmanın sınırlılığı, derneğin web sitesinde yer alan 2011 yılına ait faaliyet raporudur.

Derneğin faaliyet raporunun analizinde nitel içerik çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında yaygın bir şekilde kullanılan bir yöntem olan içerik çözümlemesi, bir metnin içeriğinden yinelenebilir, değerli, geçerli çıkarımlar yapan bir araştırma tekniğidir (Krippendorf, 1980; Weber, 1988:9) ve bir bilim adamı olan çözümlemecinin, yargılarına güvenmek şartıyla açık seçik formüle edilmiş kurallarla mevcut verilerin (bir dökümanın veya bir mesajın) içerdiği konuların kapsamının değerlendirilmesi, özetlenmesi, standardize edilmesi, karşılaştırılması veya başka bir biçime dönüştürülmesini ifade etmektedir (Öğülmüş, 1991: 215-216). Bu çerçevede çalışmada derneğin faaliyet raporunda öne çıkan temalar-kategoriler ortaya konmuştur.

TÜSİAD, 1971 yılında işlemeyen ve kriz üreten kapalı ekonomi sistemine iş dünyasının bir tepkisi sonucu kurulmuştur. Derneğin tüzüğünde amacı şu şekilde ifade edilmiştir (md. 2): "TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar. TÜSİAD, Atatürk'ün öngördüğü hedef ve ilkeler doğrultusunda, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini yakalama ve aşma anlayışı içinde, kadın-erkek eşitliğini siyaset, ekonomi ve eğitim açısından gözeten iş insanlarının toplumun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancıyla, yukarıda sunulan ana gayenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirir. TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak, girişimcilerin evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun faaliyet göstermesi yönünde çaba sarf eder; küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahın, istihdamın, verimliliğin, yenilikçilik kapasitesinin ve eğitimin kapsam ve kalitesinin sürekli artırılması yoluyla yükseltilmesini esas alır. TÜSİAD, toplumsal barış ve uzlaşmanın sürdürüldüğü bir ortamda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasında bölgesel ve sektörel potansiyelleri en iyi şekilde değerlendirerek ulusal ekonomik politikaların oluşturulmasına katkıda bulunur. Türkiye'nin küresel rekabet düzeyinde tanıtımına katkıda bulunur, Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecini desteklemek üzere uluslararası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim, temsil ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapar. Uluslararası entegrasyonu ve etkileşimi, bölgesel ve yerel gelişmeyi hızlandırmak için araştırma yapar, görüş oluşturur, projeler geliştirir ve bu kapsamda etkinlikler düzenler. TÜSİAD, Türk iş dünyası adına, bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

(TBMM), hükümete, diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığı ile ileterek, yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedefler" (www.tusiad.org, 2012).

Derneğin odaklandığı temel konular sürdürülebilir büyüme, demokratik standartlar ve Avrupa Birliği'ne uyum şeklinde ifade edilmiştir. Bu konular TÜSİAD üyelerinden oluşan komisyonlar ve bu komisyonlar bünyesinde kurulan çalışma grupları aracılığı ile ele alınmaktadır. Dernek bünyesindeki 9 komisyon ve 33 çalışma grubu, görüş ve pozisyonların oluşturulması sürecinde akademisyenler, ilgili kurum ve uzmanlardan destek sağlamaktadır. Komisyonlar ayrıca, rapor, konferans, seminer vb. faaliyetler ile kamuoyunu ilgili konularda düzenli olarak bilgilendirmektedir. Tüm komisyon ve çalışma grubu faaliyetleri AB uyum süreci gözetilerek sürdürülmektedir. Söz konusu komisyonlar (www.tusiad.org, 2012);
-Ekonomik ve Mali İşler Komisyonu,
-Sanayi, Hizmetler ve Tarım Komisyonu,
-Şirket İşleri Komisyonu,
-Sosyal İşler Komisyonu,
-Parlamento İşleri Komisyonu,
-Teknoloji, İnovasyon ve Bilgi Toplumu Komisyonu,
-Dışişleri ve AB Uyum Komisyonu,
-Bölgesel Gelişme ve İş Dünyası Kuruluşları ile İlişkiler Komisyonu,
-Yurt Dışı İletişim Komisyonu

Bu komisyonlar dışında TÜSİAD International, kurumun stratejik iş geliştirme alanındaki faaliyetlerini yürütmek üzere ayrı bir birim olarak kurulmuştur (www.tusiad.org, 2012).

Derneğin Ankara, AB-Brüksel ve Washington'da temsilcilikleri; Berlin, Paris ve Pekin'de bürosu bulunmaktadır. Ankara temsilciliği, yasama ve yürütme süreçlerini yakından takip ederek TÜSİAD'ın politika belirleme ve karar alma süreçlerine zamanında ve etkili katılımını, gerekli bilgi akışını gerçekleştirerek sağlayan birimdir (www.tusiad.org, 2012).
Derneğin 2011 yılı faaliyet raporu incelendiğinde, politika belirleme sürecinde üstlendiği rolün ağırlıklı olarak kamuoyunu veya ilgili birimleri bilgilendirme, araştırma yapma, proje üretme, sempozyum-forum-zirve-panel-konferans-tartışma platformu- çalıştay-toplantı düzenleme veya bu tip etkinliklerde katılımcı olarak bulunma ve rapor sunma etkinliklerine ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun dışında dernek kulis-görüş bildirme, ulusal ve uluslar arası felaketlere dikkat çekme, kamuoyunu ve ilgili kesimleri yönlendirme faaliyetleriyle de 2011 yılı boyunca gündemde yer almıştır.

Derneğin 2011 yılında gerçekleştirdiği **bilgilendirme** amacı taşıyan faaliyetleri, **toplantılar (basın toplantıları, istişare toplantıları, değerlendirme toplantıları, tanıtım toplantıları, bilgilendirme toplantıları, beyin fırtınası toplantıları, danışma toplantıları, koordinasyon toplantıları, çalışma toplantıları vs.)** ve düzenli aralıklarla yapılan **anket** çalışmaları aracılığıyla kamuoyunun veya ilgili birimlerin;
-Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi, büyüme hızı perspektifi,
-Sanayi sektörüne ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri, sanayi politikaları,
hakkında bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

Belirli konulara çözüm önerileri getirme amacı taşıyan **araştırma**lar yapma, **proje geliştirme** ve belirli konulardaki değerlendirmeleri, beklentileri içeren **rapor sunma** veya **broşür yayımlama** faaliyetleri, akademisyen ve kanaat önderlerini; teknik bilgi sunulması, gündemdeki konulara ilişkin avantajların ve sorun alanlarının tespit edilmesi-öneriler geliştirilmesi ve soruların cevaplanması amacıyla bir araya getiren faaliyetlerdir. Hazırlanan rapor veya projelerden bazıları tanıtım seminerleri veya basın toplantıları aracılığı ile kamuoyuna tanıtılmıştır. 2011 yılında bu faaliyetlerde;
- Yeni anayasa süreci, seçim sistemi, yargı reformu,
- İnsani kalkınma,
- Şehirleşme, kentsel ulaştırma,
- Enerji (stratejiler, üretim),
- Tüketim alışkanlıkları-kalıpları,

- İş dünyasının beklentileri,
- Küresel kriz,
- İnovasyon,
- Ekonomik büyüme,
- Sürdürülebilir kalkınma,
- Nüfus, eğitim, işgücü, sağlık sistemi, sosyal güvenlik, vergi sistemi,
- Girişimciliğin geliştirilmesi, işsizlik,
- Kadın-erkek eşitliği,
- Bölgesel gelişme,
- Avrupa Birliği ile ilişkiler, stratejiler,
- Dış politika,

Bir diğer faaliyet grubu, **sempozyum-forum-zirve-panel-konferans-tartışma platformu-çalıştay-toplantı düzenleme** veya bu etkinliklere **katılmadır.** Söz konusu toplantılar, gündemdeki konuların yurt içinden ve/veya yurt dışından akademisyen, uzman, siyasetçi, işadamı, bürokrat ve gazeteciler ile ulusal/uluslar arası bir perspektifte tartışıldığı platformlar olarak kamuoyunda veya bazı sektörlerde belli bir konuda farkındalığın artırılması, sorun ve/veya risk alanlarının belirlenmesi ve çözüm önerileri sunulmasına olduğu kadar fırsatların değerlendirilmesi, başarı örneklerinin tanıtılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu toplantılardan elde edilen sonuçlar ayrıca araştırma ve rapor sunma faaliyetlerine veri sağlama işlevi de taşımaktadır. Dernek, bu tür ulusal veya uluslar arası etkinlikleri düzenlemekle beraber, başka kurumlarca düzenlenen toplantılarda özel oturumlar gerçekleştirmiş veya ilgili komisyon üyeleri aracılığı ile oturum başkanı, moderatör, panelist, konuşmacı olarak temsil edilmiştir.

Derneğin yönetim kurulunca veya yetkili organlarınca **denetleme, kulis yapma-görüş bildirme** veya gündemde öne çıkan konularda siyasileri **etkileme-ikna etme** amacıyla (seçim öncesi ve sonrasında) siyasi partiler ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretlerde seçim bildirgeleri ile ilgili görüş bildirme, derneğin belirli konularda önceliklerinin bildirilmesi, belirli kanunların (kanun, tüzük, karar) çıkması sürecinde taslak sunulması-taslak hakkında görüş iletilmesi veya mevcut yasalar üzerinde değişiklik-ekleme yapılması sürecinde öneride bulunulması-görüş iletilmesi, dernek gündemindeki konulara ilişkin görüş alışverişi yapılması, eylemleri gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi temsilcileri (genel başkanlar, genel başkan yardımcıları, partilerin meclis grup başkan vekilleri, eş başkanlar) istişarelerde bulunmak üzere ziyaret edilmiştir. Ayrıca Ekonomik Konularda Genel Koordinasyondan Sorumlu Başbakan Yardımcılığı, Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Rekabet Kurulu, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, TBMM Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu, TCMB, Hazine Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Türk Patent Enstitüsü, İç Ticaret Genel Müdürlüğü, Gelir İdaresi Başkanlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, TOKİ, YOİKK, TİSK yetkililerine kendileri ziyaret edilerek, kendileri ile toplantı düzenlenerek-düzenlenen toplantılara katılarak veya bir doküman ya da derneğin web sitesi aracılığı ile dernek görüşleri iletilmiştir.
Süreli yayınlar, **bültenler,** dernek üye ve profesyonellerine bilgi akışı sağlama işlevini yerine getirmektedir. Bu dergilerde yayımlanmak üzere siyasiler ile bürokratlardan makale temin edilmiştir.

Derneğin uluslar arası politika belirleme sürecinde faaliyetleri, ilgili komisyonları aracılığıyla yürütülmektedir. Uluslar arası arenadaki faaliyetler ağırlıklı olarak Türkiye'nin öne çıkarılmak isten özellikleri, başarı örnekleri ve potansiyeli vurgulanarak yabancı kamuoyuna tanıtımı, Türkiye'ye ilişkin önyargıların yıkılmasıdır. Bu çerçevede 2011 yılında da tanıtıcı sunumlar-yayınlar yapma, bilgi notları yayımlama gibi aktiviteler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, sosyal, ekonomik, siyasi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ikili işbirliği anlaşmaları yapma, dostluk grubu oluşturma, gelecekteki stratejilere ilişkin görüş alışverişi, sempozyum-konferans düzenleme veya düzenlenen konferanslara-zirvelere-toplantılara katılma derneğin yürüttüğü diğer etkinliklerdendir. Dernek ayrıca özellikle AB ile uyum çalışmaları çerçevesinde Türk kamuoyunu ve devlet birimlerini/yetkililerini AB'deki gelişmeler hakkında bilgilendirmektedir. Ayrıca iş geliştirme faaliyetleri kapsamında iş dünyasını ve ilgilileri, yatırım ve ticaret

olanakları, fırsatlar vs. hakkında bilgilendirme, derneğin yürüttüğü bir diğer işlevdir. Bu etkinlikler haricindeki dernek aktiviteleri;
- Avrupa Parlamentosu milletvekilleri ile görüşme,
- Avrupa Komisyonu üyeleriyle ve yabancı ülke bakanlarıyla görüşme,
- G20 toplantılarına katılım,
- Uluslar arası medya grupları ile temas, mülakat, demeç verme, brifing verme, basın toplantısı düzenleme, bu toplantılardan önemli görülenlerin metne dökülmesi ve bilgilendirme amacıyla kamuoyuyla paylaşılması,
- Çalışma grupları oluşturma,
- Muadil kuruluşlarla ortaklaşa çalışmalar gerçekleştirme,
- Türk özel sektörünün görüşlerini uluslar arası arenada aktarma/temsil etme/destekleme,
- Politika yapıcıları ve kanaat önderlerini hedefleyen çalışma toplantıları düzenleme-düzenlenen toplantıları takip etme ve katılma,
-BUSINESSEUROPE, BIAC ELSA gibi uluslar arası iş dünyası örgütlerine görüş-bilgi notu iletme, gündemlerinde belirleyici olma

2011 yılı faaliyet raporunda yer aldığı kadarıyla derneğin Avrupa Birliği (AB) temasları, Türkiye- AB ilişkileri bağlamında gündemde olan konular ve müzakere sürecinde yaşanan sorunların değerlendirilmesi, derneğin muadili olan yurt dışı kuruluşlarla ikili ekonomik ilişkilere ve Avrupa Birliğine ilişkin konulara yönelik görüşme, fikir alışverişi yapılması ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenmesi ana başlıkları etrafında gelişmiştir. Amerika temasları yine ilgili bakanlıklar, konseyler, yetkili ve uzmanlarla yapılan görüşmeler, düzenlenen toplantılara ve konferanslara katılma, anlaşmalar yapma şeklinde gelişmiştir. Bu faaliyetler temel olarak uluslar arası politika alanında işbirliği olanaklarının artırılması ile ikili siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin gelişmesine yöneliktir. Ayrıca İş dünyasının görüşlerini G20 liderlerine sunmak üzere yapılan B20'nin hazırlık çalışmaları çerçevesinde 2011 yılında 12 çalışma grubu oluşturulmuştur("Ekonomi Politikaları", "Finansal Düzenlemeler", "Uluslararası Para Sistemi", "Emtialar ve Hammaddeler", "Kalkınma", "İstihdam ve Sosyal Boyut", "Yolsuzlukla Mücadele", "Ticaret ve Yatırım", "İnovasyon: Bilgi ve İletişim Teknolojisi", "Küresel Yönetişim", "Enerji" ve "Yeşil Büyüme").

Bu faaliyetler dışında dernek 2011 yılında, Somali'deki kıtlık ve Van depremi ile ilgili çalışmalar yapmak suretiyle ulusal ve uluslar arası alandaki felaketlere kamuoyunun ve ilgili kişilerin ilgisini uyandırarak **dikkat çekme-yönlendirme** işlevini de yerine getirmiş bulunmaktadır.

Özgün çalışmalar yapılmasını teşvik etmek ve bu çalışmaları kamuoyuna tanıtmak veya kamuoyunda farkındalık yaratmak amacıyla ödüller vermek, derneğin bir diğer etkinliğidir. Dernek ayrıca gelecekte dünyayı bekleyen gelişmeler üzerinde görüş oluşturmak amacıyla düşünce grubu oluşturma, çeşitli platformlara üyelik veya çeşitli etkinlikler düzenleme gibi aktivitelerle de ön plana çıkmıştır.

Dernek, burs verme, ödüllendirme ve öğrencilerin projelerini tanıtıcı etkinlikler düzenleme gibi faaliyetlerle öğrencilerin birer değişim ajanı olarak toplumda yer almasının önünü açmaktadır. Böylece dolaylı yoldan da politika belirleme süreçlerine katılmaktadır.

SONUÇ

Küreselleşme sonucu yönetime egemen olan yeni süreç ve dinamikler, devleti hizmet sunan bir olgu olmaktan çıkarıp yalnızca toplumun örgütlü kesimlerinden gelen talepleri öncelik sırasına koyarak değerlendiren bir aygıt durumuna getirmiştir. Özellikle yönetişim kavramının literatüre girmesiyle birlikte devletin rolü ve işlevinin yeniden belirlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Yönetişim kavramı bireyin toplumsal ve siyasal rollerini de yeniden tanımlamış, bireyi pasif konumdan çıkararak her alanda etkin bir konuma geçirmiştir. Kamu yönetim kadrosunun yanı sıra sivil toplum örgütleri, özel sektör temsilcileri, işçi birlikleri, meslek kuruluşları, hükümetler arası örgütler ve baskı gruplarının da yönetime aktif katılımını öngören yönetişim olgusu, sivil toplum kuruluşlarının da kendilerini ilgilendiren konularda görüşlerini bildirmelerinin önünü açmış bulunmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının toplumsal ve siyasal hayatta, kamuoyu oluşturmak, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak, çoğulcu toplum yapısının sağlanmasına katkıda bulunmak, siyasal partiler üzerine

baskı kurmak ve devlet aygıtının gerçekleştirdiği uygulamalar ile pazar ekonomisinin dayattığı bazı mekanizmalara karşı koruyucu tampon işlevi görmek gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır.

Sivil toplum, toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, ekonomik farklılaşma, farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek toplumsal örgütlenmenin kurulması, gönüllü birliktelik, sosyal grupların devletin yönlendirmesine maruz kalmadan kendi politikalarını belirleyebilme insiyatifine sahip olmaları ve baskı mekanizması oluşturma gibi koşulların sağlanması ile sağlıklı bir şekilde gelişme olanağına sahip olabilmektedir. Bu koşullara, devlet mülkiyetinin minimum düzeyde olması, açık piyasa ekonomisinin olması, toplumsal katılım mekanizmalarının olması, bürokrasinin çok güçlü olmaması ve kesintisiz bir demokrasinin varlığı da eklenebilir.

Yasal, siyasal, ekonomik faktörler, siyasal yaşamda ordunun ağırlığı (Gürbey, 1997: 132-133), sosyal gruplar üzerinde devlet baskısının olması gibi nedenlerle Türkiye'de sivil toplum kuruluşları oldukça dar bir alanda faaliyet göstermek durumunda kalmışlar, faaliyet alanları yürütme organına taleplerini yansıtmakla sınırlı kalmıştır. Ayrıca bürokratik yönetim geleneğine dayanan Türk toplumsal yapısında, devlet seçkinleri sivil toplumu hesaba katmaya ve halkın yönetime katılımına olumsuz yaklaşma eğilimindedir. Dolayısıyla Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının devlete karşın varlıklarını sürdürdükleri şeklinde bir algılama mevcuttur. Tarihsel süreç izlendiğinde de Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına verilen önemin inişli çıkışlı bir görüntü arzettiği görülmektedir. Dünyadaki gelişmeler ışığında yönlenen siyasal gelişmeler, toplumsal yaşamın da canlanmasını sağlamış ve sivil toplum konusunda en kayda değer gelişmeler 1980 sonrası dönemde meydana gelmiştir. Bu dönemde, birçok sosyal grup gelişmiş ve kendi alanlarında devlet üzerinde etkili olmaya ve devletten bir takım haklar elde etmeye ve devlet politikasını şekillendirmeye başlamıştır.

Sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme süreçlerine etkisi genellikle yürütme erkini destekleme, denetleme, sorgulama ve sınırlandırma boyutlarını kapsamaktadır. Bunun dışında sözkonusu faaliyetler, kurumun temsil ettiği grubun amaçlarına uygun olarak kamuoyu oluşturma, toplantı, sempozyum, araştırma ve raporlar-projeler aracılığıyla yürütme erkine görüş bildirme, onu bilgilendirme, etkileme ve baskı grubu oluşturma şeklinde de gelişebilmektedir. Sayılan yöntemlerle amacına ulaşamamaları halinde sivil toplum kuruluşları, amaçlarına ulaşabilmek için daha sert yöntemler kullanarak tehdit etme, kitlesel eylemler, protesto gösterileri yapma yollarına da başvurabilmektedirler.

Çalışmada ele alınan TÜSİAD örneğine bakıldığında, politika belirleme sürecindeki faaliyetlerinin 2011 yılı itibariyle dikkat çekme-bilgilendirme-yönlendirme (çeşitli toplantılar düzenleme, anket, araştırma yapma, proje geliştirme, rapor sunma, broşür yayınlama, sempozyum-konferans düzenleme, süreli yayın çıkarma) ve denetleme-etkileme-ikna etme (izleme, ziyaret, kulis yapma, görüş bildirme) ekseninde olduğu görülmektedir.

Derneğin faaliyetleri, kadın haklarından yeni anayasa çalışmalarına, girişimciliğin geliştirilmesinden farkındalık oluşturma amaçlı burslar verilmesine, bölgesel kalkınmadan Fransız meclisi gündemindeki soykırımın inkârının cezalandırılması yasasıyla ilgili etkinliklere kadar sosyal, ekonomik, toplumsal ve hukuki alanı ulusal ve uluslar arası boyutlarda kapsayan geniş bir yelpazeye hitab etmektedir. Bu çalışmalarla derneğin kendi amaçları ve ideolojisi çerçevesinde yürütme erkine baskı yapmakla kalmayıp Türk sanayiinin gelişimi açısından önemli sayılabilecek ulusal ve uluslar arası girişimlerde ve öneriler geliştirerek yeni Pazarlara dikkat çekme amacı güttüğü, bununla birlikte ülke gündemini etkileyecek konularda ulusal ve uluslar arası ortamlarda bilgilendirme çalışmalarına katıldığı, kamuoyu oluşturduğu, görüş bildirdiği, yeri geldiğinde baskı grubu oluşturduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

AKBEY, F. ve SARAÇ, Ö. (2005). "Küresel Yönetişim Ekseninde Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri", Türk İdare Dergisi, 446: 215-242.

ALİEFENDİOĞLU, Y. (1999). "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri İktidarı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 23(219): 98-114.

ARSLAN, O. (2001). Kuramsal ve Tarihi Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği , İstanbul: Bayrak.

ASLAN, M. ve KAYA, G. (2004). "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları", Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(1): 213-222.

ATEŞ, H.ve NOHUTÇU, A. (2006). "Kamu Hizmeti Sunumunda Gönüllü Kuruluşlar ve Devlet", S.Ü.İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11: 245-276.

AZAKLI, S. (1997). "Devlet Sivil Toplum ve Türkiye", Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı, 18: 224-230.

BELGE, M. (2001). "Sivil Toplum Örgütleri", Merhaba Sivil Toplum, Der. Taciser ULAŞ, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, ss. 23-37.

CIVIL SOCİETY CONTACT GROUP (2006). "Making Your Voice Heard in the EU: a Guide for NGOs", http://act4europe.horus.be/module/FileLib/NGOGuide_EN.pdf, (Erişim: 29.05.2012).

ÇAHA, Ö. (1999). Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi, İstanbul: İz.

ÇARKÇI, A. (2007). "Üç Açıdan Kentsel/Yerel Politika Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları", Sivil Toplum Dergisi, Sayı 17-18.

ÇARKOĞLU, A. (2001). "Türkiye'de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri", Merhaba Sivil Toplum, Der. Taciser ULAŞ, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, ss. 79-89.

ÇELİK, A. ve AYKANAT, Ş. (2006). "Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2): 215-226.

ÇOTUKSÖKEN, B. (1998). "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: 35-37.

ÇUKURÇAYIR, A. (2005). "Siyasal Katılım Olanakları Açısından Yerel Siyaset: Yönetişim ve Yerel Alanda Yararlanılabilecek Diğer Yöntemler", Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I: Reform, Ed. Hüseyin ÖZGÜR ve Muhammet KÖSECİK, Ankara: Nobel, ss. 213-234.

DAVRAN, Z. (1998). "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: 31-35.

DPT (2006). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara.

DURGUN, Ş. (1997). "Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet", Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı, 18: 218-223.

ECOLOGIC (2002). "Participation of Non-Governmental Organisations in International Environmental Governancde: Legal Basis and Practical Experience", http://ecologic.eu/download/projekte/1850-1899/1890/report_ngos_en.pdf, (Erişim: 27.05.2012).

ERDEM, T. (1998). "Dünyada ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: 17-19.

GÖYMEN, K. (2000). "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler", Çağdaş Yerel Yönetimler, 9 (2): 3-13.

GÜDER, N. (2007). "Sivil Toplumcunun El Kitabı", http://www.stgm.org/docs/sivilklavuz.pdf,(Erişim: 06.04.2007).

GÜLER, B. A. (2003). "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", Praksis, 9: 93-116.

GÜNEŞ, M. ve GÜNEŞ, H. (2003). Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum, Ankara: Anı.

GÜRBEY, G. (1997). "Türkiye'de Bir Sivil Toplum Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller", Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları, Der. Ferhad İBRAHİM ve Heidi WEDEL, Çev. Erol ÖZBEK, İstanbul: İletişim.

HAKTANKAÇMAZ, M. İ. (2004). "Türk Kamu Yönetiminde Yönetişimin Uygulanabilirliği", Amme İdaresi Dergisi, 37(1): 45-62.

HIRST, P. Ve THOMPSON, G. (1996). Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM ve Elif YÜCEL, Ankara: Dost.

http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/siviltop/siviltop.htm, 04. 04.2007.

http://www.tusiad.org.

INGO&OING (2009). "Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision Making Process", Conference of INGOs, http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_English_final.pdf, (Erişim: 28.05.2012).

KIZILCIK, R. (2003). "21. Yüzyılda Yönetişim ve Kamu Yönetimi Yeni Eğilimler ve Yeni Teknikler", Türk İdare Dergisi, 438: 181-193.

KRIPPENDORF, K. (1980). Content Analysis: An Introduction to Its Methodology, Beverly Hills: Sage.

KUÇURADİ, İ. (1998). "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: 24-31.

MILLER, V. (1994). "NGO and Grassroots Policy Influence: What is Success", http://justassociates.org/whatissuccess.pdf (Erişim: 29.05.2012).

NAE, G., GRİGORE, C. ve GRİGORE, G. (2012). "NGO's Engagement in International Public Policy Making", http://idec.gr/iier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/NAE-GRIGORE-%20NGOS%20ENGAGMENT%20IN%20INTERNATIONAL%20PUBLIC%20POLICY.pdf (Erişim: 29.05.2012).

ÖĞÜLMÜŞ, S. (1991). "İçerik Çözümlemesi", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24(1): 213-228.

ÖZER, M. A. (2002). "Kentsel iyi Yönetim (Governance) Modeli", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 4(3): 163-188.

PALABIYIK, Hamit (2007). "İl Özel İdaresi ve Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım", Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1): 47-54.

SARIBAY, A. Y. (2001). Postmodernite Sivil Toplum ve İslam, İstanbul: Alfa.

SIBANDA, H. (1994). "NGO Influence on National Policy Formation in Zimbabwe", IDR Reports, 11(2).

ŞENGÜL, H. T. (1999). "Yerel Yönetim Kuramları: Yönetimden Yönetişime", Çağdaş Yerel Yönetimler, 8(3): 3-19.

TAĞMA, K. (2002). Yeniden Yapılanmada Siyasi Sistemler Yönetim Modelleri ve Türkiye, İstanbul: Timaş.

TAMER, M.G. (2010), "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27(1): 89-105.

T.C. BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI AB GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2007). "AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu Hakkında Not", http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelismeler/com(2005)290.doc, (Erişim: 06.04.2007).

TEKELİ, İ. (1999). Modernite Aşılırken Siyaset, Ankara: İmge.

TOSUN, G. E. (2001). Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul: Alfa.

TURAN, İ. (1998). "Dünyada ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi", Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: 8-13.

TÜSEV (2007). "AB 2003 İlerleme Raporunun Dernek ve Vakıflarımıza İlişkin Maddeleri", http://www.stgm.org/docs/1123447203TUSEV_Rapor_EU_2003_STK.pdf, (Erişim: 06.04.2007).

UĞUR, A. (1999). "Yerel Siyaset ve Demokrasi Çoğulculuk Sivil Toplum", Sivil Toplum için Kent Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri, İstanbul: Numune Matbaası, ss. 179-194.

WEBER, R.P. (1988). Basic Content Analysis, London: Sage.

YILDIRIM, İ. (2004). Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim, Ankara: Seçkin.

YILMAZ, A. (1997). "Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye," Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı, 18: 86-97.

İŞLETMELER ÜZERİNDE İNSAN KAYNAKLARI PLANLAMASININ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ALAN UYGULAMASI

Sedat YUMUŞAK
Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Bandırma İ.İ.B.F.İşletme Bölümü, sedat@balikesir@edu.tr

Ruşen SEZEN KIŞLALIOĞLU
Öğr.Gör., Balıkesir Üniversitesi Savaştepe MYO, sezen@balikesir.edu.tr

ÖZET: 20.yüzyılın sonlarıyla birlikte günümüz işletmeleri çalışanların önemini anlamaya başlamışlar ve İnsan Kaynakları Planlaması vazgeçilmez konulardan biri haline gelmiştir. Hem özel hem de kamu da işletmeler aynı önemi gösterme yolundadır. Bu çalışmada Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren bir organize sanayi bölgesinde İnsan Kaynakları Planlamasına ilişkin anket uygulanarak, özel işletmelerin konuya ilişkin görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Araştırma sonunda, elde edilen veriler doğrultusunda, işletmelerin İnsan Kaynakları Planlamasına bakış açılarında çalışan sayılarına göre büyüklüklerinde bir farklılık olmadığı gibi, işletmelerin faaliyet sürelerine göre de farklılık olmadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İnsan kaynakları yönetimi, İnsan kaynakları planlaması, İnsangücü, işgücü verimliliği

ABSTRACT: With the end of the 20th century, today's businesses began to understand the importance of it's employees and Human Resources Planning has become one of the indispensable issues. Today in both private and public enterprises have begun to show the same importance. In this study, administered through a questionnaire on Human Resource Planning were attempted that views on the subject of private enterprises where operating in the industrial zone in the Marmara Region. At the End of the study, according to obtained data no difference was observed on perspective of Human Resource Planning among companies either based on the number of employees or the duration of activity.

Keywords: human resources management, human resource planning, manpower, manpower productivity

GİRİŞ

Örgüt amaçlarına ve yönetsel başarıya en ekonomik biçimde ulaşabilmek için atılacak ilk adım İnsan Kaynakları Planlamasıdır (İKP) (Bilgin, 2004,123). İnsan Kaynakları Yönetiminde (İKY) başarının ilk ve en önemli koşulu işletme için gerekli ve yeterli işgören gereksinmesinin ve ondan nasıl yararlanılacağının önceden düzenli ve bilinçli olarak saptanmasıdır (Sabuncuoğlu, 2008, 32).

İKP kuruluşlar açısından verimliliği dolayısıyla karlılığı etkileyen ve belirleyen temel öğelerden sayılır. Bu planlama süreci yalnızca personel sayısından tasarrufu gerçekleştirecek gider düşürücü bir rol oynamaz, aynı zamanda işin niteliğine uygun personel seçimini ve istihdamını sağlayarak üretim sürecinin etkinleştirilmesini de gerçekleştirir (Gündoğdu, Devecioğlu, 2009, 11). Örgütte İKP, örgütün geleceği bakımından olduğu kadar, örgütün sahip olduğu kaynakların akılcı kullanımı bakımından da önem taşımaktadır (Alparslan, 2006, 13).

İnsan kaynakları konusundaki etkin planlama, kurumun ihtiyaç duyduğu insan kaynağının sağlanması ve geliştirilmesine ilişkin çalışmalar yapar. Bu çalışmalar işletmenin içindeki gelişmeler kadar dışındaki gelişmeleri de içerir. Eğitim ve gelişme ihtiyacı planlamanın önemli bir bileşkesini oluşturur. Plansız bir insangücü hantal bir kurumsal yapıya neden olabilir (Yılmaz, 2008, 42).

İnsan kaynakları planı, örgütün hem içindeki hem de dışındaki değişimlere karşı duyarlı olmalıdır. Teknolojik yenilikler, sosyo-kültürel hayattaki değişimler, işgücü piyasasının durumu, yasal değişiklikler, mahkeme kararları ve politik düzenlemeler gibi konularda değişen koşullara cevap verebilecek nitelikte olmalıdır (Ünsalan, Şimşeker, 2010, 61).

İnsan kaynakları planlamacıları, aynı zamanda, örgütü etkileyebilen teknolojik değişmelerde ve faaliyetlerde meydana gelebilecek genişleme ve daralmaları önceden tahmin etmeye çalışırlar. Bu tür analizlere göre; planlar, yeni

personeli tedarik ve alma kadar örgüt içinde iş görenlerin yerlerini değiştirme, işten çıkarma veya iş gören sayısında kesintiye gitmek ve mevcut personeli yeniden eğitmek için de yapılır. Öte yandan örgütsel ihtiyaçlara verdiği önemden dolayı İKP, bir örgütteki kapsamlı stratejik planlamayla ilişkili olmalıdır. İKP, örgütsel planlama sürecinin bir parçasıdır. Bu nedenlerle İKP, yaşamsal bir öneme sahiptir (Gündoğdu, Devecioğlu, 2009,11).

Huselid (1995) insan kaynakları uygulamalarının personel devir hızı, verimlilik ve şirket finansal performansını içeren örgüt performansını bir çok yönden etkilediğini bulmuştur. Ampirik araştırmacılar insan kaynakları uygulamalarının finansal performans, etkililik ve çalışan devir hızı, verimlilik ve çalışan ilişkilerine etkisini keşfetmiştir (Tseng, Lee, 2009, 6549). İKP, işgörenlerin işletmede daha etkin ve verimli istihdam edilmelerini sağlar. İKP'nin sürekliliği çalışma yaşamını olduğu kadar İnsan Kaynaklarının (İK) kalitesini de geliştirir (İbicioğlu, 2011, 36).

Bu çalışmada İKP'nın işletmeler açısından önemi üzerinde durularak, uygulamada bir organize sanayi bölgesinde yapılmış olan saha çalışmasına göre, işletmelerin İKP'ye ilişkin görüşleri alınarak konu irdelenmeye çalışılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde konunun tarihsel gelişimi verilerek, tanım, önem ve kapsamı açıklanacaktır.

İnsan Kaynakları Planlamasının Tarihsel Gelişimi

19.yy'ın ilk yarısında insangücü planlaması doğrudan üretimde çalışanlar üzerinde odaklanmıştır. II. Dünya savaşı yılları ve sonraki yıllarda insan gücü verimliliği konusuna ilgi artmıştır. Bu ilginin artmasının nedeni, savaş sırasında gençlerin silah altına alınmasıyla insangücü kıtlığının ortaya çıkmasıdır (Kara, 2007, 19-23)

1990'lı yıllardan günümüze, İnsangücü planlaması konusu teori ve uygulamada giderek artan şekilde önem kazanmıştır. bunun sonucu olarak, nitelikli insangücü talebi artarken, niteliksiz insangücü talebinde azalma dikkat çekicidir.

Ülkemizde insan kaynaklarına ilişkin çalışmalar yaklaşık on beş yıllık bir geçmişe sahiptir. İnsangücü ihtiyacının akılcı kullanılması ve uzun vadede insangücündeki sorunların giderilmesi gerekliliği özel sektörde olduğu kadar kamu kesiminde de insangücü planlaması yapılmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'de kamu kesiminin önemli bir yer tutması, bu kesimde insangücü ihtiyacının saptanmasını ve planlanmasını gerekli kılmaktadır (Kara, 2007, 23-24).

İnsangücü planlaması araştırmalarında iki temel eğilim bulunmaktadır. Bunlar;

- ✓ Matematik programlama modelleri üzerinde duran normatif bir yaklaşım.
- ✓ İş analizi, iş etüdü, faktör analizi, organizasyon yapısı, performans değerlendirme gibi yöntemleri kullanan kapsamlı bir planlama süreci.

Eğer doğru şekilde uygulanır ve etkileri doğru anlaşılırsa bu modeller, işgücü politikaları türetmek için etkin bir karar desteği sağlarlar (Mohanty,1997, 252).

İnsan Kaynakları Planlaması, İşgören Verimliliği Tanım, Önem ve Kapsamı

Planlama her etkinlikte olduğu gibi İKY'de de son derece önemli ve belirleyici bir süreçtir. Kurumun kaderini etkileme gücüne sahip olan insan kaynağının seçimi, işe alınması, işe uyumu, kurum içinde başarılı çalışmalar yapılması önemli ölçüde bu konudaki planlamanın başarısına bağlıdır (Demir, Çavuş, 2010, 3).

İKP, değişen koşullar altında bir örgütün insan kaynakları ihtiyacını analiz eder ve bu ihtiyaçların tamamlanması için gereken aktiviteleri geliştirir (Koch, McGrath, 1996, 337).

İKP ve işletme bütün yönleriyle karşılıklı olarak önemli şekilde birbirine bağımlıdır (Boyd, 2008, 4). İKP, işletmede çalışacak işgücünü, nitelik ve nicelik yönünden belirli bir düzen içinde sağlamak esastır. Aynı zamanda İKP, ne kadar

sayıda ve hangi nitelikte personele gerek duyulacağını, bu talebin hangi dereceye kadar karşılanmasının olası olduğunu öngörülmeme yönündeki bir girişim olarak tanımlanabilir (Bingöl, 2010, 172).

İKP, hem bir süreçtir hem de aynı zamanda bir planlar setidir. İKP için gelecekteki arz ve talebin örgüt tarafından nasıl değerlendirileceğini belirler. Etkili bir İKP, arz ve talep arasındaki olabilecek boşlukları ortadan kaldırma işlevini de görür. Böylece İKP, örgütte yeni işe alınan çalışan sayılarını ve çeşitlerini planlar (Ivancevich, 1998, 145).

İKP, örgütün gelecekte ihtiyaç duyacağı personelin nitelik ve nicelik açısından önceden belirlenmesi ve bu ihtiyacı nasıl ve ne derecede karşılanabileceğinin saptanması faaliyetlerinin tümüdür (Yüksel, 2007, 68).

İKP esas olarak, örgütün gelecekte ihtiyaç duyacağı sayı ve nitelikteki insan kaynaklarını ve bunları hangi yollardan sağlayacağını tahmin etme ve işletmenin insan kaynaklan arz ve talebini dengede tutma faaliyetlerini içermektedir (Erdem, 2004, 43).

İKP fonksiyonunun büyüklüğü ve karmaşıklığı sebebiyle, geleneksel yöntemleri kullanan kapsamlı planlama modelleri büyük ölçüde örgütsel gereksinimleri tatmine yöneliktir ve subjektif etkilere maruz kalırlar. Örgütler gerçek zamanlı stratejik değişikliklere uğradıkları için bu modeller değişen süreçleri yansıtmazlar. Eksiklikler esas olarak net bir karar odağı yoksunluğu sebebiyle oluşur. Başka bir deyişle, insan kaynakları planlamasında, stratejik ve operasyonel çerçevedeki ilişkide örgütün tavrını belirleyen stratejik kararların açıkça tanımlanmasına ihtiyaç vardır (Mohanty,1997, 252-253).

İKP'nin birinci görevi, çalışanların şimdiki ve gelecekteki verim durumlarını saptayıp, ona göre gerekli önlemleri alarak süreç içinde insan kaynakları gereksinmesini dengelemektir (Kaynak, 1996, 23).

İKP, bir organizasyon için; insan kaynağının etkinliğini arttırmak, personel faaliyetleri ile organizasyonel amaçlar arasındaki uyumu etkinleştirmek, yeni personel istihdamında ekonomikliği sağlamak, İKY bilgi sisteminin personel faaliyetleri ve diğer organizasyonel birimleri beslemesini sağlamak, işgören bulma ve seçme, kariyer planlaması gibi diğer İKY faaliyetlerinin koordinasyonuna yardımcı olmak amaçlarını üstlenmelidir (Sabuncuoğlu, 2008, 33).

İKP'nin organizasyon açısından önemini ise, işgücü ihtiyacındaki daralmaları önceden görerek ihtiyaçların buna göre karşılanmasını sağlamak, işgücünün bilgi ve becerisinden optimum verimliliğin elde edilmesini sağlamak, örgütsel planlama sürecinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, ihtiyaç duyulan spesifik işgücü niteliklerini ortaya koymak, tüm organizasyonel kademelerde İKY'nin etkinliğini arttırmak (Sabuncuoğlu, 2008, 33) şeklinde sıralayabiliriz.

İşletmeleri İKP'ye yönelten nedenler içinse, teknolojik ve çevresel değişimler, yönetici personele duyulan gereksinim, yöneticilerin tutum ve davranışları, eldeki verilerle gerekli personel sayısını belirlemek, gerekli görev sayısını belirlemek, çalışanların yeteneklerinden en iyi şekilde yararlanmak, bireysel amaçlarla işletme amaçlarını bütünleştirmek ve personelin hangi kaynaklardan sağlanacağını belirlemek (Gündoğdu, Devecioğlu, 2009, 14) sayılabilir.

İKP, üst yönetim, orta düzey yöneticiler ve diğer çalışanlar gibi çeşitli personelin dikkatini ve adanmışlığını gerektiren stratejik ve yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış bir uygulamadır (Mohanty,1997, 260-261).

Bütün örgütler formal ya da informal İKP uygularlar. Hızlı değişim gösteren işgücü pazarında eğitilmiş insan kaynağına ihtiyaç duyan örgütler için, informal metodların tatmin edici olmaması sebebiyle formal teknikler daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Ivancevich, 1998, 146).

İKP, nüfusun bir bölümünü, çalışabilir nüfusu, onun da ekonomik ve toplumsal kalkınmanın gereksinim duyduğu nitelik ve sayıda nüfus kesimini kapsar (Karakütük, http://dergiler.ankara.edu.tr).

Son dakikaya kalmış personel alımlarının doğurduğu sakıncalardan kurtulmak ve önemli bir maliyet unsuru olmasından dolayı işletmede gereğinden az veya gereğinden çok iş gören bulundurmamak için bazı tahmin ve planların yapılması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde, üretim aksayabilir ve müşteri siparişleri zamanında yerine getirilmeyebilir. Bunun yanı sıra özellikle gereğinden fazla iş gören istihdam edilirse işçilik giderleri yükselir ve gizli

işsizlik söz konusu olur. Bu bakımdan yapılacak tahminler ve planlar, belirli bir zaman ve yerde en uygun sayıda ve nitelikte iş görenin işletme amaçlarını gerçekleştirecek bir ortamda çalışmasını sağlayacaktır. İşte bu, İKP'nin ana amaçlarından biridir.

İKP'nin diğer ana amacı ise, halen işletmede çalışmakta olan personelin bilgi, beceri ve yeteneklerinin en uygun ölçüde kullanılmasının sağlanmasıdır. Başka bir deyişle amaç, örgütün insan kaynağının en yararlı ve etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır (Gündoğdu, Devecioğlu, 2009, 15).

İKP'nin iki ana amacını özetlemek gerekirse (Bingöl, 2010, 172);

- ✓ Optimum düzeyde eleman istihdam etmek,
- ✓ Çalışanlardan azami derecede istifade etmek,

olduğunu belirtebiliriz.

İKP gerek çalışanlar gerekse işletme açısından belli amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir işlevdir. Burada, bir yandan çalışanların daha yüksek bir performans ile motivasyona sahip olmaları diğer yandan da işletmelerin istenen başarıya ulaşabilmelerini sağlama amaçları öne çıkmaktadır (Yılmaz, 2008, 50). Bu amaçlara ilave olarak, insan kaynaklarındaki iç değişiklikler ve kısıtlamalar, mevcut personelin eğitim ve geliştirilmesi, boş kadroların zamanında duyurulması, yeni işgörenlerin tedariki ve işe alınmaları, işgücü maliyetlerini tahmin etme, toplumda hızla değişen koşullara uyum sağlamak, teknolojik yeniliklere ve piyasa koşullarına yanıt vermek ve yasal düzenlemelere, hukuk kurallarına ve yargı kararlarına göre hareket etmek (Bingöl, 2010, 173) sayılabilir.

İKP, sürekli veri toplayan, bunları işleyen, kullanan ve gerekli olan yerlere aktaran dinamik bir süreçtir. Bu süreç, örgüt içindeki ve dışındaki kontrol edilebilen ve kontrol edilemeyen birçok faktörün etkisi altındadır (Bayrammuradov, 2009, 12). Bu faktörler aşağıda açıklanacaktır.

Bunlardan ilki, dış çevresel faktörlerin analizidir. Günümüz ekonomisindeki insan sistemlerinin yüksek fiyatları İKP için yeni bir yaklaşımı gerektirmiştir. Bugün bu alandaki bir uygulamacının yüz yüze kaldığı en sinir bozucu sorun, bir örgütteki değişkenlerin sayısı değil değişkenler arası ilişkilerin tanımlanmasında ve bütün anahtar verilerin entegrasyonundaki başarısızlıktır. Örgütlerdeki bir çok yöneticinin kontrol ettikleri değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri bildiği ve anladığının varsayıldığı gözlemlenmiştir. Ama bu varsayım gerçekten geçersizdir çünkü insan kaynakları planlama süreci arz ve talep gibi dışsal faktörlerle oldukça ilişkilidir. Karmaşık modeller kullanılabilir olmasına rağmen onlar yorum ve anlayış problemlerine yol açarlar ve çok sık olarak tekniklerin kesin doğruluğuna güvenen kullanıcılar için bir eğilim geliştirirler ve aynı zamanda kendi geçerlilikleri için pratikte mümkün olmayan kesin bilgiler talep ederler. M'Pherson (1979) insan sistemleri modellemesindeki paradoksu tartışırken bu bakış açısını doğrulamıştır (Mohanty,1997, 252).

Dış çevresel faktörlerin analizi İKP'yi önemli ölçüde etkileyen bir çalışmadır. Analiz kapsamında incelenmesi gereken hususlar; çalışan adaylarının yaş, cinsiyet, ırk, dil v.b. kişisel özellikler ile yetenekler açısından durumlarının dikkate alınacağı demografik faktörler, emeklilik yaşı, süresi, kıdem tazminatı veya özürlülerin işe alımında yapılan değişikliklerin takip edileceği yasal düzenlemeler, insan kaynakları arz ve talebi üzerinde büyük etkisi olan ülkenin ekonomik faktörleri, işletmenin içinde bulunduğu sektör, ürünün ve pazarın özellikleri, rakip sayısı, pazara girme kolaylığı, rakiplerin insan kaynağı yapısı ve politikaları gibi coğrafi ve rekabet faktörleri, teknolojide yaşanan değişimler ve sendikalardır (Bayrammuradov, 2009, 12; Sabuncuoğlu, 2008, 37-38).

Diğeri ise, iç çevresel faktörlerin analizidir. İKP, dış çevresel faktörler ile birlikte iç çevresel faktörlerin de değerlendirilmesini gerekli kılar. Bu değerlendirme süreci, örgütün, sahip olduğu iç kaynaklar açısından güçlü ve zayıf yanlarını inceler. Bu amaçla önce mevcut işlerin analizi daha sonra da işgücü beceri envanteri yapılır (Bayrammuradov, 2009, 18). İç çevresel faktörler analizi kapsamında incelenmesi gereken hususlar; işletmenin örgütsel stratejisi içerisinde işgören bulma, seçme, eğitim, performans değerleme, ödüllendirme, işten ayırma gibi süreçlerin spesifik örgütsel stratejiler doğrultusunda dizayn edilmesi ve işletilmesi, işgücü kalitesi, nitelikleri, bilgi, beceri ve eğitim düzeyleri ile organizasyonel ihtiyaçlara bakış açılarını içeren mevcut işgücünün özellikleri, organizasyonun insangücü talebini belirlemek üzere yapılacak tahminler için kullanılan bilgilerin depolanacağı bir bilgi sisteminin kalitesidir (Bayraç, 2008, 57-61; Sabuncuoğlu, 2008, 38-39);

İKP'de en önemli faktör, işletmeler açısından ekonomik göstergelerken, en az etkili olan unsurlar ise izinler, yasalar ve ölümlerdir (Bayrammuradov, 2009, 22).

İşgücü planlaması örgütün içerisinde verimlilik kapasitesini arttırmak için, stratejik insan kaynakları girişimleri setinin bir parçasıdır. İşgücü planlaması, örgütün misyonunu başarmak için iş planlarıyla birlikte bir örgütün insan sermayesini düzgün hale getirmektir. Örgütün doğru zamanda, doğru işe, doğru yeteneğe sahip, doğru insanı sağlamasına yardım eder. İşgücü planlaması personel sayısı ve maliyetleri üzerinde daha büyük farkındalık ve kontrol ve hedeflenen insan kaynakları stratejilerinin gerekli yetenek karmasının daha iyi anlaşılmasını sağlayarak daha stratejik bir temelde insan kaynakları faaliyetlerini üst seviyeye taşır ve onların uygunluğundan emin olur. Bunu başarmak için örgüt çalışanlarının yeterliliğini ve bağlılığını, çalışanlarının hedeflerinin örgüt hedefleriyle aynı doğrultuya nasıl getirileceği ve örgüte en az maliyetle çalışanların verimliliğinin en yüksek nasıl olabileceğini anlama ihtiyacı duyar (Colley, Price, 2010, 202-203).

Verimlilik, girdilerle çıktılar arasındaki ilişkiyi gösterir. Üretken olma becerisiyle doğrudan ilişkilidir (Filiz, 2008, 42). Ölçme ve yorum kolaylığı açısından pratikte en çok rastlanılan verimlilik ölçüsü işgören verimliliğidir. Bu nedenle çoğunlukla verimlilik, kişi başına yaratılan fayda olarak tanımlanır (Kobu, 2003, 674).

Etkili bir İKP ile işgörenlerin verimlilikleri arttırılabilir ve kaynaklar temel faaliyetlere yöneltilebilir. Etkili bir planlama sistemine sahip işletmedeki işgörenin, planlama yapmayan işletmelerdeki işgörene kıyasla belirgin avantajları vardır. Planlama yapılan bir işletmede işgören, kendisinden neler beklendiğini, nasıl davranırsa ne tür sonuçlarla karşılaşacağını bilir. Planlama sayesinde gelişip, ilerlemesinin ne yönde olacağını tahmin edebilir ve bu faaliyetlere katılabilir. Böyle bir durum işgörenin hem gelişimine hemde doyumuna önemli katkıda bulunur. Etkin ve verimli işgörenin, doyumlu işgören olduğu düşünülürse, İKP'nin işletme amaçlarını gerçekleştirme açısında da önemli katkıları olduğu ileri sürülebilir (İbicioğlu, 2006, 3,4).

Ülkemizde işgören verimliliği Avrupa ülkelerine göre çok düşüktür. İşletmelerde verimlilik artışını sağlamak için yürütülen çalışmalar içine her düzeydeki işgörende verimlilik bilincini yerleştirmek ve verimlilik esasına göre faaliyetleri yürütmenin alınması gerekir (Filiz, 2008, 48). İşletmenin verimliliğinin arttırılmasında işgörenin çalışmaya istekli hale getirilmesi önemlidir. Bunun için de işletmeler işgöreni istekli hale getirmek için çeşitli sosyo-ekonomik tedbirler almalıdır. Primli ücret sistemleri, işte yükselme ve gelişme fırsatları (Dinçer, Fidan, 2011, 53) örnek olarak verilebilir.

İnsan Kaynakları Planlama Faaliyetini Engelleyen Faktörler

Büyük çaplı örgütlerde planlama sürekli bir faaliyettir. Bu faaliyet hem birim hem de örgüt çapında yürütülür. Fakat, planlama dikkatli ve sürekli yapılsa bile, uygulamada yapılmasını engelleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz (Bingöl, 2010, 193-194);

- ✓ İKP'nin örgütün genel planları ve diğer faaliyetlerle ilgili planlarla bütünleştirilmesindeki zorluklar,
- ✓ Üst yönetim desteğinin eksikliği,
- ✓ Yönetimin üyeleri arasında muhalefet veya şüphecilik, tüm üyelerin İKP'nin değeri hakkında ikna edilmeleri,
- ✓ Planda ifade edilmiş değişikliklere direnç,
- ✓ Özellikle yüksek işsizlik dönemlerinde sosyal ve ekonomik değişiklikleri doğru olarak öngörülmemenin zorluğu,
- ✓ Geriye yönelik tam ve doğru personel kayıtlarına sahip olmama,
- ✓ Teknolojide hızlı büyüme ve gelişme.

İşletmelerin bu faktörleri göz önünde bulundurarak, İKP faaliyetlerinin etkin ve verimli çalışması için gerekli olan önlemleri stratejik çerçevede bulmaları büyük önem arz eder.

Coşkun vd. (2001) tarafından yapılmış olan çalışmada, KOBİ'lerin insan kaynakları tedarik yöntemlerinin uygulamalarını incelenerek, KOBİ'lerde kaynakların kıtlığı gibi sebeplerle İK'nın bir bölüm olarak çoğunlukla bulunmadığı veya muhasebe bölümüne bağlı bir iş olarak yerine getirildiği bulunmuştur (Coşkun, 2001).

Kara (2007) tarafından Otel İşletmelerinde İnsangücü Planlamasına ilişkin Ankara İlindeki Beş Yıldızlı otellerde yapılmış olan çalışmada İnsan kaynakları yöneticilerinin tamamı üniversite mezunu olarak bulunmuştur (Kara, 2007, 135).

UYGULAMA

Araştırmanın Amacı, Kapsamı Ve Yöntemi

İnsan gücü işletmelerin sahip olduğu kaynaklar içerisinde en önemli değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerle ilgili planlama yapılması işletmeler için yapılacak çalışmaların başında gelmektedir. Durum böyle olunca, İKP günümüz işletmeleri için verimlilik artışı, işletmenin rakipleriyle rekabet edebilmesi için, çalışanların memnuniyeti ve işletme karlılığı için oldukça önemlidir.

Çalışmanın amacı, özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin İKP'ye ilişkin yaklaşımlarının değerlendirilerek mevcudun tespiti ve değerlendirmesi, bunlara ilave olarak ta gelecek yeni çalışma ve kurulacak yeni işletmelere yardımcı olması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ana kütlesini bir organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren 181 işletme oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan anket, Kara (2007) ve Gürler (2001)'in anketlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, İKP'ye ilişkin yirmi ifadeden oluşmaktadır. Bu bölümde, (1) Hiç katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Tamamen katılıyorum seçenekleri bulunan 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. İkinci bölüm, anketi dolduran kişiye ait demografik bilgiler ve anket doldurulan işletmeye ait bilgilerden oluşmaktadır.

Saha çalışmasında veriler, elektronik ortamda gönderilerek toplanmış ve aynı zamanda işletmelere gidilerek yüz yüze anket yapılmasıyla elde edilmiştir.

İşletmelerin İKP'ye ilişkin görüşlerine ait bulgularda frekans ve yüzde dağılımları, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) faydalanılmıştır. Çalışmada hipotezlere cevap bulabilmek için tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Analiz sonuçları SPSS 18.0 istatistik paket programı kullanılarak elde edilmiştir. Çıkan sonuçlar tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Anket ölçeğinin güvenilirlik analizi yapılarak Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin İKP'ye ilişkin tutumlarına yönelik aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

İKP'nin önemine istinaden, işletmelerin büyüklüklerine göre uygulamada İKP'ye ilişkin bir farklılık olup olmadığını görmek amacıyla H1 hipotezi oluşturulmuştur. Yine benzer varsayımla, acaba işletmelerin faaliyet sürelerinin fazla oluşu yeni kurulmuş işletmelere göre özellikle İKP açısından bir farklılık arz eder mi sorusuna cevap bulabilmek adına H2 hipotezi kurulmuştur.

H1: İnsan kaynakları planlamasına ilişkin görüş ve uygulamalarında işletmelerin büyüklüklerine göre fark vardır.

H2: İnsan kaynakları planlamasına ilişkin görüş ve uygulamalarında işletmelerin faaliyet sürelerine göre fark vardır.

Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

181 firmaya anket gönderilmiştir. Bunların 60'ından geri dönüşüm alınmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %33,2 olmuştur.

İşletmelerin İnsangücü Planlamasına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Aşağıda çalışmaya konu olan insangücü planlamasına ilişkin ifadelere ait anketi cevaplayan işletmelerin katılım oranları bulunmaktadır. Her bir ifade için Likert ölçeğindeki katılım frekans ve yüzdeleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo1'de görülmektedir.

Tablo1: İşletmelerin İnsangücü Planlamasına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

İFADELER	Tamamen katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Hiç katılmıyorum		Toplam		Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
İnsangücü planlaması işletmenin insangücü ihtiyacını karşılar.	22	36,7	33	55,0	2	3,3	2	3,3	1	1,7	60	100	4,22	,804
İnsangücü planlaması bölümlerin insangücü ihtiyaçlarını niteliklerine göre planlar.	26	43,3	28	46,7	6	10,0	-	-	-	-	60	100	4,33	,655
İnsangücü planlaması işletmenin personel gereksinmesini ortaya çıkarır.	29	48,3	28	46,7	2	3,3	-	-	-	-	59	98,3	4,46	,567
İnsangücü planlaması işletmenin değişen şartlara uyum sağlamasını kolaylaştırır.	18	30,0	28	46,7	11	18,3	3	5,0	-	-	60	100	4,02	,833
İnsangücü planlaması boş kadroların zamanında doldurulmasını sağlar.	25	41,7	28	46,7	4	6,7	1	1,7	2	3,3	60	100	4,22	,904
İnsangücü planlaması yeni işgörenlerin tedarik sürecini basitleştirmektedir.	15	25,0	26	43,4	12	20,0	6	10,0	1	1,7	60	100	3,79	,988
İnsangücü planlaması gerçek personel gereksinmesini ortaya çıkarır.	25	41,7	28	46,7	5	8,3	1	1,7	-	-	59	98,3	4,31	,701
İnsangücü planlaması işgücünü oluşturan bireylerin kişisel niteliklerini ortaya çıkarır.	14	23,3	27	45,0	14	23,3	5	8,3	-	-	60	100	3,83	,886
İnsangücü planlaması personelin devamsızlık yaptığı durumlarda işin aksatılmadan yürütülmesini sağlar.	19	31,7	26	43,3	10	16,7	5	8,3	-	-	60	100	3,98	,911

İşten ayrılmalar sonucunda ortaya çıkan personel ihtiyacı insangücü planlaması ile giderilir.	23	38,3	27	45,0	10	16,7	-	-	-	-	60	100	4,22	,715
İşgücü devir hızı işletmenin ihtiyaç duyacağı personel miktarının planlamasında etkilidir.	24	40,0	27	45,0	7	11,7	-	-	-	-	58	96,7	4,28	,683
İşletmede oluşabilecek insangücü fazlalığı insangücü planlaması ile önlenebilir .	27	45,0	29	48,3	3	5,0	1	1,7	-	-	60	100	4,37	,663
İşletmede oluşabilecek gereksiz masraflar insangücü planlaması ile önlenebilir.	15	25,0	30	50,0	11	18,3	4	6,7	-	-	60	100	3,93	,841
İnsangücü planlaması işgören hareketlerini (emeklilik, işten ayrılma vs.) düzenlemelidir	17	28,3	38	63,3	4	6,7	1	1,7	-	-	60	100	4,18	,624
İnsangücü planlaması Personel için gerekli eğitim programlarının belirlenmesinde yardımcı olur.	21	35,0	32	53,3	7	11,7	-	-	-	-	60	100	4,23	,647
İş tanımları personelin nasıl davranması gerektiğini ortaya koyar.	22	36,7	29	48,3	6	10,0	2	3,3	-	-	59	98,3	4,20	,761
İş etüdleri işin yapılışını kolaylaştırmaktadır.	30	50,0	23	38,3	6	10,0	1	1,7	-	-	60	100	4,37	,733
İş etüdleri işin en kısa yoldan yapılmasını sağlar.	20	33,3	28	46,7	9	15,0	1	1,7	-	-	58	96,7	4,16	,745
İş tasarımı işin standartlarını belirleyerek mevcut uygulamadaki eksiklikleri ortaya çıkarır.	22	36,7	31	51,7	4	6,7	1	1,7	-	-	58	96,7	4,28	,670
İşletmenizde işe ilişkin eksikliklerin belirlenmesinde iş tasarımı önemli yer tutar.	20	33,3	35	58,3	2	3,3	1	1,7	-	-	58	96,7	4,28	,615

Tablo1'e göre;
İşletmelerin insangücü planlamasıyla ilgili tutumlarında 4,46 ortalama çıkmıştır. "İnsangücü planlaması işletmenin personel gereksinmesini ortaya çıkarır." İfadesi en yüksek ortalamayı alırken, 3,79 ortalama ile "İnsangücü planlaması yeni işgörenlerin tedarik sürecini basitleştirmektedir." İfadesi en düşük ortalama değeri almıştır.

Ankete Cevap Veren İşletmelere Ait Bilgiler

Ankete cevap veren işletmelere ait bilgiler aşağıda Tablo2'de verilerek incelenmiştir.

Tablo2: İşletmelere Ait Bilgiler

İşletmede çalışan sayısı	49 ve daha az kişi	16	26,7
	50-99 kişi	12	20,0
	100-149 kişi	9	15,0
	150 ve üzeri	23	38,3
	TOPLAM	60	100
İşletmenin faaliyet süresi	0-1 yıl	3	5,0
	1-5 yıl	5	8,3
	5-10 yıl	10	16,7
	10 yıl ve üzeri	42	70,0
	TOPLAM	60	100
İnsangücü planlaması için ayrılmış bir bütçe var mı?	Evet	24	40,0
	Hayır	30	50,0
	Cevapsız	6	10,0
	TOPLAM	60	100
İnsan Kaynakları Bölümünde çalışan sayısı	Hiç kimse çalışmıyor	3	5,0
	1 kişi	22	36,7
	2 kişi	16	26,7
	3 kişi	5	8,3
	4 kişi	6	10,0
	5 kişi	1	1,7
	7 kişi	1	1,7
	8 kişi	1	1,7
	9 kişi	1	1,7
	15 kişi	1	1,7
	Cevapsız	3	5,0
	TOPLAM	60	100
İnsangücü ihtiyacı planlarının ne kadar süreli dönemler için yapıldığı	1 yıl ve daha kısa	35	58,3
	1-2 yıllık	8	13,3
	2-4 yıllık	5	8,3
	4 yıldan daha fazla	5	8,3
	Cevapsız	7	11,7
	TOPLAM	60	100

Tablo 2'ye göre:

Araştırma kapsamında bulunan işletmelerinin personel sayısına bakıldığında %38,3'ününn (f=23) 150 ve üzeri, %15,0'ının (f=9) 100-149 arası, %20,0'ının (f=12) 50-99 arası ve %26,7'sinin (f=16) 49 ve daha az çalışana sahip oldukları görülmektedir.

İşletmelerin faaliyet sürelerine bakıldığında ise, %70,0'inin (f=42) 10 yıl ve üzeri, %16,7'sinin (f=10) 5-10 yıl arası, %8,3'ünün (f=5) 1-5 yıl arası ve %5,0'ının ise bir yıl ve daha az bir süredir faaliyette oldukları görülmüştür. İşletmelerin uzun süreli faaliyet sergiliyor oluşu, belli kurumsal alt yapı oluşturmuş olabilecekleri izlenimini vermektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin %40,0'ı (f=24) insangücü planlaması için bütçe ayırırken, %50'0'si (f=30) bütçe ayırmadığını ifade etmişlerdir. %10,0'luk bir oranda 6 işletme ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

Ankete katılan işletmelerin insan kaynakları bölümünde çalışanların sayısı 1-15 kişi arasında değişmektedir. Verilere göre, çoğunluk %36,7'lik bir oranla işletmelerin insan kaynakları bölümünde 1 kişi çalıştığı ve hemen ardından %26,7'lik bir oranla 2 kişi çalıştığı görülmüştür.

İşletmeler insangücü ihtiyaç planlarını %58,3'ü 1 yıl ve daha kısa süre için, %13,3'ü 1-2 yıllık süre için, %8,3'ü 2-4yıllık süre için ve %8,3'üde 4 yıldan daha fazla süre için insangücü ihtiyaç planlaması yapmaktalar. %11,7'lik bir oranla 7 işletme bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Ankete cevap verenlere ait demografik bilgiler

Araştırmaya katılan kişilere ait demografik bilgiler Tablo3'te aşağıda görülmektedir.

Tablo3: Anketi cevaplayan kişilere ait bilgiler

		f	%
Cinsiyet	Kadın	30	50,0
	Erkek	30	50,0
	TOPLAM	60	100
Yaş	20-25	2	3,3
	26-30	18	30,0
	31-35	13	21,7
	36-40	11	18,3
	41-45	10	16,7
	46-50	2	3,3
	51-55	2	3,3
	56 ve üzeri	1	1,7
	Cevapsız	1	1,7
	TOPLAM	60	100
İşyerindeki pozisyon (görev)	İnsan Kaynakları Müdürü	15	25,0
	İnsan Kaynakları Sorumlusu	18	30,0
	İnsan Kaynakları Elemanı	6	10,0
	Diğer	21	35,0
	TOPLAM	60	100
Eğitim durumu	Lise	13	21,7
	Ön Lisans (2 yıllık)	8	13,3
	Lisans (4 yıllık)	36	60
	Yüksek Lisans ya da üstü	3	5,0
	TOPLAM	60	100
İnsan Kaynakları bölümünde çalışma süresi	0-1 yıl	9	15,0
	1-3 yıl	5	8,3

	3-5 yıl	5	8,3
	5-10 Yıl	14	23,3
	10 Yıl ve üzeri	20	33,3
	Cevapsız	7	11,7
	TOPLAM	60	100

Anketi cevaplayan kişilerin %50'si kadın ve % 50,'si de erkektir. Cinsiyete göre işletmelerde çalışanlar arasında eşit bir dağılım olduğu söylenebilir.

Yaş aralığına bakıldığında ise, %3,3'ünün 20-25, %30,0'unun 26-30, %21,7'sinin 31-35, %18,3'ünün 36-40 ve %16,7'sinin 41-45, %3,3'ünün 46-50, %3,3'ünün 51-55ve %1,7'sinin56 yaş ve üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuca göre de işletmelerde çalışanların yoğunluk olarak 26-45 yaş arası çalışan olduğu söylenebilir. Bu da işletmelerin işgücünün genç olduğu sonucuna varır.

Anketi cevaplayanların %25,0'i insan kaynakları müdürü, %30,0'u insan kaynakları sorumlusu, %10,0'u insan kaynakları elemanı iken %35,0'i de bölüm dışı çalışanlardan oluşmaktadır. Anketi cevaplayanların üçte birinden fazlasının insan kaynakları dışındaki çalışanlardan olması sebebiyle, işletmelerin insan kaynaklarına ait işlevleri diğer bölüm çalışanlarına görev olarak atfettiği söylenebilir.

Cevaplayanların eğitim durumlarına bakıldığı zaman, %5,0'inin yüksek lisans ve üzeri, %60,0'ının lisans, %13,3'ünün önlisans ve %21,7'sinin de lise mezunu olduğu görülmektedir. Buradan da insan kaynakları bölümünde çalışan kişilerin eğitim seviyelerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Çalışanların tecrübelerine bakıldığı zaman ise, %15,0'inin bir yıldan az, %8,3'ünün 1-3 yıl arası, %8,3'ünün 3-5 yıl arası, %23,3'ünün 5-10 yıl arası, %33,3'ünün de 10 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Bu da işletmelerin insan kaynakları bölümünde çalışanlarının tecrübeli olduğunu, neticesinde uygulamalar için olumlu olduğu söylenebilir.

Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Güvenilirlik çalışmaları için iç tutarlılık yaklaşımı olan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı uygulanmıştır. Alfa katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanır (Kalaycı, 2009, 405);

- ✓ $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir,
- ✓ $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- ✓ $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir, ve
- ✓ $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Anketi cevaplayan 60 işletmenin vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,908 olarak bulunmuştur. Buna göre, literatürde oldukça güvenilir kabul edilen 0,80'in üzerinde bir sonuç alınmış olması sebebiyle anketin yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

İşletmelerin Büyüklükleri ve Faaliyet Sürelerine Göre "İnsan Kaynakları Planlamasına" ilişkin görüşleri

Tablo 4'te varyansların homojenliği verilirken, Tablo 5'te tanımlayıcı istatistikler ve ANOVA sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Varyansların Homojenliği Testi

	Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
İşletmelerin büyüklüğü	1,940	3	56	,134
İşletmelerin faaliyet süresi	,722	3	56	,543

Tablo 4'te varyansların homojenliği sonuçları görülmektedir. İşletmelerin büyüklük ve faaliyet sürelerinin her ikisi içinde p değeri (sig.) 0,05'ten büyük olduğu için (sırasıyla: ,134 ve ,543) varyansların homojen dağılım gösterdiği görülmüştür. Buna göre, varyans analizinin temel varsayımı sağlandığı için, varyans analizinden elde edeceğimiz sonuçların güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 5: İşletmelerin Büyüklüklerine ve Faaliyet Sürelerine Göre" İnsan kaynakları planlamasına" İlişkin ANOVA testi Sonuçları

İnsan kaynakları planlamasına Göre Görüşleri		N	Ort.	Std. sapma		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
İşletmelerin Büyüklükleri	49 ve daha az	16	4,20	,493	Gruplar Arası	,233	3	,078	,365	,778
	50-99 kişi	12	4,07	,327						
	100-149 kişi	9	4,26	,508						
	150 ve üzeri	23	4,20	,478	Grup içi	11,911	56	,213		
	Toplam	60	4,18	,454	Toplam	12,041	59			
İşletmelerin Faaliyet Süreleri	0-1 yıl	3	4,30	,625	Gruplar Arası	,052	3	,017	,080	,971
	1-5 yıl	5	4,15	,597						
	5-10 yıl	10	4,20	,498						
	10 yıl ve üzeri	42	4,17	,432	Grup içi	12,092	56	,216		
	Toplam	60	4,18	,454	Toplam	12,144	59			

Tablo5'te İşletmelerin Büyüklüklerine ve Faaliyet Sürelerine Göre" İnsan kaynakları planlamasına" ilişkin ANOVA testi sonuçları görülmektedir. Tabloya göre gruplar arası farklılık yoktur (İşletme büyüklükleri F değeri 0,365 ve faaliyet süreleri F değeri 0,080; her iki kategoride de p>0,05).

Çalışmada tek yönlü ANOVA ile elde edilen sonuçlara göre işletmelerin büyüklükleri ve faaliyet süreleri dikkate alındığı zaman bir farklılık görülmediği sonucuna ulaşılmıştır ki bu bize H1ve H2 hipotezlerini red edeceğimiz sonucunu verir.

SONUÇ

Ekonomik bakış açısıyla insana yaklaşılması, insanın üretimin ve örgütlerin etkililiğinin arttırılmasında en önemli kaynak olduğunun, bu kaynağın geliştirilmesi için eğitim başta olmak üzere sağlık, beslenme gibi hizmetlere daha çok önem verilmesi, insana yapılan harcamaların yatırım olarak görülmesi gerektiği anlaşılmış, ekonomik etkinliklerde insanı merkeze almak gerektiği, insanın çağdaşlaştırılması gerektiği, insan kaynağının tam ve etkin kullanılması, niteliğinin arttırılması, insan kaynakları planlaması kavramlarını güncelleştirmiştir (Karakütük, http://dergiler.ankara.edu.tr).

İnsan kaynakları planlamasında kullanılan talep tahmin çalışmalarının başarısı sağlıklı verilerin ve bilgilerin toplanmasına ve değerlendirilmesine bağlıdır. Güvenilir ve gerçekçi sonuçlar için bilimsel araştırmalar yapılmalıdır. Araştırmanın sonucunda birden çok çözüm seçeneği çıkarsa bunların üstünlükleri ve sakıncaları karşılaştırılarak en etkin ve yararlı olanı seçilir. Böyle bir karar alınırken işletmenin iç yapısından kaynaklanan üretim, finans ve pazarlama sorunları ile işletmenin dışından kaynaklanan ekonomik, sosyal, siyasal sorunlar yakından izlenmeli ve bunların işgücü talebini ve arzını nasıl etkilediği araştırılmalıdır (Bayrammuradov, 2009, 124).

Bu çalışmada da işletmelerin insan kaynakları planlamasına ilişkin görüşleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, işletmelerin insangücü planlamasına önem verdiklerini genel çerçevede söylenebilir. İşletmelerin çalışan sayılarına göre orta ve büyük ölçekte olmaları insan kaynakları bölümlerinin daha etkin çalışmaları gerektiğini gündeme getirirken, verilen cevaplardan uygulamada bunun yapıldığı görülmüştür. Cevaplayanların eğitim durumlarının yüksek oluşu ise, insan kaynaklarının öneminin bir vurgusudur denilebilir. Aynı zamanda çalışanların tecrübe sürelerinin yüksek oluşu da konunun önemini ve tecrübesizliği kaldırmayacağının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Araştırmamızın en önemli kısıtlarından biri, araştırma sonucunda elde edilen anket sayısı sınırlı istatistik uygulamaları yapmamıza sebep olmuştur. İnternet kullanımının yoğun olduğu bilgi çağı olarak tarif edilen günümüzde öncelikle işletmelere elektronik ortamda ulaşılarak hızlı ve kısa sürede cevap alınmaya çalışılmıştır. Fakat elde edilen bilgiler, işletmelerin çoğuna elektronik ortamda ulaşılamayacağını göstermiştir. Bir kısım işletmelerin web sayfalarının olmaması, olanların iletişim bilgilerinin güncel olmaması sebebiyle gönderilen postanın teslim edilemeyerek olumsuz geri dönmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine işletmeler bizzat ziyaret edilerek ilgili kısımlardan cevap alınma yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın bulgularına göre, işletmelerin çalışan sayılarına göre büyüklüklerinin insan kaynakları planlamasına ilişkin bir farklılık oluşturmaması, günümüzde işletmelerin insan kaynakları planlaması için küçük veya büyük fark gözetmeksizin insanın en önemli kaynak olduğunun anlaşıldığının bir göstergesidir.

Yine aynı şekilde, işletmelerin faaliyet süreleri dikkate alındığında insan kaynaklarına ilişkin bakış açılarında bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna göre işletmeler yeni kurulmuş olsun veya yılların getirdiği bir kurumsallık içerisinde çalışıyor olsunlar, insan kaynakları planlamasına bakışlarında bir farklılık bulunmamıştır.

İKP konusu irdelendiği zaman, işletmelerin faaliyet süreleri olsun, çalışan sayılarına göre büyüklük kriterleri olsun farklılık bulunamamasını doğal bir sonuç olarak dikkate almak gerekir. Rekabette insan sermayesinin önemi bu sonucu aslında kendi içinde de bir kez daha doğrulamaktadır.

Çalışmada da anketi cevaplayanların %65'inin lisans ve üzeri eğitimli olması, Kara (2007) tarafından yapılmış olan çalışmada bulunmuş olan İK yöneticilerinin tamamının lisans eğitimli olmasına gönderme yapılarak, sanayi işletmelerinin de konuya önem verdiğini ve eğitimli İnsan Kaynakları yöneticilerinin istihdam edildiğini söyleyebiliriz.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerde, anketlere cevap veren çalışanların dağılımlarında toplam içerisinde yaklaşık üçte birlik bir kısmın diğer bölüm çalışanı olarak kendini tarif ediyor olması, bazı işletmelerin insan kaynakları planlaması konusunda fikirleri olduğu, fakat bu fikirlerini hayata geçirirken konuya ilişkin uzman kullanımı yerine diğer bölümlere sorumluluk ve görev çıkardığını söyleyebiliriz. Bu sonuç Coşkun vd. (2001) tarafından yapılmış olan çalışmadaki sonuca benzer çıkmıştır. Bu işletmeler için gelecek süreçte bilinen konu öneminin ardından organizasyonel anlamda bu konuyu temsil eden bir profesyonel çalışan ve bölüm ile devam etmeleri onların insan kaynakları planlamasına oldukça olumlu katkı yapması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Alparslan, Onur. (2006). *Bankacılıkta İnsan Kaynakları Planlaması Ve Personel Temin Süreci,* T.C Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Bölümü, Yüksel Lisans Tezi

Bayraç, Ahmet. (2008). *İşletmelerde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim Ve Geliştirme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanayi Ve Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı Sanayi Ve Teknoloji Yönetimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bayrammuradov, Süleyman. (2009). *İnsan Kaynakları Planlamasında Kullanılan Talep Tahmin Yöntemleri Ve İnsan Kaynakları Maliyetleri Hesaplaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Bilgin, Kamil Ufuk. (2004). *Performans Yönetiminde İnsan Kaynağı Planlaması*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 37 Sayı 2 Haziran 2004, S.123-147

Boyd, H. Michael. (2008). *Human Resources Plannıng The Long and the Short of it*, Copyright © Boyd Associates, 2008, http://www.boydassociates.net/Publishing/PUBS/HR%20Planning-ls.pdf (29/02/2012)

Colley Linda, Robin Price, *Where Have All TheWorkers Gone? Exploring Public SectorWorkforce Planning*, The Australian Journal of Public Administration, 2010, vol. 69, no. 2, pp. 202–213

Coşkun, Recai. Ayşen Wolff. Gökhan Gürler.(2001). *Kobi'lerde İnsan Kaynakları Tedarik Yöntemleri: Sakarya Örneği*, 1.Orta Anadolu Kongresi. Kobi'lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları, 18-21 Ekim 2001.

Demir, Yeter: Mustafa Fedai Çavuş. (2010). *İnsan Kaynakları Planlamasının Etkinliğinde İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri (İkbs)*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 20, Nisan – Mayıs – Haziran 2010 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Issn:1694-528x İktisat Ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız- Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan, http://www.Akademikbakis.Org

Devecioğlu, Sebahattin: Cemal Gündoğdu. (2009). Issn:1306-3111 E-Journal Of New World Sciences Academy 2009, Volume: 4, Number: 1, Article Number: 2b0002

Dinçer, Ömer: Yahya Fidan. (2011). İşletme Yönetimine Giriş, (11.Baskı). İstanbul, Alfa Basın Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Ed.Kalaycı, Şeref. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (4.Baskı). Ankara. Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Ed. Yılmaz, Serpil. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, (1.Baskı). İstanbul. Lisans Yayıncılık.

Erdem, Barış. (2004). *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlamasının Yeri Ve Önemi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt / Volume 7 Sayı / Number : 11 Mayıs / May 2004

Filiz, Atilla. (2008). *Üretim Yönetiminde Verimlilik Sırları*, (1.Baskı). İstanbul, Sistem yayıncılık,

Geylan, Ramazan. (1996). *Personel Yönetimi*, (?.Baskı). Eskişehir, Birlik Ofset Yayıncılık

Gürler, Gökhan. (2001). *Kobilerde İnsan Kaynakları Seçim Süreci (Sakarya Uygulaması)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Yönetim ve Organizasyon bilim dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Ivancevich, John. M. (1998). *Human Resource Management*, (7.Baskı). McGraw-Hill Companies. USA.

İbicioğlu, Hasan. (2011). *İnsan Kaynakalrı Yönetimi (Geleneksel ve Stratejik Perspektif)*, (3.Baskı). Ankara, Yosun Ofset Matbaacılık Tic.Ltd.Şti.

İbicioğlu, Hasan. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi (KOBİ'ler üzerine bir araştırma)*. (1.Baskı). Isparta, Fakülte Kitapevi.

Kara, Eylem. (2007). *Otel İşletmelerinde İnsangücü Planlaması: Ankara'daki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Karakütük, Kasım. *İnsan Kaynakları*, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/484/5672.pdf (28/02/2012)

Kaynak, Tuğray. (1996). *İnsan Kaynakları Planlaması*, (2.Baskı). İstanbul, Alfa Basın Yayın Dağıtım.

Kobu, Bülent. (2003). *Üretim Yönetimi*, (11.Baskı). İstanbul, Avcıol Basım Yayın.

Koch, Marianne J., Rita Gunther McGrath, *Improving Labor Productivity: Human Resource Management Policies Do Matter*. Strategic Management Journal, Vol. 17, 335-354 (1996).

Mohanty, R.P., S.G. Deshmukh,. (1997). *Evolution Of A Decision Support System For Human Resource Planning İn A Petroleum Company*, international journal of production economics 51 (1997) 251-261

Sabuncuoğlu, Zeyyat. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı*, (3. baskı). Bursa. Alfa Aktüel Basın Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Tseng Ya-Fen, Tzai-Zang Lee, *Comparing appropriate decision support of human resource practices on organizational performance with DEA/AHP model*, Expert Systems with Applications 36 (2009) 6548–6558

Ünsalan, Erdal. Bülent Şimşeker. (2010). *Meslek Yüksek Okulları İçin Metep'e göre Hazırlanmış İnsan Kaynakları Yönetimi*, (3.Baskı). Ankara. Detay Yayıncılık

Yüksel, Öznur. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, (6.Baskı). Ankara. Gazi Kitabevi Tic.Ltd.Şti.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ İLE ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARINA İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Akif ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: akifarslan78@mynet.com.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek ve karşılaştırmaktır. Araştırmada Ağrı ilinde görev yapan 60 Türkçe öğretmeni ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenimlerine devam eden 105 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir. Veri toplama amacıyla "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi Duyma, Bu Mesleğe Bağlılık, Bu Mesleği Sevme, Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma, Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" olmak üzere beş faktörlü toplam 31 madde bulunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre, ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlar dikkate alındığında, Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları yüksek düzeyde olumlu iken Türkçe öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları orta düzeydedir. Araştırmada, Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının "toplumsal açıdan Türkçe öğretmenliğinin gerekliliğine inanma" ile "meslekî yeterlilik düzeyi üzerine görüşler" boyutlarında ve ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlarda Türkçe öğretmenlerine göre daha olumlu olduğu da tespit edilmiştir. Çalışmada, ayrıca, ölçeğin "Türkçe öğretmenliği mesleğine bağlılık" boyutunda erkeklerin bayanlara göre daha olumlu tutumlar içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum

A COMPARATIVE STUDY ON ATTITUDES OF TURKISH TEACHERS AND TEACHER CANDIDATES TOWARDS PROFESSION OF TEACHING

ABSTRACT: The aim of this study is to determine and compare the attitudes of Turkish teachers and teacher candidates towards profession of teaching. Sampling of the study consists of 60 Turkish teachers working in Ağrı province and 105 students studying at Department of Turkish Teaching at Ağrı Ibrahim Cecen University. "Attitude towards Profession of Teaching Scale" has been used to collect data. The scale consists of 31 items of five factors covering "opinion about interest in profession of Turkish teaching, commitment to the profession, liking the profession, believing in necessity of the existence of profession of Turkish teaching in social aspect, professional competency level". According to the results of the survey, taking into account the total scores obtained from calculation of all aspects in the scale, attitudes of Turkish teacher candidates towards the profession of teaching is highly positive while attitudes of Turkish teachers towards the profession is at medium level. In the study it is discovered that the attitudes of Turkish teacher candidates towards the profession of teaching is more positive in regard to aspects of "believing in necessity of Turkish teaching in social aspect" and "opinions on professional competency" and total points consisting of calculation of all aspects of the scale when compared to Turkish teachers. In the study it has also been seen that males have more positive attitudes in regard to "commitment to profession of Turkish teaching" when compared to females.

Keywords: Turkish education, teachers' attitudes toward teacher profession

GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınmasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, toplumdaki huzur ve sosyal barışın sağlanmasında, bireylerin yetiştirilmesinde ve sosyal hayata hazırlanmasında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, insan kişiliğinin şekillenmesinde eğitim sisteminin en temel öğesi öğretmenlerdir. Bu temel öğenin hem alan bilgisi, genel kültür, pedagojik formasyon hem de mesleğini severek yapma, yaratıcı olma gibi hususlarda yeterli olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle öğretmenin sahasındaki yeterliliği yanında öğretme sırasındaki yetenekleri, tutumları ve öğrencilerle olan ilişkileri öğrenmeye etki eden faktörlerdendir (Eskicumalı, 2002:8-12). Toplumun geleceğini şekillendiren, bireylerin eğitilmesinde en önemli paya sahip olan öğretmenlerin sağlam kişilik özelliklerine sahip olmaları, öğrencilerine ve derslerine karşı olumlu tutum sergilemeleri çok önemli görülmektedir (Saraç, 2002:14).

Bir ülkenin gelişip ilerlemesinde yetişmiş insanların çok önemli bir yere sahip olduğunun bilincinde olan devletler, eğitimin kalitesini artırmak için öğretim programlarını etkili bir biçimde uygulayacak, sınıf ortamının standartlarını yükseltecek, eğitim-öğretim teknolojilerinden etkili bir şekilde yararlanılmasını sağlayacak, etkili öğretim yöntemlerini uygulayacak olan öğretmenlerin eğitimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sabır, özveri ve sürekli çalışmayı gerektiren öğretmenlik mesleğinde başarılı olmak için bu mesleği severek ve isteyerek yapmak çok önemlidir. Bu durum öğretmenlerin mesleklerine karşı taşıdıkları olumlu tutumla yakından ilişkilidir (Kaya ve Büyükkasap, 2005). Bu noktada öğretmenlerin seçimi önem arz etmektedir. Öğretmen adaylarının seçiminde, öğretmenlik mesleğini seven ve isteyen adayların seçilmesi, nitelikli öğretmen yetiştirmenin ilk adımı olarak düşünülebilir (Özder vd. 2010). Diğer bir ifadeyle öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu tutumlara sahip öğretmenlerin seçilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tutum kişinin bir kimseye ya da bir şeye olumlu veya olumsuz tepki verme eğilimidir (Balay ve Sağlam, 2004). Başka bir ifade ile tutum, kişinin çevresindeki olay, nesne ve sosyal bir konuya karşı, tecrübe, bilgi ve duygularına dayanarak düzenlediği zihinsel, duygusal ve davranışsal eğilim veya ön tepkidir. Tutum, motivasyon ve davranışı etkileyen önemli unsurlardan biri olarak gösterilmektedir (Evrekli vd., 2009). Gay ve Airasian (2000)'a göre tutumlar, bireylerin objelere, fikirlere ve gruplara karşı kabul ya da ret meyillerini, onlara karşı lehte ve aleyhte olan hisleri gösterir (Akt.: Arslan, 2006). Thurstone (1967) da tutumu, psikolojik bir objeye yönelen olumlu veya olumsuz bir yoğunluk sıralaması ve derecelendirmesi olarak tanımlamıştır (Akt.: Alım ve Bekdemir, 2006). Demirel (2010: 133)'e göre ise bireyi insanlar, nesneler ve durumlar karşısında belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilim tutum olarak adlandırılmaktadır.

Bireylerin herhangi bir konuda tutum sahibi olmaları için o konuda bir yaşam deneyimine sahip olmaları gerekmektedir. Tutumların duygusal, zihinsel ve davranışsal olmak üzere üç öğesi vardır ve bunların etkileşimi, uyumu ve örgütlenmesiyle tutumlar oluşur. Duygusal öğe aynı zamanda bireyin değerler sistemi ile de yakından ilişkilidir. Tutumun konusunu oluşturan kişi, durum, olay veya nesneye ilişkin olarak sahip olunan her türlü bilgi, deneyim, inanç ve düşünceyi içeren zihinsel ya da bilişsel yön tutumun önemli bir kesitini oluşturmaktadır. Tutumun zihinsel öğesi, bireyin genellikle çevresindeki uyarıcılara ilişkin olarak yaşadığı deneyimlerden kaynağını alan bilgi birikimine dayanır. Davranışsal yön ise bireyin belli bir uyarıcı grubundaki tutum konusuna karşı davranış eğilimini yansıtır. Bu davranış eğilimleri sözlerden ya da hareketlerden yola çıkılarak gözlenebilir. Duygusal davranış, tutum konusunun hoşa giden ya da gitmeyen bir durumla ilişkilendirilmesi sonucunda ortaya çıkar (Temizkan, 2008). Diğer yandan ön yargılar, dolaylı ve yanlış bilgilenmeler sonucunda belli bir konu, durum ya da kişiye ilişkin geliştirilen birtakım tutumların, doğru ve yeterli bir bilgilenme süreciyle birlikte değiştirileceği unutulmamalıdır (İnceoğlu, 2010: 14).

Mesleğin sevilmesi, mesleğe bağlı olma, toplumsal olarak mesleğin gerekli ve önemli olduğu bilincine ulaşma ve mesleklerini sürekli geliştirmek durumunda olduklarına inanma öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumlarıyla ilgili hususlardır (Temizkan, 2008). Bir Türkçe öğretmeninin olumlu tutumları öğrencilerin başarı çabasını ve derse olan ilgisini artıracak ve Türk kültürünün temelleri olan Türkçe bilincine sahip bireylerin yetişmesine yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda Türkçe öğretmenlerinin meslekleriyle ilgili tutumlarının belirlenmesinin önem arz ettiği düşünülebilir.

Yapılan literatür taramasında değişik branşlardaki öğretmenlerin veya öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği ile ilgili tutumlarının çalışıldığı (Bozkırlı ve Er, 2011; Akkaya, 2009; Bulut, 2009) fakat Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını karşılaştıran bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

a) Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları nasıldır?
b) Türkçe öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları nasıldır?
c) Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında farklılık var mıdır?
d) Cinsiyet değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasında farklılık var mıdır?

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın yöntemi, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve verilerin nasıl analiz edildiği açıklanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, betimsel araştırma modellerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama yaklaşımı iki ya da daha çok değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2000: 81).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde okumakta olan öğrenciler ile Ağrı'da görev yapan Türkçe öğretmenleridir. Ağrı'da görev yapan 60 Türkçe öğretmeni ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde okumakta olan 105 öğrenci ise araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak geçerli ve güvenilir olduğu belirlenen Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (Temizkan, 2008) kullanılmıştır. 5 dereceli likert tipinde hazırlanan bu aracın geçerliliğini desteklemek üzere araştırmacı tarafından da ölçeğin içyapı tutarlılığına ilişkin olarak Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve bu katsayının 0,67 olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi Duyma", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme", "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma", "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" şeklinde beş faktör altında toplanan 31 madde köküne sahiptir.

Verilerin değerlendirilmesinde 2 farklı istatistiksel analiz (aritmetik ortalama ile standart sapma ve t testi) kullanılmış olup bu analizler bilgisayarda SPSS 16.00 istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Ölçeğin seçenek sayısı 5 olup aralık sayısı 4 ve aralık katsayısı 0, 80'dir. Ölçeğin, ortalama karşılaştırmalarına esas olmak üzere, aralık sınırları ve anlamları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Aritmetik Ortalama Aralıkları ve Anlamları

Aralık Sınırı	Anlamı
1.00–1.80	Kesinlikle katılmıyorum
1.81–2.60	Katılmıyorum
2.61–3.40	Kararsızım
3.41–4.20	Katılıyorum
4.21–5.00	Kesinlikle katılıyorum

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

Türkçe Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu anlamak amacıyla Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme", "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" ve "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutlarının ve toplam puanın aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Türkçe Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	N	Art. Ort.	S.S.	Anlamı
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi	105	2,80	0,43	Kararsızım
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık	105	3,48	0,47	Katılıyorum
Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme	105	3,91	0,60	Katılıyorum
Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma	105	3,95	0,63	Katılıyorum
Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler	105	3,21	0,54	Kararsızım
Toplam Puan	105	3,54	0,35	Katılıyorum

Tablo incelendiği zaman Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi" boyutunun aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 2.80, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunun aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.48, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme" boyutunun aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.91, "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutunun aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.95, "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutunun aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 3.21 ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin toplam puanlarının aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.54 olduğu görülmektedir.

Tüm bu bulgular Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi" ve "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutlarında orta, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme" ve "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutlarında yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının toplam puanlar açısından da yüksek bir düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Türkçe Öğretmenlerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

Türkçe öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu anlamak amacıyla Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme", "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" ve "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutlarının ve toplam puanın aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Türkçe Öğretmenlerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

	N	Art. Ort.	S.S.	Anlamı
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi	60	2,77	0,49	Kararsızım
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık	60	3,39	0,41	Kararsızım
Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme	60	3,81	0,43	Katılıyorum
Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma	60	3,44	0,67	Katılıyorum
Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler	60	2,94	0,42	Kararsızım
Toplam Puan	60	3,33	0,27	Kararsızım

Tablo incelendiği zaman Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi" boyutunun aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 2.77, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunun aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 3.39, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme" boyutunun aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.81, "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutunun aritmetik ortalamasının "Katılıyorum." seçeneğine denk gelen 3.44, "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutunun aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 2.94 ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin toplam puanlarının aritmetik ortalamasının "Kararsızım." seçeneğine denk gelen 3.33 olduğu görülmektedir.

Tüm bu bulgular Türkçe öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık", "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutları ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinin toplam puanı açısından orta, "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme" ve "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutlarında yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Türkçe Öğretmenleri ile Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki Fark

Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında bir fark olup olmadığını anlamak amacıyla t testi uygulanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Türkçe Öğretmenleri ile Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki Fark

		N	Art. Ort.	S.S.	T	p
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi	Ö. Adayı	105	2,80	0,43	,416	,678
	Öğretmen	60	2,77	0,49		
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık	Ö. Adayı	105	3,48	0,47	1,252	,212
	Öğretmen	60	3,39	0,41		
Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme	Ö. Adayı	105	3,91	0,60	1,134	,258
	Öğretmen	60	3,81	0,43		
Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma	Ö. Adayı	105	3,95	0,63	4,844	,000
	Öğretmen	60	3,44	0,67		
Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler	Ö. Adayı	105	3,21	0,54	3,344	,001
	Öğretmen	60	2,94	0,42		
Toplam Puan	Ö. Adayı	105	3,54	0,35	4,035	,000
	Öğretmen	60	3,33	0,27		

Tablonun incelenmesi neticesinde Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma ve "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutlarında ve ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlarda <0.05 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu; "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi", "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" ve "Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme" boyutlarında ise p>0.05 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo incelenmeye devam edildiğinde ölçeğin "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma'' boyutunda Türkçe öğretmen adaylarının aritmetik ortalaması olan 3.95'in, Türkçe öğretmenlerinin aritmetik ortalaması olan 3.44'den büyük olduğu, "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutunda Türkçe öğretmen adaylarının aritmetik ortalaması olan 3.21'in Türkçe öğretmenlerinin aritmetik ortalaması olan 2.94'den küçük olduğu, ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlarda Türkçe öğretmen adaylarının aritmetik ortalaması olan 3.54'ün Türkçe öğretmenlerinin aritmetik ortalaması olan 3.33'den küçük olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının Türkçe öğretmenlerine göre daha olumlu olduğu söylenebilir.

Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlar

Cinsiyet değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasında fark olup olmadığını anlamak amacıyla t testi uygulanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlar

		N	Art. Ort.	S.S.	T	P
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi	Bayan	77	2,77	0,47	,497	,620
	Erkek	88	2,81	0,43		
Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık	Bayan	77	3,37	0,43	2,034	,044
	Erkek	88	3,51	0,46		
Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme	Bayan	77	3,92	0,53	1,114	,267
	Erkek	88	3,83	0,56		
Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma	Bayan	77	3,77	0,71	,066	,947
	Erkek	88	3,76	0,68		
Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler	Bayan	77	3,17	0,51	1,365	,174
	Erkek	88	3,06	0,52		
Toplam Puan	Bayan	77	3,47	0,34	,269	,789
	Erkek	88	3,46	0,34		

Tablo incelenmesi neticesinde cinsiyet değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunda $p<0.05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği ve diğer tüm boyutlarla toplam puanlar açısından $p>0.05$ önem düzeyinde anlamlı farklılıklar bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo incelenmeye devam edildiğinde "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunda erkeklerin aritmetik ortalaması olan 3.51'in bayanların aritmetik ortalaması olan 3.37'den büyük olduğu görülmektedir. Sonuç olarak öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunda erkeklerin bayanlara göre daha olumlu tutumlar içinde oldukları, diğer boyutlarda ise cinsiyetler arasında bir farklılık olmadığı söylenebilir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine orta düzeyde ilgi duydukları tespit edilmiştir. Bu neticeden hareketle boş zamanlarda meslekle ilgili etkinliklerde bulunmaktan hoşlanma, araştırmayı gerektirdiği için öğretmenlik mesleğini sevme, öğretmenlerin kendilerini sürekli geliştirmeleri gerektiğine inanma gibi "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi Duyma" boyutuna ilişkin özelliklerde Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının tutumların orta düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının "Mesleki Yeterlilik" boyutundaki tutumlarının da orta düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçtan hareketle genel kültür düzeyi, alan bilgisi, pedagojik bilgi ve yöntem ve teknikleri kullanma becerisi gibi mesleki yeterlik boyutuna ilişkin özelliklerde de Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının tutumlarının orta düzeyde olduğu ifade edilebilir.

"Türkçe Öğretmenliği Mesleğini Sevme ve "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutlarında ise Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının olumlu tutumlar içinde oldukları belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle sevgi, dostluk, barış gibi erdemlerin öğrencilere öğretilmesinde Türkçe öğretmenliğinin iyi bir meslek olması, Türkçe öğretmeni olarak topluma karşı sorumluluklarını daha iyi yerine getirebilme, demokratik öğrenme ortamı sağlamada Türkçe öğretmenliğinin önemli bir payı bulunduğunu düşünme gibi "Mesleğini Sevme ve Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" boyutlarına ilişkin hususlarda Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının olumlu tutumlar içinde oldukları sonucuna ulaşılabilir.

"Mesleğe Bağlılık" boyutunda öğretmen adaylarının tutumlarının yüksek düzeyde iken, öğretmenlerin tutumlarının orta düzeyde olması çalışmada elde edilen bir diğer sonuçtur.

Bütün bu sonuçlarla birlikte, ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlar dikkate alındığında, Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olumlu olduğu, Türkçe öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ise orta seviyede olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada, Türkçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma" ile "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutları ile ölçekteki tüm boyutların hesaplanmasından oluşan toplam puanlarda Türkçe öğretmenlerine göre daha olumlu olduğu da belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının öğretmenlere göre öğretmenlik mesleğine ilişkin daha olumlu tutumlar içinde olmaları, içinde bulundukları yaşın ve eğitimin vermiş olduğu idealizmden, henüz öğretmenlik yapmadıkları için bu mesleğin bazı sıkıntılarını yaşamamalarından vb. kaynaklanabilir.

Çalışmada, ayrıca, ölçeğin "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine Bağlılık" boyutunda erkeklerin bayanlara göre daha olumlu tutumlar içinde oldukları sonucuna ulaşılırken "Türkçe Öğretmenliği Mesleğine İlgi Duyma", "Bu Mesleğini Sevme", "Toplumsal Açıdan Türkçe Öğretmenliğinin Gerekliliğine İnanma", "Mesleki Yeterlilik Düzeyi Üzerine Görüşler" boyutlarında herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Yapılan bazı çalışmalarda öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun cinsiyet değişkenine göre değişmediği (Özder vd., 2010; Demirtaş vd., 2011) çeşitli çalışmalarda bayanlar lehine (Çetinkaya, 2009; Akpınar vd. 2006), bazılarında ise erkekler lehine (Başçifttçi, 2012) bir sonucun olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu verilerden hareketle cinsiyet değişkeninin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerindeki etkisinin araştırmanın uygulandığı örnekleme göre değişebildiği sonucuna ulaşılabilir.

Hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının istenilen düzeyde olması için bu mesleğin sosyal statüsünün yükseltilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun için mesleklerinde yükselmek isteyen öğretmelere yönelik gerekli ortamların hazırlanması, maddi olanakların arttırılması, yüksek lisans ve doktora yapan öğretmenlerin özlük haklarının iyileştirilmesi, Millî Eğitim Bakanlığının uygulamaya koyduğu uzman öğretmenlik, başöğretmenlik gibi unvanlara işlerlik kazandırılması, bu unvanlara liyakat kazanan öğretmenlerin sosyoekonomik durumlarında gerekli iyileştirmelerin yapılması, özlük haklarının iyileştirilmesi, öğretmenlik mesleğinin gençler açısından ideal meslek olması için Millî Eğitim Bakanlığının eğitim fakülteleri ile işbirliği içinde olarak tatminkâr çalışmalar yapması, öğretmen adaylarının tutum düzeylerinin belirlenmesi, elde edilen bilgiler ışığında olumsuz ve düşük tutumlara sahip öğretmen adaylarının tutum düzeylerini yükseltmek amacıyla onlarla özel olarak ilgilenilmesi gibi tedbirlerle gerek Türkçe öğretmenlerinin gerekse diğer branşlardaki öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları olumlu yönde geliştirilebilir (İlter ve Köksalan, 2011). Gerekli fiziksel koşulların sağlanması ve bilgi, birikim ve öğretmenlik mesleği açısından yetkin olan öğretim elemanlarının yetiştirilmesi ile de öğretmen adaylarının, öğretmenliğe yönelik olumlu tutumlar kazanabileceği düşünülmektedir (Çapri ve Çelikkaleli, 2008).

KAYNAKLAR

Akkaya, N. (2009). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 25, 35-42.

Akpınar, E. vd. (2006). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları", Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 19, 56-62.

Alım, M. ve Bekdemir, Ü. (2006). "Coğrafya Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları", Milli Eğitim Dergisi, 172, 263-275.

Arslan, A. (2006). "Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutum Ölçeği", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2):35-43.

Balay, R. ve Sağlam, M. (2004). "Eğitimde Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinin Uygulanabilirliği", Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(8):31-46.

Başçiftçi, F. vd. (2012). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği", Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi, 3(2), http://www.et-ad.net/dergi/index.php?journal=etad&page=article&op=view&path%5B%5D=74, e.t.: 03.02.2013

Bozkırlı, K. Ç. ve Er, O. (2011). "Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Kafkas Üniversitesi Örneği)", Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/4: 457-466.

Bulut, İ. (2009). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi (Dicle ve Fırat Üniversitesi Örneği)", Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 14, 13-24.

Çapri, B. ve Çelikkaleli, Ö. (2008). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenliğe İlişkin Tutum ve Mesleki Yeterlik İnançlarının Cinsiyet, Program ve Fakültelerine Göre İncelenmesi", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(15):33-53.

Çetinkaya, Z. (2009). "Türkçe Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi", İlköğretim Online, 8(2), 298-305.

Demirel, Ö. (2010). Eğitim Sözlüğü, Ankara: Pegema Yayınları.

Demirtaş vd. (2011). "Öğretmen Adaylarının Özyeterlik İnançları ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları", Eğitim ve Bilim, 36(159):96-111.

Eskicumalı, A. (2002). Eğitim, Öğretim ve Öğretmenlik Mesleği, Özden, Y. (Editör). Öğretmenlik Mesleğine Giriş. Ankara: Pegema Yayınları.

Evrekli, E. vd. (2009). "Fen Öğretmen Adaylarına Yönelik Yapılandırmacı Yaklaşım Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", Türk Fen Eğitimi Dergisi, 2:135.

İlter, İ. ve Köksalan, B. (2011). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Olan Tutumları", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1): 113-128.

İnceoğlu, M. (2010). Tutum Algı İletişim, İstanbul: İyi İşler Yayıncılık ve Matbaacılık.

Karasar, N. (2000). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayınları.

Kaya, A. ve Büyükkasap, E. (2005). "Fizik Öğretmenliği Programı Öğrencilerinin Profilleri, Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Endişeleri: Erzurum Örneği", Kastamonu Eğitim Dergisi, 13(2):367-380.

Özder, H. vd. (2010). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 16(2):253-275.

Saraç, C. (2002). "Türk Dili ve Edebiyatı/Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yeterlikleri ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Temizkan, M. (2008). "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(3), 461-486.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

TÜRK ATASÖZLERİNDE CİNSİYET ALGISI

Esra AKBALIK
Öğr. Gör. Dr. Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü esraoner@fatih.edu.tr

ÖZET: Günümüzde 'cinsiyet çalışmaları ' akademik veya popüler pek çok araştırmanın konusudur. Kadın ve erkek kimliklerinin algılanışı farklı toplumlarda, farklı zaman dilimlerinde ve farklı kültür zeminlerinde çeşitli görünüm ve sunumlarda karşımıza çıkmaktadır. Esas itibari ile cinsiyet çalışmalarının çıkış noktasını kadın merkezli araştırmalar oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı söz konusu olduğunda çalışmaların 'kadın araştırmaları' üzerine odaklandığı görülür. Ancak bir toplum içerisinde kadınlığın nasıl ve ne şekilde anlam kazandığına layıkıyla bakmak için 'erkeklik' algısı ve kurgusunu da anlamak ve göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısı ile bütüncül bir cinsiyet algısını kavrayabilmek için hem kadınlığın hem de erkekliğin nasıl ve ne şekilde inşa edildiğini ifade etmek gerekir. Kadın ve erkek algısının okunacağı en önemli sahalardan bir tanesi de 'dil'dir. Bu çalışmada anonim bir hüviyete sahip, toplumsal bellek olarak kabul edebileceğimiz atasözlerinde cinsiyet algısı, cinsiyetlere atfedilen roller, atasözlerinin kadınlar ve erkekler hakkında neler söylediği ve cinsiyetlere bakışı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Atasözü, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, dil

ABSTRACT: Nowadays "gender studies" are the subject of many academic or popular research. The perception of the identity of men and women in different societies, different cultures in different time frames and floors emerges wide range of view and presentations. In principle, women and gender-based research is the starting point of the work. When it comes to the concept of gender studies "women's studies" is focused on. However, deservedly won in the community of femininity and how to look at the meaning of "manhood" perception and understanding, and should be considered in the fiction. Therefore, to understand the holistic perception of gender and how masculinity and femininity, as well as the need to express the way it was built. One of the most important action for the perception of men and women for reading is the "Language". In this study have features an anonymous, collective memory proverbs can be accepted as the perception of gender, gender-ascribed roles, sayings about men and women and the gender perspective focuses on what he said.

Key Words: Proverb, gender, social gender, language

GİRİŞ

En basit ifadesi ile iletişim aracı olarak tanımlanabilecek olan dil, insanlığın kıymetli bir hazinesi ve daha sonraki nesillere bırakacağı büyük ve güçlü bir mirasıdır. Zira dil, "ortak ve sürekli inançların içine sindiği ve milyonlarca insanın binlerce yıl denediği hakikatlerin deposu"dur (Kaplan, 2001: 9). Her milletin maddi, manevi, dinî, ahlaki ve sosyo-kültürel yapısı ile kullandığı dili arasında zorunlu ve kaçınılmaz bir birliktelik vardır. Bir diğer ifade ile müşterek bir kültür ve medeniyetin mahsulü olan dilde milletlerin ruhunun, kimliğinin, bilincinin açık yansımaları söz konusudur. Dil, kültürün en önemli taşıyıcısı ve aktarıcısı olmakla birlikte bu süreçten en çok etkilenendir. Zira dili besleyen, çoğaltan, sağaltan, dönüştüren, farklı anlam katmanlarının oluşumunu sağlayan içinde bulunulan toplumsal kültürdür. Dolayısı ile kültür araştırmaları ve incelemeleri ile dil çalışmaları arasında önemli ve anlamlı bir paralellik mevcuttur.

Dilin billurlaşmış ifadeleri olarak kabul edebileceğimiz 'atasözleri' farklı milletlerde 'kanatlı söz', 'nasihat', 'cevherli söz', 'ibret verici söz', ' altın söz', 'dilin gülzârı', 'halk mektebi', 'halk hikmeti', 'ruhun tabibi', 'aklın gözü' gibi gayet veciz ifadelerle adlandırılmaktadır (Çobanoğlu, 2004:3). Atasözleri asırların biriktirdiği tecrübeleri ve muhakemeleri yansıtan ortak bir düşünce ve tutuma dayanan, kalıplaşmış 'anonim' verimlerdir. Genel anlamda anonim edebiyat ve bu edebiyatı meydana getiren türler gerek şekil gerekse iç yapı bakımından bütün bir milletin duygu, düşünce ve hayat görüşünü ifade eder. "Bu türler bir bütün hâlinde düşünebilen, değerlendirme gücüne sahip , olaylara yön verebilecek anlayıştaki dimağların mahsulüdür" (Öztürk,1986:9). Bu tür eserler toplumun görüş ve zevklerini ifade etme bakımından büyük değer taşırlar ve bu sebeple toplumun psikolojisini, karakterini ve temel zihin yapılarını okuma, çıkarımlar yaparak bir takım neticelere ulaşma adına son derece kıymetlidirler.

Atasözleri ve elbette diğer sözlü kültür verimleri, belirli bir kültürün mensubu, taşıyıcısı, yaşatıcısı olan kültürel bilince sahip bireyler tarafından süreklilik içerisinde hep bir kültürel katılımla nakledilerek bugünlere gelmiştir. Bu doğrultuda "ürünlerin mesajları ferdiliğimize değil kültürelliğimize ait unsurları içerir. Ürünlerin arka planındaki tasarım, sayısız bilincin kabulleri ile belirlenmiş olan değerler, kodlar ve derin anlamlardan oluşur" (Arslan ve Köktürk, 1999: 28). Bir fikir bir buluş , bir görüş bir tek kişinin kafasında yaşadığı sürece kültürel bakımdan sıfır ve hiçtir (Malinowski, 1992:72). Bir kavramın kültürel açıdan anlam kazanması ve değerlenmesi için onun toplumsal bilince mal olması gerekir.

Asırlarca içinden geçilen tecrübelerden doğan atasözleri yaşanmışlığın neticesinde teşekkül ettikleri için inandırıcılık özellikleri son derece fazladır. Her atasözü toplumsal yaşantı içinde bireyin uyması beklenilen ya bir genel kural veya bir düstur niteliğindedir (Çobanoğlu, 2004:1). Halk nezdinde bazen kanun bazen ayet gibi belirleyici ve hükmedicidir. Taşıdıkları mesajlar ve yönlendirme özellikleri ile atasözleri ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Halkbilimi ürünleri ve sözlü metinler fikrî, ruhi ve kültürel ihtiyaçlardan doğarlar. Fıkralar tenkit etme, yargılama ihtiyacından doğduğu gibi atasözleri ise değerlendirme ihtiyacının bir neticesidir.

Kavramsal Çerçeve

1968 yılında Robert Stoller *Sex and Gender* (Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet) çalışması ile literatüre kazandırdığı kavramı 'kadınlık' ve 'erkeklik' durumlarını birbirinden ayırmak için kullandı. 1972 yılında ise Ann Oaklay, *Sex, Gender and Society* adlı çalışması ile cinsiyet ve kişilik ilişkileri üzerinde durarak toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl ve ne şekilde öğrenildiğini tartıştı. Stoller ve Oakley'in söz konusu çalışmalarından sonra cinsiyetin yani biyolojik varlığın, farklılıkların ifadesinde yeterli olmadığı gerçeği idrak edilerek toplumsal cinsiyet kavramı (gender) farklılıkların toplumsal ve kültürel niteliklerini anlamak için fazlaca kullanılır oldu. Bilhassa feminist düşünür ve araştırmacıların cinsiyetler arası iktidar ilişkilerinin ifadesinde sıklıkla kullandıkları kavram bu konudaki literatürün oldukça zenginleşmesini sağladı.

Biyolojik ve anatomik bir gerçekliği ve farklılığı ifade eden cinsiyet (sex) kavramına karşılık toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, " cinsiyet rollerinin kültürel olarak ayrıştırılması; kadın ve erkeğe toplumsal ve kültürel olarak yüklenen cinsiyet rolleri" (Acar ve Demir, 2005:164) olarak tanımlanabilecek kavram belirli bir zaman diliminde belirli bir toplumda cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımını ifade etmektedir. Bir diğer deyişle cinsiyet biyolojik olarak belirlenirken toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel düzleme tekabül eden bir gerçekliktir.[1] Her toplumun toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkekler için öngördüğü normları mevcuttur. Normlar zamana, mekâna ve kültürel özelliklere göre farklılık gösterebilmektedir. Söz konusu normların en belirgin olanları toplumun kadın ve erkeğe yüklediği roller ve her topluma göre değişiklik gösteren cinsiyet kalıp yargılarıdır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri cinsiyetler arasında, doğum anından itibaren hiyerarşik bir ilişki kurar ve toplumsal hayattaki kadın-erkek algısının, eşitliğinin /eşitsizliğinin temelini oluşturur.

Bir ifade tarzı olarak atasözlerinin arkasında bütün bir toplumun varlığı kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile adı 'ata' sözü olmakla birlikte hem kadın hem de erkek zihniyetinin ortak verimi olarak kabul görmektedir. Dolayısı ile kadın ve erkek algısının ortak iştiraki ile vücut bulan bu kısa kalıp ifadelerde toplumsal cinsiyetin işleyiş şeklini okumak önem arz etmektedir. Toplumsal cinsiyet literatüründe ortaya çıkan en önemli kavramlardan bir tanesi 'rol'dür ve "her toplumun kadın ve erkeği biçimlendiren, yönlendiren, denetleyen, birbirinden ayıran ve en önemlisi de toplumsal rollerini oluşturan sosyo-kültürel değerler dizisi vardır" (Zeybekoğlu, 2010: 3) Kadınlara ve erkeklere atfedilen roller nasıl ve ne şekilde işlenmektedir? Her iki cinse atfedilen roller ve bu rollerin kıymet hükümleri ne doğrultudadır?

Bu bilgiler doğrultusunda atasözlerinde cinsiyetlere atfedilen roller, cinsiyet ile alakalı söylem ve vurgular şu başlıklar altında değerlendirilecektir. Öncelikle aile içi ilişkiler çerçevesinde karı- koca algısı, evlilik algısı ve eş

seçimi ile ilgili kriterler, anne-baba algısı ve rolü, kız ve erkek evlat algısı, akrabalık ilişkileri çerçevesinde kadın ve erkek. Bu değerlendirmelerin yanında bir de erkek ve kadınlarla alakalı imgelere değinilecektir.*

Aile

Bireylerden oluşan toplumun en temel ve küçük organı 'aile'dir. Toplumsal tarihin en eski kurumlarından biri olan aile, işlevleri ve doldurduğu yer açısından hep önemli olagelmiştir. Cinsiyetler arası farkların ve iktidar ilişkilerinin inşa edildiği bir mekân olarak kadın ve erkek cinsinin çocukluktan itibaren sosyal ve toplumsal rolleri kazandığı, eğitildiği, toplumsal ve kültürel bilgi aktarımının en etkili bir şekilde yapıldığı ortam olan aile "sosyal bir sistem" olma özelliği göstermektedir (Sezal, 2002:172). Toplumsal ilişkileri kurucu ve düzenleyici bir kapasitesi olan aile, etkin bir toplum inşa etme stratejisi olarak görülmektedir. Zira dünya tarihinin önemli toplumsal değişim- dönüşüm dönemlerinde öncelikle 'aile'nin değiştiğini ve toplumsal değişim arzulayan siyasal hareketlerin de yeni bir toplum inşa etme aracı olarak öncelikle yeni bir aile modeli geliştirmeye yöneldikleri görülmektedir (Sancar, 2012:195,197). Toplumsal yapının inşasında ve toplumsal ilişkiler bağlamında oldukça etkin ve kilit bir role sahip olmasının yanı sıra "yaşamı düzenleyen temel alanların yönetildiği bir odak olarak aile, cinsler ve kuşaklar arasındaki iktidar ilişkilerini düzenleyen otorite, sevgi- itaat, dayanışma gibi doğrudan sosyal ve siyasal sonuçları olan anlamlar üreten" bir kurum konumundadır (Sancar, 2012: 233).

Yapıcı, kurucu, denetleyici gibi birtakım toplumsal rolleri üstlenen aile ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler bu doğrultuda ayrı bir önem arz eder. Atasözleri bağlamında aile ve aile içi ilişkilerin güçlü bir şekilde işlendiği görülür.

Karı – Koca Algısı ve Rolleri

Aile olmak bir kadın ve erkeğin zorunlu birlikteliğini gerektirmekle birlikte, Türk atasözlerinde aile ve eş algısının büyük ölçüde 'kadın' üzerinden tanımlandığı ve aile kurumunun kadınla temsil edildiği görülür. Yuvayı kurma ve inşa etme eyleminin geleneksel ve toplumsal bilinçte kadına atfedilmesinin izlerini atasözlerinden okumak mümkündür. Kadının yuva yapıcı ve aynı zamanda yıkıcı olması, ev kurucu olması, kadınsız bir evin düşünülemeyeceği gibi hususlarla alakalı somut ve net söylemler vardır. Bu doğrultuda aile kurumuna 'dişil' roller atfedildiği ifade edilebilir. 'Eş' rolü, kadının toplum ve aile içindeki önemli rollerinden biri olarak görülmektedir. Kadının anne olmadan önceki durağı 'eş' statüsüdür. Bununla birlikte atasözleri bağlamında bir erkeğin toplum içindeki varlığının ifadesinde de eşinin oldukça önemli ve belirleyici olduğu ifade edilmelidir. Zira erkeğin toplum içindeki yerinin belirlenmesinde ve sahip olduğu itibarda kadının son derece etkin olduğu görülür. "Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de", "Avradı bed olanın sakalı tez ağarır" gibi atasözleri bu hususu açıkça ifade eder. Dolayısı ile kadın, hem ailenin kuruluşunda ve varlığının devamında hem kocasının toplumsal konumunda kilit bir rol üstlenmiştir. Kadın ailenin kurucusu ve denetleyicisi, kocasının da cemiyet içinde önemli varlık göstergelerinden biridir. Ev ve aile tanımlamaları söz konusu olduğunda atasözlerinin 'kadın' üzerinde sıklıkla ve ısrarla durduğu görülmektedir: "Yuvayı dişi kuş yapar", "Dişi kuş yapar yuvayı, içini, dışını sıvayı sıvayı", "Kadının düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, kadının bozduğu evi Tanrı yapmaz", "Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar", "Kadınsız ev olmaz", "Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin", "Erkeksiz avrat, yularsız at", "Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir", " Kadın kocasını isterse vezir isterse rezil eder", "Yahşi hatun dünya devleti", "Evi ev eden avrat (kadın), yurdu şen eden devlet".

Kendisine yuvayı kurma, devam ettirme ve aile bireylerini birbirine bağlama (Güngör Ergan) kocasına yaraşır bir eş olma ve ait olduğu aileyi iyi temsil etme gibi birtakım roller atfedilen kadının ev içi görevleri bunlarla da sınırlı değildir. Evin ekonomik kalkınmasında kadın kilit noktadır. Ekonomik kalkınmada kocanın 'getiren', kadının ise

* Bu makaledeki atasözleri Ömer Asım Aksoy'un hazırlamış olduğu "Atasözleri Sözlüğü"nden ; Türk Dil Kurumunun hazırlatıp genel ağ ortamın aktardığı "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" veritabanından bununla birlikte sözlü ve elektronik kültür ortamından alınmıştır.

getirileni idare ile yetiren olduğu / olması gerektiği ifade edilmektedir. “Kadın var, arpa ununu aş eder, kadın var buğday ununu taş eder”, “Erkek sel avrat göl” , “Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli” gibi atasözleri erkeğe ev dışında çalışıp, para kazanıp eşinin ve ev halkının geçim görevini yüklerken kadına ise ev içinde tutumlu ve idareli olmak, kocanın getirdiği ile yetinme ve erkeğin parayı bilinçsizce kullanmasını denetleme gibi görevleri yükler.

Atasözleri bağlamında karı ve kocanın birbirleri ile alakalı beklentilerine, birbirlerini karşılıklı olarak tanımlama girişimlerine ve aralarındaki iktidar ilişkilerine bakıldığında farklı söylem ve vurgular göze çarpar. Her şeyden evvel kadın erkeğe emanet edilen, onun himayesine ve koruyuculuğuna muhtaç olan olarak göze çarpar. Kadın ne kadar zengin ve güçlü olursa olsun asıl geçimi kocası tarafından sağlanacaktır. Bu noktada kadına ait olan, babasının evinden getireceği mal “avrat malı kapı mandalı”, karı malı hamam tokmağı” gibi atasözleri ile değersizleştirilerek kocanın evdeki ekonomik gücü sağlama alınır. Kadının asıl ait olduğu ve varlığı ile anlam ifade edeceği yer kocasının yanı olup, baba evindeki varlığı geçici, orada geçireceği günler sayılıdır. Baba evinde ne kadar varlıklı ve iyi durumda olsa da asıl bahtı koca yanında arayacaktır. Bu anlamda kadına muhakkak kendine ait bir yuvaya sahip olması gerektiği ve gerçeği de hatırlatılır: “At ile avratı emanet etme”, “Peyniri deri, kadını erkeği saklar”, “Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir”, “Baba vergisi görümlük koca vergisi doyumluk”, “Baba ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği”, “Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar” “Bir eve bir baca, bir kadına bir koca” gibi atasözleri bu gerçekliklere vurgu yapar.

Karı ve kocanın birbirleri üzerindeki belirleyicilikleri “Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası” , “Kişiyi vezir eden de rezil eden de karısı” gibi atasözleri ile ifade edilmekle birlikte asıl tabi olanın kadın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eş tanımının ve rolünün kadın üzerinden tanımlandığı, kocanın karısına karşı sorumlulukları ve yükümlülüklerini belirten ifadeler olmasına karşın kadınların kocalarına yönelik görevlerinin ve aile içi sorumluluklarının daha sık ve güçlü işlendiği görülmektedir. Zira “Dumansız baca olmaz kahırsız koca olmaz” sözünde belirtildiği üzere evlilikte asıl yükü kaldıracak ve birtakım sıkıntılara göğüs gerecek olan kadındır.

Evlilik Algısı ve Eş Seçimi ile İlgili Kriterler

Toplumsal hayatın en hayati ünitesi olan aile kurumuna giden yol bağlamında ‘ evlilik ve eş seçimi’ Türk atasözlerinin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu olmuştur. Aile kurumunun kurulması için hem kadın hem de erkek evliliğe teşvik edilmekte, “Bekâr gözü kör gözü”, “Bekârın parasını it yer, yakasını bit”, “Bekârlık maskaralıktır”, “Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin” gibi atasözleri ile bekârlık derhal kurtulmak gereken bir durum olarak ifade edilmekte ve evlilik özendirilmektedir. Güçlü bir ailenin inşası için eş seçiminde dikkat etmesi gereken hususlar, eş adayında olması gereken kriterler, evlilik yaşı gibi konular hakkında oldukça yönlendirici atasözleri vardır. Konu ile alakalı söylemlere bakıldığında eş seçimi ile ilgili kriterlerin ‘kadın’ üzerinde toplandığı görülür. Kurum olarak aile kadın üzerinden tanımlanınca, ailenin kuruluşunda ve devamlılığında da belirleyici olan, dolayısı ile dikkatle seçilmesi gereken de kadın olmaktadır. Zira hem neslin devamını sağlama hem de aileyi temsil etme görevi kadına yüklendiği için evlenilecek kadınların seçimi ayrı bir dikkat gerektirmektedir. Kadınların eş seçiminde dikkat etmesi, göz önünde bulundurması gereken hususlara hiç temas edilmemesi ise dikkat çekicidir.

Güçlü bir aile doğru kadının tercihi ile gerçekleşeceği için eş seçimi olgunluk ve ciddiyet gerektiren bir iş olarak görülmektedir. “Ulu gözüyle kız al, ergen gözü ile at al”, “Ergen (bekâr) gözüyle kız alma gece gözüyle bez alma” gibi atasözleri bu durumu vurgular. Sağlam bir ailenin inşası için kadının asil, köklü ve bildik bir aileden gelmesi önemlidir. Bu durum hem evliliği kolaylaştıracak hem de ailenin devamlılığını sağlayacaktır. “Bez alırsan Musul’dan kız alırsan asilden”, “Pekmezi küpten kadını kökten al”, “At alırsan binip al, kız alırsan bilip al” , “Asili alması zor, saklaması kolaydır” “Komşu kızı almak kalaylı kaptan su içmek gibidir” gibi atasözleri bu düşüncenin ifadesidir. Bununla birlikte “ Tarlayı düz al kadını kız al” atasözünde olduğu gibi eş adayında bekâret esas olup dul kadın[2] hiçbir şekilde kabul görmez ve dulluk “altın adı pul oldu, kız adı dul oldu” ifadesinden de anlaşılacağı üzere temiz tanınan kişiliğin lekelenmesi için kullanılır. “Arpayı taşlı yerden kızı kardaşlı yerden” gibi atasözleri erkek kardeşleri olan kadını çok daha makbul görmektedir zira kadın bu şekilde hem korunaklı yetişmiş hem de erkeğe hizmeti öğrenmiş olacaktır.

Ailenin kutsallaştırılması beraberinde evliliğe teşviği getirirken bilhassa kız çocuklarının geç kalmadan bu sürece adım atması beklenir. “At beslenirken kız istenirken”, “Demir tavında, dilber çağında”, “Kız beşikte (kundakta),

çeyiz sandıkta", "On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde", "Erken evlenen döl alır, erken kalkan yol alır", "Erken evlenen yanılmamış" gibi atasözleri bu hususa temas eder.

Evlilik algısı ile ilgili bir başka temel hususiyet tek eşliliktir. Geleneksel Türk düşüncesi ve bu doğrultuda Türk atasözleri tek eşliliği vurgular. Türk kültüründe çok eşliliğe iltifat edilmemiştir. Bu meselenin atasözlerinde de altının çizildiğini görüyoruz. "İki kadın olan evde düzen olmaz", "Bir evde iki horoz olunca sabah güç olur", "Kadının biri alâ, ikisi belâdır" gibi.

Anne- Baba Algısı ve Rolü

Aile olmanın yüklediği karı-koca görevi yanında bir diğer önemli görev annelik- babalık rolleridir. Anne- baba algısı ve rollerinde de Türk atasözlerinin cinsiyet yaklaşımının kadın / anne üzerinde odaklandığı görülür. Baba kimliği ve rolünün daha zayıf kaldığı atasözleri anne kimliği ve rolünü ayrıntılı bir şekilde irdeler. Aile içinde esasen anne ve babanın çocuk üzerinde üstlendiği rollerde de birtakım farklılıklar vardır. Bu konuda Parsons ve Bales babanın disiplini sağlayan, geleceği planlayan, ailenin dışındaki dünya ile etkileşimde bulunan bir birey olarak; annenin ise ailenin bir bütün olmasını sağlayan, kişilerarası ilişkileri düzenleyen bir birey olarak çocuğa model oluşturduğunu belirtmektedirler (Güngörmüs, 1998:247). Rol gereği aile dışına konumlanan baba atasözleri bağlamında ailenin kurucusu ve yürütücüsü olan annenin gerisinde kalmıştır. Genel anlamda Türk kültürüne bakıldığında da 'anne'nin hep babadan önde geldiği görülür. Ana-baba sözcükleri Dede Korkut Kitabı'nda ana-ata şeklinde ifade edilir. Göktürk yazıtları ile Uygur Türklerinde de 'ana' babadan önce söylenir. Harezmşahlar' da ise büyük anaya 'ulu ana' denmektedir (Ögel, 1988:248)

Atasözleri perspektifinden annenin rolüne, işlevine ve konumuna bakıldığında her şeyden evvel 'sevgi ve şefkat' ekseninde değerlendirildiği görülür ve insan üzerinde yaratıcıdan sonraki en büyük hak sahibidir. "Ana hakkı Tanrı hakkı", "Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar", "Ana yürekten yana" ,"Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz", "Anasının teptiği buzağının canı yanmaz", "Ana evlâdından geçmez" gibi söylemler annenin sevgi yönünü öne çıkarır.

Atasözlerinde annenin toplum ve aile içindeki görevlerine de temas edilmiştir. Annenin en önemli vasıflarından biri terbiye etme özelliğidir. "Çocuğa iyi-kötü huy anadan gelir" ifadesinden anlaşılacağı gibi çocukları esas itibari ile anne yetiştirdiği için çocukların ahlak yapılarının ve karakterlerinin şekillenmesinde anne mirası son derece mühim görülmektedir. Bilhassa kızın eğitiminde ve şekillenmesinde anne son derece belirleyicidir. Kız çocuğu pek çok şeyi annesinden görerek, onu model alarak öğrendiği için kız çocuğunun karakterinde anne etkin bir rol oynar. "Ana ile kız helva ile koz", "Ananın bahtı kızına" sözü anne- kızın ayrılmaz birlikteliğini; "Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz" sözü her annenin muhakkak bir kıza sahip olması gerektiğini ifade ederken "Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al", "Anadan gören inci dizer, babadan gören sofra yazar" [3] gibi atasözleri de annenin model oluşuna temas eder. Anne çocuğu üzerinde her türlü terbiye hakkına sahiptir ve bu terbiye gerçekleşirken de türlü yollara başvurabilir. Annenin çocuğu için herhangi bir art niyet beslemesi söz konusu değildir. Anne her ne yaparsa çocuğunun iyiliği için yapar ve evlat bundan incinmez. "Anasının teptiği buzağının canı yanmaz", "Ananın bastığı yavru incinmez".

Baba, erkek çocuklarının başta cinsel kimlik kazanmasında ve cinsiyet rolünün gelişmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bunun yanında aile içindeki varlığı, tavrı, fonksiyonu ve çocuğu ile kuracağı güvenli bir ilişki ile çocuğun gözünde önemli bir rol model konumundadır. Psikologlar, bilhassa etkin bir baba varlığının ve modelinin bilhassa erkek çocukta, kendine güven, başarı ve liderlik gibi birtakım özellikleri sağladığını belirtmektedirler (Erdoğan, 2004:148). Bu doğrultuda Türk atasözlerinin baba algısına bakıldığında her şeyden evvel önemli bir mirasçı ve oğul üzerinde oldukça belirleyici olduğu görülür: "Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır", "Babanın sanatı oğla mirastır", "Atanın sanatı oğla mirastır", "Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz". Bununla birlikte çocukların ise babaya karşı vefasızlıkları söz konusudur: "Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş", "Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş", "Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez".

Kız - Erkek Evlat Algısı ve Rolleri

Geleneksel toplumlarda ve özelde Türk kültür yapısında aile olmanın en temel amaçlarından ve göstergelerinden biri çocuk sahibi olmaktır. Çocuk anne ve baba rollerinin konumlandırılmasında da temel bir belirleyicidir. "Çocuğa verilen değer toplumun sosyal-yapısal, kültürel özelliklerini yansıtır ve bu bağlam içinde önem kazanır" (Kağıtçıbaşı, 1981). Çocuğun aile içerisindeki varlığı ve ona atfedilen değer toplumdan topluma ve aynı toplum içinde sosyo-ekonomik ve kültürel yapının değişmesi ile birlikte değişebilmektedir[4]. Kırsal yapılarda çocuğa ekonomik bir değer atfedilir ve bağımlılık bununla ifade edilirken kent/şehir ortamında daha duygusal bağlılıklardan söz edilebilir. Atasözleri bağlamında çocuk algısına bakıldığında geleneksel toplum yapısının ve bu yapının beslediği düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Çocuk muhakkak sahip olunması gereken ve hayata zenginlik katan bir değer olup yokluğu yerilmektedir.[5] "Çocuksuz kadın meyvesiz ağaç gibidir", "Oğlanı kızı olmayan avrattan, eski hasır yeğdir", "Çocuk evin meyvesidir" "Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar", "Evlâdı olmayanda merhamet olmaz" şeklindeki atasözleri çocuk sahibi olmanın önemini açıkça gösterir. Bununla birlikte çocuk sahibi olmak pek çok mesuliyeti ve masrafı beraberinde getirdiği için bazı atasözleri çocuk yetiştirmenin zorlukları üzerinde durur: "Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni", "Oğlan yetir, kız yetir; ağır yükü sen götür".

Genel anlamda çocuk algısının yanında cinsiyet algısına ve tercihine bakıldığında, kız ve erkek çocuk arasında net ayırımlar görülür. Erkek çocuk sahip olma arzusunun göreli bir üstünlüğünden söz etmek mümkün olmakla birlikte kız çocuk sahibi olmak da talep edilen bir durumdur. "Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz", "Kızı kim istemez, kımız kim içmez" gibi atasözleri bu algıya temas etmekle birlikte kız çocuğa sahip olmak beraberinde pek çok zorluğa ve sıkıntıya da göğüs germeyi gerektiren bir durumdur. Kız çocuklarının her anlamda korunacak ve kollanacak olması, yetiştirilmesi, ahlakı, namusu, evliliği, doğru eş adayının tercihi gibi konular büyük ölçüde ebeveynlerin mesuliyeti altında olduğu için kız çocuk sahibi olmak zahmetli görülmektedir: "Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün", "Kız doğuran tez kocar", "Kızın var, sızın var", "bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz". Kızlar erkeklere göre hem beden hem ruh olarak daha zayıf kabul edildiği için korunmaya ve saklanmaya muhtaç olarak görülmüşlerdir. Bu anlamda kız çocuklarının eğitim ve denetimi önemsenir. Karar verme ve iradelerini doğru şekilde kullanma noktasında problemleri olduğu düşünülen kızlar muhakkak surette ailenin gözetimi ve himayesi altında bulunmalıdırlar: "Kızını dövmeyen dizini döver", "Kızı kendi gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya", "Oğlun pazar aşı tatmasın, kızın komşu evinde yatmasın".

Kız çocuğunun atasözlerinde en önemli ele alınış şekillerinden birisi de evlilik dolayısıyladır. Kadının toplum içindeki itibarlı statüsü eş ve annelik olduğu için kız çocuklarının algılanışı bu yöndedir. Her anlamda evliliğe programlanan kız çocukları evde misafir kabul edilir. "Kız evde olsa da elden sayılır", "Kız beşikte çeyiz sandıkta", "On beşinde kız ya erde gerek ya yerde".

Ataerkil düzenin egemen olduğu toplumlar başta olmak üzere Türk kültür coğrafyasında erkek çocuğun her zaman aranan ve istenen olduğunu söylemek mümkündür. [6] Erkek çocuğun tercih nedenlerine bakıldığında en başta ekonomik güvence olduğu söylenebilir: "Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlan büyüt ekmek getirsin", "Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi", "Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince (düşmeyince)". Erkek çocuk yetişkin olduğunda ailesinin bakımını ve geçimini üstlenecek; sıkıntılı durumlarda onların yardımcısı olacaktır. Bununla birlikte soyu devam ettirecek olması da erkek çocuklara ayrı bir imtiyaz vermektedir. Bu sebeple erkek çocuk "gelin eşikte, oğlan beşikte" sözünde belirtildiği gibi evlilik gerçekleşir gerçekleşmez beklenen ve aranandır ve yine aynı sebeple "erkek çocuk doğurmak" kadın için övünülecek, her kadına nasip olmayacak özel bir durumdur: "Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün", "Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur", "Balın âlâsı (tazesi) oğlun tazesinden", "Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen".

Akrabalık İlişkileri Çerçevesinde Kadın ve Erkek

Aile kurumunun ve aile içi ilişkilerin son derece önemli olduğu Türk toplum yapısında akrabalık ağı da oldukça geniş ve kuvvetlidir. Türkçede "hala, teyze, amca, dayı, yenge, elti, görümce, baldız, enişte, bacanak, kayın, kayınbirader, kaynana, kayınbaba, gelin, güveyi" gibi akrabalık terimleri ile ilgili oldukça zengin söz varlığı güçlü bir aile varlığının ve algısının yansımasıdır. Atasözleri bağlamında akrabalık ilişkileri söz konusu olduğunda 'kaynana-gelin', 'elti', 'görümce' ilişkilerinin öne çıktığı görülür. Türkçede erkeklerin ilişkileri ile de alakalı

akrabalık terimleri olmasına rağmen bunlar üzerine hiç atasözü bulunmaması dikkat çekicidir. Güçlü bir kaynana-gelin algısının varlığına karşın kaynana- damat veya kayınbaba-damat, bacanak ilişkisine dair ifadelere rastlanmaz. Bu durum aile kurumunun kadınlar üzerinden temsil edildiği ve ailenin kadınlara ait bir mekan olduğu gerçeğini bir kez daha vurgular.

Türk kültüründeki ataerkil düzen ve geniş aile yapısı dolayısı ile kayınvalide ve gelin arasında zorunlu ve kaçınılmaz bir yakınlık söz konusu olmuştur. Doğurdukları oğulla aile içerisinde güç ve itibar kazanan annenin erkek çocuğuna özel bir düşkünlüğünden bahsetmek mümkündür. Annenin oğula bu ilgisi ve onun üzerinde baskın olma isteği evlilikten sonra da devam ettiğinde gelinle arasında gerilimli ilişkiler çıkmaktadır. Bu anlamda kayınvalide ve gelin arasında yaşa ve konuma bağlı bir hiyerarşiden bahsedilebilir. Kayınvalide yaşı ve konumu gereği idare eden ve hükmeden, gelin ise itaat eden konumundadır. Kayınvalide ve geline atfedilen bu rollerde herhangi bir sapma olduğunda gerilim ve çekişmeler kaçınılmaz olacaktır. Atasözleri kayınvalide ve gelin arasındaki bu örtük mücadeleye geniş yer verir: "Kaynana öcü, oğlu cici", "Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar", "Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan", "Ana yılan , sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek", "Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası", "Gelinin dini yok, kaynananın imanı".

Gelin ve kayınvalide ile olan problemli ilişki kadın akrabalardan elti ve görümce ile de görülür. Kayınvalidede olduğu gibi gerek elti gerekse görümcenin eş dolayısı ile akraba olduğu düşünülünce kadının eş tarafından akrabaları ile aralarında bir iktidar mücadelesi olduğu ifade edilebilir: " Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar","Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz", "Kuma gemisi yürümüş elti gemisi yürümemiş", "Görümce, yüzünü görmeyim ölünce". Bununla birlikte anne tarafından akraba olan teyze ana yarısı kabul edilir.

Kadın ve Erkeklerle İlgili Kalıp Yargılar

Türk atasözleri incelendiğinde bilhassa kadın cinsine yönelik olumsuz ve dışlayıcı söylemlerin varlığı dikkat çekmektedir.[*] Olumsuz yargıların üzerinde temellendiği nokta ise ilk olarak kadınların akıl hususunda erkeklerden daha geri oldukları ve gereksiz, boş, çok konuştukları üzerinedir. Akıl noktasından eksik görülen kadınların bu doğrultuda konuştukları da kıymetsiz ve önemsiz kabul edilmiştir. Kadınların çok konuşması sır saklayamamalarına da sebeptir: "Kadının bir aklı, erkeğin dokuz aklı vardır", "Kadın kısmının saçı uzun olur aklı kısa", "Ateş almağa gelen kadının otuz ağız sözü var", "Kadını sırdaş eden esrara tellal aramaz". Kadınların çok konuşması aile dirliği için tehlikelidir. Aile birliğinin bekası kadının suskunluğuna bağlanır:" Gündüz yağar gece açar yıl bozgunluğu, kadın söyler erkek susar ev bozgunluğu". Kadınların bir başka aşağılanma sebebi ise şeytanla olan yakınlıkları ve onun işbirlikçisi olarak görülmeleridir. "Kadın şerri şeytanın şerrine eşittir","Kadının sofusu şeytanın maskarası", "Kadın erkeğin şeytanıdır". Erkeğin şeytanı olarak görülen kadın baştan çıkartıcı özelliği ile dikkat edilmesi gerekendir. Kadın aldatan erkek ise aldanandır. Burada asıl suç ve güç sahibi kadın görülür: "Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez", "Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz". Kadın aynı zamanda hiçbir şekilde güven telkin etmeyendir. "Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz", "Avrattan vefa, zehirden şifa", "Kadının fendi erkeği yendi". Ahlaki açıdan olumsuz birtakım tutum ve davranışların değerlendirilmesinde de cinsiyet ayırımcılığı görülür. Zira toplum nezdinde hoş karşılanmayan tutum ya da davranış kadın için 'yüz karası' olurken, aynı durum erkek için 'elinin kınası' olarak görülmektedir: " Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası".
Erkekler açısından, atasözlerinde herhangi bir olumsuz, aşağılayıcı söyleme rastlanmaz. Tam tersine kadınların yerildikleri noktadan onlar yüceltilir. Kadınlar akıl yönünden eksik görülürken erkeklerin tartışılmaz üstünlüğü söz

[*] Türk Dil Kurumu, kadınlar hakkında olumsuz, aşağılayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici ifadeleri içeren atasözleri ve deyimleri kaldırma kararı aldı. Burada incelemeye alınan atasözlerinin önemli bir kısmı artık Türk Dil Kurumunun sözlüğünde yer almamaktadır. TDK'nın bu gayreti kadınların toplum içindeki algılanışı adına şüphesiz güzel ve önemli bir adımdır zira söz konusu ifadeler daha sonraki nesillere intikal ettirilmeyecektir. Ancak atasözleri toplumsal bellek/ hafıza olarak kabul edildiği için bu çalışmanın ne kadar başarılı olduğunu zaman gösterecektir. Nitekim atasözlerinin gerçek arşivi zihinlerdir. Burada verilen örnekler birkaç yıl evvel gerçekleşen tasfiyeden evvel sözlükte yer alan ifadelerdir.

konusudur. ‘Erkeklik’, içinde mertliği, yiğitliği, insanlığı barındıran bir kavramdır: “Erkeklik sende kalsın!”, “Erkeklik öldü mü?” gibi.

SONUÇ

Atasözlerinin içinde yaşanılan kültür ortamından beslendiği açık bir gerçekliktir. Bu anlamda toplumun cinsiyetlere biçtiği roller toplumsal bellek olan atasözlerine de yansımıştır. Her iki cinsin farklı toplumsal rollerle görüldüğü ve işlendiği atasözlerinde öne çıkan, üzerinde durulan cinsiyetin kadın olduğunu söylemek mümkündür. Bütüncül bir bakış açısı ile bakıldığında Türk atasözlerinin cinsiyet algısının aile ekseninde ‘kadın’ üzerinde temellendiği görülür. Aile odaklı toplumsal yaşamda gerek aile içi gerekse akrabalar arası ilişkilerin kadınların egemen olduğu alanlar olduğu görülmektedir. Kadınların kendilerini görünür kılabildikleri ve etkin olabildikleri temel bir kurum olan aile aynı zamanda cinsiyet farklarının inşa edildiği bir alandır. Aile içerisinde karı- koca, anne- baba, kız ve erkek evlat rollerinde görülen kadın ve erkek cinsi arasındaki cinsiyet farkları aile düzleminde izah edilebilmektedir.

Türk atasözlerinde kadının en önemli cinsiyet rolünün ‘eş’ ve ‘ anne’lik olduğu söylenebilir. Aile kadın üzerinden temsil edildiği için ‘koca’dan ziyade ‘kadın’ rolü, ‘baba’dan ziyade ‘anne’ rolü üzerinde baskın bir şekilde durulmuştur. Eş ve anne olmaya aday kız çocukları da atasözlerinde kendisine geniş yer bulmuştur. Bu anlamda kız çocuklarının ele alınışı ve kız çocuklarına bakış şekli de evlilik dolayısıyladır. Aile kurumunun önemsendiği ve kutsallaştırıldığı bir toplumsal düzende evlilik algısı ve süreci detaylı bir şekilde işlenmiş evdeki kız çocukları müstakbel eş ve anne adayı olarak görülmüştür. Ailenin varlığı ve bekası kadın tarafından sağlanacağı için güçlü bir ailenin inşası adına eş (kadın) seçimi önemsenmiş, evlilik teşvik edilmiştir. Kız çocukları küçük yaşlardan itibaren evlilik algısı ile şekillenmektedir. Buna karşılık erkek çocuklarının evlilik mevzu ile ilgili doğrudan ifadeler olmamakla birlikte bekârlık yerilen bir durum olmuştur.

Aile içinde kız ve erkek çocuk algısına bakıldığında erkek çocuğa atfedilen bir üstünlükten bahsetmek mümkündür. Erkek çocuğunun ekonomik bir güvence oluşu ve dahası soyu devam ettirecek olması ona ve onu doğuran anneye bir imtiyaz vermiş; buna karşılık kız çocuğunun namus vb. kaygılarla aşırı koruma ve endişe ile yetişmesi, üstüne üstlük küçük yaşta evlenip ‘el’e gidecek olması erkek çocuk karşısında daha az tercih edilmesinin nedeni olmuştur.

Akrabalık ilişkileri noktasında kadınlar arası ilişki ağının güçlü olduğu görülür. Türkçede erkekler arası akrabalık ilişkilerini de ele alan zengin söz varlığına karşın atasözü bulunmayışı ailenin kadınların egemen olduğu ve kadınların denetimine bırakılmış bir alan olduğu gerçeğini bir kez daha vurgular. Kadınların ilişki ağı büyük ölçüde gelin kaynana, elti, görümce etrafında şekillenmektedir. Söz konusu akrabalar da kadının eş dolayısı ile akrabalarıdır.

Atasözlerinde kadın ve erkekler hakkındaki kalıp yargılara bakıldığında bilhassa kadın cinsi ile ilgili olumsuz ifadeler dikkat çeker. Türk Dil Kurumu tarafından söz konusu aşağılayıcı atasözleri ve deyimler sözlükten büyük ölçüde tasfiye edilmiş olmakla birlikte çalışmanın başarısını zaman gösterecektir. Atasözlerinde genel anlamda kadın karakteri hakkındaki olumsuz bakış açısına karşılık erkekler hakkında olumsuz imalar yer almadığı gibi kadınların yerildiği noktalarda erkekliği yücelten söylemlere rastlanmaktadır.

Türk atasözlerinin cinsiyet algısı aile mekânında kadın üzerinde odaklanmaktadır ve kadınların hareket sahası aile sınırlarındadır. Buna karşılık erkek cinsi koca, baba, erkek evlat olarak ailenin bir ferdi olmasına rağmen kadınların gerisinde kalmaktadır. Bu doğrultuda aileye dişil bir rol atfedildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım (1988). Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
Acar, M. ve Ö. Demir (2005). Sosyal Bilimler Sözlüğü. Ankara:Adres Yayınları.
Arslan, M. ve M.Köktürk (1999). “Halkbiliminde Teori ve Yöntem Arayışları”, Milli Folklor, 41:14-28.
Bascom, R. William (1954). “Four Functions of Folklore”, Journal of American Folklore, 67: 333-349.
Çiftçi, O. (1991). “Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü”, Aile ve Toplum Dergisi.
Çobanoğlu, Özkul (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. Ankara: AKM Yayınları.
Elçin, Şükrü (1998). “Atalar Sözü”, Türk Dünyası El Kitabı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 453-466.
Ergin, Muharrem (1999). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erdoğan, Ayten (2004). "Çocuğun Psikososyal Gelişiminde Babanın Rolü", Yeni Symposium, 42 (4): 147-153
Günay, Umay (2000). "İslami Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", Milli Folklor, 46: 4-9.
Güngör Ergan, Nevin, "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı", http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php.
Günindi Ersöz, Aysel (2010). " Türk Atasözü ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rolleri", Gazi Türkiyat, 6:167-181.
Kafesoğlu, İbrahim (2004). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.
Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1981). Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık. İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
Kalafat, Yaşar (2011)."Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü", lokmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/.../123
Kaplan, Mehmet (2001). "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Kaplan, Mehmet (2001). Kültür ve Dil. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Malinowski, Bronislaw (1992). Bilimsel Kültür Teorisi. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
Ögel, Bahaettin (1988). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
Öztürk, Ali (1986). Türk Anonim Edebiyatı. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
Sezal, İ. (2002). Toplum ve Aile Sosyolojiye Giriş. Ankara: Martı Yayınları.
Sancar, Serpil (2012). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti- Erkekler Devlet Kurar Kadınlar Aile Kurar. İstanbul: İletişim Yayınları.
Sancar, Serpil (2011). Erkeklik: İmkânsız İktidar. İstanbul: Metis Yayınları.
Sevinç, Necdet (2007).Türklerde Kadın ve Aile. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
Zeybekoğlu, Özge (2010). "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Türk Toplumunun Erkeklik Algısı", Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 3 (1) : 1-14
http://tdkterim.gov.tr/atasoz/

NOTLAR

[1] Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımı genellikle kabul görse de bu ayırıma karşı çıkanlar da vardır. Judith Butler biyolojik cinsiyet gibi toplumsal cinsiyetin de verili olduğunu düşünür. Bkz. Butler, Judith (2010). **Cinsiyet Belası,** İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 53-56.

[2]Yaşar Kalafat Türk kültür coğrafyasında genel anlamda 'dul kadın' ile alakalı olumsuz bir algılayış olduğundan bahseder: " Dul kadın'a gelince adeta bilhassa kırsal kesimde lanetlenmiş kabul edilir, öyle kabul görürdü. Sözlü kültürün özlü sözlerinde, tekerlemelerinde alkış ve kargışlarında bu teşhisi rahatlıkla örnekleyebilirsiniz. Bu tanımlama Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında "Dul Avrat" olarak bilinir. Ondaki kutsuzluğun, uğursuzluğun temas halindeki yakın uzak çevresine zarar vereceği inancı olduğunu gösteren çok sayıda inanma örneği vardır. Örnekler arasında kız istemeğe bu tür hanımlar götürülmezler. Bunların "Gelin Yengesi" olması istenilmez. "Gelin Kınası"nı bunların karıştırması uygun bulunmaz. Bu örnekleri hayatın diğer kesimlerinden de vermek mümkündür Bu inancın derinliklerinde adeta o kimse eşini yitirmekle cezayı hak edecek bir konuda düşmüş ve cezalandırılmıştır. Onun üzerindeki cezalı yaftası onu musibetli durumuna sokmuştur ve onun bu hali adeta bulaşıcıdır. Ona o cezayı veren ondan sakınılmasını da istemiş olmaktadır. Kutlu kişinin kutunun hayrına inanıldığı gibi kutsuz kişinin de bu hali ile şerrine inanılır. Dul kadın, gelin görmesine, nişanlarda yüzük akmaya, kıs istenmesine gönderilmez götürülmez. Dul hanımlara"Baş Yiyen" denir ve ölmüş eşinden adeta sorumlu tutulur." Bkz. Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü",lokmanhekim.mersin.edu.tr/index.php/lokmanHekim/article/…/123

[3] Dede Korkut Hikayelerinin mukaddime kısmında bu hususla alakalı olarak 'Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofra çekmez' şeklindeki ifade kızın üzerinde annenin, oğlanın üzerinde babanın etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ergin, Muharrem (1999). **Dede Korkut Kitabı**. İstanbul:Boğaziçi Yayınları, s. 16.

[4] Türkiye'de çocuğun değeri üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Çiğdem Kağıtçıbaşı, Türkiye'de son 30 yılda ekonomik büyüme, kırdan kente göç ve şehirlileşme ile birlikte çocuğa bakışın ve çocuk algısının değiştiğini; bu bağlamda bilhassa kırsal kesimde çocuğu ekonomik güvence olarak gören değerin yerini, psikolojik değerin aldığını belirtir. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2010). **Benlik Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji.** İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

[5] Bu doğrultuda Türk kültür tarihinin seçkin sözlü verimlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nda çocuk ve değeri ile alakalı kıymetli bilgiler vardır. Anlatılarda çocuk mutlak arzulanan bir şey olup, çocuksuzluk Tanrının laneti kabul edilmekte ve derhal giderilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Boğaç Han hikâyesinde, Bayındır Han, verdiği ziyarette oğlu olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa oğlu-kızı olmayanları da Tanrının lanetine uğradıkları gerekçesi ile kara otağa kondurur. Yine anlatılarda kısırlık yerilen ve aşağılanan bir durumdur.

[6] Dede Korkut Kitabı'nda çok güçlü bir oğul algısı ve vurgusu vardır. Anlatının mukaddime kısmında "…Oğul babadan görmeyince sofra çekmez. Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur." Ergin, **a.g.e.,** s.16

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

60-72 AYLIK ÇOCUKLARIN AKRANLARINA KARŞI GÖSTERDİKLERİ DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL TEPKİLERİNİN DUYGULARI ANLAMA BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ[1]

Yasemin KUYUCU
Uzman, Milli Eğitim Bakanlığı, yasemin.kuyucu@hotmail.com

Kezban TEPELİ
Yard.Doç.Dr, Selçuk Üniversitesi, ktepeli@selcuk.edu.tr

ÖZET: Bu çalışma, çocukların akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerinin duyguları anlama becerilerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 359 çocuk (60-72 ay) ile yürütülmüştür. Çocukların duyguları anlama beceri düzeylerini belirleyebilmek için "Denham Duygu Anlama Testi (DDAT)",akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkileri değerlendirebilmek için ise "Akran Tepki Testi (ATT)" kullanılmıştır. Araştırmada toplanan veriler SPSS 15.0 paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir ve verilerin analizinde Kay-Kare (X^2) testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, çocukların duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerin farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akran ilişkileri, saldırganlık, prososyal davranış, tepki, duyguları anlama

STUDYING EMOTIONAL AND BEHAVIORAL RESPONSES OF 60-72 MONTHS OLD CHILDREN AGAINST THEIR PEERS IN TERMS OF THEIR EMOTION UNDERSTANDING SKILLS

ABSTRACT: The research was conducted in order to determine if children's emotional and behavioral reactions against their peers differentiate or not depending on their emotion understanding skills. The research was conducted with 359 children (60-72 months old) attending pre-school education institution. "Denham's Affect Knowledge Test" was used to determine the children's level of emotion understanding skills while "Challenging Situation Task" was used in order to assess their emotional and behavioral reactions against their peers. The data collected in the study were assessed by using spss 15.0 package program and chi-square (X^2) test was used for analysis of the data. At the end of the research, children's emotional and behavioral responses against their peers were found to differentiate according to their emotion understanding skills.

Key Words: Peer Relationship, aggressiveness, pro-social behavior, response, emotion understanding

GİRİŞ

Çocuk, dünyaya geldiği andan itibaren çevresiyle girdiği etkileşim sonucunda bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal yönlerden hızlı bir gelişim içine girer (Zembat ve Unutkan, 2001). 0-6 yaş kişiliğin temellerinin atıldığı ve çocuğun yakın çevresinden en çok etkilendiği, her türlü öğrenmeye açık olduğu bir dönem olup, insan hayatındaki en kritik dönemlerden biridir (Elibol Gültekin, 2008).

Bu dönemde çocuğun başarının artırılması; zihinsel becerilerin yanı sıra sosyo-duygusal becerilerin birleştirilerek erken dönemlerden itibaren çocuğa kazandırılması ile mümkündür (Izard vd., 2001). Duygusal ve sosyal gelişim birbirinden ayırt edilmeyecek kadar birbirine bağımlıdır (Başal, 2004). Çocukların, yetişkinlerle ve akranlarıyla olumlu sosyal ilişkiler kurmaları, diğer insanların duygularını anlayabilmeleri, kendi duygu ve davranışlarını kontrol edebilmeleri ve duygularını düzenleyip ortamın koşullarına göre ifade etmeleri, okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişimin en önemli unsurları arasında yer alır (Denham, 1998; Denham ve Couchoud, 1987; Izard vd., 2001). Bu sosyal ve duygusal becerilerin, çocuğun ailesine ve sosyal çevresine olan uyumunu kolaylaştırdığı, okul başarısına katkıda bulunduğu ve ileride ki sosyal yetkinliğini yordadığı belirtilmektedir (Downs ve Strand, 2008; Denham, 1998; Denham ve Couchoud, 1987; Trentacosta vd., 2006; Izard vd., 2001).

[1] Bu çalışma Yasemin Kuyucucu'nun yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Duyguları anlama becerisi, bir olayın bireyde hangi duygunun yaşanmasına sebep olacağının bilinmesi becerisidir. Duyguları anlama becerisinin gelişiminde yaşantıların önemi büyüktür. Çünkü birey geçirdiği deneyimlerle olayların bireyde hangi duyguyu yaratacağını öğrenir (Sroufe, 1997). Duyguları anlamada önemli olan, duyguların doğuracağı sonuçları yani sahip oldukları etkileri bilmektir (Davis, 2004).

Çocuklar 3 yaşını doldurduktan sonra duyguları tanıyıp onları kontrol edebilir hale gelmeye başlarlar (Bak, 2011). Nitekim yapılan birçok araştırma çocukların küçük yaşlardan itibaren basit duyguları (mutluluk, kızgınlık, korkma) anlayabildikleri ve ilerleyen yaşla daha karmaşık duyguları da anlayıp yorumlayabildiklerini ortaya çıkarmıştır (Arslan, 2012; Denham vd., 2010a; Denham vd., 2012).

Çocuğun sosyal ilişki içerisinde bulunduğu arkadaşlarının duygularını anlayabilmesi ilişkinin devamı açısından çok önemlidir. Çünkü arkadaş ilişkilerinde karşıdaki bireyin hissettiği duyguyu anlamamak ya da yanlış anlamak karşıdaki kişiye verilecek tepkiyi belirleyeceğinden ilişkinin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi açısından önemlidir. Örneğin çocuk üzgün olan bir arkadaşının yaşadığı duyguyu yanlış anlayıp onun konuşmamasına kızgınlıkla tepki verirse bu aralarındaki ilişkiyi olumsuz etkiler (Dunn ve Hughes, 1998). Unutulmamalıdır ki; çocukların duygusal yeterlilikleri arttıkça iletişim ve empati becerileri de geliştiğinden anne-babası, akranları ve çevresindeki diğer bireylerle olan etkileşimi sosyal becerilerinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır (Crick ve Dodge, 1994; Barth ve Archibald, 2003; Bak, 2011; Arslan, 2012; San Bayhan ve Artan, 2007; Gander ve Gardiner, 2010).

Kısacası başkalarının duygularını anlamak; çocukların sosyal becerilerini, okul yıllarında ve hayatı boyunca başkaları ile olumlu sosyal ilişkiler kurmak ve sürdürmek için gerekli yeteneklerini etkiler (Garner ve Waajid, 2012; Izard vd. 2001). Araştırmacılar, duyguları daha iyi anlayan ve tanıyan çocukların daha yüksek düzeyde olumlu sosyal davranışlar gösterdiklerini ve akranları arasında daha popüler olduklarını ortaya koymuşlardır (Downs ve Strand, 2008; Eisenberg vd., 1990; Zahn-Waxler ve Radke-Yarrow, 1990; Garner ve Waajid, 2012).

Sosyal yaşamın gereklerinden biri duyguların doğru şekilde ve dozda ifade edilmesidir. Çocuklar büyüdükçe duygularını uygun yerde, uygun zamanda ve uygun şekilde ifade etmeyi öğrenirler (San Bayhan ve Artan, 2007; Baumgartner ve Strayer, 2008). Akranların provoke eden davranışlarına karşı çocukların göstereceği duygusal ve davranışsal tepkiler çocuktan çocuğa farklılık göstermektedir. Örneğin, arkadaşı kendisine vurduğunda bazı çocuk oturup ağlar ve bir yetişkinin yardıma gelmesini bekler, bazısı aynı şekilde vurarak arkadaşına karşılık verir, bazısı da arkadaşına yaptığı bu davranışın yanlış olduğunu uygun bir dille anlatmaya çalışır. Arkadaşının bu saldırgan davranışı karşısında kimi çocuk üzülür, kimi korkar veya kızar, kimi de nötrdür yani hiç bir şey hissetmez. Çocukların, akranlarının proveke eden davranışları karşısında verecekleri duygusal ve davranışsal tepkilerin belirleyicilerinin neler olduğu bilinirse, bu değişkenler bakımından çocuk desteklenerek akranların proveke eden davranışları karşısında toplum tarafından kabul gören prososyal tepkiler vermesi erken yaşlarda sağlanabilir. Çocuğun sosyal-duygusal gelişiminde önemli bir değişken olan duyguları anlama becerisinin akranlara karşı gösterilen davranışsal ve duygusal tepkilerde belirleyici olup olmadığı merak edilmiş ve bu çalışmada araştırılmak istenmiştir. Bu nedenle çalışmada "Çocukların (60-72 ay) akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepki tercihleri duyguları anlama becerilerine göre farklılaşmaktamıdır?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki denenceler test edilmiştir:

- 60-72 Aylık çocukların duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı göstermeyi tercih ettikleri duygusal tepkiler anlamı düzeyde farklılaşır.
- 60-72 Aylık çocukların duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkiler anlamlı düzeyde farklılaşır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma nedensel karşılaştırma modelinde uygulanmış bir çalışmadır. Nedensel karşılaştırma (casual-comparative) insan grupları arasındaki farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını koşullar ve katılımcılar üzerinde herhangi bir müdahele olmaksızın belirlemeyi amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk vd., 2008). Bu model çerçevesinde okul öncesi çağdaki 60-72 aylık çocukların akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerinin duyguları anlama becerileri açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu
Bu araştırmanın çalışma grubunu; 2011-2012 öğretim yılında Konya iline bağlı Selçuklu, Meram ve Karatay merkez ilçelerindeki okul öncesi eğitim kurumlarından tesadüfi küme örnekleme yoluyla seçilen bağımsız anaokulları ve ilköğretime bağlı anasınıflarında eğitim gören 359 çocuk (60-72 ay) oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki çocukların 180'i kız (%50,1) ve 179'u erkektir (%49,9). Ayrıca çalışma grubundaki çocukların 123'ünün yaşları 60-66 ay (%34,3), 236'sının ise 67-72 ay (%65,7) arasında değişmektedir.

Veri Toplama Araçları
Araştırma verilerinin toplanması amacıyla "Denham Duygu Anlama Testi" ve "Akran Tepki Testi" kullanılmıştır.

Denham Duygu Anlama Testi (Denham's Affect Knowledge Test): Denham Duygu Anlama Testi (Denham's Affect Knowledge Test) 1986 yılında Susanne A. Denham tarafından geliştirilen 3-6 yaş çocukların duyguları anlama becerilerini ölçmek amacıyla kuklalarla uygulanan bir testtir. Test'in Türkçeye uyarlaması ve geçerlik güvenirlik çalışması Tepeli, Yılmaz ve Kuyucu (2012) tarafından yapılmıştır. Test'e öncelikle çocuğa duygular sorularak başlanır. "Mutlu, kızgın, üzgün, korkmuş" duygularını simgeleyen yüz ifadeleri gösterilerek bu yüzün ne hissettiği çocuğa sorulur. Ardından 20 farklı diyalog ile "mutlu, kızgın, üzgün, korkmuş" duyguları anne ve kız-erkek kardeş (çocuğun cinsiyetine göre tercih edilen) kuklaları ile canlandırılır. Çocuktan her bir diyaloğa konu olan duyguyu kuklanın yüzüne tutması istenir. Uygulama sırasında çocuktan hem doğru yüz ifadesini göstermesi hem de duygunun adını söylemesi istenir. Çocuk doğru olan duygunun adını ve yüz ifadesini söylerse 2 puan, duygunun adı ya da yüz ifadelerinden herhangi birini doğru olarak cevaplandırırsa 1 puan, aksi takdirde 0 puan alır (Denham vd., 2010b). Test'in cronbach alfa değeri .82 ve testin aralıklı tekrarı korelasyon katsayısı ise .96'dır. Yirmi sorunun tek faktör altında toplandığı testte, bu tek faktörün ölçeğe ilişkin varyansı açıklama oranı % 31.15 dir (Kuyucu, 2012).

Akran Tepki Testi (Challenging Situation Task): Denham, Bouril ve Belouad (1994) tarafından geliştirilen Akran Tepki Testi–ATT (Challenging Situation Task-CST), akranların provoke eden davranışları karşısında çocukların nasıl hissettiklerinin ve bu durumlar karşısında nasıl tepki gösterdiklerinin değerlendirildiği resimli tercih testidir (Denham vd., 1994). Test'in Türkçeye uyarlaması ve geçerlik güvenirlik çalışması Tepeli ve Kuyucu (2012) tarafından yapılmıştır. Testte çocuklara yöneltilecek proveke eden akran davranışlarına yönelik üç farklı senaryo vardır. Bu 3 olay şöyledir; 1. Olay: Akranının legolarla yaptığı kuleyi yıkması; 2. Olay: Akranı tarafından tokat atılması; 3. Olay: Akranının oyuncağı izinsiz elinden alınmasıdır. Senaryolar 7,6 x10,2 cm olarak hazırlanmış resimli kartlarla ve sözel kısa açıklamalarla çocuklara sunulur. Arkasından çocukların bu durum karşısında nasıl hissedeceği sorulur ve resimli kart olarak gösterilen "mutlu, üzgün, kızgın ve nötr (hiçbir şey hissetmeme)" duygu ifadelerinden birini seçmesi istenir. Çocuklara verilen senaryodaki akranın provoke edici davranışı karşısında ne yapacağı sorulur ve 3 olay için ayrı ayrı resimlenmiş "Prososyal, saldırgan, manipülatif ve kaçınmacı" davranış tepkilerini gösteren resimlerden birini seçmesi istenir. Örneğin; birinci olayda geçen "akranının legolarla yaptığı kuleyi yıkması" senaryosu için prososyal davranış: arkadaşına bu davranışının hatalı olduğunu söylemesi ve yıkılan kuleyi yeniden yapması; saldırgan davranış: arkadaşına vurarak, bağırarak karşılık vermesi; manipülatif davranış: kulesi yıkıldığı için ağlaması; kaçınmacı davranış: başka bir arkadaşını bulup onunla oynamaya gitmesidir.

Akran Tepki Testi (Challenging Situation Task), Türkçe'ye uyarlanırken testin Türk çocukları için geçerli bir test olup olmadığını test etmek amacıyla Akran Tepki Testi'nde yer alan 1., 2., ve 3. Olaya ilişkin duygusal ve davranışsal tepki tercihleri arasındaki ilişki katsayıları belirlenmiştir. 1., 2. ve 3. olaylar için; duygusal tepki tercihleri arasındaki korelasyon değerleri .41 ve üzeri, davranışsal tepki tercihleri arasındaki korelasyon değerleri .49 ve üzeri, aynı olaya ait duygusal tepki tercihi ile davranışsal tepki tercihi arasındaki korelasyon değerleri ise .36 ve üzeridir (Kuyucu, 2012).

Akranın provoke eden davranışına karşı gösterdiği tepki bakımından alt uç grupta (uygun duygusal tepkiyi gösteremeyen ve prososyal davranışlar sergileyemeyen çocuklar) ve üst uç grupta (uygun duygusal tepkiyi gösteren ve prososyal davranışlar sergileyen çocuklar) yer alan çocukların ATT'de geçen 3 olay karşısında tercih ettikleri duygusal ve davranışsal tepkilerin farklılaşıp farlılaşmadığı Kay-Kare (X^2) analizi ile test edilmiştir. X^2 analizi sonuçları çocukların 3 farklı olay karşısında tercih ettikleri duygusal ve davranışsal tepkilerin alt ve üst uç grupta yer almaya göre farklılaştığını göstermiştir (Duygusal tepki tercihleri için 1. Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 24,019, P<0,001; 2. Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 8.098, P<0.05; 3. Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 15.156, P<0.01 dir. Davranışsal tepki tercihleri için 1.

Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 25.647, P<0.001; 2. Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 51.818, P<0.001; 3. Olayda $X^2_{(sd=3,\ n=160)}$= 43.128, P<0.001 dir).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri, 2011-2012 öğretim yılında Konya merkez ilçelerinden Selçuklu, Meram ve Karatay'daki okul öncesi eğitim kurumlarından tesadüfi küme örnekleme yolu ile seçilen bağımsız anaokulları ve ilköğretime bağlı anasınıflarına devam eden 359 çocuktan (60-72 aylık) toplanmıştır. "Denham Duygu Anlama Testi" ve "Akran Tepki Testi" çalışmaya katılan çocuklara bireysel olarak uygulanmıştır.

İlk aşamada Denham Duygu Anlama Testi'yle çocukların duyguları anlama beceri puanları ve Akran Tepki Testi'yle çocukların duygusal ve davranışsal tepki tercihi frekans değerleri saptanmıştır.

Tablo 1. Denham Duygu Anlama Testi Puanlarına İlişkin En Düşük-En Yüksek, n, $\overline{X}$ ve S Değerleri

	n	En Düşük	En Yüksek	$\overline{X}$	S
Denham Duygu Anlama Testi	359	10	40	34,51	4,68

Daha sonra çocukların akranlarına karşı gösterdikleri davranışsal ve duygusal tepki tercihi frekans değerleri, duyguları anlama becerilerine göre sınıflandırılmıştır. Çocuklar, duyguları anlama becerileri bakımından üç gruba ayrılmıştır. Gruplar oluşturulurken çalışmaya alınan çocukların duyguları anlama beceri puan ortalaması (34.51) ve standart sapması (4.68) hesaplanmıştır (Bkz. Tablo 1). Ortalamanın +1 standart sapma sağı ile -1 standart sapma solu arasında kalan duyguları anlama beceri puanına sahip çocukların duyguları anlama becerileri, orta; ortalamanın +1 standart sapma değerinin üstünde duyguları anlama beceri puanına sahip çocukların ($\overline{X}$+S= 39) duyguları anlama becerileri yüksek; ortalamanın -1 standart sapma değerinin altında duyguları anlama beceri puanına sahip çocukların ($\overline{X}$-S= 30) duyguları anlama becerileri düşük olarak sınıflandırılmıştır. Tablo 2'de her bir alt grupta yer alan çocukların sayıları verilmiştir.

Tablo 2. Denham Duygu Anlama Testi Puanları

Denham Duygu Anlama Testi Puanları	n
10-30 puanları arası "Düşük"	41
31-38 puanları arası "Orta"	225
39-40 puanları arası "Yüksek"	93

Verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerine etkilerini ortaya koyacak bir desen içinde ele alınmıştır: Çalışma grubunu oluşturan çocukların akranlarına karşı gösterdikleri duygusal davranışsal tepki tercilerinin duyguları anlama becerilerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacı ile "Kay-Kare (X^2)" testi kullanılmıştır. Kay-kare testi, iki sınıflamalı (kategorik) değişkenin düzeylerine göre oluşan gözeneklerde gözlenen sayılarla-değerlerle, beklenen sayıların-değerlerin birbirinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test eder (Büyüköztürk, 2011). Çalışmaya katılan çocukların akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkileri belirlemek için kullanılan Akran Tepki Testi, sınıflama türü test (Nominal Scale) olduğundan verilerin analizinde "Kay-Kare (X^2)" testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma bulguları yer almaktadır. Araştırmaya katılan çocukların ATT' de geçen üç olay karşısında göstermeyi tercih ettikleri duygusal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre frekans, yüzde ve X^2 değerleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. 60-72 Aylık Çocukların Duyguları Anlama Becerilerine Göre Akranlarına Karşı Göstermeyi Tercih Ettikleri Duygusal Tepkilerin Frekans, Yüzde Dağılımı ve X^2 Testi Sonuçları

Duyguları Anlama Becerisi	Duygusal Tepkiler	1. Olay		2. Olay		3. Olay	
		n	%	n	%	n	%
Düşük	Mutlu	6	14.6	2	4.9	3	7.3
	Üzgün	18	43.9	14	34.1	17	41.5
	Kızgın	10	24.4	20	48.8	15	36.6
	Nötr	7	17.1	5	12.2	6	14.6
Orta	Mutlu	7	3.1	3	1.3	5	2.2
	Üzgün	135	60.0	91	40.4	97	43.1
	Kızgın	51	22.7	114	50.7	89	39.6
	Nötr	32	14.2	17	7.6	34	15.1
Yüksek	Mutlu	0	0	1	1.1	3	3.2
	Üzgün	61	65.6	40	43.0	39	41.9
	Kızgın	24	25.8	47	50.5	46	49.5
	Nötr	8	8.6	5	5.4	5	5.4
		X^2=21.954 p<0.01** sd=6		X^2=6.020 p>0.05 sd=6		X^2=9.967 p>0.05 sd=6	

Tablo 3 incelendiğinde 1. Olay için çocukların duygusal tepki tercihleri sırasıyla şöyledir: Duyguları anlama becerisi düşük olan çocukların %14.6'i mutlu, %43.9'u üzgün, %24.4'ü kızgın ve %17.1'i nötr duygusal tepkiyi tercih etmiştir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocukların %3.1'i mutlu, %60'ı üzgün, %22.7'si kızgın ve %14.2'si nötr duygusal tepkiyi tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek olan çocukların ise %65.6'sı üzgün, %25.8'i kızgın ve %8.6'sı nötr duygusal tepkiyi tercih etmiştir ve mutlu duygusal tepkiyi ise hiç tercih etmemişlerdir. Araştırmaya katılan çocukların 1. Olay karşısında verdikleri duygusal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre farklılaştığı belirlenmiştir (X2(sd=6, n=359)= 21.954, p<0.01).

Düşük, orta ve yüksek düzeyde duyguları anlama becerisine sahip çocukların 1. Olayda tercih ettikleri duygusal tepki yüzdeleri incelendiğinde; olumsuz bir durum karşısında hissedilmemesi beklenen "mutlu" duygusal tepkiyi, duyguları anlama becerisi düşük düzeyde olan çocukların %14.6'sı, orta düzeyde olan çocukların %3.1'i tercih ederken, duyguları anlama becerisi yüksek düzeyde olan çocuklar ise hiç tercih etmemişlerdir. Ayrıca 1. Olay için en çok tercih edilen duygusal tepkinin "üzgün" olduğu görülmektedir. Duyguları anlama becerisi düşük, orta ve yüksek düzeyde olan çocukların üzgün duygusal tepkiyi tercih etme yüzdelik değerleri sırasıyla şöyledir; %43.9, %60, %65.6.

2. Olay karşısında duyguları anlama becerisi düşük olan çocukların %4.9'u mutlu, %34.1'i üzgün, %48.8'i kızgın, %12.2'si nötr duygusal tepkiyi tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocukların %1.3'ü mutlu, %40,4'ü üzgün, %50.7'si kızgın, %7.6'ı nötr duygusunu hissedeceklerini belirtmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek düzeyde olan çocukların ise %1.1'i mutlu, %43'ü üzgün, %50.5'i kızgın ve %5.4'ü nötr duygusal tepkiyi tercih etmiştir. Duyguları anlama beceri düzeyi düşük, orta ve yüksek olan çocukların 2. Olay karşısında vermeyi tercih ettikleri duygusal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir ($X^2_{(sd=6, n=359)}$= 6.020, p>0.05). 1. Olay ve 2. Olay karşısında verilen duygusal tepkilerin seçilme yüzdeleri incelendiğinde; 1. Olayda en fazla seçilen duygusal tepki üzgünken, 2. Olayda en fazla seçilen duygusal tepki kızgındır.

Duyguları anlama becerisi düşük, orta ve yüksek olan çocukların 3. Olay karşısında hissedeceklerini belirttikleri olası duygusal tepkiler şöyledir: duyguları anlama becerisi düşük olan çocukların %7.3'ü mutlu, %41.5'i üzgün, %36.6'sı kızgın, %14.6'sı nötr duygusal tepkilerini tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocukların

%2.2'si mutlu, %43.1'i üzgün, %39.6'sı kızgın ve %15.1'i nötr duygusal tepkilerini tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek olan çocukların ise %3.2'si mutlu, %41.9'u üzgün, %49.5'i kızgın ve %5.4'ü nötr duygusal tepkileri tercih etmişlerdir. Araştırmaya katılan çocukların 3. Olay karşısında tercih ettiği duygusal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir ($X^2_{(sd=6,\ n=359)}$= 9.967, p>0.05).

3. Olay için tercih edilen duygusal tepkilere ait yüzdelik değerler incelediğinde; 1. ve 2. Olayda olduğu gibi "mutlu" duygusal tepkiyi tercih eden çocukların duyguları anlama becerisi düşük olan grupta daha fazla olduğu, bunu sırasıyla duyguları anlama becerisi orta olan çocuklar ve duyguları anlama becerisi yüksek olan çocukların takip ettiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan çocukların ATT' de geçen üç olay karşısında göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre frekans ve yüzde ve X^2 değerleri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. 60-72 Aylık Çocukların Duyguları Anlama Becerilerine Göre Akranlarına Karşı Göstermeyi Tercih Ettikleri Davranışsal Tepkilerin Frekans, Yüzde Dağılımı ve X^2 Testi Sonuçları

Duyguları Anlama Becerisi	Davranışsal tepkiler	1. Olay		2. Olay		3. Olay	
		n	%	n	%	n	%
Düşük	Prososyal	14	34.2	6	14.6	7	17.0
	Saldırgan	8	19.5	12	29.3	9	22.0
	Manipülatif	6	14.6	7	17.1	9	22.0
	Kaçınmacı	13	31.7	16	39.0	16	39.0
Orta	Prososyal	125	55.6	56	24.9	70	31.1
	Saldırgan	18	8.0	75	33.3	47	20.9
	Manipülatif	25	11.1	32	14.2	36	16.0
	Kaçınmacı	57	25.3	62	27.6	72	32.0
Yüksek	Prososyal	56	60.2	41	44.1	46	49.4
	Saldırgan	9	9.6	21	22.6	14	15.1
	Manipülatif	6	6.5	12	12.9	10	10.8
	Kaçınmacı	22	23.7	19	20.4	23	24.7
		X^2=11.413 p<0.05* sd=6		X^2=18.233 p<0.01** sd=6		X^2= 16.370 p<0.05* sd=6	

Tablo 4 incelendiğinde 1. Olay karşısında duyguları anlama becerisi düşük olan çocukların %34.2'si prososyal, %19.5'i saldırgan, %14.6'sı manipülatif, %31.7'si kaçınmacı davranışsal tepkileri seçmişlerdir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocukların %55.6'sı prososyal, %8'i saldırgan, %11.1'i manipülatif ve %25.3'ü kaçınmacı davranışsal tepkileri tercih etmişken; duyguları anlama beceri düzeyi yüksek olan çocukların ise %60.2'si prososyal, %9.6'sı saldırgan, %6.5'i manipülatif ve %23.7'si kaçınmacı davranışsal tepkileri tercih etmişleridir. 1. Olayda araştırmaya katılan çocukların tercih ettiği davranışsal tepkilerin duyguları anlama becerilerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir (X2(sd=6, n=359)= 11.413, p<0.05).

Çalışmaya alınan çocukların 1. Olay karşısında akranına karşı göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkilerin, tercih edilme yüzdeleri incelendiğinde; çocukların duyguları anlama becerileri arttıkça prososyal davranışsal tepkinin tercih etme yüzdesi de artmıştır. Duyguları anlama becerisi düşük, orta ve yüksek olan çocukların sırasıyla prososyal davranışsal tepkiyi tercih etme yüzde değerleri şöyledir; %34.2, %55.6, %60.2. Bununla birlikte çocukların duyguları anlama becerisi arttıkça manipülatif ve kaçınma davranışsal tepkileri tercih etmeleri azalmıştır. Duyguları anlama becerisi düşük, orta ve yüksek düzeyde olan çocukların sırasıyla manipülatif davranışı tercih etme yüzde değerleri şöyledir; %14.6, %11.1, %6.5. Duyguları anlama beceri düzeyi düşük, orta ve yüksek olan çocukların sırasıyla kaçınmacı davranışı tercih etme yüzdeleri şöyledir; %31.7, %25.3, %23.7. Saldırgan davranışsal tepkinin tercih edilme yüzdeleri incelendiğinde; en çok oranda (%19.5) duyguları anlama becerisi düşük olan çocuklar, ardından

duyguları anlama becerisi yüksek olan çocuklar (%8) ve daha sonra duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocuklar (%9.6) tarafından tercih edildiği görülmektedir.

2. Olay için duyguları anlama becerisi düşük düzeyde olan çocukların tercih ettikleri davranışsal tepkiler şöyledir; %14.6'sı prososyal, %29.3'ü saldırgan, %17.1'i manipülatif, %39'u kaçınmacı. Orta düzeyde duyguları anlama becerisine sahip çocukların %24.9'u prososyal, %33.3'ü saldırgan, %14.2'si manipülatif, %27.6'sı kaçınmacı davranışsal tepkilerini tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek düzeyde olan çocukların ise %44.1'i prososyal, %22.6'sı saldırgan, %12.9'u manipülatif ve %20.4'ü kaçınmacı davranışsal tepkileri tercih etmişlerdir. 2. Olay karşısında araştırmaya katılan çocukların tercih ettiği davranışsal tepkilerin, duyguları anlama becerilerine göre farklılaştığı görülmüştür ($X^2_{(sd=6,\ n=359)}$=18.233, p<0.01).

Duyguları anlama becerisi düşük olan çocuklar, 2. Olay için en fazla (%39) kaçınmacı davranışsal tepkiyi tercih ederken en az (%14.6) prososyal davranışsal tepkiyi tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocuklar en fazla (%33.3) saldırgan davranışsal tepkiyi tercih ederken en az (%14.2) manipülatif davranışsal tepkiyi tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek olan çocuklar en fazla (%44.1) prososyal davranışsal tepkiyi tercih ederken en az (%12.9) manipülatif davranışsal tepkiyi tercih etmişlerdir.

Araştırmanın çalışma grubundaki çocukların 3. Olay karşısındaki göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkilerin yüzde değerleri incelendiğinde duyguları anlama becerisi düşük olan çocukların %17'si prososyal, %22'si saldırgan, %22'si manipülatif ve %39'u kaçınmacı davranışsal tepkileri tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi orta düzeyde olan çocukların %31.1'i prososyal, %20.9'u saldırgan, %16'sı manipülatif ve %32'si kaçınmacı davranışsal tepkiyi tercih etmişlerdir. Duyguları anlama becerisi yüksek düzeyde olan çocukların ise %49.4'i prososyal, %15.1'i saldırgan, %10.8'i manipülatif ve %24.7'si kaçınmacı davranışsal tepkiyi tercih etmişlerdir. Çocukların 3. olay karşısında tercih ettikleri davranışsal tepkilerin, duyguları anlama becerilerine göre farklılaştığı belirlenmiştir ($X^2_{(sd=6,\ n=359)}$= 16.370, p<0.05).

3.Olaya ilişkin veriler incelendiğinde çocukların duyguları anlama becerisi yükseldikçe prososyal davranışsal tepkilerin tercih edilme yüzdelerinin arttığı, saldırgan, manipülatif ve kaçınmacı davranışsal tepki tercihlerinin ise azaldığı görülmektedir. Buna göre duyguları anlama becerisi düşük, orta ve yüksek düzeyde olan çocukların sırasıyla prososyal davranışsal tepkiyi tercih yüzdeleri; %17, %31.1, %49.4; saldırgan davranışsal tepkiyi tercih yüzdeleri; %22, %20.9, %15.1; manipülatif davranışsal tepkiyi tercih yüzdeleri; %22, %16, %10.8'dir. Duygu anlama beceri düzeyi düşük, orta ve yüksek olan çocukların sırasıyla kaçınmacı davranışsal tepkiyi tercih yüzdeleri ise %39, %32, %24.7'dir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu bölümde çocukların (60-72 aylık) duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan çalışmanın bulguları özetlenmiş ve alt amaçlar literatür ışığında tartışılmıştır.

60- 72 aylık çocukların duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı göstermeyi tercih ettikleri duygusal tepkiler farklılaşır;

Araştırmaya katılan çocukların, akranlarının proveke eden davranışlarına karşı, göstermeyi tercih ettikleri duygusal tepkilerin sadece 1. Olayda duyguları anlama becerisine göre farklılaştığı belirlenmiştir. Düşük, orta ve yüksek düzeyde duyguları anlama becerisine sahip çocukların 1. Olay için tercih ettikleri duygusal tepki yüzde değerleri incelendiğinde; olumsuz bir durum karşısında hissedilmemesi beklenen "mutlu" duygusal tepki, duyguları anlama becerisi düşük düzeyde olan çocuklar tarafından daha fazla tercih edilmiştir. 1. Olayda oduğu gibi 2. ve 3. Olaylarda da mutlu duygusal tepkiyi en az tercih eden grubun duyguları tanıma becerisi yüksek düzeyde olan çocukların olduğu görülmüştür. Bu durum onların olumsuz bir olay karşısında hissedecekleri duygusal tepkiyi doğru tanımlayamamalarından kaynaklanıyor olabilir. Aynı şekilde Denham vd. (1990) de çalışmalarında duygu ifadelerini tanımakta güçlük çeken çocukların olumsuz durumlar karşısında mutlu ifadesini tercih ettiklerini belirtmişlerdir (Denham ve Bouril, 1991).

Araştırmanın önemli bir diğer bulgusu; çocukların duyguları anlama düzeyleri arttıkça olaylar karşısında hissedecekleri uygun duygusal tepkiyi tercih yüzdeleri de artmıştır. Çocukların tercihleri incelendiğinde en çok tercih edilen duygunun beklenildiği gibi 1. ve 2. Olay için "üzgün", 2. Olay için ise "kızgın", olduğu saptanmıştır. Bu sonuç duyguları anlama becerilerindeki gelişimin, duyguların doğuracağı sonuçları yani sahip oldukları etkileri bilmenin yanı sıra olumlu veya olumsuz bir yaşantı karşısında kendi duygularını düzenleme ve hissettiği duyguyu doğru bir şekilde tanımlama becerisini de etkilediğini göstermektedir. Miller vd. (2006) alt sosyo-ekonomik düzeydeki okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim gören çocukların duygusal becerilerinden duyguları tanıma, duyguları anlama, duyguları düzenleme ve duyguları olumsuz ifade etme ile sınıf davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçları duyguları tanımanın duyguları düzenleme becerisini anlamlı düzeyde yordayan bir değişken olduğunu ortaya koymuştur.

60- 72 aylık çocukların duyguları anlama becerilerine göre akranlarına karşı göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkiler farklılaşır;

Araştırmaya katılan çocukların, akranlarının proveke eden davranışlarına karşı göstermeyi tercih ettikleri davranışsal tepkilerin, ATT'de geçen tüm olaylarda, duyguları anlama becerilerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, çocukların duyguları anlama becerileri ile akranların provoke ettiği olaylarda prososyal davranışsal tepkiyi göstermeyi tercih etme sıklığı arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra çocukların duyguları anlama becerileri arttıkça saldırgan, kaçınmacı ve manipülatif davranışsal tepkileri tercih etme yüzdelerinin ise azaldığı belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusu duyguları anlama becerisi gelişmiş çocukların duygularının etkisi altında kalmadan yaşadıkları problemi çözücü tepkiler verdiklerini, verecekleri tepkinin karşı tarafta nasıl bir etki bırakacağı konusunda daha bilinçli olduklarını ve davranışlarını sosyal ilişkileri olumlu yönde etkileyecek şekilde düzenleyebildiklerini göstermektedir.

Duyguları anlama becerisi bir olayın bireyde hangi duygunun yaşanmasına sebep olacağının bilinmesi becerisidir (Sroufe, 1997). Duyguları anlamada önemli olan, duyguların doğuracağı sonuçları yani sahip oldukları etkileri bilmektir (Davis, 2004). Çocuğun sosyal ilişki içerisinde bulunduğu arkadaşlarının duygularını anlayabilmesi ilişkinin devamı açısından gereklidir. Çünkü arkadaş ilişkilerinde karşıdaki bireyin hissettiği duyguyu anlamamak ya da yanlış anlamak karşıdaki kişiye verilecek tepkiyi belirleyeceğinden, ilişkinin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi açısından çok önemlidir (Dunn ve Hughes, 1998). Araştırmacılar, çocukların duygularını daha iyi anlayan ve tanıyan çocukların daha yüksek düzeyde olumlu sosyal davranışlar gösterdiklerini ve akranları arasında daha popüler olduklarını ortaya koymuşlardır (Downs ve Strand, 2008; Eisenberg vd., 1990; Zahn-Waxler ve Radke-Yarrow, 1990; Garner ve Waajid, 2012).

Miller vd. (2006) alt sosyo-ekonomik düzeydeki okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ve yaşları 3.5-5.2 arasında değişen çocuklar üzerinde yürüttüğü araştırma sonuçları; duyguları olumsuz ifade etme davranışının sınıf içi saldırgan davranışlarla, duyguları düzenleme becerisinin de sınıf içi sosyal becerilerle ilişkili olduğunu, duyguları düzenleme ve saldırgan davranışlar arasında ise ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Wippman (1982), tarafından yapılan bir araştırmada, çocuğun çevresi ile olan olumlu iletişimini duygusal gelişimin ve bilişsel esnekliğin olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Argun, 2005).

Çocukların duygusal becerilerinin gelişimi doğumla başlar ve erken çocukluk dönemleri boyunca hızla artan bir ilerleme gösterir (Lemerise ve Arsenio, 2000). Duygusal becerilerin kazanılmasında en önemli dönem ise okul öncesi dönemdir. Bu dönemde çocuğun duygusal beceri gelişiminin eğitim programlarıyla desteklenmesi gerekmektedir (Ribes vd., 2005). Yapılan araştırmalarda erken çocukluk dönemi boyunca verilecek düzenli eğitimin çocukların başkalarının duygularını anlama, kendi duygularını yönetme ve olumlu davranışlar geliştirme konusunda olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür (Denham vd., 2003; Denham vd, 2012; Saltalı, 2010). Bu nedenle çocukların duyguları anlama, duyguları tanıma ve duyguları ifade etme becerilerini geliştirecek etkinliklerin okul öncesi eğitim programları içerisine yerleştirilerek, bu becerilerin çocuklar tarafından kazanımının sağlanması gereklidir. Hatta okul öncesi dönemde duyguları anlama ve ifade etme konusunda sorun yaşayan çocuklar için özel programlar hazırlamalıdır. Okul öncesi eğitimde çocukta bu becerilerin kalıcı bir şekilde geliştirilmesi için okul-ebeveyn iş birliğinin sağlanması şarttır. Bu amaçla okul öncesi öğretmenleri, ailelerle grup veya bireysel görüşmeler yapmalı ve eğitim programına aile katılımı sağlamalıdırlar.

Bu çalışmada akrana karşısı gösterilen duygusal ve davranışsal tepkler üzerinde duyguları anlama becerisinin belirleyiciliği incelenmiştir. Okul öncesi çocukların olumlu akran ilişkilerini etkileyen diğer değişkenlerin belirlendiği araştırmaların yapılması, konunun çok boyutlu yönünü ortaya koyması açısından yararlı olacaktır. Çünkü bu araştırma sonuçları çocuğun gelişiminin hangi yönlerden desteklenmesi gerektiği konusunda eğitimcilere ve anne-babalara yol gösterici olacaktır. Bunun yanı sıra çocukların duygulari anlama becerilerinin nasıl geliştirileceği, desteklenmesi için eğitim-öğretim ortamlarının ve etkinliklerin nasıl düzenlenmesi gerektiği gibi konularda da araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

ARGUN, Y. (2005). "Anne Baba ve Öğretmenlerin Öğrenilmiş Güçlüğü İle Okulöncesi Çocukların Davranışsal–Duygusal Güçlüğü ve Kendilik Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

ARSLAN, Ü. (2012). "Okul Öncesi Eğitimde Temel Becerilerin ve Sosyal Davranışların Kazandırılması", Okul Öncesi Eğitime Giriş. (Ed. Gelengül Haktanır). 6. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

BAK, M. (2011). Çocuk Gelişimi. İstanbul: Cinius Yayınları.

BARTH, J.M. ve ARCHIBALD, A. (2003). "The Relation Between Emotion Production Behavior and Preschool Social Behavior: in The Eye of The Beholder", Social Development, 12(1): 67-90.

BAŞAL, H.A. (2004). Gelişim ve Psikoloji. İstanbul: Morpa Yayınları.

BAUMGARTNER, E. ve STRAYER, F.F. (2008). "Beyond Flight or Fight: Developmental Changes in Young Children's Coping with Peer Conflict", Acta Ethologica, 11: 16-25.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., KILIÇ ÇAKMAK, E., AKGÜN, Ö.E., KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

CRICK, N.R. ve DODGE, K.A. (1994). "A Review and Reformulation of Social İnformation Processing Mechanisms in Children's Social Adjustment", Psychological Bulletin, 33: 74-101.

DAVIS, M. (2004). EQ Duygusal Zekanızı Ölçün. (Çev. Solina Silahlı). İstanbul: Alfa Yayınları.

DENHAM, S.A. (1986). "Social Cognition, Prosocial Behavior, and Emotion in Preschoolers: Contextual Validation", Child Development, 57: 194–201.

DENHAM, S.A ve COUCHOUD, E. (1987). "Young Preschoolers' Ability to Identify Emotion in Equivocal Situations", Annual Meetings of the American Psychological Association, New York, ED291467.

DENHAM, S.A., MCKINLEY, M.J., COUCHOUD, E.A. ve HOLT, R. (1990). "Emotional and Behavioral Predictors of Preschool Peer Ratings", Child Development, 61: 1145-1152.

DENHAM, S.A. ve BOURIL, B. (1991). "Preschoolers' Understanding of Challenging Peer Situations", Biennial Meeting for Society Research in Child Development, Seattle, ED337251.

DENHAM, S.A., BOURIL, B. ve BELOUAD, F. (1994). "Preschoolers' Affect and Cognition About Challenging Peer Situations", Child Study Journal, 24: 1–21.

DENHAM, S.A. (1998). Emotional Development of Young Children. New York: Guilford.

DENHAM, S.A., BLAIR, K.A., DEMULDER, E., LEVITAS, J., SAWYER, K. ve AUERBACH-MAJOR, S. (2003). "Preschool Emotional Competence: Pathway to Social Competence?", Child Development, 74: 238-256.

DENHAM, S.A., BASSETT HAMADA, H. ve WYATT, T.M. (2010a). "Gender Differences in the Socialization of Preschoolers' Emotional Competence", New Directions for Child and Adolescent Development, 128: 29–49.

DENHAM, S.A., JI, P. ve HAMRE, B. (2010b). Compendium of Social-Emotional Learning and Associated Assessment Measures. Chicago, IL: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning.

DENHAM, S.A., BASSETT HAMADA, H., WAY, E., MINCIC M., ZINSSER, K. ve GRALING, K. (2012). "Preschoolers' Emotion Knowledge: Self-Regulatory Foundations, and Predictions of Early School Success", Cognition and Emotion, 26(4): 667-679.

DOWNS, A ve STRAND, P.(2008). "Effectiveness of Emotion Recognition Training for Young Children with Developmental Delays", Journal of Early and Intensive Behavior Intervention, 5(1): 75-89.

DUNN, J. ve HUGHES, C. (1998). "Young Children's Understanding of Emotions Within Close Relationships", Cognition and Emotion, 12: 171–190.

EISENBERG, N., FABES, R.A., MILLER, P.A., SHELL, R., SHEA, C. ve MAY-PLUMLEE, T. (1990). "Preschoolers' Vicarious Emotional Responding and Their Situational and Dispositional Prosocial Behavior", Merrill-Palmer Quarterly, 36: 507–528.

ELİBOL GÜLTEKİN, S. (2008). "5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

GANDER, M.J. ve GARDINER, H.W. (2010). Çocuk ve Ergen Gelişimi. (Çev: Ali Dönmez, H. Nermin Çelen ve Bekir Onur) 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

GARNER, P W. ve WAAJID, B. (2012). "Emotion Knowledge and Self-Regulation as Predictors of Preschoolers' Cognitive Ability, Classroom Behavior, and Social Competence", Journal of Psychoeducational Assessment, 30(4): 330-343.

IZARD, C., FINE, S., SCHULTZ, D., MOSTOW, A., ACKERMAN, B. ve YOUNGSTROM, E. (2001). "Emotion Knowledge as a Predictor of Social Behavior and Academic Competence in Children at Risk", Psychological Science, 12: 18-23.

KUYUCU, Y. (2012). "Duyguları Anlama Becerileri Farklı Düzeydeki Çocukların (60-72 Ay) Akranlarına Karşı Gösterdikleri Duygusal ve Davranışsal Tepkilerin İncelenmesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

LEMERISE, E. ve ARSENIO, W. (2000). "An Integrated Model of Emotion Processes and Cognition in Social Information Processing", Child Development, 71: 107-118.

MILLER, A.L., FINE, S.E., GOULEY, K.K., SEIFER, R., DICKSTEIN, S. ve SHIELDS, A. (2006). "Showing and Telling About Emotions: Interrelations Between Facets of Emotional Competence and Associations with Classroom Adjustment in Head Start Preschoolers", Cognition and Emotion, 20(8): 1170-1192.

RIBES, R., BISQUERRA, R., AGULLO, M.J., FIELLA, G., SOLDEVILLA, A. (2005). "An Emotional Curriculum Proposal for Early Childhood (3 to 6 years)", Cultura y Educación, 17(1): 1-13.

SALTALI, N. (2010). "Duygu Eğitiminin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Duygusal Becerilerine Etkisi." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

SAN BAYHAN, A. ve ARTAN, İ. (2007), Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. İstanbul: Morpa Yayınları.

SROUFE, L.A. (1997). Emotional Development: The Organization of Emotional Life in The Early Years. UK, Cambridge: Cambridge University Press.

TEPELİ, K., YILMAZ, E., KUYUCU, Y. (2012). "Denham Duygu Anlama Testi'nin Türkçeye Uyarlanması ve Geçerlik-Güvenirlik Çalışması" Yayın Aşamasında Araştırma Raporu.

TEPELİ, K., KUYUCU, Y. (2012). "Akran Tepki Testi'nin Türkçeye Uyarlanması ve Geçerlik-Güvenirlik Çalışması" Yayın Aşamasında Araştırma Raporu.

TRENTACOSTA, C.J., IZARD, C.E., MOSTOW, A. J. ve FINE, S.E. (2006). "Children's Motional Competence and Attentional Competence in Early Elementary School", School Psychology Quarterly, 21(2): 148-170.

ZAHN-WAXLER, C. ve RADKE-YARROW, M. (1990). "The Origins of Empathic Concern", Motivation and Emotion, 14: 107–130.

ZEMBAT, R. ve UNUTKAN, R. (2001). Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Yeri. İstanbul: Yapa Yayıncılık.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİLENEBİLİR ENERJİYE YÖNELİK TUTUMLARI*

Kadir BİLEN
Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Alanya Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Alanya, Antalya. E-mail: kadirbilen@gmail.com

Murat ÖZEL
Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Niğde. E-mail: muratozel@nigde.edu.tr

Ahmet SÜRÜCÜ
Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlköğretim Bölümü, Denizli. E-mail: ahmetbey61@gmail.com

ÖZET: Bu araştırmanın amacı fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını incelemektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak 39 maddelik likert tipi Yenilenebilir Enerji Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Anket toplam 254 fen bilgisi öğretmen adayına uygulanmıştır. Analizler öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik olumlu tutuma sahip olduklarını ortaya çıkartmıştır. Elde edilen sonuçlar öğretmen adaylarının tutumları üzerinde cinsiyet ve yaşanılan yer ile ilgili bir fark ortaya koymazken, sınıf değişkeninin anlamlı bir farklılık meydana getirdiğini görülmüştür. Elde edilen sonuçlar ışığında yenilenebilir enerji eğitimine yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler*: fen bilgisi öğretmen adayı, yenilenebilir enerji, tutum*

PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS' AWARENESS ABOUT RENEWABLE ENERGY

ABSTRACT:The purpose of this study was to investigate preservice science teachers' (PSTs) attitudes toward renewable energy. A total of 254 preservice science teachers were participated to the study. To gather the data, a survey including 39 likert type items was administered to preservice science teachers in order to investigate the PSTs' attitudes toward renewable energy. The results obtained from this study indicated that, in general, the PSTs attitudes toward renewable energy were positive. Furthermore, it was found that there are some differences in the PSTS' attitudes in terms of classroom, gender and teaching level. Implications for teaching and further research are discussed.

Key Words*: preservice science teachers, renewable energy, attitude*

Giriş

Dünya nüfusunun hızla artması ve sanayileşme pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında özellikle enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaç gelmektedir. Ülkeler enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı enerji kaynaklarından faydalanma yoluna gitmekte ve enerji politikalarını belirlerken, hem enerji ihtiyacını en iyi şekilde giderebilen hem de çevre sorunlarını en aza indirgeyebilen enerji türlerini kullanmayı hedeflemektedirler (Özdemir ve Çobanoğlu, 2008; Bang vd, 2000; Upreti, 2004). Petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtların tükenebilir olmaları, alternatif enerji kaynaklarının geniş çaplı kullanımını gündeme getirmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları olarak bilinen güneş, rüzgâr, hidrolik, jeotermal ve hidrojen enerjisi gelecek yüzyıllarda insanların enerji ihtiyacını karşılayabilecektir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın ve etkin kullanımıyla, çevre kirliliği azaltılarak dünya enerji ihtiyacının % 50-75'nin sağlanabilmesi mümkündür (Ünal, 2001; Karabulut ve Alkan, 2010). Bu açıdan, yenilenebilir enerji kaynakları ülkelerin artan enerji ihtiyacını karşılamada önemlidir.

* Bu çalışma Dokuzuncu Eller Bilim Konferansında (9th International Conference on Hands on Science) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Bütün dünyada temiz enerji kullanımının ve çevre korumanın önemine değinilmekte, kaynakların nasıl daha etkili kullanılabileceği üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bu nedenle son yirmi yılda enerji ve enerjiyle ilgili kavramlar üzerine yoğunlaşılmıştır (Kevser, Özmen ve Akdeniz, 2003). Bireylerin yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını incelemek için birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Eurobarometer, 2006; Pedersen, Hallberg ve Waye, 2007; Pedersen ve Larsman, 2008). Bu paralelde, son yıllarda enerji kavramının eğitsel boyutu önem kazanmıştır ve enerji eğitimi yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır (Keser vd, 2003). Türkiye'de ise yenilenebilir enerji konusu eğitim programlarında oldukça yeni bir alandır. Yenilenebilir enerji ile ilgili çalışmaların çoğunluğu Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeli üzerinedir (Açıkgöz, 2011). Literatürde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik tutumları inceleyen birçok araştırma (Gökmen, Atik, Ekici, Çimen ve Altunsoy, 2010; Halder, Pietarinen, Nuutinen ve Pelkonen, 2010; Halder vd., 2012; Kılınç, Stanisstreet ve Boyes, 2009; Yuenyong, Jones ve Yutakom, 2008; Zyadin, Puhakka, Ahponen, Cronberg ve Pelkonen, 2012) bulunmasına rağmen, bununla birlikte çok az sayıda çalışma öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını incelemiştir. Örneğin, Çelikler ve Kara (2011) ilköğretim matematik ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını araştırdıkları çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tutumlarının daha olumlu olduğunu, kırsalda yaşayan öğretmen adaylarının şehir merkezindekilere göre daha olumlu tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir. Bununla birlikte, literatürde fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

Fen bilimleri eğitiminin en önemli amaçları öğrencilerin çevresine karşı duyarlı, öğrendiği konuları günlük hayattaki problemlere uygulayabilen bireyler yetiştirmek olduğuna göre; öğrencilere, fosil yakıtların kullanımının getireceği sonuçların neler olacağı, yenilebilir enerjinin ne olduğu, insanlığa faydaları, kullanım alanlarının neler olduğunun öğretilmesi ve toplumun bu konuda bilinçlendirilmesi büyük önem kazanmaktadır. Öğrencilerin ilköğretimden itibaren çevre dostu enerji kaynakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmalarında en önemli görev şüphesiz öğretmenlere düşmektedir (Liarakou, Gavrilakis ve Flouri, 2009). Literatürde fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji konusundaki tutumlarını incelemektir. Bu araştırmadan elde edilecek bulgular öğretmen eğitiminde yenilenebilir enerji eğitimine yönelik bir bakış açısı sağlayabilir.

Yöntem

Bu araştırmada öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını değerlendirmek için tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi geçmişte olan veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2000). Betimsel nitelikli araştırmalar; mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler. Betimleme yöntemi, çok sayıda obje ya da denek üzerinde ve belirli bir zaman kesiti içinde yapılır. Yıldırım ve Şimşek'e (2008) göre, betimsel model, konunun hâlihazırdaki durumu araştırılarak değişkenler arasındaki ilişkinin değiştirilmeden yapılmasıdır. Bu açıdan, bu araştırma öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji ile ilgili tutumlarını inceleyen betimsel nitelikte bir araştırmadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören toplam 254 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmaya katılanların 89'u birinci sınıf, 75'i ikinci sınıf, 52'si üçüncü sınıf, 38'i dördüncü sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin sınıf ve cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri ve Cinsiyet Dağılımı

Sınıf	Kız	Erkek
	f	*f*
1.sınıf	65	24
2.sınıf	60	15
3.sınıf	38	14
4.sınıf	29	9
Toplam	192	62

Veri Toplama Aracı

Anket formu, "Kişisel Bilgiler" ve "Tutum" olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özelliklerini ortaya koymak amacıyla yöneltilen soruları içermektedir. İkinci bölümde, öğrencilerinin yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Morgil, Seçken, Oskay ve Yücel (2006) tarafından hazırlanan 39 Likert tipi sorudan oluşan Yenilenebilir Enerji Tutum Ölçeği öğrencilere uygulanmıştır. Bu ölçek öğrencilerin yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını ölçmeyi amaçlayan "Tamamen katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Hiç Katılmıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi 39 adet dereceleme ifadesinden oluşmaktadır. Buna göre, bir öğretmen adayının anketten alabileceği en yüksek puan 195, en düşük puan ise 39'dur. Ölçme aracının güvenilirliği hesaplanmış (Cronbach-alpha) ve testin güvenirlilik katsayısı 0,85 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma, basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). 2011-2012 öğretim yılında araştırmacılardan biri Pamukkale Üniversitesi'nde öğrenim gören öğretmen adaylarını bu araştırmaya davet etmiştir. Gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilerden veri toplama aracı olan tutum anketini cevaplandırmaları istenmiştir. Gözlemler sonucu öğrencilerin anketi 25-30 dakikada cevaplandırdıkları görülmüştür. Öğrencilerden toplanan veriler, SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Programı)'e girilmiş ve ilk olarak veri temizleme süreçlerinden geçirilmiştir. Kayıp veriler ve sola-sağa çarpık veriler incelendikten sonra, veri seti betimsel yöntemlerinden ortalama, standart sapma, t-testi, tek yönlü varyans analizi ve çift yönlü varyans analizi hesaplamaları kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumları ile ilgili bulgular verilmiştir.

Öğretmen adaylarının tutumlarına ilişkin anket maddelerine ait ortalama ve standart sapmalar EK 1'de verilmiştir. Bununla birlikte, anket maddelerine ait en düşük ve en yüksek ortalamalarına ait bulgular Tablo 2'da verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının %77 gibi çok büyük bir oranı geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermediğini düşünüyor, aslında anketin beşinci maddesindeki cevap yüzdelerine bakıldığında öğretmen adaylarının çok büyük bir oranının yenilenebilir enerji hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu sonuç öğretmenlerin geleneksel enerji üretim yöntemlerini de tam olarak bilmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Yine anketin yirmi yedinci maddesindeki sonuçlar incelendiğinde; öğretmen adayları yenilenebilir enerjinin enerji tasarrufu konusunda katkı sağlamayacağını düşünmektedir.

Tablo 2'deki madde 31 ile ilgili sonuçlar incelendiğinde öğretmen adayları yenilenebilir enerji ile AB arasında bir ilişki olmadığını düşünmektedir. Bu sonuç öğretmen adaylarının AB'nin çevre ile ilgili çalışmaları hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını hatta en önemlisi Kyoto Protokolü hakkında yetersiz bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Ancak Tablo 2'deki madde 38 ile ilgili sonuca baktığımızda öğretmen adayları yenilenebilir enerji

konusunda medyaya önemli görev düştüğünü düşünmektedir. Bu sonuç halkında bu konuda bilgi sahibi olmalarını düşündükleri için son derece önemli bir sonuçtur.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Verdikleri Cevaplara Göre En Düşük ve En Yüksek Ortalamaya Sahip Maddeler

Madde	Tamamen katılıyorum %	Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	Hiç Katılmıyorum %
3.Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermediğini düşünüyorum.	5	8	20	55	12
5.Yenilenebilir enerji kaynakları kavramı hiçbir fikrimin olmadığı bir konu	67	13	5	7	8
27. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının, enerji tasarrufu konusuna katkı sağlayacağını düşünmüyorum.	45	13	4	20	18
31.AB'ne uyum ve küreselleşme süreci ile, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arasında bir ilişki göremiyorum.	38	14	23	12	13
38. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, medya'ya büyük görevler düştüğü inancını taşıyorum.	65	17	13	3	2

Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puan ortalamaları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde erkek ve kız öğrencilerin tutum puanlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tutum puanlarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını tespit etmek için uygulanan t testi sonucunda, anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir (p>.05).

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Tutum Puan Ortalama Sonuçları

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Kız	62	143,19	15,45	,463	252	,644
Erkek	192	142,22	13,96			

Öğrencilerin Sınıf Değişkenine Göre Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin sınıf değişkenine göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puan ortalamaları Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde birinci sınıftaki öğrencilerin ortalama puanları X=140,19 iken, dördüncü sınıftaki öğrencilerin ortalama puanları X=146,47 olduğu görülmektedir. Sınıf değişkenine göre bu farkın anlamlılığı için yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları Tablo 4'de verilmiştir

Tablo 4. Sınıf Değişkenine Göre Ortalama Puanları

Sınıf	N	Ortalama	Standart Sapma
1,00	89	140,19	14,62
2,00	75	143,44	11,35
3,00	52	142,00	13,74
4,00	38	146,47	18,52
Total	254	142,46	14,31

Tablo 5. Sınıf Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	df	Kare ortalaması	F	p
Gruplar arası	1153,400	3	384,467		
Grup için	50697,706	250	202,791	1,896	,031
Toplam	51851,106	253			

p<.05

Tablo 5'deki analizler incelendiğinde sınıf seviyesine göre öğretmen adaylarının tutumları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (p<.05). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Scheffe testi sonucunda birinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasında olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin Yaşadıkları Yerleşim Yeri Değişkenine Göre Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin yaşadıkları yer değişkenine göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puan ortalamaları Tablo 6'te verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin yaşadıkları yere göre ortalama puanlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Yaşadıkları yer değişkenine göre bu farkın anlamlılığı için yapılan tek yönlü varyans analiz sonuçları Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Yaşadıkları Yer Değişkenine Göre Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Tutum Puan Ortalamaları

	N	Ortalama	Standart Sapma
Kasaba-köy	102	142,58	13,75
İlçe	82	142,89	15,07
Şehir	70	141,77	14,39
Total	254	142,46	14,31

Tablo 7'deki analizler incelendiğinde öğrencilerin yaşadıkları yer değişkenine göre öğretmen adaylarının tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (p>.05).

Tablo 7. Öğrencilerin Yaşadıkları Yer Değişkenine Göre Tek Yönlü Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	df	Kare ortalaması	F	p
Gruplar arası	50,045	2	25,023	,121	,886
Grup için	51801,061	251	206,379		
Toplam	51851,106	253			

p>.005

Öğrencilerin Sınıf ve Cinsiyetine Göre Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Tablo 8. Öğrencilerin Sınıf ve Cinsiyet Durumuna Göre Tutum Puan Ortalama Sonuçları

Sınıf	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma
1	Erkek	24	141,95	13,63
	Kız	65	145,07	15,66
2	Erkek	15	151,60	14,21
	Kız	60	146,61	11,03
3	Erkek	14	150,71	15,25
	Kız	38	144,42	13,61
4	Erkek	9	149,77	22,87
	Kız	29	151,03	18,24
Total	Erkek	62	147,40	15,93
	Kız	192	146,32	14,46

Öğrencilerin sınıf ve cinsiyet durumuna göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutum puan ortalamaları Tablo 8'de verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde erkeklerin kızlara oranla daha olumlu tutuma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yine sınıf seviyelerine göre de farklık olduğu görülmektedir. Örneğin birinci sınıftaki erkek öğrencilerin ortalama puanları X=141,95 olmasına karşılık, dördüncü sınıftaki erkek öğrencilerin ortalama puanları X=149,77 dir. Yine birinci sınıftaki kız öğrencilerin ortalama puanları X= 145, 07 iken dördüncü sınıftaki kız öğrencilerin ortalama puanları X=151,03 olduğu görülmektedir. Sınıf ve cinsiyet arasındaki bu puan farklılığının anlamlılığı için uygulanan çift yönlü varyans analiz sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 9'te görülmektedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Sınıf ve Cinsiyet Durumuna Göre Tutum Puanlarının İki Yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler toplamı	df	Kare ortalaması	F	p
Sınıf	1391,874	3	463,958	2,138	,096
Cinsiyet	124,120	1	124,120	,572	,043
Sınıf * Cinsiyet	804,993	3	268,331	1,237	,297
Hata	53383,998	246	217,008		
Toplam	55505,417	253			

Sınıf ve cinsiyete göre öğrencilerin yenilenebilir enerji hakkındaki tutumları üzerindeki ortak etkisinin anlamlı olduğu Tablo 9'da görülmektedir [$F_{(1-243)}$ =1.237, p<.05). Yani öğrencilerin sınıf ve cinsiyetlerine göre yenilenebilir enerjiye yönelik tutumları erkekler lehine anlamlı farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı fen bilgisi öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumlarını incelemekti. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji ile ilgili tutumlarının genel anlamda olumlu olduğunu göstermiştir. Bulgular aynı zamanda, öğretmen adaylarının (%77) yenilenebilir enerji hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu sonuç öğretmenlerin geleneksel enerji üretim yöntemlerini de tam olarak bilmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Literatürde yenilenebilir enerji ile ilgili yapılan çalışmalar bireylerin yenilenebilir enerji hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları göstermiştir (Çelikler ve Kara, 2011). Örneğin, Çolak ve arkadaşları (2012) ve Çelikler ve Kara (2011) çalışmalarında öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını tespit etmişlerdir. Tanrıverdi'nin (2009) öğretim programlarında yenilenebilir enerji kaynaklarının yeterince yer almadığı yönündeki tespitini de destekler niteliktedir. Yine Kaldellis, Kapsali ve Katsanou'nun (2012) Yunanistan'da yaptıkları çalışmada halkın yenilenebilir enerji konusunda bilgileri arttıkça olumlu tutuma sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, öğretmen adaylarının tutumlarının olumlu olduğunu ve yenilenebilir enerji kullanımına destek verdikleri görülmektedir. Bu sonuçlar önceki araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir (Çelikler ve Kara, 2011). Sonuçlar aynı zamanda kız ve erkek öğretmen adaylarının yenilenebilir enerjiye yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmadığını göstermiştir. Bu sonuç Çelikler ve Kara (2011) örtüşürken Karatepe ve arkadaşlarının (2012) sonucu ile örtüşmediği görülmektedir. Ancak bu çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre tutumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Bu araştırmaya benzer bir çalışmayı Karatepe ve arkadaşları (2012) mühendislik öğrencileriyle gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaları sonucunda yenilenebilir enerji konusunda kız öğrencilerin bilgi ve farkındalıklarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Sonuçlar aynı zamanda öğretmen adaylarını öğrenim gördükleri sınıflar bakımından dördüncü sınıf öğretmen adayları lehine anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç Zarnikau (2003) sonucu ile örtüşmemektedir. Bu sonuca neden olarak son sınıftaki öğretmen adaylarının çevre ile ilgili aldıkları dersten dolayı yenilenebilir enerji eğitimi ile ilgili bilgi sahibi olmaları gösterilebilir.

Yerleşim yerlerine göre öğretmen adaylarının tutumları incelendiğinde öğretmen adayları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Oysa Çelikler ve Kara (2011) yaptıkları çalışmalarında köyde yaşayanların şehir merkezinde yaşayanlara göre ve ilçe merkezinde yaşayanların şehir merkezinde yaşayanlar göre istatistiksel olarak daha anlamlı fark olduğunu bulmuşlardır. Bu sonucu, doğayla iç içe yaşayan öğretmen adaylarının doğaya ve yenilenebilir enerji kaynaklarına karşı daha duyarlı olduklarını şeklinde yorumlamışlardır. Yine Zyadin ve arkadaşları (2012) yaptıkları çalışmada da kırsal kesimdeki öğrencilerin daha olumlu tutuma sahip oldukları tespit etmiştir.

İlköğretim programları hem genel hedefler hem de özel hedefler açısından bütün olarak incelendiğinde, sürdürülebilir çevre eğitimi açısından konuların ve kazanımların eğitim programlarında olması gereken nitelikte ve nicelikte olmadığı söylenebilir. İlköğretim programlarında yenilenen Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde yer alan beş öncelik arasında özellikle (1) iklim değişikliği, (2) sosyal entegrasyon, nüfus ve göç, (3) küresel açlığa karşı mücadele, (4) halk sağlığı tehditleri ve (5) sürdürülebilir ulaşım konularıyla ilişkili konu, ünite ve kazanımların yer almadığı ya da çok az yer verildiği görülmektedir. Temiz enerji açısından programlarda yer alan öğrenci kazanımları çoğunlukla güneş ve jeotermal enerji üzerinde yoğunlaşmış, ancak diğer yenilenebilir enerji kaynakları olan rüzgâr, biyoenerji, su ve gelgit enerjisi ile ilgili kazanımlara yer verilmemiştir.

Eğitim programlarına yenilenebilir enerji, doğal ve kültürel mirasın korunması ve yönetimi, toprak ve suların korunması, restorasyonu ve atıkların değerlendirilmesi konularını alarak, öğrencilerinin bu konularda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararlar ve bu enerjilerin yerine kullanılacak alternatif enerji kaynaklarıyla ilgili bilgiler okullarda ve ilköğretim çağındaki çocuklara verilerek başlanmalıdır.

İlköğretim döneminde çevre ve enerji eğitimiyle öğrencilere, kendi evlerinde alabilecekleri önlemlerle ilgili bilgilerde verilebilir. Örneğin; kışın kapı ve pencerelerdeki ısı kaybını önleyerek yakıt tasarrufu sağlayabilecekleri söylenebilir. Bu şekilde öğrenci yaşadığı zaman aralığında çevre bozulmalarını engelleyici önlemlerin neler olabileceğini öğrenir ve uygulamaya başlar. Her seviyedeki öğretmenler yenilenebilir enerji ile ilgili bilgi sahibi olmalıdırlar ve bu nedenle öğretmen eğitiminde yenilenebilir enerji eğitimine önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

Açikgöz, C. (2011). Renewable energy education in Turkey, Renewable Energy, 36: 608-611.

BANG, H.K., ELLINGER, A.E., HADJIMARCOU, J. ve TRAICHAL, P.A. (2000). Consumer Concern, Knowledge, Belief, And Attitude Toward Renewable Energy: An Application of The Reasoned Actiontheory. Psychology and Marketing, 17(6), 449-468.

ÇELİKLER, D. ve KARA, F. (2011). İlköğretim Matematik ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yenilenebilir Enerji Konusundaki Farkındalıkları. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications. 27-29 April 2011,

ÇINGI, H. (1994). Örnekleme Kuramı Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları Ders Kitapları Dizisi 20 H.Ü. Fen Fakültesi Basımevi Beytepe

ÇOLAK, K., KAYMAKCI, S., ve AKPINAR, M (2012) Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Ders Kitaplarında ve Öğretmen Adaylarının Görüşlerinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Yeri Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu, 20-22 Nisan 2012 ,İstanbul.

Eurobarometer (2006) Energy Attitudes towards energy. European Commission, Brussels

GÖKMEN, A, ATIK, AD, EKICI, G, ÇIMEN, O ve ALTUNSOY, S. (2010). Analysis of high school students' opinions on the benefits and harms of nuclear energy in terms of environmental values. Procedia Social and Behavioral Science, 2(2): 2350-2356.

HALDER, P, PIETARINEN, J, NUUTINEN, S, ve PELKONEN, P. (2010). Young citizens' knowledge and perceptions of bioenergy and future policy implications. Energy Policy, 38(6): 3058-3066.

HALDER, P, NUUTİNEN, S, PİETARİNEN, J, ve PELKONEN, P. (2011). Bioenergy and the youth: analyzing the role of school, home, and media from future policy perspectives. Applied Energy, 88(4): 1233-1240.

HALDER, P., PROKOP, P. CHANG, C.Y., USAK, M., PİETARİNEN, J. HAVU-NUUTİNEN, S. PELKONEN, P. ve CAKİR, M. (2012). International survey on bioenergy knowledge, perceptions and attitudes among young citizens. BioEnergy Research, 5(1):247-261.

İNCEOĞLU, M. (2010). Tutum-Algı İletişim (5. Baskı), Beykent Üniversitesi Yayınevi; İstanbul.

KILINÇ, A, STANİSSTREET, M, ve BOYES, E (2009). Incentives and disincentives for using renewable energy: Turkish students' ideas. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 13(5): 1089-1095.

YUENYONG, C, JONES, A, ve YUTAKOM, N. (2008) A comparison of Thailand and New Zealand students' ideas about energy related to technological and societal issues. International Journal of Science and Mathematics Education, 6: 293-311.

KALDELLIS, J.K.; KAPSALI, M. Ve KATSANOU, E. (2012) Renewable energy applications in Greece-What is the public attitude? Energy Policy, 47: 37-48.

KARABULUT, A, GEDİK, E, KEÇEBAS¸ A, ve ALKAN, M. A. (2011). An investigation on renewable energy education at the university level in Turkey. Renewable Energy; 36:1293-1297.

KARABULUT, A., ve ALKAN, M. A. (2010). An Empirical Study Investigating The Teaching Of Renewable Energy Sources Which Are Important in The Global Financial Crisis Environment at University Level. What Others Manifest? The World Economy in The Theoretical Turbulence of Global Financial Crisis; 2010 [pp. 420-427].

KARASAR, N. (2007). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayıncılık.

KARATEPE,Y.,VARBAK, N., KEÇEBAS, A. ve YUMURTACI, M. (2012) The Levels of Awareness About The Renewable Energy Sources Of University Students in Turkey. Renewable Energy.

LIARAKOU, G., GAVRILAKIS, C., ve FLOURI, E. (2009). Secondary school teachers‟ knowledge and attitudes Towards renewable energy sources. Journal of Science Education and Technology, 18(2), 120-129.

MORGİL, İ., SEÇKEN, N., YÜCEL, A. S., ÖSKAY, Ö. Ö., YAVUZ, S. ve URAL, E. (2006). Developing A Renewable Energy Awareness Scale For Pre-Service Chemistry Teachers. Turkish Online Journal of Distance Education, 7 (1).

ÖZDEMİR, N. ve ÇOBANOĞLU, E. O. (2008). Türkiye'de Nükleer Santrallerin Korunması ve Nükleer Enerji Kullanımı Konusundaki Öğretmen Adayların Tutumları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education), 34, 218-232.

PEDERSEN, E., HALLBERG, L. R-M., ve PERSSON WAYE, K. (2007) Living in The Vicinity of Wind Turbines A Grounded Theory Study. Qualitative Research in Psychology, 4 (1-2), 49 – 63.

PEDERSEN, E., ve LARSMAN, P. (2008). The Impact of Visual Factors on Noise Annoyance Among People Living in The Vicinity of Wind Turbines. Journal of Environmental Psychology, 28, 379-389.

UPRETI, B. R. (2004). Conflict Over Biomass Energy Development in the United Kingdom: Some Observations and Lessons From England and Wales, Energy Policy, 32, 785-800.

TANRIVERDİ, B. (2009). Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi. Eğitim ve Bilim, 34 (151), 89-103.

YILDIRIM, A., ve ŞİMŞEK, H. (2008) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (7. Baskı) Ankara Seçkin Yayınları.

ZARNIKAU, J. (2003). Consumer demand for 'Green Power' and energy efficiency. Energy Policy, 31:1661–72.

ZYADIN A, PUHAKKA A, AHPONEN P, CRONBERG T, ve PELKONEN P. (2012). School students' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan. Renewable Energy, 45: 78-85.

EK 1. Öğretmen Adaylarının Anket Maddelerine Ait Ortalamaları ve Standart Sapma Sonuçları

	Maddeler	X	Ss
1	Enerji talebindeki hızlı artışın karşılanması için yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde yararlanılmalıdır.	4,44	,695
2	Yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin ve rasyonel biçimde faydalanabilmek amacıyla kamu yatırımlarının artırılması gerekir.	4,17	,779
3	Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermediğini düşünüyorum.	3,20	1,091
4	Tüm ülkelerin çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanması gerektiğini düşünüyorum.	4,37	,787
5	Yenilenebilir enerji kaynakları kavramı hiçbir fikrimin olmadığı bir konu	2,25	1,156
6	Bu yüzyıl temiz enerji kaynaklarının kullanımı yüzyılı olmalıdır.	3,92	1,063
7	Güneş ve onun türevleri ile diğer tükenmez ve temiz enerji kaynaklarının kullanımını hayalci buluyorum	3,64	1,138
8	Temiz enerji kaynakları olarak da adlandırılan yenilenebilir enerji kaynaklarının geleneksel enerji kaynaklarına oranla kullanım alanlarının kısıtlı olacağını düşünüyorum.	2,96	,955
9	Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı fosil yakıtların kullanımını azaltmaz.	3,28	,994
10	Yenilenebilir enerji kaynaklarını çok da kolay kullanabileceğimi sanmıyorum.	3,13	1,052
11	Yenilenebilir enerji kaynakları ileri teknoloji gerektirdiği için bana cazip gelmiyor.	3,76	,987
12	Yenilenebilir enerji çevre için gerekli olsa da kullanımının kolay olmayacağını düşündüğüm için tercih etmem.	3,70	,968
13	Fosil yakıtları kullanıyorum ama zararlarının neler olduğunu bilmiyorum.	3,61	1,154
14	Fosil yakıtların neden olduğu sera gazları ısının bir kısmının atmosferde tutulmasına neden oluyor ve buna paralel dünyanın ısınması beni mutlu ediyor.	4,05	1,266
15	Dünyanın ısınmasının çok önemli sorun yaratacağını düşünmüyorum.	4,04	1,271
16	Ekolojik denge için kaynakların yenilenebilir olması gerektiğini düşünüyorum.	3,92	1,128
17	Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında fikrim yok.	3,52	1,249
18	Planlı bir enerji politikası çerçevesi içinde yeni yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik faaliyetler artırılmalıdır.	4,14	,886
19	Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yürekten destekliyorum.	4,09	,901
20	Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimini destekliyorum.	4,00	1,034
21	Yenilenebilir enerji ifadesi alışkanlıklarımın dışında olduğu için beni korkutuyor.	3,30	1,227
22	Yenilenebilir enerji kaynakları, aynı zamanda temiz enerji kaynaklarıdır.	3,71	1,141
23	Yenilenemeyen enerji kaynakları ile yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki farkın çok önemli olduğu inancını taşımıyorum.	2,47	1,194
24	Rüzgar enerjisi, yenilenebilir önemli bir enerji kaynağıdır.	3,96	1,043
25	Çöplerden enerji elde edilmesi fikri, bana inandırıcı gelmiyor.	3,50	1,198
26	Güneş ve su gibi enerji kaynaklarından enerji eldesi, bir ütopyadır.	3,67	1,274
27	Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının, enerji tasarrufu konusuna katkı sağlayacağını düşünmüyorum.	2,50	1,313
28	Okullarda, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları hakkında eğitim verilmesinin önemli olduğu inancını taşıyorum.	3,91	1,235
29	Enerji kaynaklarının yenilenebilir ya da yenilenemez oluşu ile ilgilenmiyorum.	3,62	1,304
30	Yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesi bilincini taşıyan bireyler haline gelmemiz küreselleşme sürecinde önem taşımaktadır.	3,91	1,064
31	AB'ne uyum ve küreselleşme süreci ile, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı	2,89	1,122

	arasında bir ilişki göremiyorum.		
32	"Çevre Koruma" faaliyetleri içinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması büyük önem taşımaktadır.	4,12	,923
33	Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, sera gazlarının olumsuz etkisini büyük oranda ortadan kaldıracaktır.	3,96	,977
34	Türkiye, konumu ve iklim özellikleri bakımından yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece olumlu şartlara sahiptir.	3,97	,900
35	Enerji politikalarının amacı, enerji sistemlerinin sürdürülebilir, enerji kaynaklarının yenilenebilir olmasının sağlanmasıdır.	3,82	1,018
36	Yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesi ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketimi arasında, enerji tasarrufu açısından bir fark olmadığını düşünüyorum.	3,26	1,325
37	Öğretmenlerin, hizmet içi eğitim süreçlerinde enerji kaynaklarının ve enerji tasarrufunun öneminin vurgulanarak, konu ile ilgili bilinçlendirme yapılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum	4,07	,950
38	Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, medya'ya büyük görevler düştüğü inancını taşıyorum.	4,17	,908
39	Fosil yakıtlar, yenilenebilir enerji kaynaklarının bir çeşididir.	3,17	1,297

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

1589-90 MALÎ YILINA AİT OSMANLI DEVLETİ BÜTÇESİNİN OLUŞTURULMASI VE İNCELENMESİ*

Kadir ARSLANBOĞA
Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF İktisat, kadirarslanboga@hotmail.com

ÖZET: Osmanlı Devleti bütçeleri modern bütçelere göre farklılık göstermelerine rağmen, bir yıl içerisinde devletin malî durumunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu bütçeleri ise yevmiye defteri niteliğinde olan ruznamçe defterlerine dayanılarak hazırlanmaktaydı.1589-90 malî yılında Osmanlı Devleti merkezî hazinesinin gelir ve giderleri ruznamçe defterlerine göre tahlil edilerek devletin bir yıllık malî durumu ortaya konulmuştur. Öncelikle devletin gelirleri, devamında ise giderleri incelenmiştir. Akabinde değerlendirme başlığı kayıtların bize sağladığı veriler doğrultusunda devletin kısa ve uzun vadeli politikalarına değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Maliye, Bütçeler, Gelirler, Giderler.

ABSTRACT: Although Ottoman budgets differ from modern budgets, they are important to indicate financial standing of the state yearly. These budgets had been prepared in terms of order book of the day (ruznamçe defteri) having the characteristic of day-book. In 1589-90 financial year, this paper presents annual financial statement of Ottoman Empire by analysing incomes and expenses of centralized treasury according to ruznamçe books. This study, in turn, observes public revenues and public expenditures. Thereafter, policies with short term and long term of state is addressed with data in assessment section.

Keywords: Ottoman Empire, Treasury, Budgets, Revenues, Expenditures.

GİRİŞ

16. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devlet tarihi içerisinde ekonomik ve sosyal çalkantıların doruğa ulaştığı dönemlerden birisidir. 1578-1590 yılları arasında İran'la süren savaş, 1584-86 yılları arasında büyük tağşiş/devalüasyon ve bunların devamında 1589 yılındaki Beylerbeyi vakası bu dönemde meydana gelen önemli olayların başlıcalarındandır. 1589-90 malî yılı ise İran harbinin bitişi, devalüasyon işleminin tamamlanması ve Beylerbeyi vakasının vuku bulduğu kesişme noktasıdır.

Bu kesişme noktasında, Osmanlı Devleti malî teşkilatını oluşturan üç unsur içerisinden –merkez maliyesi/hazinesi, tımar ve vakıf sistemi- merkezî hazinenin gelir ve giderlerini inceleyerek, devletin malî yapısı ve meydana gelen olayların kamu maliyesine yansımaları çalışmada tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir bütçe telakkisi bulunmamakla birlikte fiili olarak gerçekleşen gelir ve giderlerden mürekkep, iki nevruz arasını/21 Mart kapsayan bir icmal hazırlanmaktaydı. İcmaller her ne kadar gerçekleşen kayıtları ihtiva etse de, devletin bir malî yıl içerisindeki gelir ve giderlerini göstermesi bakımından bütçe olarak kabul edilmişlerdir. İşte bu bütçe olarak kabul edilen icmaller, mufassal olarak gelir ve giderlerin gerçekleştiği gün içerisinde kaydedildiği ruznamçe isimli yevmiye defterlerine dayanılarak hazırlanmaktaydı. Yalnız Fatih kanunnamesinde belirtildiği üzere her sene hazırlanması gereken icmaller(Özcan, 2003: 13), çeşitli nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. Bundan dolayı 1589-90 malî yılına ait merkezî hazine bütçesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci tasnifi içerisinde bulunan 1772 no'lu, 42X16,5 ebatlarında ve 188 sayfadan oluşan ruznamçe gelir defteri ile yine aynı tasnif içerisinde 1773 no'lu 44,5X15 ebatlarında ve 210 sayfadan oluşan ruznamçe gider defterlerine dayanılarak oluşturulmuştur. Her iki ruznamçe defteri 4 Cemaziyelevvel 997 / 21 Mart 1589 - 15 Cemaziyelevvel 998 / 22 Mart 1590 tarih aralığını kapsayarak bir malî yılı teşkil etmektedir.

Bütçe oluşturma sürecinde her iki defterdeki toplam 10.000 adet öbek şeklinde ve siyakat yazısı ile verilen maddelerde üç kayıt türü bulunmaktadır. Bunlar gelir, gider ve gelirlerin bulundukları mahal veya bölgedeki

* Bu makale; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2012 yılında kabul edilen "1589–90 ile 1602–3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

harcamalara yönlendirildiğini gösteren ve gelir maddeleri içerisinde yer alan irâd-masraf kayıtlarıdır. Söz konusu kayıt türlerinden gelirler, defterde sadece "An tahvil" başlığı altında gösterildiğinden, vergi unsurları itibariyle tasnife tabi tutulurken, giderler ise öncelikle kayıt başlıkları itibariyle -mevâcibât, teslîmât, âdet, mübayaat, tasadduk, teşrifat, in'am, irsaliye, be-cihet- tasnife tabi tutulup, devamında kayıt başlıkları içerisinde mevâcibât harcamaları askerî bölükler, teslîmât harcamaları ise kurumlar nezdinde ayrışıma tabi tutulmuşlardır. Diğer gider başlıklarında ise böyle bir uygulamaya gidilmemiştir.

Osmanlı Devleti bütçelerinin modern bütçelerden bir diğer farklı yapısı ise gelir öncelikli olmalarıdır. Yani ilk başta gelirler belirlenirken devamında ise giderler, gelirlerden çıkarılmaktaydı. Bundan dolayı çalışmada öncelikle merkezî hazine gelirleri, sonrasında ise giderleri incelenecektir. Akabinde bütçe değerlendirmesi başlığı altında dönemin iktisadi ve siyasi konjonktürü dahilinde bir tahlil gerçekleştirilecektir.

1589-90 MALÎ YILINDA OSMANLI DEVLETİ MERKEZÎ HAZİNE GELİRLERİ

Osmanlı Devleti merkezî hazinesinin 1589-90 malî yılındaki gelirlerinin toplamı 368.259.690 akçedir ve gelirlerin vergi unsurları itibariyle dağılımı ile yekun içerisindeki oranları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Devlet gelirlerinin tahsilini konu edinen malî bir sistem olan mukataalardan hazineye giren meblağ 115.851.300 akçedir ve yekun gelirler içerisinde %31,46'lık bir paya sahiptir. İncelenen malî yılda boşalan tımar alanlarının nakdi ekonomiye geçişi sürecinde 1.719.983 akçe tutarındaki meblağ mukataa sistemine dahil edilmiştir.[1] Mukataalar iltizam veyahut emanet yöntemi ile idare edilmekteydi. İltizam yönetimi ile idare edilen mukataalardan hazineye 113.256.010 akçe, emanet yöntemi ile idare edilenlerden ise 2.595.290 akçe girmiştir. Bahsi geçen yöntemlerin mukataa içerisindeki oranları ise; iltizam %97,76, emanet %2,24'tür.

Gayri Müslimlerden baş vergisi olarak alınan cizye vergisinden merkezî hazineye 59.860.889 akçe gelir girmiştir. Cizye gelirinin malî yıl itibariyle yekun gelir içerisindeki oranı ise %16,26'dır.

Eflak'lı her haneden veyahut aileden yıllık bir flori vergi alınması neticesinde rüsûm-ı eflak(İnalcık, 1996: 106) olarak kayıtlarda geçen gelirden merkezî hazineye 2.631.559 akçe girmiştir.

Müslümanların ödediği çift resminin karşılığı olarak Hristiyan halktan alınan ispençe vergisinden(Sertoğlu, 1986: 164) merkezî hazine 300.783 akçe gelir elde etmiştir. Osmanlı tebaası içerisinde yaşayan Yahudi cemaatinin devlet nezdinde resmiyet elde edebilmesi için ödedikleri râv-ı yahûdî resminden(Aydın, 2002: 8) merkezî hazineye 124.100 akçe gelir girmiştir.

Devletin ilk zamanlarda olağanüstü hallerde halktan topladığı avarız vergisi 16. yüzyılın sonlarına doğru düzenli bir vergi halini aldığı ruznamçe defterlerinden izlenebilmektedir.[2] Söz konusu verginin halka tevzi edilirken ihtiyacın niteliğine göre ismi değişmektedir. İncelediğimiz malî yıla ait verilerde karşılaştığımız avarız vergi türleri ise; avarız, bedel-i kürekçiyan ve bedel-i nüzul'dür. Avarız başlığı altında merkezî hazineye 37.619.431 akçe, gemilerde kürek çekme ve yelkenlerin açılıp toplanmasıyla görevli olan erlerin mevaciblerinin karşılanması amacıyla halktan kürekçi bedeli ismi altında 2.883.929 akçe, harb zamanında ordunun zahire ihtiyacının karşılanması amacıyla halktan nüzul bedeli olarak 697.104 akçe toplanmıştır(Karamursal, 1989: 182-183). Bahsi geçen üç avarız vergi unsurundan toplamda merkezî hazineye 41.200.464 akçe girmiştir. Söz konusu verginin yekun gelir içerisindeki payı ise %11,19'dur.

[1] Bu gelirler incelenen ruznamçe defterindeki mukataa maddeleri içerisinde *ilhak be-havâss-ı hümâyûn* ibaresiyle belirtilmiştir ve yaklaşık 15.000 akçe avarız gelirleri de söz konusu meblağa dahildir.

[2] Merkezî hazineye 1000/1592-3 yılında 34.034.970 akçe, 1001/1593-4 yılında ise 30.420.895 akçe avarız gelirlerinden girmiştir(Yıldırım, 2008: 47).

Tablo 1. 1589-90 Malî Yılına Ait Merkezî Hazine Gelirleri (Akçe)

Gelir Kalemleri	Meblağ	Yekun	%
Mukataa		115.851.300	31,46
Cizye		59.860.889	16,26
Rüsûm-ı Eflak		2.631.559	0,71
İspençe		300.783	0,08
Râv-ı Yâhûdi		124.100	0,03
Avarız		41.200.464	11,19
Avarız	37.619.431		
Bedel-i kürekçiyan	2.883.929		
Bedel-i nüzul	697.104		
Ağnam		6.023.499	1,64
İrsaliye		34.304.122	9,32
Para Ayarlamaları		81.782.339	22,21
Rüsûm-ı Tashîh-i Sikke	32.794.538		
Kāl Kerden ve Büriden Akçe-i Cedid	42.541.629		
Tebdil-i Sikke	5.212.932		
Akçe-i Kemayar	1.233.300		
Berat, Şikayet, Tezkire		6.444.583	1,75
Pişkeş		4.163.160	1,13
Yağcı ve Küreci		321.648	0,09
Rüsûm-ı Bağat		75.585	0,02
Yörük, Eşkinci, Müsellem		604.784	0,16
Beytülmâl		40.067	0,01
Bâz be-Hazine-i Âmire		861.213	0,23
Bakiye-i Muhasebe		1.162.142	0,32
Muhallefât		2.541.165	0,68
Bedel-i Tımar		65.180	0,02
Mahsûl-i Bağçe		1.050.066	0,29
Karz		1.464.000	0,4
Evkaf		15.900	-
Tefâvüt-i Hasene ve Guruş		120.517	0,03
Sair		7.250.565	1,97
Toplam		**368.259.690**	**100**

Kaynak: B.O.A. K.K. 1772.

Devlet yönetimindeki müslüman tebaanın küçükbaş hayvanlarından alınan bir vergi olan ağnam vergisi(Tabakoğlu, 1985: 166) ile hayvan sürülerinin barındırıldıkları yer için alınan ağıl resminden(Emecen, 1988: 467) incelenen kayıtlarda *aded-i ağnam ve resm-i ağıl* ibaresi düşülerek merkezî hazineye toplamda 6.023.499 akçe gelir girmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eyalet sistemi haslı ve salyaneli olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Haslı eyaletler tımar sistemi dahilinde bulunmakta ve yöneticilerine maaş yerine gelir elde edebilecekleri tımar alanları olan dirlikler verilmekteydi. Salyaneli eyaletlerin gelirleri ise tımar sistemi haricinde olup merkeze bağlıydı ve yöneticilerine salyane (yıllık maaş) ödenmekteydi. Her iki türdeki eyaletlerin gelir fazlalıkları irsaliye adıyla merkeze gönderilmekteydi. Ayrıca eyaletlerdeki mukataa ve avarız gelirleri de direkt merkeze dahildiler(Tabakoğlu, 2008: 174). Bütçesi oluşturulan malî yılda eyaletlerden merkeze gelen gelir toplamı 34.304.122 akçedir ve yekun gelir içerisindeki payı %9,32'dir. 1589-90 malî yılında eyaletlerden gelen gelirlerin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Eyaletlerden Gelen Gelirler

Eyaletler	**1589-90**
Bağdat	400.000
Bosna	193.596
Diyarbakır	2.984.382
Haleb	7.592.055
Hums (Suriye)	3.954.717
Karaman	648.274
Kıbrıs	3.379.535
Musul, Harput	5.588.629
Rum	2.216.544
Şam-ı Şerif	2.303.662
Tımışvar	1.408.288
Trablusşam	3.417.134
Zulkadriye	217.306
Toplam	**34.304.122**

Kaynak: BOA, KK 1772.

Merkezî hazine gelirleri içerisinde para ayarlamaları başlığı altında topladığımız bazı para politikalarına -kāl kerden ve büriden akçe-i cedid, rüsûm-ı tashih-i sikke, tebdil-i sikke ve akçe-i kemayar- rastlanılmıştır. Söz konusu para politikalarından merkezî hazineye toplamda 81.782.339 akçe gelir olarak girmiştir ve yekun gelirler içerisindeki payı %22,21'dir.

Bahsi geçen politikalardan ilki olan kal kerden ve büriden akçe-i cedid madeni paraların eritilerek içerisindeki maddelerin ayrışıma tabi tutulması ve bu maddelerden yeni akçe kesilmesini ifade etmektedir. Bu politika, litaratürde tashih-i sikke veyahut tağşiş denilen devalüasyon işlemidir. 1584-6 yılları arasında yapılan ve nihayete erdirilememesi nedeniyle sonraki malî yıllara yansıyan yeni akçe kesilmesinden (tağşiş) 1589-90 malî yılında 42.541.629 akçe gelir elde edilmiştir.

1578-1589 yılları arasında devam eden İran harpleri devletin maliyesini zayıflatmıştır. Bununla birlikte tağşiş işi de nihayete erdirilememiştir. 1588 yılında tağşiş işinin tamamlanması amacıyla Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Mehmed Paşa hem tağşişi tamamlamak hem de devam eden savaş nedeniyle boşalan hazineye yük olmadan sermaye tedariki amacıyla rüsûm-ı tashih-i sikke ismiyle bir vergi ihdas etmiştir(Sahillioğlu, 1958: 224). İncelediğimiz malî yıl verilerine göre hazine bu vergiden 32.794.538 akçe gelir sağlamıştır.

Para politikalarından bir diğeri ise kayıtlarda tebdil-i sikke olarak geçen işlemdir. Burada hurda paraların darphaneye getirilerek yeni akçeye tebdil (değişmesinden) edilmesinden elde edilen gelir söz konusudur. Hazine tebdil-i akçe işleminden 5.212.932 akçe gelir elde etmiştir. Son para politikası ise kayıtlarda akçe-i kem'ayar olarak geçmekte ve hazine ayarı bozuk akçelerin yeniden kesilmesinden 1.233.300 akçe gelir elde etmiştir.

Merkezî hazine gelirleri içerisinde yer alan diğer bir gelir ise berat, şikayet ve tezkire resimleridir. Kullanma hakkının ve imtiyazının verildiği tımar beratları(Kütükoğlu, 1992: 472) ile divan ve maliye ile ilgili şikayetlerden alınan resimler neticesinde hazineye toplamda 6.444.583 akçe gelir girmiştir.

Osmanlı Devlet yönetiminde herhangi bir vazifeye ya da memuriyete atananlar ile birlikte kendisine bir gelir tahsis edilenler üst makama pişkeş çekmekteydiler(İnalcık ve Quataret, 2000: 114). İncelenen malî yılda devlet pişkeşlerden toplamda 4.163.160 akçe gelir elde etmiştir. Bunlar içerisinde Eflak voyvodasının çektiği pişkeşin tutarı 2.584.056 akçe ile dikkat çekmektedir. Diğer pişkeş gelirleri ise nehirlerdeki imtiyazları nedeniyle reislerden, din adamlarının ölümü, azli ve ferağatlerinden, tımar erbabının çektikleri ile diğer sair pişkeşlerden oluşmaktadır.

Merkezî hazineye yağcı ve küreci bedellerinden 321.648 akçe, bağlardan alınmakta olan rüsûm-ı bağat vergisinden de 75.585 akçe girmiştir. Daha önceleri sefere gitmekle yükümlü olan yaya ve müsellemlerden mazeretleri dolayısıyla alınan muafiyet bedeli, 16. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle amacından saptırılarak, nöbeti gelenler sefere gitmek yerine bedel ödemeyi seçmişlerdir(Doğru, 1990: 24). Yörük, eşkinci ve müsellem bedelleri olarak hazine 604.784 akçe gelir sağlamıştır. Aynı şekilde sefere gitmeyen tımarlı sipahilerden de bedel-i tımar vergisi olarak hazineye 65.180 akçe girmiştir.

Devlet, vefat edenlerin mallarını varislerine herhangi bir nedenden dolayı teslim edilemediği zaman beş sene muhafaza etmekteydi ve bu süre zarfında varislerden kırkta bir oranında eminiyye isminde vergi alınmaktaydı. Varisleri olmayanların ise malları devlet tarafından müsadere edilmekteydi(Pakalın, 1983: 225). Hem eminiyye hem de varisi çıkmayan mallar beytülmalin gelirlerini oluşturmaktaydı ve hazineye bu gelirlerden 40.067 akçe girmiştir. Devlet adamlarından vefat edenlerin mallarından aileleri için ayrılan meblağ çıkarıldıktan sonra kalan bakiye muhallefat geliri(Özcan, 2005: 406) olarak hazineye girmekteydi ve malî yılda bu gelirlerden hazineye 2.541.165 akçe girmiştir. Bu meblağın 1.266.000 akçesini merhum Vezir Yusuf Paşa'nın muhallefatı oluşturmaktadır.

Hazine tarafından devlet kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tahsis edilen meblağlardan bakiye kalanlar *bâz be-hazine-i âmire* ibaresiyle hazineye dönmesi neticesinde 861.213 akçe, aynı şekilde saray harcamaları için yapılan tahsisatlardan bakiye kalanlar da *bakiye-i muhasebe* adıyla hazineye dönerek 1.162.142 akçe gelir kaydedilmiştir.

Devlet hazinesine bağçelerden mahsul-i bağçe ismi altında 1.050.066 akçe gelir gelmiştir. Diğer bir gelir olarak kaydedilen unsur ise hazinenin bazı durumlarda aldığı borçlardır. Hazineye toplamda 1.464.000 akçe tutarında borç alınmıştır. Bu borcun 450.000 akçesi Vezir Mehmed Paşa'dan alınırken baki kalan kısmın kim ya da kimlerden alındığına dair kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hazine gelirleri içerisinde vakıfların fazla gelirleri *ziyade-i evkaf* ibaresiyle kayıtlarda yer almakta ve 15.900 akçe gelir elde edilmiştir.

Osmanlı Devleti gelirlerini tahsil ederken akçe haricindeki paraları tedavüllerindeki piyasa rayiçlerinden iki akçe eksiğine kabul ederken giderlerin gerçekleştirilmesinde ise bu paraları piyasa rayiçlerinden tedavül ediyordu. Kayıtlarda *tefavüt-i hasene ve guruş* olarak geçen bu işlem neticesinde hazineye 120.517 akçe gelir sağlamıştır.

Buraya kadar tasnif ettiğimiz gelirler içerisine yerleştirmediğimiz ya da kayıtlarda her hangi bir açıklayıcı bilginin olmadığı gelirler ise sair gelirler başlığı altında toplanmıştır. Bu gelirlerden hazineye toplamda 7.250.565 akçe girmiştir.

1589-90 MALÎ YILINDA OSMANLI DEVLETİ MERKEZÎ HAZİNE GİDERLERİ

Osmanlı Devleti merkezî hazinesinin giderleri, maaşlarını tımar sisteminden alanlar haricindeki askerî kesim ile saray ve askerî kurumların –tersane, tophane vb.- masraflarından oluşmaktadır. Bunlarla birlikte tabloda görüleceği ve ileride de verilen başlıkların muhteviyatları açıklanacağı üzere diğer harcama kalemleri de bulunmaktadır.

Tablo 3: 1589-90 Malî Yılı Merkezî Hazine Giderleri

Gider Alanları	1589-90	%
Mevâcib	188.569.990	47,61
Teslîmât	181.746.899	45,88
Be-cihet	6.258.319	1,58
Teşrifat	197.900	0,05
İrsaliye	200	-
Âdet	4.617.863	1,17
Mübayaat	14.020.285	3,54
İn'am	530.060	0,13
Tasadduk	164.200	0,04
Toplam	**396.105.716**	**100**

Kaynak: BOA KK, 1773.

1589-90 malî yılında merkezî hazine tarafından gerçekleştirilen yekun masraf tutarı 396.105.716 akçedir. Bu yekunun %93,49'unu ise askerî kesimin maaşlarını ifade eden mevacibat ile ordu ve saray harcamalarını ihtiva eden teslimat harcamaları oluşturmaktadır. Geriye kalan %6,51'ini ise be-cihet, teşrifat, irsaliye, âdet, mübayaat, in'am ve tasadduk harcamaları teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti merkezî hazinesi tımar kesimi haricinde kalan ve maaşlarını yıl içerisinde üçer aylık süreler itibariyle dört kıst olarak alan askerlere 188.569.990 akçe ödeme gerçekleştirmiştir. Ödenen toplam masraf tutarı, yıl itibariyle yekun masrafların %47,61'ini oluşturmaktadır.

Tablo 4: Mevâcibât Dağılımı

Mevâcib Alanlar	1589-90	%
Müşâhereharân	10.163.966	5,39
Kapıkulu Süvarileri	76.713.078	40,68
Kapıkulu Piyadeleri	73.842.719	39,16
Tersane-i Âmire Neferleri	6.516.501	3,46
Topkapı Saray Görevlileri	13.839.617	7,34
Istabl-ı Âmire Hademeleri	7.490.569	3,97
Tophane-i Âmire neferleri	3.540	-
Toplam	**188.569.990**	**100**

Kaynak: BOA KK, 1773.

Mevâcibât içerisinde müşâhereharân grubu, maaşlarını diğer askerî gruplardan farklı olarak aylık olarak almaktadırlar. Bu grup, sarayın iç ağaları, iç oğlanları, bazı mühim şahsiyetlerin padişahın hizmetinde olan evlat ve akrabaları ile sarayda görev yapan müneccim ve doktorlardan müteşekkildir(Barkan, 1960: 288). 1589-90 malî yılında hazineden müşâhereharân grubuna 10.163.966 akçe mevâcib ödemesinde bulunulmuştur.

Kapıkulu süvarileri altı bölük halkı olarak da bilinmektedir ve malî yılda hazineden bu bölüklere 76.713.078 akçe mevâcib ödemesi gerçekleştirilmiştir. Altı bölük halkı içerisinde sipahiyan bölüğüne 33.089.167 akçe, silahdaran bölüğüne 20.786.645 akçe, ulufeciyan-ı yesar bölüğüne 6.121.495 akçe, ulufeciyan-ı yemin bölüğüne 4.452.546 akçe,

gureban-ı yesar bölüğüne 2.537.544 akçe ve gureba-i yemin bölüğüne ise 3.765.586 akçe hazineden mevâcib ödemesinde bulunulmuştur. Bahsi geçen bölükler içerisinde ihtiyarlık, hastalık veya sakatlık gibi nedenler dolayısıyla sefere katılamayanlara ise 1.126.000 akçe mevacib ödemesi yapılmıştır. Kayıtlarda bölük adlarının ayrı ayrı belirtilmediği ve iki, üç ve daha fazla kapıkulu bölüklerinin beraber zikredildiği kayıtların toplamı ise 4.833.645 akçedir.

Kapıkulu piyadelerine ise merkezî hazineden 73.842.719 akçe ödeme gerçekleştirilmiştir. Piyadeler gılman denilen acemi oğlanları, yeniçeriler, cebeciler, topçular ve top arabacılarından oluşmaktadır. Enderun, İstanbul, Edirne ve Gelibolu'da bulunanlar ile buralardaki bağ ve bostanlarda çalışan acemi oğlanlarına 21.244.978 akçe mevacib ödemesinde bulunulmuştur. Yeniçeri bölüğüne ise toplamda 43.814.099 akçe, cebecilere 4.965.545 akçe, topçulara 2.328.784 akçe, top arabacılarına 1.448.872 akçe ile Edirne'deki camide mutemed olarak çalışan cebeci, topçu ve top arabacıları ocağına mensup olanlara da 40.441 akçe mevacib ödemesi gerçekleştirilmiştir.

Tersane'de görevli olan reislere, azeblere, neccarlara, kalafatçılara, haddadlara, makaracı ve gurebanlara merkezî hazineden 6.516.501 akçe mevâcib ödemesi yapılmıştır.

Topkapı Sarayı'nda çeşitli görevleri yerine getiren sınıflara toplamda 13.839.617 akçe mevacib ödemesinde bulunulmuştur. Bu sınıflar ve ödenen mevacip tutarları ise; bevvablara 1.918.967 akçe, mehteran-ı hayme bölüğüne 1.591.081 akçe, mehteran-ı alem bölüğüne 848.869 akçe, ehl-i hiref bölüğüne 4.382.702 akçe, matbah-ı âmire hademelerine 2.697.081 akçe, hayyatin-i hâssa ve hil'at bölüğüne 1.249.083 akçe, sakalara 97.384 akçe, teberdarlara 73.605 akçe, çakırcılara 516.167 akçe, şahincilere 426.186 akçe, atmacacılara 26.766 akçe ile kayıtlarda okunamayan bölüğe verilen 11.726 akçeden oluşmaktadır.

Istabl-ı âmire neferleri ise kayıtlarda toplu olarak geçmektedir ve hazineden 7.490.569 akçe mevâcib ödemesinde bulunulmuştur. Aynı şekilde tophanede çalışanlara da hazineden 3.540 akçe mevâcib ödemesi yapılmıştır.

Hazine giderlerinin diğer büyük harcama kalemini ise teslîmât harcamaları oluşturmaktadır. Saray ve ordu içerisindeki kurumların ihtiyaçlarının temini eminler vasıtasıyla yapılmaktadır. Eminler, merkezden atanmak kaydıyla varsa bulundukları mahalin yoksa da İstanbul'daki saray ve ordu kurumlarının ihtiyaçlarını temin etmek için ihdas edilen kurumlardır(Bilgin, 2006: 16). İncelenen malî yılda gerçekleştirilen teslîmât harcaması 181.746.899 akçedir ve yekun içerisindeki oranı %45,88'dir.

Teslîmât harcamaları içerisinde padişaha yapılan ödemeler adıyla tasnif edilen ve merkezî hazineden padişaha cep harçlığı olarak verilen masraf tutarı 14.510.066 akçedir.

Harc-ı Hâssa eminleri eliyle gerçekleştirilen masraf tutarı 70.884.941 akçedir. Bu meblağ; İstanbul'daki saray ve askeri kurumların, donanmanın, tersane-i âmirenin, hazineye alınan kumaşların, Enderun'daki darphanenin bazı mühimmatlarının, anbar-ı âmirenin, daha önceki yıllarda yapılan alımların bakiye kalan borçlarının edasının, sarayda görevli bulunan acemilerin ihtiyaçlarının temin edilmesinden oluşmaktadır.

Matbah-ı âmire ismiyle saray mutfağına malzeme alımına 18.289.431 akçe, yeniçerilerin elbise ihtiyacını karşılamak amacıyla çuka alımına 15.200.059 akçe, ıstabl-ı âmire ismiyle saraydaki havyaların beslenmelerine ve koşum takımlarına 5.048.656 akçe, saray mutfağına ait mühimmatın deposu olan kilar-ı âmire'ye sair yiyecek alımına 3.037.139 akçe, İstanbul Ağa'ları marifetiyle yakacak ihtiyacını temin amacıyla hime-i hâssa adıyla hime (odun) alımına 1.390.700 akçe, fodla fırını olarak da bilinen sekbanan-ı hâssa fırının mühimmatlarına 1.526.379 akçe, fırın-ı âmire adıyla saraydaki fırının ihtiyaçlarına 1.575.400 akçe, Edirne'de bulunan saray ve askerî kurumların ihtiyaçlarının teminine 2.473.855 akçe, hazine tarafından devletin sair bölgelerindeki camilerin, türbelerin ve kalelerin tamir masraflarına 2.099.618 akçe, tophane-i âmire mühimmatlarına 642.662 akçe, beray-ı mekulat adıyla devleti çeşitli sebeplerle ziyarete gelen elçi ve devlet görevlileriyle birlikte bunların maiyetlerinin masraflarına 595.682 akçe, hayyatin-i hâssa ismiyle saraydaki terzilere lazım olan kumaş alımlarına 345.300 akçe, padişaha ait çadırlarla ilgilenen otakha-i hümayun kurumunun ihtiyaçlarının teminine 21.200 akçe, çayırha-i hâssa adıyla devlete ait çayırların/koruların biçilme ve sair ihtiyaçlarına 699.330 akçe, topların nakli ile görevli olan arabacıyan-ı hâssa bölüğüne ip ve at alımına 88.300 akçe, tüfengha-i âmirenin ihtiyaçlarına 91.104 akçe, kale ve filikalarda görevli olan

alatçı ve kürekçi neferlerinin bedelleri ile sair borç ödemelerine eminler vasıtasıyla yapılan ücret, mevâcib, bedel ve deyn altında yapılan masraflara 1.558.854 akçe, beray-ı tebdil (değişme) başlığı altında yeni akçe kesilmesi ve piyasadaki bazı hurda paraların tekrardan basılma masrafına harcanan 14.111.314 akçe ile 1.259.440 akçe tutarındaki devlet görevlilerinin yer değiştirme/tayin masraflarıyla birlikte toplamda 15.370.754 akçe, hayme-i hâssa ismiyle çadır mehterleri bölüğünün ihtiyaçlarına 300.000 akçe ve buraya kadar zikredilen kurum, bölük ve masraflar içine yerleştirilememekle birlikte ruznamçe defterlerinde teslîm başılığı altında yapılan harcamalara sair baha adı altında 3.359.755 akçe tutarındaki harcamalar hazine tarafından gerçekleştirilmiştir.

Teslîmât harcamaları içerisinde üstte bahsedilen masraflar yanında mevâcibât ve sefer-i hümayun harcamaları olarak eski defterdar Hasan Paşa eliyle İran'la olan harp nedeniyle doğu taraflarında olan kapıkulu askerlerinin mevâcib ve mühimmat masraflarına 22.517.714 akçe ile Tatar Gazi Giray Han'a Güzel? taraflarındaki sefere katılması nedeniyle gönderilen 120.000 akçeyle birlikte hazineden toplamda 22.637.714 akçe sarfedilmiştir.

Hazine giderleri içerisinde zikredilen harcama kalemlerinden biri de be-cihet harcamalarıdır. Merkezî hazineden bu harcamalara toplamda 6.258.319 akçe sarfedilmiştir. Bu meblağın 4.495.509 akçesi borç ödemesine, kalan 1.762.810 akçe tutarındaki meblağ ise; mevâcib ödemelerine, elçi masraflarına, üsküfçülere, kağıt, mes, çizme ve ayakkabı alımına, sancak-ı şerifin yaldızlanmasına, sultanın tekfin masrafına ve çeşitli kumaş alımlarına harcanmıştır.

Osmanlı Devleti hazinesinden teşrifat başlığı altında yapılan protokol masraflarına ise 197.900 akçe harcama yapılmıştır. Söz konusu harcamalar; devletlerarası antlaşmalar için heyetlere, devletten bir işi tekrar almak (icâzet) için gelenlere ve pişkeş getirenlere yapılan masraflardan oluşmaktadır.

Ruznamçe gider defterindeki kayıtlarda irsaliye başlığı altında verilen ve ne için olduğu belli olmayan numunelere ise 200 akçe hazineden sarfedilmiştir.

Hazine harcamaları içerisindeki bir diğer gider kalemi ise eskiden beri yapıla gelen âdet harcamalarıdır ve bu başlık altındaki masraflara 4.617.863 akçe harcama gerçekleştirilmiştir. Âdet harcamalarını; salyane ödemeleri, yeni müslüman olanlara sünnet ve destar (sarık) parası verilmesi, acemi bölüklerinden terfi edenlere ok ve yay parası dağıtılması, terfi, tayin ve bazı önemli günlerde devlet görevlilerine verilen para, dolama, meyan-bend, came ve çatma bahaları, üst düzey görevlilere zemistanî (kışlık) ve baharî (yazlık) elbise dağıtılması, bayramlarda kapıcılara para dağıtılması, sultanlara hazırlanan boğça masrafları, padişaha sunulan pişkeş, takvim, avlanmalar neticesinde ödüllendirmeleri, Enderun'daki gılmanlara acemilik parası verilmesi vb. oluşturmaktadır.

Mübayaat başlığı altında kaydedilen ve devlet hazinesi tarafından gerçekleştirilen harcamalar daha çok kumaş alımlarıdır ve toplamda 14.020.285 akçe sarfedilmiştir. Söz konusu harcamalara konu olan kumaş türleri ise, kumaşın cinsinin belirtilmeyip akmişe olarak geçenler, çuka, mirâhûr, tafta-i Şam ve Bursa, atlas, Ankara sofu, benek, kadife, harir, kemha, serâser, basma vb. ile samur ve vaşak postları teşkil etmektedir.

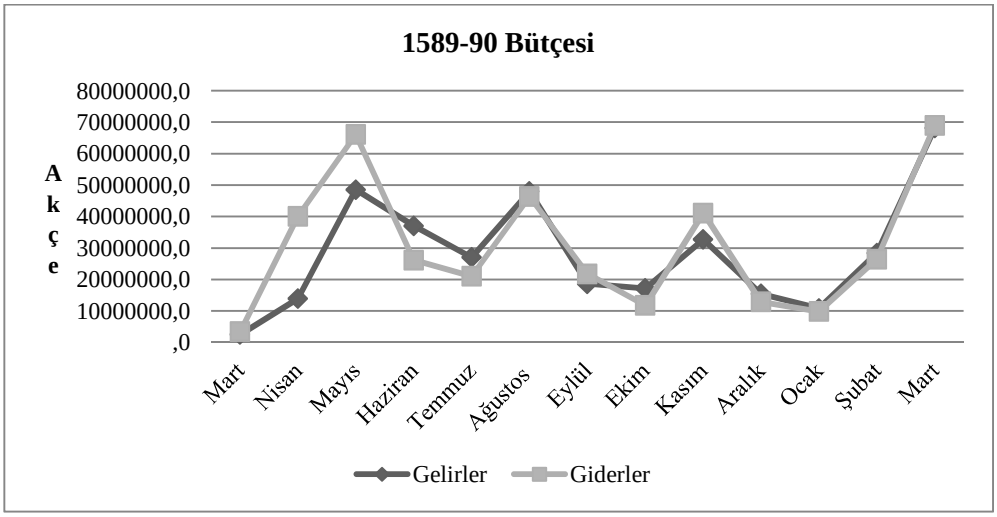
İn'am başlığı altında kaydedilen hazine masrafları ihsanlardan oluşmaktadır. Söz konusu ihsanlar; devletlerarası anlaşmalar için gelen heyetlere, sefere katılanlara, bayramda ehl-i duaya, sair kişilere, bir göreve tayin olanlara verilenlerden oluşmaktadır ve toplamda 530.060 akçe sarfedilmiştir.

Kayıtlarda tasadduk harcaması olarak kaydedilen masraflar ise fukaralara ve Cuma günü dağıtılan sadakalardan, saraya gelen ve Kabe'ye gönderilenlere verilen paralardan oluşmaktadır. Toplamda hazine tarafından gerçekleştirilen tasadduk harcamalarına 164.200 akçe harcanmıştır.

BÜTÇENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devleti merkezî hazinesinin 1589-90 malî yılındaki gelirleri 368.259.690 akçe iken, giderleri ise 396.105.716 akçedir. Gelir ve gider arasındaki fark, gider lehine 27.846.026 akçedir.

Grafik 1: Gelir ve Giderlerin Aylar İtibariyle Dağılımları

Yukarıdaki grafikte bütçe gelir ve giderlerinin malî yıl içerisinde aylar itibariyle dağılımları gösterilmiştir. Osmanlı Devleti merkezî hazinesi tarafından mevâcib ödemeleri her üç aylık kıstlar şeklinde yapıldığından, üç ayda bir giderlerin yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde o aylarda teslîmât harcamalarındaki artışta bu yükselişte önemli bir paya sahiptir. Grafikteki gider çizgisiyle birlikte gelir çizgisi de ödemelerin yükseldiği aylarda artış göstermektedir.

Gence seferinden İstanbul'a dönen bölük halkları maaşlarını yeni kesilen değeri düşük akçelerle almaları neticesinde padişah III. Murad'a giderek tağşiş işiyle ilgilenenlerin idamını talep etmişler ve devamında Beylerbeyi Mehmed Paşa ile defterdar Mahmud Efendi 3 Nisan 1589 tarihinde idam edilmişlerdir(Selaniki, 1999: 209-212). Bu olayın bütçeye yansıması ise yukarıdaki grafikte izlenebilmektedir. Beylerbeyi vakasının tarihini takiben nisan ve mayıs aylarında hazineden 57 milyon akçe mevâcib ödemesi ile 40 milyon akçe tutarında teslîmât harcaması gerçekleştirilmiştir.

16. yüzyıl ile 17. yüzyıl başlarına ait bütçeler değerlendirildiğinde devlet maliyesinde gelirlerin giderleri karşılama oranı 1567-68 bütçesi hariç, diğerlerinde düşükken, özellikle 16. yüzyılın son çeyreğinde düzenli bir düşüş göstermektedir. Bu düşüşün ana sebebi ise Osmanlı-İran savaşının devletin mali yapısında oluşturduğu yüktür.

Aşağıdaki tabloda verilen bütçe gelirlerinde 1564-5 ile 1582-3 yılları arasında gelirler 180-260 milyon akçe arasında seyrederken, son çeyrekte ise 1589-90 bütçesi haricindekiler 250-300 milyon akçe arasında seyretmektedirler. Giderler ise 1564-5 ile 1582-3 yılları arasında 190-277 milyon akçe aralığında seyrederken 1589-90 malî yıldan itibaren 350-400 milyon akçe arasında seyretmektedir. 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde gelir ve giderler birbirlerine yakınken, dördüncü çeyrekte giderlerdeki artışla beraber aynı oranda olmasa da gelirlerde de artış görülmektedir.

Tablo 5: Bütçelerin Seyri

Tarih	Gelir	Baz	Gider	Baz	Karşılama Oranı
972 / 1564-65	183.200.000	100%	189.600.000	100%	97%
973-74 / 1566-67	182.022.400	99%	207.932.516	110%	88%
974-75 / 1567-68	226.203.058	123%	221.532.423	117%	102%
989-90 / 1581-82	198.738.848	108%	250.065.720	132%	79%
990-91 / 1582-83	268.737.470	147%	277.578.755	146%	97%
997-98 / 1589-90	368.259.690	201%	396.105.716	209%	93%
1001 / 1590-91	293.400.000	160%	363.400.000	192%	81%
1000 / 1592-93	249.252.188	136%	-		
1001 / 1593-94	267.028.985	146%	-		
1010-1 / 1602-03	294.238.930	161%	394.855.098	208%	75%

Kaynak: (Çakır, 2006: 171; Yıldırım, 2008: 13; Arslanboğa, 2012: 123)

Osmanlı Devleti artan bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla uzun ve kısa dönemli nitelenebilen mali tedbirler almıştır. Uzun dönemli mali tedbir olarak savaşlarda ateşli silah kullanabilen askerlerin tımarlı sipahilerin yerine ikame edilmesiyle birlikte bu askerlerin maliyeye getirdiği külfet, tımarların mukataa sistemi içerisine dahil edilmesiyle karşılanmaya çalışılmıştır. İncelenen mali yılda tımarların mukataa sistemi içerisinde dahil edilmesinden hazineye 1.719.983 akçe girmiştir.

1589-90 malî yılında bütçe açığını aşağıya çeken kısa dönemli politika ise para ayarlamalarından elde edilen gelirdir. 1590-91 bütçesine bakıldığında 100 milyon akçe bütçe açığı söz konusuyken bir sene öncesindeki açık ise 27.8 milyon akçedir. Osmanlı Devleti söz konusu para ayarlamalarından 81.782.549 akçe gelir elde ederken, bu ayarlamalar için 14.111.314 akçe tutarında da masraf gerçekleştirmiştir. Toplamda hazine bu işlemlerden 67.671.235 akçe gelir elde ederek bütçe açığını önemli ölçüde finanse ederek bütçe açığını 27.846.026 akçeye düşürmüştür.[3]

Oluşturulan bütçe gereğince modern anlamda bütçe açığı olarak kabul edebileceğimiz bu meblağ, ruznamçe defter kayıtlarının gerçekleşen gelir ve gider kayıtlarını göstermesi bakımından söz konusu farkın maliye tarafından bir şekilde finanse edildiği muhakkaktır. Genellikle bu gibi durumlarda finansör kurum ise hazine-i amire bürolarından iç hazinedir.[4]

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Kamil Kepeci Kataloğu
Büyük Ruznamçe Kalemi: 1772; 1773 numaralı defterler.
Arslanboğa, K. (2012). "1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi". Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
Aydın, M. (2002). "İstanbul'un Fetihinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14: 5-25.
Barkan, Ö. L. (1960) "954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", İÜİFM, 19.1-4: 219-297.
Bilgin, A. (2006). Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harç Eminliği. İstanbul: Kitabevi.

[3] Tağşişin yapılma nedeni, malî sıkıntıyı bertaraf etmek amacıyla hazineye ek gelir sağlaması ile nakit ve maden sermayesinin diğer memleketlerdeki devalüasyonlar neticesinde kaçışını önlemektir(Sahillioğlu, 1958: 168).

[4] Örneğin 1605 yılında Avusturya ile devam eden savaş sürecinde Veziriazam Lala Mehmed Paşa verilen meblağın kifayetsiz kalması durumunda tekrardan padişahın emri üzerine iç hazineden 8.400.000 akçe tutarında ek bir meblağ borç üzere verilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi, No: 2009, zikreden (Uzunçarşılı, 1978: 76).

Çakır, B. (2006). "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri". Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler. (Haz) Mehmet Genç ve Erol Özvar. C. 1. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
Doğru, H. (1990). Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı. İstanbul: Eren Yayıncılık.
Emecen, F. (1988). "Ağıl Resmi", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 1: 467-468.
İnalcık, H. (1996). "Filori", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 13: 106-107.
Karamursal, Z. (1989). Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler. 2. bs.. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Kütükoğlu, M. (1992). "Berat", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5: 472-473.
Özcan, A. (2003). Kānûnnâme-i Âl-i Osman. İstanbul: Kitabevi.
Özcan, T. (2005). "Muhallefat", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 30: 406-407.
Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Terimleri Sözlüğü. 3. bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Sahillioğlu, H. (1958). "Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme". Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
Selaniki, M. E.(1999) Tarih-i Selânikî. (Haz.) Mehmet İpşirli. 2. bs., C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Sertoğlu, M. (1986). Osmanlı Tarih Lugâtı. İstanbul: Enderun Kitabevi.
Tabakoğlu, A. (1985). Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul: Dergah Yayınları.
Tabakoğlu, A. (2008). Türkiye İktisat Tarihi. 8. bs. İstanbul: Dergah Yayınları.
Uzunçarşılı, İ. H. (1978). "Osmanlı Devleti Maliyseinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi, Belleten, C. 42.165: 67-93.
Yıldırım, S. (2008). "1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devleti'nin Merkezî Hazine Gelirleri". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Ek 1: 1589-90 Malî Yılında Merkezde Tutulan Ruznamçe Defterlerine Oluşturulan Bütçe

Bütçe	Yıllık Tutar Akçe	Yıllık Yekun Akçe	Yıllık Yekun Akçe
Gelirler			
Rumili vilâyetinden Elde Edilen Gelirler		156.073.138	
Mukataa	77.202.781		
Cizye Gelirleri	39.611.568		
Haraç Güzar Devletlerden Gelen Gelirler	14.753.880		
Rüsûm-ı Eflak	2.631.559		
İspenç	186.509		
Yağcı ve Küreci Resimleri	321.648		
Rüsûm-ı Bağat	75.585		
Râv-ı Yahûdî	124.100		
Avarız Gelirleri	15.201.571		
Ağnam Gelirleri	5.963.937		
Anadolu Vilâyetinden Elde Edilen Gelirler		59.448.649	
Mukataa	33.163.801		
Cizye Gelirleri	5.495.441		
İspenç	114.274		
Avarız Gelirleri	20.615.571		
Ağnam Gelirleri	59.562		
Boş/Okunamayan Mukataa Gelirleri		5.484.718	
Şam, Musul, Kudüs ve Trablus'tan Gelen Avarız		5.383.322	
İrsaliye Gelirleri		34.304.122	
Berat, Şikayet ve Tezkire Resimleri		6.444.583	
Yörük, Eşkinci, Müsellem Bedelleri		604.784	
Bedel-i Tımar		65.180	
Muhallefat Gelirleri		2.541.165	
Bakiye-i Muhasebe		1.162.142	
Ziyâde-i Evkaf		15.900	
Beytülmâl Gelirleri		40.067	
Mahsûl-i Bağçe		1.050.066	
Pişkeş		4.163.160	
Karz		1.464.000	
Rüsûm-ı Tashîh-i Sikke		32.794.538	
Tebdîl-i Sikke		5.212.932	

Akçe-i Kem'ayar		1.233.300	
Kāl kerden ve Büriden Akçe-i Cedîd		42.541.629	
Tefâvüt-i Hasene ve Guruş		120.517	
Harcanmayıp Hizâne-i Âmire Geri Dönen Paralar		861.213	
Sair Gelirler		7.250.565	
Hazinenin bir yıllık geliri			**368.259.660**
Giderler			
Mevâcib Ödemeleri		188.569.990	
Müşâhereharân	10.163.966		
Kapıkulu Süvarileri	76.713.078		
Kapıkulu Piyâdeleri	73.842.719		
Tersane-i Âmire Neferleri	6.516.501		
Topkapı Saray Görevlileri	13.839.617		
Istâblı Âmire Hademeleri	7.490.569		
Diğer	3.540		
Teslîmât		181.746.899	
Hazret-i Pâdişâh	14.510.066		
Harc-ı Hâssa-i	70.884.941		
Matbah-ı Âmire	18.289.431		
Istâbl-ı Âmire	5.048.656		
Kilâr-ı Âmire	3.037.139		
Hîme-i Hâssa	1.390.700		
Furun-ı sekbanân-ı Hâssa	1.526.379		
Tophâne-i Âmire	642.662		
Çuka-i Yeniçeriyân	15.200.059		
Arabacıyân-ı Hâssa	88.300		
Berây-ı mekûlât	595.682		
Hayyâtîn-i Hâssa	345.300		
Otakhâ-i Hümâyûn	21.200		
Çayırhâ-i hassa	699.330		
Harc-ı Hâssa-i Edirne	2.473.855		
Mevâcibât ve mühimmât-ı sefer-i hümâyûn	22.637.714		
Tüfenghâ-i Âmire	91.104		
Ta'mîr ve Termîm Masrafları	2.099.618		
Ücret, mevâcib, bedel ve deyn	1.558.854		

Berây-ı tebdîl	15.370.754		
Hayme-i Hâssa	300.000		
Furun-ı Âmire	1.575.400		
Sair Bahâ	3.359.755		
Be-cihet		6.258.319	
Borç ödemeleri	4.386.041		
Maaş ödemeleri	1.347.716		
Sair harçlar ve bahalar	524.562		
Teşrîfât		197.900	
İrsaliye Giderleri		200	
Âdet Giderleri		4.617.863	
Yeni müslüman olanlara nakit para ile sarık parası verilmesine	116.710		
Yıllık olarak verilen maaşlar	273.950		
Kışlık ve Yazlık Giyecek dağıtımına	187.500		
Dağıtılan kumaş bahalarına	1.460.291		
Acemilere verilen nakit	67.900		
Acemilikten kapı kullarına terfi edenlere verilen ok ve yay bahalarına	1.228.800		
Diğer Âdet Harcamaları	1.282.712		
Mübaya'at/Kumaş alımları		14.020.285	
İn‘am Harcamaları		530.060	
Sadaka dağıtılma bahaları		164.200	
Hazinenin bir yıllık gideri			**396.105.716**
Bütçe açığı			**-27.846.056**

Kaynak: B.O.A. K.K., 1772, 1773.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

İŞGÖRENLERİN İŞLETME STRATEJİLERİNİ ÖĞRENME YOLLARI SEKTÖRLERE GÖRE DEĞİŞİR Mİ? AFYONKARAHİSAR'DAKİ İŞLETMELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Mehmet Ali KÖSEOĞLU
Minot State University USA, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İİBF, trmaliktr@yahoo.com.

Kemal KARAYORMUK
Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, kyormuk@aku.edu.tr.

Köksal BÜYÜK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, koksalbuyuk@ogu.edu.tr.

ÖZET: Bu çalışma, işgörenlerin işletme stratejilerini nasıl öğrendiklerini ortaya çıkartarak, öğrenme yollarına ilişkin sektörler arasında farklılık olup olmadığını tespit etmektedir. Bu bağlamda Afyonkarahisar'daki özel sektörde çalışanlara anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler ışığında işgörenlerin işletme stratejisini öğrenirken "sorumlu olunan ilk amirle grup olarak toplantı", "sorumlu olunan ilk amir ile birebir görüşme", "üst düzeydeki yöneticinin bilgilendirme toplantısı", "sloganlar ve t-shirt gibi materyaller", "işletmenin yayınladığı bülten, veya duyuru panolarındaki yayınlar" yöntemlerini daha çok tercih ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca işgörenlerin stratejiyi öğrenirken kullandıkları yöntemler çalıştıkları sektörlere (sanayi/hizmet) göre farklılık göstermektedir. Son olarak uygulama ve literatür için değerlendirmeler yapılarak gelecekte yapılabilecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Strateji, iletişim, öğrenme, sanayi, hizmet

DO EMPLOYEES' WAYS OF LEARNING THE STRATEGIES OF AN ORGANIZATION VARY ACCORDING TO SECTORS? A STUDY ON ORGANIZATIONS LOCATED IN AFYONKARAHİSAR

ABSTRACT: The present study aims to reveal how employers learn the strategies of an organization and whether there are differences in ways of learning according to sectors. In this respect, a questionnaire was administered to the employers working in the private organizations located in Afyonkarahisar. In light of the findings, it can be claimed that while learning the strategies of the organization, employers usually prefer these strategies "meeting with the supervisor who is directly responsible for the issue", "individual meeting with the supervisor who is directly responsible for the issue", "meetings with the top managers for the purpose of information sharing", "materials such as slogans and t-shirts", "bulletins issues by the organization", or "the announcements in bulletin boards". Moreover, the strategies used by the employers vary from one sector to another (industry/service). Finally, suggestions were made for the future research.

Key Words: Strategy, communication, learning, industry, service

GİRİŞ

Bu çalışma, sektörlere göre işgörenlerin işletme stratejilerini nasıl öğrendiklerini ortaya çıkartarak, öğrenme yollarına ilişkin sektörler arasında farklılık olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Stratejik yönetim, bir yüzü, özel durumlarda başarılı bir şekilde rekabet edebileceği oyun planının ne olduğunu tanımlayan strateji formülasyonunu, diğer yüzü de formule edilen stratejinin nasıl hayata geçirileceğini açıklayan strateji uygulama sürecini temsil eden ikiyüzlü madalyon gibidir (Alexander, 1991). Dolayısıyla işletme performansı sadece stratejilerin ne kadar iyi formüle edildiğiyle değil aynı zamanda stratejilerin ne kadar iyi uygulandıklarıyla da ilgilidir (Shah, 2005). Bu iki sürecin birbirleriyle olan etkileşimindeki başarı da formulasyonu ve uygulamayı gerçekleştiren aktörlere bağlı olacaktır. Strateji geliştirme sürecine katılım düzeyi ve stratejilerin açık/gizli olması (Parnell, 2003) ve strateji

* Bu çalışmanın ilk hali 8. Anadolu İşletmecilik Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

uygulama sürecinde de uygulayıcıların stratejiyi tam olarak anlaması ve stratejik iletişim düzeyi aktörlerin başarısını etkileyecektir (Aaltonen & Ikavalko, 2002; Peng & Littelijohn, 2001). Bu çerçevede her ne kadar stratejilerin rakipler tarafından kolayca deşifre edilme riski olsa da (Parnell, 2003) orta ve daha düşük düzeydeki yöneticilerin stratejiyi uygulamaları nedeniyle stratejinin gelişmesinde merkezi bir rol oynaması (Qi, 2005, Currie, 1999, Fenton- O'Creevy, 2001, Thakur, 1998, Wooldridge & Floyd, 1990), stratejik bilginin daha düşük düzeydeki yöneticiler ve işgörenler ile paylaşılmasının hem örgütsel bağlılığı hem de işi kavramayı geliştirmesi (Parnell ve Menefee, 2007) ve ayrıca işgörenlerin işletmeye ilişkin bilgileri dışarıdan öğrenmelerinin yönetimin kredibilitesine zarar vermesi (Gerard, 1986) nedeniyle işgörenlerin stratejiyi öğrenmesi gerektiği ileri sürülebilir. O halde genel olarak stratejik yönetim daha özel de strateji literatürü ve uygulayıcılar için işgörenlerin stratejiyi nasıl öğrendikleri araştırmayı gerektirmektedir.

İşgörenlerin işletme stratejilerini nasıl öğrendikleri konusuna ilişkin 782 işgöreni kapsayan bir araştırma Alexander (1994) tarafından gerçekleştirilmiştir (Al-Ghamdi ve diğeriler' den (2007) aktarıldı). Al-Ghamdi ve diğerleri (2007) tarafından imalat sektöründeki 187 işgören üzerinde Alexander'ın (1994) çalışması tekrarlanarak, işgörenlerin stratejiyi öğrenme yollarının çalışma süresine göre değişip değişmediği tartışılmıştır. Ancak stratejiyi öğrenmek için kullanılan tekniklerin sektörlere göre değişip değişmediği bu çalışmalarda ve literatürde net olarak tartışılmamıştır. Bu çalışma da stratejiyi öğrenmek için kullanılan tekniklerin sektörlere göre değişip değişmediğini veriler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışma, stratejilerin öğrenilmesinde kullanılan iletişim kanallarını açıklayarak başlamaktadır. Daha sonra, çalışmanın amacına ulaşması için geliştirilen araştırma sorularının cevaplanması için Afyonkarahisar İl' indeki özel sektör yöneticilerine uygulanan anketin bulgularına yer verilmektedir. Son olarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Stratejilerin başarı düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biri işletmede uygulanan iletişim politikalarıdır (Aaltonen & Ikavalko, 2002; Peng & Littelijohn, 2001, Rapert, Velliquette & Garreston, 2000, Beer & Eisenstat, 2000, Daft, vd. 1989). Dolayısıyla işgörenlerin stratejiyi öğrenme yolları kullandığı örgütsel iletişim kanallarına bağlıdır.

Himstreet & Baty (1969) iletişimi; duygu ve düşünceleri kapsayan anlamların semboller yardımı ile insanlara aktarılması şeklinde tanımlamıştır. Bu aktarma, istenildiği şekilde anlaşılmak, mesaja istenen karşılığın verilmesini sağlamak ve kişilerle iyi ilişkiler kurma girişimidir (Sigband & Bell, 1989). Clow ve Back (2007)'de iletişimi bilginin aktarılması, alınması ve işlenilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Bir kişi, grup ya da örgüt bir düşünceyi ya da mesajı iletmeye çalıştığı zaman ve alıcı bilgiyi doğru kavrayabildiği zaman iletişim meydana gelir. Emek yoğun bir sektörlerde bireysel ve örgütsel iletişim önemli rol oynamaktadır. Teknoloji ve otomasyon sistemleri ne kadar gelişirse gelişsin, bunların hiçbiri müşteri/personel ve personel/personel iletişiminin yerini dolduramayacaktır. Bu nedenle hizmet üretim girdileri içerisinde etkinliği olan tek unsur insandır. İnsanın da etkin hale getirilmesinin temelinde sağlıklı ve etkili iletişim yatmaktadır.

Conrad, örgüt içinde etkin şekilde iletişim kurulabilmesi için iki tür bilgiye ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Birincisi çalışanların etkin iletişim ile örgütün başarılı faaliyetleri arasındaki ilişkinin farkına varması, ikinci ise çalışanların farklı durumlarla karşılaştığında en uygun iletişim stratejisini nasıl seçeceklerini anlamalarıdır (Conrad:1990: 5).

Etkili iletişim iç ve dış müşteri tatminini sağlamada önemli bir araçtır. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için iletişim sürecinin taşıması gereken özellikleri Husemann ve diğerleri (1988) şöyle açıklamıştır: İletişim bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleşir; Kullanılan sembollere alıcı ve kaynak farklı anlamlar verir; İletişim sözcüklerle olduğu kadar vücut diliyle de gerçekleşir; Sözel olmayan iletişim duyu organlarıyla algılanabilir; İletişim geribildirime gereksinim duyan çift yönlü bir eylemdir; İletişimde, nicelik değil kalite ve yeterlilik problemleri çözer; İletişim, meydana geldiği ortamdan etkilenir. Örgütsel iletişimin kalitesinin artırılması için alıcı ve kaynağın aynı kültürü paylaşmaları, her iki tarafında sözlü ve yazılı iletişim becerilerine sahip olmaları, geri bildirimde bulunmaları, mesajın öz, açık ve anlaşılır olması, gürültü faktörlerinin az olması ve teknolojik gelişmelerden yararlanılması gerekmektedir (Champoux 1996'dan Akt. Bolarinwa ve Olorunfemi, 2009: 5).

Halis (2000) tarafından sosyal süreçler için sinir sistemine benzetilen iletişim, bireyin kendini ifade edebilme ve dinletme gereksinimi sonucu ortaya çıkar (Kanter, vd. 1992). Bir örgüt çerçevesinde bireyin bu gereksinimleri 1950'li

yılların başlarındaki davranışsal yaklaşımın yönetim biliminde yer almasıyla anlam kazanmıştır (Megginson ve d., 1992). Birey üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu varsayılan iletişim sürecinin örgütsel fonksiyonlarda da etkili olabileceği düşünülerek araştırmalar örgütsel iletişim konusuna odaklanmıştır (Harris, 2002).

Örgütsel iletişim, düzeylerine göre bilgileri örgüt üyeleri arasında örgüt tarafından transfer edilmesidir (Price, 1997). Schermerhon, vd., (2000) de örgütsel iletişimi, içinde bilginin hareket ettiği ve örgütçe değişildiği bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Örgütsel iletişim süreci gönderici, mesaj, kanal, gürültü, alıcı, algılama-değerleme ve geri beslemeden oluşmaktadır. Bu sürecin etkili bir şekilde işlemesi, mesajı ileten bir göndericinin olması, göndericinin göndereceği mesajı sembollere dönüştürüp yani mesajı kodlayıp, uygun aracın seçilerek, seçilen kanal aracılığıyla, gürültü gibi olumsuz dış faktörleri dikkate alarak alıcıya ulaştırılması, alıcının mesajı çözüp algılayarak, değerlendirmesi ve geri bildirimde bulunması ile mümkündür. Ayrıca örgütsel iletişimin açık ve güvenilir olup, saygı çerçevesinde gerçekleşmesi gerekir (Rachman, 1996). Örgütsel iletişim kanalları formel veya informel biçimlerde olabilir ve yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı, çapraz veya yatay şeklinde sınıflandırılır (Dubrin, 1997). Örgütsel iletişim, belirlenen stratejik hedefleri gerçekleştirmek için örgüt üyeleriyle ve örgütün çevresiyle gerekli olan ilişkileri gerçekleştiren, bilgi ve düşünce alışverişini sağlayan bir süreçtir. Örgütün amaçlarını gerçekleştirmesi, ve etkili olabilmesi için bulunduğu toplumsal yapının bir parçası olarak diğer birimlerle düzenli ilişkiler kurmasıyla mümkündür bu da ancak örgütsel iletişim süreciyle gerçekleşebilir.

Çalışanların (iç müşterinin) doyum ve performansı için gerekli olan örgütsel iletişimin (Munter, 1987) etkin bir şekilde işlediğinde kazandıracağı faydalar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Ergeneli ve Eryiğit, 2001):

1. Yönetime karar almada ihtiyaç duyulan bilgiyi elde etme imkanı sunar.
2. Yöneticilerin aldığı kararların çalışanlar tarafından algılanması ve uygulamaya dönüştürülmesini sağlar.
3. Çalışanların örgüte bağlılığını artırarak, müşteri hizmetlerinin iyileşmesini sağlar.
4. İş tatmini, motivasyon, örgütsel bağlılık gibi çalışanların davranışları üzerinde olumlu etkiler yaratarak örgütsel performansı arttırır.
5. Çalışanların paylaşım duygusunu arttırır.
6. İş ortamındaki sürtüşme ve baskıları azaltır.
7. Örgütsel faaliyetlerin istikrar ve iş birliği içinde gerçekleşmesine katkıda bulunur.
8. Örgütsel değişime karşı güven oluşturur ve değişim sürecini hızlandırır.
9. Daha az hata yapılmasına ve sonuçta giderlerin azalmasına imkân tanır.
10. Karlılığı ve etkinliği artırır.
11. Stratejik planların etkin bir şekilde uygulanabilmesinde önemli bir faktördür.

Görüldüğü gibi işgörenlerin stratejileri öğrenmelerindeki en etkin yol iletişimdir. Ancak iletişim değişimden önce, değişim anında ve değişim sonrasında süreklilik arz etmelidir (Goodman & Truss, 2004). Etkin bir iletişim göndericin mesajını alıncının çok iyi anlamasına bağlıdır (Johnson & Scholes, 2000). Bu amaçla kullanılan bir çok iletişim aracının olduğu söylenebilir. Kitchen & Daly (2002) gruplarda bireysel veya yazılı iletişimden çok yüz yüze iletişim tekniğinin kullanıldığını ve değişim sürecinde formal araçlar yanında informal iletişim ağlarının da kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Klein' de (1996) bu konuda sözlü, yazılı ve elektronik olmak üzere birçok iletişim aracının yöneticiler tarafında kullanıldığını vurgulamaktadır. İşletmelerde etkin iletişimi sağlamanın da diğer bir yolunu da Lok & Crawford (1999) takımların oluşturulması ve online iletişimin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Belirsizlik ortamında da işgörenler genellikle yüz yüze iletişimi tercih etmektedirler (Galosy, 1990). Buhalis, (2003:7) enformasyon teknolojilerini bilgisayar ve iletişim teknolojilerini kapsayacak şekilde tanımlamıştır; "Enformasyon teknolojileri, enformasyonun elde edilmesi, işlenmesi, analiz edilmesi, depolanması, yayılması ve enformasyon uygulamaları için kullanılan elektronik ve analog iletişim ve bilgisayar teknolojileridir". Bu sistemlerin organizasyon içerisinde etkin biçimde kullanılması iletişim kalitesinin artmasına olumlu bir katkı sağlayacaktır.

Son yıllardaki teknolojik gelişmelere paralel olarak, işletmeler örgütsel iletişimi daha etkin hale getirebilmek amacıyla Bilgisayar Destekli Senkronize İletişim, Elektronik Konferans Sistemleri, Grup Haberleşme Programları, Internet Telefon Sistemi, Sanal İletişim Ağları gibi yeni teknikleri de kullanmaktadırlar (Berry, 2006). Kurumsal iletişim araçları, kurumlarda biçimsel iletişimi yapılandırmada kullanılan araçlardır. İletişim araçları günümüzde kurumsal faaliyetlerin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesinin koşulu haline gelmiştir. Bunun için örgütler iletişim akışını sağlayacak kurumsal iletişim araçlarına ihtiyaç duymaktadır (Tutar, 2003:202).

Alexander'ın (1994) işgörenlerin işletme stratejilerini nasıl öğrendiklerini araştıran çalışmasında 782 işgörenin en çok tecrit ettiği öğrenme kanalları sırasıyla şöyledir: i) İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayımlarından öğrenirim, ii) İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler, iii) İşletme stratejisini şirketin yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergilerle öğrenirim iv) Stratejiye ilişkin bilgiler video gösterileriyle gruplar halinde tartışılır, v) İşletme stratejisini sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyallerden öğrenirim.

Al-Ghamdi ve diğerleri (2007) tarafından imalat sektöründeki 187 işgören üzerinde yapılan araştırmada ise tercih edilen öğrenme yolları da sırasıyla şöyledir: i) İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler, ii) Sorumlu olduğum ilk amirim işletme stratejilerini tartışmak amacıyla grup olarak toplantılar düzenler, iii) Sorumlu olduğum ilk amirim ile birebir işletme stratejisine ilişkin görüşmeler yaparız, iv) İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayımlarından öğrenirim, v) Stratejiye ilişkin bilgiler e-maille tarafıma gönderilir. Bu çalışmada ayrıca işgörenlerin tecrübesi arttıkça stratejiyi öğrenmek için kullandıkları yöntemlerin sayısının da arttığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmaları incelediğimizde işgörenlerin stratejiyi öğrenmek amacıyla kullandıkları yöntemlerde farklılıklar olduğu söylenebilir. Buradan hareketle farklı dinamiklere sahip sektörlere göre de stratejiyi öğrenme yollarının da değişiklik göstereceği iddia edilebilir. Daha önceki araştırmaların bulguları ışığında bu araştırmanın amacına ulaşması için geliştirilen araştırma soruları şunlardır.

Araştırma Sorusu 1: Hizmet ve sanayi sektöründe çalışan işgörenlerin işletme stratejilerini öğrenmek için hangi teknikleri kullanırlar?

Araştırma Sorusu 2: İşgörenlerin işletme stratejilerini öğrenmek için kullandıkları teknikler sektörlere göre değişir mi?

ARAŞTIRMA

Bu bölümde, Afyonkarahisar İl' inde faaliyet gösteren özel sektör işletmeleri çalışanlarına uygulanan anket çalışmasının sonuçları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, çalışanların görüşlerinden hareketle işletme stratejilerini öğrenmek için kullanılan tekniklerini ortaya çıkartarak bu tekniklerin sektörlere göre değişip değişmediğini ortaya çıkarmaktır. Böylelikle elde edilen veriler ışığında işgörenlerin işletme stratejisini öğrenme yollarının nasıl etkinleştirilebileceği tartışılarak uygulamadaki potansiyel problemleri en aza indirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırma kapsamını Afyonkarahisar İl' indeki özel sektör işletmeleri oluşturmaktadır. Afyonkarahisar Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı işletmelerden en az 25 çalışanı olan 40 adet seçilmiştir. İşletmeleri 25 çalışan ile sınırlamanın nedeni olarak işletmelerin örgütlenme olarak daha formal bir yapıya sahip olabileceğinin varsayımı gösterilebilir. 40 işletme ile görüşülmüş olup değerlendirme kapsamına ise anket uygulamasını kabul eden 28 işletme alınmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünü Alexander (1994) tarafından geliştirilen ve Al-Ghamdi, Roy & Ahmed (2007) tarafında kullanılan stratejiyi öğrenme tekniklerini tanımlamaya ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Bu bölümdeki sorular Hiç Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4) ve Tamamen Katılıyorum (5) şeklinde Beşli Likert ölçeği

üzerinde hazırlanmıştır. İkinci bölümde de çalışanların demografik özelliklerini ve çalıştıkları sektörü belirleyici sorulara yer verilmiştir.

Anket çalışması yapılmadan önce bir pilot çalışma uygulanmıştır. Bu pilot çalışmada 10 işgören ile kişisel görüşme yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda işgörenlerin anlam kargaşasına düştüğü soruların ifadesi daha anlaşılır biçimde düzeltilmiştir. İşgörenlerin anket formunu ortalama 25 dakikada cevapladığı tespit edilmiştir. Bu pilot uygulama sonuçlarına göre anket formuna son şekli verilerek uygulanması sağlanmıştır.

Anket formunu uygulamadan önce gönüllü öğrencilerden 10 kişilik bir ekip oluşturulmuştur. Bu ekip 28 işletmenin işgörenleri ile yaptığı yüz yüze görüşmeler sonucunda toplam 336 anket formu elde edilmiştir. 336 anket formun 4 tanesi eksik doldurulduğu için değerlendirme 332 anket formu değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmaya katılan işgörenlerin anket sorularını doğru algıladıkları ve doğru yanıtladıkları varsayılmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Anket uygulandıktan sonra verilerin girilmesin ve araştırma sorularının cevaplanmasında SPSS 14.0 istatistik programı kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Çalışmada elde edilen veriler; işgörenlere ilişkin tanıtıcı bilgiler, güvenilirlik analizi ve stratejiyi öğrenmede kullanılan tekniklere ilişkin genel, sanayi ve hizmet sektörlerine ait tanımlayıcı bilgiler bu bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

İşgörenlerle İlgili Tanıtıcı Bilgiler

Ankete katılan işgörenlere ait veriler aşağıda Tablo 1 de ayrıntılı olarak verilmiştir. İşgörenlere ait verilere bakıldığında katılımcıların %61,4' ü erkek, %38,6' sı da kadındır. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımını ele aldığımızda işgörenlerin %17,8 i "25-29", %34,9' u "30-34", %24,7' si "35-39", %15,4' ü "40-44" ve %7,2' si de "45 ve üzeri" yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim durumuna baktığımızda %3,3' ünün yüksek lisans, %31,6' sının lisans, %39,8' inin önlisans ve %25,3' ünün lise mezunu olduğu görülmektedir.

Katılımcıların %8,1 "üst düzey yönetici", %29,8' i "orta düzey yönetici, %28' i alt düzey yönetici" ve %34' ü de "yönetici düzeyinde olmayan çalışan" olarak görev yapmaktadırlar. Katılımcıların şu anki işyerlerinde çalışma sürelerine baktığımızda %22' sinin "0-5 yıl", %33,7' sinin "6-10 yıl", % 29,2' sinin "11-15 yıl", %11,4' ünün "16-20 yıl" ve %3,6' sının "21 ve üzeri yıl" olduğu görülmektedir.

İşgörenlerin %37,3' ü strateji planlama veya uygulama üzerine eğitim aldığını belirtirken, %62,7' si de bu konularda eğitim almadıklarını belirmektedirler. Katılımcıların %60,8' I hizmet sektöründeki firmalarda çalışırken geri kalan %39,2 si de sanayi sektöründe çalışmaktadır.

Tablo 1: İşgörenlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n= 332)

Değişkenler	Maddeler	Frekans	%
Cinsiyet	**Erkek**	204	61,4
	Kadın	128	38,6
Yaş	**25-29**	59	17,8
	30-34	116	34,9
	35-39	82	24,7
	40-44	51	15,4

	45 ve üzeri	24	7,2
Eğitim Durumu	**Lise**	84	25,3
	Ön lisans	132	39,8
	Lisans	105	31,6
	Yüksek lisans	11	3,3
Çalıştığı Pozisyon	**Yönetici değilim**	113	34,0
	Alt düzey yöneticiyim	93	28,0
	Orta düzey yöneticiyim	99	29,8
	Üst yöneticiyim	27	8,1
Şu andaki İş yerinde çalışma yılı	**0-5**	73	22,0
	6-10	112	33,7
	11-15	97	29,2
	16-20	38	11,4
	21 ve üzeri	12	3,6
Strateji planlama/uygulama üzerine eğitim	**Evet**	124	37,3
	Hayır	208	62,7
Çalıştığı Sektör	**Hizmet**	202	60,8
	Sanayi	130	39,2

Güvenilirlik Analizi

Stratejiyi öğrenme yollarını içeren anket formunun güvenirliliğini incelemek amacı ile Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 2). Anket formlarının güvenirliliğini söyleyebilmek için Cronbach alfa değerinin minumum 0,500 olması gerektiği söylenmektedir (Cronbach, 1951). Bu bağlamda çalışmanın amacına ulaşmak amacıyla veriler bütün ve sektörel olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tablo 2 de görülen değerler ışığında anket formunun yüksek güvenirlilik taşıdığı söylenebilir.

Tablo 2: Strateji Öğrenme Yollarının Güvenirlilik Katsayıları

Veriler	**Cronbach alfa**
Hizmet Sektörü	0,717
Sanayi Sektörü	0,734
Genel Toplam	0,711

İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

İşgörenlerin işletme stratejisini öğrenme yollarına ilişkin tanımlayıcı istatistikî bilgiler genel, hizmet ve sanayi olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Ankete Katılan Tüm İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Ankete katılan tüm işgörenlerin stratejiyi öğrenmeye yollarına ilişkin yargılar Tablo 3 de verilmiştir. İşgörenlerin işletmenin stratejilerini öğrenmek amacıyla en fazla kullandıkları yollar sırasıyla "sorumlu olunan ilk amirle grup olarak yapılan toplantılar", "sorumlu olunan ilk amir ile yapılan birebir görüşmeler", "üst düzeydeki yöneticinin bilgilendirme toplantısı", "sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyaller" ve "işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayınlar" şeklindedir.

İşgörenlerin en az kullandıkları yollar ise "yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenmesi", "mektup gönderilmesi" ve "e-maille gönderilmesi" biçiminde sıralanmaktadır.

Tablo 3: Ankete Katılan Tüm İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler (n=332)

Öğrenme Yolları	Ortalama	Standart Sapma
Sorumlu olduğum ilk amirim işletme stratejilerini tartışmak amacıyla grup olarak toplantılar düzenler	4,1627	,93152
Sorumlu olduğum ilk amirim ile birebir işletme stratejisine ilişkin görüşmeler yaparız	4,0090	1,04718
İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler	3,9970	,99393
İşletme stratejisini sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyallerden öğrenirim	3,7982	1,10680
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayınlarından öğrenirim.	3,7530	1,18366
Stratejiye ilişkin bilgiler video gösterileriyle gruplar halinde tartışılır	3,7410	1,20888
Firma ürünlerine ilişkin reklamlardan işletme stratejisini öğrenirim	3,6657	1,16064
İşe ilk girildiğinde verilen bilgiler veya broşürlerle işletme stratejisi öğrenilir	3,6386	1,20250
Yönetimde yer almayan çalışanlardan işletme stratejisine ilişkin bilgileri öğrenirim	3,6265	1,23358
Üst düzey yöneticilerimiz işletme stratejilerini çalışanlarla müzakere eder	3,4789	1,23989
İşletme stratejisini şirketin yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergilerle öğrenirim	3,4187	1,13553
İşletmenin stratejisini işletmenin internet sitesinden öğrenirim	3,2831	1,31846
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri gazetelerdeki makalelerden öğrenirim	3,1355	1,22524
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yıllık raporlarından öğrenirim	3,1295	1,34122
Yönetici toplantılarının konuşmaları yazılı olarak çalışanlara gönderilir	3,0120	1,28899
Stratejiye ilişkin bilgiler e-maille tarafıma gönderilir	2,9157	1,42447
İşletmenin stratejini öğrenmem için tarafıma mektup gönderilir	2,7892	1,31600
Stratejiye ilişkin bilgileri öğrenmek için yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenir	2,7590	1,39347

Hizmet Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Hizmet sektöründe çalışan işgörenlerin stratejiyi öğrenmeye yollarına ilişkin yargılar Tablo 4 de verilmiştir. İşgörenlerin işletmenin stratejilerini öğrenmek amacıyla en fazla kullandıkları yollar sırasıyla "sorumlu olunan ilk

amir ile grup olarak toplantılar", "üst düzeydeki yöneticinin bilgilendirme toplantısı", "sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyaller", "yönetimde yer almayan çalışanlardan" ve "sorumlu olunan ilk amir ile birebir görüşmeler" şeklindedir.

İşgörenlerin en az kullandıkları yollar ise "yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenmesi", "mektup gönderilmesi", "yıllık raporlar" ve "gazetelerdeki makalelerden" biçiminde sıralanmaktadır.

Tablo 4: Hizmet Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler (n=202)

Öğrenme Yolları	Ortalama	Standart Sapma
Sorumlu olduğum ilk amirim işletme stratejilerini tartışmak amacıyla grup olarak toplantılar düzenler	4,3267	,84180
İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler	4,1386	,86995
İşletme stratejisini sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyallerden öğrenirim	4,0990	,85233
Yönetimde yer almayan çalışanlardan işletme stratejisine ilişkin bilgileri öğrenirim	4,0743	,98720
Sorumlu olduğum ilk amirim ile birebir işletme stratejisine ilişkin görüşmeler yaparız	4,0248	1,05773
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayınlarından öğrenirim.	3,9208	1,10794
İşe ilk girildiğinde verilen bilgiler veya broşürlerle işletme stratejisi öğrenilir	3,8564	1,14787
Firma ürünlerine ilişkin reklamlardan işletme stratejisini öğrenirim	3,8020	1,09744
Stratejiye ilişkin bilgiler video gösterileriyle gruplar halinde tartışılır	3,7772	1,23178
İşletme stratejisini şirketin yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergilerle öğrenirim	3,5743	1,05422
Üst düzey yöneticilerimiz işletme stratejilerini çalışanlarla müzakere eder	3,4208	1,23633
Stratejiye ilişkin bilgiler e-maille tarafıma gönderilir	3,4158	1,29113
İşletmenin stratejisini işletmenin internet sitesinden öğrenirim	3,2822	1,28697
Yönetici toplantılarının konuşmaları yazılı olarak çalışanlara gönderilir	3,2079	1,17450
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri gazetelerdeki makalelerden öğrenirim	2,8861	1,23058
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yıllık raporlarından öğrenirim	2,7871	1,31929
İşletmenin stratejini öğrenmem için tarafıma mektup gönderilir	2,7525	1,29220
Stratejiye ilişkin bilgileri öğrenmek için yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenir	2,2426	1,19932

Sanayi Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Sanayi sektöründe çalışan işgörenlerin stratejiyi öğrenmeye yollarına ilişkin yargılar Tablo 5 de verilmiştir. İşgörenlerin işletmenin stratejilerini öğrenmek amacıyla en fazla kullandıkları yollar sırasıyla "sorumlu olunan ilk amir ile birebir görüşmeler", "sorumlu olunan ilk amir ile grup halinde görüşmeler", üst düzeydeki yöneticinin bilgilendirme toplantısı", "gruplar halinde video gösterileri" ve "yıllık raporlar" şeklindedir.

İşgörenlerin en az kullandıkları yollar ise "e-maille gönderilmesi", yönetici konuşmalarının gönderilmesi" "mektup gönderilmesi" ve "yönetimde olmayan çalışanlar" biçiminde sıralanmaktadır.

Tablo 5: Sanayi Sektöründe Çalışan İşgörenlerin İşletme Stratejisini Öğrenme Yollarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler (n=202)

Öğrenme Yolları	Ortalama	Standart Sapma
Sorumlu olduğum ilk amirim ile birebir işletme stratejisine ilişkin görüşmeler yaparız	3,9846	1,03418
Sorumlu olduğum ilk amirim işletme stratejilerini tartışmak amacıyla grup olarak toplantılar düzenler	3,9077	1,00731
İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler	3,7769	1,12935
Stratejiye ilişkin bilgiler video gösterileriyle gruplar halinde tartışılır	3,6846	1,17490
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yıllık raporlarından öğrenirim	3,6615	1,19789
Üst düzey yöneticilerimiz işletme stratejilerini çalışanlarla müzakere eder	3,5692	1,24476
Stratejiye ilişkin bilgileri öğrenmek için yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenir	3,5615	1,29402
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri gazetelerdeki makalelerden öğrenirim	3,5231	1,11519
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayımlarından öğrenirim.	3,4923	1,25288
Firma ürünlerine ilişkin reklamlardan işletme stratejisini öğrenirim	3,4538	1,22703
İşletme stratejisini sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyallerden öğrenirim	3,3308	1,28430
İşe ilk girildiğinde verilen bilgiler veya broşürlerle işletme stratejisi öğrenilir	3,3000	1,21138
İşletmenin stratejisini işletmenin internet sitesinden öğrenirim	3,2846	1,37099
İşletme stratejisini şirketin yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergilerle öğrenirim	3,1769	1,21659
Yönetimde yer almayan çalışanlardan işletme stratejisine ilişkin bilgileri öğrenirim	2,9308	1,25870
İşletmenin stratejini öğrenmem için tarafıma mektup gönderilir	2,8462	1,35522
Yönetici toplantılarının konuşmaları yazılı olarak çalışanlara gönderilir	2,7077	1,40014
Stratejiye ilişkin bilgiler e-maille tarafıma gönderilir	2,1385	1,26830

İşletme Stratejisini Öğrenme Yolları Sektörlere Göre Değişir mi?

İşgörenlerin işletme stratejisini öğrenme yollarının sektöre göre değişip değişmediğini analiz etmek için "independent t testi" uygulanmıştır. Sanayi ve hizmet sektörü olmak üzere iki grubun arasındaki farkın ölçülmesi nedeniyle bu test kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6: Sektörlere Göre Stratejiyi Öğrenme Yollarının Farklılığı

Öğrenme Yolları	Sektör	N	Ort	Std. Sapma	p
İşletmemizin en üst düzeydeki yöneticisi işletmenin stratejisi konusundaki bilgimi arttırmak amacıyla toplantılar düzenler	Hizmet	202	4,1386	,86995	,002*
	Sanayi	130	3,7769	1,12935	
Sorumlu olduğum ilk amirim işletme stratejilerini tartışmak amacıyla grup olarak toplantılar düzenler	Hizmet	202	4,3267	,84180	,000*
	Sanayi	130	3,9077	1,00731	
Sorumlu olduğum ilk amirim ile birebir işletme stratejisine ilişkin görüşmeler yaparız	Hizmet	202	4,0248	1,05773	,733
	Sanayi	130	3,9846	1,03418	
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panolarındaki yayınlarından öğrenirim	Hizmet	202	3,9208	1,10794	,002*
	Sanayi	130	3,4923	1,25288	
Stratejiye ilişkin bilgiler e-maille tarafıma gönderilir	Hizmet	202	3,4158	1,29113	,000*
	Sanayi	130	2,1385	1,26830	
Stratejiye ilişkin bilgiler video gösterileriyle gruplar halinde tartışılır	Hizmet	202	3,7772	1,23178	,492
	Sanayi	130	3,6846	1,17490	
Stratejiye ilişkin bilgileri öğrenmek için yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenir	Hizmet	202	2,2426	1,19932	,000*
	Sanayi	130	3,5615	1,29402	
Üst düzey yöneticilerimiz işletme stratejilerini çalışanlarla müzakere eder	Hizmet	202	3,4208	1,23633	,289
	Sanayi	130	3,5692	1,24476	
İşletme stratejisini sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyallerden öğrenirim	Hizmet	202	4,0990	,85233	,000*
	Sanayi	130	3,3308	1,28430	
İşletmenin stratejisini işletmenin internet sitesinden öğrenirim	Hizmet	202	3,2822	1,28697	,987
	Sanayi	130	3,2846	1,37099	
İşe ilk girildiğinde verilen bilgiler veya broşürlerle işletme stratejisi öğrenilir	Hizmet	202	3,8564	1,14787	,000*
	Sanayi	130	3,3000	1,21138	
İşletmenin stratejini öğrenmem için tarafıma mektup gönderilir	Hizmet	202	2,7525	1,29220	,532
	Sanayi	130	2,8462	1,35522	
İşletme stratejisine ilişkin bilgileri işletmenin yıllık raporlarından öğrenirim	Hizmet	202	2,7871	1,31929	,000*
	Sanayi	130	3,6615	1,19789	
Yönetici toplantılarının konuşmaları yazılı olarak çalışanlara gönderilir	Hizmet	202	3,2079	1,17450	,001*
	Sanayi	130	2,7077	1,40014	
İşletme stratejisini şirketin yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergilerle öğrenirim	Hizmet	202	3,5743	1,05422	,002*
	Sanayi	130	3,1769	1,21659	

İşletme stratejisine ilişkin bilgileri gazetelerdeki makalelerden öğrenirim	Hizmet	202	2,8861	1,23058	,000*
	Sanayi	130	3,5231	1,11519	
Yönetimde yer almayan çalışanlardan işletme stratejisine ilişkin bilgileri öğrenirim	Hizmet	202	4,0743	,98720	,000*
	Sanayi	130	2,9308	1,25870	
Firma ürünlerine ilişkin reklamlardan işletme stratejisini öğrenirim	Hizmet	202	3,8020	1,09744	,009*
	Sanayi	130	3,4538	1,22703	

*p<0,05

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi işgörenlerin işletme stratejisini öğrenme yollarının sektöre göre farklılıklar göstermektedir. Farklılık gösteren yöntemler şunlardır:

- En üst düzeydeki yöneticinin toplantılar düzenlemesi
- Sorumlu olunan ilk amirin grup olarak toplantılar düzenlemesi
- İşletmenin yayınladığı bülten, poster veya duyuru panoları
- İşgörenlere e-mail gönderilmesi
- Yöneticiler ve çalışanlar arasında telekonferans düzenlenmesi
- Sloganlarda, sweat shirtlerden ve t-shirt gibi materyaller
- İşe ilk girildiğinde verilen bilgiler veya broşürler
- Yıllık raporlar
- Yönetici toplantılarındaki konuşmaların olarak çalışanlara gönderilmesi
- Yayınladığı periyodik (aylık, üç aylık, 4 aylık, 6 aylık gibi) dergiler
- Gazetelerdeki makaleler
- Yönetimde yer almayan çalışanlar
- Firma ürünlerine ilişkin reklamlar

Farklılık göstermeyen yöntemlerde şunlardır:

- Sorumlu olunan ilk amir ile birebir görüşmeler
- Gruplar halinde video gösterileri
- Üst düzey yöneticilerin çalışanlarla müzakere etmesi
- İnternet sitesi
- Mektup gönderilmesi

Sonuç

Bu çalışma işgörenlerin işletme stratejilerini öğrenme yöntemlerinin neler olduğunu tespit ederek bu yöntemlerin sektörlere göre değişip değişmediğini tespit etme girişimidir. Elde edilen sonuçlar önceki çalışmalarla paralellik göstermektedir (Alexander, 1994, Al-Ghamdi, 2007). İşgörenler işletme stratejilerini öğrenirken bir çok yöntemi kullanmaktadırlar. İşgörenlerin özellikle yüz yüze görüşmeleri tercih ettikleri görülmüştür. Sanayi ve hizmet sektörünü birlikte değerlendirdiğimizde en dikkat çekici noktalardan birisi hizmet sektöründeki işgörenlerin stratejiyi

diğer çalışanlardan öğrenmesi ve sanayi sektöründeki işgörenlerinde video gösterimleri ile stratejiyi öğrenmeyi daha çok tercih etmesidir. Bir diğer konu ise teknolojinin hızla ilerlediği bir dönemde internet ve telekonferans yöntemlerinin çok fazla tercih edilmemesidir.

İşletme stratejisini bilen, anlayan ve benimseyen işgören ile bilmeyen, anlamayan ve benimsemeyen işgörenin işletmeye sağladığı katkının farklı olacağı söylenebilir. Her ne kadar işgörenin strateji bilmesinin rakiplerin işletme stratejini bilmesinin önünü açacak olsa da, ne yaptığını veya yapacağını bilen bir işgörenin işletmesine daha faydalı ve işletmeye olan bağlılığının daha çok olacağı ileri sürülebilir. Bu bağlamda işletmelerin işgörenlerine stratejileri hangi yöntemlerle öğrettiği önemli bir durum haline gelmektedir. Bu nedenle işletmeler sahip oldukları stratejinin gizlilik düzeyine göre faaliyette bulunduğu sektörün yapısını da dikkate alarak en uygun öğretme yöntem(ler)ini tercih etmelidir.

Bu çalışmadan işgörenlerin stratejiyi öğrenme yollarını araştırırken sektörleri sanayi ve hizmet olarak sınırlamıştır. Ancak gelecekte mali ve teknoloji gibi diğer sektörleri ve sektörlerin alt dallarını da dikkate alan çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmada işgörenlerin demografik özellikleri dikkate alınmadan gerçekleştirilmiştir. Gelecekte yapılabilecek bir diğer çalışma da işgörenlerin demografik özellikleri ile stratejiyi öğrenme yöntemleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Aynı zamanda işletmelerin sahiplik yapısının da strateji öğrenme yollarını etkileyebileceği fikride yeni bir çalışma konusu olabilir. Son olarak stratejiyi öğrenme yöntemi ile işletme performansı arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması da literatüre ve uygulamaya önemli katkılar sunacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

AALTONEN, P., IKAVALKO, H. (2002). Implementing strategies successfully, Integrated Manufacturing Systems, 13(6), pp. 415- 418.

ALEXANDER, L. (1994). Communicating a firm's strategy to employees: an empirical analysis, unpublished paper (Aktarıldı Al-Ghamdi, Roy & Ahmed, 2007).

ALEXANDER, L.D. (1991). "Strategy implementation: nature of the problem", in Hussey, D.E. (Ed.), International Review of Strategic Management, Vol. 2 No. 1 pp. 73-91.

Al-GHAMDİ, S. M., Roy, M. H. & AHMED, Z. H. (2007). "How employees learn about corporate strategy An empirical analysis of a Saudi Arabia manufacturing company", Cross Cultural Management: An International Journal, 14(4), 273-285.

BEER, M. & EİSENSTANT, R. (2000). "The silent killers of strategy implementation and learning", Sloan Management Review, 41, 29-41.

BERRY, G.R., (2006). "Can Computer-Mediated Asynchronous Communication Improve Team Processes And Decision Making? Learning From The Management Literature", Journal of Business Communication, 43(4), 344-366.

BOLARİNWA, J.A. & OLORUNFEMİ, D.Y. (2009). Organizational Communication for Organizational Climate and Service in Academic Libraries, Library Philosophy and Practice, ISSN 1522-0222, pp. 1-5.

BUHALİS, D. (2003) eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management, Prentice Hall, London.

CLOW, E. K. ve BAACK D. (2007). Integrated Advertising, Promotion, And Marketing Communications, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

CONRAD, C. (1990). Strategic Organizational Communication, Saunders College Publishing, United States of America.

CRONBACH, L. J. (1951). "Coefficient alpha and the internal structure of tests", Psychometrica, 16, pp.297- 334.

CURRİE, G. (1999). "The influence of middle managers in the business planning process: a case study in the UK NHS", British Journal of Management, 10 (2), 141-55.

DAFT, R., SORMUNEN, J. & PARKS, D. (1998). "Chief executive scanning, environmental characteristics, and performance: an empirical study", Strategic Management Journal, 9(2), 123-140.

DUBRIN, A. J., (1997), Essentials of Management, South Western College Publishing, 4.Ed., Ohio.

ERGENELI, A., ERYIĞIT, M., (2001), "Öğretim Elemanlarının İş Tatmini: Ankara'da Devlet ve Özel Üniversite Karşılaştırması", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 19(2), 159-178.

FENTON-O'CREEVY, M. (2001). "Employee involvement and the middle manager: saboteur or scapegoat?", Human Resource Management Journal, 11 (1), 24-40.

GALOSY, J. (1990). "The human factor in mergers and acquisitions", Training and Development Journal, 44(4), 90-95.

GERARD, K. (1986). "After the merger comes the hard part", Across the Board, 23(7), 50-54.

GOODMAN, J. & TRUSS, C. (2004). "The medium and the message: communicating effectively during a major change initiative", Journal of Change Management, 4(3), 217-229.

HALİS, M. (2000), "Örgütsel İletişime İlişkin Bir Değerleme", 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Erciyes Üniversitesi İİBF, Nevşehir, 529- 541.

HARIS, T. E., (2002) Applied Organizational Communication: Principals and Pragmatics for Future Practice, 2nd edition, Lawrence Erlbaum, USA.

HIMSTREET, W. C., BATY, W. M., (1969), Business Communication: Principles and Methods, 3.rd ed.., Wadsworth Pub. Co., California.

HUSEMANN R. C., LAHIFF, J. M., PENROSE, J. M., (1988), Business Communication: Strategies and Skills, 3.rd ed., Dryden Press, Chicago.

JOHNSON, G. & SCHOLES, K. (2002). Exploring Corporate Strategy, 6th ed., FT/Prentice-Hall, London.

KANTER, R. M., STEIN, B. A., JICK T. D., (1992), The Challenge of Organizational Change, The Free Pres, NY.

KİTCHEN, P. & DALY, F. (2002). "Internal communication during change management", Corporate Communication: An International Journal, 7(1), 45-63.

KLEİN, S. (1996). "A management communication strategy for change", Journal of Organizational Change Management, 8(2), 32-46.

LOK, P. & CRAWFORD, J. (1999). "The relationship between commitment and organizational culture, subculture, leadership style and job satisfaction in organizational change and development", Leadership & Organization Development Journal, 20(7), 366-374.

MEGGINSON, L. C., MOSLEY, D. C., PIETRI, P. H., (1992), Management Concepts and Applications, 4th ed., Harper Collins Publishers.

MUNTER, M., (1987), Business Communication:Strategies and Skill, Prentice Hall Int., NJ.

PARNELL, J. A. & MENEFEE, M. L. (2007), "The View Changes at the Top: Resolving Differrences in Managerial Perspectives on Strategy", S.A.M. Advanced Management Journal, 72 (2), 4-14.

PARNELL, J. A. (2003). "Five Critical Challenges in Strategy Making", S.A.M. Advanced Management Journal, 68 (2), 15- 22.

PENG, W. & LİTTELJOHN, D. (2001). "Organisational communication and strategy implementation – a primary inquiry", International Journal of Contemporary Hospitality Management, 13(7), 360-363.

PRICE, J.L. (1997), "Handbook of Organizational Measurement", International Journal of Manpower, 18(4/5/6), pp. 303- 358.

Qi, H. (2005). "Strategy Implementation: The Impact of Demographic Characteristics on the Level of Support Received by Middle Managers", Management International Review, 45(1), 45-70.

RACHMAN, D. J., MESCON, M. H., BOVEE, C. L., THILL, J. V., (1996), Business Today, 8. edition, Mc Graw Hill Compony, NY.

RAPERT, M., VELLİQUETTE, A., & GARRETSON, J. (2000). "The strategic implementation process; evoking strategic consensus through communication", Journal of Business Research, 55(4), 301-310.

SCHERMERHORN, J. R., HUNT, J. G., OSBORN, R. N., (1994), Management, John Willey and Sons, USA.

SHAH, A. M., 2005, "The Foundations of Successful Strategy Implementation: Overcoming the Obstacles", Global Business Review, 6(2), 293-302.

SIGBAND, N. B., BELL, A. H., (1989), Communication for Management and Business, 5. ed., Scott and Foresman Co., Illinois.

THAKUR, M. (1998). "Involving middle managers in strategy making", Long Range Planning, 31, 732-41.

TUTAR H. (2003). Örgütsel İletişim, 1. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

WOOLDRİDGE, B. & Floyd, S.W. (1990). "The strategy process, middle management involvement, and organizational performance", Strategic Management Journal, 11, 231-41

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

PİYASA ETKİNLİĞİ HİPOTEZİ: İMKB İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Fatma ZEREN
Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi,İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, fatma.zeren@inonu.edu.tr , 04223774317

Hakan KARA
Öğr.Grv., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F, Ekonometri Bölümü, hakan.kara@inonu.edu.tr, 04223774348

Ayşe ARI
Arş.Grv.,İstanbul Üniversitesi, İktisat Bölümü, ayseari187@yahoo.com, 02124400000

ÖZET: Gelişmekte olan ülkelerdeki hisse senedi piyasalarında artan kâr arayışları, araştırmacıların piyasaların etkinliğine olan ilgisini artırmıştır. Bu çalışmanın amacı da ulusal hisse senedi piyasasının zayıf formda etkinliğini test etmektir. Bu amaç doğrultusunda rassal yürüyüş modeli çerçevesinde İMKB 100 endeksi 1 Kasım 1987 ile 30 Kasım 2012 dönemi için Lanne vd. (2002) ile Saikkonen ve Lutkepohl (2002) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda İMKB 100 endeksinin durağan olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Böylece Türk hisse senedi piyasasının etkin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Birim Kök Testi, Zayıf Formda Etkinlik, Yapısal Kırılma

EFFICIENT MARKET HYPOTHESIS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR IMKB

ABSTRACT: The increasing of profit seeking in the stock markets of developing countries has attracted the attention of researhers for the market efficiency. The aim of this study is to test the weak form of market efficiency for the national stock market. In accordance with this purpose, ISE 100 index is analysed for the 1 November 1987 and 30 November 2012 period within the random walk model framework. We employed a unit root test with structural breaks provided by Lanne et al. (2002) and Saikkonen and Lutkepohl (2002). The results indicate the nonstationary of ISE 100 index. Thus, it is seen that the Turkish stock market is efficient.

Keywords: Efficient market hypothesis, Unit Root Tests, Weak Form Efficiency, Structural Break

JEL Classification Codes: G10, G14, C22

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye piyasası, tasarrufların yatırımlara dönüşmesine olanak sağladığından ekonomik büyüme için oldukça önemli bir konumdadır. Özellikle son yıllarda yaşanan finansal krizlerle birlikte sermaye piyasasının etkin olması dolayısıyla daha iyi faaliyet göstermesinin ekonomi için önemi bir kez daha gündeme gelmiştir. Çünkü sermaye piyasaları ekonomik kaynakların üretim alanlarına yönelmesini kanalize etmektedir. Ancak sermaye piyasasının üstlendiği bu fonksiyon, tasarruf ve yatırımcılar için, piyasadaki hisse senedi fiyatlarının doğru bir şekilde belirlenmesinin temel cezp edici özellik olması nedeniyle, menkul kıymetlerin piyasada doğru bir şekilde fiyatlanmasıyla daha iyi gerçekleşebilecektir.

Diğer taraftan menkul kıymet borsalarındaki kâr arayışı da, menkul kıymet borsalarına yönelik yatırımcı ilgisini her geçen gün artırmaktadır. Ancak yatırımcıların bu amaçlarına ulaşabilmeleri için hisse senedi fiyat hareketlerinin tahmin edilebilmesi önem taşımaktadır. Hisse senedi fiyatlarının tahmin edilip edilemeyeceğine ilişkin sorular borsaların gelişimiyle birlikte gündeme gelmiştir. İktisat teorisinde yeterli düzeyde rekabetçi bir yapıya sahip piyasada, yatırımcıların büyük kârlar elde etmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Ancak günümüzde kabul gören bu teoriye karşın, 1950'li yıllara kadar menkul kıymetler piyasasıyla ilgili teorik ve ampirik çalışmalar çok sınırlı kalmıştır (Dimson ve Mussavian,1998).

Bir piyasada üç tür etkinlikten söz edilmektedir. Bunlardan ilki fon arz ve taleplerinin minimum maliyetle gerçekleştiği durumu ifade eden faaliyet etkinliğidir. İkincisi, kaynak dağılımı etkinliği olup kaynakların optimal dağılımını içermektedir. Son olarak ise fiyatların mevcut tüm bilgiyi yansıttığını kabul eden bilgi etkinliğinden bahsedilmektedir (Karan, 2004:272). Etkin piyasa hipotezi, bilgi etkinliğini ifade etmektedir.

Piyasa etkinliği ilk olarak Bachelier (1900)'in doktora tezinde; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamandaki gelişmelerin piyasa fiyatlarına yansıyacağına ilişkin savıyla gündeme gelmiştir (Dimson ve Mussavian,1998:1). Daha sonraki yıllarda ise Samuelson (1965) tarafından konuyla ilgili bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Finans alanında piyasa etkinliği üzerindeki çalışmalar ise Fama (1970) ile başlamış ve Fama'nın çalışması piyasa etkinliği literatürünün temel taşı olmuştur. Finansın temelini oluşturan etkinlik kavramı, finansal varlıkların fiyatlarının o varlıkla ilgili bütün bilgilere duyarlı olduğunu ifade etmektedir. Etkin piyasa hipotezine göre, fiyatlar doğru ve hızlı bir şekilde piyasaya gelen bilgilerle yenilenmektedir. Bununla birlikte piyasaya gelen yeni bir bilginin tüm yatırımcılara aynı anda ulaştığı varsayılmaktadır. Kamuya açıklanan tüm bilgilerin hızlı bir şekilde yayılması ve hisse fiyatlarını doğru bir şekilde etkilemesi nedeniyle, hisse senedi fiyatlarının geçmiş dönem verilerinden hareketle gelecek dönem değerlerini tahmin etmeye yönelik teknik analizler mümkün olmayacaktır. Bununla beraber, şirketin mali ve finansal göstergelerini kullanarak gerçek değerinin altında bir fiyata sahip varlıkların belirlenerek yüksek kâr amaçlı satın alınmasını sağlayan temel analiz yöntemlerinden de söz edilemeyecektir (Malkiel, 2003:59). Bütün bu varsayımlar altında piyasadaki yatırımcıların normalin üzerinde kazanç elde edemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kısaca, hisse senedi fiyatlarının rassal yürüyüş özelliği taşıması ve bu nedenle geçmiş değerlerinden hareketle gelecekte izleyeceği seyre ilişkin tahminlerde bulunulamaması piyasanın etkin bir şekilde işlediğini kanıtlamaktadır (Al-Jafari, 2011: 14-15). Piyasa etkinliği hipotezi sorgulanırken, rassal yürüyüş sürecine alternatif olarak ortalamadan sapma yöntemi de kullanılabilmektedir. Böylece şokların hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin geçici ya da kalıcı olduğu tespit edilebilecektir. Hisse senedi getirilerinin ortalamaya dönmesi, hisse senedine gelen şokların etkisinin geçici olduğunu göstermektedir. Böylece durağan olan bu seriler, zamanla uzun dönem trend değerlerine ulaşacaktır. Ayrıca, getirilerin ortalamaya dönmesi, hisse senedi fiyatlarının geçmiş dönem değerleri kullanılarak gelecek dönemlere ilişkin tahmin yapılabileceğini gündeme getirmektedir. Bu özelliklerin gerçekleştiği bir piyasada, yatırımcıların stratejiler geliştirerek normalin üzerinde kâr sağlaması söz konusudur. Hisse senedi getirilerinin durağan olmadığı piyasalarda ise, geçmiş dönem fiyat hareketlerine bakılarak gelecekteki getirileri öngörmek mümkün olamayacaktır. Hisse fiyatlarına gelen şokların etkisi sürekli olurken, hisse fiyatları uzun dönemde yeni bir dengeye ulaşacaktır. Dolayısıyla aşırı kâr elde edilmesi mümkün olmayacaktır (Narayan ve Prasad, 2007:1; Fama ve French, 1988)

Bu çalışmada ilk olarak etkin piyasa hipotezi açıklanacaktır. Daha sonra bu konuda yapılan ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlara değinilecektir. Son olarak ise, Lanne vd. (2002) ile Saikkonen ve Lutkepohl (2002) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testine yer verilerek, İMKB 100 endeksi için yapılan analizin bulguları değerlendirilecektir.

ETKİN PİYASA HİPOTEZİ

Etkin piyasa hipotezi temelde iki görüşü birleştirmektedir. Bunlardan ilki; iktisat teorisinde geniş kabul gören ve rekabetin kâr ile getiri arasındaki bağı güçlendirdiğine inanan anlayıştır. İkincisi ise, Fama'nın görüşlerine dayanmaktadır. Fama'ya göre varlıkların fiyatları, piyasaya gelen bilgilerin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir (Ball, 2009:15-16).

Piyasa etkinliği literatüründe üç tür etkin hipotezden bahsedilmektedir. Bunlar zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik şeklinde sıralanmaktadır (Fama, 1970: 385). Hisse senetlerinin gelecek dönemdeki fiyatlarına, geçmiş dönem fiyat gelişimi analiz edilerek ulaşılamadığı durumda zayıf formda etkin piyasalardan bahsedilmektedir. Bu tür piyasalarda hisse senetlerinin geçmiş dönemle ilgili tüm bilgileri mevcut fiyatlarına yansımaktadır. Dolayısıyla hisse senetlerinin geçmiş dönem fiyat gelişiminden hareketle ileriye yönelik tahminler yaparak aşırı kâr sağlanması söz konusu değildir.

Hisse senetlerinin cari fiyatları, hem geçmiş dönem bilgilerini hem de halkla paylaşılan bilgileri yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, yarı güçlü formda etkin piyasalarda, hisse senedi fiyatları, piyasaya ulaşan her bilgiyle birlikte hızlı ve

doğru bir şekilde değişim göstermektedir. Finansal varlık fiyatlarının hem geçmiş dönem hem de cari dönemde herkese aynı anda ulaşan bilgileri yansıtması, zayıf formda etkinliği kapsaması anlamına gelmektedir (Duman Atan vd., 2009: 35). Zayıf formda etkin piyasalar gibi, hisse senetlerinin geçmiş ve cari dönem fiyat hareketleri analiz edilerek aşırı kâra ulaşılması olası değildir. Ancak, firmaların, hisse senedi ile ilgili yeni bilgileri halka açıklamadan önce firma içerisinden bir takım kişiler tarafından bilgilerin sızdırılması durumunda aşırı kâr imkânından bahsedilebilecektir (Bildik, 200:7)

Hisse senetleri iler ilgili tüm bilgilerin herkes tarafından aynı anda ve kolaylıkla temin edilebildiğine dayanan güçlü formda etkinlik hipotezi, zayıf formda etkinlik ve yarı güçlü formda etkinlik hipotezlerini kapsamaktadır. Çünkü güçlü formda etkin piyasalar, hisse senedinin geçmiş dönem bilgileri ile birlikte cari dönemde mevcut halka açıklanan ve açıklanmayan firma içi bilgileri de yansıtmaktadır. Kısaca, hisse senedi hakkındaki tüm bilgiler herkese aynı anda ve hızlı bir şekilde ulaşarak hisse senedi fiyatını etkilemektedir. Bu nedenle aşırı kâr elde edilmesi mümkün olmamaktadır (Bildik, 200:7).

Özetle, etkin piyasa hipotezine göre hisse senedi piyasasındaki yatırımcılar alternatif yollar ararken, aslında hepsi aynı davranışa yakınsamaktadır. Bu sebeple piyasalar tam rekabet piyasasına yaklaşırken, hiçbir yatırımcı piyasayı uzun süreli sömürememektedir (Haque vd., 2011:153). Piyasanın etkin olduğunu savunan temel hipotez aynı zamanda hisse senedi fiyatının rassal yürüyüş gösterdiğini söylemektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Etkin piyasa hipotezini sorgulayan geniş bir literatür bulunmaktadır. Farklı yöntemlerin ve farklı hisse senedi piyasalarının kullanıldığı bu çalışmalar net bir sonuç ortaya koyamamaktadır. Etkin piyasa hipotezi öncelikle zayıf formda piyasa etkinliği için, hisse senedi getirilerinin rassal yürüyüş sergileyip sergilemedikleri test edilerek belirlenmektedir. Örneğin Poterba ve Summers (1988), Grieb ve Reyes (1999) ile Shively (2003), borsa endeksi serisinde birimköke rastlamazken, Liu vd. (1997) ile Narayan ve Smyth (2004) birimkökün varlığına dair bulgulara ulaşan çalışmalardandır.

Vaidyanathan ve Gali (1994) Hindistan için Bombay Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 10 hisse senedinin günlük kapanış fiyatlarını koşu testleri ve serisel korelasyon yöntemleri ile analiz etmiştir. Zayıf formda etkinliğin rassal yürüyüş süreci ile sorgulandığı çalışma sonucunda elde edilen bulgular zayıf formda etkinliği doğrular şekildedir.

Choudhry (1994), Kanada, Fransa, Almanya, Japonya ve İtalya'da bireysel hisse senedi endekslerini Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birimkök testleri ile Johansen koentegrasyon testleri ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular piyasaların etkin olduğu yönündedir.

Zhang vd.(2012), Mısır, Kenya, Güney Afrika, Tunus ve Morocco'daki hisse senedi fiyatlarını Ocak 2000-Nisan 2011 dönemi için SURKSS yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Kenya, Güney Afrika ve Tunus'ta zayıf formda etkinliği destekleyen kanıtlara ulaşılmıştır.

İMKB için etkin piyasa hipotezinin sınanmasıyla ilgili yapılan çalışmalar da farklı sonuçlara ulaşmıştır. Kimi çalışmalarda hisse fiyatlarında rassal yürüyüşe rastlanırken kimi çalışmalarda da geçmiş veriler kullanılarak geleceğe dair fiyat tahminlerinin yüksek getirilere ulaşılabileceğini gösteren bulgular elde edilmiştir. Örneğin Balaban (1995), İMKB günlük bileşik endeksini kullanarak 4 Ocak 1988 ile 5 Ağustos 1994 döneminde zayıf formda ve yarı güçlü formda etkin piyasa hipotezini sınamıştır ve İMKB'nin etkin bir piyasa olmadığını tespit etmiştir. Köse (1993) ise çalışmasında günlük hisse senedi kapanış fiyatlarını 1990-1991 dönemi için incelemiştir. İMKB'de işlem gören 45 firmanın filtre testi ile analiz edildiği çalışmada zayıf formda etkinliğin geçerli olmadığı gözlenmiştir.

İMKB 100 ve İMKB 30 endeksinin günlük kapanış değerlerini 1988-2004 dönemi için kullanan Okur ve Çağıl (2004), Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi ile Phillips-Perron Birim Kök Testini tercih etmiştir. Analizlerde İMKB 100 ve İMKB 30 endeksleri için rassal yürüyüş süreci reddedilememiştir. Özdemir (2008) de İMKB'nin zayıf formda etkin olduğunu tespit etmiştir. Özdemir çalışmasında Ocak 1990 ve Haziran 2005 döneminde İMKB 100

Endeksini ele alarak LP iki kırılmalı birim kök testi, ADF birim kök testi, varyans oran testi ve koşu testlerini kullanmıştır.

METODOLOJİ

Hisse senedi piyasasının etkinliği birim kök testleri ile araştırılabilmektedir. Yapılan test sonucunda durağanlık sonucu elde edilmiş ise piyasanın zayıf formda etkin olmadığı kabul edilmektedir.

Zaman serilerinde doğru tahminde bulunabilmek için seride yapısal kırılmanın olup olmadığının tespitinin önemi anlaşıldıktan sonra bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Literatürde sıkça kullanılan yapısal kırılma testleri şöyledir: Perron (1989,1990), Perron ve Vogelsang (1992), Zivot ve Andrews (1992), Amsler ve Lee (1995), Lumsdaine ve Papel (1997), Montáres ve Ollogi (1999), Harvey vd.(2001), Lee ve Strazicich (2001,2003), Perron ve Yabu (2005). Bu yapısal kırılma testlerinden bazılarında kırılma zamanının bilindiği kabul edilirken bazılarında bilinmediği kabul edilmektedir. Ayrıca kırılmanın genellikle non-lineer olabileceğini ve deterministik ortalama ile trend dönemlerinde de gerçekleşebileceği ifade edilmektedir.

Lanne vd.(2002) ise, Saikkonen ve Lütkepohl (2001) tarafından önerilen doğrusal olmayan deterministik kırılma fonksiyonunu modellerinde kullanmışlardır. Deterministik kısmı tahmin ettikten sonra bu kısmı seriden çıkararak klasik birim kök testi uygulamışlardır. Geliştirilmiş yeni testin küçük örneklerde yararlı sonuç verdiği görülmüştür.

Önerilen modelin matematiksel gösterimi şöyledir.

$$y_t = \mu_0 + \mu_1 t + f_t(\theta)'\gamma + x_t \qquad (1)$$

Modelde yer alan değişkenlerden μ_t ; veri yaratma sürecinin deterministik trendini, μ_t 'ye eklenmiş olan $f_t(\theta)$; kırılma fonksiyonunu, $\theta ve \gamma$; bilinmeyen parametreleri veya parametre vektörlerini, x_t ise AR(p) ile üretilen olası birim kök sürecine uygunluk gösteren kalıntıları yansıtmaktadır.

Lanne vd.(2002) üç çeşit değişim fonksiyonu ele almıştır. Birinci fonksiyon şöyle tanımlanmaktadır:

$$f_t^{(1)} = d_{1t} = \begin{Bmatrix} 0, & t < T_B \\ 0, & t \geq T_B \end{Bmatrix} \qquad (2)$$

Kırılma tarihi T_B iken, basit kayan kukla değişken modelini ifade eden bu fonksiyonda herhangi bir θ parametresi yer almamaktadır. Bu fonksiyonun farkı alınarak etki gölge değişken elde edilmektedir (Assaf, 2008:271). Ayrıca kırılma tarihinin öncesinde fonksiyon 0 değerini alırken, diğer durumlarda 1 değerini almaktadır. Bu fonksiyona göre yapısal değişme anlıktır.

İkinci değişim fonksiyonu T_B tarihinde başlayan yeni düzeye doğrusal olmayan aşamalı geçişe imkân veren üstsel dağılım fonksiyonunu temel alır ve şöyledir.

$$f_t^{(2)}(\theta) = \begin{Bmatrix} 0, & t < T_B \\ 1 - \exp\{-\theta(t - T_B + 1)\}, & t \geq T_B \end{Bmatrix} \qquad (3)$$

Değişim fonksiyonundaki $\theta ve \gamma$ skaler parametrelerdir. $\theta > 0$ kısıtı bulunurken γ, herhangi bir değer alabilecektir.

Üçüncü değişim fonksiyonu, birinci fonksiyona (d_{1t}) uygulanan gecikme operatöründeki oransal fonksiyon olarak $f_t^{(3)}(\theta) = \left[\frac{d_{1,t}}{1-\theta L}, \frac{d_{1,t-1}}{1-\theta L} \right]'$ şeklinde ele alınabilir. Bu fonksiyonun alternatif gösterimi ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Assaf, 2008:271):

$$f_t^{(3)}(\theta) = \begin{Bmatrix} 0, & t < T_B \\ \gamma_1, & t = T_B \\ \gamma_1 + \sum_{j=1}^{t-T_B} \theta^{j-1}(\theta\gamma_1 + \gamma_2), & t > T_B \end{Bmatrix}$$

(4)

$f_t^{(2)}(\theta)$ değişim fonksiyonu, θ'nın yeterince büyük olması durumunda ve $f_t^{(3)}(\theta)$ fonksiyonu da θ'nın sıfıra yakınması ve γ'ın ikinci bileşeninin sıfır olması durumunda, tek dönemde ani değişmenin temsil edildiği $f_t^{(1)}$ fonksiyonunu verirler. Diğer bir ifadeyle son iki fonksiyon, birinci fonksiyonun daha genelleştirilmiş halidir (Lanne vd., 2002:679).

Saikkonen ve Lutkepohl (2002) ve Lanne vd.(2002) ilk olarak birim kök hipotezi altında genelleştirilmiş en küçük kareler (GEK) yöntemiyle deterministik kısmın tahmin edilmesini ve bu kısmın orijinal seriden çıkarılmasını temel alan birim kök testlerini önermişlerdir. Daha sonra deterministik kısmın çıkarılmasıyla oluşan yeni seriye ADF tipi birim kök testlerini uygulamışlardır. Burada da ADF istatistiğindeki gibi asimtotik sıfır (null) dağılımı standart değildir. Kırılma tarihinin bilindiği durumda kritik değerler için Lanne vd.(2002)'deki tablolardan yararlanılırken, kırılma tarihinin bilinmediği durumda Lanne vd.(2003) ilk olarak uygun AR derecesinin belirlenmesini, daha sonra deterministik kısmın parametrelerinin tahmini için kullanılan GEK amaç fonksiyonunu en küçük yapan tarihi seçmeyi önermişlerdir (Tang, 2006:291). Ayrıca kırılma tarihinin bilinmediği durumlarda kritik değerler için Lanne vd.(2003)'teki tablolardan faydalanılmaktadır.

VERİ VE AMPRİK BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye'deki hisse senedi piyasasının zayıf formda etkinliği araştırılmıştır. Araştırma için logaritmik İMKB 100 endeksi, 1 Kasım 1987 ile 30 Kasım 2012 tarih aralığında analiz edilmiştir. Çalışmadaki veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden alınarak düzenlenmiştir. Analizlerden elde edilen birim kök testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testinin Sonuçları

Kırılma Tarihi	Fonksiyon Tipi	Test İstatistiği	k
21 Şubat 2001	Shift Dummy	-1.8996	10
21 Şubat 2001	Rational Shift	-1.7565	10
21 Şubat 2001	Exponential Shift	-1.9256	10

Kritik değerler %1, %5, %10 seviyelerinde sırasıyla -3.48, -2.88 ve -2.58 'dir.

Tablodaki k, Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre uygun gecikme uzunluğunu göstermekte olup 10 olarak belirlenmiştir. Birim kök testi sonuçlarına bakıldığında ise, her üç fonksiyon türüne göre de test istatistik değerinin, kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Bu sebeple İMKB 100 endeksinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle hisse senedi piyasasının zayıf formda etkin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Test sonucunda ulaşılan yapısal kırılma tarihi ise, Türkiye ekonomisinde yaşanan Şubat 2001 kriziyle örtüşmektedir. Türkiye'nin yaşadığı en büyük krizlerden biri olan 2001 krizinde İMKB'de % 18,1 oranında düşüş yaşanmıştır.

SONUÇ

Etkin piyasa hipotezi, piyasaya gelen yeni bir bilginin tüm yatırımcılara aynı anda ulaştığını ve buna bağlı olarak hisse senedi fiyatlarının geçmiş verilerinden hareketle tahmin edilemez olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda hisse senedi fiyatlarının rassal yürüyüş özelliği göstermesi piyasanın zayıf formda etkin olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada İMKB 100 endeksinin zayıf formda etkinliği, 1 Kasım 1987- 30 Kasım 2012 dönemi için Lanne vd. (2002) ile Saikkonen ve Lutkepohl (2002) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılarak sorgulanmıştır. Test sonucunda elde edilen bulgular İMKB 100 endeksinin rassal yürüyüş özelliği sergilediği yönündedir. Bu sebeple Türk hisse senedi piyasasının zayıf formda etkin olduğu gözlenmiştir. Bu durumda yatırımcıların, hisse senetlerinin geçmiş verilerinden hareketle geleceğe ilişkin tahminler yaparak normalin üzerinde kâr elde etmesinin mümkün olmadığından bahsedilebilecektir.

KAYNAKÇA

AL-JAFARİ, M. K. (2011). "Testing The Weak-Form Efficiency Of Bahrain Securities Market", International Research Journal Of Finance And Economics, 72 :14-25.

AMSLER, C. ve LEE, J. (1995). "An LM Test For A Unit Root İn The Presence Of A Structural Change". Econometric Theory 11:359–68.

ASSAF, A. (2008). "Nonstationarity in Real Exchange Rates Using Unit Root Tests with a Level Shift at Unknown Time", International Review of Economics and Finance, 17:269-278.

BACHELİER, L. (1900). TheIorie de la Speculation, (Paris: Gauthier-Villars, 1900).

BALABAN, E. (1995). "Informational Efficiency Of The Istanbul Securities Exchange And Some Rationale For Public Regulation", The Central Bank Of The Republic Of Turkey, Discussion Paper, No: 9502.

BALL, R. (2009). "The Global Financial Crisis And The Efficient Market Hypothesis What Have We Learned?", Journal Of Applied Corporate Finance, 21(4): 8–16.

BİLDİK, R. (2000). "Hisse Senedi Piyasalarında Dönemsellikler Ve İmkb Üzerine Ampirik Bir Çalışma", İMKB Yayınları, Mart Mat. Sanatlar Ltd. Şti., İstanbul.

CHOUDHRY, T. (1994). "Stochastic Trends And Stock Prices: An International Inquiry". Applied Financial Economics, 4:383-390.

DİMSON, E. ve MUSSAVİAN, M. (1998). "A Brief History Of Market Efficiency", European Financial Management, 4(1):1-14.

DUMAN A, Özdemir S., ABİDİN Z. ve ATAN, M. (2009). "Hisse Senedi Piyasasında Zayıf Formda Etkinlik: İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2):33-48

FAMA, E. ve FRENCH, K. (1988). "Permanent And Temporary Components Of Stock Prices", Journal Of Political Economy, 96:246–273.

FAMA, E (1970). "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Works", The Journal of Finance, 25(2):383-417.

GRİEB, Ta ve REYES, M. (1999). "Random Walk Tests For Latin American Equity İndexes And İndividual Firms", Journal Of Financial Research, 22:371–383.
HAQUE, A, L., HUNG C. ve NİSA, F. (2011). "Testing The Weak Form Efficiency Of Pakistani Stock Market (2000–2010)", International Journal Of Economics And Financial Issues, Vol. 1, No. 4, 153-162.

HARVEY, D., EYBOURNE, S. ve P. NEWBOLD, (2001). "Innovational Outlier Unit Root Tests with An Endogenously Determined Breaks in Level", Oxford Bulletin of Economics and Statistics 63: 559-575.

KARAN, M. B. (2004). Yatırım Analizi ve Portfoy Yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi

KÖSE, A. (1993). "Etkin Pazar Kuramı Ve İmkb'de Etkin Pazar Kuramının Zayıf Şeklini Test Etmeye Yönelik Bir Çalışma-Filtre Kuralı Testi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 22(2)

LANNE, M., LÜTKEPOHL, H. ve SAİKKONEN, P. (2002). "Comparison of Unit Root Tests for Time Series with Level Shifts", Journal of Time Series Analysis, 23(6):667- 685.

LANNE, M., LÜTKEPOHL, H. ve SAİKKONEN, P. (2003). "Test Procedures for Unit Roots in Time Series with Level Shifts at Unknown Time", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 65(1):91-115.

LEE,J., STRAZİCİCH, M.C. (2001). "Testing the Null of Stationarity in the Presence of a Structural Break", Applied Economics Letters, 8: 377–382

LEE, J. ve STRAZİCİCH, M. C. (2003). "Minimum LM Unit Root Test with Two Structural Breaks", Review of Economics and Statistics, 63:1082-1089.

LİU, C., SONG, S. ve ROMİLLEY, P. (1997). "Are Chinese Stock Markets Efficient? A Cointegration and Causality Analysis", Applied Economic Letters, 4: 511–515.

LUMSDAİNE, R. L. ve PAPELL, D. H. (1997). "Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis", Review of Economics and Statistics, 79(2): 212-218.

MALKİEL, B. G., (2003). "The Efficient Market Hypothesis And İts Critics", The Journal Of Economic Perspectives, 17(1): 59-82.

MONTAÑÉS, A. ve OLLOQUİ, I., (1999). "Misspecification of the breaking date in segmented trend Variables: Effect on the Unit Root Tests", Economics Letters, 65, 301-307.9

NARAYAN, P. ve PRASAD, A. (2007). "Mean Reversion İn Stock Prices: New Evidence From Panel Unit Root Tests For Seventeen European Countries", Economics Bulletin, 3(34): 1-6.

NARAYAN, P. ve SMYTH, R. (2004). "Is South Korea's Stock Market Efficient?", Applied Economics Letters, 11:707–710.

OKUR, M. ve ÇAĞIL, G. (2004). "İMKB'nin Zayıf Formda Etkinliğinin Test Edilmesi",Geleneksel Finans Sempozyumu ,http://Bsy.Marmara.Edu.Tr/Tr/Sempozyum_Bildirileripdf

ÖZDEMİR, Z. A. (2008). "Efficient Market Hypothesis: Evidence From a Small Open Economy", Applied Economics, 40:633-641.

PERRON, P. (1989). "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", Econometrica, 57:1361-1401.

PERRON, P. (1990). "Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean," Journal of Business and Economic Statistics, 153-162.

PERRON, P. ve VOGELSANG, T.J., (1992). "Testing for a unit root in a time series with a changing mean: corrections and extensions", Journal of Business and Economic Statistics 10:467–470.

PERRON, P. ve YABU, T. (2005). "Testing for Shifts in Trend with an Integrated or Sta-tionary Noise Component," Unpublished manuscript, Department of Economics, Boston University.

POTERBA, J. ve SUMMERS, L. (1988). "Mean Reversion İn Stock Prices: Evidence And İmplications", Journal Of Financial Economics, 22: 27–59.

SAİKKONEN, P. ve LUTKEPOHL, H. (2001). "Testing For Unit Roots In Time Series With Level Shifts", Allgemeines Statistisches Archiv, 85:1–25.

SAİKKONEN, P. ve LÜTKEPOHL, H. (2002). "Testing for a Unit Root in a Time Series with a Level Shift at Unknown Time", Econometric Theory, 18 (2): 313-348.

SHİVELY, P. (2003). "The Nonlinear Dynamics Of Stock Prices", The Quarterly Review Of Economics and Finance, 43: 505–517.

TANG, T. C. (2006). "A new approach to examining the sustainability of external imbalances: the case of Japan", Applied Economics Letters, 13: 287–292

VAİDYANATHAN, R., ve Gali, K. K. (1994). "Efficiency Of The Indian Capital Market", Indian Journal Of Finance And Research , 5(2):35-38.

ZHANG, D., WU, T. C., CHANG, T. ve LEE, C.H. (2012). "Revisiting The Efficient Market Hypothesis for African Countries: Panel SURKSS Test Wıth A Fourier Function", South African Journal Of Economics , 80(3):287-300.

ZİVOT, E., ve ANDREWS, D.W. K. (1992). "Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis", Journal of Business and Economic Statistics, 10: 252−270.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU BELİRSİZLİĞİNİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİNE ETKİSİ

İsmail ŞAHİN
Dr., Sakarya Üniversitesi, Akyazı Meslek Yüksekokulu, ismails@sakarya.edu.tr, 0533 7155115

Fuat SEKMEN
Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sekmen@sakarya.edu.tr

ÖZET:. Bu çalışmada zaman serisi veri grubu kullanılarak reel döviz kuru belirsizliği ile borsa getirisi arasındaki bağ deneysel olarak incelemiştir. Çalışmada kullanılan veri setleri, döviz kuru Amerikan doları (usd) efektif alış verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) istatistiklerinden,Şirketlere ait getiri verileride I.M.K.B istatistiklerinden elde edilmiştir. İMKB'de farklı sektörlerde faaliyet gösteren beş şirket ve Holdingin hisse senedi getirileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 1986:5 ve 2012:2 dönemini kapsamaktadır. Öncelikle seriler birim kök testi yapılarak trend etkisinden arındırılmışlardır Döviz kuru belirsizliği ARCH/GARCH modelleri ile incelenmiştir. Döviz kuru belirsizlikleri ile borsa getirisinin göstergesi olan değişkenler arasında ilişki olup olmadığı Engle-Grangereşbütünleşim testi ile regresyon analizine tabi tutulmuştur. Ele alınan beş şirketin İMKB getirisi ile döviz kuru belirsizlikleri arasında bir eşbütünleşiminvar olduğu tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda, döviz kuru belirsizliklerinin İMKB'de faaliyet gösteren şirketlerin getirisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Belirsizliği, Borsa Getirisi, Arch Model, Garch Model, Eşbütünleşim.

ABSRACT: By analyzing time series data, the relation between the real exchange rate uncertainty was empirically investigated. The time series data sets (exchange rates) used in this study were taken from the statistics of Central Bank of Turkey (TCMB). In addition, stock exchange yields of five companies or holdings traded on Istanbul Stock Exchange (İMKB) were used. The data set used in this study comprises the period from 1986:5 to 2012:2. First, time series were cleaned out from trend effect with the help of Unite Root Test and then exchange rate uncertainties were investigated with ARCH/GARCH models. To see whether there is a relation between the independent variables, exchange rate uncertainty and the dependent variable, stock exchange yield,Engle-Granger co-integration test and regression analysis were applied. The findings revealed that there is a co-integration between stock exchange yield and variables of exchange rate uncertainty. The results obtained also indicated that exchange rate uncertainties have a significant effect on the stock exchange yields of the companies or holdings traded on Istanbul Stock Exchange (İMKB).

Keywords: Exchange Rate Uncertainty, Stock Exchange Yield, Arch Model, Garch Model, Co-integration.

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl iktisat düşünürlerinin genel olarak belirsizlik kavramına yüklemiş oldukları anlam, belirsizliğin ihmal edilmemesi gereken bir durum olduğudur. Döviz kurlarında gelecekte oluşacak değişmelerin tahmini iktisadi açıdan önemli bir sorundur. Bu tahminlerin yapılabilmesi için döviz kurlarındaki değişmelerinin nasıl açıklandığıyla ilgili temel döviz kuru belirsizliğini açıklamaya yönelik çalışmalar ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalar borsa getirisi hareketlerine veya bu hareketleri belirleyen faktörlere ait bir model bulmaya yöneliktir. Borsa getirileri değişkenliği üzerindeki tartışmalar geleneksel finans teorileri kapsamında, hisse getirisi değişkenliğini makroekonomik değişkenlerin hareketleri ile yakından ilgili olduğunu öne sürmektedir. Bu yüzden hisse piyasaları makroekonomiye ait temel bilgileri yansıtır. Dolayısıyla hisse getirisi değişkenliğini etkileyen faktörlerin anlaşılması birçok açıdan zorunlu bir durumdur. Belirsizliğin gelecekteki ekonomik faaliyetlere negatif etkisi olacağı tespitiyle beraber reel döviz kurunda oluşacak belirsizliğin borsa getirileri üzerinde nihai negatif etkisi olduğu düşünülmektedir.

Teorik bakış açısı çerçevesinde döviz kuru belirsizliğinin yatırımlar, faiz oranı, dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkinin boyutu yapılan çalışmalarda incelenmiştir(Hasbrouck,1984; Sever ve Mızrak,2008;Özoğuz,2008;

Esen,2012). Bu çalışmaise döviz kurlarında oluşacak bir belirsizliğin Türkiye örneğinde İMKB'de işlem gören şirketlerin hisse senedi getirilerine nasıl bir etki oluşturduğunu araştırmaktadır.1980 sonrası dönemde dünya ekonomisine daha fazla entegre olan Türkiye ekonomisi örneğinde; döviz kuru belirsizliğinin borsa getirileri üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemlerle inceleme konusu yapılmıştır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan döviz kurunda oluşacak bir belirsizliğin holding ve şirket bazında uzun dönemde nasıl bir etkiye sahip olacağı ekonometrik hesaplamalarla ortaya çıkarılmıştır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Byrne ve Davis(2003) Engle ve Lee'nin GARCH modelinin bölümlerinden türetilmiş döviz kuru dalgalanmasının etkisini kapsayan panel tahmin yöntemini kullanarak döviz kuru belirsizliğinin yatırımlar üzerine olan etkisini incelemişlerdir. EGARCH'a dayalı sonuçlar yatırımın döviz kuru belirsizliğine tepkisinin kısmen ilk şoka bağlı olarak geliştiği şeklindedir. Daimi dalgalanma firmaların, döviz kurunda ki değişimlerden istifade ederek hareket ettikleri için yatırımın önüne set çekmeyecektir. Aynı zamanda oluşacak geçici dalgalanmadaki artış yatırım düzeylerini azaltacaktır. Çünkü yatırımcılar artan belirsizlik durumlarında daha tutucu olurlar ve yatırımlarını tehir ederler.

Serven(2003) zaman serisi veri grubu kullanarak yaptığı çalışmada gelişmekte olan ülkelerdeki reel döviz kuru belirsizliği ve özel yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi deneysel olarak incelemiştir. GARCH'a dayalı reel döviz kuru dalgalanması ölçümü oluşturarak standart yatırım belirleyici unsurlarını kontrol ederek onların potansiyel içselliğini ele almıştır ve yatırımlar üzerinde önemli ölçüde uzun dönemde olumsuz etki olduğunu tespit etmiştir. Reel döviz kuru belirsizliğinin yatırımlar üzerindeki olumsuz etkisi yüksek oranda açık veren ekonomik yapılarda ve daha az gelişmiş mali sistemlere sahip ekonomilerde çok daha büyük hissedilecektir.

Koç ve Değer(2010) ise yaptıkları çalışmada ekonomik belirsizliklerin farklı türleri olmasına rağmen, Türkiye örneğinde döviz kuru belirsizliği ile yurtiçi yatırımlar arası ilişkilerinin incelemişlerdir. Türkiye ekonomisinin 1988Q1-2007Q3 dönemine ait reel efektif döviz kuru, sabit sermaye yatırımları ve özel sektör yatırımları verilerinin kullanıldığı çalışmada döviz kuru belirsizliği ve yatırımlar arasındaki ilişkiler, Toda-Yamamoto nedensellik analizleri yapılmak suretiyle incelenmiştir. Yapılan nedensellik test sonuçlarına göre döviz kuru belirsizliğinin Türkiye ekonomisinde yapılan toplam ve özel sektör yatırımlarının önemli bir nedeni olduğunu ortaya koymaktadır.

Hooper ve Kohlhagen(1978)'e göre döviz kuru belirsizliğinin uzun dönemde dış ticareti olumsuz etkileyebileceği görüşü, yatırımcıların riskten kaçınma davranışına göre değişmektedir. Bu düşünceye göre döviz kuru belirsizliğindeki artış riskten kaçınan yatırımcıların maliyetlerini artırarak ve daha az dış ticaret yapmalarına yol açacaktır. Bunun sebebi ticari anlaşma yapılırken o andaki döviz kurunun kabul edilmesi, fakat ödemenin mal teslim edildikten sonra yapılmasıdır. Bu durumda döviz kurlarındaki değişmelerin tahmin edilemez hale gelmesi elde edilecek kârla ilgili belirsizlik oluşturmakta ve uluslararası ticaretin faydalarını azaltmaktadır.

Chowdhury ve Wheeler(2008) reel döviz kuru gerçek kapasite fiyat seviyesi, reel döviz kurlarının dalgalanması ve faiz oranında yaşanan dalgalanmaların doğrudan dış yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Döviz kuru belirsizliğindeki yenilikler daha uzun zamanda, doğrudan dış yatırım tahminleri hata değişiminin önemli bir kısmını açıklığa kavuşturmaktadır. Aynı zamanda döviz kuru belirsizliğinin kapsamlı rolüne; beşeri sermayenin niteliği, altyapı, mevzuat ve ülkelerin vergi sistemlerinin belirleyicisi olduğu için daha fazla dikkat gösterilmelidir. Çalışmanın sonuçlarında ise ani tepki fonksiyonları ve döviz kuru dalgalanmasında yaşanan şokların doğrudan dış yatırım üzerindeki etkisini uzun dönemde negatif bir etkisininolduğunu belirtmiştir.

Tarı ve Yıldırım(2009) yapmış oldukları çalışmada döviz kuru belirsizliğinin ihracat hacmi üzerindeki etkisi araştırılmışlardır. Türkiye için 1989:01-2007:03 döneminde üç aylık veriler kullanılarak yaptıkları analiz sonucunda Türkiye'de uzun dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ampirik analiz sonucunda uzun dönemde kur belirsizliğinin ihracatçıların, mal ihraç miktarı üzerindeki negatif etkisi, ihracatçıların kendilerini belirsizlikten koruyamamalarından kaynaklanabileceğine ulaşmışlardır.

Sarı (2009)'ya göre yapmış olduğu çalışmanın sonucunda döviz kurundaki belirsizlik üretim miktarını azaltmakta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin dış ticareti döviz kuru dalgalanmasından olumsuz etkilenmektedir. Bu durumunda üretimiazaltıcı bir etkisi olacaktır. Böylece ihracat olumsuz etkilenerek üretimi de azaltıcı yönde bir durum ortaya çıkacaktır. Yani döviz kurundaki belirsizlik ihracatı olumsuz yönde etkilemekte ve ihracat azalmakta böylece üretim de düşmektedir. Faiz oranındaki dalgalanmadan çok döviz kuru oynaklığının ihracatı azaltması üretimi azaltmaktadır. Bu nedenle ihracatın istikrarlı olması, üretim sektörünün de istikrarlı olmasını sağlayacaktır.

Sarı(2010) yapmış olduğu çalışmada döviz kuru belirsizliğinin ithalata olan etkisini incelemiştir. Yazara göre ithalat değeri, yurtiçi fiyatlarla aynı yönde hareket ederken, döviz kuru dalgalanması ve kur büyüklüğü ile ters yönlü hareket etmektedir. İthalat değerini belirleyen en önemli değişkenler ise döviz kurunun dalgalanmasıdır. Döviz piyasalarındaki çok küçük bir riskin varlığı kısa zamanda dış ticarete yansımakta ve ithalatta azalma göstermektedir. Dolayısıylaekonomiler uluslararası piyasalardan kaynaklanan bir risk ile karşı karşıya durumda değil ise, yurtiçi döviz piyasalarını olabildiğince dengede tutmaya çalışmaktadırlar.

Döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerindeki etkisinin Türkiye örneğinin incelendiği çalışmalarda hem uzun ve hem de kısa dönemde döviz kurunun ihracatı olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır(Özbay, 1999; Doğanlar, 2002; Saatcioğlu ve Karaca, 2004).

VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti, temel olarak iki gruba ayrılabilir. Birincisi, Döviz kuru belirsizliği verilerinin bulunduğu gruptur. Söz konusu veriler elde edilirken izlenen süreç, şu şekilde açıklanabilir. İlk önce, Döviz kuru efektif alış serileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) web sitesinden elde edilmiştir. Daha sonra, yine aynı web sitesinden elde edilen uygun Döviz kuru endeksleri (1986=100) kullanılarak reel hale getirilmişlerdir. Analizde kullanılan değişkenlerin tamamı, hareketli ortalamalar yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılmış seriler, kısaltmalarının sonunda yer alan SA (SeasonalAdjustment) takısı ile belirtilmiştir. Birinci grupta yer alan seriler, çalışmada Döviz Kuru değişkeni Dövizt olarak kısaltılarak kullanılmıştır. Mevsimsellik ve logaritmik transformasyonlar, yukarıda açıklanan usullere göre yapılmıştır. İkinci grupta kullanılan seriler de, Şirketlerin ve Holdinglerin Hisse senedi getirileri olarak İMKB'nin web sitesinden elde edilmiştir. Her iki gruptada seriler 1986:5ve 2012:2 dönemini kapsamaktadır.

Ekonometrik Yöntem

Zaman serisi verileri kullanılan çalışmalarda serilerin durağan olmaları önemlidir İlgili serilerin zaman ve mevsimsel etkilerden arındırılması için öncelikle modele durağanlık analizi yapılmıştır. Modele birim kök testi yapılarak modelin hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarına emin olmak gerekmektedir. Bu çalışmada varsayımları açısından birbirlerini destekleyen ADF ve PP birim kök testlerinin her ikisi birden kullanılmıştır. Birim kök sınamasıyla, serilerin aynı dereceden entegre olup olmadıkları belirlendikten sonra, modelde bulunan iki seriye ilişkin kullanılan Engle-GrangerEşbütünleşimtesti uygulanmıştır.Bu testte durağan olmayan iki seriden birinin diğerinin üzerine regrese edilmesi suretiyle; elde edilen hata terimlerinin durağanlığına bakılmaktadır.

Birim Kök Testi

Analizdeki serilerin tamamının birim kök özellikleri öncelikle belirlenmiştir. Bu bağlamda, Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF), Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron birim kök testi (PP) ve Perron (1989) tarafından geliştirilen Perron birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testi, şu spesifikasyon ile ifade edilebilir.

$$Yt = \alpha + \rho Yt\text{-}1 + \Sigma\, bi\Delta Yt\text{-}i + \varepsilon\, t \quad (1)$$

PP birim kök testi ise şu spesifikasyon ile ifade edilebilir.

$$Yt = a0^* + a1^*\, yt\text{-}1 + a2^*\,(t\text{-}T/2) + \mu t \quad (2)$$

Engle-GrangerEşbütünleşim Testi

Aynı derecede entegre olan iki değişkenin arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Engle-Grangereşbütünleşim Testi analiz edilmektedir. Aynı dereceden entegre olan değişkenler üzerine "En Küçük Kareler" yöntemi uygulanarak, "yt" gibi bir seriyi durağan hale getirilmiştir. Burada şayet hata terimleri serisi durağan ise, seriler arasında eşbütünleşimin var olduğu ifade edilmektedir. Hata terimlerinin durağanlığının belirlenmesinde hesaplanan ADF istatistiği ile çeşitli anlamlılık düzeyindeki iki değişkene ilişkin Engle-Granger kritik değerleri karşılaştırılmıştır. Hesaplanan ADF değerinin mutlak değeri, EngleGranger kritik değerlerinin mutlak değerinden büyük olduğu takdirde iki seri arasında eşbütünleşim olduğu yargısına varılmaktadır.

$$Y_t = a + bX_t + u_t \quad (3)$$

$$X_t = \alpha + \beta Y_t + u_{1t} \quad (4)$$

İncelenen serilerdetrend etkisi görülmektedir ve analize başlanmadan önce serilerin trendden arındırılarak durağan hale getirilmeleri gerekmektedir. Zaman serilerini durağan yapmanın basit yollarından biri, serilerin “zaman” değişkeni ile regrese edilmesidir. Bu regresyon analizinden elde edilen artık terimler durağan olacaktır. Ancak unutulmaması gereken nokta, kullanılacak olan serilerin doğrusal trend haricinde de trend içerebileceğidir. Bunun için zaman değişkeninin 2.,3. ve hatta 4. kuvveti alınarak mümkün olan en yüksek mertebeden kullanılacak olan serilerin trendden arındırılması amaçlanmıştır.

UYGULAMA SONUÇLARI

Serilerde trend etkisi olup olmadığı polinomsal trend modeli ile incelenmiştir, trend modellerinin özet sonuç bilgileri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo1. Trend Modelleri

	@TREND	@TREND^2	@TREND^3	@TREND^4
Döviz Kuru	-0.013775 (0.0000)	0.000148 (0.0000)	-2939307 (0.0000)	YOK
Brisa	0.323460 (0.0000)	-0.002725 (0.0000)	8190645 (0.0000)	YOK
Çimsa	2.267552 (0.0009)	-0.035408) (0.0001)	0.000193 (0.0000)	-2.885607 (0.0000)
Arçelik	0.276509 (0.0016)	0.000804 (0.0034)	YOK	YOK
Koç Holding	1.055833 (0.0000)	-0.006454 (0.0000)	1.592505 (0.0000)	YOK
Eczacıbaşı Holding	2.070684 (0.0000)	-0.016458 -(0.0000)	4.384505 (0.0000)	YOK

Bütün serilerde trend etkisi tespit edilmiştir. Trend modellerinin hata terimleri tanımlanarak bütün serilerin trendden arındırılmış halleri elde edilmiştir. Bundan sonraki analizlerde trendden arındırılmış seriler kullanılmıştır. Serilerin trendden arındırılmış grafikleri de sırasıyla verilmektedir.

Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerde birim kök olup olmadığı AugmentinDickey Fuller (ADF) ve PhillipsPerron (PP) testleri ile incelenmiştir. Her iki test için de sabit terimli ve sabit terimli ve trendli regresyon modelleri kullanılmıştır. Serilerin birim kök testi sonuçları Tablo 2' de verilmektedir.

Tablo2.BirimKökTestiSonuçları

	ADF		PP	
	Sabit	Sabit Terimli ve Trendli	Sabit	Sabit Terimli ve Trendli
Döviz Kuru	0,06	0,005	0,06	0,021
	-2,56	-2,55	-2,15	-2,14
	0,1	0,29	0,22	0,51
D(Döviz Kuru)	-8,5	-8,49	-11,62	-11,6
	0.00	0.00	0.00	0.00
Brisa	-4,3	-4,3	-4,02	-4,02
	0	0	0	0
Çimsa	-3,68	-3,67	-3,73	-3,72
	0	0,02	0	0,02
Arçelik	-3,69	-3,69	-3,9	-3,89
	0	0,02	0	0,01
Ecz	-3,71	-3,7	-3,79	-3,78
	0	0,02	0	0,01
Kritik Değer	-3,45	-2,57	-3,45	-3,99
	-2,87	-1,94	-2,87	-3,42
	-2,57	-1,62	-2,57	-3,14

Tablo 2.'de görüldüğü gibi ADF testinden elde edilen sonuçlar kritik değerlerle karşılaştırıldığında döviz kuru değişkeni haricindeki serilerin durağan olduğu söylenebilir ve serinin birim köke sahip olduğunu öne süren hipotez reddedilebilir. Döviz kuru haricindeki bütün serilerin seviye itibari ile ADF değerleri çeşitli anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerden mutlak değer olarak büyüktür, dolayısıyla seviye itibari ile durağandırlar. Döviz kuru değişkeninin ise birinci dereceden farkı durağandır.

Döviz KuruArch/Garch Testi Sonuçları

Bu çalışmada döviz kuru belirsizliği ile borsa getirisi serileri arasındaki ilişki inceleneceğinden dolayı döviz kuru serisinin ARCH/GARCH model yardımıyla belirsizlikleri incelenmiştir. En iyi modelin belirlenmesinde "genelden özele" yöntemi ile öncelikle ARIMA modeli bulunmuş, daha sonar ARCH/GARCH terimleri sırasıyla eklenerek en iyi model bulunmuştur ve analiz sonuçları Tablo 3.'de verilmektedir.

Tablo3.DövizKuruDeğişkeni Arch/Garch Model Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-İstatistiği	Olasılık
C	0,155169	0,006966	22,27407	0.0000
AR(1)	1,127974	0,000125	9010,603	0.0000
AR(2)	0,202110	0,004281	47,21032	0.0000
AR(4)	-0,336479	0,004802	-70,07449	0.0000
Gözlem Sayısı:310		Örnek Varyansı: Parametre = 0.7		
Varyans Denklemi				
RESID(-1)^2	0,007406	0,001489	4,972870	0.0000
RESID(-2)^2	0,161301	0,014117	11,42600	0.0000
RESID(-3)^2	-0,003725	0,023116	-0,161128	0.8720
RESID(-4)^2	-0,073274	0,021564	-3,397967	0.0007
GARCH(-1)	0,832021	0,092466	8,998144	0.0000
GARCH(-2)	-0,447800	0,168592	-2,656122	0.0079
GARCH(-3)	0,524070	0,092368	5,673710	0.0000
R^2	0,946886	Bağımlı Ortalama Var		0,002653
Düzeltilmiş R^2	0,945292	S.D. Ortalama Var		0,203610
Standart Hata	0,047624	Akaike Bilgi Kriteri		-5,444487
Artık Kareler	0,680405	Schwarz Kriteri		-5,323953
Olabilirlik	853,8955	Hannan-Quinn Kriteri		-5,396303
F-İstatistiği	594,2460	Durbin-Watson İstatistiği		1,428670

GARCH = C(5)*RESID(-1)^2 + C(6)*RESID(-2)^2 + C(7)*RESID(-3)^2 + C(8)*RESID(-4)^2 + C(9)*GARCH(-1) + C(10)*GARCH(-2) + (1 - C(5) - C(6) - C(7) - C(8) - C(9) - C(10))*GARCH(-3)

Engle-GrangerEşbütünleşim Testi

Döviz kuru değişkenlerinin belirsizlikleri ile borsa getirisinin göstergesi olan değişkenler arasında ilişki olup olmadığı Engle-Granger eşbütünleşim testi ile Granger eşbütünleşim analizine göre, çalışmanın amacına uygun olarak borsa getirileri serileri bağımlı değişken, döviz kuru değişkenlerinin belirsizlikleri de bağımsız değişken olarak ele alınıp regresyon analizine tabi tutulmuşlardır. Bu regresyon modellerinin hata terimleri tanımlanarak ADF testi

yapılmış, ADF test istatistikleri Engle-Granger test istatistiğinin kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda eşbütünleşim olup olmadığı Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 4. Engle-Granger EşbütünleşimTesti

	ADF KRİTİK DEĞERİ	EŞBÜTÜNLEŞİM
Döviz Kuru-Brisa	-4, 37*	VAR
Döviz Kuru –Çimsa	-3,56**	VAR
Döviz Kuru –Arçelik	-3,71**	VAR
Döviz Kuru –Koç Holding	-4,55*	VAR
Döviz Kuru –Eczacıbaşı Holding	-3,71**	VAR

Not: * %1 anlamlılık düzeyindeki, ** ise %5 anlamlılık düzeyindeki Engle-Granger kritik değerlerine göre eşbütünleşimun olduğunu ifade etmektedir.

EngleGranger kritik değeri %1 için -3,90; %5 için -3,34; %10 için -3,04 şeklindedir. Döviz kuru belirsizliği ile borsa getirisi değişkenlerinin ikili regresyonlarından elde edilen hata terimlerinin ADF test istatistiklerinin hepsi, Engle-Grangereşbütünleşim testi kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduklarından tüm modeller için eşbütünleşimin olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Döviz kurlarında belirsizlik durumu yatırımcıların risklerini artırarak yatırımlarını azaltmalarına sebep olmaktadır. Her ne kadar belirsizlik durumu, beklenen karlılıkta bir miktar artışa sebep olsa da maliyetlerdeki artış, yatırımların artırılmasına mani olmaktadır. Bu çerçevede döviz kurları yatırımcıların özellikle de riskten kaçınan yatırımcıların yatırımlarının azalmasına yol açan temel faktörler birisidir. Bu durum, hem ticari hem de finansal anlamda küreselleşmenin arttığı ve her bir ülkenin farklı döviz kuru politikalarını takip edebildikleri günümüz dünya ekonomisi açısından daha belirgin olarak kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla artan küreselleşme eğilimleri altında döviz kuru belirsizliklerinin yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkileri, incelemeye değer bir konu başlığı olarak birçok araştırmacının ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Döviz kuru belirsizlikleri uzun dönemde yatırımları, faiz oranlarını, dış ticareti ve enflasyonu etkilemektedir. Bu etkinin meydana getirdiği olumsuz sonuçlar ise dolaylı olarak da İMKB getirilerine yansımaktadır. Bir ülkeye ait genel ekonomik durum, makroekonomik performans ile ölçülmektedir. Bir ülkenin ekonomisi hem yurt içinde, hem de yurt dışında yaşanabilecek gelişmelerin etkisi altında kalabilmektedir. Bu durum doğrudan makroekonomik performansa yansımaktadır. Politika yapıcılar, zaman zaman faiz oranlarını kullanmaktadırlar, faiz oranlarında meydana gelen değişimle birlikte döviz kurları da değişebilmektedir. Böylece döviz kurlarında meydana gelen aşağı yukarı hareketler, enflasyon, iktisadi büyüme, ödemeler dengesi, borç yapısı, bankacılık sektörü gibi makro değişkenleri de etkileyebilmektedir. Bu durum, ekonomik küreselleşme eğilimlerinin artarak devam ettiği dünya ekonomileri açısından büyük önem arz etmektedir.

Araştırma'da döviz kuru belirsizliği ile İMKB'de işlem gören beş farklı sektörde faaliyet gösteren şirketlerin getirilerinin eşbütünleşim incelenmiştir. Ele alınan beş şirketin İMKB getirisi ile döviz kuru belirsizliği arasında bir eşbütünleşimin var olduğu tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, döviz kuru belirsizliğinin İMKB'de faaliyet gösteren şirketlerin getirisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan yatırımların yapılabilmesinde döviz kurlarındaki istikrara dikkat çekilmektedir. Başka bir deyişle yatırımcıların yatırım İMKB'de işlem gören şirketlere yatırım kararları verirken, döviz kuru istikrarının yatırımcılar açısından dikkate alınan önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Ayrıca, girişimciler yurtiçi ekonomik istikrarın bir parçası olan enflasyonsuz bir ortam yanında geleceği belirginleştiren döviz kuru istikrarına da önem vermektedirler. Dolayısıyla İMKB' ye yapılan yatırımların da döviz kurunda sağlanacak istikrar sonucunda artacağı çalışmadan elde edilen bu bulguya dayanarak ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

BYRNE,Joseph and Philip, DAVIS (2003),"PanelEstimation of TheImpact of Exchange Rate Uncertainty on Investment in TheMajorIndustrialCountries", http://www.niesr.ac.uk/pubs/dps/dp208.pdf

CHOWDURY, Abdur R. and Mark, WHEELER (2008), "Does Real Exchange Rate VolatilityAffectForeign Direct Investment? EvidenceFromFourDevelopedEconomies", International TradeJournal, Volume 22, No. 2.

DICKEY, David A. andWayne A. FULLER (1979), "Distribution of theEstimatorsforAutoregressive Time Series with a UnitRoot", Journal of theAmericanStatistical Association, 74, 427–431

DOĞANLAR, M. (2002), "EstimatingTheImpact Of Exchange Rate Volatility On Exports: EvidenceFromAsianCountries", AppliedEconomicsLetters, 9 (13) October, pp.859-863.

ENGLE, Robert F. andClive W. J., GRANGER (1987), "Co-integrationandErrorCorrection: Representation, Estimation, andTesting", Econometrica, No.55, pp.251-276

ESEN, Ömer (2012) ,"Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 49 Sayı: 568

HASBROUCK, Joel (1984), "StockReturns, InflationandEconomic Activity: SurveyEvidence", TheJournal of Finance, Vol.39.No.5

HOOPER, Peter and Steven, KOHLHAGEN (1978), "TheEffect of Exchange Rate UncertaintyonthePriceand Volume of International Trade", Journal of International Economics, 8 (4) November, pp.483-511

KOÇ, Haluk ve Mustafa Kemal, DEĞER (2010), "Döviz Kuru Belirsizliği ve Yurtiçi Yatırımlar: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri (1988-2007)", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 3

ÖZBAY, Pınar (1999)., "TheEffect of Exchange Rate Uncertainty on Exports: A Case StudyforTurkey,CBRTDiscussionPaper, No: 9903

ÖZOĞUZ, Arzu (2008)," Good Times andBad Times? Investors'UncertaintyandStockReturns",Oxford Journals

SAATCİOĞLU, Cem ve Orhan, KARACA (2004), "Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5 (2) , 183-195

SARI, Aydın (2009), "Çıktıya (Gsmh) Para Arzındaki Büyümenin, Faiz Oranı Oynaklığı ve Döviz Kuru Oynaklığının Etkileri: Türkiye Örneği" Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.11,S 2

SARI, Aydın (2010), "Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:11,s.31-44

SERVEN, Luis (2003), "Real-Exchange-Rate UncertaıntyandPrivateInvestment in LDCS" TheReview of EconomicsandStatistics, 85(1):212-218, February

SEVER, Erşan ve Zekeriya, MIZRAK (2008) ,"Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması",S.Ü.İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt7, Sayı13,s.265-284

TARI, R ve Durmuş Çağrı, YILDIRIM (2009), "Döviz Kuru Belirsizliginin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama", C.B.Ü.Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:16 Sayı:2, Manisa

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE TÜRKİYE'DE GIDA İMALATI YAPAN FİRMALARIN ETKİNLİKLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

Selahattin YAVUZ
Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bililer Fakültesi/İşletme Bölümü E-mail: selahyavuz@hotmail.com

Öznur İŞÇİ
Yrd.Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Fakültesi/İstatistik Bölümü

ÖZET: Veri Zarflama Analizi, benzer girdiler kullanarak çıktı yada çıktılar ortaya koymakla sorumlu karar noktalarının göreceli etkinliklerini değerlendirmek için kullanılan ve doğrusal programlama tabanlı bir yöntemdir. Bu çalışmada, öncelikle Veri Zarflama Analizi ve analizde en yaygın kullanılan CCR, BCC ve Toplamsal Yöntemler tanıtılmıştır. Daha sonra, Veri Zarflama Analizi kullanılarak Türkiye'de son üç yılda da ilk 500 büyük firma arasına giren ve gıda sektöründe faaliyet gösteren 25 firmanın 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait göreli etkinlikleri ölçülmüştür. Modellerin çözümünde Veri Zarflama Analizinin özel yazılımlarından olan DEA Solver (Data Envelopment Analysis Solver) yazılımı kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda ortalama etkinlik yüzdesi %77 bulunmuştur. 2011 yılına ait veriler için; CCR modeline göre 10 firma etkin bulunurken, BCC modeline göre 12 firma etkin olarak bulunmuştur. Ayrıca etkin bulunmayan firmaların etkin olabilmeleri için referans kümeleri bulunmuş olup, etkin olunması için hedefler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Etkinlik, Performans, Gıda Sektörü

MEASUREMENT WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS OF EFFICIENCY OF THE COMPANIES MAKING INDUSTRIAL FOOD PRODUCTION

ABSTRACT: Data Envelopment Analysis is a method based on linear programming and used to evaluate the relative effectiveness of decision units which are responsible for setting the inputs or outputs by using similar outputs. In this study, at first the data envelopment analysis and CCR, BCC and additive methods most widely used in the data envelopment analysis, were introduced. Then, using Data Envelopment Analysis the relative efficiency belonging to 2009, 2010 and 2011 years of 25 firms which ranked among the top 500 largest companies operating in the food sector in Turkey in the last three years, were measured. To solve models DEA Solver (Data Envelopment Analysis Solver) software which is used with special software of Data Envelopment Analysis was used. As a result of the study, the percentage of the average activity was found as 77%. For the data of the year 2011, 10 companies were found to be effective according to the model of the CCR while 12 companies were found to be effective according to the model of BCC. In addition, a set of reference sets was found to effective the firms which were not effective. Also, efficients were determined for those firms.

Key Words: Data Envelopment Analysis, Efficiency, Performance, Food Sector

GİRİŞ

İşletmelerin performanslarının belirlenebilmesi gerek işletme yönetimi gerekse yatırımcılar açısından önemlidir. Ancak, tek bir kriterle işletmelerin performanslarının ölçülmesi mümkün değildir. İşletmelerin farklı zaman periyotlarını ve farklı yönetim düzeyleri içeren, dolayısıyla girdi çıktı kombinasyonları farklı olan görev ve hedefleri vardır. Kısa vadede kârlılığı çok iyi olan bir işletme uzun dönemde yanlış pazarlama politikaları nedeniyle kötü bir performans sergileyebilmektedir. Yatırımların getirisi ya da satışların getirisi gibi finansal oranlar, işletmenin finansal performanslarını iyi yansıtsalar da, şirketin genel performansını göstermede yetersiz kalmaktadırlar. Öte yandan, işletmenin tüm performansını gösterdiği varsayılan girdi ve çıktılar kümesini ağırlıklandırarak birleştirmek ve

işletmenin tüm performansını ortaya koyma çabalarının da en büyük eksiği, verilen ağırlıkların sübjektif olabilmesidir (Ulucan, 200:186).
Organizasyonların çoğunda birçok girdi (personel sayısı, ücretleri, çalışma saatleri, reklâm bütçesi gibi) kullanılır. Benzer biçimde çıktı ölçüleri de (kârlılık, pazar payı, büyüme hızı gibi) farklıdır. Yöneticiler için, birçok girdi ve çıktının aynı anda değerlendirilmesiyle "hangi birimlerin etkinliğinin düşük olduğunu tespit etmek" oldukça güçtür. Bu noktada Veri Zarflama Analizi (VZA), yöneticilere "göreli etkinlikleri belirlemede" önemli bir yardımcı araç sunmaktadır (Oruç, 2008:11). Ayrıca VZA, görece etkin olmayan karar verme birimlerinin etkinliklerinin iyileştirilmesi için neler yapılması gerektiği noktasında yöneticilere ve karar vericilere yol gösteren bir yöntemdir (Özden, 2008:169).

Veri Zarflama Analizi, birden çok ve farklı ölçeklerle ölçülmüş ya da farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktıların karşılaştırma yapmayı zorlaştırdığı durumlarda, karar birimlerinin göreli performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tabanlı bir tekniktir (Karacaer, 1998 : 11). Birçok girdi ve çıktının gözlendiği ve gözlenen bu girdi ve çıktıların tek bir toplam girdi ve çıktıya dönüştürülemeyeceği durumlarda üretim etkinliğini ölçmek için kullanılan Veri Zarflama Analizi, en sık kullanılan parametresiz yöntemlerden birisidir.
Farrell'in (1957) performans etkinliğini belirlemedeki teorik yaklaşımına dayanan Veri Zarflama Analizi, Charnes ve diğerleri (1978) tarafından geliştirilmiş doğrusal programlama tabanlı bir yaklaşımdır. Geçen yıllar içerisinde farklı VZA modelleri ve gerçek hayat uygulamaları yaygın olarak geliştirilmiştir (Ulucan, 2000:187). Başlangıçta daha çok kar amacı gütmeyen organizasyonlar karşılaştırılmalı verimliliklerini ölçmek için kullanılan VZA, daha sonraları kar amaçlı üretim ve hizmet sektörleri için de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. VZA yöntemi, ilk yayınlandığı 1978 yılından itibaren, aynı anda birden çok girdi-çıktıların bir arada değerlendirebilmesi, girdi ve çıktılar arasında analitik bir fonksiyon gerektirmemesi, doğrusal programlama yardımıyla modellenerek çözülebilmesi ve kolay yorumlanması nedeniyle araştırmacılar tarafından yoğun bir ilgi görmüştür (Bircan, 2011:331).

Dünyada Veri Zarflama Analizinin özellikle hastane, banka ve eğitim kurumlarına çokça uygulandığı görülmektedir. Son zamanlarda bu yöntem kâr amaçlı üretim ve hizmet sektörlerinde işletmeler arası karşılaştırmalı teknik verimliliğin ölçülmesinde en sık kullanılan yöntemlerden biri haline gelmiştir.

Bu çalışmada Veri Zarflama Analizi, Türkiye'de gıda sektöründe faaliyet gösteren en büyük 25 firmanın 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait göreli etkinlikleri dikkate alınarak yapılmıştır. Çalışmada 3 girdi ve 3 çıktı ile VZA yapılmıştır. Girdiler; öz kaynak, aktif toplam ve çalışan değişkenleridir. Çıktılar ise; net satış, kâr, ihracat değişkenleridir. Modellerin çözümünde Veri Zarflama Analizi'nin özel yazılımlarından olan DEA Solver (Data Envelopment Analysis Solver) yazılımı kullanılmıştır.

VERI ZARFLAMA ANALIZI VE KARAR VERME

Bir karar verici için birden çok karar noktası varsa, bu karar noktalarının etkinliklerini tahminlemek ve kararını bu etkinlikler ölçüsünde şekillendirmek önem taşır. Gerçekten de karar noktalarının etkinlik sınaması karar verici açısından önemlidir ve karar verici diğerlerine nazaran daha az etkin olan karar noktalarının etkinliklerinin arttırılmasını sağlayacak senaryoların kararın bütününün etkinliğini nasıl değiştireceğini bilmek ister (http://istatistiqsel.blogspot.com/archive.html).

Bu noktada Veri Zarflama Analizi, benzer girdiler kullanarak çıktı ya da çıktılar ortaya koymakla sorumlu karar noktalarının göreceli etkinliklerini değerlendirmek için kullanılan ve doğrusal programlama tabanlı bir yöntem olarak tanımlanabilir (Coşkun, 2009:27). Veri Zarflama Analizini benzer amaçlı diğer yöntemlerden ayıran temel özellik, çok sayıda girdi ve çıktının olduğu durumlarda değerlendirme yapılabilmesini sağlamasıdır. Analiz sonucunda, her karar noktasının etkinlik değeri, etkin olmayan karar noktalarının hangi girdi/çıktı oranlarında etkinliklerinin nasıl arttırılabileceği (senaryolar) ve referans olarak kullanılabilecek karar noktalarına ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir (Yılmaz ve Karakadılar, 2010:507).

Veri Zarflama Analizi, görece etkin olmayan karar verme birimlerinin etkinliklerinin iyileştirilmesi için neler yapılması gerektiği noktasında yöneticilere ve karar vericilere yol gösteren bir yöntemdir. Bu yöntemin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Özden, 2008:169):

- ✓ Çok sayıda girdi ve çıktı değişkeni kullanmak mümkündür.
- ✓ Doğrusal form dışında, girdi ve çıktılar arasında bir fonksiyonel ilişki kurmak gerekmemektedir.
- ✓ Girdi ve çıktı değişkenleri için çok farklı ölçü birimleri aynı anda kullanılabilmektedir (ağırlık, adet, parasal veya oransal büyüklük gibi).
- ✓ Deterministik bir yöntem olması nedeniyle rassal hataya yer verilmediğinden, verilerden kaynaklanan hatalar (ölçmeden ve veri toplamadan) ayıklanamazsa ve analizde olması gereken değişkenler analiz dışı bırakılırsa, KVB'lerin görece etkinlikleri yanlış hesaplanabilir.
- ✓ VZA'da etkinlikler; en iyi uç değerlere göre hesaplandıklarından, bu uç değerlerden etkilenirler. Bu nedenle VZA ile hesaplanan etkinlik sonuçları mutlak olarak değil, görecelilik çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- ✓ VZA parametrik olmayan bir yöntem olduğundan, sonuçların istatistiksel olarak test edilmesi zordur.
- ✓ VZA, statik bir analizdir, zamanın tek bir durak noktasındaki verileri kullanarak analiz yapar. Zaman içinde etkinliğin nasıl geliştiğini incelemek için, zaman boyutunu da içeren Malmquist toplam faktör verimliliği indeksi ile birlikte kullanılabilir.
- ✓ VZA'da girdi ve çıktı değişken sayısı olabildiğince az olmalı ve KVB'lerin üretim sürecini, doğru olarak verebilmelidir. Çünkü çok fazla girdi ve çıktı değişkeni kullanılması, görece etkin ve etkin olmayan KVB'lerin ayrıştırılmasını güçleştirir.
- ✓ Genelde VZA'da az sayıda girdi ve çok sayıda çıktı değişkeni olması tercih edilmektedir.

Veri Zarflama Analizinde temel etkinlik ölçütü, çıktıların ağırlıklı toplamlarının girdilerin ağırlıklı toplamlarına bölümüdür. Diğer bir deyişle herhangi bir karar noktasının etkinlik ölçütü (j. karar noktası), (1) formülündeki gibi tanımlanabilir.

$$\frac{u_1 y_1 + u_2 y_2 + \ldots + u_n y_n}{v_1 x_1 + v_2 x_2 + \ldots + v_m x_m} \qquad (1)$$

(1) formülünde j. karar noktası için n adet çıktı ve m adet girdi vardır. Burada, u_n n. çıktının ağırlığını, y_n n. çıktının miktarını, v_m m. girdinin ağırlığını ve x_m m. girdinin miktarını göstermektedir.

Veri Zarflama Analizinde kullanılan yöntemler, girdi ya da çıktı odaklı olarak çözülebilir. Burada girdi odaklılık, çıktı miktarlarının sabit tutularak girdi miktarlarında meydana gelecek değişimlerin incelenmesi, çıktı odaklılık ise girdi miktarlarının sabit tutularak çıktı miktarlarında meydana gelecek değişimlerin incelenmesi olarak tanımlanmıştır. (1) formülünden de görüleceği gibi Veri Zarflama Analizi bir kesirli programlama sürecini içermektedir. Ancak kesirli programlamanın çözümü güçtür. Bu nedenle kesirli programlama seti, (1) formülünün paydasının 1' e eşit olacağı ana varsayımı ile doğrusal programlama setine dönüştürülebilir ve çözülebilir (www.deu.edu.tr/userweb/k.../Veri.doc).

Girdi Ve Çıktı Faktörlerinin Seçimi

Bir üretim sisteminde girdiler bir süreçten sonra çıktılara dönüşür. Çıktılar karar birimlerinin işlemlerinin sonucu olarak oluşturulan kazançlar olarak tanımlanırken, girdiler karar birimlerinin yararlandığı kaynaklar veya karar birimlerinin performansını etkileyen durumlardır (Kecek, 2010:79).

Girdi ve çıktıların üretim sürecine nedensel olarak bağlı ve süreci en iyi şekilde temsil edecek bir bileşim olarak seçilmesi gerekir. Etkinlik değerlendirilmesinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi için en iyi temsil eden anlamlı girdi ve çıktılar belirlenebilir (Güçlü, 1999:31).

Seçilecek olan girdi ve çıktı kümesi aşağıdaki özellikleri içermelidir;

- ✓ Tüm karar noktaları için ortak faktörler olmalıdır.

- ✓ İncelenmek istenen tüm faaliyet seviyeleri ve performans ölçütlerini kapsamalıdır.
- ✓ Ölçülebilir, fiziksel ve ekonomik kaynakların tümünü içermelidir.

Veri Zarflama Analizinde girdi sayısı ile çıktı sayısının çarpımı kadar boyut oluşur ve en az boyut sayısı kadar da etkin karar birimi olacaktır. Girdi ve çıktı sayısı arttıkça ayırt edicilik özelliği azalır. Aşağıdaki formülde karar noktası sayısı tanımlanmıştır.

En az karar birim sayısı = 2 x Girdi Sayısı x Çıktı Sayısı

Bu bir genel kural olmakla beraber, girdi ve çıktılar arasında bir korelasyonun da mevcut olmasının gerekliliği unutulmamalıdır. Girdi ve çıktılarda indeks sayılarının ve normal ölçümlerinin bir arada analiz edilmesi hataya yol açar. Oranlar yerine oranlanmamış ham veriler kullanılırsa hata yapma olasılığı azalır. Veri Zarflama Analizinde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, girdilerin artmasının etkinlikte azalışa, çıktıların artmasının etkinlikte artışa neden olmasıdır (http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/).

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ YÖNTEMLERİ

Veri Zarflama Analizi modelleri ölçeğe gore sabit veya değişken getirili olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bu modeler yönelimlerine göre "girdi yönelimli modeller", "çıktı yönelimli modeller" ve "yönelimsiz modeller" olmak üzere 3 gruba ayrılırlar (Kecek, 2010:64).

Veri Zarflama Analizinde temel olarak üç yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler;

- ✓ CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Yöntemi
- ✓ BCC (Banker-Chaenes-Cooper) Yöntemi
- ✓ Toplamsal Yöntemdir.

Bu yöntemlerin tümünde, girdi ya da çıktı odaklılık dikkate alınmak şartıyla kesirli programlama-doğrusal programlama dönüşümü kullanılabilir (www.deu.edu.tr/userweb/k.../Veri.doc).

CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Yöntemi

Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından gelistirilen ilk ve temel VZA modelidir. Bu model, ölçege göre sabit getiri varsayımı altında karar birimlerinin toplam etkinlik skorlarını hesaplamaktadır (Behdioğlu ve Özcan, 2009:305). CCR yöntemi ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanır. Eğer j. karar biriminin etkinliği h_j ise amaç, bu değerin maksimizasyonu olmalıdır. Bu durumda amaç fonksiyonu girdi odaklılık varsayımı altında (2) formülündeki gibi ifade edilebilir (Tarım, 2001).

$$Enbh_j = \frac{\sum_{r=1}^{n} u_r y_r}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_i} \qquad (2)$$

Kısıtlar ise (3) formülündeki gibi gösterilebilir.

$$\frac{\sum_{r=1}^{n} u_r y_r}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_i} \leq 1$$
$$u_r \geq 0 \qquad (3)$$
$$v_i \geq 0$$

Yukarıda da değinildiği gibi kesirli programlama setinin çözümü doğrusal programlamaya göre güçtür. (2) ve (3) formülleri doğrusal programlama mantığı ile ifade edildiğinde (4) ve (5) formülleri elde edilebilir.

$$Enbh_j = \sum_{r=1}^{n} u_r y_r \qquad (4)$$

$$\sum_{i=1}^{m} v_i x_i = 1 \qquad (5)$$

$$\sum_{r=1}^{n} u_r y_r - \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \geq 0$$
$$u_r, v_i \geq 0$$

(4) ve (5) formülleri girdi odaklılık durumu için düzenlenmiştir. Eğer çıktı odaklılık durumu için CCR yöntemi kullanılacaksa bu durumda doğrusal programlama modeli (6) ve (7) formüllerindeki gibi olacaktır (http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/).

$$Enkg_j = \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \qquad (6)$$

$$\sum_{r=1}^{n} u_r y_r = 1 \qquad (7)$$

$$-\sum_{r=1}^{n} u_r y_r + \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \geq 0$$
$$u_r, v_i \geq 0$$

İster girdi odaklı ister çıktı odaklı düşünülsün, bir karar verici karar noktalarının etkinliklerine CRR yöntemiyle karar vermek istiyorsa yukarıda tanımlanan modeli bütün karar noktaları için uygulamalıdır. Kurulan model her bir karar noktası için çözüldüğünde her bir karar noktası için toplam etkinlik ölçütleri elde edilecektir. Bu ölçütleri 1' eşit

olması karar noktaları için etkinliği, 1' den küçük olmaları ise karar noktalarının etkinsizliğini gösterir (www.deu.edu.tr/userweb/k.../Veri.doc).

BCC (Banker-Chaenes-Cooper) Yöntemi

CCR modelleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında karar birimlerinin toplam etkinliğini belirlemek için kullanılır. Banker-Charnes-Cooper tarafından önerilen BCC modelleri ise ölçeğe göre değişen getiri altında etkinlik skorunu ölçmektedir (Bircan, 2011:336).

Girdiye yönelik BCC modeli, girdilerin oransal azalması boyunca, sınır doğrultusunda maksimum hareketi, çıktıya yönelik BCC modelleri ise çıktıların oransal artırımı ile sınır doğrultusunda maksimum hareketi amaçlamaktadır (Behdioğlu ve Özcan, 2009:306).

BCC modelini kullanarak tüm karar birimleri için ölçeğe göre getiri tipi de belirlenebilir. BCC sınırı her zaman CCR sınırının altında yer alır. Bu yüzden CCR etkinlik skoru, BCC etkinlik skorundan küçük veya ona eşit olacaktır.

BCC modelinin CCR modelinden tek farkı, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında her bir karar birimi için çözülecek doğrusal program sonucu elde edilecek λ (etkin olmayan bir karar noktası için etkin olası girdi çıktı bileşimi oluşturmak için gereken bilgiyi sağlayan değer) değerlerinin toplamının 1'e eşit olmasıdır. BCC yönteminin modeli (8) formülünde verilmiştir (www.deu.edu.tr/userweb/k.../Veri.doc).

Amaç fonksiyonu,

$$Enk\Theta_k$$

Kısıtlar,

$$\sum_{j=1}^{N} y_{rj}\lambda_{jk} \geq y_{rk}$$

$$\Theta_k x_{ik} - \sum_{j=1}^{N} x_{ij}\lambda_{jk} \geq 0 \qquad (8)$$

$$\sum_{j=1}^{N} \lambda_j = 1$$

Toplamsal Yöntem

Bu model Charnes, Cooper, Golany, Seiford ve Stutz tarafından 1985 yılında geliştirilmiş olup, girdi ve/veya çıktıya yönlendirilmeden sonuç üretmektedir. Toplamsal model, ölçeğe göre değişken getiri koşuluna tabi olan bir modeldir. Ölçeğe göre değişken getiri varsayımı ile karar birimlerince oluşturulan muhtemel çözüm alanı dış bükey bir yapı oluşturmaktadır. Bu model konik zarf oluşturan ölçeğe göre sabit getiri durumuna göre daha sıkı bir dış bükeylik zarfı oluşturarak veri noktalarını daha sıkı sarar (Bakırcı, 2006:142).

Toplamsal modelin primal ve dual formları (9) ve (10)' nolu ifadelerde verildiği gibi gösterilebilir (Kecek, 2010:64).

Toplamsal Primal Model

$$Max\, z = es^- + es^+$$
$$Kısıtlayıcılar:$$
$$X\lambda + s^- = x_0 \qquad (9)$$
$$Y\lambda + s^+ = y_0$$
$$e\lambda = 1$$
$$\lambda,\ s^-, s^+ \geq 0$$

Toplamsal Dual Model

$$Min\, w = vx_0 - uy_0 + u_0$$
$$Kısıtlayıcılar:$$
$$vX - uY + u_0 e \geq 0 \qquad (10)$$
$$v, u \geq e$$
$$e\lambda = 1$$
$$u_0\ serbest$$

CCR ve BCC modelleri girdiye ve çıktıya odaklı olarak değerlendirmektedir. Eğer bir model, bu iki çeşit odaklanmayı da beraber değerlendiriyorsa toplamsal modeldir. Burada asıl amaç, girdi fazlası (s^+) ve çıktı eksikliğini (s^-) eş zamanlı olarak ele alıp etkinlik sınırı üzerinde etkinsiz karar birimine en uzaktaki noktaya ulaşmaya çalışmaktır. Etkinsizlik ise (1-etkinlik) ile bulunur. Bu model sonucunda bir etkinlik skoru değeri elde edilmez. Karar birimlerinin etkin olup olmadıkları aylak değişken değerlerine bakılarak belirlenir. Eğer her iki aylak değişkenin değeri de sıfır ise o karar birimi bu modele göre etkin olacaktır (http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu/).

UYGULAMA

Bu çalışma, Fortune Türkiye dergisi tarafından her yıl açıklanan ilk 500 büyük firma arasına giren ve gıda sektöründe faaliyet gösteren 25 firmayı kapsamaktadır. Bu 25 firmanın bazısı endüstriyel gıda imalatı yapan bazısı ise endüstriyel olmayan gıda imalatı yapan firmalardır. Firmalar Tablo-1'de görüldüğü gibi 1'den 25'e kadar verilen sayılarla numaralandırılmıştır. Firmalara verilen bu numaraların herhangi bir sayısal ve öncelik değeri yoktur.

Tablo-1: Son Üç Yılda İlk 500 Firma Arasına Giren 25 Gıda Firması

Firma No	Firma Adı	Firma No	Firma Adı
1	Anadolu Efes Biracılık Ve Malt Sanayii A.Ş.	14	Tiryaki Agro Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
2	Coca-Cola İçecek A.Ş.	15	Sütaş Süt Ürünleri A.Ş.
3	Unilever Sanayi Ve Ticaret Türk A.Ş.	16	Abalıoğlu Yem-Soya Ve Tekstil Sanayi A.Ş.
4	Ülker Bisküvi Sanayi Tic. A.Ş.	17	Keskinoğlu Tavukçuluk Ve Damızlık İşletmeleri Sanayi Ticaret A.Ş.
5	Eti Pazarlama San. A.Ş.	18	Erpiliç Entegre Tavukçuluk Üretim Pazarlama Ve Ticaret Ltd. Şti.
6	Kent Gıda Maddeleri Sanayii Ve Ticaret A.Ş.	19	Beypi Beypazarı Tarımsal Üretim Pazarlama Sanayi Ve Ticaret A.Ş
7	Şölen Çikolata Gıda San. Ve Tic. A.Ş.	20	Şeker Piliç Ve Yem Sanayii Ticaret A.Ş.
8	Küçükbay Yağ Ve Deterjan San. A.Ş.	21	Beşler Makarna Un, İrmik Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
9	Türk Tuborg Bira Ve Malt Sanayi A.Ş.	22	Aytaç Gıda Pazarlama Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
10	Edirne Yağ San. Ve Tic. A.Ş.	23	Aynes Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
11	S.S. Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	24	Kılıç Deniz Ürünleri Üretimi İhracat İthalat Ve Ticaret A.Ş.
12	Göknur Gıda Maddeleri İthalat İhracat Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	25	Mar Tüketim Maddeleri İhracat İthalat Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
13	Banvit Bandırma Vitaminli Yem Sanayi A.Ş.		

Kaynak: http://www.fortuneturkey.com/fortune500

Veri Zarflama Analizi, firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait göreli etkinlikleri dikkate alınarak yapılmıştır. Çalışmada 3 girdi ve 3 çıktı ile VZA yapılmıştır. Girdiler; öz kaynak, aktif toplam ve çalışan saysısı değişkenleridir. Çıktılar ise; net satış, kâr, ihracat değişkenleridir. Firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarındaki girdiye yönelik CCR modeline göre etkinlik değerleri Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo-2: Firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarındaki Girdiye yönelik

CCR modeline göre etkinlik değerleri

Firma No	2009	2010	2011
1	0.752904	0.983538	0.523015
2	0.594674	0.842333	0.554744
3	1.000	1.000	1.000
4	0.607854	1.000	1.000
5	1.000	0.987915	1.000
6	0.381241	0.348321	0.3908
7	0.5345	0.524546	0.494253
8	0.531863	0.795838	1.000
9	0.283558	0.282435	0.287496
10	0.283558	0.710341	1.000
11	0.63992	0.301769	0.374148
12	0.525706	1.000	1.000
13	1.000	1.000	0.547266
14	1.000	1.000	1.000
15	1.000	0.755282	1.000
16	1.000	1.000	0.616065
17	0.889813	0.523705	0.790124
18	0.76794	1.000	0.594108
19	1.000	0.92911	0.611155
20	1.000	0.996437	1.000
21	0.817435	0.543552	0.836299
22	1.000	1.000	0.310294
23	0.426516	0.442824	0.620781
24	0.42502	0.911841	0.502566
25	0.637534	0.413556	1.000

Tablo-2'de CCR modeline göre firmalar incelendiğinde 3 ve 14 numaralı firmalar 3 yılda da etkin bulunmuştur. Ve 1, 2, 6, 7, 9, 11, 17, 21, 23, 24 nolu firmalar 3 yılda da etkin olamamıştır. 4, 5, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 25 nolu firmalar ise en az bir yılda etkin bulunmuştur. Bu üç yıl için ortalama etkinlik yüzdesi % 74 olarak bulunmuştur.

Firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarındaki girdiye yönelik BCC modeline göre etkinlik değerleri Tablo-3'de verilmiştir.

Tablo-3: Firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarındaki Girdiye yönelik

BCC modeline göre etkinlik değerleri

Firma No	2009	2010	2011
1	1.000	1.000	1.000
2	0.797594	0.923484	0.91214
3	1.000	1.000	1.000
4	0.759695	1.000	1.000
5	1.000	1.000	1.000
6	0.399683	0.381647	0.392322
7	0.54405	0.573204	0.516501
8	0.722872	0.798389	1.000
9	0.38087	0.316066	0.35449
10	1.000	0.933762	1.000
11	0.627264	0.338318	0.408383
12	1.000	1.000	1.000
13	1.000	1.000	0.740725
14	1.000	1.000	1.000
15	1.000	1.000	1.000
16	0.928718	1.000	0.666925
17	0.770685	0.820774	1.000
18	0.778395	1.000	0.871993
19	1.000	0.954172	0.686904
20	1.000	1.000	1.000
21	1.000	0.754388	0.981403
22	1.000	1.000	0.31255
23	0.61091	0.502724	0.62508
24	0.518118	0.986068	0.527053
25	0.844166	0.447026	1.000

Tablo-3'de BCC modeline göre firmalar incelendiğinde 1, 3, 5, 12, 14, 15 ve 20 numaralı firmalar 3 yılda da etkin bulunmuştur. Ve 2, 6, 7, 9, 11, 23, 24 nolu firmalar 3 yılda da etkin olamamıştır. 4, 8, 10, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25 nolu firmalar ise en az bir yılda etkin bulunmuştur. Bu üç yıl için ortalama etkinlik yüzdesi % 81 olarak bulunmuştur.

Gıda Sektöründe 2011 Yılı

Gıda sektöründe faaliyet gösteren 25 firmanın 2011 yılına ait verileri göz önüne alınarak, firmaların etkinlikleri VZA yöntemi ile ölçülmüş ve etkin olmayan firmalara etkin olabilmeleri için belirli hedefler önerilmiştir. Firmaların 2011 yılı için sonuç etkinlik değeri ve ölçek özelliği Tablo-4'de verilmiştir.

Tablo-4: Firmaların 2011 Yılı İçin Sonuç Etkinlik Değerleri ve Ölçek Özelliği

Firmalar	Toplam Etkinlik Değerleri (CCR)	Teknik Etkinlik Değerleri (BCC)	Ölçek Etkinlik Değerleri (CCR/ BCC)	BCC Ölçek Özelliği
1	0.523015	1.000	0.523015	Artan
2	0.554744	0.91214	0.608178	Azalan
3	1.000	1.000	1.000	Sabit
4	1.000	1.000	1.000	Sabit
5	1.000	1.000	1.000	Sabit
6	0.3908	0.392322	0.99612	Artan
7	0.494253	0.516501	0.956925	Artan
8	1.000	1.000	1.000	Sabit
9	0.287496	0.35449	0.811013	Artan
10	1.000	1.000	1.000	Sabit
11	0.374148	0.408383	0.916169	Artan
12	1.000	1.000	1.000	Sabit
13	0.547266	0.740725	0.738824	Azalan
14	1.000	1.000	1.000	Sabit
15	1.000	1.000	1.000	Sabit
16	0.616065	0.666925	0.923739	Artan
17	0.790124	1.000	0.790124	Artan
18	0.594108	0.871993	0.681321	Azalan
19	0.611155	0.686904	0.889724	Artan
20	1.000	1.000	1.000	Sabit
21	0.836299	0.981403	0.852146	Azalan
22	0.310294	0.3155	0.983499	Artan
23	0.620781	0.62508	0.993122	Artan
24	0.502566	0.527053	0.953539	Artan
25	1.000	1.000	1.000	Sabit

Tablo- 4 de görüldüğü gibi CCR sonucu etkin olan firmalar, BCC sonucuna göre de etkin bulunmuştur. 3, 4, 5, 8, 10, 12, 14, 15, 20 ve 25 nolu firmaların ölçeğe göre sabit getiri özelliği gösterdiği bulunmuş ve çıktı miktarları, girdi miktarlarındaki artış ile aynı oranda artmıştır. 2, 13, 18 ve 21 nolu firmalar ölçeğe göre azalan getiri özelliği göstermiştir. Bu firmaların girdileri aynı oranda arttırıldığında çıktılarındaki artış oranı daha az olmuştur. 1, 6, 7, 9, 11, 16, 17, 19, 22, 23 ve 24 nolu firmalar ise ölçeğe göre artan getiri özelliği göstermiştir. Bu firmalarda ise girdileri aynı oranda arttırıldığında çıktı seviyelerindeki artışın girdi seviyelerindeki artış oranından fazla olmaktadır.

Referans Kümeleri

CCR ve BCC modelleri sonucunda, etkin olmayan firmaların etkin hale gelebilmeleri için firmaların yöneticilerine önerilebilecek hedeflerin tespit edilmesi için belirlenen referans kümeleri ve bunlara ait yoğunluk değerleri (λ) sırasıyla Tablo-5 ve Tablo-6'de verilmiştir.

Etkin olmayan firmalarda biri olan 2 nolu firma incelendiğinde, CCR modeli sonucu etkinlik değerinin 0,554 olduğu görülür. Bu firmanın referans kümesini 4, 10 ve 14 nolu firmalar oluşturmaktadır. Bu firmaların yoğunluk değerleri sırasıyla λ_4=0.427, λ_{10}=6.360, λ_{14}=0.931'dir. 2 nolu firmanın etkin olabilmesi için gerekli girdi ve çıktı hedefleri aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

X_2= (X_a; X_b; X_c) = {(1097250691; 2670468648; 7218) x 0.427 + (11503628; 44998121; 193) x 6.360 + (166692764; 722381016; 853) x 0.931} = {(696880082; 2099014888; 5104)}

Y_2= (Y_a; Y_b; Y_c) = {(1798789943; 988816113; 362043681) x 0.427 + (185988828; 2248849; 2227021) x 6.360 + (1563997200; 90157060; 852501164) x 0.931} = {(3407053645; 520463383; 962435089)}

Aynı işlemleri BCC modeli sonuçları için de gerçekleştirirsek; 2 nolu firma firmanın BCC modeli etkinlik değeri 0.912 olarak bulunmuştur. Bu firmanın referans kümesini 1, 3, 4 ve 14 nolu firmalar oluşturmaktadır. Bu firmaların yoğunluk değerleri sırasıyla λ_1=0.378, λ_3=0.426, λ_4= 0.132, λ_{14}=0.062'dir. 2 nolu firmanın etkin olabilmesi için gerekli girdi ve çıktı hedefleri aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

X_2= (X_a; X_b; X_c) = {(3206880000; 6420709000; 15507) x 0.378 + (362159184; 1217961846; 1865) x 0.426 + (1097250691; 2670468648; 7218) x 0.132 + (166692764; 722381016; 853) x 0.062} = {(1521652495; 3343169233; 7662)}

Y_2= (Y_a; Y_b; Y_c) = {(4761266000; 839021000; 2135934000) x 0.378 + (2981426160; 156852534; 125757683) x 0.426 + (1798789943; 988816113; 362043681) x 0.132 + (1563997200; 90157060; 852501164) x 0.062} = {(3404254191; 520082582; 963305665)}

Analiz sonuçlarına bakıldığında, 2 nolu firma için CCR modeline göre; firma öz kaynağını 1670096000 TL den 696880082 TL ye, aktif toplamını 3787577000 TL den 2099014888 TL ye, çalışan sayısını 9244 den 5104 e indirmelidir. Ayrıca net satışını 3408583000 TL den 3407053645 TL ye, karını 521235000 TL den 520463383 TL ye, ihracatını ise 962760000 TL den 962435089 TL ye indirmelidir. BCC modeline göre ise; firma öz kaynağını 1670096000 TL den 1521652495 TL ye, aktif toplamını 3787577000 TL den 3343169233 TL ye, çalışan sayısını 9244 den 7662 ye indirmelidir. Ayrıca net satışını 3408583000 TL den 3404254191 TL ye, karını 521235000 TL den 520082582 TL ye indirmesi gerekirken, ihracatını ise 962760000 TL den 963305665 TL ye çıkarmalıdır. CCR modeli sonucu referans kümeleri ve yoğunluk değerleri Tablo-5'de verilmiştir.

Tablo-5: CCR Modeli Sonucu Referans Kümeleri Ve Yoğunluk Değerleri

Firma	Etkinlik Değeri	Referans							
		Firma	λ	Firma	λ	Firma	λ	Firma	λ
1	0.523	4	0.643	10	0.617	14	2.230		
2	0.554	4	0.427	10	6.360	14	0.931		
3	1.000	3	1.000						
4	1.000	4	1.000						
5	1.000	5	1.000						
6	0.390	4	0.012	10	1.211	14	0.203		
7	0.494	4	0.006	10	0.140	14	0.243		
8	1.000	8	1.000						
9	0.287	5	0.016	10	0.600	14	0.051		
10	1.000	10	1.000						
11	0.374	4	0.012	5	0.012	10	0.532		
12	1.000	12	1.000						
13	0.547	4	0.009	10	4.388	14	0.066		
14	1.000	14	1.000						
15	1.000	15	1.000						
16	0.616	4	0.044	5	0.065	10	4.267		
17	0.790	10	1.049	14	0.120	20	0.862	25	0.282
18	0.594	4	0.002	10	3.661	15	0.012		
19	0.611	4	0.021	10	2.933	14	0.043		
20	1.000	20	1.000						
21	0.836	8	0.041	10	0.705	14	0.048		
22	0.310	5	0.020	10	1.056				
23	0.620	10	0.934	14	0.057	20	0.130		
24	0.502	4	0.019	10	0.537	14	0.123		
25	1.000	25	1.000						

BCC modeli sonucu referans kümeleri ve yoğunluk değerleri Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo-6: BCC Modeli Sonucu Referans Kümeleri ve Yoğunluk Değerleri

Firma	Etkinlik Değeri	Referans									
		Firma	λ	Firma	λ	Firma	λ	Firma	λ	Firma	λ
1	1.000	1	1.000								
2	0.912	1	0.378	3	0.426	4	0.132	14	0.062		
3	1.000	3	1.000								
4	1.000	4	1.000								
5	1.000	5	1.000								
6	0.392	3	0.004	4	0.003	10	0.696	14	0.206	15	0.089
7	0.516	10	0.223	12	0.635	14	0.141				
8	1.000	8	1.000								
9	0.354	5	0.013	10	0.673	12	0.313				
10	1.000	10	1.000								
11	0.408	4	0.005	10	0.620	12	0.373				
12	1.000	12	1.000								
13	0.740	8	0.495	14	0.504						
14	1.000	14	1.000								
15	1.000	15	1.000								
16	0.666	3	0.203	4	0.004	10	0.563	15	0.228		
17	1.000	17	1.000								
18	0.871	3	0.183	10	0.816						
19	0.686	3	0.131	10	0.778	14	0.037	15	0.053		
20	1.000	20	1.000								
21	0.981	10	0.902	12	0.049	14	0.048				
22	0.312	3	0.008	5	0.012	10	0.979				
23	0.625	10	0.624	14	0.066	20	0.106	25	0.202		
24	0.527	4	0.016	10	0.762	12	0.114	14	0.105		
25	1.000	25	1.000								

Tablo-7'de etkin olmayan firmalardan örnek iki firma için CCR modeliyle elde edilen hedef değerler verilmiştir.

Tablo-7: Etkin Olmayan Firmalardan Örnek İki Firma İçin CCR

Modeliyle Elde Edilen Hedef Değerler

Firma	Faktörler		Gerçekleşen	Hedef	İyileştirme (%)
13	Girdiler	Öz kaynak (TL)	151381134	82845751	-45.27
		Aktif Toplam (TL)	697293596	381605093	-45.27
		Çalışan Sayısı	3238	1772	-45.27
	Çıktılar	Net Satış (TL)	1116294969	1116294969	0.00
		Kar (TL)	33019111	33019111	0.00
		İhracat (TL)	86182341	87199933	1.18
22	Girdiler	Öz kaynak (TL)	92588103	21631222	-76.64
		Aktif Toplam (TL)	205163298	63660917	-68.97
		Çalışan Sayısı	657	203	-68.97
	Çıktılar	Net Satış (TL)	224678805	224678805	0.00
		Kar (TL)	530119	4961475	835.92
		İhracat (TL)	2928354	5391562	84.12

Tablo-7'deki sonuçlara bakıldığında, 13 nolu firma için CCR modeline göre; öz kaynağın 151381134 TL den 82845751 TL ye, aktif toplamın 697293596 TL den 381605093 TL ye, çalışan sayısı 3238 den 1772 ye düşürülmelidir. İhracatın ise 86182341 TL den 87199933 TL ye arttırılmalıdır. 22 nolu firma için CCR modeline göre; öz kaynağın 92588103 TL den 21631222 TL ye, aktif toplamın 205163298 TL den 63660917 TL ye ve çalışan sayısının da 657 den 203 e düşürülmelidir. Ayrıca, kârın 530119 TL den 4961475 TL ye, ihracatın da 2928354 TL den 5391562 TL ye çıkartılmalıdır.

Etkin olmayan firmalardan örnek iki firma için BCC modeliyle elde edilen hedef değerler Tablo-8'de verilmiştir.

Tablo-8: Etkin Olmayan Firmalardan Örnek İki Firma İçin BCC

Modeliyle Elde Edilen Hedef Değerler

Firma	Faktörler		Gerçekleşen	Hedef	İyileştirme (%)
13	Girdiler	Öz kaynak (TL)	151381134	112121745	-25.93
		Aktif Toplam (TL)	697293596	516370868	-25.95
		Çalışan Sayısı	3238	607	-81.25
	Çıktılar	Net Satış (TL)	1116294969	1116294969	0.00
		Kar (TL)	33019111	52953444	60.37
		İhracat (TL)	86182341	512665939	494.86
22	Girdiler	Öz kaynak (TL)	92588103	19950944	-78.45
		Aktif Toplam (TL)	205163298	64123699	-68.75
		Çalışan Sayısı	657	205	-68.75
	Çıktılar	Net Satış (TL)	224678805	224678805	0.00
		Kar (TL)	530119	5081531	858.56
		İhracat (TL)	2928354	5050393	72.47

Tablo-8'deki sonuçlara bakıldığında, 13 nolu firma için BCC modeline göre; öz kaynağın 151381134 TL den 112121745 TL ye, aktif toplamın 697293596 TL den ve 516370868 TL ye ve çalışan sayısının da 3238 den 607 ye düşürülmelidir. Karın 33019111 TL den 52953444 TL ye ve ihracatın 86182341 TL den 512665939 TL ye arttırılmalıdır. 22 nolu firma için BCC modeline göre; öz kaynağın 92588103 TL den 19950944 TL ye, aktif toplamın 205163298 TL den 64123699 TL ye ve çalışan sayısının da 657 den 205 e düşürülmelidir. Ayrıca karın 530119 TL den 5081531 TL ye ve ihracatın 2928354 TL den 5050393 TL ye arttırılmalıdır. Diğer etkin olmayan firmalar için de hesaplamalar aynı şekilde bulunabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada Veri Zarflama Analizi, Türkiye'de gıda sektöründe sürekli faaliyet gösteren en büyük 25 firmanın 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait göreli etkinlikleri dikkate alınarak yapılmıştır. Çalışmada 3 girdi ve 3 çıktı ile VZA yapılmıştır. Girdiler; öz kaynak, aktif toplam ve çalışan değişkenleridir. Çıktılar ise; net satış, kâr ve ihracat değişkenleridir. Firmaların 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait girdiye yönelik CCR ve BCC modeline göre etkinlikleri bulunmuştur. Bu üç yıla gore etkinlik ortalamalarına da bakılmıştır. 2011 yılında etkin olmayan firmaların performanslarının iyileştirilmesi için yapması gereken hedefler belirlenmiştir. Bu hedefleri hesaplamak için VZA'nın özel yazılımlarından olan DEA Solver (Data Envelopment Analysis Solver) paket programı kullanılmıştır. Firmaların değerlendirilmesinde girdiye yönelik olarak VZA modellerinden CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır.

Analizde öncelikle 3 yıl için etkinlikler belirlenmiştir. Girdiye yönelik CCR modeline göre 3 ve 14 nolu firmalar her üç yılda da etkin bulunurken, girdiye yönelik BCC modeline göre 1, 3, 5, 12, 14, 15 ve 20 nolu firmalar etkin

bulunmuştur. Ayrıca bu üç yıl için CCR modeline gore ortalama etkinlik %74 bulunurken, BCC modeline gore %81 bulunmuştur. Firmaların bu yıllardaki etkinliklerinin faklılıkları bulunmuş ve buna sebep olan durumlar yorumlanmıştır. Daha sonra bu üç yıldaki sonuçlardan 2011 yılı için bir öngörü oluşturulmuştur. Bu öngörü ışığında analizlere başlanmıştır.

2011 yılında CCR modeline göre 10 firma etkin bulunurken, BCC modeline göre 12 firma etkin bulunmuştur. Etkin bulunmayan firmalar için referans kümeleri bulunmuş ve buna göre firmaların etkin olabilmesi için hedefler hesaplanmıştır. Referans kümeleri ışığında CCR ve BCC modellerine gore etkin olmayan iki örnek firma için hedefler belirlenmiştir. Genel olarak etkin olmayan firmalara bakıldığında bu durumun; öz kaynak, aktif toplam ve çalışan sayısındaki dengesizlikten kaynaklandığı söylenebilir. Hesaplamalar yapıldığında firmaların bu 3 girdi değerleri, olması gerekenden fazla olduğu bulunmuştur. Çıktı değerleri ise olması gerekenden daha düşük bulunmuştur.

Modellerin sonuçları yorumlanırken sonuçların göreli etkinlik değerlerine göre yapılmıştır. Herhangi bir firmanın %100 etkin olması sadece belirlenmiş olan girdi ve çıktılar göz önüne alınarak diğer firmalara göre %100 etkin olduğunu ifade etmektedir. Girdi ve çıktılar değiştirildiğinde farklı sonuçların alınabileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

BAKIRCI, F. (2006). Üretimde Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul.

BEHDİOGLU, S. ve ÖZCAN, G. (2009). "Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, S.3 s.301–326.

BİRCAN, H. (2011). "Veri Zarflama İle Sivas İli Merkez Sağlık Ocaklarının Etkinliğinin Ölçülmesi", Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, Sivas.

COŞKUN, Y. S. ve BALATAN, Z. (2009). "Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkileri Ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi İle Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Analizi", Ege Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü 12. İktisat Öğrencileri Kongresi, İzmir.

GÜÇLÜ, A. (1999). Türk Silahlı Kuvvetleri Hastanelerinde Teknik Verimlilik Ölçümü: Veri Zarflama Analizi Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karacaer, Ş. (1998). Antalya Yöresindeki 4 ve 5 Yıldızlı Otellerde Toplam Etkinlik Ölçümü: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması., Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, Ankara.

KECEK, G. (2010). Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama Örneği, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ORUÇ, K. O. (2008). VZA ile Bulanık Ortamda Etkinlik Ölçümleri ve Üniversitelerde Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.

ÖZDEN, Ü. H. (2008). "Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt:37, Sayı:2, s.167-185, İstanbul.

TARIM, A. (2001). "Veri Zarflama Analizi, Matematiksel Programlama Tabanlı Göreli Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı", Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü, Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi:15, Ankara.

ULUCAN, A. (2000). "İSO 500 şirketlerinin etkinliklerinin ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: farklı girdi çıktı bileşenleri ve ölçeğe göre getiri yaklaşımları ile değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s.186-202, Ankara.

YILMAZ, K. N. ve KARAKADILAR, İ. S. (2010). "Türk Otomobil Pazarında Yerli Üretim ve İthal Araçların Verimliliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi" Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:XXVIII, Sayı I, s. 499-521, İstanbul.

www.deu.edu.tr/userweb/k.../Veri%20%20Zarflama%20Analizi.doc, Erişim: 11.12.2012
http://istatistiqsel.blogspot.com/2012_05_01_archive.html, Erişim: 07.12.2012
http://kisi.deu.edu.tr/k.yaralioglu, Erişim: 05.11.2012
http://www.fortuneturkey.com/fortune500-2009/, Erişim: 01.11.2012
http://www.fortuneturkey.com/fortune500-2010/, Erişim: 01.11.2012
http://www.fortuneturkey.com/fortune500-2011/, Erişim: 01.11.2012

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

AVRUPA BİRLİĞİ ADAY ÜLKELERİNİN AVRUPALILAŞMA ARACI OLARAK SIGMA PROGRAMI VE AVRUPA YÖNETSEL ALANI

Nihat YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. ,Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nihatts@gumushane.edu.tr.

Kadir Caner DOĞAN
Arş. Gör, Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

ÖZET: Avrupa Birliği (AB)'nde kamu yönetimine ilişkin standart bir model olmamasına rağmen, üye ve aday ülkelerin iyi yönetişim ilkelerine bağlı kalınarak uymaları gereken düzenleme standartları oluşmaktadır. Yeni devletlerin Birlik içerisine dahil edilmesiyle meydana gelen genişleme politikası bağlamında, kamu yönetimi alanında ortak politika alanına yönelik olarak belirli düzenlemelere gidilmektedir. Literatürde, Avrupa Yönetsel Alanı (AYA) olarak adlandırılan bu yapı, içerisinde bir takım stratejik araçları ve düşünceleri barındırmaktadır. Bu çalışmada, AB genişleme politikalarının SIGMA Programı ve AYA kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği (AB), Avrupalılaşma, Avrupa Yönetsel Alanı (AYA), SIGMA Programı, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ve Aday Ülkeler.

SIGMA PROGRAM AS A EUROPEANIZATION TOOL FOR EUROPEAN UNION MEMBER CANDIDATE STATES AND EUROPEAN ADMINISTRATIVE SPACE

ABSTRACT: Despite absence of a standard model of public administration in European Union, there are regulatory standards which enable member and candidate states to acquire good governance practices. Many regulations have become effective for establishment of a common public administration policy according to the present enlargement policy of EU. This structure, which is referred as European Administrative Space in the literature, includes a particular set of strategic tools and opinions. This study involves evaluation of EU expansion policies under the scope of SIGMA Program and European Administrative Space.

Key Words: European Union (EU), Europeanization, European Administrative Space (EAS), SIGMA Program, Center and East European Contries (CEEC) and Candidate Countries.

GİRİŞ

AB'nin hiçbir kurucu antlaşmasında, kamu yönetimi ile ilgili genel standartlar mevcut değildir. AB, ilkesel düzeyde, üye ülkelerin tek bir ortak pazarda rekabet etmelerini, iç işlerinde ortak yasalar çerçevesinde özgürce hareket serbestisine sahip olarak faaliyette bulunmalarını istemektedir. Yani AB'nin kamu yönetimi alanında düzenlenmiş genel bir model öngörüsü yoktur. Ancak, AB, kamu yönetimine ilişkin ilke, politika ve çıktıların belirli düzeylerde olmasını istemektedir (Balcı, 2007: 319-321). Dolayısıyla üye ülkeler, kamu yönetimi mekanizmalarının örgütlenmesinde, belirli düzeylerde gerçekleştirilmiş olan program ve faaliyet çıktılarına göre serbest davranabilmektedirler.

AB, genişleme politikası ile üyeliğe kabul edilecek olan aday ülkelerin AB müktesebatına uyumlu olmalarını istemektedir (Ömürgönülşen ve Öktem, 2007: 4). Ayrıca aday ülkelerin AB'ye üye ülkelerle aynı standart düzeyinde idari kapasiteye sahip modern, verimli ve etkin idari yönetimler ve kurumlar oluşturması AB'ye üyelik için önemli görülmektedir (Ökmen ve Canan, 2009: 155). Dolayısıyla aday ülke kurumları, güçlü bir idari kapasiteye sahip olmak için, sorunsuz işleyen, verimli ve sürekliliği sağlanmış idari ve siyasi kurumları tesis etmelidirler (ABGS, 2011). Aday ülkelerin yönetim ve örgütlenme yapılarının güçlü bir düzeye ulaşabilmesi için üyelik öncesinde AB tarafından geliştirmiş olan Kopenhag ve Madrid Kriterleri'nin, aday ülkeler tarafından gerçekleştirilmiş olması şarttır.

Bu Kriterler doğrultusunda aday ülkeler, kendi yönetim yapılarını AB müktesebatına uygun olarak dönüştürmeye çalışmaktadır. Diğer yandan, AB, aday ülkelerin kendi kamu yönetimi mekanizmalarını yapılandırmalarında ortak standartlar ve ilkeler sağlamak için AYA kavramını kullanmaktadır. Böylece, aday ülkelerin kamu yönetimi mekanizmalarının idari kapasiteleri, AYA'da yer alan ilkelere göre artırılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, SIGMA Programı ve AYA bağlamında AB genişleme politikaları ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle, çalışmaya kavramsal çerçeve sağlaması için temel kavramlar açıklanmaktadır. Daha sonra, AB'nin ulusal kamu yönetimlerini ortak standartlar altında toplamak için oluşturduğu SIGMA Programı ve AYA üzerinde durularak, Soğuk Savaş sonrası AB'nin genişleme politikası bağlamında "ulusal kamu yönetimlerinin Avrupalılaşması"na değinilmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AVRUPALILAŞMA, SIGMA PROGRAMI VE AVRUPA YÖNETSEL ALANI (AYA)

Tarihsel süreç olarak yarım asrı geride bırakan AB'nin, geçen süre zarfında bünyesine yeni ülkeleri katarak izlediği genişleme politikasının neticesi olarak bir takım yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda; "Avrupalılaşma", "SIGMA" ve "AYA" gibi literatürde akademik ilgiyi üzerine toplayan kavramlardan sıkça söz edilmektedir. Bu bölümde sırasıyla bu kavramların açıklamalarına yer verilmektedir.

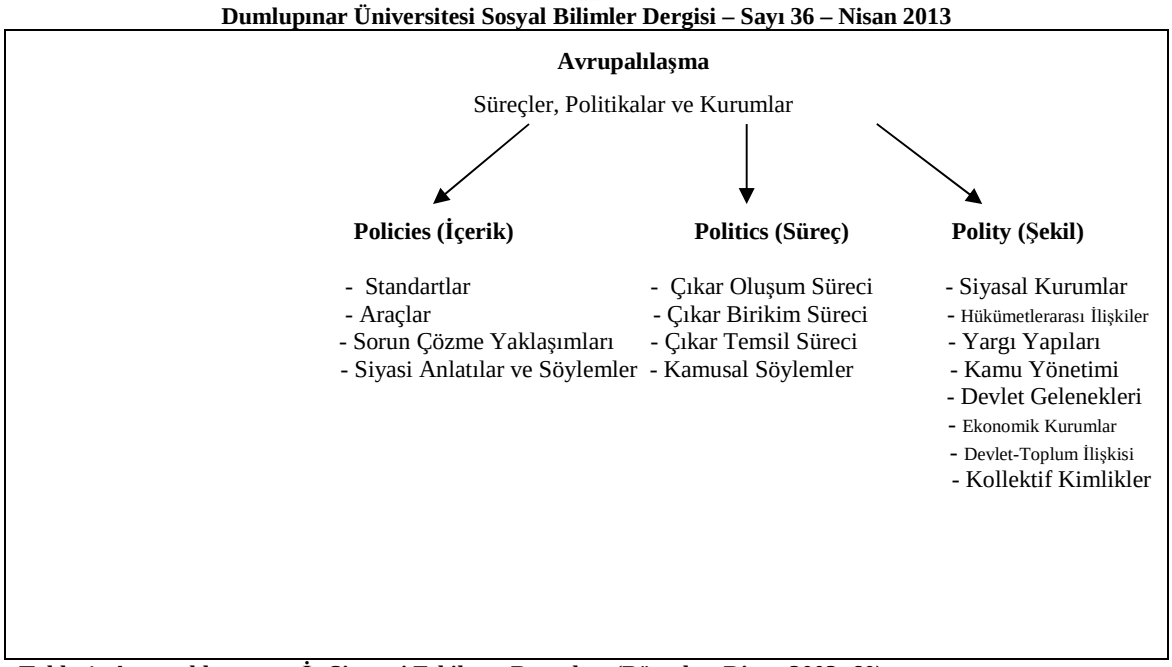
Avrupalılaşma

Avrupalılaşma (Europeanization) kavramı, AB entegrasyon süreciyle bağlantılı olan çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır ve genel olarak AB entegrasyonunun üye ülkelerin iç işleyişlerinde ve örgütsel yapılanmalarında etkili olmasını ve bu etkinin sonuçlarını ifade etmektedir (Kösecik, 2008: 259). Bu anlamıyla Avrupalılaşma, üye ülkelerin içsel yapılanma süreçlerine etkide bulunan bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Avrupalılaşma, içsel bölgede siyasetin yeniden şekillenmesi (Eliçin, 2011: 104) bağlamında, AB'nin politik, sosyal ve ekonomik dinamiklerinin, ulusal söylem üzerindeki düşünüş şekli, kimlikler, politik yapılar ve kamu politikaları üzerinde etkili olması olarak da kullanılabilmektedir (Günal, 2011: 82). Nitekim, Avrupalılaşma çalışmalarında en fazla atıfta bulunulan araştırmacı olan Radaelli (2003: 30) Avrupalılaşmayı, resmi ve resmi olmayan kuralların, prosedürlerin, siyasi paradigmaların, stillerin, iş yapma biçimlerinin ve normların devletlerin ulusal söylemlerinde, kimliklerinde, siyasi yapılarında ve kamu politikalarında oluşturulması, yayılması ve konsolidasyonu süreci olarak tanımlamaktadır (Balcı, 2007: 323; Yazgan, 2012: 124). Buna göre, Avrupalılaşma, üye ülkelerin içişlerini belirleyen politik yapıların ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kamu politikalarının belirlenmesi aşamasında etkili olan bir faktör olmaktadır.

Avrupalılaşma, çok yönlü bir süreç olarak ifade edilmektedir ve bu süreç, aşağıdan-yukarıya (bottom-up) ya da yukarıdan-aşağıya (top-down) veya bunların her ikisini de içinde taşıyan bir anlama sahiptir. Genel anlamda ele alındığı zaman, aşağıdan-yukarıya doğru Avrupalılaşma, Avrupa ülkeleri arasında oluşan bir yakınlaşma, entegrasyon veya bütünleşme faaliyetlerinin meydana gelmesini ve bu faaliyetler neticesinde, Avrupa düzeyinde özgün bir yönetsel yapının meydana gelmesini belirtmektedir. Yukarıdan-aşağıya doğru Avrupalılaşma ise, AB normlarının ve politikalarının üye ülkelere ait olan milli sistemler üzerindeki etkisini ifade etmektedir (Samur, 2008: 380).

Avrupalılaşma, üye devletler üzerindeki ortak politikalara dayanan benzeşme sürecinin etkilerinin nasıl olduğunun araştırılması amacıyla Avrupa düzeyinde gerçekleşen bir kurumsallaşma süreci olarak da anlaşılır. Avrupalılaşmanın ülkelerin iç siyasetine etkisinin analiz edilmesinde Şekil 1'de görüldüğü üzere *policies, politics ve polity* olmak üzere üç boyutlu bir ayrım yapılabilir (Börzel ve Risse, 2003: 60).

Tablo 1: Avrupalılaşmanın İç Siyaseti Etkileme Boyutları (Börzel ve Risse, 2003: 60).

Yapılan tanımların ortaya koyduğu gibi, üye ülkelerin iç siyasal sistemlerinde bulunan bir konunun ya da alanın AB tarafından etkilenmesi halinde Avrupalılaşma kavramı kullanılmaktadır. Börzel ve Risse, Avrupalılaşma kavramının iki farklı şekline gönderme yapmaktadırlar. Buna göre Avrupalılaşma, bir anlamıyla ülkelerin iç süreçlerini, politikalarını ve kurumlarını bağımsız olarak etkileyen bir değişken olarak tanımlanırken, diğer anlamıyla AB'nin ülkelerin iç işleyişini etkisi altına alan süreçlerine ve mekanizmalarına dayanarak tanımlanmaktadır (Kösecik, 2008: 260).

SIGMA Programı

SIGMA Programı (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries), 1992 yılında OECD'nin "Kamu Yönetimi Direktörlüğü" bünyesinde kurulmuştur (Okçu, 2005: 268). Program, aday ülkelerin özellikle genel idari kapasitelerine yönelik olarak geliştirilen bir teknik destek mekanizmasıdır. OECD ve AB'nin ortak bir girişimi olan bu program, geçiş dönemindeki 12 ülkede kamu idari reform çalışmalarını desteklemekte kullanılmaktadır (Acar ve Sevinç, 2011: 1; Kayrak, 2006: 98).

SIGMA, önceden Doğu Bloğu'nda yer alan Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ülkeleri, Avrupa Birliği politikalarıyla uygun bir biçimde dönüştürmeye çalışan teknik destek mekanizmasıdır (Zengin, 2011: 1).

SIGMA, 1998'den beri, özellikle aday ülkelerin yönetim kapasitelerinin geliştirilmesi çabaları üzerinde çalışmaktadır ve AB genişlemesinin hazırlanmasından doğrudan sorumlu bir mekanizma özelliği taşımaktadır. Ayrıca, Avrupa Komisyonu'na katılımcı ülkelerde, kamu yönetimi reformlarının detaylandırılması ve yönlendirilmesi konusunda da teknik destek sağlamaktadır (Emurli, 2010: 9). SIGMA, aday ülke kamu yönetimi mekanizmalarının yönlendirilmesi için teknik destek sağlayan bir faaliyet özelliği taşımaktadır.

Avrupa Yönetsel Alanı (AYA)

Avrupa'nın yönetim yapısında meydana gelen gelişmeler, Avrupa'daki farklı birçok idari sistemlerin birbirlerine giderek yakınlaşmasını sağlamaktadır. Burada, küreselleşme ve Avrupalılaşma gibi birbirine benzer birçok dış etkenin ulusal yönetim yapısını etkileyerek bu yapının dönüşümünü sağlaması durumu söz konusu olmaktadır. Ayrıca burada, Avrupalılaşmış yönetim, ancak ulusal idari yapının kurumsal, zihinsel ve normatif olarak Avrupa Yönetsel Alanına dahil olması durumunda gerçekleşebilir (Kuhlmann 2010: 157). Bu dönüşümü sağlayacak olan AYA düşüncesinin ortaya çıkması ise, 1998'de oluşturulan SIGMA Raporu ile olmuştur (Emurli, 2010: 9). AB'nin

anayasal statüye sahip metinleri olan Roma Antlaşması (1957) ve Maastricht Antlaşması'nda (1992), AB üye devletlerince benimsenmiş ve uygulanan bir kamu yönetimi modeli yoktur (Matei ve Matei, 2008: 41). Bu bağlamda, AB tarafından üye ülkelere kalıplaşmış yapılara dayanan kamu yönetimi ilkeleri ve politikaları dayatılmamasına rağmen, AB'nde kamu yönetiminin paylaşılan ilke ve standartlarında, AYA olarak adlandırılan bir yapı oluşmaktadır (Demir, 2008: 88). AB üyesi devletler tarafından genel kabul gören kamu yönetimi ilkeleri ve standartları, AYA'yı oluşturan dinamikleri ortaya çıkarmıştır (Özer, 2008: 948-949).

AYA, üye devletlerin ulusal yapıya dayanan idari yasal düzenleri ve idari uygulamaları arasında gün geçtikçe yakınlaşan bir süreci ifade etmektedir. Bu yakınlaşma süreci, çeşitli faktörlere dayalı olarak gelişmektedir. Bunlar; bireylerden ve firmalardan gelen ekonomik baskı unsurları, üye devletlerin kamu görevlileri arasındaki düzenli ve sürekli temaslar ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD)'nın yargı içtihatlarıdır (SIGMA Raporları No. 27, 2011: 59-60). Daha açık olarak, AYA'nın etkili olmasında, AB kurumlarının yasal düzenleyici faaliyetleri, ATAD'ın içtihadları, AB ve üye ülkelerin kamu personeli arasındaki etkileşim, Avrupa Komisyonu'nun 2001 yılında yayınladığı "Yönetişim Beyaz Kitabı", "AB ve OECD girişimleriyle kurulan SIGMA Program biriminin faaliyetleri", "Açık Eşgüdüm Yönetimi" ve "Ortak Değerlendirme Çerçevesi" gibi yeni idari yöntemler rol oynamaktadır (Akdoğan, 2008: 31). Dolayısıyla AB'nde ulusal kamu yönetimlerine dayalı olarak gerçekleşen işlemler, artık sadece kendi ülkelerinin sınırları içerisinde bir anlama sahip olmamakta, ortak bir yönetsel alanın parçası haline gelmektedir (Balcı, 2004: 121).

AB'ne katılmak isteyen bir aday ülkenin belirlenmiş olan kamu yönetimi ilkeleri ve AYA standartlarına uyum düzeyi, söz konusu aday ülke kamu yönetiminin AB müktesebatını uygulayabilme kapasitesinin bir göstergesi olmaktadır (Özer, 2006: 173). Dolayısıyla AYA olarak adlandırılan norm ve ilkeler, geniş manada iyi yönetişim kavramıyla ilişkili olmaktadır (Akdoğan, 2008: 4). Çünkü, iyi yönetişim ilkelerine uyum düzeyi de AB müktesebatının benimsenmesi noktasında büyük bir adım olmaktadır. Bu bağlamda, AYA kriterleri ve iyi yönetişim ilkeleri arasında büyük bir bağlantı olduğu söylenebilmektedir.

AVRUPALILAŞMA EKSENİNDE KAMU YÖNETİMİ: ARAÇ OLARAK SIGMA PROGRAMI

AB entegrasyon süreci ile ilgili olarak, üye devletler tarafından geliştirilen ve yürütülen politikaların benzeşmesine dayalı bir biçimde gelişen "Avrupalılaşma" süreci, ulus-devletlerin kamu yönetimi mekanizmalarında önemli değişiklikleri getirmektedir. Avrupalılaşma süreci, Avrupa ülkeleri düzeyinde düşünce ve anlayışlarda, çalışma, yöntem ve uygulamalarda değişime ve transfere neden olmaktadır (Kösecik, 2010: 149). Bu bağlamda, Avrupalılaşma kavramı, AB'nin ulusal yönetimler üzerinde etkili olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla AB bağlamında, ulus-altı düzey, ulusal düzey ve ulus-üstü düzey arasındaki bağ giderek güçlenmektedir (Okçu vd., 2007: 52).

Avrupalılaşmanın genel sürecinin bir parçası olarak kamu yönetiminin Avrupalılaşması, kamu sektörünün gelişmesi ve reforme edilmesini amaçlayan, Avrupa politikalarının sonuçlarını sunmaktadır (Matei ve Matei, 2008: 37). Bu doğrultuda, genel manasıyla Avrupalılaşma, AB entegrasyon sürecinin yönetsel yapı ve işleyiş seviyeleri üzerindeki etkisini ve sonuçlarını açıklamaktadır (Ömürgönülşen ve Öktem, 2007: 19). Bu etkinin gerçekleştirilmesinde, SIGMA gibi teknik destek mekanizmaları, geliştirmiş oldukları sistematik bilgiye dayalı faaliyet, program ve raporlarla büyük katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla aday ülkeler, bu gelişmelere dayalı olarak biçimlendirilmeye çalışılmaktadır.

Avrupalılaşma ve SIGMA Programı

AB hukuku, üye devletler üzerinde büyük bir ekonomik, yönetsel ve sosyal etkiye sahiptir (Pereto ve Freibert, 2007: 51). Bu bağlamda, kamu yönetimi ile ilgili olan resmi ve yasal bir hukuki metnin, usullerin ve kurumsal düzenlemelerin olmaması Avrupa uluslar-üstü idare hukukunun olmadığı ya da AB üyesi olan devletler tarafından benimsenmediği anlamı taşımamaktadır. İdare hukuku ilkelerine dayanan ortak bir müktesebat bulunmaktadır ve bu müktesebat, resmileşmemiş Topluluk müktesebatı olarak ifade edilebilmektedir. Burada kastedilen resmi nitelik taşıyan bir antlaşmanın bulunmamasıdır. Bununla birlikte, yukarıda belirtilen resmileşmemiş Topluluk müktesebatı, ortak Avrupa genel idare hukukunu oluşturmaktadır (SIGMA Raporları No. 27, 2011: 73). Bu resmileşmemiş Topluluk müktesebatı, AYA'na, ulusal kamu yönetimlerinin ve AB üye devletlerinde geçerli olan idare hukukunun Avrupalılaşmasına etkide bulunmaktadır (SIGMA Raporları No. 27, 2011: 77).

SIGMA Programı, kamu yönetimi prensiplerini belirlemeye başlarken, öncelikle idare hukukunu tanımlamaktadır. Bu bağlamda, idare hukukunu, "kamu yönetiminin örgütlenmesine, işleyişine ve vatandaşlarla kamu yönetimi arasındaki ilişkilere uygulanan ilkeler ve kurallar bütünü" olarak tanımlamaktadır (Kösecik, 2004: 10). Dolayısıyla AYA, resmi bir nitelik taşımayan idare hukuku ilkelerine dayalı olarak ortaya çıkmıştır (Akdoğan, 2008: 25).

AB'nin özgün bir "kamu yönetimi modeli"ne dayanıp dayanmadığı; dayanmış ise bunun nasıl bir model olduğu konusunda AB düzeyindeki ilk çalışmayı, SIGMA Programı başlıklı 192 sayfalık rapor gündeme getirmiştir. AB Komisyonu'nun görüşleri doğrultusunda şekillenen bu Rapor, AB Komisyonu'nun yönetsel uyum ve yönetsel kapasitenin geliştirilmesi konusunda, AB üyeliği için üyelik müzakereleri yürütülen aday ülkelerde yürütülecek olan yönetsel reformlara verdiği önemin göstergesidir (Ömürgönülşen ve Öktem, 2007: 10). Bu bağlamda, AB Komisyonu, SIGMA Programı ile işbirliği ve eşgüdüm doğrultusunda aday ülkelerin yönetsel alandaki ilerleme düzeylerini ölçebilmek ve değerlendirmek amacı ile bir takım kıstaslar belirleme yoluna gitmiştir (Akdoğan, 2008: 94). Dolayısıyla SIGMA Programı, AB standartları ve Topluluk müktesebatı bağlamında Birliğe aday ülkelerin ilerleme süreçlerini değerlendirmektedir. SIGMA değerlendirmeleri, Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporları'nın kaynaklarından birini teşkil etmektedir (Pereto ve Freibert, 2007: 52).

AYA'yla paralel biçimde, Avrupa Komisyonu'nun 25 Temmuz 2001 tarihinde yayımladığı "Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap" adlı çalışmasında; açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılık gibi iyi yönetişim değerleri tanımlanmıştır. Avrupa Komisyonu, bu temel değerlerin AB'nde daha demokratik bir yapılanma ve yönetim için zorunlu olduğunu belirtmiştir. Söz konusu değerler, sadece AB üye devletleri açısından değil küresel, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere yönetimin her aşamasında daha demokratik, etkin ve verimli bir yönetim açısından da gerekli temel ilkelerdir (ABGS, 2011).

Aday ülkelerin aday statüsündeki kamu yönetimlerinin, "Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap"ta belirtilen ve detaylı bir biçimde açıklanan; güvenilirlik, hukuk güvenliği, hesap verebilirlik, şeffaflık, etkinlik ve etkililikten oluşan Avrupa kamu yönetimi ilkeleri prensiplerini hissedilir derecede benimsemeleri ve uygulamaları gerekmektedir (SIGMA Raporları No. 27, 2011: 77-78).

SIGMA Programının Ortak Kamu Yönetimi İlkelerine Etkileri

AB aday ülkelerinin liberal demokratik siyasi geleneklerindeki tecrübesizlik ve zayıflık, diğer yandan bu ülkelerdeki serbest piyasa ilkelerindeki gelişmemiş yapı sebebiyle, kurucu antlaşmalarda Birliğe üyeliğe katılabilmek için yeni ölçütlerin belirlenmesi gerektiği konusunda, üye ülkeler arasında ortak bir görüş belirmiştir. Siyasi ve ekonomik sisteme ilişkin olarak belirlenecek ve detaylandırılacak bu yeni ölçütlerin sorunsuz bir biçimde uygulanabilmesi için aday ülkelerin bürokratik yapılanma düzeylerinin de yeniden ele alınması kararlaştırılmıştır (Akdoğan, 2008: 95). Bu doğrultuda, aday ülke kamu yönetimi mekanizmalarının yeniden değerlendirilmesi gerektiği görüşüne varılmıştır.

AB Konseyi tarafından, AB'ne katılım kriterleri, idari sistemler üzerindeki doğrudan etkisi bağlamında aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Pereto ve Freibert, 2007: 56):

- Kopenhag 1993: Demokratik kurumların oluşturulmasının istikrarlılığı,

- Madrid 1995: AB hukuku ve onun uygulamalarının dönüştürülebilmesi için idarenin düzenlenmesi ve yargının yeniden yapılanması,

- Lüksemburg 1997: Kurumların güçlendirilmesi, geliştirilmesi ve daha dayanaklı hale getirilmesi,

- Helsinki 1999: Aday ülkelerin değerlerini ve antlaşmadaki AB kurallarını paylaşma zorunluluğu.

AB'nin yeni genişleme süreci içinde ortaya koyduğu yapısal düzenlemelerin temelini 1993 Kopenhag Kriterleri ve 1995 Madrid Zirvesi oluşturmaktadır. Kopenhag Kriterleri'ne bağlı olarak Birliğe tam üye olmak isteyen aday ülkelerden siyasi, ekonomik ve Topluluk müktesebatının benimsenmesi olmak üzere üç ana başlıktan meydana gelen kriterlere uyumu beklenirken; Madrid Zirvesi'yle Topluluk hukukunun üye devletlerin iç hukuklarına aktarılması ve idari yapının yeniden yapılandırılarak, söz konusu kriterler doğrultusunda düzenlenmesi istenmektedir (Caner, 2009: 87). Nitekim, aday ülkelerde kamu yönetimi reformunun gerçekleştirilmesi, 1993 Kopenhag ve 1995 Madrid AB Zirveleri'nden beri AB'nin temel katılım araç gereçlerinden biri olmuştur. Kopenhag ve Madrid Kriterleri, uygulanabilir katılım standartlarına göre çalışan ve etik-ahlaki süreçlere dayanan profesyonel kamu hizmetlerinde yersiz siyasi süreçlerin serbest bırakılmasına da çağrıda bulunmaktadır (Cardona, 2009: 7). Bu doğrultuda, aday ülkelerden siyaset ve yönetim ayrımı sağlanmış, Weberyan anlamda bir bürokratik yapıya sahip kamu yönetimi modeli oluşturmaları da istenmektedir.

Alman sosyolog Max Weber'in geliştirmiş olduğu bürokrasi teorisine dayanan Weberyan kamu yönetimi modeli anlayışı, merkezi yönetim, hiyerarşiye dayanan kurallara sıkı bağlılık, bilimsellik, nesnellik, rasyonellik, dikey örgütlenme ve genel yönetsel yapılanmalar gibi özellikler göstermektedir (Yıldırım, 2009: 381). Bürokrasi teorisi ise yasal ve ussal bir temele dayanan örgütlenme biçimidir. Weber'e göre bürokrasi, günümüz modern devletlerinin ve toplumlarının yegane örgütlenme biçimidir (Bayram ve Çınar, 2007: 12). Ayrıca, Weber'e göre bürokrasi teorisi; işbölümünün, otorite hiyerarşisinin, yazılı kuralların, yazışmaların ve faaliyetlerin dosyalanmasının, gayri şahsiliğin, disipline olmuş bir yapının ve resmi pozisyonların bir arada bulunmasıyla oluşmuş örgütsel bir yapılanma biçimidir (Eryılmaz, 2010: 215). Weberyan kamu yönetimi modeli anlayışı, 20. yy'ın başlarında gelişmiştir ve bu dönemden sonra da, refah devleti anlayışının bir gereği olarak, gelişimini sürdürerek 1970'li yıllara kadar etkili bir yönetsel yapılanma olmuştur (Ökmen ve Canan, 2009: 160).

Demokrasi, hukuk devleti veya hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı ve bunları koruma güvencesi, işleyen bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı, birlik içindeki rekabet ve piyasa güçleri ile başa çıkabilme yeteneği gibi evrensel değerlere dayanması istenen (Güngörmüş ve Özonur, 2006: 6; Abdioğlu, 2007: 98), Topluluk Müktesebatının (Acquis Communitaries) bir parçası olarak düşünülebilecek kriterler üzerinde geniş bir uzlaşı sağlanmıştır ve bunlar dört kategori altında sıralanabilmektedir (Cardona, 2009: 4):

- Hukukun üstünlüğü; kamusal karar verme sürecinde ve bireylerin beklentilerine cevap vermesi beklenen durumlarda, keyfiliğe karşı olarak kanuni prensiplere gönderme yapan idarenin eylem ve kararlarının öngörülebilirliği ve kanuni kesinliği sağlamak,

- Açıklık ve şeffaflık; idari süreçlerin, çıktıların ve bunların tekrar tekrar oluşturulmuş kurallarla tutarlılığının incelenmesini garantiye almayı amaç edinmek,

- Hukukun üstünlüğü ile bağlantılı olarak garantiye alınmış diğer idari düzenlemelere, kanuni durumlara veya yargısal otoritelere karşı kamu yönetiminin hesap verebilirliğini amaç edinmek,

- Kamusal kaynakların kullanımında ve politika amaçlarının tahsis edilmesinde verimliliği, kanuni düzenlemelerde ve hukuksal mevzuatta kurmak.

Görüldüğü üzere, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve diğer AB aday ülkelerini kapsayan genişleme süreci, Topluluk Müktesebatı'nın uygulanması ve gerçekleştirilmesi için ulusal kamu yönetimlerinin belli standartlar çerçevesinde şekillenmesini gerektirmiştir (Kösecik, 2004: 4).

SIGMA Programı tarafından 1998 yılında yayınlanan "Avrupa Yönetsel Alanı İçin Kamu Yönetimlerinin Hazırlanması" başlıklı Rapor'da AYA aynen şu şekilde tanımlanmıştır (Okçu, 2005: 269):

> "*Avrupa Yönetsel Alanı (AYA)", yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Üye ülkelerin devlet görevlileri topluluk kararlarını uygulamak üzere sık sık bir araya gelmektedir. Bu görevliler birbirlerini tanımaya başlamışlardır ve görüş ve tecrübelerini değiş tokuş etmektedirler. Karar alma süreçleri üzerinde etkisi görülecek olan iletişim metotları geliştirilmekte, böylelikle ortak çözümlere ulaşılmaktadır. Avrupa devletlerinde memurlar ve uzmanlar kafa kafaya vererek aralarında kamu yönetimi ile alakalı olanların da bulunduğu çeşitli konuları beraberce incelemeye alışmaktadırlar. Avrupa Yönetsel Alanı kendi geleneklerini yaratarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelenekler Birliğin gelenekleriyle benzerlikler göstermekte, kısmen onlara dayanmakta fakat aynı zamanda onları aşmaktadır. Hukukun üstünlüğü, politikaların etkili şekilde uygulanması ve ekonomik kalkınma için hayati öneme sahip yönetsel güvenirliliğin tesisi AYA'nın temel nitelikleri olarak belirmektedir*".

SIGMA Programı kapsamında 1998 yılında yayınlanan "Avrupa Yönetsel Alanı İçin Kamu Yönetimlerinin Hazırlanması" başlıklı Rapor'da da, ortak kurum ve kurallara (demokrasi, güçler ayrılığı ve hukukun üstünlüğünü güvenceye alan bir anayasa, güçlü bir hükümet sistemi ve merkezi örgütlenme, yerel/bölgesel özerklik, vatandaşın yönetime itiraz ve bilgi edinme hakkı, hükümet-sivil toplum etkileşimi, profesyonel bir kamu personel sistemi, hesap verilebilirliği artırıcı ve yolsuzluğu önleyici etik kurum ve kurallar, etkili bütçe ve vergi toplama otoriteleri, hızlı ve doğru işleyen bir yargı sistemi) dayanan yapı, ayrıntılı bir biçimde işlenmiş ve detaylandırılmıştır (Ömürgönülşen ve Öktem, 2007: 16).

SIGMA Programı, 1998 yılında, "AB Üyeliği Yolunda Sürdürülebilir Kurumlar" başlığı altında yayınladığı Rapor'da, üye devletlerin Topluluk müktesebatını sorunsuz bir şekilde karşılayabilmeleri için kurum tesisinin nasıl olması gerektiğini tartışmış, önerilerde bulunmuş ve kurumların ortak politika alanlarında sorunsuz bir biçimde sürdürülebilirliklerini sağlamaları için ne gibi stratejik özellik ve araçlara sahip olmasını değerlendirmiştir.

1999 yılı Ekim ayı sonbaharında, "AB üyeliği için Kontrol ve Yönetim Sistemleri Ana Hatları" adlı önemli bir çalışma daha yayınlayan SIGMA Programı, kamu yönetiminin altı önemli alanına ilişkin olarak ana hatlar belirlemiş ve detaylı olarak açıklamıştır. Bu alanlar; a) kamu hizmetleri, b) kamu sektörü dış denetimi, c) kamu mali kontrolü, d) kamu harcamaları yönetim sistemi, e) politika yapma ve eşgüdüm araçları, f) kamu alımları yönetim sistemlerinden meydana gelmiştir. Ana hatlar, bu alanların her birinde AB üyesi devletlerdeki iyi uygulama standartlarını ortaya koymaktadır (Okçu, 2005: 269). Bu bağlamda, SIGMA Programı'nın faaliyet gösterdiği teknik alanlar şunlardır (ABGS, 2012):

- Reform programlarının oluşturulması ve uygulanması;

- Düzenleyici yönetim dahil olmak üzere politika oluşturulması ve eşgüdüm sağlanması;

- Yasal çerçeve, kamu hizmetleri ve adalet;

- Dış denetim ve mali kontrol;

- Kamu harcamaları yönetimi ve kamu alımlarıdır.

SIGMA Programı, 1999 yılı Kasım ayında yayınladığı "Avrupa Kamu Yönetimi Prensipleri" adlı çalışmasında ise aday ülkelerin kamu yönetimi mekanizmalarına dayalı olarak şekillenen kurumsal ve işlevsel yapılanmalarını, AB üyesi devletlerin sistemleriyle uygun bir duruma getirebilmeleri için gerekli olan temel prensipleri belirlemek doğrultusunda açıklamalarda bulunmuştur. Bu rapor ile kamu yönetimi yapılanması çerçevesinde AB müktesebatı bulunmamasına karşın, farklı yasal geleneklere ve yönetim sistemlerine sahip olan AB üyesi devletlerce paylaşılan kamu yönetimi prensipleri meydana gelmiştir. Üye devletlerce paylaşılan bu kamu yönetimi prensipleri, AYA olarak anılan yapıyı oluşturmaktadır (Acar ve Sevinç, 2011: 2-7).

SIGMA Programı ve Yatay İdari Kapasitenin Güçlendirilmesi

AB, yatay idari kapasitesinin geliştirilmesi üzerinde uğraş vererek, genişlemeye bağlı olarak tek pazarın işleyişi konusunda herhangi bir sorun yaşanmaması için çaba sarf etmektedir (Özer, 2006: 169). Bu doğrultuda, AB, aday ülkelerin profesyonel kamu personel sistemi, hesap verebilirlik sistemi, kamu hizmetleri sistemi gibi unsurlardan meydana gelen yatay idari kapasitelerinin belli bir seviyeye çıkartılması noktasında faaliyetlerde bulunmaktadır (Özer, 2008: 953).

AB Devlet ve Hükümet Başkanları'nın 1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde kabul ettikleri kriterler ve sonuç bildirgesinde aday ülkelere yönelik olarak belirledikleri karar ve prensipler, kamu yönetimi mekanizması açısından "model bir çerçeve" sunmaktadır (Şiriyev, 2008: 30). Buna göre aday ülkeler, öncelikle yönetsel kapasitelerini oluşturmak ve geliştirmek bağlamında, AB müktesebatına tam ve etkili bir şekilde uyum sağlayacak ve zaman içerisinde ortaya çıkan yeni oluşumlara ayak uydurabilecek biçimde kurulan kurum ve kuruluşlara sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca, bu kurum ve kuruluşlarda istihdam edilecek yeterli eğitim almış personel, kurum ve kuruluşların çalışmasını sağlayacak ekonomik unsurları da oluşturmaları gerekmektedir. Ayrıca, idari kapasitenin oluşturulması ve geliştirilmesi, şu açılardan da büyük öneme sahiptir (Balcı, 2005: 25-26):

- Ortak pazarın kolay ve etkin işleyebilmesi,

- AB içinde sürdürülebilir bir yaşam seviyesinin sağlanması,

- Vatandaşların her yönden korunması,

- AB fonlarının düzgün bir biçimde yönetilmesi.

Anlaşıldığı üzere, üyelik öncesi dönemde AB, dikey idari kapasitenin güçlendirilmesi üzerinde durarak, müktesebatın etkin bir biçimde uygulanmasını istemiştir. Diğer yandan, tek pazarın işleyişinde genişlemeye bağlı olarak bir aksama yaşanmaması için dikey idari kapasitenin geliştirilmesi önemli bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, eşleştirme (twinning) gibi teknik destek mekanizmaları ile aday ülkelerin çalışmaları yönlendirilmekte ve desteklenmektedir. Ancak müktesebatın etkin ve verimli bir biçimde uygulanması konusunda, dikey idari kapasitenin

geliştirilmesinin yanında, aday ülkelerin yatay idari kapasitelerinin de belli bir seviyede olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu durumun iki önemli nedeni vardır. Birincisi, dikey idari kapasite ve kamu yönetiminin genel işleyişinin birbiriyle bağlantılı olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla genel idari sistem etkili bir şekilde işlemediği taktirde, bazı sektörler istenen düzeyde olsa dahi, kamu yönetiminin genel yapısında meydana gelen bir aksaklığın diğer sektörleri de etkileyebileceği hususudur. İkincisi, genişleme sonrasında Avrupa politika süreçlerinin etkili olarak işlemesinde, üye devletlerin kurumsal sistemlerinin seviyesinin birbirleriyle eşit düzeyde olmasının öngörülmesidir (Kurşunlu, 2004: 24; Acar ve Sevinç, 2011: 2-3).

AB'nde 1999 İlerleme Raporları'nda, yatay idari kapasite değerlendirmeleri için kullanılan ve SIGMA Programı'nın geliştirmiş olduğu bu yeni yöntem (dikey idari kapasitenin yanı sıra yatay idari kapasitenin de düşünülmesi), "SIGMA Ana Hatları" olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla SIGMA Programı, AB Komisyonu'nun MDAÜ ve aday ülke kamu yönetimi sistemlerinin kapasitesini arttırmak için kullandığı önemli bir araçtır ve bu araç, aday ülkeleri bu konuda bilgilendirmektedir (Özer, 2008: 954). Nitekim, SIGMA Programı, ilk olarak yatay idari kapasitenin geliştirilmesi için minimum standartları baz alarak geliştirilmiştir (Heidbreder, 2009: 16). Bu bağlamda SIGMA Programı, aday ülkelerin özellikle yatay idari kapasitelerinin geliştirilmesine destek sağlamak için kullanılan bir teknik destek mekanizmasıdır.

ULUSAL KAMU YÖNETİMLERİNİN AVRUPALILAŞMASI: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTAK KAMU YÖNETİMİ İLKELERİNE DOĞRU

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeler, bir daha ağır tahribatlar yaşamamak için çeşitli çıkar gruplarının yanında yer alarak "yan" oluşturma girişimlerinde bulunmuşlardır. Buna rağmen, patlak veren İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler, savaşın meydana getirmiş olduğu yıkım ve tahribatlardan usanmış, bunun neticesi olarak da sürekli barış ortamının sağlanması ve uluslararası alanda barışı sürdürebilmek amacıyla örgütler kurmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sürekli barış ortamı sağlanamamış, Soğuk Savaş ile Doğu ve Batı bloğu arasındaki tansiyon yükselmiş ve bu tansiyon sık sık savaş sinyalleri vermiştir. Ancak, bu sinyaller hiçbir zaman bir sıcak savaşa dönüşmemiştir. Soğuk Savaş'ın yaşandığı dönem sürecince güç dengeleri, uluslararası güvenliği ve ilişkileri belirleyen temel yapı olmuştur (Gökbaş, 2012: 1). 1989 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin bir bir çökmesi, dünya siyaseti açısından büyük bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Nitekim, 1989 yılı Soğuk Savaş döneminin bitmesi, dünyanın tek kutuplu hale gelmesinin bir başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Ertürk, 2010: 82). Sovyetler Birliği'nin dağılması, komünist rejimlerin art arda çökmesi, Demir Perde'nin Doğusu ile Batısı arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlaması, küreselleşmeyi hızlandıran bir etki yaratmıştır (Koçak, 2009: 136). Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve izleyen gelişmeler neticesinde, dünya ABD'nin hakimiyetinde tek kutuplu yapıya doğru hızlı bir şekilde yönelmiştir. Bunun sonucu olarak da liberal-demokrasi, bütün dünyada alternatifi olmayan siyaset ve yönetim şekli olarak belirmiştir (Ateş ve Uysal, 2006: 65).

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, yaklaşık olarak 45 yıl süresince, uluslararası ilişkileri ve dünya politikasını etkisi altına alan *"iki kutuplu dünya düzeni"*, 1980'lerin ortalarından itibaren, önce eski Sovyetler Birliği'nin dağılması, sonrasında da Merkezi ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan yeni gelişmelerle etkinliğini kaybetmiş ve yerine *"yeni dünya düzeni"* olarak adlandırılan yeni sistem, uluslararası politikaları ve dünya sistemini etkiler hale gelmiştir (Batur, 1998: 105). Bu bağlamda *"yeni dünya düzenin"* etkisiyle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki Almanya'nın birleşmesi neticesinde, AB'nin genişleme politikalarında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu politika değişiklikleri iki yönde gerçekleşmiştir. Bu yönlerden ilki, AB'nin eski *"demir perde"* ülkelerini içerisine alacak şekilde doğuya doğru genişlemesi; ikincisi de genişleme süreci bağlamında, yeni kriterler ve politikaların ortaya çıkmasıdır (Caner, 2009: 87).

1990'lı yıllarda yeni kriterler ve politikalara dayanan AYA tartışmalarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, üye ülkelerin idari sistemlerinin yakınlaşmasının yanı sıra, MDAÜ'nin Birliğe katılım için yaptıkları başvurular daha fazla etki yaratmıştır. Geçmiş dönemde Sovyet etkisi altında bulunan bu ülkelerin, Sovyet etkisinden kurtulmaları sonrasında, liberal demokratik siyasal rejime, serbest piyasaya dayalı bir ekonomiye ve Weberyan anlamda işleyen bir kamu yönetimi sistemine sahip olmamaları, AB'ni bu ülkelerin katılımını sorunsuz bir biçimde gerçekleştirmek için yeni bir hukuksal çerçeve geliştirmek zorunda bırakmıştır. MDAÜ'nin "modern Batı tarzı" idare modeliyle örtüşmediği öne sürülerek, beşinci genişleme dalgasında, belirli kriterler etrafında düzenlemeye gidilmesi uygun bulunmuştur (Akdoğan, 2008:79-85). Beşinci genişleme dalgasının ortaya çıkmasında, Soğuk Savaş'ın aniden bitmesi ve küreselleşme gibi faktörler büyük etki yaratmıştır. Ayrıca, 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag

Zirvesi'nde, MDAÜ'nin üyeliğe kabul edilmesi için gerekli şartlar ortaya konmuştur ve bu şartlara uyan ülkelerin birliğe kabul edileceği duyurulmuştur. Bu doğrultuda, genişleme sürecine bağlı olarak yürütülen müzakerelerin Kopenhag Kriterleri'ne dayanarak gerçekleştirileceği kabul edilmiştir (Dinç, 2011: 205).

Katılım süreçlerinde, MDAÜ'nde kamu yönetiminin dönüşümü, yeniden yaratılan idari entegrasyon modeline uyum konusunda bir var olma mücadelesi haline gelmiştir. Çünkü, aday ülkelerin mevcut durumları, ortak bir AB modelini ifade eden AYA kavramı bağlamında uygulamadaki prensiplerle çatışma halindedir (Heidbreder, 2009: 6; Nogueras, 1999: 99). MDAÜ, 1989 yılından itibaren yeni kurumlarını, yeni yönetim yapılarını ve ilkelerini düzenlemek amacıyla AB ve OECD ülkelerinin direktiflerini benimsemiştir (Kösecik, 2004: 8). Söz konusu ülkeler, komünist yönetim ve kültür geleneğinden henüz çıkmışlardır. Aday ülkelerden beklenen, bir anlamda kendilerini yeni sürece en kısa sürede adapte ederek, radikal biçimde yeniden yapılanmalarıdır.

Avrupa Birliği ulusal devletler üzerinde farklı alanlarda etkide bulunabilir. Goetz'e (2006) göre AB-Entegrasyonu ulusal yönetim sistemlerinin kurumsal yapısını dört farklı alanda etkiler:

1) Devlet teşkilatı içinde yönetimin konumu
2) Merkezi hükümet teşkilatı içerisindeki siyaset ve yönetim arasındaki ilişkiler
3) Bakanlıklararası güç dağılımı
4) Hükümetlerarası ilişkiler

Tüm bu maddelerdeki özellikler AB politikaları çerçevesinde ulusal devletin siyasi ve idari yapısını etkilemektedir. AB ortak bir kamu yönetimi oluşturması noktasında da bu değişiklikler AB üyesi ya da aday ülke statüsünde yer alan ülkelerden talep etmektedir.

Avrupa Birliği, her zaman için, AB'ye üye olacak ülkelerde katılımın ana şartı olarak Topluluk müktesebatının benimsenmesini istemektedir (Emurli, 2010: 5). Bu bağlamda, müktesebatın sorunsuzca uygulanabilmesi ve AB'nde ortak politika alanın oluşturulması ve aksaklıkların ortaya çıkmaması için etkin, verimli ve kaliteli işleyen bir kamu yönetimi mekanizmasının gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Nitekim, MDAÜ'ndeki kamu yönetimi, AB üyeliği sürecinde ortak politika alanına göre biçimlendirilmektedir. Bu anlamda büyük düzeyde ve bilinçli yapılan reformlardan söz edilmektedir (Demir, 2009: 133). Bu süreçte, Topluluk müktesebatı içerisinde kamu yönetimlerinin önemli derecede bazı oluşumlarla düzenlenmesi, aday ülkelerin iyi yönetişim sistemlerinden beklenmektedir (Pereto ve Freibert, 2007: 52).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya siyasetine ve ekonomi politikasına yön veren ve iki kutuplu düzeni ifade eden *"Soğuk Savaşın"* sona ermesiyle birlikte, dünya tek kutuplu bir hale gelmiştir. Bu durum neticesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu bloğunda yer alan komünist ülkelerin bir bir çökmesi ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, kapitalist anlayışa dayanan liberal ideoloji tek hakim ekonomi ve örgüt teorisi haline gelmiştir. Küreselleşme süreci ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte iki kutuplu dünya düzeninden yeni dünya düzenine geçiş yaşanmıştır. Yeni dünya düzeninin temel değerleri ise demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hak ve özgürlükleri, serbest piyasa ekonomisi anlayışına dayalı siyasal ve yönetsel yapılanma, ideal bir yargı düzeni gibi evrensel değerler bağlamında önem kazanmaya başlamıştır. Bu ilkeler, aynı zamanda iyi yönetişim ilkeleriyle de paralel özellikler göstermektedir.

Yeni dünya düzeninin oluşmaya başlamasıyla birlikte, AB, önceki genişleme dalgalarından farklı olarak, sisteme uyum sağlayacak bir genişleme politikası izlemeye başlamıştır. Nitekim, Sovyet etkisinden kurtulan eski *"demir perde"* üyesi olan MDAÜ ülkeleri ve diğer aday ülkeler, AB'nin temel genişleme politikasının aktörleri olmuşlardır. AB, bu ülkeleri kendi bünyesine katmak için bir takım standartlar geliştirmeye başlamıştır. Çünkü bu ülkeler, Sovyet geleneği içinde yıllarca bulunmuş ve yönetsel ve siyasal düzenlerini de buna göre kurmuşlardır. İşte, AB bu ülkeleri kendi yapısı içerisine sorunsuzca katmak için ortak standartlar ve ilkeler belirleme yoluna gitmiştir. Bu standartlar, üye ülkelerin devletlerinin, bireylerinin ve kurumlarının yıllarca bir arada bulunmalarının getirmiş olduğu eşgüdüm ve işbirliği neticesinde oluşmuş olan tecrübeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu tecrübeler veya standartlar, AYA olarak bilinen yapıyı ortaya çıkarmıştır. AYA standartlarıyla birlikte, Birliğe üye olmak isteyen aday ülkelere bir takım ilke ve kurallar üyelik şartlılığı karşısında dayatılmaktadır. Dolayısıyla Birliğe katılmak isteyen aday ülkelerin kamu yönetimi mekanizmaları, AYA kriterlerine uyum konusunda standart bir model olarak biçimlendirilmeye çalışılmaktadır.

Avrupa Birliği üyelik müzakerelerinin aday ülkelerince yerine getirilmesi ve AYA kriterlerinin karşılanması bir takım olumlu sonuçlara neden olmaktadır. Eksik demokrasiye sahip ve insan hakları sorunları olan AB adayı ülkelerin, etkin ve verimli işleyen bir kamu yönetimi mekanizması, ideal bir yargı düzeni gibi iyi yönetişim ilkelerine dayanan evrensel değerlerin kurumsallaşmasında ve yayılmasında Avrupa Birliği'nin önemli bir etkisi vardır. İlerleme Raporlarıyla ülkelerdeki eksikliklerin tespit edilmesi ve bu noksanların giderilmesinin istenmesi, aday ülke statüsünde yer alan ülkelerin demokrasi seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Doğal olarak Türkiye'nin demokratikleşmesi noktasında da Avrupa Birliği olumlu yönde etkiler göstermektedir.

Sonuç olarak MDAÜ ve diğer aday ülkeler, AB'ne üyelik şartlılığı karşısında radikal reformlar gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır ve kalmaktadırlar. AB'nin, Kopenhag ve Madrid zirvelerinde temellerini atmış olduğu ve SIGMA programı gibi teknik destek faaliyetleri ile geliştirdiği kriterler bağlamında ekonomik, siyasi ve müktesebatın uygulanması için birçok değerler zinciri ortaya koyulmuştur. Bu değerler arasında yer alan; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve kamu özgürlükleri, serbest piyasa ekonomisi anlayışına dayalı siyasal ve yönetsel yapılanma, ideal bir yargı düzeni gibi evrensel değerler, AYA için bir zemin hazırlamıştır. Nitekim AYA; SIGMA, Phare, eşleştirme gibi programlar aracılığı ile de desteklenerek geliştirilmiştir. Bu şekilde, aday ülke kamu yönetimi mekanizmaları, AYA ve SIGMA gibi kavramlar neticesinde ortak standartlar ve ilkeler altında toplanmaya çalışılmakta ve dolayısıyla Avrupalılaşmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDİOĞLU, H. (2007). "Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11: 79-102.

ABGS (2011), Twinning Mekanizması ve Türkiye, Ankara: Ofset Fotomat.

ABGS (2012), "Müktesebatın Uygulanmasına Yönelik İdari Kapasite", www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/...2003/.../V-idari_kapasite.pdf, (Erişim Tarihi: 12.04.2012).

ACAR, A. ve Sevinç, İ. (2011). "Avrupa Birliği SIGMA (Support For Improvement In Governance And Management) Programı'nın Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(2): 1-12.

AKDOĞAN, A. (2008). Türk Kamu Yönetimi ve Avrupa Birliği: Karşılaştırmalı Eleştirel Bir İnceleme. Ankara: TODAİE Yayını.

ATEŞ, D. ve UYSAL, A. (2006). "Merkez-Dışı Ülkelerdeki Ulusötesi Sivil Toplum Kuruluşları (STK): Dış Politika, Finansman ve Meşruiyet", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16: 63-86.

BALCI, A. (2004). "Türk Kamu Yönetimi Sisteminin AB Normlarına Uyumlaştırılması", iç. Turgay UZUN ve Serap ÖZEN (Ed.), Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 113-127.

BALCI, A. (2005). "Türkiye ve AB İlişkileri Perspektifinden Kamu Yönetimi", Amme İdaresi Dergisi, 38(4):.23-37.

BALCI, A. (2007). "Türkiye'nin AB'ye Entegrasyonunda Kamu Yönetiminin Rolü", iç. Şinasi AKSOY ve Yılmaz ÜSTÜNER (Ed.), Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunlar, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 319-338.

BATUR, E. (1998). "Türkiye Avrasya İlişkileri Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", Amme İdaresi Dergisi, 31(4): 105-123.

BAYRAM, A. K. ve ÇINAR K. (2007). "İktidar Ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi Ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 9(1): 11-24.

BÖRZEL, T. A. and Risse, T. (2003). ''Conceptualizing the Domestic Impact of Europe'', in Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli (Ed.), The Politics Of Europeanization, New York: Oxford University Press, pp. 57-83.

CANER, C. (2009). "AB'ye Üyelik Perspektifinden Romanya'da Kamu Yönetimi Reformları: Yapısal Bir Analiz", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 1(3): 85-108.

CARDONA, F. (2009). "Integrating National Administrations Into The European Administrative Space", Conference on Public Administration Reform and European Integration, 26-27 March, Montenegro, pp.1-8, http://www.oecd.org/site/sigma/publicationsdocuments/42747690.pdf, (Erişim Tarihi: 06.07.2012).

DEMİR, F. (2008). "Avrupa İdari Alanı'nın Oluşumu ve Yansımaları (Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri İle Türkiye Örneği)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİR, F.; (2009). "Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği Adaylık Sürecinde Karşılaştığı Zorluklar", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2): 129-142.

DİNÇ, C. (2011). "Avrupa Birliğinin Beşinci Genişlemesi: Ana Temalar ve Faktörler", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2): 201-233.

ELİÇİN, Y. (2011). "The Europenization of Turkey: Reform In Local Governments", International Journal of Economic and Administrative Studies, 3(7): 103-126.

EMURLI, A. (2010). "What Does It Mean Public Administration Reforms For The EU Integration", Analytical, 3(1): 1-20.

ERTÜRK, D. (2010). "Bir Egemenlik Aracı Olarak Küresel Terör", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, IV: 81-103.

ERYILMAZ, B. (2010). Kamu Yönetimi. Ankara: Okutman Yayıncılık.

GOETZ, K. H. (2006). ''Europäisierung der öffentlichen Verwaltung – oder europäische Verwaltung?'', in Jörg Bogumil, Werner Jann, Frank Nullmeier (Ed.), Politik und Verwaltung, Wiesbaden:PSV Sonderheft 37: 472-490.

GÖKBAŞ, S. (2012). Çok Kutuplu Dünya Düzeninde "Güvelik" Algısı, Stratejik Öngörü Dergisi, s.1. www.kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf, (Erişim Tarihi: 13.11.2012).

GÜNAL, P. (2011). "Avrupa Birliği'nin Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeline Etkisi: İspanya Örneği", Yardım ve Dayanışma,. www.sydgm.gov.tr/site.../1281344162r8872.Pinar_GUNAL.pdf, (Erişim Tarihi: 09.12.2011).

GÜNGÖRMÜŞ KONA, G. and Özonur, Z. (2006). "EU Borders and the Problem of Enlargement", Changes and Transformations In The Socio-economic and Political Structure of Turkey Within the EU Negotiations, 16-18 Mart 2006, Kütahya: Stiftung Zentrum Für Türkeisstudien-Universitat Essen Duisburg and Dumlupınar Üniversitesi tarafından düzenlenen sempozyum bildirisi, http://strateji.cukurova.edu.tr/AVRUPA/AB%20Sempozyumu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.09.2011).

HEİDBREDER, E. G. (2009). "Structuring the European Administrative Space Channels of EU Penetration and Mechanisms of National Change", KFG The Transformative Power of Europe Working Paper No. 5.

KAYRAK, M. (2006). "Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Örgütler", Sosyo-Ekonomi Dergisi, 2: 85-107.

KOÇAK, H. (2009). "Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Yerel Demokrasi ve Kentsel Yaşam", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(9): 133-142.

KÖSECİK, M. (2004). "Avrupa Birliği Entegrasyonu ve Ulusal Kamu Yönetimleri", iç. Muhittin ACAR ve Hüseyin ÖZGÜR (Ed.), Çağdaş Kamu Yönetimi-II, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, ss. 3-31.

KÖSECİK, M. (2008). Yerel Yönetimlerde "Avrupalılaşma", iç. Hulusi Şentürk (Ed.), Yerel Siyaset Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: Okutan Yayıncılık, ss. 259-304.

KÖSECİK, M. (2010). "Türk Yerel Yönetim Sistemi Açısından Avrupalılaşma ve Çok Düzlemli Yönetişim", iç. M. Akif ÇUKURÇAYIR vd. (Ed.), Yönetişim, Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 149-195.

KUHLMANN, S. (2010). ''Vergleichende Verwaltungswissenschaft: Verwaltungssysteme, Verwaltungskulturen und Verwaltungsreformen in internationaler Perspektive'', in Hans-Joachim Lauth (Ed.), Vergleichende Regierungslehre, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 140-161.

KURŞUNLU, E. (2004). "Avrupa Birliği Müktesebatının Uygulanması Çerçevesinde İdari Kapasite", Uzmanlık Tezi, Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Ulusal Program Dairesi.

MATEI, A. and Matei, L. (2008). "Globalization and Europeanization. A Projection on a European Model of Public Administration", Theoretical and Applied Economics, 4(4): 33-52.

NOGUERAS, C. C. (1999). "The European System of Governance and The Eastern Enlargement", Czech Sociological Review, 7(1): 91-102.

OKÇU, M. (2005). "Avrupa Yönetsel Alanına Doğru Türk Kamu Yönetimi: Çok Düzlemli Yönetişim", iç. Ahmet NOHUTÇU ve Asım BALCI (Ed.), Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması-I, İstanbul: Beta Basım Yayım, ss. 257-298.

OKÇU, M; Aktel, M. ve Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma", iç. Abdullah YILMAZ ve Yavuz BOZKURT (Ed.), Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 43-67.

ÖKMEN, M. ve Canan, K. (2009). "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi", Yönetim ve Ekonomi, 16(1): 139-171.

ÖMÜRGÖNÜLŞEN, U. ve Öktem, M. K. (2007). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi. Ankara: İmaj Yayınevi.

ÖZER, M. A. (2006). Avrupa Birliği Yolunda Türk Kamu Yönetimi. Ankara: Platin Yayınları.

ÖZER, M. A. (2008). "Ulusal Kamu Yönetimlerinin Avrupa Birliği'ne Uyumu", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, XXV(2): 945-968.

PERETO, F. C. and Freibert, A. (2007). "The European Administrative Space and Sigma Assessments of EU Candidate Countries", Hrvatska Javna Uprava, 7(1): 51-59.

RADAELLI, C. M. (2003). ''Europeanization of Public Policy'', in Kevin Featherstone, Claudio M. Radaelli (Ed.), The Politics Of Europeanization, New York: Oxford University Press, pp. 27-57.

SAMUR, H. (2008). "Değişen ve Popülerleşen Bir Kavram Olarak Avrupalılaşma", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2): 379-386.

SIGMA Raporları No. 27; (2011), "Avrupa Kamu Yönetimi İlkeleri", Çev. Pelin Kuzey, s.57. www.oecd.org/dataoecd/23/1/39560850.pdf, (Erişim Tarihi: 03.11.2011).

ŞİRİYEV, Z. (2008). "Avrupa Birliği'nin Bölgesel Çatışmalara Yönelik Politikaları Çerçevesinde Yukarı Karabağ ve Güney Osetya Sorunları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAZGAN, H. (2012). ''Bir Kavramsal Çerçeve Olarak "Avrupalılaşma": Kapsam, Gereklilik ve Sınırlar'', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(4): 123-140.

YILDIRIM, M. (2009). "Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2): 380-397.

ZENGİN, Ozan (2011), "Kamu Dünyasında Bir Uluslararası Kurum Analizi: OECD", s.1. kamyon.politics.ankara.edu.tr/bulten/belgeler/01.pdf, (Erişim Tarihi: 17.11.2011).

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

FİNANSAL DIŞA AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ[1]

Mehmet MERCAN
Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mercan48@gmail.com, mehmetmercan@hakkari.edu.tr

Osman PEKER
Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF İktisat Bölümü, opeker@adu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, McKinnon-Shaw'ın, sermaye hareketlerinin dışa açık hale getirilmesinin ekonomik büyümeyi arttıracağı savı, Türkiye örneğinde Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yöntemi yardımıyla,1992-2011 dönemi aylık verileri kullanılarak kurulan iki model yardımıyla araştırılmıştır. Uzun dönem analizi sonuçlarına göre, her iki modelde de finansal dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi ise, beklentilerimizle uyumlu olarak pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Kısa dönem analizinde ise, her iki modelde de hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve anlamlıdır. Yani modellerdeki kısa dönemde meydana gelen sapmalar uzun dönemde dengesine yakınsamaktadır.

***Anahtar Kelimeler*:** Finansal Dışa Açıklık, Ticari Dışa Açıklık, Sınır Testi, Türkiye.

THE EFFECT OF FINANCIAL OPENNESS ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT: In this study, McKinnon-Shaw's thesis suggesting that capital movement liberalisation would increase economic growth was analysed with the bounds testing approach developed by Peseran et al. (2001) and with two models established by using annual data of the period 1992–2011 in Turkey sample. According to the results of long term analysis, effect of financial openness on growth in both models was statistically insignificant. However, the effect of trade openness on growth is positive and significant in line with our expectations. In short-term analysis, on the other hand, coefficient of the error correction term in both models was negative and significant. Therefore, deviations in the models happening in short-term converge to equilibrium in the long-term.

***Key Words*:** Financial Openness, Trade Openness, Bounds Testing, Turkey.

GİRİŞ

Sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli tasarrufların sağlanabilmesi, gelişmiş bir finansal sistemle sağlanabilir. Tasarruf sahipleri, güvenilir bir yatırım ortamı ve getiri ile tasarruflarını finansal sisteme, finansal sistem ise bu tasarrufları büyüme için gerekli olan yatırımların fonlanması için ekonomiye aktarır. Yurtiçi tasarrufların yetersiz olması durumunda yatırımlar için gerekli tasarruflar için dış kaynaklara ihtiyaç duyulacaktır. Dış kaynakların temini için, 1970'lerden sonra küreselleşme süreci ile birlikte gündeme gelen deregülasyon, finansal ve ticari liberalizasyon gibi neo-liberal politikalar yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Bu politikalardan özelikle finansal liberalizasyon ile bankacılık ve diğer finansal araçlar üzerindeki kontroller kalkmış, ülkeler küresel dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başlamış, dolaşımdaki fon miktarı büyük ölçüde artmıştır (Yılgör, 2006).

Literatürde, finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki dört farklı şekilde ifade edilmektedir. Birinci görüş; ekonomik büyümenin finansal liberalizasyona öncülük ettiği (talep yönlü), ikinci görüş; finansal liberalizasyonun artması ile tasarrufların arttığı, gelişmiş bir finansal sistem sayesinde ekonomiye daha kolay kazandırıldığı ve ekonomik büyümeyi desteklediği (arz yönlü), üçüncü görüş; finansal liberalizasyon ile ekonomik büyümenin eşanlı gerçekleştiğini ifade etmekte ve son görüşe göre ise finansal liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığını ifade etmektedir (Berkman, 2011).

[1]Bu çalışma, 23-25 Haziran 2011 tarihinde, Saraybosna Üniversitesi'nde düzenlenen, International Congress on Knowledge, Economy&Management (Beykon), kongresinde sunulan "Türkiye'de Sermaye Hareketleri Liberalizasyonu ve Açıklığın Ekonomik Büyümeye Etkisi" adlı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş metnidir.

Finansal sistemin dışa açıklığı daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına yol açabileceğine ilişkin görüş, öncelikle McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından dile getirilmiştir. Literatürde, McKinnon ve Shaw hipotezi olarak da bilinen bu görüşe göre, finansal olarak baskılanmış bir ekonomide mevduat faizlerine uygulanan tavan oranları reel faizlerin düşmesine neden olmaktadır. Enflasyonist bir ortamdan negatif reel faiz oranları söz konusu olduğunda, bankacılık sektörünün ödünç verilebilir fonları önemli ölçüde kısıtlanmaktadır. Faiz oranları üzerindeki baskının kaldırılması durumunda, banka mevduatlarının genişlemesine bağlı olarak; kredi olanakları artmaktadır. Literatürde sermaye hareketlerinin dışa açıklığı finansal gelişme yoluyla ekonomik büyümeyi etkileyeceği birçok çalışmada vurgulanmıştır (Chinn ve Ito, 2002, 2006; Law ve Demetriades, 2006; Klein ve Olivei, 2008).

Ülkeler açısından karşılıklı kazançların söz konusu olduğu uluslararası sermaye akımlarında, sermaye daha verimli ve etkin kullanılacak alanlara yönelmektedir (Eichengreen vd., 1998:12; Bacchetta, 1992: 474). Bu açıdan değerlendirildiğinde finansal dışa açıklık, yoksul ülkeler için yatırım olanaklarının artırılması ve sermaye maliyetlerinin düşürülmesi için uygulanması gereken bir ekonomi politikası olarak görülmektedir (Fischer, 1998; Summers, 2000). Sermaye hareketlerinin dışa açıklığının bu etkileri yanında, finansal sektörünün rekabetçi bir piyasa yapısına dönüşmesini sağlayarak; kredi piyasalarında daha uygun koşullarda işlem yapılabilmesi olanağını doğurmaktadır. Finansal hizmetlerin derinleşmesi anlamına gelen bu süreçte, artan uzmanlaşma, uluslararası ekonomik kazanımların büyümesine yol açmaktadır (Mathreson ve Liliana, 1992: 41). Bu ise, paraya çevrilebilir menkul değerlerin artışına ve borçlanma maliyetlerinin düşmesine neden olmaktadır (Kenen, 1976: 31).

Dışa açıklık sürecinden ülkenin maksimum düzeyde fayda elde edebilmesi politikaların doğru sıralamasına bağlanmıştır. Çoğunlukla kabul edilen görüşe göre; ulusal ekonomilerin dış dünya ile ilişkisinde varolan kısıtlamaların kaldırılmasından önce, yurtiçi çarpıklıklarının giderilmesi konusuna işaret edilmiştir. Bu görüş, temelde, Bhagwati-Krueger (1995)'in yaptığı bir çalışmayı esas almış ve liberalizasyondan önce bir stabilizasyon programının uygulanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur (Frenkel, 1983: 165; Williamson, 1997). Bu, öncelikle yurtiçi kamu açığının ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların uygulanmasına ve yurtiçi finansal piyasalar ile mal ve işgücü piyasalarında reform yapılmasına bağlıdır. Bununla birlikte, Bacchetta (1992: 466–72), ilk sermaye girişlerinin hızlı bir şekilde yatırımları artırırken; bunun cari işlemler açığının artışına ve aşırı değerlenmiş döviz kuruna yol açabileceği tehlikesine işaret etmektedir. Akyüz (1994: 19) ise, azgelişmiş ülkeler bir yana, sanayileşmiş ülkelerde bile özel sermaye girişlerinin kolaylıkla tüketime veya döviz yaratma potansiyeli olmayan yatırımlara yönelebileceği konusuna dikkat çekmiştir.

Son yıllardaki gelişmelere bakıldığında sermaye hareketlerinin reel ekonomiden gittikçe bağımsız hareket ettiği görülmektedir. Döviz piyasalarındaki toplam işlemlerin büyük çoğunluğunu kısa dönemli olmak üzere kâr amaçlı alım-satım işlemleri oluştururken; bunun, çok küçük bir kısmı ticari faaliyetlere yönlendirilmektedir. Bu işlemler uluslararası döviz sermaye piyasalarında istikrarsızlığın temel nedenini oluşturmaktadır (Verghese, 1985). Bu bakımdan, 1980'li yıllarda yabancı sermaye 1950'li yıllardaki işlevinden uzaklaşarak; genellikle, spekülatif amaçlı kısa dönemli portföy yatırımlarına yöneldiği ifade edilebilir. Akyüz'e (1994: 14) göre, bu dönemde portföy yatırımları finansal piyasalarda yapılan işlemlerin çok önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Portföy yatırımlarının büyük boyutlara varması öncelikle reel yatırım olanaklarını azaltarak; ulus ekonomileri üzerinde bazı risklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin Latin Amerika'ya yönelen sermaye akımlarında belirleyici olan faktörün ekonomik olmayıp, başkalarının yaptığı davranışa göre şekillendiği için spekülatif bir özelliğe sahipti. Yani yatırım yapanlar ekonomik gerekçelere göre davranmak yerine, spekülatif hareket etmekteydi. Bu, yapay olarak ülke parasını değerlendirirken, menkul kıymetlerin fiyatlarını arttırmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Meksika krizi sürpriz değildi.

Nitekim Bhagwhati (1998) ve Stiglitz (2002), sermeye hesabı açıklığının söylenildiği gibi büyümeyi çok arttırmadığı hatta krizlere sebep olabildiği konusuna dikkat çekmektedir. Eichengreen ve Leblang (2002: 1), sermaye hesabı açıklığının büyümeyi arttırdığı ya da engellediği yönünde kesin bir tahminin yapılamayacağını ve konu üzerinde çok fazla araştırma yapılmasına rağmen, genellikle elde edilen kanıtların yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Rodrik (1998: 8-9) ise, sermaye hesabı üzerindeki kontrolleri kaldıran ülkelerin daha hızlı büyüdükleri, daha fazla yatırım yaptıkları ve daha düşük enflasyon deneyimine sahip olduklarına ilişkin hiçbir kanıtın olmadığını ileri sürmektedir. Sermaye kontrollerinin uzun dönemli ekonomik performans üzerinde bir etkisi yoktur. Kaminsky ve Reinhart (1999), Detragiache ve Demirgüç (1997) ve Glick ve Hutchinson'da (2001) benzer görüşleri dile getirerek; finansal dışa açıklığın banka ve para krizlerini arttırma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. UNCTAD'a (1990) göre, kambiyo kontrollerinin olmadığı bir sistemde, kredi dağılımı, etkinliği arttıracak alanlara yönelmemektedir. Çünkü liberal

piyasaya dayalı bir bankacılık düzeni iknaya daha az duyarlı olup; kaynakların ekonomik kalkınmada kullanılması yerine kısa dönemli kâr amaçlarını tercih etmektedir.

Türkiye'de sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi süreci,1980'den sonra 28 ve 30 No'lu Kararnamelerle başlatılmış ve bu kararnameler uyarınca Aralık 1983 ve Temmuz 1984'te uygulamaya konmuştur. Bu tarihe kadar sermaye hareketleri döviz işlemlerine ilişkin düzenlemelerle kontrol ediliyordu. 1980 sonrası uygulanan yeni ekonomik modelle bağlantılı olarak uygulanan söz konusu kararnamelerle sermaye hareketleri kısmen liberalleştirilmiştir. Türkiye'de, sermaye hareketlerinin tamamen liberalleştirilmesi, 1989 yılında çıkarılan 32 No'lu Kararname ve ilgili düzenlemelerle tamamlanmış ve konvertibiliteye yönelik en önemli adımlar atılmıştır (TCMB, 2002: 16).Türkiye'de, ticaret rejimi büyük ölçüde liberalleştirildikten sonra, 1989'da sermaye hesapları liberalleştirilmiştir. Aslında Türkiye, liberalizasyon sürecinde doğru sıralamayı izlediyse de başarılı olmak için mali disiplin ve fiyat istikrarı gibi gerekli temel ön koşulları yerine getirememiştir. Nitekim sermaye hareketleri liberalleştirildikten sonra, ekonomik faaliyetler çok daha kırılgan ve oynak hale gelerek (TCMB, 2002); iktisadi aktörlerin geleceğe yönelik beklentileri ve karar almaları güçleşmiştir. Bunun yanı sıra, ekonomik büyümede istikrarsız bir döneme girilmesi ve kamu finansman dengesinin bozulması bu dönemin belirleyici gelişmeleri arasında ilk akla gelenlerdir. Bu olumsuz gelişmeler 1994-2002 döneminde Türkiye'de üç büyük ekonomik krize yol açmıştır. Kasım 2000 krizi ayrı tutulursa, Nisan 1994 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra ekonomik büyüme, istihdam ve enflasyon gibi makroekonomik göstergeler kriz öncesi dönemden daha kötü bir düzeye gelmiştir. Bununla birlikte kriz sonrası uygulanan yapısal uyum ve istikrar programları, kamu harcamalarının kısılması, reel ücretlerin baskılanması gibi ülke nüfusunun büyük bir kısmını yakından etkileyen politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Farklı bakış açılarına göre değerlendirildiğinde, sermaye hareketleri liberalizasyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik bir uzlaşmanın olduğunu söylemek zordur. Ex post olarak gelinen noktada sermaye hareketleri liberalizasyonunun teorik temellerini oluşturan Neoklasik teorinin öngörüleriyle gerçekte ortaya çıkan sonuçlar arasında farklılık olduğu görülmektedir.

AMPİRİK LİTERATÜR

Stiglitz (2000), Hindistan ve Çin'in sermaye hareketleri üzerinde kontroller uygulamasına rağmen yüksek büyümeyi gerçekleştirdiklerini, finansal liberalizasyonun büyümeyi desteklediği savı için yeterli kanıt olmadığını ifade etmiştir. Prasad vd. (2003) tam liberalizasyonun olduğu 22 ülke ve liberalizasyonun daha az olduğu 33 ülke örneğinde yaptığı çalışmada finansal liberalizasyonun büyümeye neden olduğu sonucunun desteklenmediğini belirtmiştir. Heybey ve Murell (1998), geçiş sürecinde, Sovyetler Birliği'nden ayrılan doğu Avrupa ülkelerinde, liberalizasyon hızının artışının ekonomik büyümeye olumlu etki yaptığı ve bu etkinin tahmin edilenden daha büyük olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Mattoo vd.'nin (2006), altmış ülkeyi kapsayan çalışmada, açıklığın etkisini ölçmek amacıyla, anahtar konumunda gördükleri iki önemli sektör olan finans ve telekomünikasyon sektörünü incelemiştir. Ampirik sonuçlara göre, finans sektöründeki etkinin daha güçlü olduğu bulgusu elde edilmiştir. Her iki sektördeki tam açıklığın, diğer ülkelere göre %1,5 artı büyüme sağladığı sonucu tespit edilmiştir. Chari ve Henry (2002), likidite olarak zayıf durumda olan ülkelerin borsa açıklığından sonra, önceki dönemlere göre, şirketlerin %4,1 oranında büyüdüğü bulgusuna rastlamıştır. Hindistan, Malezya, Ürdün, Güney Kore ve Tayvan'da 369 firmanın üç yıllık süreçte liberalizasyon öncesi döneme göre, sermaye birikimleri %6,1 oranında artmıştır.

Ranciere vd. (2006), finansal liberalizasyona dair iki görüşün olduğu; birinci görüşte, finansal liberalizasyonun büyümeyi arttırdığı, ikinci görüşte ise, makroekonomik riskler barındırdığı ve krizlere sebep olduğuna işaret etmektedir. Bu iki etkiyi birçok ülke üzerinde inceleyen Ranciere vd. (2006), finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin %1 olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra, finansal liberalizasyonun finansal kırılganlık ve krizlere sebep olabildiğini, fakat bunun nadiren meydana geldiğini ve büyüme eğiliminin daha ağır bastığını belirmiştir. Finansal liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen Bekaert vd. (2005), borsa liberalizasyonunun büyümeyi artırdığı yönünde kanıtlar elde etmiştir. Bu çalışmayı destekleyen bulgulara ulaşan Henry (2000), liberalizasyonun yatırım maliyetlerini azalttığı ve yatırımları önemli ölçüde arttırdığını belirtmiştir. Klein ve Olivei (2001), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye hesabı liberalizasyonu ve finansal derinliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Sermeye hesabı açık olan ülkelerin, kısıtlamalar olan ülkelere göre, daha büyük ekonomik büyüme kaydettiği bulgusuna ulaşmıştır. Bu çalışmada, liberalizasyonun gelişmiş

ülkelerde büyümeyi daha çok etkilediği, gelişmekte olan ülkelerde ise etkisinin daha az olmakla birlikte finansal derinliği arttırdığı bulgusu ortaya çıkmıştır. Henry'nin (2003), on sekiz ülkede sermaye liberalizasyonunun büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, liberalizasyonun sermaye stoklarını %1,1, büyümeyi %2,3 arttırdığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'ye ilişkin yapılan çalışmalarda ise genellikle Granger nedensellik testiyle analizin yapıldığı anlaşılmaktadır. Farklı dönemleri kapsayan bu çalışmalarda daha çok finansal liberalizasyon sürecine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerin, geliri, dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir (Aslan ve Küçükaksoy, 2006; Taş ve Örnek, 2003; Ünalmış, 2002; Acaravcı vd., 2007; Halıcıoğlu, 2007; Berkman, 2011).Buna karşın, ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru nedensellik ilişkisini ortaya koyan bulgulara da rastlanmıştır (Öztürk 2008; Onur, 2005). Ticari liberalizasyonun büyümeyi desteklediği kanısı da sıklıkla vurgulanmaktadır (Emsen ve Değer, 2006; Utkulu ve Özdemir, 2004; Utkulu ve Kahyaoğlu, 2005).

VERİLER VE YÖNTEM

Bu çalışma, 1998:M1-2011:M6 dönemini kapsamaktadır. Toplam altı değişkenin kullanıldığı çalışmada, bütün değişkenler yüzde değişim biçiminde alınmıştır. Çalışmada iki model tahmin edilmiş bu modellerin değişken vektörü, sırasıyla; $y_t=[i_t, m2_t, xm_t, p_t]$[2]; $y_t=[i_t, m2_t, xm_t, kg_t]$. Burada; *y* geliri (büyüme hızı), *i* hazine iç borçlanma faiz oranını, *m2* para arzını, *xm* ticari dışa açıklığı (ihracat+ithalat/GSYİH), *p* (portföy yatırımlarını) ve *kg* (sermaye girişleri) finansal dışa açıklığı temsil etmektedir. Bütün değişkenler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sitesinden (http://evds.tcmb.gov.tr/) alınmıştır.

Bu çalışmada, sermaye hareketleri liberalizasyonu ve açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve sınır testi yaklaşımı olarak da bilinen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) eş-bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme yöntemleriyle karşılaştırıldığında, daha kullanışlı olduğu kabul edilmektedir. Çünkü söz konusu yöntemlerde analize dahil edilen tüm serilerin, düzey değerlerinde durağan olmaması gerekir. Dolayısıyla birinci farkları alındıktan sonra durağan, yani *I(1)* serileri olması zorunluluğu vardır. Oysa sınır testi yaklaşımında böyle bir sınırlama yoktur. Serilerin durağanlık düzeyleri farklı olsa da, eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı test edilebilmektedir. Sınır testi yaklaşımının diğer bir avantajı ise düşük sayıda gözlem içeren verilerle model tahmin edilmesine olanak verebilmesidir (Narayan ve Narayan, 2004: 25).

ANALİZ VE AMPİRİK BULGULAR

Analize başlamadan önce çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bazı test ve işlemlerin yapılması gerekmektedir. Öncelikle faiz değişkeni hariç, diğer değişkenlerin yüzdelik değişimi alındıktan sonra, mevsimsel etkilere sahip olduğu anlaşılan *xm* ve *y* serileri mevsimsel etkilerden Hareketli Ortalamalar Yöntemi (Moving Avarage Methods) kullanılarak arındırılmıştır.[3] Daha sonra serilerin durağanlık dereceleri Dickey Fuller (1979) testiyle araştırılmış ve birim kök testi yapılmıştır.

Birim-Kök Testi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığı, içsel bağıntısız modelin elde edilmesine bağlı olarak genişletilmiş Dickey_Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testi kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre; *kg ve p* serileri düzey değerde durağan *I(0), y, m2, i* ve *xm* serilerinin ise, , birinci farkı alındıktan sonra *I(1)* durağan hale geldiği görülmüştür.

[2] Değişkenlerin modeldeki sıralamasını belirlemek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

[3]Bu yöntemde, zaman serisine ilişkin veriler belli büyüklükte kümeler halinde toplanmak suretiyle her küme için bir aritmetik ortalama hesaplanmakta ve bu ortalamalar ilgili kümede tam ortaya düşen değerin yerine yazılmaktadır. (Serper, 2000: 333).

Tablo 1: Değişkenler İçin ADF Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi	Kritik Değerler (%1)
y	-0.78[11]	-3,48
Δy	-20,3[10]	-3,48
i	-3.50[2]	-4,02
Δi	-9,86[1]	-3,47
m2	-2,54[10]	-3,48
Δm2	-5.84[9]	-3,48
xm	-2.47[11]	-3,48
Δxm	-7.68[11]	-3,48
p	-11.75[0]	-3,47
Δp	-7.91[5]	-3,47
kg	-12.89[0]	-3,47
Δkg	-7.92 [7]	-3,48

Not: [ ] içindeki değer; gecikme uzunluğunu belirtmektedir. Gecikme uzunluğu, Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Test biçimi olarak düzey değerde; *i* için sabit terim ve trend; diğer değişken için ise, sabit terim kullanılmıştır. Değişkenlerin birinci farkı (*Δ*) için ise, sabit terim kullanılmıştır.

Eş-Bütünleşme Testi

Birçok makroekonomik değişkenin düzey değerleri durağan değildir. Eğer seriler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi varsa, yani seriler uzun dönemde birlikte hareket ediyorlarsa, düzey değerleriyle yapılacak analizde, bir sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacaktır (Peseran vd. 2001:290; Gujarati, 1999). Ancak, Uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin dinamik davranışları denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterir (Enders, 1996:151). Bu, eş-bütünleşmiş değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu süreçle ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli olarak adlandırılır (Enders, 1995: 365).

Tablo 1'den görüleceği üzere, analizde kullanılacak serilerden *y, i m2* ve *xm* serileri birinci farkı alındığında durağan, yani *I(1),* diğer seriler ise düzeyde durağan, yani *I(0)* serileri olduğu için, bu serilerin eş-bütünleşme analizini Engle-Granger veya Johansen eş-bütünleşme yöntemleriyle yapmak mümkün değildir. Çünkü Engle-Granger ve Johansen eş-bütünleşme yöntemlerinde serilerin hepsinin *I(1)* olması zorunluluğu vardır. Fakat Sınır testi yaklaşımında, durağanlık dereceleri farklı olsa da seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin test edilmesi olanağı vardır.

Sınır testi yaklaşımının uygulanması için önce kısıtlanmamış bir hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model: UECM) kurulur. Çalışmamızdaki iki modelin uyarlanmış biçimi şu şekildedir:

$$\Delta y_{t=}\alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i}\Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{2i}\Delta i_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{3i}\Delta m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{4i}\Delta xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{5i}\Delta p_{t-i} +$$

$$\alpha_6 y_{t-1} + \alpha_7 i_{t-1} + \alpha_8 m2_{t-1} + \alpha_9 xm_{t-1} + \alpha_{10} p_{t-1} + u_t \qquad (5)$$

$$\Delta y_{t=}\alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i}\Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{2i}\Delta i_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{3i}\Delta m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{4i}\Delta xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{5i}\Delta kg_{t-i} +$$

$$\alpha_6 y_{t-1} + \alpha_7 i_{t-1} + \alpha_8 m2_{t-1} + \alpha_9 xm_{t-1} + \alpha_{10} kg_{t-1} + u_t \qquad (6)$$

burada, *m*; optimum gecikme uzunluğunu, Δ fark operatörünü, u_t hata terimini, diğer harf kısaltmalarıyla verilenler ise, değişken tanımındaki anlamları ifade etmektedir. Bu çalışmada optimum gecikme uzunluğu Akaike kriteri yardımıyla belirlenmiştir. Kamas ve Joyce'ye (1993) göre, testin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için, optimum gecikme uzunluğundaki modelin hata terimleri arasında ardışık bağımlılığın da olmaması gerekir. Gecikme uzunluğuna ilişkin yapılan testin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Bu çalışmada veri seti aylık olduğu için, maksimum gecikme uzunluğu sekiz olarak alınmış ve optimum gecikme uzunluğu iki olarak belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğunda ardışık bağımlılığın olmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Sınır Testi İçin Gecikme Uzunluğu Sonuçları

	Model 1		Model 2	
m	***AIC***	***LM***	***AIC***	***LM***
1	4.87	0,00	4.87	0,00
2*	**4,71**	**0,98**	**4,72**	**0,79**
3	4,76	0,33	4,77	0,60
4	4,77	0,73	4,82	0,82
5	4,81	0,01	4,87	0,04
6	4,77	0,22	4,86	0,81
7	4,75	0,77	4,89	0,74
8	4,80	0.76	4,95	0.31

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin test edilmesi sürecine geçilmiştir. Sınır testi yaklaşımda değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi sıfır (H_0:$\alpha_6=\alpha_7=\alpha_8=\alpha_9=\alpha_{10}=0$) hipotezinin test edilmesi yoluyla yapılmaktadır. Sıfır hipotezinin kabulü veya reddi F testi ile belirlenmektedir. Hesaplanan F istatistik değeri Pesaran vd.'deki (2001) tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılır. Birinci durumda, eğer hesaplanan F istatistik değeri alt kritik değerden küçükse seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir. İkinci durumda, eğer hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst kritik değer arasında kalıyorsa kesin bir yorum yapılamamakta, yani kararsız kalınmaktadır. Bu durumda alternatif eş-bütünleşme yöntemleri denenmelidir. Son olarak, eğer hesaplanan F istatistik değeri tablo üst kritik değerini aşıyorsa seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olduğu kararına varılmaktadır. Buna göre, H_0 hipotezini sınamak için, hesaplanan F istatistik değeri Pesaran vd.'den. (2001) alınan kritik değerlerle Tablo 3'de karşılaştırılmıştır. Bu kritik değerler dört bağımsız değişken ve %1 anlamlılık düzeyi için verilmiştir. Tabloda hesaplanan F istatistiğinin üst kritik değerden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiği için, değişenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin araştırılması amacıyla ARDL modellerinin tahmin edilmesi sürecine geçilmiştir.

Tablo 3: Sınır Testi Sonuçları

	k	F Hesaplanan	Alt Sınır	Üst Sınır	Karar
Model 1	4	5.74	3.74	5.06	Eş Bütünleşme Var
Model 2	4	6.11	3.74	5.06	Eş Bütünleşme Var

Not: k, bağımsız değişken sayısını temsil etmektedir. Kritik değerler Pesaran vd'deki. (2001: 300) Tablo CI(iii)'den alınmıştır.

Uzun Dönem ilişkisi

Uzun dönem ilişkisini analiz etmek için kullanılan ARDL modeli şu şekilde tanımlanmaktadır.

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{2i} i_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \alpha_{3i} m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{r} \alpha_{4i} xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{k} \alpha_{5i} p_{t-i} + u_t \qquad (7)$$

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{2i} i_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \alpha_{3i} m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{r} \alpha_{4i} xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{k} \alpha_{5i} kg_{t-i} + u_t \quad (8)$$

Burada *m, n, p, r* ve *k* gecikme uzunlukları olup, AIC kullanılarak belirlenmektedir. Bu işlem, Kamas ve Joyce'un (1993) nedensellik analizlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi için önerdiği yöntemle yapılmıştır. Buna göre, ilk önce, bağımlı değişkenin kendi gecikmeli değerlerine göre regresyonu yapılmış ve en küçük AIC değerini veren, içsel bağıntısız modelin gecikme uzunluğu bulunmuştur. Daha sonra bağımlı değişkenin belirlenen gecikme uzunluğu sabit tutulup; birinci bağımsız değişken olan yabancı doğrudan yatırım değişkeninin olası tüm gecikmeleri ile regresyon modelleri oluşturulmuş ve en küçük AIC değeri dikkate alınarak bu bağımsız değişkenin gecikme sayısı belirlenmiştir. Benzer işlemler diğer değişkenler için de tekrarlanarak optimum gecikme sayısı elde edilmiştir. Yapılan bu işlem sonucunda, tahmin edilecek uzun dönem ARDL modelinin (7.1.1.0.0) olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 4'de uzun dönem ARDL (7.1.1.0.0) modellerinin tahmin sonuçları ve bu sonuçlara dayanılarak hesaplanan uzun dönem katsayıları yer almaktadır. Uzun dönem katsayıları, bağımsız değişkenlerin katsayısının ya da katsayılarının (örneğin bir gecikme varsa hem kendi değerinin hem de gecikmeli değerinin) toplamının, bağımlı değişkenin katsayılarının toplamının 1' den farkına bölünmesiyle hesaplanmıştır (Johnston ve DiNardo, 1997: 245). Modelin tanısal test sonuçları, tahminin başarılı olduğunu göstermektedir. Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık testi, White değişen varyans testi, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistiği kabul edilebilir düzeydedir. Ayrıca, Şekil 1'de gösterilen Cusum ve CusumQ grafikleri de, regresyon katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Söz konusu tabloda; her iki modelde de tüm değişkenlerin büyüme üzerindeki etkisi pozitiftir. Portföy yatırımları ve sermaye girişleri kuramsal beklentilerle uyumlu olarak büyümeyi pozitif etkilese de hem oldukça küçük bir değerdir hem de istatistiki olarak anlamlı değildir.

Dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Dışa açıklıkta meydana gelen %100'lük artış, her iki modelde de büyümeyi %5 arttıracaktır. Para arzının da büyüme üzerindeki etkisi beklentilerimizle uyumlu olarak pozitiftir ve anlamlıdır.

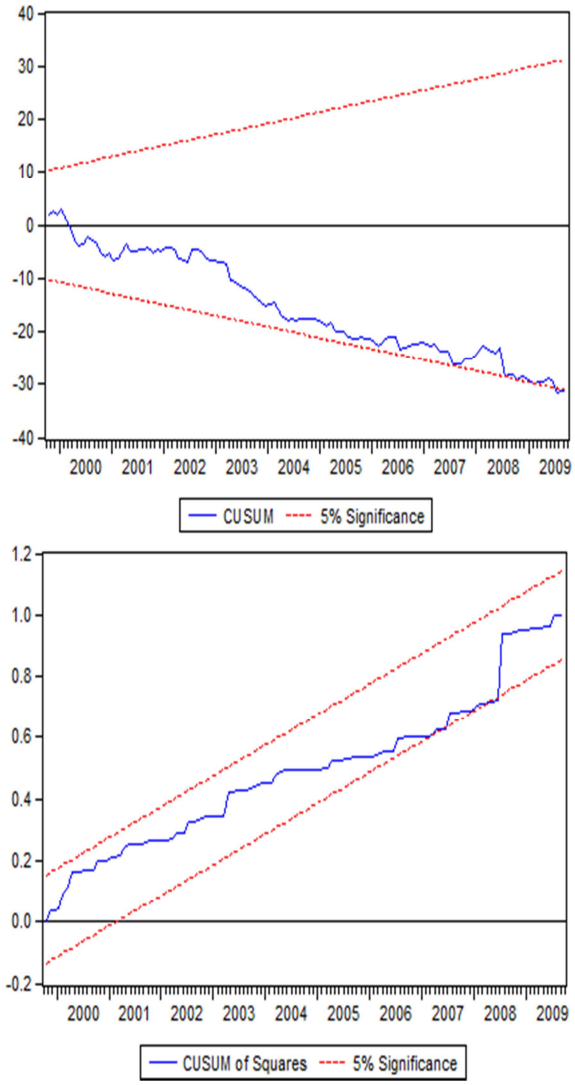
Tablo 4: ARDL (7.1.1.0.0) Modellerinin Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

MODEL 1			MODEL 2		
Değişkenler	**Katsayı**	**t-ist.**	**Değişkenler**	**Katsayı**	**t-ist.**
y_{t-1}	-0.0806	-0.9916	y_{t-1}	-0.0808	-0.9965
y_{t-2}	-0.0933	-1.1579	y_{t-2}	-0.0990	-1.2273
y_{t-3}	0.3509	4.2374	y_{t-3}	0.3442	4.1660
y_{t-4}	0.0316	0.3555	y_{t-4}	0.0294	0.3326
y_{t-5}	-0.0729	-0.8941	y_{t-5}	-0.0730	-0.8980
y_{t-6}	0.0911	1.1106	y_{t-6}	0.0911	1.1139
y_{t-7}	-0.1206	-1.4706	y_{t-7}	-0.1181	-1.4431
i_t	-0.0252	-1.5360	i_t	-0.0248	-1.5190
i_{t-1}	0.0473	2.9314	i_{t-1}	0.0481	2.9845
$m2_t$	0.0740	0.7300	$m2_t$	0.0775	0.7661
$m2_{t-1}$	0.1259	1.3264	$m2_{t-1}$	0.1162	1.2210
xm_t	0.0470	1.9893	xm_t	0.0499	2.0957
p_t	0.0000	0.3018	kg_t	0.0003	0.8337
c	0.3631	0.8758	c	0.3027	0.7237
Uzun Dönem Katsayıları					
Değişkenler	**Katsayı**	**tist.**	**Değişkenler**	**Katsayı**	**tist.**

i	0.0247*	3.2337	***i***	0.0256*	3.3969
m2	0.2236***	1.4835	***m2***	0.2137***	1.4485
xm	0.0525*	1.9450	***xm***	0.0550*	2.0471
p	0.00003	0.3000	***kg***	0.0002	0.8309
c	0.4062**	0.9427	***c***	0.3340	0.7680
Tanısal Testler					
R^2=0.45	$\chi^2_{BGAB}(2)$=0,45(0.63)		R^2=0.45	$\chi^2_{BGAB}(2)$=0,49(0.61)	
$\overline{R}^2$ =0.39	χ^2_{WDV}=0.56(0.87)		$\overline{R}^2$ =0.39	χ^2_{WDV}=0.61(0.83)	
F ist.=7.64(0,00)	χ^2_{JBN}=244.82(0.00)		F ist.=7.73(0,00)	χ^2_{JBN}=237.01(0.00)	
DW=1,99	$\chi^2_{RRMKH}(2)$=0.71(0.48)		DW=1,99	$\chi^2_{RRMKH}(2)$=0,70(0.49)	

Not: Burada, $\chi^2_{BGAB,}$ $\chi^2_{WDV,}$ χ^2_{JBN} ve χ^2_{RRMKH} sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, White değişen varyans, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleridir. Parantez içindeki değerler p-olasılık değerlerini *, **, ve *** ise sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ

Kısa Dönem İlişkisi

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi, yine sınır testi yaklaşımına dayalı ARDL hata düzeltme modeli ile araştırılmıştır. Buna göre modelin çalışmamıza uyarlanmış biçimi şu şekildedir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{2i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{3i} \Delta i_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \alpha_{4i} \Delta m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{r} \alpha_{5i} \Delta xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{k} \alpha_{6i} \Delta p_{t-i}$$

$$+u_t \qquad (9)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{2i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{3i} \Delta i_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \alpha_{4i} \Delta m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{r} \alpha_{5i} \Delta xm_{t-i} + \sum_{i=0}^{k} \alpha_{6i} \Delta kg_{t-i} + u_t \quad (10)$$

Burada, EC_{t-1} terimi, hata düzeltme terimi olup; uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin, bir dönem gecikmelisini temsil etmektedir. Bu değişkenin katsayısı; kısa dönemdeki sapmaların ne kadarının, bir dönem sonra düzeleceğini belirtir. Bu katsayının işaretinin negatif olması, kısa dönmemde, seriler arasında meydana gelen sapmaların, uzun dönem denge değerine yakınlaşacağını; pozitif olması durumda ise serilerin uzun dönem denge değerinden uzaklaşacağını gösterir. Bu modelde değişkenlerin gecikme uzunlukları belirlenirken uzun dönem ARDL modelinin belirlenmesinde uygulanan işlem tekrar edilmiş ve tahmin edilecek kısa dönem ARDL modelinin (5.1.0.0.0) modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5'te kısa dönem ARDL (5.1.0.0.0) modellerinin tahmin sonuçları ve tanısal testleri verilmiştir. Modelin tanısal test sonuçları, tahminin başarılı olduğunu göstermektedir. Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık testi, White değişen varyans testi, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleri kabul edilebilir düzeydedir. Bununla birlikte, Şekil 2'de gösterilen Cusum ve CusumQ grafikleri de, regresyon katsayılarının istikrarlı olduğunu belirtmektedir.

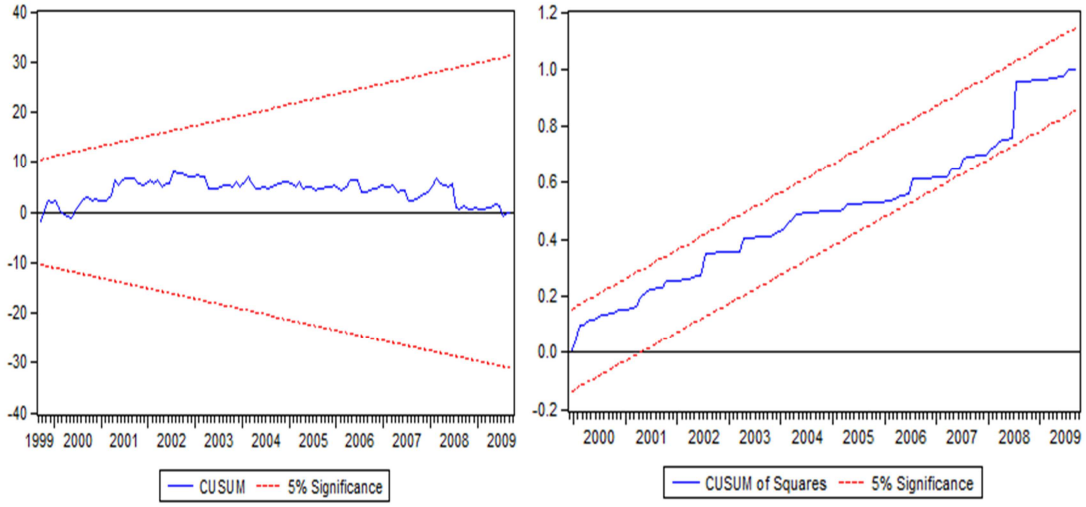
Her iki modelde de hata düzeltme teriminin katsayıları beklenildiği gibi negatif ve istatistikî olarak anlamlıdır. Dolayısıyla modellerin hata düzeltme terimi çalışmaktadır. Yani kısa dönemde meydana gelen sapmaların her dönem birinci modelde %64'ü, ikinci modelde %73'ü ortadan kalkmakta ve model denge düzeyine yakınsamaktadır.

Tablo 5: ARDL (5.1.0.0.0) Modellerinin Sonuçları

MODEL 1			MODEL 2		
Değişkenler	**Katsayı**	**t-ist.**	**Değişkenler**	**Katsayı**	**t-ist.**
EC_{t-1}	-0.6463	-3.8332	EC_{t-1}	-0.7312	-3.7164
Δy_{t-1}	-0.5230	-4.0002	Δy_{t-1}	-0.3478	-2.0062
Δy_{t-2}	-0.5030	-3.4667	Δy_{t-2}	-0.3355	-1.8812
Δy_{t-3}	0.0069	0.0439	Δy_{t-3}	0.1003	0.5528
Δy_{t-4}	-0.1621	-1.5022	Δy_{t-4}	-0.1595	-1.4388
Δy_{t-5}	-0.1698	-2.1776	Δy_{t-5}	-0.1818	-2.2882
Δi_t	-0.0356	-2.1150	Δi_t	-0.0324	-1.9397
Δi_{t-1}	0.0568	3.3340	Δi_{t-1}	0.0517	3.0030
$\Delta m2_t$	0.0429	0.5325	$\Delta m2_t$	0.0230	0.2802
Δxm_t	0.0398	2.7309	Δxm_t	0.0396	2.5951
Δp_t	0.0000	-0.2472	Δkg_t	0.0002	0.7950
c	-0.0392	-0.1922	c	-0.0575	-0.2787
Tanısal Testler					
R^2=0.72	$\chi^2_{BGAB}(1)$=0,29(0.58)		R^2=0.71	$\chi^2_{BGAB}(1)$=0.19(0.65)	
$\overline{R}^2$ =0.70	χ^2_{WDV}=0.80(0.63)		$\overline{R}^2$ =0.68	χ^2_{WDV}=0.54(0.86)	
F ist.=28.72(0,00)	χ^2_{JBN}=173.58(0.00)		F ist.=26.93(0,00)	χ^2_{JBN}=230.38(0.00)	
DW=1,95	$\chi^2_{RRMKH}(2)$=0,02(0.97)		DW=1,97	$\chi^2_{RRMKH}(2)$=0,13(0.87)	

Not: Burada, $\chi^2_{BGAB,}$ $\chi^2_{WDV,}$$\chi^2_{JBN}$ ve χ^2_{RRMKH} sırasıyla Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, White değişen varyans, Jarque-Bera normallik testi ve Ramsey regresyonda model kurma hatası istatistikleridir. Parantez içindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de finansal dışa açıklığın ekonomik büyümeye etkisi sınır testi yöntemiyle araştırılmıştır. 1998-2011 dönemi aylık verilerinin kullanıldığı çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Literatürde, finansal dışa açılığın ekonomik büyümeye olan katkısına ilişkin bir uzlaşmanın olduğu söylemek zordur. Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin nedenleri düşünüldüğü zaman, finansal dışa açıklığın, bazı ülkelerde negatif etkisinin olduğu ve bunun bir kriz uyarıcısı görevi gördüğünü belirtmek gerekir.

Tahmin edilen her iki modelin bulgularına göre, finansal dışa açıklığı temsilen alınan portföy yatırımları ve sermaye girişleri teorik beklentilerle uyumlu olarak büyümeyi pozitif etkilese de istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Buna karşın, ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi teorik beklentilerle uyumlu ve istatistiki olarak yorumlanabilir bir büyüklüktedir. Türkiye'de finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin genel kanının aksine, anlamsız olmasında, 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının yeterli bir tutarlılığa sahip olmayışıyla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yurtiçi piyasalardaki aksaklıklar giderilmeden 32 sayılı kararla finansal piyasalar dışa açık hale getirilmiştir. Bu süreçle birlikte, ulusal piyasalara giren döviz miktarı, ekonomik büyümeyi finanse etmek yerine, başka alanlara yönelmiştir. Nitekim Türkiye ve benzeri ülkeler, makroekonomik dengeleri kurmadan yani, enflasyonu düşürmeden, yüksek kaynak ihtiyacını azalmadan ve mali baskınlıktan kurtulmadan finansal piyasaların bütünüyle dışa açık hale getirilmesi büyük ölçekli ekonomik krizleri tetiklemiştir. Türkiye'de 2001 krizinden sonra yapısal düzenlemelerin yapılmasıyla söz konusu edilen piyasa çarpıklıkları büyük ölçüde düzeltilmişse de son dönemlerde azalan tasarruf oranları dış kaynak ihtiyacının halen devam ettiğini göstermektedir. Özellikle 2011 yılında cari açığın GSYİH'ya oranının %9.9'a yükselmesi bunun önemli bir kanıtıdır. Merkez Bankası'nın almış olduğu önlemler sayesinde finans piyasalarının dış kaynaklı bir kriz yaratma potansiyeli büyük ölçüde azaltılmış oldu.

KAYNAKÇA

ACARAVCI, A., ÖZTÜRK, İ. ve ACARAVCI, S. K. (2007). "Finance- Growth Nexus: Evidence from Turkey", International Research Journal of Finance and Economics, 11: 30-40.

AKYÜZ, Y. (1994). "Globalleşme: Risklerin Belirlenmesi", İşletme ve Finans, 110(5): 12-7.

ASLAN, Ö. ve KÜÇÜKAKSOY, İ. (2006). "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 4: 12-28.

BACCHETTA, P. (1992). "Liberalization of Capital Movement and of the Domestic Financial Sistem", Economica, 59(11): 465-74.

BEKAERT, G., HARVEY, C. R. and LUNDBLAD, C. (2005). "Does Financial Liberalization Spur Growth?", Journal of Financial Economics, 77: 3-56.

BERKMAN, A. N. (2011). "Türkiye'de Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(2): 259-278.

BHAGWATI, J. and KRUEGER, A. O. (1995). "The Dangerous Drift to Preferential Trade Agreements", Washington: American Enterprise Institute.

BHAGWATI, J. (1998). "The Capital Myth: The Difference Between Trade in Widgets and Trade in Dollars", Foreign Afairs, 77: 7-12.

CHARI, A. and HENRY, P. B. (2002). "Capital Account Liberalization: Allocative Efficiency or Animal Spirits" NBER Working Paper, 8908.

CHINN, M. D. and ITO, H. (2002). "Capital Account Liberalization, Institutions and Financial Development: Cross Country Evidence", NBER Working Paper No. 8967.

CHINN, M. D. and ITO, H. (2006). "What Matters for Financial Development? Capital Controls, Institutions, and Interactions" Journal of Development Economics. 81(1): 163–192.

DETRAGIACHE, E. and DEMİRGÜÇ, A. (1997). "The Determinant of Banking Crises: Avidence from Developed and Developing Countries", World Bank Working papers, 1828.

DICKEY, D. and FULLER, W. A. (1979). "Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association , 74: 427-431.

EICHENGREEN, B., MICHAEL, M., GIOVANNI, D. and DETRAGIACHE, E. (1998). "Capital Account Liberalization Theoretical and Practical Aspects", IMF Occasional Papers, 172: 12-30.

EICHENGREEN, B. and LEBLANG, D. (2002). "Capital Account Liberalization and Growth: Was Mr. Mahathir Right?", www.nber.org/papers/w9427.

EMSEN, Ö. S. ve DEĞER, M. K. (2006). "Ticari ve Siyasal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Geçis Ekonomileri Deneyimi", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2): 61-180.

ENDERS, W. (1995). Applied Econometric Time Series, John Willey and Song, Inc.

ENDERS, W. (1996). Rats Handbook for Econometric Time Series, John Willey and Song, Inc.

ENGLE, R. and GRANGER, C. W. (1987). "Co-Integration and Error Correction: Represention, Estimation and Testing", Econometrica, 55(2): 251–276.

FISCHER, S. (1998). Capital Account Liberalization and the Role of the IMF, Princeton.

FRENKEL, J. A. (1983). "Exchange Rates and International Macroeconomics," NBER Books, National Bureau of Economic Research, Inc, number fren83-1, 11377.

GLICK, R. and HUTCHINSON, M. (2001). Banking Crises and Currency Crises: How Common are the Twins, in Financial Crises in Emerging Markets, New York: Cambridge University Press.

GUJARATI, D, N. (1999). Basic Econometrics, McGraw Hill, Literatür Yayıncılık, 3rd edition, İstanbul.

HALICIOĞLU, F. (2007). "The Financial Development and Economic Growth Nexus For Turkey", MPRA Paper No: 3566, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/3566/: 1-9.

HENRY, P. B. (2000). "Stock Market Liberalization, Economic Reform and Emerging Market Equity Prices", Journal of Finance, 55(2): 529-564.

HENRY, P. B. (2003). "Capital Account Liberalization: The Cost of Capital and Economic Growth" NBER Work.

HEYBEY, B. and MURRELL, P. (1998). "The Relationship Economic Growth and The Speed of Liberalisation During Transition", Policy Reform, 3: 121-137.

JOHANSEN, S. and JUSELIUS, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money", Oxford Bulletin of Economic and Statistics, 52: 169-210.

JOHANSEN, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", Journal of Economic Dynamic and Control, 12: 231-254.

JOHNSTON, J. and DINARDO, J. (1997). Econometric Methods (4th Ed.) New York, NY: McGraw Hill.

KAMAS, L. and JOYCE, J. P. (1993). "Money, Income and Prices Under Fixed Exchange Rates: Evidence from Causality Tests and VARs", Journal of Macroeconomics, 15(4): 747-768.

KAMINSKY, G. and REINHART, C. (1999). "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems", The American Economic Review, 89(3):473-500.

KENEN, P. (1976). "Capital Mobility and Financial Integration: A Survey", Princeton Studies in International Finance, No:39.

KLEIN, M. W. and OLIVEI, G. P. (2001). "Capital Account Liberalization, Financial Depth and Economic Growth" Tufts, Medford, MA(2001) Mimeo.

KLEIN, M. W. and OLIVEI, G. P. (2008). "Capital Account Liberalization, Financial Depth and Economic Growth", Journal of International Money and Finance, 27(6): 861-875.

LAW, S. H. and DEMETRIADES, P. (2006). "Finance Institutions and Economic Development", International Journal of Finance and Economics, 11: 245-260.

MATHRESON, D. and LILIANA, R. S. (1992). "Liberalizing the Capital Account", Finance and Development, 11: 41-43.

MATTOO, A., RATHINDRAN, R. and SUBRAMANIAN, A. (2006). "Measuring Services Trade Liberalisation and Its Impact on Economic Growth: An Illustration", Journal of Economic Integration, 21: 64-98.

MCKINNON, R. I. (1973). Money and Capital in Economic Development. Washington DC: Brookings Institution.

NARAYAN, P. and NARAYAN, S. (2004). "Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework", Economic Modelling, 22: 423-438.

ONUR, S. (2005). "Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1): 127-152.

ÖZTÜRK, İ. (2008). "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Turkey", Applied Econometrics and International Development, 8(1): 85-98.

PESARAN, M., SHIN, Y. and SMITH, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", Journal of Applied Econometrics, 16: 289-326.

PRASAD, E. R., WEI, K. S. J. and KÖSE, A. (2003). "Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence", International Monetary Fund.

RANCIERE, R., TORNELL, A. and WESTERMANN, F. (2006). "Decomposing the Effects of Financial Liberalization: Crises vs. Growth", NBER Working Paper. 12806.

RODRIK, D. (1998). "Who Needs Capital Account Convertibility?", Princeton Essays in International Finance, 207: 55-65.

SERPER, Ö. (2000). Uygulamalı İstatistik I, Ezgi Kitabevi, Bursa.

SHAW, E. (1973). Financial Deepening in Economic Development. Oxford University Press. New York, USA.

STIGLITZ, E. J. (2000). "Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability" World Development, 28(6): 1075-1086.

STIGLITZ, E. J. (2002). "Globalization and Its Discontents, W.W. Norton, New York.

SUMMERS, L. H. (2000). "International Financial Crises: Causes, Prevention, and and Cures", American Economic Review. 90(2): 1-16.

TAŞ, S. ve ÖRNEK, İ. (2003). "Türkiye'de Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme arasındaki Nedensellik İlişkisi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 468: 82-96.

TCMB (2002). Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, TCMB, Mayıs 2002, Ankara, Türkiye. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf, 31.07.2010.

UNCTAD (1990). Trade and Development Report, Genova, ITALY.

UTKULU, U. ve KAHYAOĞLU, H. (2005). "Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye'de Büyümeyi Ne Yönde Etkiledi?" Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2005/13

UTKULU, U. ve ÖZDEMİR, D. (2004). "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey", Economics of Planning, 37: 245–26.

ÜNALMIŞ, D. (2002). "The Causality Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey", CBRT Research Department, Working Paper, No: 3, Ankara. http://www.tcmb.gov.tr/research/work/wp6.pdf, 25.01.2009.

WILLIAMSON, J. (1997). Orthodoxy is right: liberalize the capital account last. In C. P. Riesand R. J. Sweeney (eds.). Capital Controls in Emerging Economies. Westview Press, Boulder, Colorado, USA

VERGHESE, S. K. (1985). "Functioning of Foreign Exchange and Financial Markets: Some Key Issues", Economics and Political Weekly, 20(18), 797-800.

YILGÖR, A. G. (2006). "Finansal Liberalizasyon ve Türkiye'de Sermeye Piyasaları Üzerindeki Etkisi", 10. Ulusal Finans Sempozyumu, 1-4 Kasım 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

KIRGIZİSTANDA ÜNİVERSİTE ADAYLARININ KARİYER GÜDÜLERİ MOTİVASYON VE DEĞERLERİ İLİŞKİSİ: BİR ARAŞTIRMA

Mine HALİS
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi SBE. Bişkek Kırgızistan**,** minehalis@gmail.com

ÖZET: Meslek seçimi birçok değişkenin birlikte işlediği karmaşık bir karar verme sürecidir. Bu karar verme süreci psikolojik, sosyolojik arka plana sahip duygusal ve bilişsel verilerle çalışır. Bu nedenle bireylerin iş öncesi kariyer tercihlerini belirleyen değişkenlerin belirlenmesi önemlidir. Ayrıca iş öncesi bireysel kariyer planlama döneminde bireylerin bu tercihleri nasıl yapacaklarının arka planında var olan değişkenleri ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların azlığı da bu çalışmanın yapılmasında bir faktördür. Bu çerçevede, çalışmanın amacı, bireylerin tercihlerini etkileyen çok değişken arasından, meslek seçiminde bireyleri yönlendiren kariyer güdüleri (meslek tercih nedeni) ile motivasyonel değerleri arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. Araştırma problemi iki değişkeni içermektedir. Birinci değişken, üniversite tercih aşamasına gelmiş öğrencilerin kariyer tercihlerini hangi güdülerle belirleyeceklerini ifade eden "kariyer güdüleri", ikinci değişken ise bireylerin yaşamında belirleyici etkisi olan motivasyonel yaşam değerleridir. Bu çerçevede araştırmanın evrenini Kırgızistan'da lise sonrası üniversite sınavına başvuran adaylardan oluşmaktadır. Örneklem olarak 2011-2012 öğretim yılı için Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesine başvuran 2507 adaydan anket yoluyla veriler toplanmıştır. Veri toplama aracının geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış ve toplanan veriler istatistiksel yöntemlerle analize tabi tutularak sonuçlar araştırma problemi çerçevesinde yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda iki değişken grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kariyer, Motivasyon, Değer, Kariyer güdüleri, Motivasyonel değerleri, Kariyer tercihleri*.

ABSTRACT: Choosing a career with a number of variables is a complex decision-making process of committing. This decision making process, the psychological, sociological, emotional and cognitive data with runs in the background. For this reason, the variables that determine the preferences of individuals before the job selection is important to determine your career. In addition, individual career planning period before the job selection how these preferences will do individuals have the background of the scarcity of studies examining the relationship between the variables and these variables is a factor in making this work. In this context, the aim of this study, among many variables that affect individuals' preferences, motivations in choosing a career directing individuals (the cause of career choice) to investigate the relationships between the motivational values. The first variable, prefer to come to the stage of university students who express career preferences will decide what career motives. The second variable is the decisive influence on the lives of individuals living motivational values. In this context, the study population consists of the candidates admitted to the university entrance examination in Kyrgyzstan after high school. The study sample for the 2011-2012 academic year, 2507 candidates admitted to the University is composed of Turkey Manas in Kyrgyzstan. First, validity and reliability of the data was collected through a questionnaire. Then the collected data were statistically analyzed and the results are interpreted within the framework of the research problem. According to this analysis, a statistically significant relationship is found between career motives and motivational values.

Keywords: *Career, Motivation, Value, Career motives, motivational values, career choices*,

GİRİŞ

Bireyin yaşamındaki önemli görevlerinden biri mesleğini seçmesidir. Bir kimsenin herhangi bir konuda doğru bir seçme işlemi yapabilmesi, ya da başka bir deyişle, sağlıklı karar verebilmesi için, her şeyden önce, neler istediğini ve bunları elde edebilmek için ne gibi olanaklara sahip olduğunu bilmesi gerekir. Meslek seçimi kararının sağlıklı bir biçimde oluşturulmasını güçleştiren bazı etmenler vardır. Bunların bir bölümünü gençlerin çalışma dünyası ve insan nitelikleri hakkında edinmiş oldukları bir takım inançlar ve genellemeler oluşturmaktadır.

Meslek seçimi yaparken hesapta olmayan faktörlerin de belirleyici olduğu açıktır. Başarısızlık, aile baskısı, maddi zorluklar gibi dışsal nedenlerin meslek seçiminde önemli bir yeri vardır. Bazen de kararların çok zor verildiği, yeteneklerin tam olarak ifade edilemediği ve ilgilerin çok sık değiştiği kariyer planlama dönemi olan son ergenlik döneminde meslek seçiminin çok önemli olduğu da açıkça ortadır. Bu yaşlardaki gençlerin çoğunluğunun meslekler

hakkında tam olarak bilgi donanımına sahip olmadıklarından ya da sahip olduğu özellikleri o evrede tam olarak kavrayamadığından meslek seçimi sırasında bocalayabilirler. Ancak tüm bunlara rağmen gençlerin bir meslekten beklentilerini belirleyen belli başlı sosyal değişkenlerden bahsedilebilir. Bu değişkenler daha çok toplumsal süreç içerisinde kültürlenmeye de bağlı olarak değerler ile açıklanabilir.

Meslek tercihini ve kariyer seçimi etkileyen faktörler, ilgili literatürde de geniş bir araştırma alanına sahiptir. Sarıışık, Akova ve Kaya (2007) çalışmalarında Taylor ve Betz'e (1983) atıfta bulunarak meslek kararı verme davranışlarında bireydeki güven eksikliğinin, mesleki kimlik duygusu yetersizliğinin ve meslek tercihinde karşılaşılan dışsal engeller gibi geçmiş olayların etkili olduğunu; Kuzgun da (2003) bu doğrultuda belli bir meslek tercihinin mesleki hedefe erişmede bireyin kendine güvenmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Bireyin yaşadığı alt sosyal kimlik ya da yapı bağlamında; kendini algılayışı, benlik algısı, beklentileri, yaşamı algılayış tarzı, sosyal çevresi, gelişim basamaklarında doyurulmamış ihtiyaçları, sahip olduğu değerler kişi için nasıl bir yaşam tarzı oluşturmakta ise, kişi bu oluşturacağı yaşam tarzına da uygun bir meslek edinmeyi seçecek ya da meslek seçiminde bu sosyal etkilerin tesirinde kalacaktır. Öncelikle birey, seçmeyi düşündüğü meslek ile yaşam tarzı arasında bir uyum olmasına dikkat etmektedir. Çünkü yaşam tarzına uymayan bir meslek seçimi başarısız bir gelecek anlamına gelmektedir.

Toplumda mesleklere bakıştaki değişim gibi farklı mesleklere duyulan ihtiyaç düzeyleri de değişmektedir. Dolayısıyla meslekleri değerlendirmede, önemsemede ve seçmede bireysel algılar da değişmektedir. Yaş ve psikolojik olgunluk düzeyleri de meslek seçimlerinde ve meslekleri algılayışta önemli bir kriterdir. Schmidt (2002) yaptığı araştırmada öğrencilerin meslek tercihinin; kişisel, demografik, psikolojik ve sosyal olmak üzere dört önemli etkenle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak zamanla deneyimi ve bilgisi arttıkça meslek tercihi konusunda fikir değişikliklerinin olduğu görülmektedir. Kwan (2005) tarafından yapılan bir araştırmada iş deneyiminin öğrencilerin ilgili meslek tercihi hakkındaki algılamaları üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmış ve üniversitelerin ilk sınıflarındaki öğrencilerin düşüncelerinin ailelerinden etkilendiği; son sınıftaki öğrencilerin yaşadıkları iş deneyimlerinden ve mesleğe ait bilgi düzeylerindeki değişimden ve çevreden etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Mesleğin kazandırdığı saygınlık da bir kariyer tercih güdüsüdür. Benzeri kariyer güdüleri ve meslek tercihleri için birçok şey söylenebilir. Meslek edinmenin en önemli ve tercih edilen yolu eğitim ve özellikle de üniversite eğitimidir. Bu anlamda üniversite eğitimine yüklenen anlamlar farklı gruplar için farklılıklar arz etmektedir. Genel olarak üniversite eğitimine yüklenen amaçlar şunlardır:

- Bilimsel araştırma yapmak ve bilgi üretmek
- Bir mesleğin gerektirdiği bilgi ve deneyimi kazanarak meslek sahibi olmak,
- Bilgi ve kültür kazanmak

Kariyer ve Kariyer Güdüleri

Fransızca kökenli bir kelime olan kariyer kavramı; meslek, bir meslekte aşılması gereken aşamalar, yaşamda seçilen yön anlamına geldiği gibi güncel kullanımda ise "meslekte ilerleme" gibi anlamlara gelmektedir (Bingöl 2003: 245; Budak ve Budak 1995: 17–18). Kariyer kavramı, özellikle işe ilişkin konumlardan, iş hayatında yapılabilecek her türlü ilerlemeden ve iş yaşamında bulunulabilecek ileri mevkilerden bahsedilirken kullanılan bir kavram olarak ya da mesleki açıdan hiyerarşik olarak sürekli bir üst pozisyon için çalışmak anlamında da kullanılmktadır. Literatürde kariyer kavramına ilişkin yapılan tanımlarından birkaçı şöyledir:

- "Kişinin yaşamı boyunca edindiği işe ilişkin deneyim ve faaliyetlerle ilgili olarak algıladığı tutum ve davranışlar dizisi"dir (Rosenberg 1983: 485).
- "Bir kişinin iş hayatı boyunca iş ile ilgili tecrübe, tutum ve davranışlarının tümüdür" (Griffin 1993: 623).
- "Kişinin çalışma hayatında işe ilişkin tecrübeleri, aktivitesi ve hiyerarşik pozisyonunu gösteren bir bileşkedir" (Certo 1992: 15–16).

Çok geniş bir alanda kullanılan kariyer kavramı ile ilgili yaygın olan düşünce; daima daha yüksek gelir arzusu, daha fazla sorumluluk sahibi olma, daha yüksek mevkiler hedefleme, toplumsal saygınlık ve güç sağlayan bir çalışma

alanını seçme fikridir (Ivancevich 1992: 546). Esasında kariyer, kişinin yaşamı boyunca elde ettiği mesleki pozisyonlar ve işiyle ilişkilendirilmektedir (Mathis ve Jackson 1994: 286).

Griffin'e (1993: 623) göre, bir bireyin kariyeri onun iş hayatı boyunca iş ile ilgili tecrübe, tutum ve davranışlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda ona göre, iş ile kariyer arasındaki en önemli ayrım, bireyin psikolojik bağlılık seviyesiyle ilgilidir. Kariyer konusunda dikkate değer önemli bir kavram da kariyer değerleri kavramıdır. Kariyer değerleri konusundaki önemli çalışmalardan biri 1960 yılında Schein tarafından 10–12 yıl süren, kariyer tercihlerinin arkasındaki nedenleri ve kariyer geçmişlerini incelemek üzere yürütülen bir çalışmadır. Başlangıçta, sınırlı sayıdaki yöneticiden elde edilen bulgulara dayalı olarak geliştirilen kuram, sonraları farklı demografik özelliklere sahip deneklerle yürütülen çalışmalara konu olmuştur (Yarnell 1998: 56-61).

Schein kariyer değerini; "bireysel kariyere rehberlik eden, onu yapılandıran, durduran ve onun ile bütünleşen birey tarafından algılanan yetenek, kabiliyet, temel değer, güdü ve ihtiyaçlardan oluşan bir benlik" olarak tanımlanmakta ve bireylerin iş ve yaşam deneyimlerinin artmasına bağlı olarak değişeceğini ifade edilmektedir.

Kişilerde mesleki ve yaşam deneyimleri yoluyla gelişen kariyer değerleri, kariyer seçiminde önemli belirleyicilerden biridir. Derr (1986) tarafından yapılan kariyer yönelimi yaklaşımını Schein'in kariyer değerleri yaklaşımına benzediği ifade edilmektedir. Derr'in modeli beş kariyer yöneliminden oluşmaktadır. Bunlar (Yarnell 1998 :3):

Schein'in kariyer değerleri	***Derr'in kariyer değerleri***
1. Özerklik/Otonomi 2. Güvenlik/İstikrar 3. Teknik/Fonksiyonel Yetkinlikler 4. Genel Yönetsel Yetkinlikler 5. Girişimci Yaratıcılık. 6. Hizmet/İşe Kendini Adamak 7. Meydan Okuma ve Teknik Yeterlilik 8. Yaşam Tarzı	**1.** Ön planda olmak/ başarıyı araştırmak **2.** Güvende olmak **3.** Serbest olmak, bağımsız olmaya çalışmak **4.** Heyecan vermede yükseklik **5.** Dengeli olmak

Kariyer güdüleri konusunda geniş bir literatür olmamasına rağmen bu güdüleri *geleneksel*, *yenilikçi* ve *sosyal güdüler* olarak tasnif etmek mümkündür. Geleneksel olan kariyer güdüleri, psikolojik sözleşme, hiyerarşik kademelerde yükselme, sosyal statü ve gelecekten emin olmak ile ilgilidir (Byron 1995). Geleneksel kariyer güdüleri maddi kazanca dayanmaktadır ve tam olarak performansla, güvenli bir gelecekle, sosyal statüyle, örgütsel sadakatle, aynı örgütte uzun süren bir görevi önemsemekle ve düzenli çalışma saatleriyle ilgili değildir. Yenilikçi kariyer güdüsü ise daha çok, modern dünyanın gerektirdiği çok yetenekli, öğrenmeye ve entelektüel yeteneklere sermaye gözüyle bakan ve kariyer yolları açısından alternatiflerinin çok olmasını arzulayan bireylerin kariyer güdülerini ifade eder. Sosyal güdüler ise toplumcu bir bakış açısını ifade etmektedir.

Buna göre; entelektüel birikim kazanmak, sürekli öğrenmek ve kariyerini geliştirmek, ülke ekonomisine katkıda bulunmak, zamanını daha iyi değerlendirmek, yüksek bir yaşam standardı edinmek ve yeteneklerini geliştirmek gibi yönlendirici dürtüler yenilikçi kariyer güdülerine örnek gösterilebilir. Sosyal kariyer güdüleri için ise kendine ve çevresine güven vermek, toplumun gelişimine katkıda bulunmak gibi dürtüler açıklayıcı olabilir. Geleneksel kariyer güdüleri ise yukarıda belirtildiği gibi bireysel beklentileri ön plana alan yüksek kazanç ve toplumsal saygınlık gibi kariyeri toplumsal statüyü belirleyen bir araç olarak kabul eden bir bakış açısını anlatır.

Değerler ve Motivasyonel Değer Tipleri

Değerler konusu sosyal bilimlerdeki birçok disiplin için inceleme konusu olmuştur. Değer, soyut bir kavram olup iyi, doğru, normal, rasyonel, ilgi çeken ve arzulanan gibi anlamları içermektedir. Bu nedenle değer kavramı, çok boyutlu ve karmaşık anlamlara sahiptir (Naktiyok 2002). Birçok araştırmacı değeri, insanı harekete geçiren düşüncenin altında yatan temel inanç olarak ortaya koyar. Bu nedenle değerler, insanın yaptıklarına ve davranışlarına yol gösterir. Böylece, bireyin işbirliği düzeyini, seçici algısını ve bilgiyi yorumlama gücünü etkiler, vizyon alanını belirler, alternatifler arasından seçim yapmasında, karar vermesinde, problem ve çatışmaları çözümlemesinde temel bir araç olarak rol oynar (Russell 2001: 76-77).

Değerler, hızlı bir değişim ve gelişim sürecini yaşayan toplumlardaki ekonomik, sosyal ve politik alanla ilgili teorilerin ve yorumların en önemli unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle değerler, insan davranışının temelinde yatan esas olgu olarak kabul edilmiştir (Van ve Scarbrough 1995: 21). Değer kavramı, bireysel düzeyde tercihler, güdüler, ihtiyaçlar ve tutumlarla bağ kuran seçici bir yönelimdir. Sosyologlar normlar, gelenekler, adetler, ideolojiler, taahhütler gibi kavramlar hakkında konuştuklarında, değerleri sosyal bir anlayış olarak kullanmaktadırlar (Van ve Scarbrough 1995: 22).

Değerlerin yapısı ile ilgili herhangi bir kavram ya da düşüncenin, bilimsel olarak geçerli olması için en azından belirli kriterlere uymalıdır. Benzer şekilde bu kavram ve düşünceler, tutum, sosyal norm ve ihtiyaç gibi genellikle birbiriyle karıştırılan kavramlardan değer kavramını ayıracak sistematik bir yapıya da sahip olmalıdır (Rokeach 1973: 3). Schwartz ve Bilsky (1987) çeşitli kuramcıların üzerinde uzlaştıkları özelliklerden yola çıkarak değerleri şöyle betimlemişlerdir:

- Değerler, inançlardır. Ancak tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımazlar; etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler.
- Değerler, bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle ilişkilidirler.
- Değerler özgül eylem ve durumların üzerindedirler. Örneğin, itaatkarlık değeri, işte ya da okulda, aileyle, arkadaşlarla ya da tanımadığımız kişilerle olan ilişkilerimizin tümünde geçerlidir.
- Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.
- Değerler, taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar. Sıralanmış bir değerler kümesi, değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur. Kültürler ve bireyler sergiledikleri değer öncelikleri sistemleriyle betimlenebilirler. Bu noktalara ek olarak, değerlerin değişime açık yapılar olduklarını belirtmek gerekir; özellikle de, zaman içinde ortaya çıkan gereksinimleri karşılamak için değer önceliklerinde değişiklikler olabilir (Rokeach 1973).

Rokeach bu değerleri araç ve amaç odaklı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Amaç değerler, bir bireyin ulaşmak istediği kendi kendine yeterli varlığın nihai durumudur. Araç değerler ise, varlığın nihai durumundan çok, davranış biçimlerini (yardımsever, dürüst vb.) ifade etmektedir. Rokeach bu iki değer tipi arasında fonksiyonel bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir (Meglino ve Ravlin 1998: 353).

Yaşam biçimleri arasındaki tercihler olarak değerler, bireysel düzeyde tercihleri, ilgileri, güdüleri, ihtiyaçları, istekleri, arzuları, amaçları, moral yükümlülükleri ve tutumları işaret etmek için kullanılmaktadır (Van ve Scarbrough 1995: 22). Williams ise, bir bireyin sahip olduğu değerleri, kendisinin yapmış olduğu değerlendirmelerde kriter ya da standartlar olarak işlev gördüğünü belirtmektedir (Kilby 1993: 31). Değerler, özellikle sosyal bilimsel analizlerin amaçlarını belirleme kriteri olarak önemli bir konuma sahiptirler.

Son yıllarda ise, değerler konusunda önemli çalışmalar yapan ve kendi ifadesiyle Kluckhohn ve Rokeach'ın çizgisini takip eden Shalom Schwartz'dır. Schwartz, literatüre göre değerlerin, nispi önemlerine göre sıralanan, davranışların seçilmesine ve olayların değerlendirilmesine yardımcı olan, spesifik durumları aşmış ve arzu edilen nihai durumlar ya da davranışlar ile ilgili anlayışlar ve inançlar olduğunu ifade etmektedir. Schwartz değerleri, "..insanlara yaşamlarında yol gösteren ilkeler olarak hizmet eden arzu edilebilir amaçlar'' olarak tanımlamaktadır". Schwartz'a (1995: 93-94) göre değerler önemine göre değişirler, spesifik durumları aşmaktadırlar ve nihayetinde bireylerin ve toplulukların ilgilerini ifade ederler. Değerlerin birbirinden ayrılan en önemli içerik yönünün, onların ifade ettiği motivasyonel amaç tipileri olduğunu belirtmektedir.

Değerlerle ilgili olarak en çok kullanılan ve Schwartz (1994 22) tarafından yapılan tasnife göre şu değerlerden söz edilmektedir:

- ***Güç***: toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü
- ***Başarı***: toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi
- ***Hazcılık*:** bireysel zevke, hazza yönelim
- ***Uyarılım***: heyecan ve yenilik arayışı
- ***Özyönelim***: düşünce ve eylemde bağımsızlık

- ***Evrenselcilik***: Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek
- ***İyilikseverlik***: kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme
- ***Gelenekçilik***: kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık
- ***Uyma***: başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlanması
- ***Güvenlik***: toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği

Kültür antropologları, bireyleri birer kültür taşıyıcısı veya bir grubun değerleri konusunda bilgi aktarıcı olarak görmektedir. Bu yüzden kültürel antropologlar değerleri incelemek için hala dini inançlar, genel davranış kalıpları ve sanatsal çalışmalar gibi geleneksel etnografik kaynaklara başvurmaktadır. Buna karşılık olarak içinde yaşadıkları toplumların hem üyesi ve hem de gözlemcisi olan sosyologlar ise, genellikle esas olarak sahip oldukları analitik güçlerine dayanarak toplumun değer tanımlamalarını yapmışlardır (Zavalloni 1980:75).

Kariyer Güdüleri Bağlamında Değerlere Bakış

Kariyer amaçları boyutu, meslek tercihi aşamasındaki bireylerin kendilerini geliştirmek için kullandıkları motavitörleri açıklamaktadır. Entelektüel birikim kazanmak, sürekli öğrenmek, kariyerini geliştirmek, ülke ekonomisine katkıda bulunmak, zamanını daha iyi değerlendirmek, yüksek bir yaşam standardı edinmek ve yeteneklerini geliştirmek gibi güdülerle seçtikleri üniversite eğitimi alanı ile kariyerlerine yön vermek istemektedirler. Bu güdüleyici değişkenler aynı zamanda kariyer değerleri olarak da adlandırılabilir. Aslında kariyer değerleri çalışanların ne tür bir kariyere ulaşmayı beklediklerini ifade eder. Bu beklentilerin öngörülen kariyer yolu ile ilişkili olması gerekir. Petroni (1999), deneysel çalışmasında, kariyer değerleri ile kariyer yolu tercihleri arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Kariyer yolu tercihleri, beklenen kariyere ulaşmak için çalışanın öngördüğü kariyer hareketliliğini de ortaya koyuyor olmalıdır (Türkay ve Eryılmaz 2010).

Öğrencilerin eğitime yükledikleri sosyal amaç aslında eğitimin de amacıdır. Her toplum kendine özgü bir anlayışla insan yetiştirmeye çalışır. Eğitim hem toplumun kendi istediği insan tipini yetiştirmenin yoludur hem de toplumsal amaçlarını gerçekleştirmek isteyen birey ve grupların başvuracağı yegane araçtır. Eğitime yön veren ise kültür ve onun önemli bir bileşeni olan değerlerdir. Her toplum kendi özünü-kültürünü koruyarak varlığını devam ettirme isteğinde olduğundan, bu özün korunmasında eğitim öne çıkmaktadır. Günümüzde eğitimin en önemli işlevi koruma, değiştirme ve geliştirme işlevidir. Eğitim bir taraftan toplumun sahip olduğu çeşitli bilgileri korurken, diğer yönden de bunları sistemli bir şekilde geliştirerek kullanılacak hale sokar (Akyüz 1991: 157). Günümüz dünyasında eğitimden beklenen, toplumun sahip olduğu değerlerini geliştirerek çağı yakalamasında üzerine düşen görevi yerine getirmesidir. Eğitim bu işlevini yerine getirirken toplumsal yapıdan etkilenir. Yani toplumsal yapının değişime hazır olup olmaması eğitimin bu işlevini yerine getirmesinde etkilidir.

Toplumsal yapılarda ve yaşam değerlerinde meydana gelen değişime ve iş piyasasındaki gelişmelere paralel olarak kariyer kavramı giderek daha fazla birey yaşamında önemli hale gelmiştir. İyi bir kariyer sahibi olmak, kariyer vaat eden bir iş arayışı, başarılı bir iş geleceği ve dolayısıyla toplum içinde işiyle tanınmak önem kazanan iş değerleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kariyer, bireyin kimliğini, toplumsal durumunu, statüsünü ve yaşam tarzını oluşturmasından dolayı büyük öneme sahiptir. İnsan, ihtiyaçlarını karşılamak, beklenti ve arzularını tatmin etmek, geleceğe yönelik planlar yaparak yükselmek, ilerlemek ve başarılı olmak ister. Bireylerin çalışmak ve karşılığında gelir elde etmek istemelerinin temelinde ekonomik ve sosyal unsurların yanında psikolojik ihtiyaçlar da yer almaktadır. Birey tüm bu ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde kariyerinden tatmin olacaktır. Bu noktada kariyer seçimi büyük önem taşımaktadır. En iyi kariyer seçimi, bireyin istek ve gereksinimleri arasında en iyi eşleşmeyi sağlayan kariyer seçimidir (Sharf 2002; Brown 2003).

Toplumun beklentilerine ve standartlarına uygun bilgi ve beceri üretemeyen insanların toplumsal hayata başarılı olma şansları da toplumsal refahtan pay alma ihtimalleri de oldukça sınırlıdır. Bu açıdan eğitime doğru anlam yükleyen bireyler toplumun istediği insan tipine yönelme davranışı gösterirler. Bütün bunlar yaşam değerleriyle yakından ilgilidir. Bu nedenle yaşam değerlerinin kariyer güdüleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Kısaca bahsetmek gerekirse, kariyer güdüleri üzerindeki etkiler açısından bireysel yaşam değerleri aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir.

a. Sosyal uyum: Kariyer güdülerinin arka planındaki önemli bir bileşen sosyal uyum değerler dizisidir. Bu bileşen basitçe bireyin çevresine uyma girişiminin bir fonksiyonudur. Sosyal uyum; insanın kendi istekleri ile çevrenin istekleri arasında sürekli bir denge kurma ve bunu geliştirip sürdürmesidir (Popkin 1989; aktaran Duyan 1997: 3). Sosyal uyum, kişilerin çevresindeki diğer insanlarla uyumlu bir şekilde yasayabilme derecesi kendisini grubuna olduğu gibi tanıtabilmesidir. Araştırmacılar sosyal uyum davranışının üç şekilde görülebileceğinden bahsetmişlerdir (Özden 2006):

- ***Normatif uyumluluk***: Grubun birey üzerinde uyguladığı baskı bireyi belli şekilde davranmaya zorlar. Birey sözel olarak uyar fakat kendi özel görüsünü de saklar.
- ***İnformal uyumluluk***: Kişi alışılmışın dışında veya nasıl davranacağının belli olmadığı durumlarda enformel olmayan uyum gösterir. O, genellikle başkalarının davranışlarını rehber olarak alır.
- ***İsteyerek uyma:*** Bir kişinin diğer kişiyi etkilediği veya onların kabullerini kazandığı zaman ortaya çıkar.

Her birey sahip olduğu özellikler doğrultusunda bu uyum sürecini yasamaktadır. Ancak iyi bir sosyal uyum için bir takım ölçütlerden bahsedilebilir. Bunlar; farklı grup normlarına uygun bir biçimde davranmak, toplum tarafından istenen tutum ve davranışları sergilemek ve toplumsal rol ile kurduğu ilişkiden doyum sağlamak olarak sıralanabilir.

b. Gelenekçilik: Gelenek, bir toplumda çok eskilere dayandığı için saygın tutulup kuşaktan kuşağa aktarılan ve yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre bireylerin toplum içinde kabul gören değerler seti olarak da ifade edilebilen gelenekçilik bireyin meslek seçiminde toplumun beklenti ve kabul yargılarını ön plana almak olarak ifade edilebilir. Bu yargı şu tanımın sınırları içinde açıkça görülmektedir: *"Gelenekçilik belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşılayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesidir"* (Marshall 1999: 258-259).

Gelenek'te üç temel esas vardır: ***İtaat***, ***süreklilik*** ve ***aktarma***. Gelenek, oluşturduğu yapıya ve gereklerine içselleştirilmiş ve kabul edilmiş bir yaklaşımla *itaat* ister. *Süreklilik* ise değişimin olmaması yani istikrarlılık ve statükoyu sürdürme eğilimidir. *Aktarma* ise, daha önce geleneğin tanımında da söz edildiği gibi geleneğin, devamını sağlayacak olan nesilden nesile naklidir (Armağan, 1992). Bu açıklamalar sonucunda gelenekçilik ise şu şekilde izah edilebilir. Gelenekçilik muhafazakar kültürlerde, kişilere bir kollektivite bilinci kazandırmaktadır. Hayat, sosyal ilişkiler vasıtasıyla anlamlı olur. Birey, grup ile veya grubun paylaştığı yaşam biçimini benimsemesi ile tanımlanmaktadır. Bu değer tipi, statükonun, geleneklere uymanın ve dayanışma grupları ya da geleneksel düzeni bozabilecek davranışların sınırlandırılmasının devam etmesi üzerinde önemle durmaktadır. Örnek olarak gösterilecek spesifik değerler, sosyal düzen, geleneğe saygı, aile güvenliği ve kendi kendini disipline etme şeklinde sıralanmaktadır. Muhafazakâr kültürler, toplum merkezli değerlere sahiptirler ve öncelikli olarak güvenlik, uygunluk ve gelenek ile ilgilenmektedirler.

c. Sosyal güç: Güç kavramı Adlerin psikanalitik teorisinde insan davranışının temel dürtüsü olarak ifade edilmektedir. Güce sahip olmak toplumsal kontrol için bir mekanizma olarak algılamaktadır (Özdemir 2003: 160). Güç, başkasını kontrol etme potansiyeli ya da bir başkasının tutum ve davranışlarını istenilen biçimde etkileme kapasitesidir. Güç, davranışları ve olayların akışını değiştirebilme, direnmelerin üstesinden gelebilme, insanları normalde yapmayacakları hareketleri yapmaya ikna etme yeteneği olduğu için (Şencan 2006) bir çok birey için bu yeteneğe sahip olmak cazip gelmektedir. Pfeffer gücü basit anlamda "potansiyel bir kuvvet", geniş anlamda ise "davranışları etkileme, olayların akışını değiştirme, direnişlerle başa çıkma ve insanların bu yönde davranmalarını mümkün kılan ya da "başkalarının davranışları etkileme, olayların akışını değiştirme, direnişle başa çıkma ve insanların bu yönde davranışlarını sağlayarak onları kazanma yolunda potansiyel bir kabiliyet" olarak tanımlamıştır (Pfeffer 1997: 137; Son 1971: 63-64).

d. Başarı güdüsü: Bireylerin istenen sonuçlara ulaşmak için çaba harcamalarına eşlik eden dürtüye başarı güdüsüsü denir. Başarı güdüsü bireysel farklılıkların da belirleyici bir karakteristiktir. Başarı güdüsüne sahip bireyler bireysel ve profesyonel hedeflere yönelik istek ve çabaları ile güçlüklere direnme eğilimleri yüksektir. Bu nedenle başarı

güdüsünde mükemmellik ve kazanma duygusu ön plana çıkar (Atkinson 1964; McClelland 1961; Epstein ve Harackiewicz 1992).

Bazı araştırmacılar (Cassidy ve Lynn, 1989; Spence ve diğerleri, 1989'den aktaran Kaya ve Selçuk 2007: 117) başarı güdüsüne çok faktörlü yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre; başarı alanı birden çok bağımsız bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin bir unsuru açısından yüksek başarı, diğeri için aynı yüksek başarıyı ihtiva edeceği anlamına gelmemektedir. Cassidy ve Lynn (1989)'e göre; iş etiği, üstünlük, rekabetçilik, statü tutkusu, para ve varlık düşkünlüğü, başarı güdüsünün temel faktörleridir. Bu araştırmacılar kesin bir açıklama vermekten kaçınmasına rağmen, diğer ihtiyaçları da (para ve statü hırsı, güç ihtiyacı vb.) ihtiva eden başarılı olma ihtiyacının çok geniş bir yapısını benimsedikleri görülmektedir. Ames (1992) amaç odaklı bir yaklaşımla, başarı güdüsünün bireyleri iki amaca yönelttiğini belirtir. Bu amaçlardan ilki; yetkinlik elde etme ve bu yetkinlikleri göstermedir. İkincisi ise yetkinlikleri iyileştirme ve geliştirmedir.

e. Haz ve heyecan: Bir değer olarak hazcılık tüm insanlar için farklı önem düzeylerinde var olan bir duygudur. Ancak hazcılık merkezi bir değer olarak ortaya çıkmaya başladığında istenmeyen bir özellik olarak kabul edilir. Haz da ahlaki değer taşıyan ve sadece zevk alma duygusuna sahip olan iki uç arasında yer alır. Bu faktör yapısındaki hazcılık, hem değişime açıklık ve hem de kendi kendini geliştirme değerlerinin unsurlarını taşımaktadır.

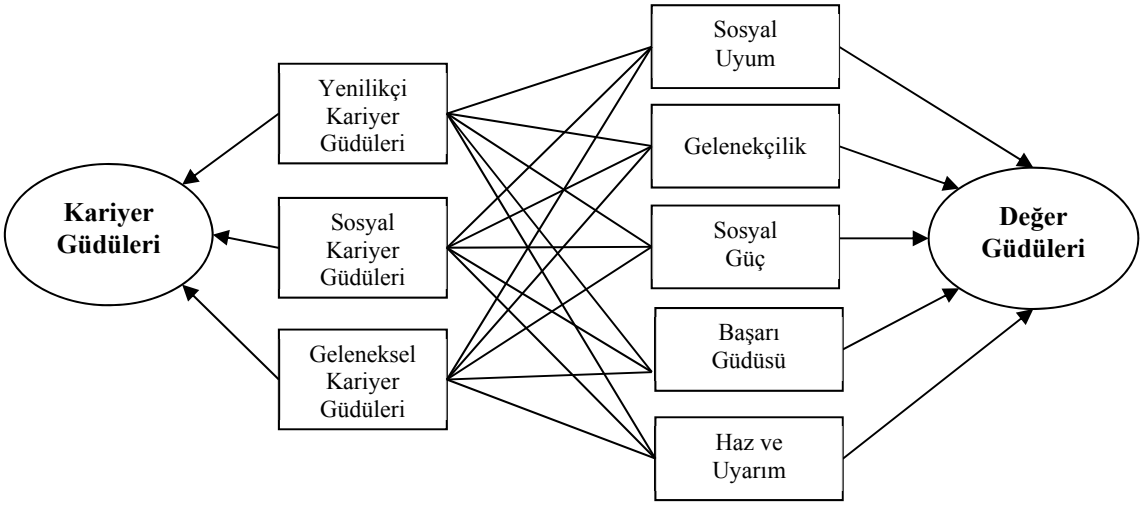
Tablo-2: Motivasyonel Değerler

Değer Alt Başlıkları	Örnek değerler
Sosyal Uyum	
• Düşünce ve Eylemde Bağımsızlık • Anlayışlı Ve Hoşgörülü Olmak, Tüm İnsanların Ve Doğanın İyiliğini Gözetmek • Kişinin Yakınlarının İyiliğini Gözetme Ve Geliştirme • Toplumun, İlişkilerin Ve Bireyin Kendisinin Huzuru Ve Sürekliliği	• Yaratıcı olmak, Merak duyabilmek, Özgür olmak, Kendi amaçlarını seçebilmek, Bağımsız olmak • Açık fikirli olmak, Erdemli olmak, Toplumsal adalet, Eşitlik, Dünyada barış istemek, Güzelliklerle dolu bir dünya, Doğayla bütünlük içinde olmak, Çevreyi korumak • Yardımsever olmak, Dürüst olmak, Bağışlayıcı olmak, Sadık olmak, Sorumluluk sahibi olmak • Ulusal güvenlik, Toplumsal düzenin devamlılığı, Temiz olmak, Aile güvenliği, İyiliğe karşılık vermek
Gelenekçilik	
• Kültürel Ya Da Dinsel Töre ve Fikirlere Saygı ve Bağlılık • Başkalarına Zarar Vermemek, Toplumsal Beklentilere Uygun Davranmak	• Alçakgönüllü olmak, Dindar olmak, Hayatın bana verdiklerini kabullenmek, Geleneklere saygılı olmak, Ilımlı olmak • Kibarlık, İtaatkâr olmak, Anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, Kendini denetleyebilmek
Sosyal Güç	
• Sosyal Statü, İnsanları Ve Kaynakları Denetim Gücü	• Sosyal güç sahibi olmak, Otorite, Zenginlik,
Başarı Güdüsü	
• Toplumsal Standartları Temel Alan Kişisel Başarı Yönelimi	• Başarılı olmak, Etkin ve yetkin olmak, Hırslı olmak, Sözü geçen biri olmak
Haz Ve Heyecan	
• Bireysel Zevke, Hazza Yönelim • Heyecan Ve Yenilik Arayışı	• Zevk, Hayattan tat almak • Cesur olmak, Değişken bir hayat yaşamak, Heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ, EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Bu araştırmada üniversite sınavına başvuran genç bireylerin yaşam değerleri, kendilerine kazandıracağı gelecek açısından üniversite eğitimine yükledikleri anlamlar bağlamında kariyer güdüleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla tasarlanan korelasyonel ve betimsel bir araştırmadır. Bu amaca uygun olarak likert tipi hazırlanmış veri toplama aracı ile derlenen veriler nicel yöntem yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Araştırmada bağımlı değişkenler kariyer güdüleri ve kariyer güdülerine ilişkin değişkenlere uygulanan faktör analizi sonucunda ortaya çıkan boyutlardır. Bu araştırma için bağımsız değişkenler ise "yaşam değerleri ve yaşam değerlerini özetleyen değer alt boyutlarıdır.

Bu araştırma için evren olarak 2011-2012 eğitim ve öğretim yılı için üniversiteye başvuran Kırgız öğrenciler oluşturmaktadır. Evren birimi de Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesine başvuran öğrencilerden oluşturmaktadır. Manas ÖSYM bürosundan alınan rakamlara göre 2011-2012 eğitim ve öğretim yılı için Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesine başvuran öğrenci sayısı 6450'dir. Bu araştırma için ulaşılan ve anketi geçerli sayılan öğrenci sayısı 2507'dir. Bu araştırma için ulaşılan örneklem % 99 anlamlılık (confidence) düzeyi ve maksimum 0.02 hata payı (Margin of error) ile hesaplanmıştır. Bu sayı yaklaşık olarak evrenin % 35'ine tekabül etmektedir. Araştırma çerçevesinde ulaşılan örneklemin % 65'ini kız öğrenciler % 35'ini de erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Bu oran toplam başvuran öğrenci oranı ile uyum göstermektedir. Literatür özetinde de vurgulandığı şekliyle araştırmanın modelini oluşturmak için bir kavramsal harita tasarlanmıştır. Şekil olarak kavramsal bir çerçeve aşağıdaki gibidir:

Bu araştırmada motivasyonel değerler Schwartz tarafından geliştirilen ve farklı araştırmacılar tarafından Türkçeye uyarlanarak güvenirliği ve geçerliği sağlanan ve çokça araştırmada kullanılan değerler ölçeği (Schwartz Value Survey; SVS) bu araştırma amacına uygun hale getirilerek kullanılmıştır. Kariyer güdüleri ölçeği ise bu araştırma için araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 5'li likert tarzında hazırlanmış ve 12 sorudan oluşmaktadır. Yapılan analizlerde ölçeklerin tutarlı bir faktör yapısına sahip olduğu görülmüştür. Kariyer güdüleri ile ilgili olarak katılımcılara "Üniversite eğitimine yüklediğiniz anlam ya da eğitim alarak arzuladığınız hedefiniz nedir" sorusu yöneltilerek aşağıdaki önermelere katılım düzeyleri sınanmıştır:

1. Toplumda saygın bir yer edinmek
2. Zamanımı daha iyi değerlendirmek
3. Yeteneklerimin gelişimine katkıda bulunmak
4. İçinde yasadığım toplumun gelişimine katkıda bulunmak.
5. Kendime ve çevreme güven vermek.
6. Yaşamıma bir anlam kazandırmak
7. Takdir ettiğim ve örnek aldığım kişilere benzemek.

8. Yüksek kazanç elde etmek
9. Sürekli öğrenmek ve kariyerimi geliştirmek
10. Düşüncelerime akademik olarak disipline etmek
11. Ülke ekonomisine katkıda bulunmak
12. Yüksek bir yaşam standardına ulaşmak

ARAŞTIRMA BULGULARI

Giriş kısmında araştırmanın amaçları belirtilmişti. Bu amaç; kariyerin ilk aşaması olan üniversitede bölüm seçimi açısından bireylerin tercihlerine yön veren sosyokültürel değerlerin (motivasyonel değerlerin) yanı sıra kariyer güdüleri diye adlandırılan ve bireyin meslek seçiminin belirleyicileri olan güdüler arasında ilişkilerinin keşfedilmesi olarak ifade edilmişti. Araştırma bulgularının sunulacağı bu kısımda bu amaç doğrultusunda veriler üzerinde yapılan istatistiksel analizler yapılacaktır.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrenci adayları hakkında bir kanaat oluşturmak için bazı demografik verilere ihtiyaç vardır. Bu nedenle katılımcılara kendilerini tanımlayacak bir dizi demografik soru sorulmuştur. Bu çerçevede cinsiyet, yaş, yaşadığı yer ve kardeş sayısı gibi tanımlayıcı demografik istatistikler aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo-3: Örnekleme İlişkin Demografik Profil Bilgileri

Demografik Profil	Frekans (N:2507)	
Cinsiyet	Kadın: 1625 (64.8)	Erkek: 882 (35.2)
Yaş	16 – 17 Yaş: 976 (38,9) 18 – 19 Yaş: 1406 (56,1)	20 – 21 Yaş: 67 (2,7) 21 üzeri Yaş: 22 (0,9)
Tercih ettiğiniz Alan	Sosyal B.: 1246 (49.7) Fen B.: 532 (21.2) Teknik / Müh. : 465 (18.5)	Sağlık Bilimleri : 244 (9.7) Konservatuar : 100 (4.0) Güzel Sanatlar: 92 (3.7)
Hayatınızın büyük bölümünü geçirdiğiniz yer	Bişkek : 584 (23.3) Issık Göl : 431 (17.2) Narın : 317 (12.6) Calalabad : 316 (12.6)	Çuy : 309 (12.3) Oş : 175 (7.0) Batken: : 143 (5.7) Talas : 141 (5.6) Diğer : 57 (2.3)
Hayatınızın son üç yılı	Büyükşehir: 147 (5.9) Şehir: 988 (39.4)	Kasaba: 198 (7.9) Köy: 1134 (45.3)
Kaç kardeşsiniz	5 kardeş: 529 (21.1) 4 kardeş: 519 (20.7)	3 kardeş: 600 (23.9) 2 kardeş: 465 (18.5) 1 kardeş: 272 (10.8)

Buna göre katılımcıların cinsiyeti arasında kadınlar lehine sayısal fazlalık dikkat çekmektedir Yaş durumu % 95 19 yaş altıdır. Yine araştırmaya Kırgızistan'ın bir çok bölgesinden katılımcıların dahil olduğu görülmektedir. Okul tercihleri itibariyle öğrencilerin % 50'sinin sosyal bilimler alanını tercih ettiği görülmektedir. Mezun oldukları liselere göre öğrencilerin tercih ettikleri alanlar da aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo-4: Mezun Olunan Okul Türü ve Tercih Edilen Bölüm

Okul Türü (OT) / Tercih	Devlet Lisesi		Özel Lise		Meslek-Teknik Lise		Diğer	
	n	OT içinde %	n	OT içinde %	n	OT içinde %	n	OT içinde %
Sosyal	854	50.10	46	43.00	264	52.20	66	47.50
Fen	296	17.4	25	23.40	103	20.40	33	23.00
Müh.	366	21.50	17	15.90	118	23.30	22	15.80
Sağlık	173	10.10	14	13.10	41	8.10	9	6.50
Kons.	59	3.50	4	3.70	23	4.50	5	3.60
G.Sanatlar	75	4.40	3	2.80	14	2.80	8	5.80
Total	1705	100	107	100	506	100	139	100

Değerler ve Kariyer Güdülerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın yöntem kısmında üzerinde durulduğu gibi araştırmada iki grup değişken yer almaktadır. Bunlardan birinci grup değişken ve araştırma probleminin özünü oluşturan, üniversite tercih aşamasına gelmiş öğrencilerin kariyer tercihlerini hangi güdülerle belirleyeceklerini ifade eden "kariyer güdüleri" değişkenleri grubudur. Bu grup değişkenler bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır. İkinci grup değişken ise bireylerin yaşamında belirleyici etkisi olan motivasyonel yaşam değerleridir. İlk önce bağımsız değişken grubunu oluşturan motivasyonel değerlerin bu araştırma için faktör yapısını ya da ana faktör yapısını belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Bu faktör analizi sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo-5: Motivasyonel Değerlere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Yapısı	Ort.	Std.S.	F.Yükü
1. Sosyal uyum			
31. Sorumluluk	4.49	0.92	.814
51. Sağlık	4.67	0.88	.808
29. Dürüstlük	4.5	0.91	.805
49. Aile güvenliği	4.54	0.9	.795
19. Amaç belirleme	4.44	1.01	.761
23. Barış	4.49	0.97	.758
34. Yaşamda anlam	4.34	1.29	.751
24. Sosyal adalet	4.34	0.97	.742
33. Dostluk	4.35	0.94	.741
50. Ulusal güvenlik	4.48	0.91	.739
20. Kendine saygı	4.46	1.26	.731
25. Fikir özgürlüğü	4.35	0.96	.729
47. Dürüst aile	4.4	0.97	.707
10. Zeka	4.6	0.96	.703
18. Bağımsızlık	4.31	1.04	.668
45. Şeref	4.23	1.04	.661
12. Hayat sevgisi	4.29	1.05	.646
26. Çevreyi koruma	4.25	0.97	.644
32. Affetme	4.23	0.98	.634
44. Disipline etme	4.32	0.97	.634
30. Yardım	4.3	0.95	.626
13. İlginç yaşam	4.27	1	.624
16. Özgürlük	4.21	1.11	.593
8. Yetenek	4.27	1.01	.583
28. Vefa	4.23	1.05	.580
38. Ilımlılık	4.05	1.04	.561
35. Manevi yaşam	4.08	1.02	.555
6. Başarı	4.36	1.02	.529
22. Eşitlik	4.08	1.08	.518
48. Sosyal düzen	4.04	1.02	.479

Faktör Yapısı	Ort.	Std.S.	F.Yükü
2. Gelenekçilik			
40. Kadere razı olmak	3.71	1.23	.724
42. Dindarlık	3.68	1.22	.716
41. Muhafazakarlık	3.4	1.18	.693
46. İtaatkarlık	3.56	1.28	.618
39. Aşırıya kaçmamak	4.02	1.04	.570
37. Alçakgönüllülük	4.06	1.04	.563
43. Nezaket	4.08	1.02	.557
36. Geleneğe saygı	4.04	1.06	.555
3. Sosyal güç			
3. Yetki sahibi olmak	2.66	1.24	.714
4. İmajı güçlü olmak	3.74	1.17	.692
2. Zengin olmak	2.96	1.17	.663
1. Toplumsal güç	3.39	1.21	.563
5. Toplumda tanınmak	3.35	1.26	.514
4. Başarı			
7. Hırslı olmak	3.88	1.18	.580
9. Etkili olmak	3.89	1.09	.521
21 merak			.502
5. Haz ve uyarım			
15. Heyecanlı yaşam	3.27	1.28	.752
14. Değişik yaşam	3.79	1.19	.705
11. Zevk	3.45	1.24	.566
Faktör Özet İstatistikleri	α	Küm σ	Σσ
Sosyal Uyum	.97	36.75	36.75
Gelenekçilik	.87	21.34	58,09
Güç	.69	15.64	73,73
Başarı	.67	7.94	81,67
Teşvik	.63	4.43	**86,10**

C.Alpha: .97 ; KMO: .98; Bartlett's Test:71420,677 (Sign: .00)
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 9 iterations.

Motivasyonel değerlere uygulanan faktör analizi sonuçlarına göre toplam 52 değişkenin 5 faktörle özetlendiği görülmektedir. Bu faktör yapısının değerleri açıklama gücü % 86'dır (kümülatif varyans: 0,86). Faktör analizi için öncelikle verilerin faktör analizine uygunluğu test edilmiştir. Bunun Barlett küresellik testi yapılmış ve verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Faktör analizi için bir diğer ön test Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) istatistiğidir. KMO Verilerin, bir diğer ifade ile madde/değişken değerlerinin tutarlılığını ölçen bir testtir. Bu araştırma için KMO testi sonucu .96 olarak bulunmuş ve bu oran verilen faktör analizi için mükemmel olduğunu göstermektedir. Motivasyonel değerler ölçeğini oluşturan değişkenler aşağıdaki beş (5) faktör ile özetlenmektedir:

1. Sosyal uyum
2. Geleneksel değerler
3. Sosyal güç
4. Başarı
5. Haz ve uyarım

Kariyer güdüleri de aynı yaklaşımla faktör analizine tabi tutulmuştur. 12 değişkenden oluşan kariyer güdüleri 3 faktör ile özetlenmiştir. Buna göre bu faktörler:

1. Yenilikçi Kariyer Güdüleri
2. Sosyal Kariyer Güdüler
3. Geleneksel Kariyer Güdüleri

Tablo – 6: Kariyer Güdüleri Faktör Analizi Sonuçları ve Değerler İlişkisi

Kariyer Güdüleri Faktör Bileşenleri (C. Alpha: .75)	**Temel İstatistikler**			**Değerler – Kariyer Güdüleri (r)**				
	Ort.	Std.S.	F.Yükü	Sosyal Uyum	Gelenek-çilik	Başarı	Haz	Sosyal Güç
F-1: Yenilikçi Güdüleri (A. Varyans: 27.836)	4.51	.46		.216**	.230**	.254**	.171**	.095**
• Entelektüel birikim kazanmak	4.33	.735	**.674**	.170**	.182**	.197**	.137**	.109**
• Sürekli öğrenmek ve kariyerini geliştirmek	4.60	.663	**.593**	.128**	.117**	.189**	.108**	.082**
• Ülke ekonomisine katkıda bulunmak	4.55	.671	**.590**	.151**	.178**	.140**	.055*	.051*
• Zamanını daha iyi değerlendirmek	4.42	.734	**.521**	.158**	.213**	.238**	.079**	.009
• Yüksek bir yaşam standardı edinmek	4.63	.617	**.515**	.099**	.091**	.069**	.116**	.098**
• Yeteneklerini geliştirmek	4.57	1.07	**.454**	.096**	.089**	.101**	.101**	.022
F-2: Sosyal Güdüler (A. Varyans: 14.519)	4.43	.56		.160**	.179**	.146**	.131**	.109**
• Kendine ve çevresine güven vermek.	4.29	.788	**.727**	.146**	.165**	.157**	.135**	.089**
• Toplumun gelişimine katkıda bulunmak.	4.58	.652	**.646**	.125**	.110**	.107**	.054*	.072**
• Yaşamına bir anlam kazandırmak	4.44	.797	**.604**	.105**	.124**	.064*	.109**	.081**
F-3: Geleneksel Güdüleri (A. Varyans: 14. 375)	4.09	.66		.076**	0.033	0.035	.164**	.273**
• Yüksek kazanç	4.09	.910	**.764**	.043	-.017	.033	.161**	.215**
• Toplumsal Saygınlık	4.06	1.013	**.578**	.091**	.085**	.028	.107**	.169**
• Saygınlık kazanmak	4.18	.882	**.558**	.020	.001	.001	.082**	.210**

Toplama açıklana Varyans:56,73 KMO: .83; Bartlett's Test of Sphericity: (Ki-kare: 4411.656; df:66; Sig.:.000)
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 5 iterations.

Kariyer güdülerine ilişkin faktör analizinde, kritik istatistikler tablodan da görüldüğü KMO tesit sonucu .81, Barlett testi sonucuna göre ise Ki-kare değeri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre uygulanan faktör analizi sonuçları güvenilirdir. Kariyer güdüleri ile motivasyonel değerler arasındaki ilişkileri test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre motivasyonel değerler ile kariyer güdüleri arasında bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçları da yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi şu şekildedir:

Tablo – 7: Kariyer Güdüleri ve Değerler İlişkisi

Kariyer Güdüleri	Kariyer Güdüleri * Motivasyonel Değerler (r : .248**; p < 0.001)				
	Sosyal Uyum	Gelenekçilik	Başarı	Haz	Sosyal Güç
F-1: Yenilikçi Kariyer Güdüleri	**.216****	**.230****	**.254****	**.171****	**.095****
F-2: Sosyal Kariyer Güdüler	**.160****	**.179****	**.146****	**.131****	**.109****
F-3: Geleneksel Kariyer Güdüleri	**.076****	0.033	0.035	**.164****	**.273****

Motivasyonel değerler ile kariyer güdüleri arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkinin varlığı değerlerin birey kariyerlerine yön veren birer sosyal belirleyici olduğu söylenebilir. Oysa kariyer tercihlerinin yetkinlik esasına göre belirlenmesi toplumsal yaşam kalitesi için daha önemlidir. Bireyler yeteneklerine ve niteliklerine göre kariyerler veya meslekleri tercih ettiklerinde daha başarılı olmaktadırlar. Ancak görülen o ki sosyal öğrenme ve sosyal statü tercihi yetkinliklere göre değil beklentilere göre belirlenmektedir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

İyi bir iş seçimi yapabilmenin ilk adımı iyi bir öz değerlendirme yapmaktan geçer. İnsanın kendisini iyi tanıması, doğru seçimler yapabilmesini, başarıyı ve mutluluğu yakalayabilmesini sağlar. Bir insanı tanımlayan en önemli özellik onun değerleridir. Çünkü bilgi eksikliğini giderebilmek, ön değerleri değiştirebilmekten çok daha kolaydır. Değerler, insanın davranışlarını ve çevresiyle olan ilişkilerini belirler. Bu nedenle, öz değerlendirmenin ilk adımı insanın kendisi için en önemli değerleri belirlemesidir.

Meslek seçimi bireyin yaşamındaki önemli bir aşamadır. Ancak meslek seçimi çok rasyonel olmayan hem duygusal hem de bilişsel öğrenme süreçlerinin çıktılarına dayalı bir süreçtir. Ancak, meslek seçiminde dışsal faktörler istisna tutulmak koşuluyla bu süreçlerin etkisinden bahsedilebilir. Başarısızlık, aile baskısı, maddi zorluklar gibi dışsal nedenleri dışsal faktörlerin kontrolü altında bireyin yaşadığı kültürel ortamlar, benlik algısı, beklentileri, yaşamı algılayış tarzı, ihtiyaçları ve daha bir çok değişkenin etkisindedir. Bireylerin meslek seçiminde kendilerine yön veren motivasyonel faktörler ile motivasyonel değerleri arasındaki ilişkiler bu çalışmada araştırılacak konular olarak ele alındı. Benzeri çalışmalar için yeterli bir örneklem ile yapılan bu araştırmaya katılan öğrencilerin ülkenin genel demografisi ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Araştırmanın yöntem kısmında üzerinde durulduğu gibi araştırma probleminin iki değişkeni içermektedir. Birinci grup değişken, üniversite tercih aşamasına gelmiş öğrencilerin kariyer tercihlerini hangi güdülerle belirleyeceklerini ifade eden "kariyer güdüleri" değişken grubudur. Yapılan analizler sonucunda kariyer güdüleri geleneksel, yenilikçi ve sosyal güdüler olarak üç başlık altında sıralanmaktadır. İkinci grup değişken ise bireylerin yaşamında belirleyici etkisi olan motivasyonel yaşam değerleridir. Bireylerin yaşam biçimleri arasında yaptıkları tercihleri etkileyen faktörler olarak değerler ise bu çalışma için varılan sonuçlara göre şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Sosyal uyum
- Gelenekçilik
- Sosyal güç
- Başarı güdüsü
- Haz ve heyecan

Hem kariyer güdüleri hem de motivasyonel değerleri daha kolay tanımlamak için yapılan boyutlandırma amaçlı faktör analizi sonuçlarına göre bu boyutları oluşturan değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamak için yapılan Tanımlayıcı bu boyutlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde iki değişken grubu arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıktığı görülmektedir. Bir motivasyonel değer olarak gelenekçilik; alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak gibi anlamları içinde bulunduran bu boyut ile kariyer güdüsü olarak gelenekçilik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. kariyer güdüsü olarak gelenekçilik bir meslekten beklentinin ne olduğunu psikolojik sözleşme yani para kazanma, meslek yaşamında hiyerarşik olarak yukarı tırmanmaya, sosyal statü kazanmaya ve gelecekten emin olmaya ilişkin anlamı içermekteydi. Faktör isimlendirmesinden başka anlam olarak ortak bir kesitin olmaması istatistiksel olarak bu ilişki yokluğunu anlamlı kılmaktadır. Diğer boyutlar arasındaki anlamlı ilişkiler, ilgili literatürün sonuçlarıyla çelişmeyen bir durumun varlığını ortaya koymaktadır. Yapılacak

derinlemesine bir literatür araştırması bu sonucu doğrulayacaktır. Ancak bu daha sonra yapılacak araştırmalar için ortaya konulabilecek bir iddiadır. Daha önce bu konuda araştırma yapılmamış olması bu araştırmaların yapılmasını önemli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

AKYÜZ, Hüseyin (1991), *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: MEB Yayınları.

AMES, C. (1992). *Achievement goals and classroom motivational climate*, içinde A. Leondarı, G. Vasilios, (2002) "Implicit Theories, goal orientations, and perceived competence: impact on students' achievement behavior". *Psychology in Schools*, 39 (3), pp.279-291.

ARMAĞAN, Mustafa. (1992). *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık. İstanbul.

ATKINSON, J.W. (1964). *An Introduction to motivation*, New York, D. Van Nostrand Company. In: A. Sagıe, D. Elizur, (1999) "Achievement motive and entrepreneurial orientation: a structural analysis. Journal of Organizational Behavior", 20, pp.375-387.

BİNGÖL, Dursun. (2003). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 5. Baskı, İstanbul.

BROWN, D. (2003), *Career Information, Career Counseling and Career Development*, Allyn and Bacon, USA.

BYRON, W.J. (1995). *Coming to terms with the new corporate contract*. *Business Horizons***,** 38 (1): 8-15.

CASSIDY, T. ve Lynn, R.A. (1989). "Multifactorial approach to achievement motivation: the development of a comprehensive measure". *Journal of Occupational and Applied Psychology*, 12 pp.301-311.

CERTO, Samuel C. (1992). *Modern Management*, Aly and Bacon Publishing.

DUYAN, V. (1997). *Sosyal grup çalışması uygulamasının ortopedi hastalarının kişisel ve sosyal uyum düzeylerine etkisi.* Ankara: Aydınlar Matbaacılık.

EPSTEIN, J.A., Harackiewicz, J.M. (1992). „Winning is not enough: the effects of competition and achievement orientation on intrinsic interest". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, pp.128-138.

GRIFFIN, Rick W. (1993). *Management*, Fourth Edition, Houghton Mifflin Company.

IVANCEVICH, John M. (1992). *Human Resource Management*: *Foundations of Personnel*, Richard D. Irwin, USA.

KAYA, N. Ve Selçuk S. (2007). "Bireysel Başarı Güdüsü Organizasyonel Bağlılığı Nasıl Etkiler?" *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (2) 2007, 175-190

KILBY, Richard. (1993) *The Study of Human Values*. Unıversity Press of America, London

KUZGUN, Y. (2003). *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

KWAN, F. (2005). "Effect of Supervised Work Experiance on Perception of Work in the Tourism and Hospitality Industry", *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism, 4*(2), 65-82.

MARSHALL, Gordon. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü,* çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MATHIS, Robert H. ve John H. Jackson. (1994). *Personnel Human Resource Management*, Sixth Edition, West Publication Com.

MCCLELLAND, D.C. (1961). *The achieving society*. Princeton, Van Nostrand. In: Can, H. (1985). Başarı güdüsü ve yönetsel başarı, H.Ü. İİBF Yayınları, No:12.

MEGLINO, Bruce M. & Ravlin, Elizabeth C. (1998). "Individual Values in Organizations: Concepts, Controversies, and Research" , *Journal of Management***,** V. 24, No:3. pp.351-389.

NAKTİYOK, Atılhan. (2002). "Motivasyonel Değerler Ve İş Tatmini: Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama". *Atatürk Üniv. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt 16, Sayı 3-4. Ss.165-185

ÖZDEMİR, Erkin (2003); "Liderlik ve Etik"*, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XX, Sayı 2.

ÖZDEN, Emine Sevgi. (2006). "İşbirlikçi öğrenme yönteminin ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin sosyal ve duygusal uyumlarına etkisi". *Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayımlanmamış YL*. Tezi

PETRONI, A., (1999). "Career Route Preferences of Design Engineers: an *Empirical Research", European Journal of Innovation Management*, *2(2): 63-70.*

PFEFFER, Jeffrey. 1997. *New Directions for Organization Theory.* Oxford: Oxford University Press.

ROKEACH, Milton. (1973). *The Nature of Human Values*, The Free Press, New York.

ROSENBERG, Jerry M. (1983). *Dictionary of Business and Management*, John Wiley and Sons Ltd, New York.

RUSSELL, Robert F. (2001), "The Role Of Values in Servant Leadership", *Leadership & Organization Development Journal*, 22/2, pp.76-83.

SARIIŞIK, M., Akova, O. ve Kaya, Ü. (2007). "Lisans ve Ön lisans Öğrencilerinin Turizm Sektörüne Yönelme Nedenleri Arasındaki Görüş Farklılıklarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma." *I. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi Bildiri Kitabı*, (s. 383-399.). Sakarya.

SCHMIDT, R. (2002). "A Student's Initial Perception of Value Whwn Selecting A College: An Application of Value Added", *Quarterly Assurance in Education,* 10 (1): 37-39.

SCHWARTZ, S. H. (1994). "Are there universal aspects in the structure and content of human values?" *Journal of Social Issues*, 56, s.22(ss.19-45).

SCHWARTZ, Shalom ve Bilsky, Wolfgang. (1987). "Toward A Universal Psychological Structure of Human Values", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53, No. 3.

SHALOM Schwartz (1995). " Identifying Culture-Specifics In the Content And Structure of Values*", Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 26 No. 1, January 1995, s.93.

SHARF, R. S. (2002), *Applying Career Development Theory to Counseling*, Brooks/Cole Thomson Learning, USA.

SON, Coşkun. (1971). *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara.

SPENCE, J.T., Pred, R.S., Helmreich, R.L. (1989). "Achievement strivings, scholastic aptitude, and academic performance: a follow-up to Impatience versus achievement strivings in the Type A pattern", *Journal of Applied Psychology*, 74, pp.176-178.

TÜRKAY ve Eryılmaz, 2010, "Kariyer Değerleri Ve Kariyer Yolu Tercihleri İlişkisi: Türk Turizm Sektöründen Örnekler" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE) Bahar 2010 Sayı 24

VAN, Jan W. ve Scarbrough, Elinor. (1995). *The Impact of Values,* Oxford University Press, New York.

YARNELL, Jane. (1998). "Career Anchors: Results of An Organizational Study in the UK", *Career Development International*, 3(2). www.emaraldinsight.com/Insight/wiewcontentServlet?Filename.html

ZAVALLONI, M. (1980). Values. In H. C. Triandis, & R. W. Brislin (Eds.), Handbook of cross-cultural psychology, Vol. 5: Social psychology (pp. 73-120). Boston: Allyn & Bacon.

THE EFFECT OF LEADERS AND MANAGERS TO THE TOTAL QUALITY IN PETROLEUM INDUSTRY

Sedat BAYTAK
Head of Industrial Engineering Department; International Turkmen Turkish University, sedatbaytak2011@gmail.com

ÖZET: Bu makalede lider veya yöneticilerin petrol işletmelerdeki toplam kalite yönetimi üzerindeki etkisi anket yöntemi kulanılarak incenlenmiştir. Araştırma modeli olarak betimsel analiz modeli uygulanmıştır. Üç farklı bölgede ve ülkede, altı uluslararası petrol şirketinde çalışan çoğunluğunu petrol mühendislerinin oluşturduğu 139 kişi üzerinde, anketler yapılarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde petrol işletmelerinde liderliğin Toplam Kalite Yönetimini sağlamada en etkili faktörden biri olduğu ve katılımcıların organizasyonlarında bulunan liderlerin yönetim stratejilerini destekledikleri ortaya çıkmışır.

Anahtar Kelimeler: ToplamKaliteYönetimi (TKY), Liderlik, Yönetici, Petrol sanayi

ABSTRACT: In this article, the effect of leaders and managers on the total quality was analyzed by means of questionnaires. Descriptive model has been applied as the survey model. 139 participants, mostly petroleum engineers working in three different regions and countries, were interviewed. After the analysis of the information gained from participants, it was found out that leadership was one of the most effective factors and all participants supported their managers' management strategies.

Key words: Total quality management (TQM), Leadership, Manager, Petroleum industry.

INTRODUCTION AND LITERATURE ANALYSIS

Quality usually refers to the excellence of a product or service. Although concepts such as quality of personnel, quality of management, quality of a system, quality of process, and quality of hardware should be remembered. (Aktan, 1999).Ozevren defined quality is as "measurable management values" and related with quality of management (Ozevren, 2000).

In 1950 and 1960s, globalization period, researches and ideas contributed by researchers such as Philip Crosby, Edward Demings, Arnord Feigebaum, Joseph Juran, Kaoru Ishikawa, Genichi Taguchi and so on effected the quality to be the idea which directs all organizational activities (Bumin and Erkutlu, 2002, p83).

Leadership concept began to be used in 1400s. Researchers defined leadership mostly according to their own perspectives and factors which they thought to be important. In 1950s, a lot of researches carried out related with leadership and according to this researches leadership was also defined in various ways. Some of these definitions are summarized below.

Leadership is sum of the all behaviors for focusing all the activities to a common aim. Leadership is to move the organization and to make the organization continue this movement by means of common thoughts and mutual behaviors. Leadership is the role which co-ordinates the people according to the condition and replies the questions to achieve aims. Leadership is to effect behaviors, and organized group to achieve the goals. As it can be seen all the definitions come to same point. Common criteria in them are particular goal, particular group.

Moreover, this work in petroleum organizations is to define the approaches such as whether the chief does his own duty completely, whether the chief is fair, whether the chief is reliable, whether the chief informs the workers about hindrances, and problems in his own work, whether the chief is interested in the problems, and assists in solving them, whether it is allowed to talk to the chief directly. It is expected that this study will be guide to the further studies in this area. Firstly, in this frame, conceptual and theoretical frames were put forward. Then the questionnaires interviewing 139 workers, most of whom were engineers, working in three different regions, and three different countries, six petroleum organizations were analyzed. In conclusion theoretical knowledge and application results were evaluated together.

Total quality management (tqm)

A process designed to focus on customer expectations, the prevention of problems, building commitment to continuous improvement in everyone and the promotion of participative management (Turner, G.R., Hadfield, R.P.,1994)

Quite a number of definitions for quality can be found the extant literature. It is not an easy task defining the term, as most writers, practitioners, and academics on this subject have their own definition, by and large devising it to suit their own beliefs, prejudices and business and academic experiences. For example, Garvin (1984,1988)suggested five co–existing definitions that emerge from certain point of views(Dahlagaard et al., 1998). They are:

1. transcendent (excellence)
2. product- based (amount of desirable attribute)
3. user-based (fitness for use) (similar to Juran)
4. manufacturing- based (conformance to specification) (similar to Crosby)

Total quality management (TQM) nowadays is used by every organization which means that every person working in that organization is responsible for the quality. Despite the fact that responsibilities varies according to the ranks, the goal is to obtain the quality with minimum cost and taking customer into consideration. There must be continuously streamlining In TQM and all the personnel must be involved in that activity. TQM contains quality for the product, quality of the work, and quality of the personnel. The goal of the TQM is continuously streamlining, organizational work, full participation, satisfaction of the customers, systematically approaching (Bayrak, 1997).

The main philosophy under the total quality management is defining the quality requirements of customers, producing with zero malfunctions, and attempting continuously to improve the quality (Yıldız and Ardıç, 1999, p.75).

Chronological history of the quality can be divided into three steps. The first step: control, in this first step, control was introduced to the industry. The main goal of this step is not to supply customers with defected products. The second step: statistical quality control, in 1920s, control was extended to intermediate control sanded trance controls. The third step: qualityassurance. This came up during the Second World War. Since accepting and rejecting the products during the war were too risky, it was important that all of the products are acceptable. This had caused the quality assurance to come up. The Fourth step: total quality. In 1980s the period with “competition by means of quality superiority” started. And in 1987 ISO 9000 series by ISO caused quality reliability to come up (Efil, 2006).

Edward Deming, who is known as founder of modern quality movement, recommended managers to know the difference between special causes and general causes as his fundamental idea. Joseph M. Juran started his career in the well-know experiments carried out in the Hawthorne factory of the Western Electric company between the years (1927-1932). Juran also gave importance to the continuously streamlining, like Deming, but his idea was to do it in the long period together with the total corporation planning. Feigenbaum is the founder of the total quality control. His first book with the same name had been pressed when he was working on the thesis of his doctorate. In 1950s his ideas were discovered by Japanese, at this time Joseph Juran was also in Japan.

Feigenbaum worked in the General Electric as the chief of quality control department and worked with the companies Hitachi and Toshiba. Ishikova, which is one of the most important quality organizations of Japan, gave importance to the usage of statistics in quality control. It uses the diagrams such as Pareto diagrams and fishbone diagrams. Cause and effect relations are regarded to be the important assistant techniques in improving quality and quality control circles. Crosby started his career in “Crosely Corporation”, but then he worked in other corporations. Generally he was well-known as a counselor. Crosby worked on problem of removing the malfunctions (Çetin,et. al, 2001).

Leadership and TQM

Concept of leadership means “method” or “way”. Its origin is Anglo-Saxon. Leadership is “hegemon” in Greek, and “dux” Romans with the meanings of x“way” or “journey”. The word leader was firstly defined as “captain,

commander, person who goes in front" in the dictionary which was prepared by Samuel Johnson in 1755. And the word leadership was firstly defined in Webster American dictionary in 1828 and its definition was given as "state of the leader and its conditions (İbicioğlu, et., 2009: 1).

It was seen that works done about leadership increased after the industrial revolution. Till nowadays, a lot of researches were carried out, results were analyzed, and a lot of theories were contributed related with leadership. Varying management concepts brought new leader and manager styles with it. In fact leadership is the period in which common vision and common goals are accepted and required contribution is done to achieve these goals. A person who can understand this period and manage it comes in front and shows his/her ability to solve problems (Bulut&Uygun, 2010).

Leader's role in TQM is twofold: first leader has to create the climate to set the goals and second he/she has to lead the organization to achieve these goals. Total Quality is dependent on the leadership. And the duties of the leader are listed below are as follows: leader has to organize a process through which common, aligned objectives are created and understood by every member of the organization; after objectives are understood, process has to allow everybody to know how each person has to achieve these. And the last one is to inform everybody of the achievements (George, etc.,1998)

Measurement is the leader's powerful tool to accelerate this process. After the objectives are set, quantified measurements communicate the direction of movement and provide immediate feedback whether the movement is towards us or not (Symonds, 1994)

It has been found that structured approach Mission, Vision, Values and Quantitative Objects is the fastest and the most efficient way to achieve the breakthroughs. Mission is about where the organization is and the reason why it exists. When every member understands the mission, the organization has the excellent chance of being successful within its current paradigm. However, if paradigm shifts without warning, everybody goes to zero. The best way to ensure your organization is to continually think outside the current paradigm or current set of rules which make you successful. (Symonds, 1994)

Vision is used by the leader to communicate the direction, specifically, the direction that their organization will pursue into the future. During the periods of rapid change, especially during the periods where paradigms shift, visions are essential, and frequently make the difference between success and failure.

Values are underpinnings of vision and direction. In creating and periodically revalidating visions and in pursuing objectives on a day-to-day basis, it is important to define what is believed in. Once defined, values also guide direction, investment and daily work.

Quantitative objects are the last step in creating breakthrough goals. In this step it is moved from generalities to specifics, from concepts to action, and from evolutionary implementation to revolutionary breakthroughs. Despite the power of measurement to accelerate the change, this tool can and should only be applied after the framework for positive change has been established. (George, etc.,1998, Symonds, 1994)

Charismatic leaders give also responsibilities and authority together with duties. And they encourage them to use their own methods. Leaders, following news and new technologies, trying to improve his company to the global level, letting his/her employees move freely, are known as successful leaders. Leader of TQM is a democratic type of leaders sustaining the maximum participation, minimizing resistance, motivating others in risky conditions, motivating and making others be in a good mood as a cause of consumer satisfaction, leading the personnel, and creating synergy (Demirkaya, 2001).

When managers project, organize, and control, they draw their frames with laws and procedures. Leaders are free. They discover other people's skills by concentrating on them, define their strategies and apply (Maxwell, 1999: 101).

Companies in the competitive environment have many problems. One of them is problem of charismatic leader. Problem of managing personnel and scarcity of leader is the main problem for these companies.

Main responsibility for TQM in the organization belongs to the management. Usually steps shown below are applied to carry out TQM (Demirkaya, 2001).

1. To decide to apply TQM
2. To make goals
3. To create vision
4. To define politics
5. To define slogan

Managers are required to use material and inspirational resources rationally which were given to them to make the organization achieve its own goals. To use resources efficiently some periods should be followed by the manager (İlhan, 2006). They are;

1. Leader should be charismatic
2. Every leader should be able to take decisions on the required time
3. Leader should be able to take risks
4. Leader should be able to predict the future
5. Leader should be able to plan well
6. Leader should be a good organizer
7. Leader should direct the people below him/her equally
8. Leader should counsel the people below him/her
9. Leader should be able to control and follow the people below him/her by considering the idea 'everybody's work is nobody's work'
10. Leader should be fair and honest
11. Leader should be interested in the problems and should take place in the solution.
12. Leader should let his personnel say their ideas and speak directly
13. To be a good leader, management periods and functions should be carried out

The main goal of the leader behavior is to affect the activities of organization participants. Affected activities will reflex to the personnel behavior which will lead the organization to its goals. Role behavior of the leader, strategy and tactics which are being followed affect the values, confidence and behaviors of spectators together with the achievement of the goals and accord (Arslantaş, 2008). Creating the honest working conditions, being fair and reliable and showing interest to the workers of the leader makes him/her the role model that the workers model themselves on (Brown et.al., 2005).

Leadership of the upper management forms the most important part of the TQM. The last responsibility in TQM belongs to the upper management and according to this condition, 85% of the problems related with TQM is because of upper management and only 15% comes from workers. (Rossiter, 1998). So it is very difficult to pass from existing system to TQM without leadership and support of the managers. According to Alptekin (1995), managers that have accepted this way of progress should explain this method and its possible results to the personnel obviously and they have to support them in this period.

The international perspectives on the role of leadership in TQM are studied by Mustafa and Bob (2012). This meta analysis study was focused on service sectors in Malaysia. This study accepts the lack of the studies in leadership and TQM therefore there are few arguments about how this role are important TQM practices (Mustafa and Bob, 2012).

The results shown below were found at the end of researches in petroleum companies.

IMPORTANCE AND AIM OF THIS RESEARCH

This article, which is the part of a larger research, concentrates only on leadership and management. First of all it gives information about the importance of researches done in this subject. Leadership and management, whether it is in service sector or in manufacturing sector, makes this research important. Factors of leadership and management listed make this research important.

The most important factor affecting leadership and management, influence of the leader (manager) on the workers, were asked to the participants along with other questions: in petroleum companies; whether the chief does his/her duties completely, whether the chief is honest, whether the chief is fair, whether the chief gives information about the problems in hiswork or he/she doesn't, whether the chief is interested in the problems and takes part in solving that problem, whether the worker has rights to talk to the chief directly and tell him his/her ideas.

The main goal of this research is to know the influence of the leadership factor on TQM. Then this research has been detailed with sub goals.

Methodology of the research

Model and hypothesis of the research

Research was carried out in November and December in 2011, in the international companies that have activities defined in four different categories. The data was collected by means of questionnaires. Descriptive model has been selected as a research model.

In this research, factors shown below were used as fundamental factors. They are markets, money, management, motivation, materials, machine and mechanization, modern information methods, mounting product requirements (Şimşek, 2007). Leadership and management were taken into consideration parallel to them.

Leader does his/her duties completely, is interested in my problems, and helps me to solve my problems which are effective factor in petroleum companies.

In petroleum companies, it is effective that the leader is honest, fair, able to talk directly, give his opinions, and gives information about the problems immediately.

Population and Sample

The population of this research consists of 145 workers working in three different regions, three different countries, and six different international companies. And the sample consists of 139 participants who were available and gave valid answers in these companies. The sample was selected by using the method random sampling.

People working in six international companies using TQM; as petroleum engineers are 19, in well completion 20, in drilling 6, in wire-line 5, in oilfield 2, as engineers 4, in project management 4, as construction engineer 1, in quality control 1, in exploration 2, in supply chain management 2, in finance 2, in business development planning 2, in health safety and environment 1, in human resource management 1, in toxic gas alarm 1, in geology 1, in increasing high pressure pump manufacture 1, in border gateway protocol 16, Artificial lift 40, in Reservoir Monitoring and Control (RMC) 3, in marketing 2.

COLLECTING DATA

In this study, questionnaires were used as the data collecting method. The questionnaires were applied by means of interview method. After the questionnaire had been scrutinized by the expert teaching stuff, and specialists working in the educational field and executives, it was revised and applied on the employees for pilot study. First of all the literature related with the survey was analyzed and questions on it were listed. Some additions were done.

Later specific group, on which the survey was going to be done, and the sample of it - containing 3 people , which is pilot group, were defined. Questions of the questionnaire were arranged again by analyzing the answers and ideas of members of the pilot group. Complexity and obviousness of the questions were defined by this way. Thus, the validity and elasticity of the questionnaire were tried to hold high. Then, the questionnaire was explained to at least one person from every company as representative. These representatives were asked to meet with participants face-to-face and ask them to submit the survey by means of mail or e-mail. The questionnaires were filled in one by one.

Participants were supplied with conditions which are comfortable, allowing them to give their ideas, experiences without any pressure and independent and it lasted for 30 minutes. On the other hand, for the upper managers, the questionnaires were applied by interviewing method. The results of that are reviewed as the subtitle.

Questions prepared to measure personnel satisfaction were in the Likert scale type of 5 value measurement. Participants have 5 choices to express their ideas. They are fully disagree, disagree, no idea, agree, fully agree, no answer. Points of choices were 5,4,3,2, and 1 respectively. 5 points were given to the choice fully agree, where 1 point was given to the choice fully disagree. Satisfaction levels of the participants were defined by the points given to the choices. Later all the data obtained was analyzed on SPSS16.0. The analyses were done in descriptive and comparative ways.

Analyses of survey data

Firstly, all the data was transferred to the SPSS 16.0 program, then it was transferred to excel and was controlled one by one for errors which were corrected. After that it was controlled by another teaching member for incorrect entries. Incorrect entries were corrected. Calculations of analyses were done by SPSS 16.0.

FINDINGS

It was observed that 92% of the participants was male and 8% of them was female. It was seen from this result that the petroleum industry is the choice of male because harsh working conditions and having to be work in fields. These are presented in table 1.

Most of the participants70%are young people between ages 20 and 30. After that middle age comes, ages between 31-40, which is 22%,4% of them is between ages 41-50, and 2%is above 50. 2% of the participants decided not to indicate their ages. Since participating to this survey was on volunteering, it was seen that some of the participants left this question part blank.

Table 1: Gender

Gender	Frequency N	Percentage k %
Male	128	92
Female	11	8.0
Total	139	100.0

Table 2: Ages of the participants

Range of the ages	Frequency N	Percentage k %
20-30	98	70
31-40	31	22
41-50	5	4
Above 50	2	2
Absent data	3	2
Total	139	100.0

Most of the participants 70%, as seen in the table 3, have bachelor degree. 1% elementary school, 5%has master and 23%of them is others.

Table 3: Education levels of the participants

Education levels	Frequency N	Percentage %
Primary	1	1
College	2	1
Bachelor	97	70
Master	7	5
Others	32	23
Total	139	100

At the quality control methods, it is required to know in what ratios are they involved in that work. So the ranks of participants in their work were given at the table 4 with details.

Table 4: Ranks of participants at their work

Ranks in their work	Frequency N	Percentage k%
Worker	61	44
Middle level administrator	7	5
High level administrator	1	1
Manager	37	27
Other	28	20
Temporary workers	2	1
Missing	3	2
Total	139	100.0

According to the table 4, among the participants 44% of them were worker, 5% of them were Middle level administrator, and 1% of them were High level administrators. The results also shows that 27% of the participants were managers 1% of them Temporary workers. There is a 2% percentage for the missing data.

Table 5: Table of age versus rank

Rank	Age				Total
	20-30	31-40	41-50	50 and above	
Worker	38	21	1	0	60
Middle level administrator	3	0	2	2	7
High level administrator	0	0	1	0	1
Manager	31	4	0	0	35
Other	23	4	1	0	28
Temporary workers	2	0	0	0	2
	97	29	5	2	133

As it can be seen from the table (table 5), most of the managers at the petroleum industry are above 41 and above.

Table 6: Departments where participants work

Departments where participants work	Frequency N	Percentage k%
Petroleum engineer	19	14
Well completions	20	14
Drilling	6	4
Wireline	5	4
Oilfield	2	1
Engineering	4	3
Project management	4	3
Construction engineering	1	1
Quality Control	1	1
Petroleum exploration	2	2
Supply chain management	2	1
Finance	2	1
Business Development planning	2	1
Health safety and environment	1	1
Human resource management	1	1
ToxicGas Alarm (TGA)	1	1
Geology	1	1
Increasing pressurized pump production	1	1
Border gateway protocol (BGP)	16	11
Artificial lift	40	29
Reservoir monitoring and control (RMC)	3	2
Marketing	2	1
Absent data	3	2
Total	139	100.0

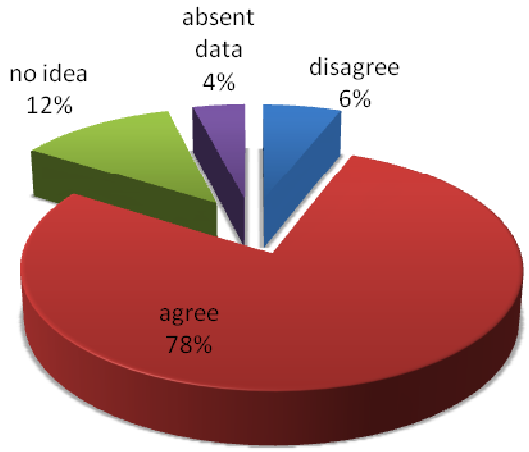
As itis shown on table 6, the employees work in engineering, in supply chain management, in finance, in business development planning, in health safety and environment, and in border gateway protocol departments. Middle rank managers; petroleum engineers and engineers work in drilling, in project management, in business development planning departments. Upper rank managers work in project management and specialists work in artificial lift department.

Leadership

Management is the main factor which specifies whether TQM can be successfully applied or not. At the table 7, answers to the questions, I think my chief does his duty and his responsibilities fully, I think that my chief is fair, I think my chief is honest, my chief gives information about the faults in my work, my chief is interested in my problems and helps to solve them, I have possibilities to talk to my chief directly and tell him/her my opinions, are given.

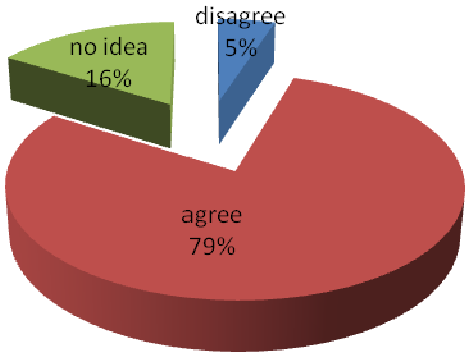
Responses		my chief does his duty and his responsibilities fully	I think that my chief is fair	I think my chief is honest	my chief gives information about the faults in my work	my chief is interested in my problems and helps to solve them	I have possibilities to talk to my chief directly and tell him/her my opinions
Fully disagree	%	2	3	4	6	5	3
	f	3	4	5	9	7	4
Disagree	%	4	2	1	0	4	2
	f	6	3	2	0	5	3
No idea	%	12	16	14	13	14	7
	f	16	22	20	18	19	10
Agree	%	50	49	46	54	51	42
	f	69	69	64	75	71	59
Fully agree	%	28	30	35	27	27	43
	f	39	42	48	37	38	60
missing data	%	4	0	0	0	0	2
	f	6	0	0	0	0	3

At it is displayed on table 7, 78% of the participants gave the positive answer and 7% of them gave negative answer. 12% of them indicated that they had no idea about the questions and 4% wanted not to give answers.

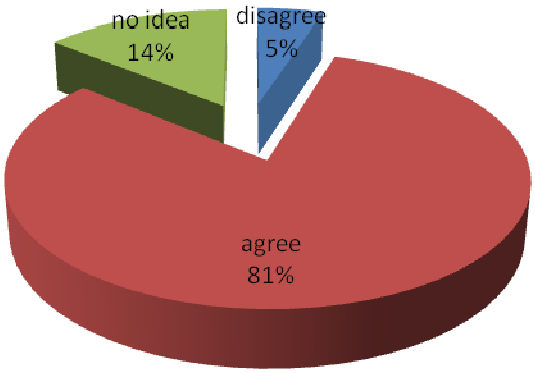
Graph 1: I think my chief does his/her duty fully

5% of the answers to the question 'I think my chief is fair'was negative, 79% was positive and 16% had no idea as it can be observed.

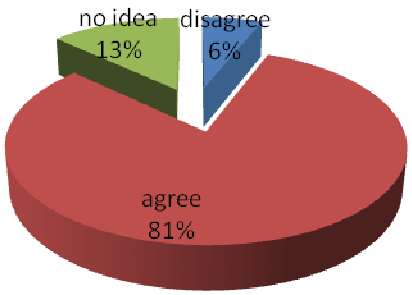
Graph 2: I think my chief is fair

5% of the answers to the question 'I think my chief is honest' was negative and 81% gave positive answers and 14% said that they had no idea as it can be seen at the graph 3.

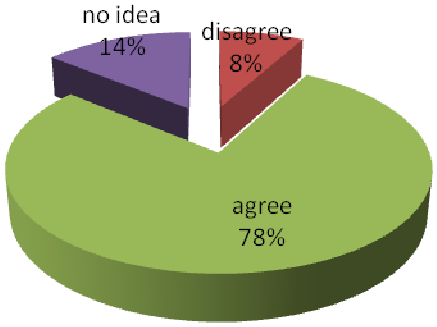
Graph 3: I think my chief is honest

6% of the participants gave negative answers to the question 'my chief gives information about the faults in my work', 81% gave positive answers and 13% didn't express their ideas. It can be seen from graph 4.

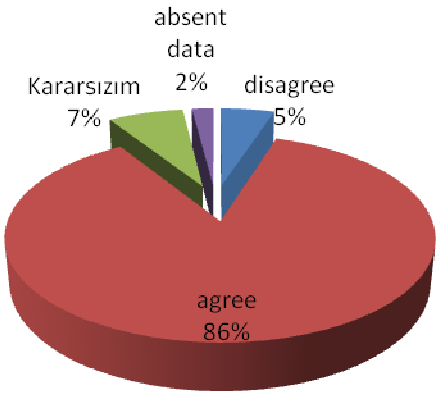
Graph 4: My chief gives information about the faults in my work

8% of the participants said that their chief wasn't interested in their work, while 78% said that theirs was interested. 14% of them had no ideas. This can be seen from the graph 5.

Graph 5: My chief is interested in my work.

5% of all answers to the question 'I have possibilities to talk to my chief directly and tell him/her my opinions' was negative and 86% said that they could tell their opinions and talk to them directly. Participants who had no ideas were 7%.2% of them gave no answer. This information is also given at the graph 6.

Graph 6: I have possibilities to talk to my chief directly and tell him/her my opinions.

Arithmetic mean of the management

The questions asked to participants were listed below with their responses are calculated for arithmetic mean. The calculations were based on the likert scale grading were responses were graded from 1 to 5. 1 was the lowest and 5 was the highest agreement to the statements.

Table 8: Arithmetic mean of the management

Leader	N	Arithmetic mean
S1: I think my chief does his/her duty fully	133	4.01
S2: I think my chief is fair	139	4.01
S3: I think my chief is honest	139	4.06
S4: My chief gives information about the faults in my work	139	3.94
S5: My chief is interested in my work	139	3.90
S6: I have possibilities to talk to my chief directly and tell him/her my opinions	136	4.24

When arithmetic mean (a.m.:4,03) of the answers to the questions related with leadership were revised, it was found out that the personnel working at the petroleum companies were satisfied with the approaches of leaders. Employees think that their chief does his/her duty fully (a.m.: 4.01). They also said that their chiefs are honest and fair (a.m.: 4,01ve 4,06). They had possibilities to talk their chiefs directly and tell their ideas (am.: 4.24). My chief gives information about the problems with my work (a.m.: 3,94), is interested in my work and helps me to solve them (a.o.: 3,90).

It can be easily observed that employees are satisfied with the approaches of the leaders. It can be observed from the answers that they have possibilities to talk to their leaders directly and tell him/her their ideas, their chiefs are honest and fair, their chiefs are interested in the problems, help their employees and tell the problems related with the employees. In this situation employees and managers are both in the same conditions. It can be seen from the table 8. Thus, based on the participants' responses, workers who work with leaders have continues communication with their leaders.

Correlation findings

In order to find whether there is relation between the statements, a correlation analysis was done. The statements which were listed above are shortened as S1, S2, S3, S4, S5, and S6.

Reliability analyses were applied in order to know the relationship between the matters that forms factors and the factors which matters belong to. At the table 9 results of the reliability analyses are given. In those analyses reliability coefficients are between values 0,422 and 0,767. This values state that these scales are reliable (İnce, 2007).

Table 9: Correlation analysis between each statement.

Correlation							
Sub dimensions		S1	S2	S3	S4	S5	S6
S1	Pearson r	1	.767**	.673**	.644**	.649**	.555**
	Meaningfulness		.000	.000	.000	.000	.000
S2	Pearson r	.767**	1	.731**	.618**	.694**	.507**
	Meaningfulness	.000		.000	.000	.000	.000
S3	Pearson r	.673**	.731**	1	.575**	.612**	.422**
	Meaningfulness	.000	.000		.000	.000	.000
S4	Pearson r	.644**	.618**	.575**	1	.756**	.570**
	Meaningfulness	.000	.000	.000		.000	.000
S5	Pearson r	.649**	.694**	.612**	.756**	1	.511**
	Meaningfulness	.000	.000	.000	.000		.000
S6	Pearson r	.555**	.507**	.422**	.570**	.511**	1
	Meaningfulness	.000	.000	.000	.000	.000	

Correlation coefficient of 1.00 shows perfect positive relationship; -1.00 shows perfect negative relationship and 0.00 shows that there is no relationship (Büyüköztürk, 2002). If the correlation coefficient is positive (r>0), the data belongs to one variable increases when the data belonging to another increases or it decreases when the other one decreases. On the other hand if the correlation coefficient is negative (r<0), there is opposite proportion between variables (Ural/Kılıç, 2006:247).

According to the information given at the table 9, there is a meaningful relationship between all the variables. Generally all the variables are between the values (r:,0,422-r:,0,767, p<,05) and they are all in meaningful relationship. The interval of [0.70-1.00] of correlation coefficient is defined as relationship of high level, [0.70-0.30] is medium level, and [0.30-0.00] is low level.

DISCUSSION AND RESULT

In this survey leaders and managers, whether they do their duties fully, whether they are honest and fair, whether are interested in the problems of their employees, whether they help their employees to solve their problems and whether the employees can talk their chief directly and tell their ideas were researched and it was found out that employees and leaders work in harmony.

As the result of the research, carried out in three different regions, in three different countries and in 6 petroleum companies, it was seen that leadership has direct on the TQM. This study shows that characteristic properties of the leaders such as fairness, honesty, reliability, etc. are important for reliance of the employees. It shows the influence of the leaders' positive behaviors that the employees can take example.

Giving value to the employees of the leaders, and letting them use initiatives and giving information about the problems they have in their work increases the chances of employees to make decisions on their own. Giving the chance of talking to chiefs directly and telling one's ideas directly is important for employees to put all their potentials into their work and to improve themselves. Being interested in the employees' works, giving the employees information about their work, explaining the causes of their decisions of leaders and managers, motivates by helping them to take right decisions. Also they help the company achieve its organizational goals. So leadership and management is effective factor in TQM.

It is hoped that this experimental research will be helpful to researchers who will do studies in this field. Arithmetic mean of the effect of the leadership was (a.m:4.03) which is high. This result confirms the theories. It can be said that in the leadership companies leadership is the main factor that affects the TQM. Researchers, who are going to research the effect on socio-cultural behaviors which comes from working in different regions, should take into account the different sectors and should learn the differences between workers working in different countries and local workers. This will help improve this subject.

REFERENCES

Aktan, Coşkun Can,"Çağdaş yönetim Anlayışı; ToplamKalite",YeniTürkiye, 99/26

Alptekin, Ali Rıza.(1995). "Kalite Gelistirme Uygulama Problemleri", ÖnceKaliteDergisi, Kalder Yay, Temmuz.

Arslantaş, C. Cüneyt; Meral, Dursun "Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven Ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisinde Etkileşim Adaletinin Dolayli Rolü" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 1 : 111–128 (2008)

Bayrak, Sebahat "KaliteAnlayışındaYeniBirYaklaşımOlarakToplamKaliteYönetimi". Verimlilik Dergisi, sayı 4, MPM yayınları 1997 s, 84

Brown, M.E., Trevino, L.K. ve Harrison, D.A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 97 : 117-134.

Bulut, Yakup.,Uygun, Serdar Vural. "Etkin Bir Yönetim İçin Vizyoner Liderliğin Önemi: Hatay'daki Kamu Kurumlari Üzerinde Bir Uygulama" Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl/Year: 2010, Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 13, s. 29 – 47

Bumin B., Erkutlu, H., (2002). "ToplamKaliteYönetimiveKıyaslama (Benchmarking)

Büyüköztürk, Şener.Sosyal Bilimleriçin VeriAnalizi El Kitabı, PegemaYayıncılık, Ankara, 2002

Çetin, Canan. Akın, Besin.Erol, Vedat. "Toplam kalite yönetimi ve Kalite Güvence Sistemi (ISO 9000-2000 Revizyonu)" İlke*Süreç* Uygulama, Beta yay. , İstanbul , 2001

Crosby, Philip (1979), Quality is Free, New York, McGraw Hill.

Dahlgaard, Kristensen, Kanji (1998), (1st ed) Fundamentals of Total Quality Management, Chapman & Hall, London

Demirkaya, Didem G., (2001). "Toplam Kalite Yönetim Felsefesi ve İlkeleri" HİE Eğitim Teknolojisi Formatörleri Semineri, İzmir, 03-07 Aralık 2001.

Garvin, D., (1983), Quality on the line, Harvard Business review, September-October, pp. 65-75.

George, Stephen.,Weimwerskirch, Arnold. "Total Quality Management, Strategies and Techniques proven At Today's Most Successful Companies", John Wiley& Sons, Inc, New York, 1998

İbicioğlu, H. Özmen, H. İ. veTaş, "Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Araştırma". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 1-23, 2009

İlhan, MahmutHakan. "Yöneticilerin Liderlik Tiplerinde Öne Çikan Davraniş Uygulamalarının İncelenmesi:Gaziantep Turizm Sektöründe Bir Uygulama", Gaziantep, MART 2006 İlişkisi" G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt.4, Sayı.1, s.83-100.

İnce, Cemal."Toplam Kalite Yönetiminin İşgören Tatminine Etkileri Üzerine Nevşehir Yöresindeki Otelİşletmelerinde Bir Araştırma", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, Mart 2007.

Juran, J.M. (1951), Quality Control Handbook, New York, McGraw Hill

Maxwell, J. C. (1999). The 21 Indispensable Qualities of a Leader. Tween Press, New York, p. 101 – 110.

Mustafa, E. M. A. and Bon, A, Role of Top Management Leadership and Commitment in Total Quality Management in Service Organization in Malaysia: A Review and Conceptual Framework (October 2, 2012). Elixir Human Resource Management, Vol. 51, pp. 11029-11033, 2012

Özevren, Mina. "Toplam Kalite Yönetimi Temel Kavramlar ve Uygulamalar, 2.b., İstanbul: Alfa Yayınları, Mayıs 2000, s.63.

Rossiter Jill (1998). Total Quality Management: Mastering Your Small Business. CIB Publishing.

Symonds, J.D., "Total Quality Measurement In The Oil Industry", published by: Blackie Academic and Professional, an imprint of Chapman & Hall, Glasgow, UK, 1994

Turner, G.R., Hadfield, R. P., "Total Quality Management in the Chemical Industry-Strategies for Success", The Royal Society of Chemistry, Cambridge, 1994

Ural, A./Kılıç, İ. (2006), "Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ileVeri Analizi, Ankara, DetayYayıncılık, 2006.

Yıldız G., Ardıç K., (1999). "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi", BilgiDergisi, Sayı:1, s. 73-82.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

REDEFINING THE CONTEMPORARY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND UZBEKISTAN

Farkhad ALİMUKHAMEDOV
Assistant Professor, Turgut Özal University, Department of Political Science and International Relations,
falimukhamedov@turgutozal.edu.tr

Engin AKÇAY
Assistant Professor, Turgut Özal University, Department of Political Science and International Relations,
eakcay@turgutozal.edu.tr

ABSTRACT: The aim of this paper is to have another look into Turkish-Uzbek relationship. Many critics appear once the affairs between Turkey and Uzbekistan are discussed. When the Soviet regime collapsed, the bilateral relations gained a sudden intensity at first and then lost acceleration somehow. Scrutinizing this process, we try to show that ups and downs in this relationship are not directly linked to these countries that do not even have common frontiers. For Uzbekistan, Turkey remains one of the most important trade partners and there are some fields of cooperation that could be developed between these fraternal countries. In fact, these two countries follow their political interests and still collaborate in several fields that are considered to be prolific.
Key Words: Central Asia, Cooperation, Foreign Policy, Turkey, Uzbekistan.

ÖZBEKİSTAN–TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI

ÖZET: Sovyet rejiminin çökmesini müteakiben Orta Asya'da yoğun tempolu temaslar kuran Türkiye ile Özbekistan'ın kavuşması, geride kalan 20 yıllık süreçte kazanımlar kadar tatminkâr olmayan münasebetlerle de hatırlanmaktadır. Bu vetirede sadece karşılıklı çıkarların örtüştüğü değil; politik atmosferin soğuduğu yüzleşmeler de yaşanmıştır. Tamamen dostane ve pozitif ön kabullerle başlayan sürecin zamanla bir kördüğüme dönüşmesi, her iki taraf için de yitirilmiş bir avantajlar dünyası anlamına gelmektedir. Şüphe yok ki beklenti ve çıkarlar, ikili münasebetlerin doğasına tesir etmektedir. Bu makale; gelinen noktada iki ülke arasında yaşanan kırılma noktalarından yola çıkarak; ilişkilerin normalleşmesi adına uygulanabilecek yeni alternatiflerin neler olabileceği yönünde bir fikir vermeyi amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İşbirliği, Orta Asya, Özbekistan, Türkiye.

Introduction

The relationship between Turkey and Uzbekistan has an important symbolical and political place. The countries have very close ethnic, linguistic and especially cultural peculiarities. Therefore, the people of both countries like each other and consider themselves as brother countries. For Turkish community, Uzbekistan represents not only a 'fatherland', but also a country representing a huge historical background where lie cities like Samarkand or Bukhara. And for Uzbek people, Turkey has always been the country to discover, a bridge between Europe and Asia, a nation that remains trustworthy and hardworking…

This was in terms of people's conception of both countries who give a special place for relationship between two nations. But the question (Laçiner, 2006) is that does Turkey have a special Uzbek policy? Or does Uzbekistan have a special policy towards Turkey? The facts show that there is no particular policy of neither Uzbekistan nor of Turkey regarding each other. Instead, there is a pessimistic picture given by media that dominates for several last years. For example, it is usually stated that the last visit (Merdanoğlu, 2008) of Turkish Prime Minister to Uzbekistan dates to 2003. During the last years several Turkish businessmen working in Uzbekistan were jailed (Akhmadov, 2011) and that has been publicly spoken in Turkey and also in Uzbekistan. That picture given by media (Eurasia, 2012) is very pessimistic and that does not show the real picture that exists between the states. As a fact, both countries are responsible for the state of relationship. But the problems should be studied under different angles without forwarding to political reasons. For example, the case of jailed Turkish businessmen requires also an economic approach (Uznews, 2011) by the governmental authorities. Therefore the dissemination of this problem by media may create a real political problem and economic issues can really turn to inexistent political ones. Last and not least we should question why in fact the relations between Turkey and Uzbekistan must be active? Why their relations should be

fraternal? We have in reality more states that are linked with historical, ethnical ties and have very bad political relations like Algeria and Morocco, Russia and Ukraine, or Chine and Taiwan…

UNDERSTANDING THE PARTIES

Understanding Turkish Foreign Policy in Central Asia

Turkey was already present in Central Asia even before the collapse of Soviet Union. However that presence was negotiated by Soviet rule. Turkey is the first country that recognized the independence of Uzbekistan (MFA-TR, 2012) among other Central Asian republics. The date of recognition is the 16th of December 1991. A very friendly Turkish approach gave the quick results; the president of Uzbekistan decided to visit Turkey on the 18-19th of December 1991. It was the first visit made by Uzbek president to the country which recognized Uzbekistan as independent state. In this regard, the most active Turkish president in Uzbekistan was Turgut Özal (Laçiner, 2009) who proposed a new vector in Turkish foreign policy. Turkey during several decades remained symbolically surrounded by so called 'unfriendly environment'. The relationships between Turkey and neighboring countries were really complex due to the structure and political interests of Great Powers in the Middle East. Turkey found out symbolical friends by Central Asian countries and passed from 'enemy perspective' towards 'friendship perspective'. That created also a particular independence in Central Asian approach, and followed by more active and ambitious Foreign policy.

From another part, there were all necessary conditions for Turkey in order to enter Central Asia. Russia, the main actor of the region was very weak and especially was being more and more dominated by the western powers in foreign policy. USA took part in several operations in the Middle East (Irak war) and in Eastern Europe (Yugoslavia) therefore both powers could not be active in Central Asian region at early 90s. Turkey could actually enter to Central Asian scene only at that moment and Ozal's government understood it easily. So-called 'locked' Central Asian region and double locked Uzbekistan were very close to Turkey. For Uzbekistan, Turkey was an important bridge to the West. Turkey was the only possible state that could link Uzbekistan to the USA and also to Europe. Besides that, Uzbekistan was at that time looking for partners in order to keep its independence vis-a-vis Russia: Turkey being member of NATO and Western bloc was an important friend. For Uzbek politicians Turkey was a good example: secularism, democracy, and also market economy were the main aspects of its admiration (Poujol, 1993:167). Therefore, Uzbekistan decided to promote Turkish model of development (Abazov, 1998) from the early years of independence.

At the beginning, Turkish foreign policy was mainly based on an idealist approach. Turkish approach, to the new Turkic states in general and Uzbekistan in particular, was beyond friendship. Not only was the public but also political/official discourse at those days highly enthusiastic and totally fraternal. Turkey, not long after faced with real-politic at the region in midst 90s. While Turkey acting as unprepared, Russia quickly rebounded from the "collapse". The idealism between the "siblings" turned to more realistic perspective, when strong actors put an appearance in such a competitive region.

The difficulties of 90s were in fact very closely linked to each other state. The death of Ozal showed that the relations were strongly linked to his personality. Thereafter, February events of 1997 in Turkey and similarly in 1999 in Uzbekistan turned so-called active diplomacy pages of each country. The both countries were rapidly enrolled in self security and internal areas. The change of status quo at the region has also an impact. Chine from one part and changing Russia from another were back to the region and Uzbekistan has lesser room to maneuver than before. The less active relations between Turkey and Uzbekistan left their footprints and the room left by Turkey was filled by other active actors. 'Westerners' (Atlantists) were no more in rule in Russia and Asian vector became more important in Russian foreign policy (Laruelle, 2008). From another part Turkey began to be interested in Balkans, North Africa and Middle East and rearranged its vector accordingly. Neighboring countries became of immense importance for Turkish diplomacy via so-called zero problem diplomacy. Turkey followed balanced policy in Central Asia following a soft power strategy put into practice (Gianotta, 2012) by AKP lead government. Turkey was a bridge between West and Central Asia, and hence USA was already present at the region where the countries were directly at the contact with the superpower. Leaving the previous idealist views back, Turkish side has been in search of more functionalist policy to be able to regain solidarity and stability in bilateral relations. Especially by 2010, the parties took steps to be closer. In other words, the policies of two parties fit each other; Turkey's functionalist and real-politic approach and Uzbekistan's pragmatism in foreign affairs.

In fact, the above statements show that both Turkey and Uzbekistan followed mainly their interests and factors like common language, common history or common religion were of use at critical periods. Both tries to profit from another one and still seek for the possible sphere of cooperation. In this context, potential cooperation areas are supposed to be reconsidered to be able to refresh mutual trust and to get benefited from the common denominators.

Understanding the Foreign Policy of Uzbekistan

Uzbekistan since its independence tried to keep a sovereign international policy. The sovereignty is the primary aspect of Uzbek foreign policy and foreign intervention to internal affairs was quickly responded. The country tried to follow a very pragmatic foreign policy with the concrete engagements rather than symbolical or unnecessary unions. At the very beginning, Uzbek leader Karimov's visit to Turkey just after gaining independence can be considered as a positive response to not only Turkey's recognition but also Turkey's idealism and enthusiasm in bilateral relations. However, Uzbek foreign policy does pretty much fit the pragmatist approach since its independence. Essentially practical and concrete results are important in point of pragmatist view. Along with other reasons, the limits of political/institutional capacity of each country inhibited from reaching concrete benefits. When it comes to the benefits of pragmatist approach (Heywood, 2012:72) in politics, "it allows policies and political assertions to be judged 'on their merits' (on the basis of 'what works'), and that it prevents ideology from becoming divorced from reality and turning into mere wishful-thinking".

Foreign Policy guidelines of Uzbekistan remain unchanged since the beginning of its independence. For example the Constitution of Uzbekistan devoted article 17 (Lex.Uz, 2013) on Foreign policy that states:

'*The Republic of Uzbekistan shall have full rights in international relations. Its foreign policy shall be based on the principles of sovereign equality of the states, non-use of force or threat of its use, inviolability of frontiers, peaceful settlement of disputes, non-interference in the internal affairs of other states, and other universally recognized norms of international law. The Republic may form alliances, join or withdraw from unions and other inter-state organizations proceeding from the ultimate interests of the state and the people, their well-being and security*'

As its is states some focus areas such as '*sovereign equality of the states*', '*non-interference in the internal affairs of other states*' will remain in fact the most important aspects of foreign policy Uzbekistan during 20 years. The same issue is noted in the webpage (MFA-UZ, 2013) of the Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan;

'*The most important issue remains the keeping the sovereignty and independence of Uzbekistan, defending its national interests, keeping stability within the region and creating the better international conditions for development of Uzbekistan and empowering its authority as international actor*.'

The new Foreign Policy Concept of Uzbekistan that was voted in 2012 has continued in that sense and stressed the aspects related to its military participations:

- *The Republic of Uzbekistan reserves the right to make alliances, to enter the community and other inter-state formations, as well as withdraw from them, guided by the best interests of the state, nation, its prosperity and security, priority directions of modernization of the country, applicable national legislation and accepted international obligations;*

- *Uzbekistan holds a peaceful policy and not involved in military-political blocs, reserves the right to withdraw from any of interstate formation in case of its transformation into a military-political bloc;*

- *The Republic of Uzbekistan takes political, economic and other measures to prevent its involvement in armed conflicts and tensions in neighboring states, and does not allow on its territory the placement of foreign military bases and facilities;*

- *In accordance with the Constitution, the law "On Defense", Military doctrine, the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan are created solely for the protection of state sovereignty and territorial integrity, peace and security of its population and do not take part in peacekeeping operations abroad.*

In fact the new concept relies in accordance with the last phrase of article 17 of its Constitution. *'The Republic may form alliances, join or withdraw from unions and other inter-state organizations proceeding from the ultimate interests of the state and the people, their well-being and security'.*

These developments may have different media interpretations, but nowadays many scholars are more serious about Uzbek intentions and policies. They agree on the lines of Uzbek foreign policy stating that pragmatism remains the primary objective of Uzbek policy rather than interpreting Uzbek policy as 'easily changing' or 'adapting to the situation'. For example, in an article (Markedenov, 2012) Uzbek policy is described within NATO, CSTO and considered that being part of one does not necessarily mean against other. Besides that, the author proposes another vision of actions and writes "*Uzbekistan's maneuvers on the international arena should not all be reduced to a game of choice between the West and Russia"*. According to another scholar (Saipov, 2012) "*The foreign policy behavior of Uzbekistan reflects the country's firm stand in safeguarding its sovereignty that may at times clearly recall the principles of the Non-Aligned Movement, heralded by China, India, Indonesia and others, whose non-aligned posture saved them from being involved in individual ideological camps and proxy wars during the Cold War*". In another article (Tolipov, 2012) it is stated that "*The Concept does mention the region and includes the quite innovative and principled point that all regional problems should be solved by the countries of the region themselves without the interference of third parties."*

This important step taken by Uzbek authorities is not disconnected from economic realities of the country. Dina Rome Spechler and Martin Spechler consider that multi vector Foreign Policy of Uzbekistan is much dependent also on its economy. They show that Uzbekistan unlike other Central Asian countries has developed multi partner economic policy that avoids being too much dependent on one country (Spechler and Spechler: 2010).

REDEFINING BILATERAL RELATIONS

Recent developments in the relations

Turkey and Uzbekistan had the important exchanges on official level during the last quarter of the last year. According to USAK analyst (Demirtepe: 2012) during the meeting at UN Headquarter in New York the Ministers of Foreign Affairs of both countries agreed to empower bilateral relations. As the matter of fact, the Minister of the Culture and Tourism Ertuğrul Günay visited Uzbek capital in October (Internet Haber, 2012) followed by the visit of Minister of Turks Abroad and Related Communities Kemal Yurtnaç (YTB, 2012) in December 2012. This active exchange was qualified as a 'new page' by media between the two countries (Akşam, 2012).

However, it would be false to state that as if the relations were 'freezed' before that. For example, as it is reported (TİKA, 2012) both countries agreed on security related issues in February of 2012 proving that despite important media or opposition activities (Haber 7, 2012) both countries remained faithful on cooperation in the most important fields. We consider that, the last meetings aimed to develop unexploited fields of cooperation and focus on several concrete areas.

The initial aid and cooperation policy issues between Turkey and Uzbekistan were realized at the areas like democracy, free market economy, institutional capacity building, security and education as it was usually operated through new independent Turkic countries. Changing perspectives and international conjuncture requires redefining current state of bilateral affairs. Taking the expectations of both countries and regional realities into consideration, what the sides need is to look after each other's interests.

Turkey is present in Uzbekistan in several sectors starting from agriculture to medical equipment. However, the main area of cooperation remains machinery and industrial cooperation. In exchange raw materials constitute main exporting items from Uzbekistan. The trade balance is in favor of Uzbekistan for the last five years.

TIKA is very active in Central Asia and the region receives the main part of aid. Uzbekistan was in 2010 the 8th among 34 countries according to the volume (TİKA, 2010) of aid. TIKA unlike other aid agencies sometimes decided to give lion's share of aid to Uzbekistan. For example, in 2003, TIKA has given 40 Mln US dollars of credits to the country which was the highest rate among its aid (Parlak, 2007:195-196). Turkish aid has mostly slow but sure characteristics which reflect the nature of ongoing relations. However, if we look into the nature of aid we can easily

understand that the cooperation could be much intense and prolific. We will try to enumerate some of the areas that could be of use for the both states.

How to Cooperate in Foreign Policy

Turkey and Uzbekistan has many similarities in their situations and aspirations. Turkey is the most populous Turkic state and Uzbekistan is the most populous state in Central Asia. From this regards, these are the most important Turkic states and their union and friendship may influence much in regional politics. Both countries from the beginning try to show their independent foreign policies and be the key elements in regional and international politics. Turkey and Uzbekistan received harsh critics regarding their internal and external policies, but nowadays these two countries became the important elements regarding Great Powers. Both of them are located in the very difficult geographic situations that are systematically under pressure.

Uzbek Foreign Policy was rather poorly interpreted in each step. For example, its membership at GUAM (Georgia, Ukraine, Azerbaijan, and Moldova) was considered as pro-Western. Another pro-western step was the quitting of CSTO in 1999. At the same time its join of CSTO in 2006 was interpreted again as pro-Russian step. In fact, each Uzbek step was always being described as pro or against; the country did not have according to these interpretations its own policy. However, the current situation shows that Uzbekistan without having any military bases has excellent relationships with both Russia and USA. It continues good relationships at the same time with China, Japan, India and Pakistan. Politically Uzbekistan has always proposed the regional independence that has not been always truly understood.

Turkey has also similar peculiarities and recent developments show how the country became relatively independent in its foreign but also domestic policy.

This is however a crucial period for both diplomacies. The changing spectrum in Middle East obliges Turkey to re-evaluate its zero problem policy. However Turkey misses at least to become a mediator for the problems among the Turkic republics such as the serious controversy on Rogun hydroelectricity plant between Tajikistan and Uzbekistan. What is argued that (Demirtepe, 2012) Moscow tries to have its old hegemonic superiority in this fragile process. Tashkent also need a serious political partner and is aware that it has lesser room to maneuvre than before. In 1999 Putin, just after presidential elections visited Uzbekistan as the first country and in 2012 he visited Astana. Tashkent is under the obligation to seek partners not only in the region among the neighbors, but also out of the region. Over the events of Andijan in 2005, Uzbek diplomacy showed how it can bypass the traditional powers and use other states like Germany in order to defend its interests.

When it comes to good intentions, it should have concrete indicators not only words and politic discourses. However President Karimov's refusing to offer an invitation for President Gül's visit to Uzbekistan, a more negative atmosphere surrounds the positive steps in the future. That somehow creates vicious cycles, if to give examples (Devlet, 2012), Uzbekistan's absence at TURKSOY summits and Uzbekistan's absence from Turkish Grand National Assembly's inter-parliamentarian friendship group. On the other hand the reasons on why Karimov, who made ten visits to Turkey between 1991 and 1999, gave up keeping in touch with Turkey should be scrutinized. Prime Minister Erdoğan declared (Başyurt, 2003) that "there cannot be resentment between brothers", however, it is such a broken feeling that still active regardless of past ten years.

American retreat from Afghanistan and probable retreat from Iraq will change the geopolitical picture in both Central Asia and Middle East. Turkey and Uzbekistan are both facing a complex situation regarding geopolitical pictures in the regions. Both countries have the good relations with US administration, but consider that US could do more and better in the respective regions. Both of these countries assure that Russia remains as am important neighbor and unlike Americans have increasing capacities to increase their presence both in the Middle East and Central Asia. The situations in Syria, Iraq, and Afghanistan are limiting the capacities of more active foreign policies of the both countries. Turkey and Uzbekistan have criticized UN structure and especially Security Council membership regarding the problems in the world and in the neighboring countries. Therefore, the countries understand that traditional Great Powers have lesser impact in some regions leaving more space for regional growing powers. Therefore, the willingness of diversification of economic and political partners shows the critical situation of Central Asian states that are using the changing status quo for their benefits. American retreat from Afghanistan not surprisingly occurs when China surpasses USA (Bloomberg, 2013) as the 'world's biggest trading nation'.

In this situation, Turkey's cooperation with Central Asian states cannot be constructed with the absence of Uzbekistan. At the same time, Uzbek government measures well contemporary Turkey's impact in world politics that is rather larger than ever before since its construction. The cooperation between these states can no more be qualified or approached as Pan Turkism, Turanism or Pan Islamism, but rather Pan Pragmatism.

Conclusion

The collapse of the Soviet Union did not create failed 15 states, but new actors in international relations that try to have their place in globalised system. The rise of Asia in politics as followed by economic regain of power obliges other states to adapt into new rules in foreign policy.

The region is still considered as the part of the Great Game and remains the object rather than subject of the game between the powers. In fact, region is the unique geographically being bordered by powers such as Russia, China, US being present in Afghanistan and Iraq. There is no region in the world having such a situation and therefore the peace and stability in the region owes much for the diplomacy of these states. Famous American thinker Brzezinski calls the region as 'Eurasian Balkans' making a point on the fact that ethnic and religious divergence of the area can create easy conflicts within the region.

At that complex context any relationship should be reconsidered and reevaluated. After the very active Turkish policy in early 90s the real picture reappeared putting forward the possibilities of Turkey among other powers. The less active relationship should be considered as a "normal" and a very active relationship at Özal period as "fabulious" period that would be uneasy to revive.

The closest agenda of each country show that there will be no change of status quo among these countries that privilege in first stance economic and cultural links.

Remaining distant to each other, the bilateral relations between Uzbekistan and Turkey, which carried out close cooperation with new Turkic republics in general, is far from the optimism and enthusiasm of the previous days. While Turkish side has lost many advantages and diplomatic sphere in this respect; Uzbek side has begun to feel the repression of regional actors. Seemingly it is a necessity for both parties to take each other's solicitudes and new balance of powers come out via the changing international conjuncture.

The current state of affairs is a turning point, where especially economic and politic cooperation can be revitalized, in terms of mutual interests. This is such a new period that Russia on one hand regains its dominant characteristic at the region and China puts a clear appearance on the other hand. This is why the both decision/policy makers need a new rapprochement strategy that paves the way through the tangible outcomes for Turkey and Uzbekistan. More specifically, new steps should be taken at the diplomatic, security and socio-cultural cooperation areas in particular and amicable aid in general. Having confidence inspiring impact, this kind of aid and cooperation initiatives will contribute to not only mitigating tensions but also to new openings. Otherwise misperceptions will unfortunately blockade potential cooperation opportunities. This means limited Uzbekistan, inactivated Turkish regional policy and lost Turkic world.

BIBLIOGRAPHY

Abazov, Rafis, (1998), "Central Asian Republics' Search For a Model of Development", http://src-.slav.hokudai.ac.jp/publictn/61/rafis/rafis1.html, 23.08.2012.

Akhmadov, Erkin, (2011), "Turkish Businesses Under Fire in Uzbekistan", http://www.cacianalyst.org/?q=node/5521, 29.07.2012.

Akşam, 'Özbekistan-Türkiye İlişkileri yeni sürece giriyor', http://www.aksam.com.tr/guncel/ozbekistan-turkiye-iliskileri-yeni-surece-giriyor/haber-155250, 19.12.2012

Başyurt, Erhan, (2012), "Özbekistan'da Kaybolan Yılların Peşinde", *Aksiyon*, Sayı: 473, 29 November – 4 January, 2004.

Bloomberg, (2013), 'China Eclipses U.S as Biggest Trading Nation', http://www.bloomberg.com/news/2013-02-09/china-passes-u-s-to-become-the-world-s-biggest-trading-nation.html, 10.02.2013

Constitution of the Republic of Uzbekistan, (1992), http://lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=35869, 10.03.2013

Demirtepe, Turgut, (2012), "Özbekistan-Tacikistan Soğuk Savaşı", *Analist*, Volume: 17, July 2012, pp. 48-51.

Demirtepe, Turgut, (2012). 'Özbekistan-Türkiye İlşkilerinde Yeni Başlabgıç Umudu', *Analist*, Volume 22, 2012,

Devlet, Nadir, (2012), "Turkey and Uzbekistan: A Failing Strategic Partnership", *GMF*, http://www.scribd.com/doc/77257877/Turkey-and-Uzbekistan-A-Failing-Strategic-Partnership, Erişim Tarihi: 03.13.2012.

Eurasianet, (2012), "Uzbekistan: Tashkent Takes Hardline Approach on Containing Turkish Soft Power", http://www.eurasianet.org/node/65217, Erişim Tarihi: 11.07.2012.

Gianotta, Valeria, (2012), "Turkish Foreign Policy Evolution and Goals under the AKP Government", http://www.balkanalysis.com/turkey/2012/01/19/turkish-foreign-policy-evolution-and-goals-under-the-akp-government/, 22.08.2012.

Haber 7, 'İstanbul'da Özgür Özbekistan Konferansı', http://www.haber7.com/guncel/haber/868567-istanbulda-ozgur-ozbekistan-konferansi, 23.04.2012

HEYWOOD, Andrew, (2012), *Political Ideologies*, Palgrave Macmillan, UK.

Hurriyet Daily News, 'Uzbekistan Turkey to work on Security', http://www.hurriyetdailynews.com/uzbekistan-turkey-to-work-on-security.aspx?pageID=238&nID=14621&NewsCatID=338, 25.02.2012

Hürriyet, 'Özbekistan cezaevinde 50 ye yakın Türk işadamı', http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20963303.asp, 14.07.2012

Internet Haber, 'Bakan Ertuğrul Günay Özbekistan'da, http://www.internethaber.com/kultur-ve-turizm-bakanligi-ertugrul-gunay-ozbekistan--472860h.htm, 31.10.2012

Laçiner, Sedat, (2006), "Türkiye-Özbekistan İlişkileri: Kriz Nasıl Aşılır?", http://www.usakgundem.com/yazar/494/t%C3%BCrkiye-%C3%B6zbekistan-iliskileri-kriz-nasil-asilir.html, 03.07.2012.

Laçiner, Sedat, (2009), "Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, Vol. 2, 2009, pp. 153-205.

Laruelle, Marlene, Russian Eurasianism: An Ideology of Empire, John Hopkins University Press, 2008

Markedonov, Sergey, (2012), 'Uzbekistan: The End of the Multi-vector Foreign Policy?', Center for Strategic and International Studies, http://csis.org/publication/uzbekistan-end-multi-vector-foreign-policy, 10.09.2012.

Merdanoğlu, Süleyman, (2008), "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", http://www.turansam.org/makale.php?id=106, Erişim Tarihi: 05.07.2012

MFA – UZ, 'Tseli I zadachi vneshnepoliticheskogo kursa Uzbekistana' 'http://mfa.uz/rus/mej_sotr/vneshnyaya_politika/, 09.03.2013

MFA-TR, (2012), "T.C. Taşkent Büyükelçiliği", http://taskent.be.mfa.gov.tr/Mission.aspx, 17.08.2012.

Poujol, Catherine (1993), ' Ouzbekistan, an II de l'independence: un costat contraste', *Revue du monde musulman et du Mediterranee*, N 68-69, pp, 163-169

Saipov Zabikhulla, (2012), 'New Foreign Policy Strategy Paper Codifies Uzbekistan's Reluctance Toward Restrictive Alliances', The Jamestown Foundation, http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=39759&cHash=ad085ecf708a6bb94e0642801365ed46, 10.08.2012

Spechler Rome Dina and Spechler Martin, (2010), *'The Foreign Policy of Uzbekistan: sources, objectives and outcomes: 1991-2009'*, Central Asian Survey, Vol.29, No 2, p. 159-170

T.C. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Bakanlığı, 'Başkan Yurtnaç Özbekistan'da işadamlarıyla bir araya geldi', http://www.ytb.gov.tr/index.php/soydas-ve-akraba-topluluklar/630-2012111201.html, 12.11.2012.

TİKA (2011) TİKA 2010 Faaliyet Raporu, http://store.tika.gov.tr/yayinlar/faaliyet-raporlari/faaliyet-raporu-2010.pdf, 01.05.2011.

Tolipov Farkhod, (2012), 'Uzbekistan's New Foreign Policy concept: No base, no Blocks, but National Interest First', Central Asia and Caucasus Institute Analyst, http://www.cacianalyst.org/?q=node/5829, 05.09.2012

Uznews, (2011), "Uzbekistan launches campaign against Turkish firms", http://www.uznews.net/news_single.php?lng=en&cid=2&nid=16559, 18.08.2012.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

MUHASEBE EĞİTİMİ GÖREN ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE STANDARTLARI HAKKINDAKİ ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ahmet YANIK
Dr. ,Kocaeli Üniversitesi Hereke İsmet Uzun Yol MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümü

Ferah YILDIZ
Yrd.Doç.Dr.,Adıyaman Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Ekrem KARA
Yrd.Doç.Dr. ,Gaziantep Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Nurcan GÜNCE
Öğr.Gör.,Kocaeli Üniversitesi Hereke İsmet Uzun Yol MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümü

ÖZET: Globalleşme ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişme sonucunda işletmeler uluslararası yatırımlara yönelmiştir. Farklı ülkelerde yatırım yapan işletmeler, hem yatırım yaptıkları ülkelerin muhasebe uygulamalarına, hem de kendi ülkelerinin muhasebe uygulamalarına göre mali tablo düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle dünyada birçok ülke, işletmelerin finansal tablolarının karşılaştırılabilir, ihtiyaca uygun ve anlaşılabilir olması için uluslararası muhasebe standartlarını, muhasebe uygulamaları ile yakınsama eğilimi içine girmiştir. Türkiye'de de 2013 yılından itibaren Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte muhasebe standartları uygulanmaya başlanacaktır. Bu nedenle, muhasebe meslek adayları ve meslek mensuplarının söz konusu standartlar hakkında bilgi sahibi olmaları önem arz etmektedir. Uyumlaştırma çalışmaları sonucu ortaya çıkan muhasebe uygulamaları ile mevcut muhasebe uygulamaları arasında farklılıklar olmaktadır. Meslek adaylarının bu farklılıklar hakkında, okul döneminde bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bilinçlendirme sağlanmadığı sürece, işletmeler birçok sorunla karşı karşıya kalacaktır. Bu bağlamda muhasebe öğrenimi gören Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında öğrenim gören öğrencilerin Türkiye Muhasebe Standartları hakkındaki algılarını ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, muhasebe mesleğini mezuniyetten sonra icra etmek isteyen öğrencilerle, muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünmeyen öğrenciler, muhasebe mesleğine ilgi düzeyi yüksek olan öğrenciler ile mesleğe ilgi düzeyi düşük olan öğrenciler, staj ve iş tecrübesi olan öğrenciler ile staj ve iş tecrübesi olmayan öğrenciler, son sınıfta okuyan öğrenciler ile birinci sınıfta okuyan öğrenciler arasında muhasebe standartlarını algılamaları bakımından anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Ticaret meslek lisesi mezunu öğrenciler ile diğer liselerden mezun olan öğrenciler ve bölümü ilk sırada tercih eden öğrenciler ile 2. ve diğer sırada tercih eden öğrenciler arasında muhasebe standartlarını algılamaları bakımından anlamlı farklar ortaya çıkmamıştır.

AN RESARCH ON PERCEPTIONS ABOUT ACCOUNTING STANDARDS THE STUDENTS OF ASSOCIATE DEGREE STUDYING ACCOUNTING EDUCATION

ABSTRACT: Globalization and as a result of the rapid development in information technology, businesses have tended to international investment. Businesses that invest to different countries have had to regulate the financial statement according to both accounting practices of the countries in which they invest and accounting practices of their countries. Therefore, many countries in the world have entered the convergence tendency to international accounting standards with accounting practices in order to be comparable, proper requirements and understandable of the financial statement of businesses. From 2013 in Turkey along with entry into force of The Turkish Commercial Code the accounting standards will also be implemented. Hence, it is important that accounting professionals and candidates of accounting profession have information about the accounting standards. There are differences between current accounting practices and accounting practices that have emerged as a result of the harmonization. The awareness of candidates of accounting professional about these differences needs to be raised during the school term. The businesses will be faced with many problems when this awareness isn't provided. In this context, this study aim is to reveal the perceptions about Turkish Accounting Standards the students of associate degree studying accounting education in accounting and tax practices. As a result of the research conducted on students there was a statistical

different between after graduation students wishing to pursue accounting profession and students who do not wish to pursue accounting profession, students who have a high level of interest in the accounting profession and students who have low levels of interest in the accounting professional, the students who have work / internship experience and the students who haven't work / internship experience, the students studying in the last year and the students studying in the first year in term of perception of the accounting standards. There was no significant difference between the students who graduated from trade vocational school and the students who graduated from other high schools, the students who prefer the first line the department and the students who prefer two or higher line the department in term of perception of the accounting standards.

GİRİŞ

Globalleşme, işletmelerin uluslararası alanda diğer şirketlerle rekabet edebilirliğini zorlaştırmıştır. Buna paralel olarak da işletmelerin muhasebe uygulamaları rekabetle baş edebilmek için daha da önemli hale gelmiştir. Farklı ülkelerdeki yatırımcıların daha sağlıklı karar verebilmeleri için muhasebe raporlarının ortak dilde hazırlanması gerekmektedir.

Bu nedenle muhasebe uygulamalarında yeknesaklığı sağlamak için bağımsız ve özel bir kuruluş olan Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC), dünya üzerindeki işletmeler ve diğer kuruluşların finansal raporlama için kullanacakları muhasebe uygulamalarını uluslararası muhasebe standartlarına yakınsama amacıyla 1973 yılında kurulmuştur(Alexander and Archer, 2009: 1.01).

Bu komite 1973-2001 yılları arasında finansal tablolardaki bilgi kalitesinin artırılmasına yönelik olarak birçok muhasebe standardı yayımlamıştır. 2001 yılında Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Komitesi, yeniden yapılanarak bir vakıf haline dönüştürülmüştür. Bu vakıf, uluslararası muhasebe standartlarını yayımlamak üzere bir kurul oluşturmuştur. Bu kurulun adı Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board - IASB) olarak bilinmektedir. Bu tarihten sonra yayımlanan uluslararası muhasebe standartları, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) olarak yayımlanmaya başlanmıştır (Mısırlıoğlu, 2006: 22).

Şu anda Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından yayımlanmış olan 41 adet Uluslararası Muhasebe Standardı ve 13 adet Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (UFRS) bulunmaktadır. Ayrıca The IFRS Interpretations Committee (IFRIC) tarafından 20 ve Standing Interpretations Committee (SIC) tarafından ise 31 adet yorum yayımlanmıştır (IAS: 2012).

Türkiye de ise Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK); tabi ortaklıklar ve aracı kurumların düzenlemek zorunda oldukları finansal tablo tiplerini, uygulayacakları hesap planlarını belirlemeye yönelik tebliğler yayınlamıştır. Bu tebliğler Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) kapsamında yayınlanmıştır. Bu tebliğlere bağlı olarak halka açık işletmeler 2005 yılından beri finansal tablolarını UFRS kapsamında hazırlamaktadırlar(Civan ve Kara, 2002: 2). 2012 yılında yeni Türk Ticaret Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte ulusal muhasebe standartlarını saptamak ve yayınlamak yetkisi Türkiye Muhasebe Standartları Kuruluna verilmiştir. Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) yapılan değişiklikle bu yetki Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumuna devredilmiştir. Yeni TTK'ya göre KOBİ'ler 2013 yılından itibaren KOBİ TFRS'yi uygulamaya başlayacaklardır(Bekçi, 2007:30), (Akdoğan, 2007: 113-130, Aksoy, 2005: 182-199).

15.12.1999 tarih ve 4487 sayılı Kanun'la 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na eklenen Ek-1'inci madde ile ulusal muhasebe standartlarını oluşturma konusunda yetkili olmak üzere Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) kurulmuş ve 07.03.2002 tarihinde ilk toplantısını yaparak çalışmalarına başlamıştır (Çiftçi, 2007:6).

TMSK, 2005 yılı Ocak ayından itibaren uluslararası muhasebe standartları ile tam uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarını (TMS) ve 2007 yılı Mart ayından itibaren de Türkiye Muhasebe Standartları Yorumlarını (TMSY) Resmi Gazete'de yayımlamaya başlamıştır. Kurul Kasım 2012 itibarıyla, kavramsal çerçeve dışında 29 adet (TMS), 12 adet Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) ve 24 adet TMSY yayımlamıştır (Kamu Gözetim Kurumu: 2012).

Standartların uygulanmaya başlanmasıyla standart konusunda eğitimli meslek mensubu ihtiyacı ortaya çıkacağı için, IFAC muhasebe meslek mensuplarının profesyonel eğitimi ve bu eğitimin sürdürülmesine özel önem vermiştir. Bu amaçla IFAC konseyinin daimi komisyonu olarak bir eğitim komitesi kurmuştur. Bu komitenin amaçları, standartlar ve ilkelerini geliştirmek, nitelikli eğitim programlarını desteklemek ve muhasebe meslek mensuplarının sürekli

eğitimini sağlamaktır. Bu bağlamda IFAC, öğrenmeyi vurgulayan ve yaşam boyu öğrenme tabanlı bir eğitim süreci uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (IFAC, 1998)

Barth (2008) yaptığı çalışmada standartların eğitiminde uygulanması gereken temel prensipleri aşağıdaki gibi belirtmiştir. Buna göre öğrencilere (Barth, 2008: 1159-1179):

- İşletme ortakları dışında bilgi kullanıcılarının ihtiyacına yönelik bir finansal tablo hazırlanmasının öğretilmesi,
- Finansal tabloların hazırlanmasının ve sunumunun öğretilmesi,
- Standartların prensiplerinin öğretilmesi,
- Standartların prensiplerinin nasıl geliştirilmesi gerektiğinin öğretilmesi,
- Standartların uygulamalarının yaptırılması, öğrencilerin belirli bir seviyede ekonomik, hukuk ve vergi konularına hakim olmasının sağlanması.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Erol ve Erkan'ın (2008) lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yaptıkları bir araştırmada, işletme bölümünü tercih edenlerin %98'i Ticaret Lisesi dışındaki liselerden olduğu işletme bölümünü öğrencilerin kendi istekleriyle tercih ettikleri, öğrencilerin muhasebe derslerine ilgi duydukları, Ticaret Lisesi mezunlarının muhasebe derslerinde daha başarılı olduğu, öğrencilerin çoğu işletme bölümünden mezun olduktan sonra daha rahat iş bulacakları, öğretim elemanının ders işlemedeki tutum ve davranışlarının ve ders işleme tekniğinin muhasebe derslerindeki başarıyı artırdıkları, eğitim kurumunun fiziki şartlar yönünden yetersiz olması, muhasebe derslerindeki başarıyı etkilediği tespit edilmiştir.

Dalğar ve arkadaşlarının (2012) muhasebe öğrenimi gören öğrencilerin TMS/TRS hakkındaki farkındalıklarına yönelik bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışmada, muhasebe mesleğine ilgisi yüksek olan ve okulundan mezun olduktan sonra muhasebecilik yapmayı düşündüğünü belirten öğrencilerin TMS/TFRS'ler hakkındaki farkındalıklarının diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ayrıca muhasebe alanında daha önce çalışmış veya lise öğrenimi esnasında muhasebe eğitimi almış öğrencilerin bu özelliğe sahip olmayanlara kıyasla TMS/TFRS'ler hakkındaki farkındalık açısından herhangi bir farklılıkları söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde birinci sırada tercih ederek okuduğu bölüme yerleştirilmiş olan öğrencilerin de diğer öğrencilere göre herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Son sınıfta okuyan bir öğrencinin muhasebe alanıyla ilgili daha çok mesleki ders aldığı ve mesleğine ilişkin gelişmelerle daha çok karşılaşma olasılığı çerçevesinde farkındalığının yüksek olması beklenirken bu noktada da herhangi bir farklılık tespit edilememiştir.

Çankaya ve Dinç (2012) Türkiye finansal raporlama standartlarının uygulama başarısını etkileyen faktörler ve bağımsız denetçiler üzerine yaptıkları çalışmada eğitim faktörü ile uygulama başarısı arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Yani, eğitim düzeyi arttıkça uygulama başarısının da artacağı belirtilmiştir.

Kurnaz (2012) muhasebe öğrencilerinin Türkiye Muhasebe Standartları hakkındaki farkındalığını inceleyen bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada UFRS'nin uygulanmasın özellikle İİBF'lerin önemli roller üstleneceğini ve öğrencilere UFRS'nin öğretilmesiyle birlikte UFRS'ye geçişin daha kolay olacağı sonucuna ulaşmıştır.

MUHASEBE ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE STANDARTLARI HAKKINDAKİ ALGILARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; muhasebe öğrenimi gören ve muhasebeci olma hakkı olan Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümü öğrencilerinin Türkiye Muhasebe Standartları hakkında algılarını genel anlamda ortaya koymaktır. Bu bağlamda; söz konusu algıların öğrencilerin "mesleğe ilgi düzeyi", "muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünüp düşünmediği", "staj/iş tecrübesinin olup olmadığı", "mezun olduğu okul türü", "bölümünü tercih sırası" ve "okuduğu sınıf", gibi özellikler ile anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma Kocaeli Üniversitesi'ne bağlı Gazanfer Bilge, Gebze, Hereke Ömer İsmet Uzunyol, İzmit ve Kocaeli Meslek Yüksek Okullarında Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programlarında öğrenim gören öğrencileri kapsamaktadır. Söz konusu programlarda 2011-2012 eğitim öğretim bahar döneminde toplam 1376 öğrenci öğrenim görmektedir. Araştırma kapsamına dahil olan, Gazanfer Bilge MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında 132, Gebze MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında 221, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında 434, İzmit MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında 252, Kocaeli MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programında 337 öğrenci okumaktadır (Tablo 1).

Meslek Yüksekokullarının Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümünde okuyan toplam 1376 öğrencinin 780'i ile yüzyüze anket yöntemi ile çalışma yapılmış, elde edilen bu anketlerin 111 tanesi çeşitli sebeplerle değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Değerlendirmeye tabi tutulan 669 anket toplam öğrenci sayısının %48,6 sına karşılık gelmektedir.

Katılımcılar üzerinde uygulanan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik özelliklerle ilgili sorular, ikinci kısımda ise muhasebe standartları hakkındaki algılarını belirlemeye yönelik Dalğar ve arkadaşları (2011) tarafından oluşturulup, araştırmacılar tarafından revize edilen ölçek sorularına yer verilmiştir. Araştırmada kesinlikle "katılıyorum"dan "kesinlikle katılmıyorum" a kadar derecelendirilmiş 5'li likert ölçeği kullanılmış ve anket verileri IBM SPSS STATISTICS 20 ile analiz edilmiştir.

Tablo 1: Okullar ve Bölümlere Göre Öğrenci Sayıları

Okulu	Bölüm/Program	Öğr. sayısı
Gazanfer Bilge	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	132
Gebze	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	221
Hereke	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	434
İzmit MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	252
Kocaeli MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	337
MYO Toplamı		**1376**

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amaçları paralelinde hipotezler tespit edilmiş ve bu hipotezler istatistiksel analizler sonucunda test edilmiştir.

$H_{1:}$ Muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünen öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, mesleği icra etmeyi düşünmeyen öğrencilerden farklıdır.

H_2: Muhasebe Mesleğine İlgisi Yüksek Olan Öğrencilerin Muhasebe Standartları Hakkındaki algıları, mesleğe ilgisi düşük olan öğrencilerden farklıdır.

$H_{3:}$ Staj ve iş tecrübesi olan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, staj/iş tecrübesi olmayan öğrencilerden farklıdır.

$H_{4:}$ Ticaret meslek lisesi mezunu öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, diğer liselerden mezun öğrencilerden farklıdır.

$H_{5:}$ Muhasebe ve vergi uygulamaları bölümünü ilk sırada tercih eden öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, bölümünü ilk sırada tercih etmeyen öğrencilerden farklıdır.

$H_{6:}$ Son sınıfta okuyan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, son sınıfta okumayan öğrencilerden farklıdır.

Araştırmanın Bulguları ve Analizi

Bu bölümde araştırmadan elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir.

Anket kapsamına dahil olan öğrencilere hipotezlere esas alınan sorular ve bu sorulara verilen cevaplar Tablo 2'de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin % 62,3'ü kız, %37,7'si erkek, %84,5'i 21 yaş altı, %12,9'u 22-25 yaş arası, %0,07'si 26-29 yaş arası, %1,9'u 30 yaş üstü, %54,9'u birinci sınıf, %45'1'i ikinci sınıf, %40,7'sinin bölümü birinci sırada tercih ettiği, %59,3'ünün bölümü 2. ve diğer sırada tercih ettiği, %72'sinin ticaret meslek lisesi çıkışlı olduğu, %28'inin diğer liselerden mezun olduğu, %80,7'sinin staj tecrübesi olduğu,%19,3'ünün staj tecrübesi olmadığı, %58'inin muhasebe mesleğine orta düzeyde ilgi duyduğu, %27,1'inin muhasebe mesleğine yüksek düzeyde ilgi duyduğu, %76,7'sinin mezun olduktan sonra muhasebe mesleğini icra etmeyi düşündüğü,%23,3'ünün mezun olduktan sonra muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünmediği ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamındaki MYO'ların muhasebe ve vergi uygulamaları programlarında Muhasebe Standartları seçmeli veya zorunlu ders olarak okutulmamaktadır. MYO'larda Muhasebe Standartları ile ilgili dersler verilmemektedir. Muhasebe Standartları sadece ödev, seminer vb. çalışmalarla bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin standartların farkında olup olmadıklarını ortaya koymak için ve bu algıların; muhasebe mesleğine ilgi duyanlar, muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünenler, staj ve iş tecrübesi olanlar, ticaret ve meslek lisesi mezunu olanlar, bölümü ilk sırada tercih edenler, son sınıfta okuyanlar arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Tablo 2 Demografik Özellikler

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	417	62,3
	Erkek	252	37,7
	Toplam	669	100,0
Yaş	18-21	565	84,5
	22-25	86	12,9
	26-29	5	,7
	30-+	13	1,9
	Toplam	669	100,0
Okuduğu sınıf	1	367	54,9
	2	302	45,1
	Toplam	669	100,0
Tercih	1	272	40,7
	2 +	397	59,3
	Toplam	669	100,0
Lise	Ticaret	482	72,0
	Anadolu	22	3,3
	Düz	165	24,7
	Toplam	669	100,0
Staj/İş Tecrübesi	Var	540	80,7
	Yok	129	19,3
	Toplam	669	100,0
İlgi Düzeyi	Düşük	100	14,9
	Orta	388	58,0
	Yüksek	181	27,1

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	417	62,3
	Erkek	252	37,7
	Toplam	669	100,0
İcra Etme Durumu	Evet	513	76,7
	Hayır	156	23,3
	Toplam	669	100,0

MUHASEBE STANDARTLARI HAKKINDAKİ ALGILARIN ANALİZİ

Bu kısımda, ankete katılan öğrencilerin algı ile ilgili sorulara vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapmaları yer almaktadır. Bu durum

Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 Algılara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

	N	Ortalama	Standard Sapma
S.1.	669	3,6428	1,08447
S.2.	669	3,4664	1,00634
S.3.	669	3,5306	,96233
S.4.	669	3,6278	,97600
S.5.	669	3,3408	,96518
S.6.	669	3,5426	1,00897
S.7.	669	3,4574	,98190
S.8.	669	3,4978	1,02896
S.9.	669	3,5486	1,04084
S.10.	669	3,5845	1,04858
S.11.	669	3,4529	,99983
S.12.	669	3,2750	,94091
S.13.	669	3,3259	1,01557
S.14.	669	3,0239	1,14229
S.15.	669	2,8640	1,12313
S.16.	669	2,9895	1,08123
S.17.	669	3,2900	1,02641
S.18.	669	3,5979	1,06442
S.19.	669	3,5396	1,04265
Geçerli	**669**		
Ortalama		**3,39**	

GÜVENİLİRLİK ANALİZİ

Öğrencilerin Muhasebe Standartlarına yönelik algılarının belirlenmesi amacıyla geliştirilen ölçeğin hesaplanan toplam iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,911'dir. Ölçeğin sosyal bilimler alanı için mükemmel güvenilirlik düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Bu güvenilirlik düzeyini gösteren sonuç aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4 Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
0,911	19

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİN TEST EDİLMESİ

H_1: Muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünen öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, mesleği icra etmeyi düşünmeyen öğrencilerden farklıdır.

Bu hipotezde, ankete katılan öğrencilerin, mezun olduktan sonra mesleği icra etme düşüncelerinin Türkiye Muhasebe Standartlarına ilgilerini etkileyip etkilemediği ortaya konulmuştur. Anketlerden elde edilen veriler, normal dağılıma uymadığı için gruplar arasındaki farklılıklar, "bağımsız gruplar t testinin" non-parametrik alternatifi olan Mann-Whitney U testi ile sınanmıştır.

Mesleği icra etmek isteyen öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile mesleğe devam etmek istemeyen öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasındaki ilişki

Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5 H_1 Hipotezi Test İstatistiği

İcra Etme Durumu		Mann-Whitney U	28400,500
Evet	513	Wilcoxon W	40646,500
Hayır	156	Z	-5,498
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000

H_1 hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiş, anlamlılık tablo değeri 0,00<0,05 olduğundan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç, muhasebe mesleğini mezuniyetten sonra icra etmek isteyen öğrencilerle, muhasebe mesleğini icra etmeyi düşünmeyen öğrenciler arasında, Muhasebe Standartları hakkındaki algıları açısından, mesleği icra etmek isteyen öğrenciler lehine anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkarmıştır.

H_2: Muhasebe Mesleğine İlgisi Yüksek Olan Öğrencilerin Muhasebe Standartları Hakkındaki algıları, mesleğe ilgisi düşük olan öğrencilerden farklıdır.

H_2 hipotezi ile mesleğe ilgi düzeyi göz önünde bulundurularak öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar normal dağılımı Whitney U testi ile ortaya konulmuş ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6 H_2 Hipotezi Test İstatistiği

İlgi Düzeyi		Mann-Whitney U	38349,500
Düşük	488	Wilcoxon W	157665,500
Yüksek	181	Z	-2,620
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	0,009

H_2 hipotezleri 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Anlamlılık tablo değeri 0,009<0,05 olduğundan H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuca göre, muhasebe mesleğine ilgi duyan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile mesleğe ilgi duymayan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

H_3: Staj ve iş tecrübesi olan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, staj/iş tecrübesi olmayan öğrencilerden farklıdır.

H_3 hipotezi ile staj ve iş tecrübesi göz önünde bulundurularak öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar normal dağılımı Whitney U testi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7 H_3 Hipotezi Test İstatistiği

Staj / İş Tecrübesi		Mann-Whitney U	29283,000
Var	540	Wilcoxon W	37668,000
Yok	129	Z	-2,815
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	,005

H_3 hipotezleri 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Anlamlılık tablo değeri 0,005<0,05 olduğundan H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuca göre, staj ve iş tecrübesi olan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile staj ve iş tecrübesi olmayan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

H_4: Ticaret meslek lisesi mezunu öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, diğer liselerden mezun öğrencilerden farklıdır.

H_4 hipotezi ile öğrencilerin mezun olduğu lise göz önünde bulundurularak Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ölçülmmüştür. Elde edilen sonuçlar normal dağılımı sağlamadığından Whitney U testi ile ortaya konulmuş ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 H_4 Hipotezi Test İstatistiği

Mezun Olduğu Lise		Mann-Whitney U	41414,000
Ticaret Lisesi	482	Wilcoxon W	58992,000
Diğer Lise	187	Z	-1,630
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	0,103

H_4 Hipotezleri 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiş, anlamlılık tablo değeri 0,103>0,05 olduğundan H_4 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda ticaret meslek lisesi mezunu öğrenciler ile diğer liselerden mezun olan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları bakımından anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.

H_5: Muhasebe ve vergi uygulamaları bölümünü ilk sırada tercih eden öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, bölümünü ilk sırada tercih etmeyen öğrencilerden farklıdır.

H_5 hipotezi ile bölümü ilk sırada veya iki ve sonraki sırada tercih ettikleri göz önünde bulundurularak Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar normal dağılımı Whitney U testi ile ortaya konulmuş ve sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9 H_5 Hipotezi Test İstatistiği

Tercih Sırası		Mann-Whitney U	52574,000
1. Tercih	272	Wilcoxon W	89702,000
2 +	397	Z	-,578
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	0,563

H_5 hipotezleri 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiş, anlamlılık tablo değeri 0,563>0,05 olduğundan H_5 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda, bölümü ilk sırada tercih eden öğrenciler ile 2. ve diğer sırada tercih eden öğrenciler arasında Muhasebe Standartları hakkındaki algıları bakımından anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.

H_6: Son sınıfta okuyan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları, son sınıfta okumayan öğrencilerden farklıdır.

H_6 hipotezi ile öğrencilerin son sınıfta okuma durumu göz önünde bulundurularak Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar normal dağılımı Whitney U testi ile ortaya konulmuş ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10 H_6 Hipotezi Test İstatistiği

Okuduğu Sınıf		Mann-Whitney U	38615,500
1	367	Wilcoxon W	106143,500
2	302	Z	-6,759
Toplam	669	Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000

H_6 hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiş, anlamlılık tablo değeri 0,00<0,05 olduğundan H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda, son sınıfta okuyan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile diğer sınıflarda okuyan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Türkiye'deki muhasebe uygulamalarının uluslararası muhasebe standartlarına uyumlaştırılması aşamasında, muhasebe meslek adayları ve meslek mensuplarının söz konusu standartlar hakkında bilgi sahibi olmaları önem arz etmektedir. Yapılan uyumlaştırma çalışmaları sonucunda, mevcut muhasebe sistemi ile uyumlaştırma sonucu ortaya çıkan muhasebe sistemi arasında şüphesiz farklılıklar ortaya çıkacaktır. Meslek adaylarının ve mensuplarının bu farklılıklar hakkında bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bilinçlendirme sağlanmadığı zaman, işletmelerde içinden çıkılamayacak sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu durumlar göz önünde bulundurularak, çalışmada geleceğin muhasebe meslek mensubu adayı meslek yüksekokulu öğrencilerinin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak analiz edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Mezun olduktan sonra muhasebe mesleğini icra etmek isteyen öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile mesleği icra etmek istemeyenler arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Bu durum, mezuniyetten sonra muhasebe mesleğini icra etmek isteyen öğrencilerin ileride karşılarına çıkacak muhasebe standartlarıyla ilgili bilgi sahibi olma çabası içinde olduklarını göstermektedir.

Öğrencilerden muhasebe mesleğine ilgi düzeyi yüksek olanların Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile muhasebe mesleğine ilgi düzeyi düşük olanların algıları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, muhasebe mesleğine ilgi duyan öğrencilerin, muhasebe standartları ile daha yakından ilgilendikleri söylenebilir.

Öğrencilerden staj ve iş tecrübesi olanların Muhasebe Standartları hakkındaki algıları ile staj ve iş tecrübesi olmayan öğrencilerin algıları arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Bu Sonuç da, staj ve iş tecrübesi olan öğrencilerin, staj esnasında muhasebe standartlarıyla ilgili bilgi sahibi olduklarını ortaya koymaktadır.

Ticaret lisesi mezunu öğrenciler ile diğer liselerden mezun olan öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı fark ortaya çıkmamıştır. Ticaret lisesine giren öğrencilerin temel amacı muhasebeci olmak, olmasına rağmen bu öğrencilerin diğer liselerden mezun olan öğrencilerle aynı bilgi düzeyine sahip olmaları şaşırtıcı bir sonuçtur. Buradan, ticaret lisesi mezunu öğrencilerin öğrenim gördükleri okulda, standartlar ile ilgili ders almadıkları sonucuna varılabilir.

Bölümü ilk sırada tercih eden öğrenciler ile 2. ve diğer sırada tercih eden öğrencilerin Muhasebe Standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı fark ortaya çıkmamıştır. Buradan da anlaşıldığına göre, öğrencilerin bölümü birinci sırada tercih etmeleri ile muhasebe standartları hakkındaki algıları arasında bir bağlantının olmadığı söylenebilir.

Son sınıfta okuyan öğrenciler ile son sınıfta okumayan öğrencilerin muhasebe standartları hakkındaki algıları arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Bu da öğrencilerin son sınıfta karar verme aşamasında oldukları için muhasebe mesleği ile ilgili bir araştırma içinde olduklarını ortaya koyar.

Anket sorularının ortalamasına (3,39) bakıldığında öğrencilerin standartlar hakkında çok fazla bilgi sahibi olduğu söylenemez. Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin üniversiteden neler bekledikleri ve mezuniyetten sonra ne yapmayı düşündükleri göz önünde bulundurularak, eğitimin bu doğrultuda verilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin yeni gelişmelerden sürekli haberdar edilmesi gerekmektedir. Muhasebe meslek mensubu olmak isteyen öğrencilerin bu alanda kendini geliştirmesi için staj yapması, seminerler hazırlaması sağlanmalıdır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, farklı çalışmalar da yapılabilir. Öğrencilerin üniversiteden neler bekledikleri ve ne buldukları, dersi veren öğretim üyelerinin öğrencilerden neler bekledikleri, öğrencilerin muhasebe mesleğine ilgi düzeyi ile okul başarısı arasındaki ilişki ile ilgili çalışmaların yapılması eğitimin kalitesinin belirlenmesi açısından önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

AKDOĞAN, N., "Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarının Uygulanma Süreci: Sorunlar, Çözüm Önerileri", Mali Çözüm Dergisi, Sayı:80, Mart-Nisan 2007, ss.113-130.

AKSOY T., "Finansal Muhasebe ve Raporlama Standartlarında Uyumlaştırma ve UMS/UFRS Bazında Küresel Muhasebe Standartları Setine Yöneliş Eğilimi", Mali Çözüm Dergisi, Sayı:71. ss 182-199

ALEXANDER D., ARCHER S., İntirnational Accounting/Finansal Reporting Standards Guide, Chicago:CCH, 2009, s.1.01

BARTH, M.E., "Global Financial Reporting: Implications for U.S. Academics", Accounting Review 83 pp 1159-1179, 2008.

BEKÇİ, İ., Muhasebe Meslek Mensuplarının Türkiye Muhasebe Standartları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı 22, ss 27-40, 2007.

CİVAN M., KARA E., Türkiye Muhasebe Standartları ve Çözümlü Örnekler, Gaziantep, 2002.

ÇANKAYA F., DİNÇ E., Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının Uygulama Başarısını Etkileyen Faktörler: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi C:17, S:1, ss 81-102, 2012.

ÇİFTÇİ Y., Türkiye'de Cumhuriyet Döneminden Bugüne Yapılan Muhasebe Düzenlemeleri, II. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalıştayı ve I. Muhasebe Tarihi Günleri, 28-29 Haziran 2007, Giresun, s.6.

DALĞAR H., ÇELİK İ., MORTAŞ M., Muhasebe Öğrenimi Gören Öğrencilerin TMS/TRS Hakkındaki Farkındalıklarına Yönelik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi C:16, S:1, ss 217-30, 2012.

EROL M., ERKAN G., Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesinde Bir Araştırma, KMU İİBF Dergisi Yıl:10 Sayı:14 Haziran, 2008, ss.284-301

http://www.iasplus.com/en/standards: Erişim tarihi: 12 Aralık 2012

http://www.kgk.gov.tr/ content_detail-208-513-son-halleriyle-standartlar.html, Erişim Tarihi 20 Aralık 2012

IFAC (International Federation of Accountants), IFAC handbook 1998, New York: Technical Pronouncements

KURNAZ N., Statistical Analysis of the Factors Affecting Accounting Students' Awareness of the TAS (Turkish Accounting Standards) and TFRS (Turkish Financial Reporting Standards), British Journal of Science, February, Vol. 4 pp 142-156, 2012.

MISIRLIOĞLU İ.U., UFRS ve BASEL II'nın işletme faaliyetleri üzerindeki etkileri, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 76, Haziran-Temmuz 2006, s.22.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

SAĞLIK TURİZM MARKASI: KÜTAHYA

Ercan TAŞKIN
Doç.Dr. T.C. Dumlupınar Ün. İ.İ.B.F.,ercantaskin2003@hotmail.com

H.Yelda ŞENER
Yrd.Doç.Dr. ,T.C. Dumlupınar Ün. K.S.B.MYO.,yeldasener@hotmail.com

ÖZET: Sağlık turizmi, bireyin sağlığına kavuşmak için yaşadığı merkezden başka bir merkeze tedavi amacıyla gitmesidir. Ülkemizde sağlık turizmi, şifalı su kaynaklarının insan ruh ve fiziksel sağlığına yararı olarak değerlendirilmektedir. Termal turizmin yanı sıra diğer tüm turizm çekiciliklerinin insan ruh ve fiziksel sağlığına etkisi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile Kütahya'nın sağlık turizm markası olmasındaki ana unsurlar değerlendirilmiş ve bu unsurların; yerel yönetim politikası ve dış ilişkiler, özel sektör ve diğer kurumlar, turizm, kongre ve aktiviteler, yatırım ve yerleşim, kültür, tarihi miras ve doğal güzellikler, eğitim ve spor, insan, üst yapı, iklim, gastronomi, dil, mesafe ve algılanan imaj olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler*:* Sağlık Turizmi, Marka, Destinasyon, Turizm çekicilikleri.

BRAND OF HEALTH TOURISM: KÜTAHYA

ABSTRACT: Health tourism is to go to one place to another for treatment. Health tourism is considered as benefits of medicinal water sources for human mental and physical health in Turkey. The effect of the tourism possibilities on the human soul and physical health as well as the thermal tourism are considered in a holistic manner. It is examined in this study that the main elements of being noticeable brands of health tourism for Kutahya. It have been introduced that this elements are local government policy, external affairs, private sector and other institutions, tourism, conferences and events, residential and investment, culture, historical heritage and natural beauty, education and sports, human, structure, climate, gastronomy, language, distance and perceived image.

Keywords*:* Health tourism, brand, destination, tourism appeals.

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri pazarlaması, müşterileri odaklı bir yaklaşımla müşteri beklentilerine uygun sağlık hizmetlerinin dizayn edilip sunulmasıdır. Sağlık turizmi, ülkelerde yaşlı nüfusun sağlık ihtiyaçları ve giderlerinin artması ile sosyal güvenlik kurumlarının giderleri karşılamadaki yetersizliği nedeniyle özel kuruluşların sağlık merkezleriyle paket anlaşmalar yapması, iş ve yaşam koşullarının olumsuz etkilerinin insanların ruh ve fiziksel sağlığını tehdit etmesine karşılık doğa, iklim ve fiziksel olanaklarıyla iyileşmeyi sağlayacak merkezlerin sunumlarını artırması sayesinde gelişmektedir. Ülkemizde sağlık turizmi denildiğinde, şifalı su kaynaklarının insan ruh ve fiziksel sağlığına yararı düşünülmektedir. Kütahya, termal olanaklarıyla ziyaretçilerine eşsiz sağlık hizmeti sunabilmektedir.

Bu çalışmada, Kütahya'nın sağlık turizm markası olmasında etkili olan unsurların ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Kütahya'nın swot analizi yapılmış ve Kütahya'nın sağlık turizm markası olmasında etkili olan unsurlar; yerel yönetim politikası ve dış ilişkiler, özel sektör ve diğer kurumlar, turizm, kongre ve aktiviteler, yatırım ve yerleşim, kültür, tarihi miras ve doğal güzellikler, eğitim ve spor, insan, üst yapı, iklim, gastronomi, dil, mesafe ve imaj olarak tespit edilmiş, bu unsurların bütüncül bir yapıda insan ruh ve fiziksel sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkisi olduğu kabul edilmiştir.

ÇALIŞMA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Şehir ekonomileri açısından en önemli kaynaklardan biri olan turizm, çeşitliliğiyle birçok fırsatı taşımaktadır. Turizm çekicilikleri yüksek olan şehirler bu fırsatları değerlendirme de daha yüksek potansiyele sahip olmaktadır. Turizm çekicilikleri, bir şehrin markalaşmasında etkindir. Kütahya, turizm çekicilikleri bakımından yüksek değere sahip olan

bir şehirdir. Bu çalışmada Kütahya turizm çekiciliklerinin tümü, insan ruh ve fiziksel sağlığına yararı bakımından bir bütün olarak incelendiğinden Kütahya'nın sağlık turizm markası olması üzerine vurgu yapılacaktır. Bu açıdan Kütahya'nın termal turizmi de sağlık turizm kapsamında değerlendirilecektir.

Sağlık

Sağlık, bireyin hasta ya da sakat olmayışı aynı zamanda bedenen, ruhen ve sosyal yönden tamamıyla iyi olmasıdır (Sağlık Bakanlığı, 2005). Bireyin toplumsal yaşamda üstlendiği rol ve sorumluluklarını gerektiği gibi yerine getirebilmesi olarak değerlendirilebilmektedir (Adak, 2002:23).

Turizm

Bireyler, toplumlar ve merkezler için çok büyük ekonomik ve sosyal etkiler ortaya çıkaran, bireyin yaşadığı yerden geçici süreliğine ayrılarak başka bir merkeze ya da merkezlere gitmesi, buralarda gezip görmesi, dinlenme, eğlenme ve öğrenme gibi sosyo-kültürel gereksinimlerini karşılaması turizm faaliyetleridir (Barutçugil, 1989:15).

Sağlık Turizm

Sağlık turizmi, bireyin sağlığına kavuşmak için yaşadığı merkezden başka bir merkeze tedavi amacıyla gitmesidir. Sağlık turizmi, tıp turizmi, termal turizm ve yaşlı- engelli turizmi olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Bireyin yaşadığı merkezde yüksek teknolojili sağlık merkezleri ve profesyonel sağlık çalışanlarının az ya da yokluğu, tedavi sürecinde tatil yapma isteği, yaşadığı merkezin iklim ve coğrafik yönden tatil için kısıtlı imkanlara sahip olması ya da imkanının hiç olmaması ve özellikle termal turizm imkanları sunan merkezlerde tatil yapma arzusu, sağlık hizmetlerinin kendi yaşadığı merkezde pahalı olması, çok daha yüksek kalitede sağlık hizmeti alma isteği, kronik hastaların, yaşlıların ve engellilerin başka merkezlere gidip tedavi olma istekleri, bireyin hayata tutunma ve yaşam isteği sağlık turizminin temel sebepleri olarak gösterilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012). Bunların yanı sıra gelişmiş ülkelerdeki nüfusun hızla yaşlanması, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bireylerin tedavi amaçlı seyahatlerini teşvik etmektedir.

Sağlık turizmini desteklemesi açısından termal tesislerin nitelik ve nicelik bakımından iyileşmesi de önemlidir (Oğuz, 2012:92; Dinçer, 2009). Sağlık turizmi, mikro ve makro açıdan iktisadi özellikler taşımaktadır. Sağlık turizminin mikro iktisadi özellikleri, sağlığına önem gösteren bireylerin oluşturduğu büyük bir pazar potansiyeli karşısında nitelik ve nicelik yönünden hızla gelişen bir arz gücü olması nedeniyle güçlü bir sağlık turizmi piyasasının ve rekabetçi bir pazarın gelişmesi yanı sıra diğer turizm çeşitlerine göre düşük fiyat politikası izlemesi ve fiyata duyarlı esnek arz ve talep yapısının olmasından oluşmaktadır. Makro iktisadi özellikleri ise, sağlık turizm sektörünün hizmet sektöründe yer alan diğer alt sektörlerle koordineli çalışması, kamu ve özel sektör girişimleriyle desteklenmesi, çevreye duyarlı politikaların benimsenmesini teşvik etmesi, yeni şifalı su merkezlerinin keşfedilmesi ve yeni termal tesislerin kurularak katma değer yaratması ve GSMH'yı desteklemesi olarak sıralanmaktadır (Öztürk,2007: 127-128).

Sağlık Turizm Pazarlaması

Sağlık hizmetleri pazarlaması, müşterilerin ihtiyaçlarının belirlenerek sağlık hizmetlerinin bu ihtiyaçlara göre dizayn edilmesi ve bu hizmetlerin müşteriler tarafından tercih edilmesinin teşvik edilmesidir (Tengilimoğlu, 2000:189; Karafakioğlu, 1998:2). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi sağlık hizmetlerinin pazarlanmasında müşteri odaklılık temel nokta olarak değerlendirilebilmektedir. Müşteri odaklılık, müşteri memnuniyetine bağlı olarak uzun süreli ilişkiler geliştirmeye odaklanan, tutum ve davranış olmak üzere işletmeye yönelik iki pozitif müşteri tepkisi yaratacağı düşünülen kavramdır (Stock ve Hayer, 2005:548). Bundan dolayı müşteri odaklılık, müşterilerinin sağlık hizmetlerine ilişkin tutum ve davranışlarının ortaya çıkmasında ve yönlendirilmesinde önemlidir. Müşteri odaklı sağlık hizmetleri dizayn edilebildiğinde müşteri memnuniyeti sağlanacak, müşterilerle uzun vadeli ilişkiler geliştirilebilecektir. Bu açıdan sağlık turizm hizmeti tek bir açıdan değil, sağlık turizme destek olabilecek tüm turizm çekicilikleri göz önene alınarak değerlendirilmelidir.

Sağlık turizm pazarlamasının gelişmesinde birçok faktör mevcuttur. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun sağlık ihtiyaçları ve giderlerinin artması, sosyal güvenlik kurumlarını zorlamaktadır. Bu yüzden, bu ülkelerde sosyal güvenlik kurumları ve özel sigorta kurumlarının kaliteli sağlık hizmeti sunan ülkelerdeki sağlık kuruluşlarıyla paket anlaşmalar yaparak sağlık hizmetlerini düşük maliyetli alma çabaları önem kazanmaktadır (Öztürk ve Bayat, 2011:141). Gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin neden olduğu çevre sorunları, iş ve yaşam koşullarının olumsuz etkileri nedeniyle insanların ruh ve fiziksel sağlığının bozulması, doğa çevresi, iklim ve fiziksel özellikleriyle

iyileşmeyi sağlayacak merkezlerin tedavi amaçlı ziyaret edilmesini artırmaktadır (Özer ve Sonğur, 2012:70; Türksoy ve Türksoy, 2010:700).

Ülkemizde sağlık turizmi, şifalı su kaynaklarının insan ruh ve fiziksel sağlığına yararı olarak değerlendirilmektedir. Bu şifalı su kaynaklarının merkezinde dizayn edilen oteller ve termal tedavi hizmeti sunan sağlık merkezleri tercih edilen noktalar olmaktadır. Bu turizm çeşidine önem veren ülkeler, ülkemize kıyasla yabancı ülkelerden gelen hastaları kalıcı tedavi ederek ciddi gelirler elde edip bu sağlık faaliyetini üretim ekonomisi olarak görmektedir. Bundan dolayı da, ülkelerinin milli gelirlerini arttıran temel bir ekonomi girdisi olarak kabul edilmektedir. İsrail, Ürdün, Güney Kıbrıs, Litvanya, Polanya, Hindistan, Tayland, Malezya ve Küba sağlık turizminin önemini kavrayan ülkelerdendir (Koplay, 2012). Türkiye, kaplıcaları bakımından dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmasına rağmen profesyonelleşmiş hizmet sunumu yapan işletme sayısının azlığı, termal turizm pazarından aldığı payın artmasını engellemektedir. Kaplıca merkezlerinde uzman olmayan çalışanların istihdam edilmesi, müşteri odaklı yaklaşımın geliştirilememesi, iletişim sürecindeki sıkıntılar gelişmeyi engelleyen en önemli faktörler olarak sıralanmaktadır. Kaplıca potansiyelini keşfeden yabancılar yatırımcılar, kendi işletmelerini kurmaya başlamışlardır. Bir İngiliz şirketin Pamukkale'de kaplıca merkezi satın alması bu olumsuz durumun örneğidir (Çiçek ve Avderen, 2013:27-28; Yıldırım ve Altunkaya, 2006).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2023 Türkiye Turizm Stratejisi isimli çalışmasında termal ve kültür temalı bölgelerin geliştirilmesine, termal ve kültür turizminin alternatif turizm türleri ile bütünleşmesine odaklanılmaktadır. Jeotermal kaynakların bulunduğu bölgelerin önemi vurgulanarak, geliştirilmeleri için yatırımlar yapılması gerekliliği açıklanmaktadır. Ayrıca aynı çalışma da zengin kültürel ve doğal değerlere sahip şehirlerin markalaştırılarak, turistler için bir çekim merkezi haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Kütahya'da kültür turizmi canlandırılarak marka kültür şehri oluşturulması hedeflenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

SAĞLIK TURİZMİ PAZARLAMASI AÇISINDAN KÜTAHYA İLİ DEĞERLENDİRMESİ

Kütahya'nın sağlık turizm markası olması, il gelişimine büyük katkı sağlayacaktır. Öncelikle, Kütahya iline sağlık turizmi hizmetlerinden yararlanmak için gelecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin sağlık ve diğer turizm çekicilikleri fırsatlarından yararlanması, Kütahya'nın ekonomisini canlandıracaktır. Bu süreç, hem sağlık turizmine hem de diğer çekicilik unsurlarına ilişkin işletmelerde, konularında eğitimli insanların istihdamını artıracaktır. Böylelikle Kütahya'da yaşayanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi, ilave değerli hizmet sunumlarının artırılması mümkün olacaktır. Kütahya'nın sağlık turizmi markası olma sürecinde, ilin termal çekicilikleri ile çini ve seramikle elde etmiş olduğu ünü, tarihi, kültürel zenginlikleri, doğal güzellikleri, yerel yemekleri gibi birçok çekicilik unsuru bütünleşik bir yapı içerisinde analiz edilecektir. Sağlık turizmi pazarlaması açısından Kütahya ili değerlendirilmesi üç aşamada yapılacaktır. Bunlar; Kütahya'nın swot analizi, Kütahya ilinin sağlık turizm markası olmasında rol alan unsurların belirlenmesi, sonuç ve öneriler olarak sıralanmaktadır.

Kütahya İlinin Swot Analizi:

Kütahya ili üzerinde yapılacak SWOT analizi, Kütahya'nın mevcut durumu hakkında aydınlatıcı bir fırsat haritası çizmeye yardımcı olacaktır. Böylelikle, Kütahya ilinin güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkarılarak, sistematik bir değerlendirmeye imkan tanıyacaktır.

Kütahya'nın güçlü yanları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Kütahya iline Türkiye'nin her bölgesinden ulaşım kolaydır.
- Şehirlerarası yol güzergahının önemli bir kesişim noktasında bulunmaktadır. (İstanbul- Ankara-İzmir- Antalya ekseninde ve eşit mesafede bulunması)
- Uluslararası havaalanı ve bağlantılı illerle duble vb. yol çalışmalarının hız kazanması.
- Coğrafyasının farklılığı (İlin %57'sinin ormanlık alandan oluşması, park, bahçe, mesire yeri gezinti alanlarının fazlalığı)
- Sahip olduğu miras değerlerinin çeşitliliği ve tarihi eserlerinin çokluğu
- Bölgenin çok çeşitli turizm türlerine uygunluğu (dağ, sağlık)
- Çok çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmış olması, görülecek değerlerinin çokluğu
- Geleneksel el sanatlarını hala sürdürülüyor olması
- Gelişmiş bir mutfak kültürüne sahip olması
- Kütahya çinisi ve seramiğinin tanınması

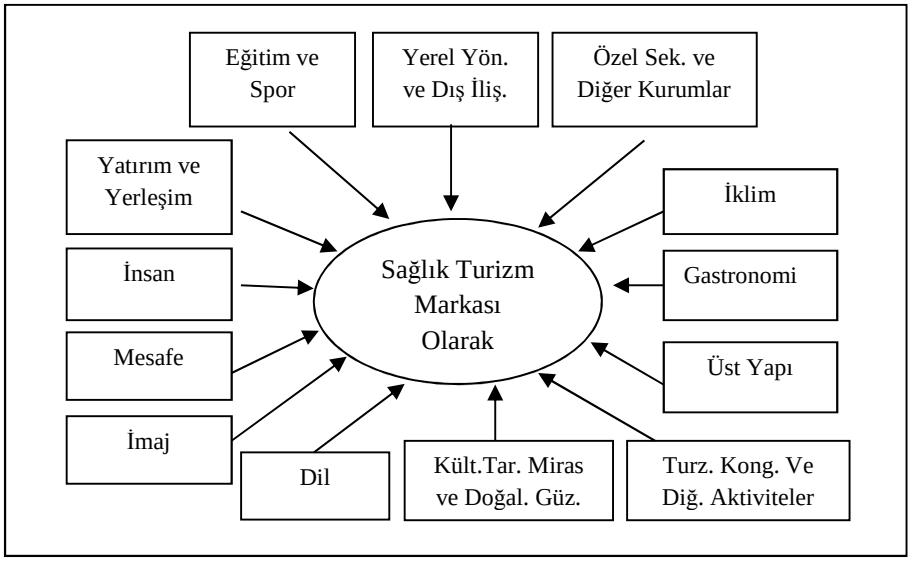
- Mineralce zengin termal kaynaklarının fazlalığı ve suların kalitesi
- İldeki üniversite bünyesinde, fizik tedavi ve rehabilitasyon yüksek okulu, araştırma hastanesi ve turizm yüksek okulunun bulunması, Yoncalı hidroterapi, fizik tedavi ve rehabilitasyon hastanesinin bulunması

Kütahya'nın zayıf yanları ise şu şekilde özetlenmektedir:

- Sanayi kuruluşlarının yetersizliği ve istihdam yaratamaması
- Geleneksel el sanatları ile uğraşanların gelecek kaygıları
- Genç ve eğitilmiş nüfusun kalıcı ve geçici göçe zorlanması
- Şehrin altyapısındaki yetersizlikler
- Çarşı esnafının ekonomik sıkıntısı ve boşalan dükkanlar
- Turizm bilincinin oluşmaması ve eğitilmiş eleman eksikliği
- Konaklama, ikram ve dinlenme yerlerinin bulunmaması ve olanların da istenilen standartların altında olması
- Jeotermal enerjiyi kullanılır hale getirmedeki yetersizlik

Kütahya İlinin Sağlık Turizm Markası Olmasında Rol Alan Unsurlar:

Kütahya'nın sağlık turizm markası olmasında etkili olan unsurlar, yerel yönetim politikası ve dış ilişkiler, özel sektör ve diğer kurumlar, turizm, kongre ve aktiviteler, yatırım ve yerleşim, kültür, tarihi miras ve doğal güzellikler, eğitim ve spor, insan, üst yapı, iklim, gastronomi, dil, mesafe (Yapraklı ve Demirdöğen, 2010:53) ve imaj (Baker ve Cameron, 2008:92; Kotler vd., 1999) olarak kabul edilmiş ve bu unsurların bütüncül bir yapıda insan ruh ve fiziksel sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkisi olduğu kabul edilmiştir.

Şekil 1: Sağlık Turizmi Markası Modeli

Yerel Yönetim Politikası ve Dış Ilişkiler

Yerel yönetimin ekonomik gelişmeye yönelik stratejileri, yerel iş dünyası ve kurumlar, medya, kamu yönetimi, yakın iller ve ülkeler, diğer uluslararası ve çok uluslu organizasyonlar ile iyi ilişkiler Kütahya'nın sağlık turizm markası olmasında etkilidir. Bununla birlikte, belirlenen projelerin gerçekleştirilmesinde yerel yöneticilerle sanayi ve ticaret

odaları, sivil toplum kuruluşları gibi kuruluşlarla işbirliğinin sağlanması gerekmektedir (Yapraklı ve Demirdöğen, 2010:48).

Özel Sektör ve Diğer Kurumlar

Globalleşmenin etkisiyle ekonomik gelişmeye katkı sağlayan sektörlerin izlediği stratejiler de değişmiştir. Sektörel açıdan yeni girişimlerin, yatırımların artması öncelikle sektör bazında canlanmaya, bu alanda istihdamın artmasına, bulunduğu merkez için yaşam standartlarının yükselmesine vesile olmaktadır (Gülçubuk, 2010:38). Bu süreç, sektörlerin gelişim gösterdiği şehirlerin canlanmasını ve şehirlerin sunduğu diğer olanaklar ile tercih edilebilir olmasını sağlayacaktır.

Turizm, Kongre ve Aktiviteler

Turizm, Kütahya ilinin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişimi için destekleyici bir güçtür. Kültür, günümüzde tüketilen ticari bir ürün olarak görülmekte, yaşam tarzı, miras, sanat gibi unsurlarla sunulmaktadır. Ayrıca, turizm pazarında prestijli bir konumun kazanılması olay çekicilikleri altında değerlendirilen aktivite çeşitleriyle sağlanmaktadır (Özdemir, 2008:32-34).

Yatırım ve Yerleşim

İş yaşamında görev alacak kalifiye işgücünün temini, sosyal ve kültürel altyapının oluşturulmasıyla mümkündür. Bununla birlikte yerli ve yabancı girişimciyi ve beraberinde kalifiye işgücünü çekebilmek sosyal altyapı yatırımlarının varlığına bağlıdır. İş ve üretim merkezlerinin yapılması, organize sanayi bölgesinin oluşturulması, teknoparkların, iş ve fuar alanlarının dizayn edilmesi, iş merkezlerinin yapılması ili yatırımcılar açısından daha cazip hale getirmektedir (Yolal ve Ersoy, 2010:38). Bu açıdan son dönemlerde, Kütahya'da gözlenen gelişmeler yatırımcıların hızla ilimize yönelmesini sağlamaktadır.

Kültür, Tarihi Miras ve Doğal Güzellikler

Turistlerin eğlenmesi, keyif alması ve eğitilmesi amacıyla yönetilen en önemli turizm çekicilikleri, kültürel ve doğal zenginliklerdir. Kültürel, tarihi ve doğal zenginlikler bakımından zengin olan merkezler, turist çekiciliği bakımından güçlü bir potansiyele sahip olmaktadır. Bu çekiciliklere ait atmosferin turistlere sunabilme imkanı turistlerin edindiği deneyim sonrasında duyduğu memnuniyeti artırmaktadır (Özdemir,2008:30-31). Kütahya kültürel, tarihi ve doğal güzellikler bakımından ziyaretçilerine olağanüstü bir deneyim yaşatma fırsatına sahiptir.

Eğitim ve Spor

Eğitim kurumları ve spor kulüpleri ilin itibarında çok önemli roller oynamaktadır. Kütahya'daki üniversite Türkiye'nin pek çok yerinden öğrencileri bünyesinde toplamaktadır. Bu özellik, Kütahya ilinin sahip olduğu değerlerin tanınmasında, çok önemli bir güç sağlamaktadır. Değişik spor dallarının desteklenmesi de buraya gelecek olan yerli ve yabancı ziyaretçilerin ağırlanmasında etkinlik sağlayacaktır.

İnsan

Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesi, yaşamını sürdürmek, çalışmak, yatırım yapmak, ziyaret etmek ve eğlenmek düşünülen bir merkez olarak insanları çekmesi gerekmektedir. İlde yaşayanların, ilin geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki vizyonunu il otoritelerle paylaşması ilin gelişimi açısından önemlidir. Bu süreç, otoritelerin kamu, özel sektör ve yerel medya birlikteliğiyle Kütahya ilinin arzulanan geleceğine ulaşmasına yönelik karar vermesiyle mümkün olacaktır (Yapraklı ve Demirdöğen, 2010:50).

Üst Yapı

Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesinde etkili olabilecek diğer bir unsur da üst yapıdır. Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesinde sahip olduğu konaklama tesislerinin yerli ve yabancı turistlere hitap edebilecek özellikte olabilmesi, ilde istenilen sayıda ve kalitede alışveriş merkezlerinin, müzelerin, eğlence mekanlarının, restoranların olması, bu yapıların ile özgü bir mimariyle inşa edilmesi çok büyük bir katkı sağlayacaktır (Yapraklı ve Demirdöğen, 2010:51).

İklim

İklim, her turizm faaliyeti üzerinde etkili olabilecek bir etkendir. Diğer bir deyişle turistler, turizm faaliyetlerini iklim koşullarına ve değişikliklerine göre tespit etmektedir. Öte yandan iklimin insan psikolojisi ve davranışları üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır (Koç ve Güçer, 2003). Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesinde şekillendirici bir diğer unsur iklimdir. İklim, ilde yaşam koşullarını, ulaşımı, yapılacak sosyal aktivitelerin belirlenmesini sağlamaktadır.

Gastronomi

Mutfak kültürü ve lezzetlerini tanıtmaya yönelik gerçekleştirilen sunumların mutfak kültürü bakımından zengin olan merkezler tarafından yapılması, büyük bir rekabet gücü sağlamaktadır. İtalya, Fransa, Türkiye ve Çin bu konuda öne çıkan ülkeler arasındadır (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2010). Kütahya'nın en önemli kültürel zenginliklerinden biri mutfak kültürüdür ve ziyaretçilerine farklı tadlarla hitap edebilmektedir.

Dil

Globalleşme, farklı kültürlerden ve coğrafyalardan insanları iletişimine ve birbirleriyle iş yapmasına imkan tanımaktadır. Globalleşmenin bu etkisi, turizm sektörünün de gelişiminde etkilidir. Dünya turizm gelişimine bakıldığında seyahat edilen ülke çeşitliliği artığı gibi seyahat eden turist çeşitliliği de artmaktadır. Gelen turistlere iyi hizmet sunumu yapabilmek ve turizm çekiciliklerinden haberdar edebilmek için iyi bir iletişime ihtiyaç duyulmaktadır. Gelen turistlerle etkileşimli diyalog kuramayan, konuştukları dili anlamayan çalışanların iyi hizmet sunumunda bulunması mümkün değildir (Davras ve Bulgan, 2012:228; Dayıoğlu, 2010:43).

Mesafe

Ülkemizde turizm ve ulaşım birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki unsurdur. Turizm merkezindeki mevcut ulaşım sistemlerinin gelişmişliği turizm etkinliklerini ve organizasyonlarını yönlendirmektedir. Bu süreçte turizm gelişmelerine ulaşım imkanları büyük kolaylık sağlamaktadır (Doğaner, 1998:3). Kütahya ilinin coğrafi olarak konumu da sağlık turizm markası olabilmesinde önem arz etmektedir. Örneğin konumu itibariyle diğer illere uzaklığı ve yakınlığı yine buna bağlı olarak değişen ulaşım maliyetleri ve ulaşımın kolay olup olmaması, şehre gelen yerli ve yabancı turist sayısını etkilemektedir. Bu da doğal olarak şehrin tanınmasına, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesine ve tabi ki Kütahya ilinin sağlık turizm markası olmasında etkilidir.

İmaj

İmaj, turistlerin turizm merkezine ilişkin algılamalarıdır. Turistin, turizm merkezinin diğer turizm merkezlerinden ayırt edici farlılıklara ve çekiciliklere sahip olduğuna yönelik inanç, fikir ve izlenimlerinin toplamı, bu merkezin imajının yüksek değere sahip olduğunu göstermektedir (Baker ve Cameron, 2008:92; Kotler vd., 1999).

Sonuç ve Öneriler

- Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesinde il bütün olarak ele alınmalı, faaliyet ve etkinlikler sadece şehir merkezinde gerçekleştirilmemelidir.
- Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesine yönelik vizyon ve misyon açıkça belirtilmelidir.
- İlde yaşam ve yerleşim alanlarının seçim ve oluşturulmasında yerel yönetim ve il politikacıları yanında ildeki tüm paydaşların, Kütahya ilinin sağlık turizm pazarlamasında potansiyel oyuncuların ve söz sahibi olanların (odalar, birlikler, yerleşik işletmeler, eğitim kurumları, yerel medya, dernekler, arazi sahipleri, finans kuruluşları, girişimciler, gayrimenkul yatırımcıları) katılımı sağlanmalıdır.
- Kütahya'nın sağlık turizm pazarlamasında ele alınacak konular ekonomik gelişme, perakendecilik, yaratılacak imaj, iletişim, halkla ilişkiler, reklam ve tutundurma çabaları gibi çok çeşitlilik arz etmelidir.
- Kütahya'da sağlık turizm hizmeti alanların gereksinimleri dikkate alınmalı ve memnuniyetin sağlanabilmesi için de yürütülecek projeler gerçekçi ve uygulanabilir olmalıdır.
- Kütahya çini ve seramik yönünden yaygın şekilde tanınmaktadır. Kütahya'nın sağlık turizm pazarlaması ve bu açıdan da yaygın şekilde tanınması özellikle belediye başkanının gündeminin en üst

sırasında yer almalıdır. Seçilmiş kişi olarak belediye başkanı Kütahya ilinin sağlık turizm markası olma projesinde ilini seven bir kişi sorumluluğu ile işin başında olmalıdır.

- Kütahya ilinin sağlık turizm markası olmasında gerekli yapısal değişimler ve yenilikçi yöntemler kolayca kabul edilip uygulanabilmelidir.
- Kütahya ilinin sağlık turizm markası olma projesi yönetimi ve uygulama sürecinde ilin kamu ve özel kurum ve kuruluşları kaynak ve bütçelerini ortak kullanabilmelidir.
- Kütahya'da etkin bir iletişim oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Çünkü ilin iletişim yetkinliği toplumsal ve ekonomik gelişmişliği için önemli bir başarı faktörüdür ve Kütahya ilinin sağlık turizm pazarlaması, ilin geleceğine yönelik bir vizyona gelecekle bütünleşmiş iletişime sahip olunmasını gerektirir.
- Kütahya ilinin sağlık markası olabilmesinde en önemli kriterlerden biri etik standartlar kapsamında sunulan hizmet kalitesinin sürekli iyileştirilmesidir.
- Kütahya'nın sağlık turizm markası olabilmesi, sunulan hizmetin niteliğine bağlıdır. Bu hizmet süreci, sağlık turizminden yaralanacak olan ziyaretçilerin evden çıkışından tekrar evine dönüşüne kadar olan tüm süreci kapsayıcı nitelikte değerlendirilmelidir.
- Sağlık turizm hizmetinden yararlanacak ziyaretçilerin herhangi olumsuzluktan etkilenmesini önleyebilmek amacıyla sigorta şirketleriyle koordinasyon sağlanmalıdır.
- Kütahya'da sağlık turizm hizmeti sunan kurum ve kuruluşların belirlenmesi ve sertifikalanması Kütahya ilinin sağlık turizm markası olabilmesinde en önemli unsurlardan biridir.
- Kütahya'da sağlık turizm hizmeti sunan kurum ve kuruluşlarda sağlığa uygunluk, alt yapı hizmetleri, yeterli tıbbi teknolojiler, uluslar arası ortak tedavi protokolleri, yeterli bilgi teknolojileri, yeterli uzmanlığa sahip personel gibi beşeri ve teknik standartlara ulaşma gereklidir.

- Kütahya'da sunulan sağlık turizm hizmeti kapsamında büyük kitlelere ulaşabilmek amacıyla paket programlar oluşturarak sağlık ve turizm iç içeliğinin sağlanması gerekmektedir.
- Kütahya'nın sağlık turizm markası haline gelmesinin etkinleştirilmesi amacıyla tanıtım programları ve kampanyalar düzenlenmelidir.
- Kütahya'nın sağlık turizm markası olabilmesi amacıyla organizasyon ve danışma şirketleri kurulmalı ve yardımcı firmalar bu yapılanma içinde yer almalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adak, Nurşen, Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme, Birey Yay., İstanbul, 2002, s.23.

Barutçugil, İsmet, Turizm İşletmeciliği, Beta Yayınları, İstanbul 1989, s.15.

Özdemir, Gökçe, Destinasyon Pazarlaması, Detay Yayıncılık, Ankara 2008, s.32-34.

Makaleler

Aydın Oğuz, Türkiye'de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(23), 2012, ISSN:1309-9132, s.92; Dinçer, Süleyman, "Tıp (Sağlık) Turizmi Nedir?", 03.08.2009 http://www.saglikdergisi.com.tr/kose / detay.asp?kid=213, (Erişim Tarihi:30.08.2010)

Baker, Michael J., Cameron, Emma, Critical success factors in destination marketing, TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH, VOL. 8, 2, 2008, s. 92; Kotler , P . , Asplund , C . , Rein , L . and Heider , D . (1999) 'Marketing Places Europe: Attractinginvestments, industries, residents and visitorsto european cities, communities, regions andnations' , Pearson Education

Çiçek, Recep, Avderen, Selçuk, Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesi'ndeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2013, 15 (25), s. 27-28; Yıldırım ve Altunkaya, 2006.

Davras, Gonca Manap, Bulgan, Gülay, Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İngilizce Hazırlık Eğitimine Yönelik Tutumları: Isparta MYO Turizm Ve Otel İşletmeciliği Örneği, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 2012, S.228; DAYIOĞLU, M. (2010). Anadolu Otelcilik Ve Turizm Meslek Lisesi Stajyer Öğrencilerinin Yeterliliği Konusunda İşveren Görüşleri (Edremit Körfezi Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Anabilim Dalı, s.43.

Doğaner, Suna, Türkiye Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri, Coğrafya Dergisi, Sayı:6, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1998, İstanbul, s.3.

Gülçubuk, Ali, Şehir Pazarlaması Neden Önemlidir ve Şehirler Nasıl Pazarlanır? Kula Şehri İçin Bir Örnek Çalışma, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, Yıl:9, Sayı:31, Kış 2010, s.38.

Özer, Özlem, Songur, Cuma, Türkiye'nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri ve Ekonomik Boyutu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ISSN:1309-1387, Yıl:4, Sayı:7, 2012 Güz, s.70; Türksoy, A ve Türksoy, S.S. (2010). Termal Turizmin Geliştirilmesi Kapsamında Çeşme İlçesi Termal Kaynaklarının Değerlendirilmesi, Ege Akademik Bakış, 10(1):700.

Öztürk, Hatice, Sağlık Turizmi Tahvilleri, Maliye Dergisi, Sayı:152, Ocak-Haziran 2007, s.127-128.

Öztürk, Mensure, Bayat, Murat, Uluslar arası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi Bir Literatür Çalışması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s. 141.

STOCK, Ruth Maria and D. Wayne HAYER, (2005), "An Attitude-Behavior Model of Salespeople's Customer Orientation", Journal of the Academy of Marketing Science, Vol.33, No.4, p.548.

Tengilimoğlu, Dilaver, Sağlık Hizmetlerinde Pazarlama Karması Elemanları ve Özellikleri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 55-1, 189; Karafakioğlu, M., Sağlık Hizmetleri Pazarlaması, İstanbul, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın No:271, 1998, s.2.

Yapraklı, Şükrü, Demirdöğen, Serkan, Şehir Markası Bileşenlerinin İncelenmesi: Erzincan İli Üzerinde Bir Saha Araştırması, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, Yıl:9, Sayı:31, Kış 2010, s.53.

Yolal, Medet, Ersoy, Nezihe Figen, Kent Markalarının Sürekliliği: Yükselen Trend Eskişehir, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, Yıl:9, Sayı:31, Kış 2010, s.38.

Kurum Yayınları

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı, Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova 2010, s.128.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Ankara 2007, s.33-35.

Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Sağlık Bakanlığı Yönergesi, 10.02.2005, Madde 4.

T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Turizmi El Kitabı 2012, , BMS Matbaacılık, s.64.65.

İnternet Kaynakları

Koplay, Ali, Sağlık Turizmi, http://www.kayad.org.tr/yayingoster.php?idyayinlar=20, 07.06.2012.

Koç, Hakan, Güçer, Evren, İklim Değişikliklerinin Turizm Üzerine Etkileri, s.12, http://www.ttefdergi.gazi.edu.tr/makaleler/2003/Sayi2/37-53.pdf

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK ÖĞRENENLER İÇİN KONUŞMA ÖZ YETERLİK ÖLÇEĞİ: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİLİK ÇALIŞMASI

M.Eyyüp SALLABAŞ
Yrd.Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, sallabaş@yildiz.edu.tr

ÖZET: Bu araştırmada Türkçe öğrenen yabancıların konuşma becerilerine yönelik öz yeterliliklerini belirlemek için bir konuşma öz yeterlilik ölçeği geliştirmek amaçlanmıştır. Türkiye Türkçesini Ankara'daki Gazi Üniversitesi TÖMER'de öğrenen ve C kurunda bulunan 86 yabancı öğrenciden toplanan verilerle ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri yapılmıştır. Öncelikle verilerin analizinde, madde havuzunda yer alan her bir maddenin ayırt ediciliği incelenmiştir. Bağımsız gruplarda iki yönlü t-testi sonuçları (her bir madde için p<,01) maddelerin gereken ayırt etme gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Veri analizinin ikinci basamağında açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki faktörden ve 19 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Bu iki faktör varyansın % 68,22'sini açıklamaktadır. Maddelerin faktör yüklerinin, 664 ila, 894 arasında değiştiği görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinde RMSEA ve IFI değerleri referans alınmıştır. Analizden elde edilen değerler ölçeğin iyi bir uyum gösterdiğini ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere uygulanabilir olduğunu göstermiştir [$\chi 2(147, N=86) = 224.52$, p<.000, RMSEA= 0.079, S-RMR= 0.049, GFI= 0.78, AGFI= 0.72, CFI= 0.98, NNFI= 0.98, IFI=0.98]. Elde edilen bu sonuçlar modelin veri tarafından doğrulandığını göstermiştir.
Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, dil eğitimi, öz yeterlilik, konuşma eğitimi

SPEAKING SELF-EFFICACY SCALE FOR THOSE THAT LEARN TURKISH AS FOREIGN LANGUAGE: A STUDY OF VALIDITY AND RELIABILITY

ABSTRACT: In this study, a speaking self efficacy scale is aimed to be developed to determine self efficacy of foreigners learning Turkish regarding their speaking skills. The validity and reliability of the scale was realized with the data collected from 86 foreign students attending Gazi University TÖMER C Level Courses for Turkish in Ankara. In the analysis of data, discriminant validity of each item found in the item pool was examined. Two way t-test results in independent groups show that items have the required discriminant validity (for each item p<,01. The second step of data analysis included exploratory and confirmatory factor analysis, which produced a scale with 19 items under two factor structures. These two factors account for % 68,22 of variance and it is seen that factor loadings change between ,664 and ,894. RMSEA and IFI values are taken as reference in confirmatory factor analysis. The values obtained from the analysis show that the scale has a good compliance and it can be applied to learners that learn Turkish as foreign language. [$\chi 2(147, N=86) = 224.52$, p<.000, RMSEA= 0.079, S-RMR= 0.049, GFI= 0.78, AGFI= 0.72, CFI= 0.98, NNFI= 0.98, IFI=0.98]. The results obtained show that the model is confirmed by the data.
Key Words: Turkish education as a foreign language, language education, self-efficacy, speaking education

GİRİŞ

Öz yeterlilik bir kavram olarak kişinin verilen durumları yönetmek için etkinlikler düzenleme ve yürütmeyle ilgili yeteneklerine olan inancı olarak tanımlanabilir (Bandura, 1997). Diğer taraftan öz yeterlilik, bireyin belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri organize edip başarılı olarak yapma kapasitesine ilişkin kendi yargısı olarak da tanımlanabilir (Akengin, vd. 2010: 79). Öz yeterlilik inançları bilişsel, güdüsel, duygusal ve karar verme süreçleri ile insan işleyişini düzenler (Bandura, 1997). Sosyal bilişsel öğrenme teorisinin unsurlarından biri olan öz yeterlilik, kariyer gelişimine katkıda bulunan bir faktörü belirlemekten daha fazlasını yapar (Bandura vd. 2001: 202). Bir başka deyişle, öz yeterlilik, bireyin belli bir alanda, beklenen bir ya da bir dizi davranışı gerçekleştirmek için gereksinme duyacağı becerilere ne derece sahip olduğuna ilişkin yargısıdır (Özerkan, 2007. 29). Öz yeterlilik algılanan kapasite ile ilgilidir. "Yapacaksınız" yerine "yapabilirsiniz" ifadesi kullanılmalıdır. "-ebilmek" bir yetenek yargısıdır; "-ecek" ise irade ve bir niyet beyanıdır (Bandura, 2005: 308). Bu sözlerden hareketle öz yeterlilik için şu tanım yapılabilir: Öz yeterlilik kişinin, belli bir alanda kendinden beklenen davranışları düzenleme ve gerçekleştirmeyle ilgili kendi kapasite ve yeteneklerine olan inancıdır.

Öz yeterlilik, kişinin verilen becerileri üretme kapasitelerine olan inançlarıyla ilgilidir (Bandura, 1997) ve insan unsurunun mekanizmalarından hiçbiri, kişisel yeterlik inançlarından daha merkezi ya da yaygın değildir (Bandura ve

Locke, 2003: 87). Diğer taraftan, öz yeterlilik evrensel bir varlık değildir; etkinlik alanları, görev talepleri ve durumsal özellikleri arasında değişir (Steffen vd. 2002: 74).

Schunk (1990)'a göre öz yeterlik inancı, insan davranışlarının en önemli yordayıcısıdır. Bireyler bir görevi gerçekleştirmek için gerekli yeteneğin ve denetim gücünün kendilerinde bulunduğuna inanırlarsa, bu görevi seçmek için daha istekli olur, bu konudaki kararlılıklarını dile getirir; gereken davranışları sergilerler (Eaton ve Dembo, 1997; Sharp, 2002). Kendi öğrenme kapasite ve yeteneklerine dair şüphe duyan öğrenenlere kıyasla, bir beceriyi kazanma ya da bir konuyu öğrenmede yüksek düzeyde öz yeterlilik inancına sahip olan öğrenenler daha kolay uyum sağlamakta, daha sıkı çalışmakta, daha zorlayıcı öğrenme deneyimleri aramakta, zorluklarla karşılaştıklarında daha çok dayanıklılık ve başarı sergilemektedir. Schunk'a (1990) göre bir hedefe ulaşma tatmini, öz yeterlilik inancını ikiye katlar ve kişi kendisine daha zorlayıcı hedefler belirler. Bu süreç, bireyin kazanımlarını daha da arttırır. Sharp (2002) öz yeterlilik inancını, insan motivasyonunun, refahının ve kişisel başarılarının temelini oluşturduğunu vurgular. Çünkü insan, eylemlerinin istediği sonuçları doğuracağına inanmazsa hayattaki güçlüklere karşı durabilme ve reaksiyon göstermede isteksiz olur.

Öz yeterlilik, motivasyonu etkiler. Sosyal bilişsel öğrenme kuramcıları öğrencilerin öz yeterlilik inancını, belirli akademik görevleri yerine getirme kapasitelerine ilişkin kendi yargılarını, akademik motivasyon, tercihler ve performansın temel belirleyicisi olarak öne sürmüşlerdir. Bu öz-kapasite inancı, motivasyonu öğrencilerin içinde yer aldığı akademik görevler için yaşadıkları kaygı kadar, çaba ve sebatı da yönlendirerek etkiler (Çetin, 2007: 65).

Yüksek öz yeterliliğe sahip bireyler düşük öz-yeterliliğe sahip bireylere göre daha zor görevler içinde yer alırlar, daha fazla çaba harcarlar, daha sabırlıdırlar ve daha az endişelidirler (Awang-Hashim, O'Neil ve Hocevar, 2002). Öz yeterlilik seviyelerinin yüksek olduğunu söyleyen öğrencilerin öğrenmelerinde daha etkili stratejiler kullandıklarını, daha zorlu hedefler belirlediklerini ve daha yüksek bir motivasyon seviyesine sahip olduklarını gösteren bulgular bulunmaktadır. Öz yeterlilik, öğrencilerin hedef belirlemeleri ve bu hedeflere ulaşmaları üzerinde etkilidir (Edmons, 2002). Schunk'a göre (1990) öz yeterlilik, bireyin faaliyet tercihlerini, sarf ettiği çabasını ve ortaya koyduğu sabrını etkiler. Öğrenme konusunda düşük öz-yeterliliğe sahip öğrenciler, ödev almaktan kaçınırlar. Kendilerini yeterli hisseden öğrenciler ise öğrenme faaliyetlerine katılmada daha istekli davranırlar. Öz-yeterliliği güçlü olan öğrenciler zorluklarla karşılaştıkları zaman, kendi yeteneklerinden şüphe duyan öğrencilere kıyasla daha fazla çaba sarf ederler ve daha sabırlıdırlar (Akt. Çetin, 2005: 133).

Öz yeterlilik inancı, kişilerin ne kadar çaba harcayacaklarını ve güçlükler karşısında ne kadar süre dayanabilecekleri ve zor durumlarla karşılaştıklarında nasıl kendilerini toparlayabileceklerini belirlemelerine yardımcı olmaktadır (Bandura, 1977: 194; Pajares, 2002:10). Öz yeterlilik inancı yüksek öğrenciler, öğrenme etkinliklerine daha isteyerek yaklaşmakta, büyük çaba harcamakta, güçlükler karşısında uzun süre gayret ederek daha etkili stratejiler kullanmakta ve düşük olan öğrencilerden daha yüksek performans göstermektedir (Eggen ve Kauchak, 1999:403; akt. Azar, 2010: 237). Kaptan ve Korkmaz'a göre (2002), kişide öz yeterlilik inancı ne oranda yüksek ise onda o oranda çaba, ısrar ve direnç görülür. Öz yeterlilik inançları düşük olan kişiler ise olayların göründüğünden zor olduğu kanısındadırlar ve dar bakış açısı ile baktıklarından problemlerini ya da çalışmalarını başarı ile tamamlayamazlar (Akt. Bozdoğan ve Öztürk, 2008: 67)

Kişisel yeterlilik beklentileri bilginin dört temel kaynağı üzerinde temellenir: Performans başarıları, dolaylı deneyim, sözel ikna, fizyolojik ve psikolojik durumlar (Bandura, 1977: 195). Temelde belirtilen dört kaynağa bağlı olarak ortaya çıkan pek çok davranışa ait öz yeterlilik algıları vardır. Bunların en önemlilerinden biri akademik öz yeterliliktir. Özellikle öğrenme faaliyetleri düşünüldüğünde akademik öz yeterlilik kavramının daha çok dikkat çektiği söylenebilir. Akademik öz yeterlilikleri alanlara göre ayırdığımızda karşımıza özel öz yeterlilik alanları çıkmaktadır. Özel öz yeterlilik (spesific self-efficacy) "bireyin verilen durumun taleplerine göre motivasyonu, bilgi kaynaklarını, faaliyet yönünü harekete geçirme yeteneğine olan inancı" olarak tanımlanmaktadır (Wood ve Bandura, 1989; akt. Ekici, 2009: 112).

Kişilerde öz yeterlilik algısı güçlendikçe hedefler de yükselmekte ve bu hedeflere ulaşma yolundaki çabalar da artmaktadır. Sonuç olarak sosyal etkileşimlerde kendilik sunumu olarak düşünülen öz yeterlilik, kişilerin başarılı kendilik sunumuyla ilişkili olabilen bir beklenti olarak görülebilir (Çetin ve Basım, 2010: 259). Çocukların öz yeterlilik algısı onların ne yapabileceğini değil, ne yapabileceklerine inandıklarını gösterir. Öz yeterliliği yüksek olan

bireyler bir zorlukla karşılaştıklarında daha fazla enerji harcarlar ve zorlandıkları işi başarmak için daha fazla mücadele ederler (Büyükikiz, 2011: 16).

Herhangi bir konuda öz yeterlilik algısı yüksek olan bireyler, sonuca daha kısa zamanda ulaşma becerisi gösterirler. Çünkü öz yeterlilik algısı yüksek olan bireyler, karşılaştıkları problemleri çözmede daha başarılı olmaktadırlar. Uzmanlar, okulda sunulan gerçek yaşamla ilgili problemlerin, başarılı olmak için öğrencilerin bilmesi gereken ve okulda öğrenecekleri bilgiler arasında köprü vazifesi görebileceğini söylemektedirler. Bu tür problem çözme çabalarının ise, öğrencilerin öz yeterlilik inanç düzeylerini geliştireceği ve öz yeterlilik inanç düzeyi yüksek olan bireylerin de, problemleri çözmede daha başarılı olacakları varsayılmaktadır (Blumenfeld, vd. 1991; Akt. Aylar ve Aksin: 2011: 300-301). Ancak, yetenekli olup, öz yeterlilik algısının düşük olmasından ötürü başarısızlığa uğrayan ya da edilgin kalan bireyler olabildiği gibi, çok sınırlı becerilere sahip olmalarına karşın yeterlilikleri konusunda güveni yüksek olan insanlar da vardır. Yapılan araştırmalar, belli bir işi başarmak için gereksinme duyulan bilgi ve becerileri taşımayan bireylerin, öz yeterlilik inançları ne kadar güçlü olursa olsun, başarılı olamadıklarını göstermektedir (Özerkan, 2007: 31). Yani başarılı olmak için öz yeterlilik tek başına kâfi gelmemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkçe öğrenen yabancıların konuşma becerilerine yönelik öz yeterliliklerini belirlemek için bir konuşma öz yeterlilik ölçeği geliştirmektir.

YÖNTEM

Bu çalışma, Konuşma Öz Yeterlilik Ölçeği'nin (Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler İçin) yapı geçerliliğini ve iç tutarlılık güvenirlik katsayısını belirlemeye yönelik olarak hazırlanan ölçekleme temelli bir araştırmadır.

Çalışma grubu

Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde toplam 90 öğrenciye ulaşılmış, bu öğrencilerden 4'ünden alınan kâğıtlarda eksik işaretleme ya da birden fazla işaretlemenin olduğu belirlenerek analizlere dâhil edilmemiştir. Geriye kalan 86 öğrenciden toplanan verilerle ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri yapılmıştır. Çalışma grubuna dâhil edilen öğrenciler, Türkiye Türkçesini Ankara'daki Gazi Üniversitesi TÖMER'de öğrenen yabancı öğrenciler olup çalışma verilerinin toplandığı 2012 yılı Mayıs ayında C kurunda bulunmaktaydılar.

Araştırmada, denemelik ölçekteki madde sayısının (23 madde) üç katı veya daha fazla sayıdaki bir öğrenci grubunun 'çalışma grubunu' oluşturması planlanmış, uygulamaların yapıldığı dönemde Gazi Üniversitesi TÖMER'de öğrenim gören ve C kurunda bulunan yeterli sayıda öğrenciye ulaşılmıştır.

Araştırmada, denemelik ölçekteki madde sayısının (23 madde) üç katı veya daha fazla sayıdaki bir öğrenci grubunun 'çalışma grubunu' oluşturması planlanmıştır. Bu doğrultuda ölçeğin geliştirilmesi sürecinde toplam 90 öğrenciye ulaşılmış, bu öğrencilerden 4'ünden alınan kâğıtlarda eksik işaretleme ya da birden fazla işaretlemenin olduğu belirlenerek analizlere dâhil edilmemiştir. Geriye kalan 86 öğrenciden toplanan verilerle ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri yapılmıştır. Çalışma grubuna dâhil edilen öğrenciler, Türkiye Türkçesini Ankara'daki Gazi Üniversitesi TÖMER'de öğrenen yabancı öğrenciler olup çalışma verilerinin toplandığı 2012 yılı Mayıs ayında C kurunda bulunmaktaydılar.

Araştırma verileri ve veri toplama araçları

Araştırmanın verilerini 86 yabancı öğrencinin doldurduğu denemelik ölçekten elde edilen veriler oluşturmaktadır. Denemelik ölçek 23 madde içeren 7'li Likert tipi bir ölçektir.

Veri toplama sürecinde öğrencilerin kendileri hakkındaki bilgileri daha doğru verebilmeleri için (Tezbaşaran, 1997) öğrencinin kimliğini belli eder nitelikte hiçbir veri alınmamıştır.

Verilerin analizi

Denemelik ölçekle toplanan veriler analiz edilmeden önce cevaplayıcı matrisleri oluşturulmuştur. Kullanılan ölçeklerdeki olumlu ve olumsuz maddeler belirlenmiştir. Ölçeklerden alınan yüksek puanların sürekli yüksek öz yeterlilik algısını gösterebilmesi için olumsuz maddeler olumlu maddelerin tersine puanlanmıştır. Olumlu ifadelere verilen cevaplar için "Hiç Katılmıyorum" cevabına 1, "Tamamen Katılıyorum" cevabına 7 puan verilirken, olumsuz ifadelere verilen cevaplar için "Hiç Katılmıyorum" cevabına 7, "Tamamen Katılıyorum" cevabına 1 puan verilmiştir.

Verilerin analizinde SPSS 16.0 paket programı ve Lisrel 8.7 programları kullanılmıştır.

Araştırma süreci

Araştırmanın ilk safhasında Türkiye Türkçesini yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma öz yeterlilik algılarını ölçecek madde havuzunu oluşturmak üzere literatür taranmıştır (Huang vd. 2010). Diğer taraftan, yabancı dil öğretimi ve öz yeterlilik inancı ölçekleri taranarak, öz yeterlilik ifadeleri gözden geçirilmiştir. Maddeler oluşturulurken yabancı öğrencilere verilen eğitim ve bu eğitimin sonrasında onlardan beklenenler de (Avrupa Dil Portfolyosu) dikkate alınmıştır. Çalışmanın bu ilk aşamasında 28 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur.

Çalışmanın ikinci safhasında havuzdaki maddeler uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanlar maddeleri, konuşma öz yeterlilik algılarını ölçmeye yönelik maddeler olup olmama, öz yeterlilik algıları dışındaki diğer psikolojik yapıları içerip içermeme açısından incelemiştir. Maddelerin diğer psikolojik yapılar olan öz kavram, sonuç beklentileri, öz benlik vb. yapıları ölçme özelliğinden arındırılmış olması yapılacak ölçme sonuçlarının güvenirliğini bakımından önemlidir (Bandura, 2006; Schunk ve Pajares 2009). Uzmanların ortak görüşü ile onay almayan maddeler taslaktan elenmiş ve deneme uygulamasında kullanılmak üzere 23 madde konuşma öz yeterlilik ölçeğine alınmıştır.

Ölçekte kullanılan ifadelerin hedef kitle için anlaşılır olması önemlidir (Likert, 1967). Özellikle yabancı veya ikinci dil öğretiminde kullanılacak bir ölçekte her bir maddenin anlaşılır olması -özellikle yabancı öğrenciler için hazırlanan ölçeklerde- hem yanlı ölçümün engellenmesi hem de ölçeğin psikometrik özelliklerinin tam olarak açığa çıkarılması bakımından önemlidir (AERA, APA, NCME, 1999; aktaran Özbay ve Uyar, 2009). Bu durum göz önünde tutularak çalışmanın üçüncü safhasında ölçek maddeleri hedef kitleden üç öğrenciye ayrı ayrı sesli olarak okutulmuştur. Okudukları her maddeden sonra öğrencilere bu maddeyi anlayıp anlamadıkları sorulmuş, eğer anladıklarını belirtmişlerse ne anladıklarını anlatmaları istenmiştir. Öğrenciler, okudukları bütün maddeleri anladıklarını belirtmiştir.

Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 23 maddeden oluşan denemelik ölçek Gazi TÖMER'de okumakta olan 90 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulamalar sırasında ölçekteki maddeler araştırmacılar tarafından okunmuş; öğrenciler de bu esnada ellerindeki formdan takip ederek işaretleme yapmıştır. Daha sonra toplanan veri toplama araçları incelenerek kullanılabilir durumda olan 86 veri toplama aracı değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen verilerden hareketle, madde ayırt edicilik analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, ölçeğin güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır.

BULGULAR

Madde analizine yönelik bulgular

Likert tipi ölçekler hazırlanırken farklı madde analizi yöntemleri kullanılabilmektedir. Bu çalışmada "iç tutarlılık ölçütüne dayalı" madde analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde her bir maddenin alt ve üst gruplar (% 27) için ayırıcı özellikte olup olmadığı incelenmiştir (Tezbaşaran, 1997; Erkuş, 2003). Her bir madde için bağımsız gruplarda iki yönlü t-testi yapılmış, t-istatistik değerleri ve anlamlılık düzeyleri belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelere ilişkin madde analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Seçilen Maddelerin Ayırt Ediciliğine İlişkin T-Testleri

Ölçek Madde No	Grup	n	$\overline{X}$	Ss	sd	t	P
1	alt	23	3,6087	1,23359	44	-9,340	,000
	üst	23	6,5217	,84582			
2	alt	23	3,8696	1,17954	44	-7,860	,000
	üst	23	6,3913	,98807			
3	alt	23	3,9565	1,33070	44	-7,534	,000
	üst	23	6,4783	,89796			
4	alt	23	3,8261	1,37021	44	-10,832	,000
	üst	23	6,9565	,20851			
5	alt	23	3,7391	1,28691	44	-9,418	,000

	üst	23	6,5217	,59311			
6	alt	23	3,4348	1,16096	44	-10,510	,000
	üst	23	6,3478	,64728			
7	alt	23	3,5652	1,64665	44	-9,799	,000
	üst	23	6,9565	,20851			
8	alt	23	3,6957	1,29456	44	-10,616	,000
	üst	23	6,7826	,51843			
9	alt	23	3,5217	1,08165	44	-13,038	,000
	üst	23	6,7826	,51843			
10	alt	23	3,9565	1,42950	44	-9,094	,000
	üst	23	6,7826	,42174			
11	alt	23	3,3478	1,15242	44	-11,744	,000
	üst	23	6,5217	,59311			
12	alt	23	3,5217	1,03877	44	-10,185	,000
	üst	23	6,3478	,83168			
13	alt	23	3,4348	,89575	44	-11,920	,000
	üst	23	6,3913	,78272			
14	alt	23	3,8696	1,65980	44	-7,883	,000
	üst	23	6,7391	,54082			
15	alt	23	3,6957	1,42812	44	-8,630	,000
	üst	23	6,4783	,59311			
16	alt	23	3,2174	,90235	44	-13,785	,000
	üst	23	6,4348	,66237			
17	alt	23	3,3478	1,22877	44	-10,359	,000
	üst	23	6,3478	,64728			
18	alt	23	3,3468	1,36877	44	-11,093	,000
	üst	23	6,6957	,47047			
19	alt	23	3,8261	1,30217	44	-9,570	,000
	üst	23	6,6087	,49901			

Yapılan t-testi sonuçları ölçekte yer alan maddelerin tamamının alt ve üst gruplar için ayırıcı olduğunu göstermiştir (her bir madde için p< ,001). Bu sonuçlardan hareketle ölçekte yer alan maddelerin Türkçe konuşma öz yeterlilik algıları yüksek olan öğrencilerle olmayanları gerekli düzeyde ayırt ettiği söylenebilir.

Açımlayıcı faktör analizine yönelik bulgular

Toplanan veri ile açımlayıcı faktör analizi yapılmadan önce Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi yapılmıştır. Çalışma grubunun büyüklüğünün yani eldeki verinin açımlayıcı faktör analizi yapmak için uygun olup olmadığını gösteren KMO testi ölçüm değerinin 0,940, Bartlett Sphericity testi kay kare değerinin ise 1700,97 ($X^2_{(170)}$= 1700,97, p<.01) olduğu tespit edilmiştir. KMO değerinin 0,90 üzerinde olması veri setinin faktör analizi yapmak için uygun düzeyde olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2006). Ayrıca Bartlett testi sonucunda "Korelasyon matrisi birim matrisidir." sıfır hipotezi .01 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir (Kalaycı, 2006). Veri setinin faktör analizi için uygun olduğuna dair istatistiksel kanıtlar toplandıktan sonra Temel Bileşenler Analizi (Principal Component) yöntemi kullanılarak öncelikle döndürülmemiş faktör analizi yapılmıştır.

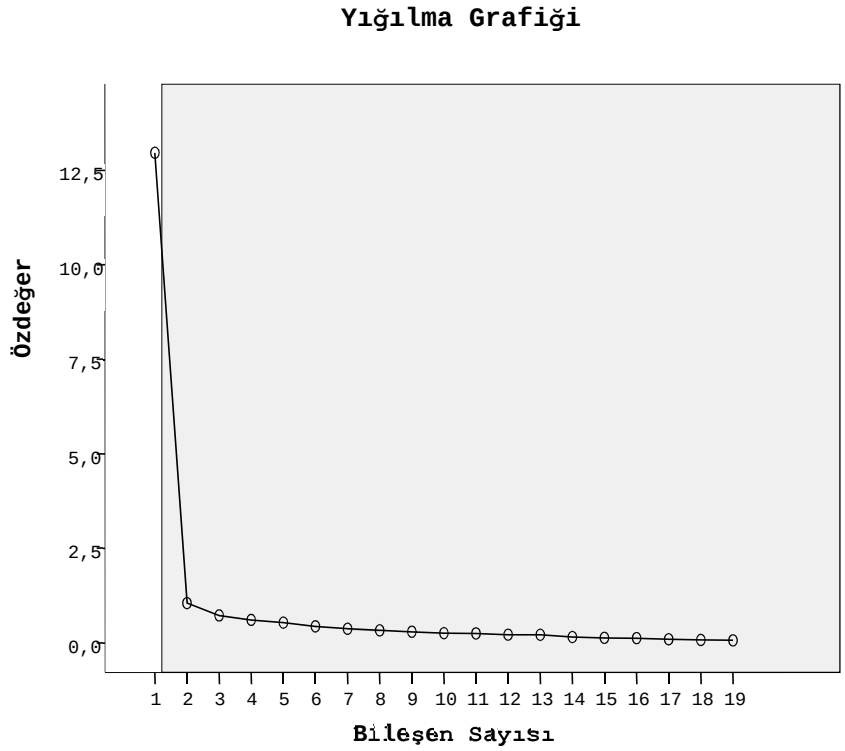
Yapılan döndürülmemiş faktör analizinde denemelik ölçekte yer alan 23 maddeden 19'unun birinci faktörde, geriye kalan 4 maddenin ise diğer faktörlerde bulunduğu görülmüştür. Diğer faktörlere dağılan 4 maddenin tek bir yapıyı ölçme özelliğinden yoksun olması sebebiyle ölçekten çıkarılmasına ve döndürülmüş faktör analizinin birinci faktöre toplanan 19 madde ile yapılmasına karar verilmiştir.

Döndürülmüş faktör analizinde Varimax yöntemi kullanılmıştır. Analizlerde özdeğeri (eigenvalue) 1'in üzerinde olan faktörler anlamlı kabul edilmiştir. Ayrıca yığılma grafiğinin kırılma noktası da yapıyı belirlemede dikkate alınmıştır.

Faktör yüklerinin incelenmesinde alt sınır olarak .45 kabul edilmiştir. Döndürme sonrasında özdeğeri birin üzerinde olan ve toplam varyansın % 68,22'sini açıklayan 2 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu aşamada bütün maddelerin faktör yükünün .45'in üstünde olduğu belirlenmiştir. Geriye kalan faktörlerdeki maddeler incelenmiş; birinci ve ikinci faktörde bulunan maddelerin kuramsal olarak bütünlük gösterdiği görülmüştür.

Döndürme sonrasında 16 maddenin birinci faktör, 3 maddenin ikinci faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Maddelerin faktör yüklerinin ,664 ila ,894 arasında değiştiği görülmüştür. Birinci faktörde yer alan 5 maddenin aynı zamanda ikinci faktörde de .45'in üzerinde bir faktör yükü ile bulunduğu belirlenmiştir. Ancak bu maddelerin faklı faktörlerdeki faktör yükleri arasında .10'dan daha fazla bir farkın olduğu görülmüş ve maddeler ölçekten çıkarılmamıştır. Şekil 1'de ölçeğin son halinin yığılma grafiği ve Tablo 2'de de faktör yükü örüntü matriksleri görülmektedir.

Şekil 1: Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler İçin Konuşma Öz Yeterlilik Ölçeği Yığılma Grafiği

Tablo 2: Seçilen Maddelerin Faktör Yükleri

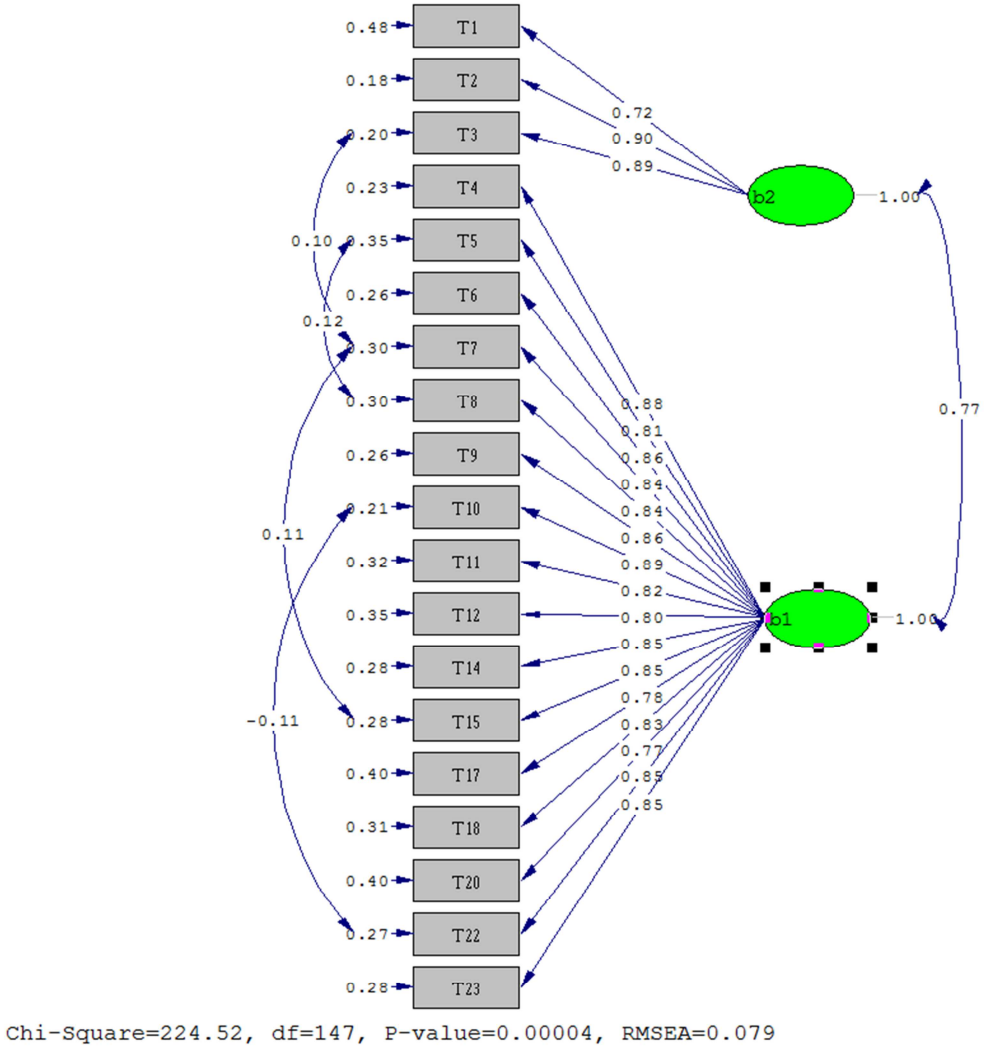
Madde no	1. Faktör	2. Faktör
m4	,843	
m10	,815	
m15	,807	
m8	,791	
m12	,787	
m5	,778	
m17	,775	
m14	,758	
m23	,750	
m18	,743	
m6	,733	,489
m20	,724	
m22	,721	,450
m7	,710	,571
m9	,705	,521
m11	,664	,506
m2		,894
m3		,844
m1		,727

Ölçeğin iki faktörlü yapısı incelendiğinde birinci faktörde yer alan maddelerin konuşmanın anlatım ve içerik özellikleriyle yani genel konuşma yeterlilikleriyle, ikinci faktördeki üç maddenin ise konuşmanın şekil özellikleri ile ilgili olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlardan hareketle ölçeğin tek bir yapıyı iki faktörde ölçecek nitelikte olduğuna karar verilmiş ve doğrulayıcı faktör analizinin iki faktörlü yapı üzerine kurulmasına karar verilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizine yönelik bulgular

Doğrulayıcı faktör analizinde daha önceden edinilen bilgilerden hareketle oluşturulan bir modelin eldeki veriler tarafından doğrulanıp doğrulanmadığı sınanır. Bu analizde örtük değişkenler teorik bir yapıyı temsil ederken, gözlenen ölçümler ise bu yapının göstergeleri olarak tasarlanır (Jöreskog ve Sörbom,1993; aktaran Büyükikiz, vd. 2012). Buradan hareketle Şekil 2'de görüldüğü üzere doğrulayıcı faktör analizi, 2 örtük değişkenin 19 gözlenen değişkeni doğru bir şekilde yordayabildiğine dair bir eşitlik üzerine kurulmuştur. İki örtük değişken daha önce açımlayıcı faktör analizinde belirlenen alt boyutlarıdır. On dokuz gözlenen değişken ise ölçekte yer alan maddelerdir.

Şekil 2: Modelin Standardize Edilmiş Doğrulayıcı Faktör Analizi Çözümlemesi

Yapılan analiz sırasında, düzeltme indeksleri incelenmiş aynı faktörlerde bulunan 5 ve 8. maddelerin, 7 ve 15. maddelerin ve 10 ve 22. maddelerin hata varyansları birbiri ile ilişkilendirilmiştir.

Analizlerde RMSEA ve IFI değerleri referans alınmıştır. Analizden elde edilen değerler ölçeğin iyi bir uyum gösterdiğini ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere uygulanabilir olduğunu göstermektedir [$\chi 2(147, N=86) = 224.52$, $p<.000$, RMSEA= 0.079, S-RMR= 0.049, GFI= 0.78, AGFI= 0.72, CFI= 0.98, NNFI= 0.98, IFI=0.98].

Elde edilen bu sonuçlar modelin veri tarafından doğrulandığını göstermektedir.

Güvenirliğe ilişkin bulgular

Likert tipi ölçeklerin güvenirliğini ölçmek için kullanılan Cronbach Alfa katsayısı, araştırmada geliştirilen "Konuşma Öz Yeterlilik Ölçeği"nin iç tutarlılığını belirlemek için hesaplanmıştır. Alfa katsayısı, ölçek içinde bulunan maddelerin iç tutarlılığının (homojenliğinin) bir ölçüsüdür. Diğer bir deyişle, alfa katsayısı ile ölçekte yer alan k tane sorunun türdeş bir yapıyı açıklamak ya da sorgulamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarının sorgulanması konusunda bilgi elde edilir. İlgili ölçeğin katsayısı ne kadar yüksek olursa bu ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı ve aynı özelliğin ögelerini yoklayan maddelerden oluştuğu ya da tüm maddelerin o ölçüde birlikte çalıştığı yorumu yapılabilir. "Konuşma Öz Yeterlilik Ölçeği"nin maddelerine ilişkin Cronbach Alfa katsayısı α= .974 olarak bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin yüksek güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin başarılarını etkileyen faktörlerden biri de onların öz-yeterlilik düzeyleridir. Dolayısıyla Türkçe öğrenen yabancıların konuşma becerilerinde de başarılı olabilmeleri için eğitim-öğretim faaliyetleri düzenlenirken öz yeterlilik düzeylerinin dikkate alınması gerekir.

Bu çalışmada Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma öz yeterlilik inancının belirlenmesinde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek yedili Likert tipinde cevaplanan toplam 19 maddeden oluşmaktadır.

Mevcut çalışmada ortaya çıkan ölçekte yer alan maddelerin alt ve üst %27'lik gruplar için ayırt edici olup olmadığı incelenmiş, her bir maddenin ayırt edici özellikte olduğu yapılan bağımsız gruplarda iki yönlü t-testi analizi sonucunda belirlenmiştir (bütün maddeler için p<,01).

Çalışma sonuçları, ölçeğin yapısı ile verinin iyi bir uyum gösterdiğini ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere uygulanabilir olduğunu göstermiştir [χ2(147, N=86) = 224.52, p<.000, RMSEA= 0.079, S-RMR= 0.049, GFI= 0.78, AGFI= 0.72, CFI= 0.98, NNFI= 0.98, IFI=0.98]. Dolayısıyla ölçeğin iki faktörlü yapısının veri tarafından doğrulandığı görülmektedir. DFA analizi sonrasında veri tarafından da doğrulanan iki faktörlü yapıdaki maddeler birinci faktörde yer alan maddelerin konuşmanın anlatım ve içerik özellikleriyle yani genel konuşma yeterlilikleriyle, ikinci faktördeki üç maddenin ise konuşmanın şekil özellikleri ile ilgili olduğu görülmüştür.

Türkçe konuşma becerisine yönelik yeterliliklerindeki öz yeterliliği ölçen ölçeğin güvenirliği α= .974'tür. Ölçekten elde edilecek yüksek puan, Türkçe konuşmada yüksek öz yeterlilik inancı olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma öz yeterlilik algılarını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizlerinden elde edilen sonuçlar, ölçeğin gerekli asgari şartları taşıdığını göstermektedir. Çalışmanın Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen diğer gruplar üzerinde de yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ACAR, T. (2012) "Öz Yeterlilik (Self-Efficacy) Kavramı Üzerine". http://www.parantezegitim.net/Bilgi_Bank/Oz_yeterlik_T.Acar_.pdf

AKBULUT, E. (2006). "Müzik Öğretmeni Adaylarının Mesleklerine İlişkin Öz Yeterlik İnançları". Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2), 34-44.

AKENGİN, H., ŞAHİN, C. T., KAYA, B., BENGİÇ, G. ve SARGIN, S. (2010). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bazı Genel Coğrafya Konuları ve Bunların Öğretimi İle İlgili Öz-Yeterlik Algıları". Marmara Coğrafya Dergisi. 21, Ocak, 78 – 97.

AYLAR, F. ve AKSİN, A. (2011). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlilik İnanç Düzeyleri ve Problem Çözme Becerileri Üzerine Bir Araştırma (Amasya Örneği)". Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, Ağustos 2011, Sayfa 299-313.

AZAR, A. (2010). "Ortaöğretim Fen Bilimleri ve Matematik Öğretmeni Adaylarının Öz Yeterlilik İnançları". ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12), 235–252.

BANDURA, A. (1977). "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change". Psychological Review. 84 (2), 191-215.

BANDURA, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W.H. Freeman and Company.

BANDURA, A. ve LOCKE, E. A. (2003). "Negative Self-Efficacy and Goal Effects Revisited". Journal of Applied Psychology. 88 (1), 87–99.
BANDURA, A., BARBARANELLİ, C., CAPRARA, G. V. ve PASTORELLİ, C. (2001). "Self-Efficacy Beliefs as Shapers of Children's Aspirations and Career Trajectories". Child Development, January/February, 72 (1), 187–206.
BANDURA,A. (2005). "Guide For Constructing Self-Efficacy Scales". Self-Efficacy Beliefs of Adolescents. Information Age Publishing
BOZDOĞAN, A. E., ve Öztürk, Ç. (2008). "Coğrafya İle İlişkili Fen Konularının Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlilik İnanç Ölçeğinin Geliştirilmesi". Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED). 2 (2), Aralık, 66-81.
BÜYÜKİKİZ, K. (2011). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Becerileri ile Öz Yeterlilik Algıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
ÇETİN, B. (2007). Yeni İlköğretim Programı (2005) Uygulamalarının İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları ile Öz-Yeterliliklerine Etkisi ve Öğrencilerin Program Hakkındaki Görüşleri. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
ÇETİN, B. (2009). "Yeni İlköğretim Programı (2005) Uygulamalarının İlköğretim 4. ve 5.Sınıf Öğrencilerinin Öz-Yeterliliklerine Etkisi". Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 1(25),130-141.
ÇETİN, F. ve BASIM, H. N. (2010). "İzlenim Yönetimi Taktiklerinde Öz Yeterlilik Algısının Rolü". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, Ocak-Temmuz 2010 ss.255-269.
EKİCİ, G. (2009). "Biyoloji Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması". Kastamonu Eğitim Dergisi. 17 (1), Ocak, 111-124.
KARASAR, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
ÖZERKAN, E. (2007). Öğretmenlerin Öz-Yeterlik Algıları ile Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Benlik Kavramları Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
STEFFEN, A. M., McKİBBİN, C., ZEİSS, A. M., THOMPSON, D. G. ve BANDURA, A. (2002). "The Revised Scale for Caregiving Self-Efficacy: Reliability and Validity Studies". Journal of Gerontology:Psychological Sciences. 57 (1), 74–86.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 36 – Nisan 2013

GERONTOKRASİ: YAŞLILAR YÖNETİMİ

Özgür ÖNDER
Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, oonder@dpu.edu.tr

ÖZET: Gerontokrasi, birçok siyasal ve toplumsal yapıda kalıntıları görülen bir olgudur. Kavram, Türkçe'ye yaşlılar yönetimi/hükümeti olarak çevrilebilir. Yaşlılık, geleneksel topluluklardan günümüze yönetimde karar verme süreçlerinin önemli unsuru haline gelebilmiştir. Weber, geleneksel egemenliğin bir türü olarak gerontokrasiyi incelemiş, bununla birlikte bu olgunun "ideal" olmaktan ziyade farklı yönetim yapılarında da olabileceğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla monarşiden cumhuriyete birçok ülkede, "saf" haliyle bir gerontokrasi görülmese de gerontokratik yönetsel eğilimler dikkat çeker.Gelişen ülkelerde bariz olarak görülen ve Türkiye'nin de yaklaştığı demografik yapının yaşlanması sorunu, kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanında gerontokrasinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Türkiye'de gerontokrasi, siyaset ve kamu yönetiminde etkilerini göstermektedir. Belirgin özelliği ise yenilik ve değişime karşı olma, buna mukabil mevcut statükoyu koruma eğiliminde olmasıdır. Bu bağlamda makale, gerontokrasinin kavramsal ve tarihsel gelişimi yanında Türkiye'deki gelişimi ve etkilerini de inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Gerontokrasi, Yaşlılık, Geleneksel Yönetim.

GERONTOCRACY: ELDERS GOVERNMENT

ABSTRACT: Gerontocracy is a fact that has traces in almost political and social structure. It can be translated as the government of the elders into Turkish. Being old age has become an important factor in administration from traditional society to the present. Weber examined gerontocracy as a sort of traditional sovereignty, in addition, he highlighted that this fact can also be existed in different administration structures rather than being ideal. Therefore, in many countries, the from monarchy to republic, "pure" as it draws attention to trends in gerontocratic administrative though not seen a gerontocracy.The matter of getting older of the demografic structure which is clearly observed in developing countries and also reaching to Turkey , is required the understaning of gerontocracy in the field of public administration and political science. Gerontocracy in Turkey, shows the effects of politics and public administration. Its distinctive feature of being against change and innovation, whereas the present that it tends to preserve the status quo. In this context, the article is going to examine not only the gerontocracy's conceptual and historical development but also its effects and develepment in Turkey.

Key Words: Gerontocracy, Old Age, Traditional Governance.

GİRİŞ

Geleneksel topluluklarda yaşlılık, doğa kanunlarına da uygun olarak yönetebilmenin önemli bir kriteri olabilmiştir. Yaş; tecrübe, bilgi, görgü, gelenek gibi unsurların zorunlu taşıyıcısı görülmüştür. Halbuki biyolojik olarak yaşlılık; takatten düşme, zaafiyet içinde olma olarak görülse de geleneksel yapılarda ihtiyarlamış kişi söz konusu unsurlardan dolayı yönetmeye layık bulunmuştur. İşte bu yönetim tarzına gerontokrasi (gerontocracy), yani "yaşlılar hükümeti" ya da "yaşlılar yönetimi" adı verilmiştir. Ailede başlayıp kabile, klan ve aşiret gibi geniş toplumsal yapılara doğru yayılan gerontokrasi zamanla devlet yönetimlerinde de kendini kabul ettirmiştir. Günümüze geldiğimizde ise siyaset, yönetim, hukuk ve ekonomi alanlarında gerontokratik tortuların hala var olabildiğini söyleyebiliriz.

Modern dönemlerde gerontokrasi, muhafazakarlık, statükoculuk ve değişime kapalılık bağlamında eleştirilen ve kötülenen bir olgu olmuştur. Özellikle 19. ve 20. Yüzyıla bakıldığında gençlerin politik hareketlerin aktörü olma ve karar süreçlerinde daha fazla yer alma taleplerini görürüz. Devrim, halk hareketi, askeri müdahale ve öğrenci hareketlerinde gençliğin heyecanı, dinamizmi ve idealizmi önemli etkenler olmuştur. Ancak Öğün, gençliğin politik-moral güç olarak ve mutantan bir şekilde tarih sahnesine çıkmasının, yaşlıların saltanatının sonunu getiremediğini şöyle ifade eder: "İhtiyarlar mevzilerini asla bırakmadılar. Eski kapitalist ekonomi-politik ağırlıklı olarak yaşlılığın saltanatını devam ettirdi. Yaşlılar aceleciliğin baskılarına karşı aklıselim temelinde muhafazakârlıklarıyla direndiler". Günümüzde yaşlılığın saltanatını sürdüren asıl etkenin Avrupa merkezli olarak nüfusun yaşlanması olduğunu ifade eden Öğün'e göre "Çekirdek aile tecrübesi çocuksuzluğu üretti. Sınıf savaşlarından yorulmuş Avrupalılar, Keynesçi

yaşlı-orta yaşlı ittifakının yarattığı, yeniden-paylaşımcılığın göreli refah ortamında, 1950'li nesillerden itibaren çocuksuzluk üreten 'çekirdek aileye' yöneldiler ve Avrupa'nın sokakları yaşlılardan geçilmez oldu" (Öğün, 2008a).

Avrupa artık yaşlılıkla yüz yüze kalmıştır. Nüfusun yaşlanması ile siyaseti belirleyecek seçmenler de yaşlanmıştır. Tahminler, 2050'ye kadar bu seçmenlerin üçte birinden fazlası 65 yaşının üzerinde olacağını göstermiştir (http://www.economist.com/2010). Dolayısıyla yaşlılığın, siyaset ve yönetim üzerinde önemli etkiler oluşturması beklenmektedir. Yaşlılık, bu gelişmeler çerçevesinde sosyal güvenlikten sosyolojiye birçok disiplinin ilgisini çekmiş, hatta Batılı akademik merkezlerde "gerontoloji" (yaşlılık bilimi) olarak da incelenmeye başlanmıştır. Özellikle "futurology" (gelecek bilim) gibi yeni disiplinler geleceğe dair projeksiyonlarda bu disiplinin bulgularından da faydalanmaktadırlar. Batıda gelişmişlik çıtasının aşılmasıyla beraber çalışılmaya başlanan bu alan, Türkiye söz konusu olduğunda çok yeni sayılabilir. Türkiye'nin de bu çıtaya yaklaşması, gerontokrasinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla çalışmanın aslı ilgi alanı; gerontokrasinin tarihsel ve toplumsal gelişimini, iktidarla, yönetmeyle olan ilişkisini açıklamak ve bunlardan çıkan sonuçların Türkiye'deki siyaset/yönetim alanlarına yansımasını göstermeye çalışmaktır. Sonuçta geleneksel toplumlarda ortaya çıksa da farklı formlarda günümüze kadar önemini korumuş gerontokrasi, Eski Türk devletlerinden günümüze incelenmeyi haketmektedir.

Gerontokrasi: Etimoloji ve Kavram

Gerontokrasi kavramı bilinen modern kaynaklara göre; ilk kez Jean-Jaques Fazy tarafından pejoratif anlamda 1820'lerdeki yaşlı ve muhafazakar Fransız parlamentosunu tanımlamak için kullanılmıştır. Tam karşılığı, yaşlılar yönetimi (*rule by old men*) olarak çevrilen kavram, etimolojik olarak Yunanca'dan gelen "geron(t)" (yaşlı) ve "cracy" (iktidar) kelimelerinin birleşmesinden oluşur[1] (Harris, 2005: 163; Chambers 21. Century Dictionary, 2005: 561). Gerontokratik yönetim, insan hayatının zaman itibariyle kronolojik ilerlemesine göre belirlendiğinden burada zorunlu olarak yaşlılık kavramını açmak gerekmektedir. Gerontoloji de denilen yaşlılık bilimi üzerine yapılan incelemelerde, biyolojik ve kronolojik yaşlılık birbirinden ayrılmaktadır. Bayhan'ın da belirttiği gibi "biyolojik yaşlanma" kavramı hücre, doku ve organ seviyelerinde, beslenme ve çalışma şartlarıyla tetiklenen genetik, fizyolojik faktörlere bağlı olarak bedende meydana gelen fizikî değişiklikler ile görünen ve ölçülebilen bir ihtiyarlığı konu edinirken; "kronolojik yaşlanma", insanın doğumundan içinde bulunduğu zamana kadar geçen, yıllara bağlı değişmeleri anlatır (Bayhan, 2011). Görüldüğü üzere kronolojik yaşlılık, biyolojik/fizyolojik yaşlılıkla eş zamanlı gerçekleşmektedir.

Gerontokrasi, tanım olarak ise topluluk üyelerinden en yaşlının ellerinde bulunan politik sisteme verilen addır (Harris, 2005: 163). Kavram, yaşa bağlı olarak iktidara, yönetmeye ve çekip çevirmeye karşılık gelmektedir. Eski Yunan'dan günümüze kadar ulaşan aristokrasi, demokrasi, teokrasi kavramlarında olduğu gibi gerontokraside de yönetime/siyasete dair bir iktidar alanı çağrışım yapmaktadır. Geniş anlamıyla kavram aileden şirketlere, kiliseden devlet yönetimine kadar formal/informal farklı biçimlerde yönetsel/siyasal bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir.

İnsanlık kadar eski dönemlere götürebilirse de gerontokrasi kavramı modern zamanlarda teorik bir çerçeveye kavuşmuştur. Gerontokrasiyi teorik olarak inceleyen Weber olmuştur. Weber'in *Ekonomi ve Toplum* eserinde kavramsallaştırdığı gerontokrasi (*gerontokratie*), geleneksel egemenliğin biçimlerinden (patriyarkalizm, patrimonyalizm, feodalizm vb) birini temsil eder (Swedberg, 2005: 106). Kavram, geleneksel otoritenin kurulmasıyla içiçe gelişmiştir. Aşiret, klan türü yapılarda kendini daha da güçlü hissettirmiş olan gerontokrasi, Weberyen anlamda geleneğe ve onunla ilişkili olarak tarih, din ve kültüre bağlanmıştır.

Gerontokrasinin tarihsel olarak olumlu anlam ve değer yüklenen kavram dünyası, modern bağlamda olumsuz, hatta kötüleyici bir anlama bürünmüştür. Yaşlılık, modern dönem öncesi bilmeye, hikmete, tecrübeye, hatta bazı topluluklarda sırra, gizeme ya da kutsal olana dair bir bilmeyi kapsarken, sonradan bu olumlu ve değer yüklü anlam dünyasından uzaklaşmaya başlamıştır. Modernite, yaşlılığın geçmişten gelen değerlerini törpüledikçe; kendisine danışılan, başvurulan yaşlılar artık işe yaramaz ve atıl görünmeye başlamıştır. Çünkü modern düşünce "ilerleme" düşüncesine göre geriye bakmadan gelişme göstermelidir ve yaşlılar da geride olanı temsil etmektedir. "Muhafazakar" anlayış ve düşünceler de bu çerçevede yaşlılığın doğal dayanakları kabul edilmiştir.

[1]Bkz. http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=Geront&searchmode=none.

Geleneksel Otorite ve Gerontokrasinin Doğuşu

Yönetme hakkının yaştan kaynaklanan bir imtiyaz olduğu düşüncesi, birçok toplulukta kabul görmüş ve uygulanmıştır (Lipson, 1978: 119). Bu topluluklar geleneğe sıkı sıkıya bağlanmış ve bu geleneğin taşıyıcıları yaşlılar olmuştur. Yönetime, siyasete, hukuka ve üretim ilişkilerine dair birçok geleneksel ilke ve kural yaşlılar üzerinden hayat geçirilmiştir. Yaşlılar yönetimi; etkisini, gücünü ve meşruiyetini gelenekten alır. Weberyen anlamda "geleneksel otorite", atalardan gelen törelerin kutsallığına ve geçerliliğine ilişkin bir inançtan beslenir. Bu inanç, ezelden beri var olan geleneklere göre toplumu yönetenlerin meşru oldukları görüşüne dayanır (Vergin, 2004: 57). Geleneksel otoritenin en önemli hakimiyet tipi patriyarkalizm ve onun bir çeşidi olarak patrimonyalizmdir. Patriyarkalizm, evde babanın, kocanın, en yaşlı erkeğin, en yaşlı akrabanın aile ve klan üzerinde; efendi ve patronların ise uşak ve köleler üzerindeki otoritesi anlamına gelir (Weber, 2005: 375-76). Patrimonyalizm ise patriyarkal şefin artan malvarlığını hane halkına dağıtması ve böylelikle merkezci otoritesinin zayıflaması sonucu ortaya çıkar. Patrimonyal şefin yetkisi altında olanlar artık sadece yakın ya da uzak akrabalar değildir. Dolayısıyla yönetim örgütü zaman içinde farklılaşır ve karmaşıklaşır (San, 1998: 202, 203).

Weber'in geleneksel egemenlik türleri arasında gösterdiği "yaşlılar-erki" gerek patriyarkal gerekse de patrimonyal yapılar içinde hatta içiçe görülebilirse de onlardan daha önceki bir döneme karşılık gelir. Yaşlıların yönetimi en yalınkat geleneksel egemenlik türlerindendir. Yaşlı-erki terimi, insan topluluğu üzerinde egemenliğin örgütlenmeye başlamasının hemen ilk evresinde egemenliğin yaşlıların elinde olduğu durumu anlatır. Başlarda yaşlılar yönetimi, gerçek yaş olarak en yaşlı diye tanımlanıyordu. Doğal olarak da en yaşlı, kutsal gelenekleri en iyi bilen kişiydi. Yaşlı-erki, ekonomik ya da akrabalığa dayalı nitelik taşımayan kümelerde sıkça ve genelde de ataerkillikle bir arada görülmektedir (Weber, 1995: 337). Dolayısıyla bu egemenlik tipinin "saf" haliyle ve tek başına görülmesi nadirdir. Zaten Weber'in kendisi de egemenlik türlerinin uygulamadaki bütün hakimiyet yapılarına "ideal"/"saf" bir şablon olarak mutlak surette uyması gerekmediğini söyler (Weber, 2005: 380). Dolayısıyla Weberyen anlamda gerontokrasi, diğer geleneksel otorite tiplerinden farklı özelliklere sahip olsa da zamanla onlara ya kaynaklık etmiş ya da bu otorite tiplerinin bazı özellikleriyle içiçe geçmiştir.

Gerontokrasinin Tarihsel Gelişimi

Gerontokrasi çalışmalarının çoğu, antropologlarca Batı-dışı toplum ve kültürler üzerine yapılmıştır. Başta Afrika ülkeleri olmak üzere dünya üzerindeki birçok toplulukta yaş politikası ve gerontokrasi üzerine yapılan inceleme ve araştırmalarda, bu toplulukların kültür ve dini gelenek bilgisine sahip olduğu varsayılan yaşlılarca yönetildiği ortaya konmuştur (Harris, 2005: 163). Gerontokrasinin Afrika ve Avustralya'da özellikle de yerli kabilelerde yaşandığı görülmüştür. J. G. Frazer'e göre; Aborjinler gibi kabilelerde, yaşlıların kurul halinde toplanarak önemli kararları verdikleri yönetsel yapıya gençler katılamazdı. Bu kurulları daha sonraları ortaya çıkan Senato karşılar. Kabilelerini yöneten bu yaşlılardan çoğunun kendi totem klanlarının başı oldukları görülür (Lipson, 1978: 120).

İlkel kabilelerde öncelikle rastlanan yaşlılar yönetiminin izleri; Anglo-Sakson kabilelerde, Eski Yunan'da, Roma'da ve Isparta'da da güçlü bir şekilde var olmuştur. Avustralya yerlileri dışında Anglo-Sakson kabilelerinde de yaşlıların oluşturduğu etkili bir meclis bulunmaktaydı. Bu meclis, Witanagemot adı verilen yaşlı kabile reislerinden oluşmakta ve topluluğu yönetmekteydi. Ancak gerontokrasinin sadece ilkel topluluklara özgür olduğu söylenemez. Nitekim Isparta hükümet mekanizmasında Gerousia ya da Yaşlılar Meclisi denilen ve altmış yaşını dolduranların üye olabildikleri güçlü bir kurul olmuştur. Roma'nın diarşik yönetiminde imparator dışındaki kanat olarak Senato daha ünlü bir örnektir. Roma Senatosu, devlet içindeki eski ve yeni yüksek makam sahiplerinden müteşekkil bir yapı olarak dört yüzyıldan fazla bir süre Roma'nın kuvvet ve kudret kaynağı olmuştur (Lipson, 1978: 120). Gerousia kavramının Yunancadaki karşılığı, Latince'deki Senato ile aynıdır. Dolayısıyla Senato kavramının etimolojisine bakıldığında, Latince'de yaşlanmak (senat) kelimesinden türetildiği ve senatus (yaşlılar meclisi) olarak kullanıldığı görülür (www.nisanyansozluk.com, 2012).

Papalığın yüzyıllar boyunca yaşlılığa göre belirlenmesi, gerontokrasinin önemli örneklerindendir (Harris, 2005: 163). Yaşlı papaların yaşlı kardinallerce kendi aralarından seçilerek gelmesi, bu yönetim anlayışının günümüze kadar gelen etkileri ve yansımaları olduğunu gösterir. Günümüze yaklaşıldığında gerontokrasinin Japonya'da da bir başka örneğini görmek mümkündür. 1889 Meiji Anayasası Genro denilen bir yaşlılar meclisi kurulmasına imkan vermiştir. Genro'ya iki kez başbakanlık yapmış kıdemli devlet adamları katılırdı. Bu meclis, yeni bir hükümetin kurulması

sırasında ya da yüksek siyaset konularında İmparatora danışmanlık yapardı. Bu meclisin kurulmasında hiç şüphesiz Japonların yaşa karşı besledikleri geleneksel saygıları önemliydi. Özellikle bu saygının en üst ifadesi, İmparator'un yaşlı bir kişiye emir ve talimat vermekten özenle sakınmasıydı (Lipson, 1978: 120).

Siyasi otoritelerden dini otoritelere kadar birçok iktidar alanında gerontokratik eğilimlerin sadece yukarıda değinilen geleneksel yapılarda olduğu sanılmamalıdır. Gerontokrasi, günümüzde bile görülebilen bir olgudur. Mesela ABD siyasetinde gerek lider kadroların gerekse de Kongre'nin yaşlı (yaş ortalamasının altmışı aşması) olması ve bu kesimlerin uzun yıllar içinde elde ettikleri makam ve mevkileri ellerinde tutmak istemeleri, gerontokrasinin bazı karakteristik özelliklerini günümüz demokrasilerinde de koruyabildiğini göstermesi açısından önemlidir (Harris, 2005: 163).

Gerontokratik Yönetimin Karakteristiği

Gerontokrasi, tarihsel olarak yaşanmış bir gerçekliktir. Bu yönetimin "saf" hali dışında, görece patriyarkalizm ve patrimonyalizm içinde görülebildiği de söylenebilir. Bununla birlikte gerontokrasinin modernite sonrası bile görülebilmesi önemli ve incelenmesi gereken bir durumdur. Siyasetten yargıya, şirketlerden üniversitelere kendini üretiyor olması bu yönetim olgusunun karakteristik özelliklerine odaklanılması gereğini hatırlatır.

Gerontokrasiler, Weberyen anlamda geleneksel egemenliğin en iptidai biçimidir. Bu egemenlik biçiminin pür halinde ırsiyet kuralı söz konusu olmadığından, yaşlı idarecinin soyundan gelecek kimseler iktidar üzerinde hak iddia edemeyeceklerdir. Ayrıca patrimonyalizmde olduğu gibi, iktidar sahibinin etrafında idari bir kesim de olmayacak ve dolayısıyla yaşlı yönetici topluluğun üyelerine bağımlı hale gelecektir. Gerontokrasinin ortaya çıkış döneminde bu yönetim yaklaşımının belirleyici özelliği; topluluk üyelerinde, erk sahibinin geleneksel hakkı olmakla birlikte, egemenliğin kesinlikle tüm bu üyelerin yararına kullanılması gerekli ortaklaşa bir hak olduğu inancının bulunmasıdır. Bundan dolayı da bu inancı, erk sahibinin onu istediği gibi sahiplenemeyeceği düşüncesi takip eder. Bu bağlamda yaşlı-erkini elinde bulunduran, üyelerin emirlerine uymaya istekli olmalarına her zaman bağımlıdır. Çünkü erk sahibinin emirlerini yürütecek kişisel anlamda yönetsel görevliler aygıtı yoktur (Weber, 1995: 337, 338).

Yaşlılar yönetiminde topluluk üyeleri, gerçekte uyruk değildir. Üyelik, herhangi bir işlem sonucu değil gelenekler sonucu meydana gelir. Boyun eğme erk sahibine karşı bir ödevdir. Dolayısıyla önceden belirlenmiş bir kurala uyma zorunluluğundan bahsedilemez. Burada erk sahibiyle üyeleri birbirine bağlayan şey, sıkı bir gelenek bağıdır. Ataerkilliğin en basit şekliyle olan benzerliği, egemenliğin evde uygulanmasıdır. Erki elinde tutan üyelere örnek olma, öğüt verme ve benzeri zorlayıcı olmayan yollarla onları etkilemeye çalışır. Bunun da etkisiyle gerontokrat, toplumsal faydaya uygun olarak iktidarını kullanacak ve yönetilenler üzerinde zorlama içermeyen yöntemlerle (nasihat, örnek olma, ikna ve ikaz vb) yönetimini sürdürecektir (Weber, 1995: 337, 338).

Gerontokrasinin "ideal" haliyle egemenliğinin zorlama içermiyor olması, yaşlıların toplum üzerinde kullanacakları iktidarlarının bilgelik ve hayat tecrübesi boyutunu öne çıkarmaktadır. Lipson'un da belirttiği gibi, yaşlıların daha uzun, daha olgun ve daha güvenilir hayat bilgisine ve tecrübesine sahip olması dolayısıyla yönetmesi gerektiği anlayışı ile yönetimin yüksek muhakeme gücünü gerektiren sanat olduğu inancı birleşmektedir (1978: 119). Burada kitabi bilgiye dayalı formal bir öğrenme yerine, sınanarak doğru olup olmadığına kanaat getirilen tecrübi bilgi geçerli hale gelmektedir. "Toplumsal yapının ağır değiştiği 'geleneksel toplum'larda, baba ile oğlunun karşılaştığı koşulların ve bunların yarattığı sorunların benzerliğidir ki, 'tecrübe'ye saygıyı yaratmış ve babaya benzemek gençler için amaç olmuştu. Çünkü genç adamın bugün karşılaştığı sorunların çözümünde en önemli anahtar, babasının geçmişte benzeri sorunlar karşısında kazandığı deneyimdi. Bu deneyim, yaşlı kuşakların diğerleri üzerindeki otoritesini de meşru kılmaktaydı" (Kışlalı, 1987: 137-138).

Bu tecrübenin oluşması için geçilmesi gereken bir takvim var. İnsan ömrü hilal döngüsüne benzetilecek olunursa; "hilalin yarısının tamamlandığı noktadan sonra olgunlaşma ve yaşlanma dönemine, yani ömür hilalinin üst ucuna doğru hızlanarak evrilen bir süreç başlar. Bu dönemeçte insanlarda; bilgelik, ağırbaşlılık belirgin, mantıklı ve doğru düşünme sağlıklı, muhakeme, analiz-sentez yetileri güçlüdür. Hilalin üst katında isabetli yargılar, doğru çıkarımlar, tutarlı, hoşgörülü ve sabırlı kararlar sergilenirken, ekranda enerji, tırmalama, mücadele, hareketlilik gittikçe sönümleme eğilimli bir iniş grafiği çizer. İşte bu kritik noktada hilalin tam ortasında duran gençlik için çok önemli bir fırsat doğmuştur artık. Aslında gençlik, varlıklarının müsebbibi olan tecrübe küplerine maddi/manevi muhtaçtır".

Hayat üniversitesinin en üst sınıfındaki kıdemlileri olarak toplumun yaşlılara olan ihtiyacı, yaşlıların gençlere olan ihtiyacından daha fazla olabilmektedir. Onlar uzakları daha iyi görür, yola çıkan nesli ufuklarda bekleyen tehlikelere karşı korumak, o uçurumları haber vermek isterler (Bayhan, 2011).

Gerontokratik topluluklarda toplumsal itaat, yaşa göre belirlendiğinden hayatın doğal akışında sıra genç nesillere de gelecektir. Dolayısıyla yaşlıların tecrübelerine ve tarihsel belleklerine göre yetiştirilen çocukların zihinleri, kendilerinin de yaşlandıklarında aynı itibarı hak edecekleri beklentisine göre biçimlenir (Göka, 2012). Duverger, yaşa göre yönetmenin, özellikle de gerontokrasinin eşitlikçi bir tarafı olduğunu iddia eder: "her ne kadar, yaş grupları, eşit olmayan, farklı statülere yol açarlarsa da, yaşla herkesin o statülerden geçtiği göz önünde bulundurulursa, sistemin aslında eşitlikçi olduğu da söylenebilir" (Duverger, t.y.: 150).

TÜRKİYE'DE GERONTOKRASİNİN İZLERİ

Türkiye'de gerontokrasi, geçmişten günümüze siyasal/yönetsel kültüre ve kurumlara sirayet etmiştir. Bu kültürün oluşmasında toplumsal yapı ve aile önemli bir etken olagelmiştir. Türk toplumunda ihtiyar aile içinde danışılan, karar veren kişidir. Zamanla aileleri biraraya getiren daha kapsayıcı aşiret türü yapılanmalarda da gerontokrasi yaşamaya devam etmiştir. Bunun tarihten gelen derin izleri olduğunu ifade etmek de fayda vardır.

Erol Göka, İslamiyet öncesi eski Türk inançları arasında en temel olanlardan birisi olarak "atalar kültü"nü görür. O'na göre, tarih boyunca ataların ruhlarının koruyucu olduğuna, onlara saygısızlığın her iki dünyada da kişiyi rahatsız edeceğine inanılmıştır. Bu kültürel anlayışta fiziksel yaşlılık "kocamak" olarak adlandırılır ve toplumsal yaşlılıktan ayrılır. Toplumsal yaşlılık, bilgelik ve akil olmakla eşdeğer anlamlar içerir ve dolayısıyla itibarlı bir konuma sahiptir. Bu bağlamda "aksakallılar" tarihte hep yönetimde söz sahibi olmuştur. Dünyada "ihtiyar meclisi" gibi tamamen yaşlının bilgi ve görgüsünden yararlanma anlayışı üzerine temellenmiş bir kurula Türkiye dışında zor rastlanır. Türk kültüründe yaşlı; tecrübe sahibi, danışılan, toplumsal hiyerarşinin üstünde, evin başköşesinde oturtulan ve eli öpülen kimsedir. Bu yüzden de yaşlanmak asla görevden uzaklaştırılma gerekçesi görülmemiş, yüz yaşını aşan kağanlar ve her yönetim kademesinde akıl danışılan Dede Korkut gibi bilge ihtiyarlar olmuştur (Göka, 2012).

Bu kültürel yapının şifahi, söze dayalı bir itaat kültürü olduğu düşünüldüğünde doğal olarak itaat edileceklerin başında da yaşlılar gelir. Yaşlıların konumunu önemli hale getiren; toplumsal bellek, âdet ve ritüellerin onların zihinlerine çakılı olması ve toplumun, hangi durumlarda ne yapılması gerektiği hakkında yaşlılarının tecrübesinden başka müracaat edilecek pusulasının olmamasıdır. Haneyi ilgilendiren tüm karar süreçlerinde, çocuk yetiştirme pratiklerinde anne-babadan ziyade evin yaşlılarının sözü geçer (Göka, 2012). Toplumun değer ve önem atfettiği, dolayısıyla gelenekler üzerinden sürdürdüğü bu gerontokratik karakterin siyaset, yönetim ve hukuk alanında kendini bazen kurumsal bazen teamülen üretmesi doğal bir süreçtir. Aşağıda da ifade edileceği gibi Türkiye'de gerontokrasi bu alanlarda yaşama imkanı bulmuştur.

Siyasette Gerontokrasi

Türk siyaset ve yönetim geleneği, tarihsel olarak yaşlılar yönetiminin önemli izleri ve etkilerini taşır. Gerontokrasi, gelenekselden modern yapılara kadar başvurulabilen bir yönetim anlayışı olmuştur. Yaşlılar yönetimi, "saf" olmaktan ziyade farklı yönetim biçimleri içinde kendini göstermiştir. Gerontokratik yönetimden kesintisiz ve değişmez bir kural olarak söz edilemese de "aksakallılar"ın yönetimine değer atfedilmiştir. Yaşlılık; toplumun geri kalanlarına göre bilgide, tecrübede, görgüde en yüksek makam olarak görülmüştür. Bu bağlamda, eski Türk devletlerinden günümüze gerontokrasinin zengin uygulama örneklerine rastlamak mümkündür. Gerontokrasi, bir yandan sayılan bu hasletler yoluyla yönetime ortak edilmiş diğer yandan da zamanla katı, vesayetçi, reform karşıtı ve muhafazakar bir karaktere bürünmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu Weberyen anlamda patrimontal bir monarşik yönetim biçimidir (Findley, 1994: 6). Bu geleneksel yönetim düşüncesi, Fatih Kanunnameleri ile kurumsallaşmaya çalışsa da taht kavgalarını tamamen sonlandıramamıştır. Monarşilerde tahta geçecek hanedan üyesinin kim olacağı farklı dönemlerde sorun olabilmiştir. Osmanlı'daki taht kavgalarını aşmak adına gerontokratik bir usule başvurulmuştur. Halil İnalcık'ın da vurguladığı üzere, 16. Yüzyılın sonlarında kabul edilen "ekberiyyet" ile hanedanın hayatta bulunan en yaşlı üyesinin saltanata geçmesi kuralı âdet olarak yerleşmiştir (2012: 120). I. Ahmed'den (1603-17) sonra en büyük kardeş yerine

(primagenituras) hanedanın en yaşlı erkek üyesinin gelmesini sağlayan "ekber ve erşed" (senyoritas) ilkesi (Ortaylı, 2007: 170) Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini adeta gerontokratik bir monarşiye dönüştürmüştür.

İmparatorlukta sadece padişahlık kurumu değil zamanla bürokratik kadronun da yaşlıların elinde toplandığı görülmektedir. Farklı dönemlerde olduğu gibi Tanzimat döneminde de yaşlı bir bürokratik kadro dikkat çeker. Reformcu bürokratlar değişimi başlatmışlar ama bunun kurulu düzeni sarsmasını da istememişlerdir. Reformların düzen ve istikrarı yeniden tesis etmesine yönelik adımlar (kameralizm vb) atmışlardır. Bu yaşlı kadronun modernleşme çizgisi, zamanla genç aydınlarca tepkiyle başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı-Türk modernleşmesi, yaşlı ve yaşlılığa karşı gençliği öne çıkarmıştır. Batı'da gelişen fikir akımları içinde gençliğin idealizm, heyecan ve enerjileri muhafazakar yapıları tehdit eder olmuştur. Öğün'ün deyişiyle gençlik politik bir özne olarak tarihteki yerini almıştır. Gelişmeler, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler üzerinden Osmanlı coğrafyasına da sirayet etmiştir ve bu gençler sözü edilen kültürel dönüşümün ilk ürünleridir. Bu bağlamda Tanzimat, aslında bir yaşlılar hareketidir. Sorunları, "hikmet-i hükümet" fikrinin kuvvetli gelenekleri içinde "usulet" ve "suhulet"e dayalı olarak çözmeyi amaçlar. Yeni Osmanlılar'ın ve Jön Türkler'in Tanzimat karşıtlığı işte bu "yaşlılar sultası"na başkaldırı anlamına gelir. Mesela İstanbul, tıpkı Tevfik Fikret'te olduğu gibi çürümüşlüğün mekanı olarak görülürken, Namık Kemal ve Ali Suavi'de Osmanlı öncesi Türk tarihine, tarihsel kirlenmişlikten münezzeh kaldığına inanılan Anadolu'ya dönük ilgiler şekillenir (Öğün, 2008b).

Cumhuriyet'in kuruluşunda da genç/orta yaş grubundan bürokratik kadroların öne çıktığı görülür. Bu kadro "eski" (yani yaşlı) olanı "yeni" ile değiştirmeyi (mesela başkent tercihi "eskimiş" İstanbul değil "yeni"yi temsil eden Ankara olmuştur) hedeflemiştir. Bu dönemde genç ve gençliğe eğitim üzerinden ideolojik anlamlar yüklenmiştir. "Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi"nde "genç" Cumhuriyet, birçok toplumsal kesim arasında özellikle gençlere emanet edilmiştir. Onuncu Yıl Marşı'nda da "on yılda" yaratılan "on beş milyon" gençten bahsederek aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan yaşlı nüfusun yeni değerleri temsil edemeyeceği açıkça vurgulanmaktadır. Gençlik metaforunun yükselişi yukarıda da ifade edildiği üzere 19. Yüzyıl içinde gelişmiştir. 1908 "Jön (genç) Türk" hareketi bu yükselişin zirve noktasıdır. Ancak genç kadrolar uzun süre iktidarda kaldığında hayatın doğal akışına uygun olarak yaşlanacaklardır. Ki Cumhuriyeti kuran genç kadrolar da zamanla yaşlanmıştır. Frederick W. Frey, "Türk Politik Elitleri" adlı eserinde TBMM'nin 1920'den (yaş ortalaması 43) 1946'ya kadarki (yaş ortalaması 54) dönüşümünü incelemiş ve siyasal/bürokratik elitlerin yaşlandığını tespit etmiştir (1965: 170). Meclisteki yaşlanma (tabii ki yaşlanma sadece bu yasama dönemlerine has değildir, sonraki yasama dönemlerinde de görülecektir) siyasal elitlerin dışa kapanarak alttan gelen yeni nesillerin yolunu tıkaması, dolayısıyla statükolarını koruma refleksleri olarak okunabilir.

Tarihten gelen örneklere yakından bakıldığında; modernleşmenin harekete geçirdiği gençliğin, yaşlılar iktidarına bir şekilde ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan 1908 "Jön Türk Devrimi" önemli bir örnektir. 1908'i gerçekleştiren genç ittihatçıların kontrolündeki kabineler, yaşlı sadrazam ve nazırlardan oluşmuştur. Dönemin genç subay kadrosu, yönetimi yaşlılar hükümetlerine bırakırken hem onların tecrübelerinden yararlanmak hem de kıdeme, yaşa ve dolayısıyla hürmete daha fazla değer atfeden toplum nezdinde meşruiyet kurmak da istemiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde de; yönetime el koyanlar genç subaylar olsa da, bu gençler; başlarında meslekte kariyerinin zirvesine çıkmış, kıdeminin sonuna gelmiş yaşlıları görmek istemişlerdir. Yaş aralığı 35-46 arası[2] bu genç subaylar, Milli Birlik Komitesi'nin başına rütbe ve yaş olarak ilerlemiş Cemal Gürsel'i getirmişlerdir. 27 Mayıs'tan sonra gerçekleşen askeri darbe ve müdahalelerin hiçbirinde artık genç subaylar değil, emir-komuta zincirine uygun olarak 60'lı yaşlara ulaşmış orgeneral rütbesinde paşalar yer alacaktır. Burada mevcut durumdan "rahatsız" olanlar "genç subaylar", müdahaleyi gerçekleştirenler ise rütbe ve yaş olarak tepede olan komuta kesimi olacaktır.

Siyasetteki gerontokratik kültür kalıntılarının yasal/kurumsal alanı da etkilediği bir gerçektir. Mesela Parlamentoda da yaşa bağlı geçici bir yönetim oluşturulmaktadır. TBMM İçtüzüğü, genel seçimler sonrası toplanan parlamentonun başkanlığına milletvekilleri arasından en yaşlısının getirilmesine hükmetmektedir. Yani parlamenterlik tecrübesi veya siyaset geçmişi yaş kriterinin gerisinde kalabilmektedir. En yaşlı üye, başkanlık divanı seçimleri tamamlanıncaya kadar parlamento çalışmalarına başkanlık etmektedir. Parlamenter sistem içinde yaş kriterinin görece yüksek

[2] Bkz. Kemal H. KARPAT, "Türkiye'de Ordu ve Politika (1960-1964)", **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)**, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, 176-181.

tutulduğu ve adı da yaşlılıktan gelen anayasal bir yapı da olmuştur. 1961 Anayasasında eğitim yanında yaş kriterinin de getirildiği bu yapı Cumhuriyet Senatosu'dur. Yukarıda da bahsedildiği üzere yaşlı ve bilgeleri biraraya getirmek gibi bir misyonu olan Senato'da üye olabilmek için kırk yaşını doldurmak gerekmiştir. Senato'da kırk yaşa karşın Millet Meclisi'ne otuz yaş kriterinin olması Senato'nun bir "büyük" olarak yol göstericilik konumunda düşünüldüğünü göstermektedir. I. Meşrutiyet döneminde padişah tarafından kayd-ı hayat şartıyla atanan üyelerden oluşan "Heyet-i Ayan", adı "yaşlılık" çağrışımı yapmasa da siyasette zorunlu olarak yaşlı ya da kayd-ı hayat dolayısıyla yaşlanmak durumunda olan bir meclis olmuştur. 1876'dan 1908'e feshedilmeden yaşama imkanı bulan ve Meclis/padişah vb kararları üzerinde de onama yetkisi bulunan bu meclis, yaşlılığı ve olgunluğu ile vesayetçi karakterde düşünülmüştür. Tunaya'ya göre bu yaşlılar meclisi, "bir çeşit, çoğu emekli, devlet büyükleri müzesi" (Akt. Turhan, 1991: 97) gibidir. Tarihte ikinci kez başvurulan ikili meclis sisteminde; Heyet-i Ayan'ın yerini alan Senato'nun oluşturulması düşüncesinin arka planında da aslında orta yaş sınırına ulaşmış ve makul olması beklenen eğitimli kesimlerin siyasal sistemde kontrolcü/vesayetçi bir rol üstlenmesi gereği yatar.

Türk devlet yönetiminde yaş çıtası, parlamentolar dışında Cumhurbaşkanları için de anayasalara konulmuştur. Yaş kriteri, devletin başına gelecek kişinin olgunluğunu sağlar . 1982 Anayasasında kırk yaşını doldurmak, Cumhurbaşkanlığı makamına oturmak için ön şartlardan biri olarak belirlenmiştir. Kırk yaşla ilgili kültürel unsurlara sinmiş birçok deyim ve atasözünün olması, devlet adamlığının bir olgunluk sınırı olduğunu ve tabii ki tarihsel etkilenmelerini gösterir. Sonuçta yaşı kemale eren insan, hayatında olgunluğa geçiş yaparak daha fazla hayat tecrübesini devlet yönetiminde kullanmış olmaktadır.

Türkiye'de gerontokrasi, yasal yaş çıtaları dışında da kendine has karakteristik özelliklerini belli örgütsel yapıların içinde gösterir. Siyasi partiler, sendikalar, STK'lar, odalar ve meslek yapılanmalarında yöneticiliğin gerontokratik bir duruma dönüştüğü de görülmektedir. Türkiye sendikacılığında bilfiil elli yıl sendika genel başkanlığı yapan isimlerin olması ve yerine geçenlerin de özellikle yaşlılardan seçilmesi gerontokrasinin gücünü göstermesi açısından da önemlidir.[3] Uzun yıllar örgütlere hakim olan kişiler, yaşlansalar da koltuklarından ayrılmadıkları gibi, yasal ya da tüzük itibariyle belli bir dönem/yaş sınırlaması olmadığında yaşlanan yöneticiler oligarşik mekanizmaları da inşa etmiş olmaktadırlar.

Kamu Yönetiminde Gerontokrasi

Türk kamu yönetiminde kıdeme dayalı bir kariyer sisteminin olması idari yapının gerontokratik karakteri olduğunu gösterir. Kıdem almak, meslekte ilerlemek ama aynı zamanda yaşlanmak anlamına da gelir. Rütbe ya da unvan yoluyla ilerlenildiğinde; hiyerarşik olarak zirvede olanlar, zorunlu olarak da en yaşlılar olmaktadır. Bu bağlamda Türk kamu yönetimi geleneksel olarak yaşa ve kıdeme her zaman önem verir. Personel sistemi bu anlamda kariyer basamaklarından oluşur ve söz konusu makamlara gelebilmek için belli bir takvimin aşılması gerekir. Yani başarı ya da performansa göre bir ilerlemeden ziyade kıdeme göre ilerleme söz konusudur. Mesleğe daha önce girip sıralamada sırf bu yüzden öne geçmek, kıdemin özünü oluşturur. Bu sürelerin nasıl geçirildiği önemsenmeyebilmektedir. Sorun, burada aşılması gereken sürelerin beklemeye dönüşmesidir. Dolayısıyla bürokratik kurallar ve kültür, kariyer sistemini sürelere bağlar. Mülki idare sisteminden askeri bürokrasiye, hatta yargı ve üniversitelere kadar buna benzer süreler dikkat çeker.

Devlet Memurları Kanunu (DMK) dahil bir çok kanunda kıdeme dayalı bir yönetimin oluşmasını sağlayıcı ilke ve kurallar belirlenmiştir. Bu kariyer sisteminde, her üç yılda bir derece alınmakta, ayrıca üst düzey yöneticilik için de 8-10-12 yıllık kıdem süreleri aranmaktadır. Sistemin başarıdan ziyade süreye baktığı görülmektedir. Mesela on yılını doldurmuş bir kaymakam vali yardımcılığına atanabilir. Bazı kamu kurumlarında ise kıdem rütbeye bağlanır. Yani meslekte yükselebilmek, kanunda yazılı süreyi doldurmak ve rütbe almaktan geçer. Harp Okulu'ndan mezun bir teğmenin binbaşı olabilmesi için on iki yıl gereklidir. Veya polis teşkilatında komiser yardımcısı olarak mesleğe başlayan genç belli periyotlarla aldığı kıdem, dolayısıyla rütbeler sonunda aşağı yukarı on beş yılda emniyet müdürü

[3] Sendikacı Mustafa Başoğlu, Sağlık-İş Sendikası genel başkanlık görevini kesintisiz elli yıl sürdürmüştür. Bkz. http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=2506. 2011 yılında yerine seçilen yetmiş bir yaşındaki yeni başkanın ise kırk üç yıllık sendikacılık hayatı halen devam etmektedir. Bkz. http://www.saglikis.org/sayfa.asp?id=285&title=genel-baskan.

rütbesine gelebilir. Aslında kıdemin Türk kamu yönetiminde bu kadar önemli görülmesi daha eğitim aşamasında başlar ve gelişir. Mülkiye, Harbiye vb okullarda alt sınıflar üst sınıflara kıdemin gereği olarak saygı göstermek zorundadırlar[4]. Yaşça kendilerinden büyüklere verilen kıdem önceliği memuriyete geçince de devam eder. Bu sistemde yaşça büyük ve önce okula girmiş olmak başarıdan önemli hale gelir. Terfi, atama gibi durumlarda memuriyette kıdemli olan öne çıkar. Güler'in de belirttiği üzere, böylelikle kıdem sisteminin yetenekli genç personelin yöneticilik konumuna gelmesini geciktirdiği ya da önlediği ileri sürülebilmektedir (Güler, 2005: 198).

İşin ilginç yanı kıdemin akademik ünvanlar alınırken de önemli görülebilmesidir. Doçentlik, doktora yeterlik gibi sınavlarda akademik çalışmaları güçlü ama genç bir akademisyene biraz daha beklemesi söylenirken, çalışmaları göz doldurmayan ama yaşça büyük olan akademisyen sırf yaşı ilerlediğinden dolayı mazur görülebilir. Halen geçerli YÖK mevzuatında doçentlikten profesörlüğe geçişte beş yıl kriterinin olması da akademide süre sınırlarının olduğu gösterir. Sonuçta bu süreler, geniş anlamıyla Türk kamu yönetiminde gerek mevzuat gerekse de teamül olarak bir yaş çıtası oluşturur.

Gerontokratik karakteri bulunan bu yönetsel yapı, memuriyette kıdem, süre vb kriterleri gerektirirken, meslekteki yaş hadlerini de yükseltmektedir. Yaş hadlerine bakıldığında üniversite rektörleri için yaş haddi altmış yedi-ki bu süre yetmiş ikiye çıkabilmektedir-öğretim üyeleri için ise yetmiş iki yaş en fazla çalışabilecek yaş sınırıdır. Bunun dışında mülki idare amirliği sistemi, askeri bürokrasi ve yargı içinde de yaş sınırları bulunmaktadır. Vali ve hakimler/savcılar altmış beş yaşına, Genel Kurmay Başkanları altmış sekiz yaşına kadar çalışabilmektedir. Bunun gerontokratik anlamı, yönetici makamların yaşça büyük kişilerce doldurulmasıdır. Türkiye'de nüfusun yaşlanmaya ve genç nüfusun daralmaya başlaması tehlikesi sonucunda memuriyetteki emeklilik yaşının kademeli artışını da bu bağlamda okuyabiliriz. Bu bağlamda yaşlıların bürokrasinin sadece yüksek kesimlerinde değil alt ve orta kesimlerinde de genişlemesi, yönetsel bir gerontokrasinin ortaya çıkışını hazırlamaktadır.

Türk kamu yönetiminde kariyer sistemine kıdem üzerinden giren gerontokrasinin yapısal örneği de bulunmaktadır. Senato örneğinde olduğu gibi (senato: etimolojik olarak yaşlılar meclisi) adında açıkça "ihtiyar" ifadesi geçen bir idari yapının kamu yönetimi içinde olması, tarihsel olarak yönetim anlayışının yaşa (dolayısıyla bilgi ve tecrübeye) verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. Halen yürürlükte olan 1924 tarihli Köy Kanunu; 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1913 Vilayet Kanunu silsilesini izleyerek "İhtiyar Meclisi"ni köyün karar organı olarak belirlemiştir. Köyün yaşlı ve ileri gelenlerinden oluşan bu meclis, günümüz Türk kamu yönetiminde gerontokrasinin en önemli örneklerinden olmuştur. Geçmişte kırsal ve geleneksel hayatın hüküm sürdüğü köy, modern kent hayatından uzak ve değişimden soyutlanmış bir şekilde yaşlının sözünün geçtiği yerlerdi. Köyde alınacak kararlarda doğal olarak etkili olan yaşlılar, böylelikle "ihtiyar meclisi" gibi bir kurul içinde de kararlarını resmiyete kavuşturabilmişlerdir. Bu durum, köydeki gerontokratik yönetimin tarihten gelen toplumsal gerçekliği olduğu kadar politik/yönetsel gerçekliği olduğunu da göstermektedir.

Değişime Karşı Düzenin Korunması

Türkiye'de gerontokrasi, siyaset ve kamu yönetiminde statükonun korunması, değişime karşı olma ve muhafazakarlık olarak okunabilir. Kışlalı'nın da belirttiği gibi; yaşlı/orta yaşlı kuşakların karar ve uygulama süreçlerindeki hakimiyetleri, değişimi zorlaştırıp geciktirebilir. Çünkü yaşlıların muhazafakarlaşmasında yıllar içinde verilen mücadelenin ürünlerini kaybetme korkusu baskındır. Zaman içinde kazanılan statüko, servet ve itibar kaybedilirse bunları tekrar elde etmek için yaşlılarda zaman da enerji de yoktur. Dolayısıyla değişim bu unsurlar için açık bir tehdit anlamına gelebilir. Bununla birlikte değişim karşısındaki bu direnç, toplumsal huzursuzlukları besleyen bir kaynak haline de gelebilir. Alfred Sauvy'nun da ifade ettiği gibi, "Çağdaş toplum, yaşlı kişilerce yönetildiği halde, hızlı bir evrim geçirmek durumundadır. Bu noktada belirli bir iç çelişki vardır" (Kışlalı, 1987: 135, 138).

Gençler, yönetme sırasının kendilerine gelmesini, yani yönetmek için yaşlanmayı beklerken, aslında başlardaki idealizm ve enerjilerinden de uzaklaşmaya başlarlar. Vergin'in de vurguladığı gibi, gerontokrasinin de dahil olduğu

[4] Bir Mülkiyeli kıdem konusunun okuldaki önemini şu şekilde ifade eder: "Küçük sınıftakiler büyük sınıftakilere saygı gösterir. Bir yere girilirken, bir yerde oturulurken ön sıraları onlara verir…Onlar da küçük sınıftakilere şefkat gösterir…Bu ilişki okulda başlar ama, hayat boyu devam eder…". Bkz. Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 9. B., İstanbul: Doğan Kitap, 352.

geleneksel otorite tipinde "yeni"nin kabulü ve meşruluğu, onun geçmişten bu yana denenmiş, yani doğruluğuna inanılan örfçe onaylanmış olmasına bağlıdır. Bunun dışındaki "yeni" olanın toplumsal istikrarı bozmasına izin verilmez. Dolayısıyla geleneksel otorite, değişime izin vermeyen bir kurumsallaşmanın hem nedeni hem sonucudur (2004: 57). Mesela Çin yönetim kadroları zamanla yaşlandıkça değişim konusunda daha da dirençli hale gelmiştir. Çin lider Deng'in döneminde Komünist Partisi kadroları gerontokratik bir yönetime dönüşmüştür. Partinin değişime kapalı yaşlı lider kadrosu, yönetimde gençlerden daha fazla etkiliydi. 1987'deki 13. Parti Kongresi'nde Deng'in ülke yönetimini gençleştirme reformları çerçevesinde Politbüro ve Merkez Komite'den çekilmesi ve komitenin 90 üyesinin onu izlemesi bir umut oluştursa da ordu gibi kilit mevkileri elinde tutmaya devam etmiştir. Kıdemli bürokratlar gençleştirme girişimlerini kendilerine tehdit olarak gördüklerinden refomlara direndikleri gibi onlara engel de olmaya çalıştılar (Chang, 2001: 38-39). Burada gerontokrasinin en fazla da statükosunu koruma altına almak istemesi gerçeği karşılar bizi. Çünkü muhafaza edilen bu durum; toplumsal, siyasal, yönetsel ve ekonomik ayrıcalıkları da çoğu zaman içerir.

Değişime karşı olma, siyaseten ve toplumsal olarak da vesayetin sürdürülmek istenmesi anlamına gelir. Türkiye'nin demokratikleşmesinde bürokratik unsurların vesayet kaygısı, kendini bu gerontokratik damar yoluyla da besleme imkanı sağlar. Orduda, yargıda, üniversitede, bürokraside özellikle de tepe noktalarda konumlanan yaşlı elitler, kendilerini devlet geleneğinin temsilcisi olarak görürler. Bu geleneğin tarihsel köklerini dallara ulaştıracak olanlar da onlardır. Bu geleneğin özünü oluşturan "hikmet-i hükümet" bayrak yarışı gibi gerontokratların ellerinde alttan gelenlere devredilir. Son zamanlarda gündeme gelen "Encümen-i Daniş", gerontokratik karakteri belirgin yapılara güzel bir örnek teşkil eder. Resmi herhangi bir sıfatı olmayan ama geçmişte devletin tepe noktalarında görev yapmış ve emekli olmuş kişilerin dahil olduğu bu kurul, bir tür "gölge yaşlılar hükümeti" olarak da basında nitelenmiştir. Yetmişli yaşlarda katılan eski bir Genel Kurmay Başkanına kurul üyelerinin "sen daha genç"sin demeleri bu oluşumun yaş ortalamasının hayli yüksek, dolayısıyla tam anlamıyla gerontokratik bir örgütlenme olduğunu gösterir (http://haber.gazetevatan.com/2013). Üyelerinin devlet bürokrasinin zirvesinde uzun yıllar görev yapmalarının bilgi, birikim, tecrübe dışında en kritik anlamı, bürokratik devlet geleneğinin kuşaktan kuşağa yaşatılması olmalıdır.

Siyasi partilerden sendikalara, bürokrasiden yargıya geniş bir yelpazede gerontokratik gelişimin-gerek mevzuat gerekse de kültürel olarak-yaygınlaşması yeni kuşaklar bağlamında sorun teşkil etmektedir. Sosyolog Armağan bu konuda şunları söylemektedir: "Türkiye 'ihtiyarlar grubu' tarafından yönetiliyor. Bunun en güzel örneği TBMM. Sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve yerel yönetimlere de bakıldığında aynı zihniyet göze çarpıyor. Bunun sakıncaları çok. İhtiyarlar, bilgi toplumunda bizleri 1950'lerin bilgisi ve anlayışıyla yönetiyor. Siyasi ve sosyal yapıda sorun oluşturuyor. Bu kişiler iyi eğitim almış, enerjik, dinamik, genç nüfustan korktukları için koltuklarını korumak adına tüm yasal düzenlemeleri de ona göre yapıyor.[…]Demokrasinin önünü tıkıyorlar. Kendilerinin ve yakın çevrelerinin çıkarlarını koruyarak hareket ediyorlar" (http://arama.hurriyet.com.tr/2012). Buradaki problematik, gerontokrasinin değişime kapalı ve vesayetçi bürokratik kuralları kendi iktidarının teminatı haline getirmesidir. Yani sorun teşkil eden, esnekliğini kaybetmiş, elitist bir karaktere bürünmüş ve toplumdan gelen seslere kulaklarını tıkamış gerontokratik yapılardır. Halbuki yaşlılık; temsil ettiği ağırbaşlılık, erdem ve bilgelik nispetinde değer kazanma ve çevresine hayat tecrübesini yansıtarak da maddi araçlarla alınması çok zor değerleri topluma katabilme potansiyeline sahip olmaktadır.

SONUÇ

Gerontokrasiyi tekrar gündeme getiren en güncel gelişme, Avrupa'dan başlayarak gelişmiş ülkelere (ve tabii ki Türkiye'ye de) yayılmaya başlanan nüfusun yaşlanmasıdır. Gerontokrasiye ve gerontolojiye (yaşlılık bilimi) özellikle Batı'da artan akademik ilginin nedenlerinden biri de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yakalayan toplumların nüfus olarak yaşlanmasıdır. Çünkü Batı'da gelecek bilimciler de dahil olmak üzere birçok disiplinin inceleme alanına giren yaşlılık; sadece sosyal güvenlik, emeklilik ve sosyal hizmet vb alanları değil aynı zamanda siyasal ve yönetsel alanları da etkilemektedir. Yaşlılar bir yönüyle emeklilik çıtasının yükselmesiyle siyasetçi, yönetici, yargıç kadrolarını işgal etmekte; diğer yandan da sandıkta seçmen ve günlük hayatta ise kamu yönetiminin hizmetlerinden yararlanan konumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla yöneten-yönetilen düzlemine yaşlıların hakim olması, siyasal/yönetsel yapıları da derinden etkileyebilmektedir. İstatistikler Türkiye için de benzer bir sonuçlar vermeye başladığından, yaşlılık üzerine akademik çalışmaların disiplinlerarası bir şekilde yapılması önem arzetmektedir.

Nüfusun yaşlanmasının kamu yönetimi/siyaset bilimi açısından oluşturduğu ilgi ve çalışma alanlarından biri de gerontokrasidir. Gerontokrasi, tarihsel olarak geleneksel topluluklarda ortaya çıkmış ve günümüzde ise "ideal"/"saf" bir yönetim biçimi olmasa da gerek monarşik gerekse de demokratik siyasal yapılarda tortuları görülen bir yönetim şekli olmuştur. "Yaşlılar yönetimi"; kurulu düzene bağlı, istikrarı koruyan, yaşça kemale ermiş ve muhafazakar diyebileceğimiz bir yapıdır. Bu tür gerontokratik yapılar, çoğunlukla değişime ve yeniliğe karşı geleneği savunur. Çünkü bir ömür verilerek elde edilen konumlar kolay kolay bırakılmak istenmez. Dolayısıyla gerontokratik yönetim, gelenek, teamül ve tarih gibi değerlere bağlanır. Bu tür yapılar istikrara odaklanır ve değişim vb nedenlerle onun bozulmasını istemez. Bu karakter monarşik, patrimonyal dönemlerde canlanabildiği gibi günümüzde de kendini gösterebilmektedir. Dolayısıyla gerontokrasi, Weberyen anlamda geleneksel otoritenin "ilkel" hali olarak tanımlansa da yasal-ussal yönetim anlayışları içinde bile etkili olabilir.

Türk siyaset ve yönetim anlayışında "saf" bir gerontokrasiden söz etmek mümkün olmasa da onun gerontokratik bir karakteri olduğu söylenebilir. Weber'in egemenlik biçimleri "ideal" durumda olmadığından gerontokrasi de bazen patrimonyal bazen de yasal-ussal egemenlik yapıları içinde görülebilir. Dolayısıyla Türkiye söz konusu olduğunda eski Türk devletlerinden günümüze gerontokrasi yaşama imkanı bulmuştur. Gerçi tarihsel olarak görüşlerine değer verilen "aksakallılar", modernleşmenin değer yargılarıyla statü kaybına uğramış gibi görünse de gerontokrasinin tamamen silindiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü Türkiye'de toplumsal ve siyasal olarak yaş ve kıdeme her zaman önem atfedilmiştir. Ailede, okulda, askerde ve memuriyette önce gelenin, yaşça büyük, üst devre ya da üst sınıfta olanın ağırlığı olmuştur. Kıdeme verilen önem, siyaset ve kamu yönetiminde gerontokratik eğilimleri destekler. Gerontokrasinin ortaya çıkardığı asıl sorun, yeni kuşakların toplumsal taleplerini görmezden gelip inşa ettiği statükoyu sürdürmek istemesidir. Bu statükoculuk, kendine uygun iktidar araçları üretebilecek potansiyele de sahiptir.

KAYNAKÇA

Chambers 21. Century Dictionary (2005). "Gerontocracy" maddesi. Ed. Mairi Robinson & George Davidson, New Delhi: Allied Chambers Ltd.

BAYHAN, N. (2011). "Ömrün 'Sonbahar'ında Gelen 'Bilge'lik; İhtiyarlık!..", 13.03.2011, Zaman Yorum,

http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-nevzat-bayhan-omrun-sonbaharinda-gelen-bilgelik-ihtiyarlik_1106552.html, Erişim Tarihi: 20.10.2012.

CHANG, P. H. (2001). "Changing of the Guard", The China Journal, No:45, Jan., 37-43.

DUVERGER, M. (t.y.). Siyaset Sosyolojisi. Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları.

FINDLEY, C. V. (1994). Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922), Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İstanbul: İz Yayıncılık.

FREY, F. W. (1965). The Turkish Political Elite. Cambridge: The MIT Press.

GÖKA, E., (2012). "Gelenekselle Modern Arasında Türkiye'de Yaşlılar", 22.03.2012, Zaman Yorum, http://www.zaman.com.tr/yorum_gelenekselle-modern-arasinda-turkiyede-yaslilar_1262274.html/ Erişim Tarihi: 20.09.2012.

GÜLER, B. A. (2005). Kamu Personeli. Ankara: İmge Kitabevi.

HARRIS, D. K. (2005). Encyclopedia of Ageism. Ed. Erdman B. Palmore, Laurence Branch, Diana K. Harris, NY: Haworth Press.

http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=8971486, 2012, (Erişim Tarihi: 25.11.2012).

http://haber.gazetevatan.com/encumeni-danisi-anlatti/464982/9/siyaset, 2013, (Erişim Tarihi: 02.01.2013).

http://www.economist.com/node/15867833, 2010, (Erişim Tarihi: 03.01.2013).

İNALCIK, H. (2012). Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606), Türkiye İş Bankası, İstanbul.

KIŞLALI, A. T. (1987). Siyaset Bilimi. Ankara: A.Ü Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.

LIPSON, L. (1978). Politika Biliminin Temel Sorunları. Çev. Tuncer Karamustafaoğlu. 2.B. Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları.

ORTAYLI İ. (2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.

ÖĞÜN, S. S. (2008a). "Gençlik Nereye?", Zaman Yorum, 13.01.2008, http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-prof-dr-suleyman-seyfi-ogun-genclik-nereye_636995.html, Erişim Tarihi: 03.10.2012.

ÖĞÜN, S. S.(2008b). "Gençlik Nereye? (1)", Zaman Yorum, 12.01.2008, http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-prof-dr-suleyman-seyfi-ogun-genclik-nereye-1_636612.html, Erişim Tarihi: 03.10.2012.

SAN, C. (1998). "Patriyarkal Yetke", "Patrimonyal Yetke" maddeleri. Kamu Yönetimi Sözlüğü. (Ö. Bozkurt, T. Ergun, S. Sezen). Ankara: TODAİE Yayınları.

SWEDBERG, R. (2005). The Max Weber Dictionary. California: Stanford University Press.

TURHAN, M. (1991). Siyasal Elitler. Ankara: Gündoğan Yayınları.

WEBER, M. (1995). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı. Çev. Özer Ozankaya. Ankara: İmge Kitabevi.

WEBER, M. (2005). Sosyoloji Yazıları. 7. B., Çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.

www.nisanyansozluk.com. 2012. (Erişim Tarihi: 21.11.2012).

VERGİN, N. (2004). Siyasetin Sosyolojisi. 3. B., İstanbul: Bağlam Yayıncılık.